

बैंक समाचार

५५ औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

Agricultural Development Bank Ltd.
कृषि विकास बैंक लि.

१५ औं वार्षिक साधारणसभा २०७८

सञ्चालक समितिका अध्यक्ष रमेश कुमार के.सी. ज्यूको शपथग्रहण कार्यक्रम

कृषि विकास बैंक लि.

५५ औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

हामी ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेका छौं । यहाँसम्म आइपुग्न आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनुहुने समस्त ग्राहकवर्ग, कर्जाग्राही, शेयरधनी महानुभावहरू, नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक एवं नियामक निकायहरू, एशियाली विकास बैंक लगायत विभिन्न दातृ निकाय, सहयोगी संघसंस्थाहरू र सबै शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै आगामी दिनमा अभि स्तरीय एवं विशिष्टीकृत सेवा दिने प्रण गर्दछौं ।

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल

शुभकामना

कृषि विकास बैंकले आफ्नो स्थापनाको ५५औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा बैंक परिवार एवं समस्त ग्राहक, उद्यमी, व्यवसायी लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

देशको बहुसंख्यक जनसंख्या कृषि क्षेत्रमा आवद्ध छन्। कृषि विकास बैंकले किसान, उद्यमी तथा व्यवसायीहरूलाई सहज रूपमा कर्जा उपलब्ध गराई कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक विकास तथा प्रवर्द्धनका लागि गरेका प्रयासहरू प्रशंसनीय छन्। ग्राहकहरूलाई सबै किसिमका बैंकिङ्ग सेवाहरू उपलब्ध गराई तथा देशमा बैंकिङ्ग सेवाको पहुँच ग्रामीणस्तरसम्म विस्तार गरी कृषकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न सहयोग गर्दै आएको यो बैंकले मुलुकको कृषि क्षेत्रको विकासमा आफ्नै विशिष्ट पहिचान राख्न सफल भएको छ।

बैंकले नेपाल सरकारमार्फत सञ्चालन भइरहेका वित्तीय क्षेत्रका गरिबी निवारण, ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास एवं विस्तार, विपन्न वर्गको उत्थान, वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन, कृषि लगायतका उत्पादनशील क्षेत्रमा सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाहमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ। उद्यम व्यवसाय गर्न चाहने युवा वर्गलाई सहज रूपमा आवश्यक कर्जा उपलब्ध गराई उनीहरूको सीप, क्षमता र उद्यमशीलतालाई मुलुकको विकासमा लगाउन समेत उत्प्रेरित गर्ने अपेक्षा गरेको छु।

कृषि विकास बैंकले विगत पाँच दशकदेखि मुलुकको ग्रामीण भेगदेखि शहर बजारसम्मका आम जनसमुदायको वचतलाई परिचालन गरी कृषि लगायत उत्पादनशील क्षेत्रमा पूँजी प्रवाह गर्न योगदान पुऱ्याउँदै आएकोमा यो सेवालाई आगामी दिनमा थप विस्तार गरी सीमान्तकृत वर्ग र क्षेत्रका किसानलाई विशेष रूपमा लाभान्वित तुल्याउन आवश्यक देखिन्छ। मुलुकको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको थप आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण र विविधीकरण गर्दै यस क्षेत्रमा आय र रोजगारी प्रवर्द्धन गर्न बैंकले अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, कृषि विकास बैंकलाई आजको प्रतिस्पर्धात्मक युगमा अन्य वाणिज्य बैंकहरूसँगै आफूलाई प्रतिस्पर्धामा खरो उन्नत तथा आधुनिक प्रविधिको माध्यमबाट देशको कुना-काप्चासम्म सेवा विस्तार गरी सर्वसाधारण जनताको घर आँगनको बैंकको रूपमा स्थापित हुन सफलता प्राप्त होस् भन्ने शुभेच्छा सहित बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

जय नेपाल।

२६ पुस, २०७८

शेरबहादुर देउवा

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

मा. जनार्दन शर्मा 'प्रभाकर'

अर्थमन्त्री

सिंहदरबार, काठमाडौं

नेपाल

शुभकामना

कृषि विकास बैंक आफ्नो स्थापनाको ५५औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा समस्त बैंक परिवार लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

ग्रामीण इलाकादेखि शहर बजारसम्म वृहत्तर रूपमा आम-जनसमुदायलाई सम्पूर्ण बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्यका साथ अग्रसर कृषि विकास बैंकले बैंकिङ व्यवसायको माध्यमबाट देशको आन्तरिक स्रोत परिचालन गर्ने कार्यमा अहम् भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासका साथै समग्र वित्तीय क्षेत्रको विस्तारका लागि यस बैंकले पुन्याउँदै आएको योगदान प्रशंसनीय छ।

बैंकले नेपाल सरकारद्वारा सञ्चालन भइरहेका आर्थिक गतिविधिको विकास एवं विस्तारका लागि उपलब्ध गराउँदै आएको अनुदानसहितको सहूलियतपूर्ण कर्जालाई आगामी दिनमा पनि उत्पादनशील क्षेत्रमा अझ प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गर्दै लैजाने छ भन्ने विश्वास लिएको छु। आम जनताका लागि वित्तीय पहुँचको सुनिश्चितता विशेषगरी कृषि क्षेत्रलाई आफ्नो मुख्य कार्यक्षेत्र बनाएर यस बैंकले अन्य वाणिज्य बैंकहरू भन्दा फरक पहिचानका साथ काम गर्ने गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्दै सूचना प्रविधिको माध्यमबाट कृषक तथा कृषि क्षेत्रमा सेवा विस्तार गर्ने कार्यमा अग्रणी भूमिका खेल्नेछ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु।

अन्त्यमा, आगामी दिनमा बैंकले अझ प्रभावकारी रूपमा निक्षेप परिचालन गर्दै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरी गुणस्तरीय एवं विश्वसनीय सेवा प्रवाह गर्न सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु। वित्तीय अनुशासनको पालना गर्दै रोजगारी सिर्जना, गरिबी निवारण र ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न वर्गको उत्थान गर्ने कार्यमा बैंकले सफलता प्राप्त गर्दै जाओस् भन्ने कामना गर्दछु। आफूलाई सर्वसाधारणको घर आँगनको बैंकका रूपमा चिनाउँदै आएको कृषि विकास बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना समेत गर्दछु।

७ माघ, २०७८

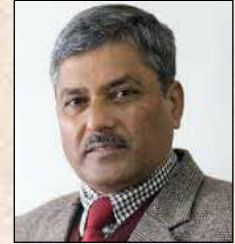
मा. जनार्दन शर्मा 'प्रभाकर'
अर्थमन्त्री

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना

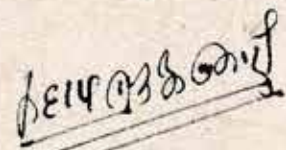

कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५४ वर्ष पूरा गरी ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंक परिवारप्रति हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

नेपालको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रमा वित्तीय सेवा प्रवाह गर्ने मुख्य उद्देश्यका साथ स्थापित यस बैंकले कृषिको व्यावसायीकरण, उत्पादन अभिवृद्धि, ग्रामीण रोजगारी सिर्जना, बैंकिङ सेवाको पहुँच विस्तार एवम् गरिबी न्यूनीकरणका क्षेत्रमा पुर्‍याएको योगदान सराहनीय छ। मुलुकको समन्यायिक विकासका लागि वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि आवश्यक छ भन्ने उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धिका लागि प्रतिस्पर्धी लागतमा कृषि, उद्योग, पर्यटन, ऊर्जा तथा पूर्वाधार क्षेत्रमा वित्तीय साधन प्रवाह गर्नुपर्ने अवस्था छ। आजको प्रतिस्पर्धी वित्तीय बजारमा बैंकले कुशल, प्रतिस्पर्धी, नवीनतम तथा आधुनिक बैंकिङ्ग सेवा प्रवाह गर्दै एक सबल वाणिज्य बैंकको रूपमा अगाडि बढ्नु पर्दछ। ग्रामीण व्यवसायी तथा कृषि उद्यमीहरूको आवश्यकता र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्राथमिकताका साथ लगानी गरी राष्ट्रले परिलक्षित गरेको समावेशी आर्थिक विकासमा बैंकले उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्न सक्नेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

आगामी दिनमा यस बैंकले उपलब्ध व्यावसायिक सञ्जाल, प्रविधि र जनशक्तिको उच्चतम उपयोग गरी संस्थागत सुशासन एवम् उच्च कार्यक्षमतामार्फत वित्तीय साधनको कुशल व्यवस्थापन ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकासमा मार्गदर्शक तथा कृषि क्षेत्रको लागि आवश्यक अगुवा बैंकको भूमिका निर्वाह गर्न सकोस् भनी शुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

मिति २०७८/०९/२३

(महा प्रसाद अधिकारी)

नेपाल सरकार

अर्थ मन्त्रालय

पत्र संख्या -

ब न -

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

शुभकामना

कृषि विकास बैंक आफ्नो स्थापनाको ५५औं वर्षमा प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा समस्त बैंक परिवार लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

ग्रामीण इलाकादेखि शहर बजारसम्म वृहत्तर रूपमा आम-जनसमुदायलाई सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्यका साथ अग्रसर कृषि विकास बैंकले बैंकिङ्ग व्यवसायको माध्यमबाट देशको आन्तरिक स्रोत परिचालन गर्ने कार्यमा अहम् भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासका साथै समग्र वित्तीय क्षेत्रको विस्तारका लागि यस बैंकले पुन्याउँदै आएको योगदान प्रशंसनीय छ ।

बैंकले नेपाल सरकारद्वारा उपलब्ध गराउँदै आएको अनुदानसहितको सहूलियतपूर्ण कर्जालाई आगामी दिनमा पनि उत्पादनशील क्षेत्रमा अझ प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गर्दै लैजाने छ, भन्ने विश्वास लिएको छु । खास गरी कृषि क्षेत्रमा अझै पनि जनसंख्याको ठूलो हिस्सा आवद्ध रहेको हुँदा बैंकले आफ्नो मौलिक पहिचान अनुकूल हुने गरी कृषिक्षेत्रमा लगानी विस्तार गरी मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउनेछ, भन्नेमा म विश्वस्त छु । आम जनताका लागि वित्तीय पहुँचको सुनिश्चितता गर्दै यस बैंकले अन्य व्राणिज्य बैंकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्दै सूचना प्रविधिको माध्यमबाट सेवा विस्तार गर्ने कार्यमा अग्रणी भूमिका खेल्न सक्नेछ, भन्ने मैले ठानेको छु ।

अन्त्यमा, आगामी दिनमा बैंकले अझ प्रभावकारी रूपमा निक्षेप परिचालन गर्दै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरी गुणस्तरीय एवं विश्वसनीय सेवा प्रवाह गर्न सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु । वित्तीय अनुशासनको पालना गर्दै रोजगारी सिर्जना, गरिबी निवारण र ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न वर्गको उत्थान गर्ने कार्यमा बैंकले सफलता प्राप्त गर्दै जाओस् भन्ने कामना व्यक्त गर्दछु । आफूलाई सर्वसाधारणको घर आँगनको बैंकका रूपमा चिनाउँदै आएको कृषि विकास बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

मधुकुमार मरासिनी

सचिव

२०७८ माघ ७

सञ्चालक समितिका अध्यक्षको शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेड ५४ औं वर्ष पूरा गरी ५५ औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको शुभअवसरमा सम्बन्धित सबैमा हार्दिक बधाई सहित शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

कृषि क्षेत्रको विकासको लागि वित्तीय सहयोग गर्ने उद्देश्यका लागि स्थापना भएको यस बैंकले हालसम्म कृषि क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुर्याउनुको साथै वर्तमान अवस्थामा वाणिज्य बैंकले प्रदान गर्ने सबै किसिमका सेवा सुविधा दिदै आएको छ । कृषि विकास बैंक नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति, निर्देशन तथा प्राथमिकतालाई समेत मध्यनजर राख्दै निर्दिष्ट जिम्मेवारी बहन गरी प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा दक्ष जनशक्ति र उत्कृष्ट सेवालाई आफ्नो लक्ष्य बनाई सूचना प्रविधिको प्रयोग, वित्तीय क्षेत्रमा प्रयोग गरिएका सफल अभ्यास र वित्तीय औजारहरुको माध्यमबाट जनतालाई बढि भन्दा बढि सेवा उपलब्ध गराउन अग्रसर रहेको छ ।

यस बैंकले संघ, प्रदेश र स्थानीय निकायमा समेत सेवा विस्तार गरी प्रतिष्ठित बैंकको रुपमा सफल हुने विश्वास लिएको छु । मुलुक संघीयताको अभ्याससँगै देशको विपन्न वर्ग, गरिबी निवारण तथा ग्रामीण पछ्यौटेपनलाई समेत सम्बोधन गर्न जनताका आधारभूत आवश्यकता र अधिकारका रुपमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता क्षेत्रमा समेत जनताको पहुँच पुग्ने गरी गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने गरी आफ्नो थप सेवा विस्तार गर्ने छु । साथै सरकारले संचालन गरेका कार्यक्रममा समेत उल्लेखनीय योगदान पुर्याउने विश्वास लिँदै गौरवपूर्ण ५४ वर्ष पुरा गरी सफलतापूर्वक ५५ औं वर्ष प्रवेशमा सहयोग पुर्याउनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरुलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

मिति: २०७८।०९।२९

रमेश कुमार के.सी.

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति

कृषि विकास बैंक लिमिटेड

कृषि विकास बैंक लि. मा
Online बाट खाता खोल्दा

5in1

सुविधा पाउनुहोस् ।

थप जानकारीको लागि नजिकैको शाखामा सम्पर्क राख्नुहोला ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था)

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको प्रतिबद्धता

कृषि विकास बैंक लि. ५४ वर्ष पूरा गरी ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा नेपाल सरकार, बैंक सञ्चालक समिति, बैंकका समस्त ग्राहक वर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, दातृ निकाय, नियमनकारी निकाय, पूर्व कर्मचारी तथा कार्यरत कर्मचारीहरू, सञ्चारकर्मी लगायत सम्पूर्ण शुभचिन्तक महानुभावहरूमा हार्दिक आभार एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

वि.सं. २०२४ माघ ७ मा कृषि तथा ग्रामीण क्षेत्रको समग्र विकास गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको यस बैंकले वि.सं. २०३२ सालमा साना किसान विकास आयोजनाबाट ग्रामीण र गरिबी निवारण कार्यक्रम मार्फत सीमान्तकृत वर्गको उत्थान गर्ने कार्यक्रम सुरुवात गरेको थियो । यसलाई निश्चित आकार र स्वरूप दिँदै वि.सं. २०५८ सालमा यस बैंकको पहलमा साना किसान विकास बैंक स्थापना गरी कार्यक्रम हस्तान्तरण गर्‍यो । सरकारको खुला र उदार अर्थ नीति लागू गर्नका लागि सहरी क्षेत्रको निक्षेप संकलन गरी ग्रामीण क्षेत्रसम्म पुर्‍याउने उद्देश्यले वि.सं. २०४१ सालमा वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोबार सुरुवात गरी वि.सं. २०६२ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको वाणिज्य बैंकको इजाजतपत्र प्राप्त गरी हाल देशको अग्रणी बैंकको रूपमा कार्य गरिरहेको छ । अत्याधुनिक वाणिज्य बैंकिङ्ग सेवालाई सहरदेखि ग्रामीण क्षेत्रका सर्वसाधारणको घरदैलोमा आधुनिक प्रविधिमार्फत जोड्ने कार्य गरी "सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधासहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक" को अनुभूति दिन सधैं क्रियाशील रहेको छ ।

हाम्रा अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ्ग सेवाहरू : "क्रेडिट कार्डदेखि किसान कार्डसम्म", "Online 5 in 1 Banking" अन्तर्गत अनलाइनबाटै खाता खोली Demat Account, Meroshare, C-ASBA, Visa Debit Card तथा Internet Banking सेवा ग्राहकले online माध्यमबाट आफ्नो अनुकूल स्थानमा नै प्राप्त गर्न सक्छन् । त्यस्तै, Mobile Banking, QR Code, Connect IPS, ECC, ABBS लगायत सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवाहरू हाम्रा सम्पूर्ण शाखाबाट उपलब्ध छन् । विदेशमा बस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दती खाता खोल्न सकिने व्यवस्था लागू गरिएको छ । SWIFT कारोबार तथा ADBL Remit मार्फत विश्वभरिबाट तथा नेपालभित्र पनि जुनसुकै ठाउँमा रकम तत्काल पठाउने सुलभ व्यवस्था गरेका छौं । बैंकले एकातर्फ सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकिङ्ग सुविधाअन्तर्गत निक्षेप संकलन, उद्योग, व्यापार र वाणिज्य कर्जा, प्रतितपत्र, बैंक जमानत जस्ता गैरकोषीय सेवाहरू उपलब्ध गराउन र अर्कोतर्फ कृषि क्षेत्रको विशिष्टीकृत बैंकको रूपमा आफूलाई स्थापित गर्न नेपाल सरकारको सहयोगमा किसान कार्ड तथा किसान एप (सूचनामूलक जानकारी) समेत संचालनमा ल्याएको छ ।

यस ऐतिहासिक घडीमा बैंकले आफ्नो दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य एवं दीर्घकालीन लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न "कृषिलाई नछोड्ने, अरुलाई जोड्ने" मूल नारा आत्मसात गरी बैंकको समग्र व्यवसाय वृद्धिका लागि दिगो श्रोतको परिचालन, कर्जा पोर्टफोलियो वृद्धि एवं कर्जा मिश्रणको व्यवस्थापन, गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति व्यवस्थापन, बजारमैत्री ब्याजदर व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण तथा बैंकिङ्ग कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम व्यवस्थापन गर्न विवेकशील नियम (Prudential Norms) र अन्तर्राष्ट्रिय उच्चतम अभ्यासहरू (International Best Practices)को पालना गर्न बैंक व्यवस्थापन पूर्ण क्रियाशील छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ का लागि निर्धारित लक्ष्यहरू तोकिएको समयमावधिभित्र सम्पन्न गर्न बैंक सक्षम हुनेछ भन्ने प्रतिबद्धता सम्बन्धित सबैमाभ व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अनिलकुमार उपाध्याय
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
कृषि विकास बैंक लिमिटेड

बृहत शाखा सञ्जाल भएको नेपालको एक मात्र बैंक

ADBL
DEBIT CARD

- WIDE NETWORK
- CONVENIENT
- SECURE & SAFE
- VALID IN NEPAL & INDIA
- EASY FOR SHOPPING
- TIME SAVING

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
QR PAYMENT

मुक्तानी गर्ने सजिलो
QR Code स्वीकृत गरी ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

अनुपूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
बचत
योजना

**बैंकमा खाता खोल्नौ
बचत गर्ने बानी बसालौ**

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

अनुपूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

सञ्चालक समिति

रमेश कुमार के.सी.
अध्यक्ष

राजेन्द्रप्रसाद मिश्र
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार

रमेश दुवाडी
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार

डा. इन्दिरा श्रेष्ठ (मास्के)
स्वतन्त्र सञ्चालक

संजिव पौडेल
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण शेयरधनी

हरिप्रसाद पराजुली
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण शेयरधनी

विनोद कुमार गुरागाईं
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण शेयरधनी

हिमलाल पौडेल
कम्पनी सचिव

सुरक्षित बैकिङ्ग कारोवारको लागि

ADBL
QR PAYMENT SERVICE

ADBL
DEBIT CARD

ADBL
SMART BANKING

ADBL
INTERNET BANKING

बैंकको डिजिटल Product हरूबाट कारोबार गरौं ।
नगद कारोवारबाट हुन सक्ने जोखिमबाट बचौं ॥

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

व्यवस्थापन समूह

अनिलकुमार उपाध्याय
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

प्रताप सुवेदी
प्रमुख कर्जा अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

यज्ञप्रकाश न्यौपाने
प्रमुख सञ्चालन अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

ध्रुवचन्द्र गौतम
प्रमुख सेवा अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

दीर्घबहादुर अर्याल
प्रमुख जनशक्ति व्यवस्थापन अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

प्रेम कुमार श्रेष्ठ
प्रमुख वित्त अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

बाबुकाजी थापा
प्रमुख कृषि कर्जा अधिकृत
(का. मु. उप-महाप्रबन्धक)

विभागस्तरीय विभागीय प्रमुख

- निर्मलप्रसाद उपाध्याय, वि.प्र., जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
- मिनराज पोखरेल, वि.प्र., ट्रेड फाइनेन्स विभाग
- पप्पुबाबु श्रेष्ठ, वि.प्र., सूचना प्रविधि विभाग
- सुशिल हुमागाई, वि.प्र., आन्तरिक लेखा परिक्षण विभाग
- कृष्ण नकर्म, वि.प्र., ट्रेजरी तथा करेस्पण्डेन्ट बैंकिङ्ग विभाग
- सुदीप कुमार दाहाल, वि.प्र., व्यवसाय कर्जा विभाग
- बाशु अधिकारी, वि.प्र., वित्त तथा लेखा विभाग
- निर्मलराज कोईराला, वि.प्र., कानून विभाग
- गिरिधारी पौडेल, वि.प्र., आन्तरिक निरीक्षण तथा अनुगमन विभाग
- अजयकुमार रिमाल, वि.प्र., डिजिटल बैंकिङ्ग विभाग
- प्रकाश कंडेल, निर्देशक, केन्द्रीय तालिम प्रतिष्ठान
- शंकरकुमार अर्याल, वि.प्र., भौतिक सम्पत्ति व्यवस्थापन विभाग
- अनिल कुमार यादव, वि.प्र., व्यवस्थापन सूचना विभाग
- सुन्दर प्रसाद खतिवडा, वि.प्र., सामान्य सेवा विभाग
- बिना शर्मा, वि.प्र., परियोजना तथा एमएसएमई कर्जा विभाग
- चन्द्रसिंह थापामगर, का.मु.वि.प्र., कृषि कर्जा विभाग
- सरोज कुमार साह, का.मु.वि.प्र., कर्परेट बैंकिङ्ग, रामशाहपथ
- गोकुल प्रसाद पनेरु, का.मु.वि.प्र., कर्जा अनुगमन तथा असुली विभाग
- डालेन्द्र थापा, का.मु.वि.प्र., अवकाश कोष व्यवस्थापन कार्यालय
- सरिता कुमारी पोखरेल दहाल, का.मु.वि.प्र., कम्प्लाइन्स विभाग
- रुक्मणी भट्ट उपाध्याय, का.मु.वि.प्र., शाखा सञ्चालन विभाग
- माधव रिजाल, का.मु.वि.प्र., योजना विभाग
- हिमलाल पौडेल, का.मु.वि.प्र., कम्पनी सचिवालय
- श्री टंक प्रसाद पोखरेल, का.मु. वि.प्र., बजार तथा अनुसन्धान विभाग
- नीकू आचार्य, का.मु.वि.प्र., जोखिम व्यवस्थापन विभाग

प्रदेशस्तरीय प्रदेश प्रमुख

- प्रदेश नं. १, का.मु. प्रदेश प्रमुख - नवराज न्यौपाने, प्रदेश कार्यालय, विराटनगर
- प्रदेश नं. २, (क) का.मु. प्रदेश प्रमुख - तीलक प्रधान, प्रदेश कार्यालय, जनकपुर
प्रदेश नं. २, (ख), का.मु. प्रदेश प्रमुख - नारायण प्रसाद आचार्य, प्रदेश कार्यालय, वीरगञ्ज, पर्सा
- बागमती (क), का.मु. प्रदेश प्रमुख - जगदिश्वर पन्थी, प्रदेश कार्यालय, काठमाडौं
बागमती (ख), प्रदेश प्रमुख - रघुनाथ न्यौपाने, प्रदेश कार्यालय, विरेन्द्रनगर, चितवन
- गण्डकी प्रदेश, प्रदेश प्रमुख - घनेन्द्र अधिकारी, प्रदेश कार्यालय, पोखरा
- लुम्बिनी (क), प्रदेश प्रमुख - राजेश कुमार श्रीवास्तव, प्रदेश कार्यालय, भैरहवा
लुम्बिनी (ख), का.मु. प्रदेश प्रमुख - गिरीराज रेग्मी, प्रदेश कार्यालय, दाङ
- कर्णाली प्रदेश, का.मु. प्रदेश प्रमुख - खुर्सेद अहमद, कार्यालय, सुर्खेत
- सुदूरपश्चिम प्रदेश, का.मु. प्रदेश प्रमुख - योगेन्द्र बहादुर सिंह, प्रदेश कार्यालय, धनगढी

मुख्य शाखास्तरीय प्रबन्धक

- राजेन्द्र रानाभाट, का.मु. मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा गौशाला
- रञ्जन खनाल, का.मु. मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा रत्नपार्क
- नविन कुमार पाख्रिन, का.मु. मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा लगनखेल

ADBL ONLINE ACCOUNT

- ० मौज्जातमा खाता खोल्न सकिने
- अनलाइनबाटै रकम जम्मा गर्न सकिने
- घरमै बसीबसी कारोवार गर्न सकिने
- देश विदेश जहाँबाट पनि कारोवार गर्न सकिने

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैंकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL

रेमिटान्स खाता

रेमिटान्स बचत खाता

र ADBL रेमिटान्स मुद्धती खाता

- » विदेशमा रहेका नेपाली नागरिक तथा निजको एकाघर परिवारका सदस्य नाममा खाता खोल्न सकिने
- » विदेशबाट पनि अनलाइन खोल्न सकिने
- » आकर्षक ब्याजदर

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैंकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

बैंक समाचार

५५ औं वार्षिकोत्सव आर्थिक विशेषाङ्क

सम्पादन समूह

ध्रुवचन्द्र गौतम
सुशील हुमागाई
कृष्ण नकमी
सुन्दरप्रसाद खतिवडा
निकू आचार्य
महेश्वर आचार्य

कार्यकारी सम्पादक

कल्पना के.सी.

विशेष सहयोगी

कृष्ण निरौला
शान्तिराम भट्टराई
शान्ता सुवेदी

तस्विर

जेनु बस्नेत

डिजाइन

भक्तबहादुर कार्की

मुद्रण

वेस्टर्न प्रिन्टिङ सपोर्ट

कृषि विकास बैंक लि., मुख्य कार्यालय, सामान्य सेवा विभागका लागि
सूचना तथा प्रकाशन र श्रव्यदृश्य शाखाद्वारा प्रकाशित तथा वितरित

Key Performance Highlights

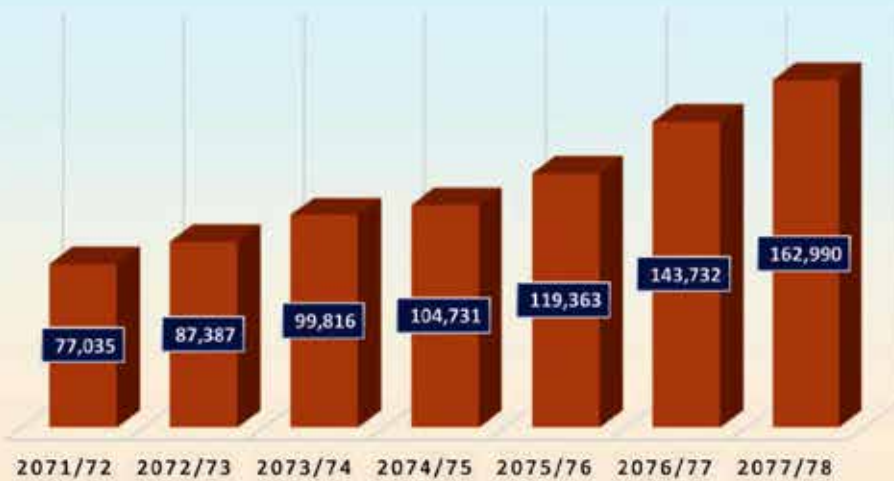
Stock and Cash Dividend Percentage

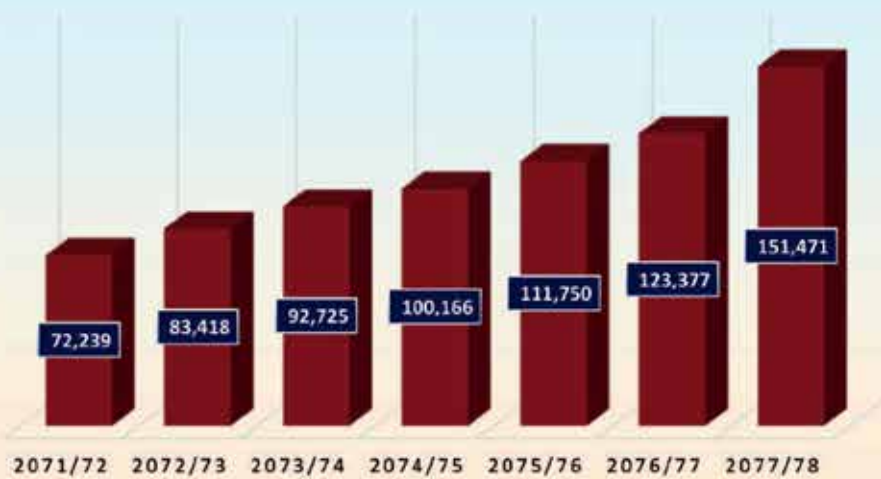
OPERATING PROFIT RS. (MILLIONS)

DEPOSIT RS. (MILLIONS)

LOANS RS. (MILLIONS)

NPL PERCENTAGE

कृषि कार्यको सारथी कृषि विकास बैंक लि.

सरल
कृषि कर्जा

कृषि
उत्पादन
कर्जा

शितघर
कर्जा

कृषि यन्त्र
खरीद कर्जा

पशुपक्षीपालन
कर्जा

माछापालन
कर्जा

युवा कृषि
कर्जा

एस.एम.ई
कर्जा

म त हुक्क छु कृषि विकास बैंकसँग
कारोबार गरिर, तपाईं नि ?

Agricultural Development Bank Ltd.
कृषि विकास बैंक लि.

(विशेष राष्ट्र बैंकबाट 'अ' श्रेणीको प्रत्यक्षनियन्त्रित संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
सहूलियतपूर्ण कर्जा

Agricultural Development Bank Ltd.
कृषि विकास बैंक लि.

(विशेष राष्ट्र बैंकबाट 'अ' श्रेणीको प्रत्यक्षनियन्त्रित संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL
सि-आश्वा
C-ASBA

Application Supported by Blocked Amount

- ♦ बैंक सेवा नि:शुल्क
- ♦ सरल, सहज र सुरक्षित
- ♦ देशभरका सम्पूर्ण शाखाबाट

IPO/FPO/Right शेयरको

खरिद आवेदन

अब कृषि विकास बैंकबाट...

Agricultural Development Bank Ltd.
कृषि विकास बैंक लि.

(विशेष राष्ट्र बैंकबाट 'अ' श्रेणीको प्रत्यक्षनियन्त्रित संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

सम्पादकीय

गाउँदेखि शहरसम्म 'सम्पूर्ण बैकिङ्ग सेवा सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक' को रूपमा पहिचान स्थापित गर्न सफल मुलुककै अग्रणी वित्तीय संस्था कृषि विकास बैंक आफ्नो ५४ वर्षको लामो यात्रा पार गर्दै ५५ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस सुखद अवसरमा हामी आदरणीय शेयरधनी महानुभावहरू, ग्राहक समुदाय, नेपाल सरकारलगायत बैंकको नियमनकारी निकाय, बैंकका अग्रज एवं समस्त शुभेच्छुक महानुभावहरूप्रति हार्दिक आभार एवं कृतज्ञता अभिव्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायत नियमनकारी संस्थाहरूको नीति, कार्यक्रम एवं मार्ग निर्देशनलाई अनुशरण गर्दै आधुनिक बैंकका सर्वमान्य सिद्धान्तहरूको पालनामा प्रतिवद्ध रही मुलुकको अर्थतन्त्रमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको यस बैंकले 'कृषिलाई नछोड्ने अरुलाई जोड्ने' अभियानलाई सार्थक तुल्याउँदै उपलब्ध श्रोत साधन, अवसर र क्षमताको उच्चतम प्रयोग गर्दै संस्थागत उत्पादकत्व वृद्धि गरी गुणस्तरीय सेवामा जोड दिँदै बैकिङ्ग व्यवसाय अभिवृद्धि गर्ने र कृषि क्षेत्रको अगुवा बैंक (Lead Bank) को रूपमा कार्य गरी कृषि विकास र प्रवर्द्धनका लागि नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने, ग्रामीण अर्थतन्त्र, वैदेशिक रोजगारी र उद्यमशीलतामा संलग्न नागरिकसम्म वित्तीय वस्तु एवं सेवाको पहुँच पुऱ्याउन Digital financial literacy कार्यक्रम र Digital product को विकास र विस्तारमा विशेष जोड दिँदै सुदृढ संस्थागत सुशासन एवं उच्चस्तरको वित्तीय उपलब्धी हासिल गर्ने बैंकको उद्देश्य पूरा गर्ने लक्ष्य लिएको छ ।

विगत करिब २ वर्षअघि मुलुकमा कोभिड-१९ को महामारीको संवेदनशील अवस्थामा पनि बैंकले आधुनिक बैकिङ्ग Product मार्फत आम ग्राहक एवं सर्वसाधारणमाफ्नो सेवा निरन्तर प्रदान गर्दै गत वर्षको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम र व्यावसायिक योजनाका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने क्रममा उल्लेख्य प्रगति हासिल गरी भर्खरै सम्पन्न १५ औं वार्षिक साधारणसभामार्फत नेपाल सरकारलाई ६% नगद लाभांश र शेयरधनी महानुभावहरूलाई २१% लाभांश (बोनस शेयर करसहित) वितरण गर्न सफल भएको छ । आगामी दिनमा समेत बैंकले आफ्नो समग्र प्रगतिको यात्रालाई अझ उचाइमा पुऱ्याउने विश्वास व्यक्त गर्दछौं ।

बैंकले ग्राहकहरूको चाहना र मागअनुसार डिजिटल बैकिङ्गका नवीनतम वस्तुहरू एवं ग्राहकमैत्री आधुनिक सेवाहरू Visa Debit/Credit Card, Kisan app., Kisan Credit Card, QR Code, SMS Banking, Mobile Banking, Internet Banking, IPS, Connect IPS, RTGS, ATM, E-Sewa, Instant card, 5 in 1 service, Demat, MeroShare, C-ASBA, CRN जस्ता वस्तु तथा सेवा प्रवाहका माध्यमबाट प्रतिस्पर्धि बैकिङ्ग बजारमा आफूलाई प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गर्ने सफल बैंकको रूपमा उभ्याउन र देशमा छरिएर रहेका स-साना पुँजीलाई एकीकृत गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गरी देशको समग्र दिगो आर्थिक विकास एवं स्थायित्वमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउन सफल भएको छ ।

अन्त्यमा, यस बैंकको निरन्तर प्रगतिका निम्ति प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, दातृ निकाय, संघसंस्थाप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै भविष्यमा अझ प्रभावकारी ढंगले सेवा प्रदान गर्ने र बैंकको सेवालार्ई सुरक्षित, भरपर्दो एवं विश्वसनीय तुल्याउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं । बैंकको ५५ औं वार्षिकोत्सवको सुखद अवसरमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका विशिष्ट महानुभावहरू र यस क्षेत्रका विज्ञहरूको महत्वपूर्ण एवं समसामयिक लेख/रचनाहरूको संगालो ५५ औं वार्षिकोत्सव विशेषांक प्रकाशित गरेका छौं । यस प्रकाशनबाट सबै पाठक एवं जिज्ञासुहरूमा थप उर्जा र हौसला प्राप्त हुने विश्वासका साथ वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः हार्दिक बधाई एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

विषयसूची

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
१.	'आधुनिक प्रविधिमैत्री डिजिटल बैंकिङ्ग सेवालाई मूलमन्त्र मानेका छौं' (अन्तर्वार्ता : प्रमुख कार्यकारी अधिकृत अनिलकुमार उपाध्याय)	१
२.	नेपालमा वित्तीय क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरू -रमेशकुमार केसी	५
३.	कोभिडपछिको कृषिको पुनर्जागरण कार्यक्रमको रूपरेखा -श्रीकृष्ण उपाध्याय	११
४.	पुँजी, कर्जा लगानी तथा नाफा वृद्धिमा चुनौती र हाम्रो प्रयास -चन्द्रमान प्रधान	१३
५.	सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन सुधारका क्षेत्रहरू -दामोदर रेग्मी	१६
६.	नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था -विष्णुराज बेल्बासे	२३
७.	बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता अभावका कारण र समाधानका केही उपाय -डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	३४
८.	विदेशी विनिमय सञ्चितिमा बढ्दो आयात व्यापारले सृजना गरेका चुनौतीहरू -रामु पौडेल	३९
९.	आजको आवश्यकता : बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि आयात व्यवस्थापन -गुरुप्रसाद पौडेल	४४
१०.	Diplomacy for Development -Dr. Dinesh Bhattarai	४८
११.	धितोपत्र बजारको विद्यमान अवस्था, चुनौती र आगामी कार्यदिशा -निरज गिरी	५५
१२.	स्वीकृत (Approved) लिमिटमा उपयोग नभएका (Unutilized) कर्जा : कारण, व्यवसायलाई पर्ने प्रभाव र नियामकीय व्यवस्था एक चर्चा -प्रताप सुवेदी	६२
१३.	निस्क्रिय तथा समस्याग्रस्त कर्जा असुली : रणनीति, समस्या र समाधानका उपाय -ध्रुवचन्द्र गौतम	६६
१४.	Nepal's Agriculture, Agricultural Credit and Role of ADBL for Agriculture Sector Promotion in Nepal -Babu Kaji Thapa	७४

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
१५.	नेपालमा छायाँ बैकिङ्गको अवस्था एवं यसले वित्तीय स्थायित्वमा पार्ने असर -राजनविक्रम थापा	७९
१६.	जोखिममा आधारित पद्धति र कोभिड-१९ -दीर्घबहादुर रावल	८५
१७.	नेपालको भुक्तानी प्रणालीको समीक्षा -निश्चल अधिकारी	९०
१८.	धितोपत्र बजारको महत्व र नियमन, विकास तथा सुधारका प्रमुख मुद्दाहरू -डा. नबराज अधिकारी	९३
१९.	राजस्व कानून एवं बैंक व्यवस्थापन पक्ष -सुकदेव भट्टराई खत्री	१०८
२०.	नेपालको आर्थिक विकासमा उदारीकरणको प्रभाव : समस्या समाधानका उपायहरू -गम्भीरबहादुर हाडा	११२
२१.	आन्तरिक लेखा परीक्षण पद्धति तथा कृषि विकास बैंकमा आन्तरिक लेखापरीक्षणको सुधारात्मक अभ्यास -सुशील हुमागाईँ/तृप्ति डि.सी.	१२९
२२.	Risk Culture In Banks And Financial Institutions -Neeku Acharya	१३४
२३.	Role of Financial Institutions in Promoting Agriculture Production -Ghuran Thakur	१३९
२४.	कृषि कर्जा प्रवाहका विद्यमान चुनौती -बिजयराज पोखरेल	१४६
२५.	वैदेशिक सहायता र नेपालमा वैदेशिक सहायता परिचालनको अवस्था -मुक्तिराम आचार्य	१४९
२६.	सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान एक परिचय -सुशीलप्रसाद आचार्य	१५४
२७.	Bamboo based agroforestry: A prospect for enhancing the socioeconomic status of the rural community -Bishnu Maya K.C.	१५८
२८.	Impact of Education in Economy -Puspa Raj Kuwar	१६३
२९.	Trade Finance in Bank -Arun Sigdel	१६९
३०.	Independent Directors and their Role on Corporate Governance -Resham Raj Regmi	१८०

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
३१.	Need of Cybersecurity Investments in Financial Service Industry Kumar Pudashine	१८६
३२.	नेपालको बैकिङ्ग बजार: गुणस्तरीय सेवा र बहुआयामिक रूपान्तरणको यात्रा -डा. सुरोज टण्डन	१९०
३३.	कृषि क्षेत्रमा बैकिङ्ग लगानी, प्रभावकारिता र असूली -भागवत भट्टराई	१९६
३४.	Digitisation of Nepalese Banking Systems and its Prospects and Challenges -Bhola Nepal & Shreya Adhikari	२००
३५.	CBDC & its Impact on Future of Banking -Deep Singh Rawat	२१०
३६.	Lifetime Employment: Concept and Relevance -Shikhar Nath Khanal	२१५
३७.	नेपालमा कृषि अनुसन्धानको अवस्था र कृषि अनुसन्धान कम प्राथमिकतामा पर्नुका कारणहरू -किशोर भण्डारी	२१९
३८.	Government Innovative Behavior and E-government Innovation: A Theoretical Review -Devid K. Basyal (Ph.D.)/Sunita Nepal	२२४
३९.	Customer's Expectation from Today's Banks -Dwaipayan Regmi	२३१
४०.	बैकिङ्ग कारोवारमा सर्वाधिक प्रयोग हुने मुख्य ऐनहरूका प्रमुख विशेषताहरू -कृष्ण निरौला	२३५

‘आधुनिक प्रविधिमैत्री डिजिटल बैंकिङ्ग सेवालाई मूलमन्त्र मानेका छौं’

कृषि विकास बैंकको ५५ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंकको समग्र कारोवारको स्थिति, बैंकले अपनाएका रणनीति तथा भविष्यका योजनाहरूका बारेमा बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत **श्री अनिल कुमार उपाध्याय**सँग प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालयमा कार्यरत वरिष्ठ लेखा अधिकृत (सिए) कृष्ण निरौला र वरिष्ठ शाखा अधिकृत बरमंका अधिकारीले लिनुभएको अन्तर्वार्ता) -सं.

सर्वप्रथम कृषि विकास बैंक लिमिटेड ५५ वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यो अवस्थालाई कसरी सम्भन्हुन्छ ?

वि.सं. २०२४ माघ ७ गते भूगोलपार्क नयाँ सडकबाट रामशाहपथ हुँदै नेपालका ७७ वटै जिल्लामा कार्यालय सञ्जाल फैलाउन र यस बैंकलाई हालको अवस्थामा पुर्‍याउन मद्दत एवं सहयोग गर्नुहुने नेपाल सरकार, बैंक सञ्चालक समिति, स्थापनाकालीन नेतृत्व, पूर्व कर्मचारीहरू, कार्यरत कर्मचारीहरू, शेयरधनी महानुभावहरू, कृषक एवं ग्राहकवर्ग, सरोकारवाला निकाय, नियमनकारी निकाय, दातृसंस्था, पेशाकर्मी, युनियनकर्मी साथीहरू, संचारकर्मी लगायत सहयोगी हात र विचार दिने सबैको योगदानप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन एवं आभार व्यक्त गर्नुका साथै सबैमा शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

नेपाल बैंकर्स एसोसिएसनको अध्यक्षमा निर्विरोध निर्वाचित हुनुभएकोमा यहाँलाई हार्दिक बधाई । सरकारी बैंकहरूको तर्फबाट वाणिज्य बैंकहरूको छाता संगठनमा प्रतिनिधित्व

हुनु गौरवको विषय हो । यस किसिमको प्रतिनिधित्व र नेतृत्वलाई कसरी लिनुभएको छ ?

धन्यवाद । यो उपलब्धिको श्रेय नेपाल बैंकर्स संघमा आबद्ध सम्पूर्ण सदस्य वाणिज्य बैंकर साथीहरू, यस बैंकको संचालक समिति, उच्च व्यवस्थापनका साथै सबै उर्जाशील कर्मचारी साथीहरूलाई दिन चाहन्छु । अघिल्लो कार्यकालमा उपाध्यक्ष भई हाल अध्यक्षको जिम्मेवारी पाएकोमा बैंकर्स संघको उद्देश्य पूरा गर्ने तथा नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकको नीतिबमोजिम कार्य गर्न सबै सदस्य बैंकहरूसँग सहकार्य गर्दै आर्थिक स्थायित्व, वित्तीय सुशासन र गुणस्तरीयताको क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिएर अघि बढ्ने छु ।

हालको विश्व अर्थतन्त्रको परिवेशलाई कसरी हेर्नुभएको छ?

G30 राष्ट्रहरूको समूहले तयार गरेको अध्ययन प्रतिवेदन "Managing the Next Financial Crisis" ले सन् २०२३-२०२५ अवधिको आँकलन गर्दा कोभिडपछिको

**शेयरधनीहरूलाई २० प्रतिशत
बोनस शेयर र कर समेत गरी २१.०५ प्रतिशत
लाभांश समेत दिन सकेका छौं**

विश्व अर्थतन्त्रमा प्रायः केन्द्रीय बैंकहरूले उल्लेख्य रूपले पूँजीकोष, तरलता तथा कर्जा गुणस्तर कायम गर्न गरेका कडा व्यवस्था तथा resilient banking system को विकास सकारात्मक पक्षहरू मानिएका छन् भने अझै पनि अन्तर्राष्ट्रिय उच्चतम अभ्यास तथा मापदण्डहरूको पूर्ण पालना नहुनु, लगानीयोग्य स्रोत जुटाउन परम्परागत बैंकिङ्गकै शैली विद्यमान रहनु र कतिपय केन्द्रीय बैंकहरूको प्रणालीगत जोखिमको मापन तथा मूल्यांकन प्रभावकारी नहुनु नकारात्मक पक्षका रूपमा देखिएका छन् ।

सन् २०२२ मा विश्व अर्थ व्यवस्था ४.४ प्रतिशतले वृद्धि हुने तथा कोभिडको असर कायमै रहेमा सन् २०२३ मा ३.५ प्रतिशतमा आर्थिक वृद्धिदर सीमित हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । हाल विश्व अर्थतन्त्रले भोगेका समस्याहरूमा कोभिड प्रतिरोधी गुणस्तरीय खोपको उपलब्धता, supply chain bottlenecks, बढ्दो मुद्रास्फीति, उदीयमान अर्थतन्त्रहरूको आर्थिक वृद्धिदरमा हास तथा भूराजनीतिक जटिलता आदि रहेका छन् । यस अवस्थामा हामी सबै सरोकारवाला निकायहरूले पनि विश्व परिवेशको सूक्ष्म विश्लेषण गरी आवश्यक नीतिगत सुधार गर्न जरुरी छ ।

कोभिड-१९ बाट नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा परेको प्रभावलाई कसरी आँकलन गर्न सकिन्छ ?

कोभिड-१९ शुरू भए यता नेपालमा पटक-पटकको लकडाउनले गर्दा सम्पूर्ण अर्थतन्त्र नराम्ररी थलिएको अवस्थाबाट अर्थतन्त्र केही माथि उठ्न खोजिरहेको अवस्थामा केही समययता कोभिड, Post Covid/ New Variant को चरण हुँदै ओमिक्रोन भेरियन्टको प्रकोपको अवस्थाले आर्थिक, सामाजिक एवं दैनिक जनजीवन आक्रान्त हुँदै आएको छ । नेपाल सरकारले लक्ष्य लिएको ७ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदर ३.९ प्रतिशतमा खुम्चिने विश्व बैंकले पूर्वानुमान गरेको छ । नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रको लगानीयोग्य तरलताको अभाव सृजना भएको छ । कर्जाको विस्तार अपेक्षा गरेअनुरूप ११.१ प्रतिशतले वृद्धि भए पनि कर्जाको माग बमोजिम पूरा गर्न सकिएको छैन । निक्षेपमा न्यून वृद्धि, विप्रेषणमा कमी, सरकारी खर्चमा कमी, आयातमा अत्यधिक चाप, उल्लेख्य निर्यात हुन नसक्नु पनि तरलता अभावका कारणहरू हुन् ।

निक्षेपकर्ताको रकम सुरक्षित रहेको छ । तरलता अभावका कारण थप कर्जा विस्तार हुन नसकेकाले कर्जा संकुचनको अवस्था सिर्जना भएको हो ।

कृषि विकास बैंकको चारवर्षे कार्यकालमा यहाँको तीन वर्ष पूरा भइसकेको छ, यस अवधिका सम्भन्धलायक प्रमुख उपलब्धिहरू के के हुन् ?

शेयरधनीहरूलाई उचित प्रतिफलसहितको ४ वटा वार्षिक साधारणसभा र ४ वटा बैक दिवस समयमै सम्पन्न गरिएको, जनशक्तिको प्रभावकारी कार्यसम्पादन भएको, उत्पादकत्व तथा कार्यक्षमताको आधारमा वृत्ति विकासको योजना लागू गरिएको, गुणस्तरीय कर्जाको विस्तार गरी कर्जा मिश्रणमा सन्तुलन ल्याइएको, निक्षेप मिश्रणमा सुधार गरी कर्जा तथा निक्षेपबीचको भुक्तानी अवधि मिलान गर्दै CASA मोडेल लागू गरिएको, कर्जा पोर्टफोलियोमा वृद्धि र कर्जा प्रशोधनमा Automation तथा सेवाग्राहीलाई प्रविधिमा अभ्यस्त गराउँदै डिजिटल बैंकिङ्ग सेवा विस्तार गरिएको छ ।

तीनवर्षे कार्यकालमा बैंकको वासलातको आकार आश्विन २०७५ मा १३७ अर्ब जति रहेकोमा आश्विन २०७८ मा २२८ अर्ब पुगेको छ, निक्षेप संकलन २०७८ आश्विनमा १५३ अर्ब कायम भई ५१ अर्बले वृद्धि हुन पुगेको छ । त्यस्तै कर्जा सापट १६५ अर्ब कायम भई ६२ अर्बले वृद्धि भएको छ । विगत ३ वर्षमा मुनाफाको औसत वृद्धिदर प्रतिवर्ष २२.५ प्रतिशत रहेको छ । आधार दरमा व्यापक सुधार गरी २०७५ आश्विनमा १२.३२ प्रतिशत रहेको आधार दरलाई २०७८ आश्विनमा ७.२२ प्रतिशत

कायम गरेका छौं । ग्राहक संख्या १२ लाख जतिबाट वृद्धि भई हाल १७ लाखको हाराहारीमा रहेको छ ।

विदेशमा बस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दती खाता खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । Central Payroll System, MIS Integration, T24 को R16 बाट R19 Version मा अपग्रेड गर्नुका साथै क्रेडिट कार्डदेखि किसान कार्ड, सूचनामूलक किसान एप्स, "Online 5 in 1 Banking" अन्तर्गत Demat Account, Mero share, C-ASBA, Visa Debit Card तथा Internet Banking सेवा ल्याएका छौं ।

संस्थागत सुशासन मजबुत बनाउन आन्तरिक लेखापरीक्षणको Outsourcing, IS Audit र सूचना प्रविधिको सुरक्षार्थ VAPT परीक्षण नियमित गरेका छौं । त्यस्तै, संचालन जोखिम व्यवस्थापनका निमित्त सफ्टवेयरको प्रयोग कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ । निष्कृत्य कर्जा, पाउनुपर्ने ब्याज, गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति तथा कर्जा असुली कार्यलाई अभियानकै रूपमा चलाई तोकिएको सीमाभित्र सीमित गर्ने कार्य गरिरहेका छौं । व्यवसायको आधारमा शाखा वर्गीकरण गर्दै तालिम केन्द्र जस्ता Cost Centre लाई Profit Centre मा परिणत गर्न सफल भई कोभिड-१९ को विषम परिस्थितिमा पनि गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न सफल भएका छौं ।

दीर्घकालीन स्रोत संकलन गर्नका लागि डिबेन्चर निष्कासन, कृषि मूल्य श्रृंखलाको कार्यका लागि IFAD (VITA) सँग ८० मिलियन डलरको ३५ वर्षे ऋण सम्झौता कार्यान्वयनमा रहेको छ । साथै World Bank सँग "Forestry For Prosperity" कार्यक्रमका लागि २५ वर्ष अवधिसम्म भुक्तानी हुने गरी सहूलियतपूर्ण ऋण सम्झौता समेत भएको छ ।

भर्खरै कृषि विकास बैंकको वार्षिक साधारणसभा पनि समयमै सम्पन्न गर्नुभएको छ । बैंकको समग्र वित्तीय स्थिति तथा प्रतिफलका बारेमा जानकारी दिनुस् न ।

अघिल्लो वर्ष भैं यस वर्ष पनि नियामक निकायले तोकेको समयवधि अर्थात आर्थिक वर्ष पूरा भएको ६ महिनाभित्रै यस विषम परिस्थितिमा पनि Virtual माध्यमबाट भए पनि वार्षिक साधारणसभा गर्न सफल भएका छौं । यही साधारणसभाबाट शेयरधनीहरूलाई २० प्रतिशत बोनस शेयर र कर समेत गरी २१.०५ प्रतिशत लाभांश समेत दिन सकेका छौं ।

बैंकको चुक्ता पुँजी बैंकको १५ औं वार्षिक साधारणसभाले पारित गरेपश्चात रु. १८ अर्ब ६२ करोड

IFAD (VITA) सँग ८० मिलियन डलरको ३५ वर्षे ऋण सम्झौता कार्यान्वयनमा रहेको छ । साथै World Bank सँग "Forestry For Prosperity" कार्यक्रमका लागि २५ वर्ष अवधिसम्म भुक्तानी हुने गरी सहूलियतपूर्ण ऋण सम्झौता समेत भएको छ

विदेशमा बस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दती खाता खोल्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ

बजारमुखी स्वस्थ प्रतिस्पर्धा, आर्थिक उदारीकरण तथा पारदर्शी कारोबारका साथै सरल, सहज र शीघ्र बैंकिङ्ग सेवाको अवधारणा बमोजिम कार्य गरिरहेका छौं ।

रहेको छ, जुन वाणिज्य बैंकहरूले कायम गर्नुपर्ने न्यूनतम सीमाभन्दा दुई गुणा बढी हो । यसअन्तर्गत रु. १३ अर्ब १८ करोड साधारण शेयर र रु. ५ अर्ब ४३ करोड अग्राधिकार शेयर रहेको छ । बैंकको जगेडा कोष रु. १४ अर्बभन्दा बढी रहेको छ । बैंकको कुल पुँजीकोष रु. ३४ अर्ब जति रहेको छ र समग्र वासलातको आकार २२२ अर्ब रहेको छ ।

बैंकले चालु आर्थिक वर्षमा हासिल गर्न खोजेको लक्ष्य, हासिल भएका प्रगति तथा लक्ष्य प्राप्ति रणनीति के-कस्ता रहेका छन् ?

बैंकको चालु आ.व. को लक्ष्यतर्फ हेर्दा निक्षेप र विभिन्न ऋण/सापट गरी कुल २२८ अर्ब जतिको स्रोत संकलनको

लक्ष्यको तुलनामा पुस मसान्तसम्म आइपुग्दा १८५ अर्बभन्दा बढी स्रोत संकलन गरेका छौं । त्यस्तै कर्जा लगानी रकमको लक्ष्य रु. २०० अर्ब रहेकोमा पौष अन्त्यसम्म आइपुग्दा रु. १७४ अर्बको हाराहारीमा कर्जा लगानी गरेका छौं । निष्कृत्य कर्जाको अनुपातिक लक्ष्य १.१० प्रतिशत रहेकोमा आश्विन २०७८ सम्म २.०८ प्रतिशत रहेको छ । चालु आ.व.को मुनाफा लक्ष्य रु. ७ अर्ब हासिल गर्नका लागि लगानी, असुली तथा प्रशासनिक कार्य व्यवस्थापन गर्न संस्थागत संरचना सुधार गर्दै १० प्रदेशस्तरीय कार्यालय संचालन गरेका छौं जस अनुसार द्रुत गतिमा व्यवसाय विस्तार गर्न शाखा स्तरमा प्रबन्धक, प्रदेश कार्यालय स्तरमा निर्देशक, विभागीय स्तरमा विभागीय प्रमुख देखि लिएर उच्च व्यवस्थापन तहसम्मको अधिकार प्रत्यायोजन, कर्जा प्रशोधनका लागि अटोमेसन प्रणाली (CPAS) र कर्जा प्रशासन कार्य (CAD) को व्यवस्था गरी व्यवसायीको जोखिम व्यवस्थापन, सुपरीवेक्षण, आन्तरिक लेखापरीक्षण तथा अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाएका छौं ।

सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रका बैंकहरूबीच सेवाको गुणस्तरमा असन्तुलन रहने गरेको भन्ने आम जनताको बुझाइ छ । यसमा कृषि विकास बैंकले आफूलाई बजारमुखी स्वस्थ प्रतिस्पर्धामा कसरी उभ्याएको छ ?

कृषि विकास बैंक निजी क्षेत्रका वाणिज्य बैंकहरूसँग सेवा प्रवाहको तुलनामा सबै किसिमले अघि छ र बैंकले आफ्नो प्रगति दिनानुदिन वृद्धि गर्न सफल भएको छ । हामीले आधुनिक प्रविधिमैत्री डिजिटल बैंकिङ्ग सेवालाई आफ्नो मूलमन्त्र मानेका छौं । बजारमुखी स्वस्थ प्रतिस्पर्धा, आर्थिक उदारीकरण तथा पारदर्शी कारोबारका

साथै सरल, सहज र शिघ्र बैंकिङ्ग सेवाको अवधारणा बमोजिम कार्य गरिरहेका छौं । हाम्रा अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ्ग सेवा जस्तै: "Online 5 in 1 Banking" अन्तर्गत Demat Account, Meroshare, C-ASBA, Visa Debit Card तथा Internet Banking सेवा ग्राहकले online माध्यमबाट आफ्नो अनुकूल स्थानमै प्राप्त गर्न सक्छन् । त्यस्तै किसान कार्ड, किसान एप्स (सूचनामूलक जानकारी), Mobile Banking, QR Code, Connect IPS, ECC, ABBS लगायत सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवाहरू हाम्रा सम्पूर्ण शाखाबाट उपलब्ध छन् । SWIFT कारोबार तथा ADBL Remit मार्फत विश्वभरिबाट तथा नेपालभित्र पनि जुनसुकै ठाउँमा रकम तत्काल पठाउने सुलभ व्यवस्था गरेका छौं । नेपाल सरकारको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिले लिएको Universal बैंकिङ्गको अवधारणा पूरा गर्न सधैं क्रियाशील छौं ।

यहाँको अमूल्य समयका लागि धन्यवाद । अन्तमा, बैंक दिवसका अवसरमा केही सन्देश दिन चाहनुहुन्छ कि ?

बैंकले ५५ औं वार्षिकोत्सव मनाइरहँदा सीमित जनशक्तिको सहायताबाट आधुनिक प्रविधिमैत्री उपकरणहरू प्रयोग गरी लागतमा प्रभावकारिता, समयमा चुस्तता र परिणाममुखी बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै विवेकशील नियमनको परिपालना गर्दै बैंकको पहिचान कायम गर्न बैंकलाई माया गरी यहाँसम्म ल्याउन सहयोग गर्नुहुने सबै ग्राहक, शेयरधनी, संचालक समिति, नियमनकारी निकाय, सरकार, कर्मचारी, लगायत सबै सरोकारवालाहरूलाई विशेष धन्यवाद तथा आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । आगामी दिनमा पनि सबैको साथ, सहयोग र सद्भाव यसरी नै रहिरहनेछ भन्ने अपेक्षा लिएको छु । धन्यवाद !

नेपालमा वित्तीय क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरू

रमेशकुमार केसी

१. पृष्ठभूमि:

वित्तीय साधन वा पुँजी परिचालन गर्ने संरचना, कार्यक्षेत्र वा प्रणालीलाई वित्तीय क्षेत्र मानिन्छ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रलाई बैकिङ्ग, बीमा, पुँजीबजार, गैरबैकिङ्ग र सहकारी गरी पाँच भागमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । नेपालमा आधुनिक वित्तीय प्रणालीको विकास हुन थालेको सात दशक नाघेको भएता पनि पछिल्ला केही समयदेखि मात्र वित्तीय क्षेत्रको विस्तारले व्यापकता लिएको देखिन्छ । अर्थतन्त्रको संरचना, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश, आर्थिक विकासको अवस्था र सामाजिक राजनीतिक विकास जस्ता कुराले वित्तीय क्षेत्रको विकासमा असर पार्ने गर्दछन् । संख्यात्मक वृद्धि तथा पहुँचमा विस्तारसँगै नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा समस्या तथा चुनौतीहरू बढिरहेका छन् । समयमै समस्या तथा चुनौतीहरूको पहिचान गरी अर्थतन्त्रको आधारका रूपमा रहेको वित्तीय क्षेत्रको विकासलाई जोड दिनु आजको आवश्यकता हो ।

२. वित्तीय क्षेत्र:

मानवीय तथा सामाजिक जनजीवनमा वित्तीय क्षेत्रप्रतिको निर्भरता बढ्दो छ । मुद्रा वा पैसाको विकास विश्वव्यापी विनिमयको साधनका रूपमा भएसँगै वित्तीय श्रोत वा पैसा मानिसको स्वतन्त्रता, सपना र सुरक्षाको आधार बनेको छ । यस्ता विनिमय वा वित्तीय साधनहरूको परिचालन वित्तीय क्षेत्र वा वित्तीय प्रणालीका माध्यमबाट हुने गर्दछ । आर्थिक कारोबारका ग्राहकहरूलाई वित्तीय सेवा पुऱ्याउन स्थापना भएका बैंक, बीमा, लगानी कंपनी जस्ता अर्थतन्त्रको हिस्सा वा संस्थालाई वित्तीय क्षेत्र मान्न सकिन्छ । नेपालमा रहेका वित्तीय क्षेत्रलाई मुख्य रूपमा बैंक वा वित्तीय संस्था, गैरबैकिङ्ग क्षेत्र, बीमा, पुँजीबजार र बचत तथा ऋण सहकारी गरी पाँच भागमा वर्गीकरण गरेर हेर्न गरिएको छ । आर्थिक चासो, राजनीतिक तथा सामाजिक संरचनाहरूको विकासक्रमसँगै पछिल्ला केही समय यता वित्तीय क्षेत्रको संख्या र अर्थतन्त्रमा यिनको योगदानमा तीव्र बढोत्तरी भएको छ । केही समय अघि शहरी क्षेत्र केन्द्रीत

वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार मुलुकका अन्य स्थानमा मात्र भएको छैन जनसंख्याको अधिकांश हिस्साले वित्तीय श्रोतमा पहुँच पाउन सकेको छ । अर्थतन्त्रको विकासका निम्ति पुँजीको लगानी आवश्यक रहन्छ । पुँजीको परिचालन वित्तीय क्षेत्रबाट हुने गर्दछ । यसलाई वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउने क्षेत्र वा वित्तीय श्रोत परिचालन गर्ने संरचनाका रूपमा पनि लिने गरिन्छ ।

निक्षेप स्वीकार गर्ने तथा कर्जा प्रवाह गर्ने प्रमुख उद्देश्यले स्थापना भएको बैकिङ्ग क्षेत्रका अलावा गैरबैकिङ्ग वित्तीय संस्थाका रूपमा औंशिक बैकिङ्ग कारोबार गर्ने, बचत प्रवर्द्धन गर्ने सरकारी निकायका रूपमा रहेका कर्मचारी संचयकोष, नागरिक लगानी कोष तथा सामाजिक सुरक्षा कोषले महत्वपूर्ण लगानीको श्रोत जुटाउन सहयोग पुऱ्याएका छन् । वित्तीय जोखिम घटाउने ध्येयका साथ स्थापना भएको विमा क्षेत्र र वैकल्पिक लगानी जुटाउन क्रियाशिल पुँजी बजार क्षेत्रको विस्तार पनि पछिल्लो समय बढ्दै गएको छ । एक आपसमा सानोतिनो सहकार्य गरी आर्थिक गर्जो टार्ने उद्देश्यका साथ स्थापना भएका बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूले पनि केही मात्रामा वित्तीय साधन परिचालन गर्ने लगायतका काम गरिरहेका छन् । नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा समग्र वित्तीय क्षेत्रको योगदान सात प्रतिशत रहेको अनुमान गरिएको छ ।

मुलुकको समृद्धि र स्थिरता हासिल गर्ने आर्थिक विकासको लक्ष्य रहेको हुन्छ । यसको प्राप्तीका निम्ति वित्तीय क्षेत्रको विकास अपरिहार्य हुन्छ । वित्तीय क्षेत्रको विकासका निम्ति नागरिकहरूको पहुँच, सचेतना, पूर्वाधार तथा सहभागितामा विस्तार हुन आवश्यक छ । श्रोतको उपलब्धता, वित्तीय उपकरणहरूको विकल्प, गुणस्तरीय सेवा प्रवाह र विश्वासिलो वातावरण पनि वित्तीय क्षेत्रको विकासमा आवश्यक रहन्छ ।

नेपालको वित्तीय प्रणाली

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू : क वर्गका वाणिज्य बैंक, ख वर्गका विकास बैंक, ग वर्गका वित्तीय संस्थाहरू र

घ वर्गका लघु वित्त संस्थाहरू ।

- गैरबैंकिङ्ग क्षेत्र: कर्मचारी संचयकोष, नागरिक लगानी कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष ।
- बीमा: जीवन बीमा, निर्जीवन बीमा, पुनर्बीमा तथा अन्य बीमा (वित्तीय बीमा, स्वास्थ्य बीमा) ।
- पुँजी बजार: नेपाल धितोपत्र बोर्ड, नेपाल नेपाल स्टक एक्स्चेन्ज लि, सिडिएस सि लि, धितोपत्र दलाल, कमोडिटी मार्केट ।
- बचत तथा ऋण सहकारी: बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू र सिमित बैंकिङ्ग कारोबार गर्ने गैर सरकारी संस्था ।

३. बैंक तथा वित्तीय संस्था:

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वचतकर्ता र लगानीकर्ताको सेतूका रूपमा सेवा गर्दछन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले बचतकर्ता र लगानीकर्ताबीच मध्यस्थताको कार्य गरी मुलुकको आर्थिक वृद्धि तथा विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । निक्षेप स्वीकार गरी बचत परिचालन गर्ने, वित्तीय मध्यस्ताताको लागत कम गर्ने र साधनको कुशल बाँडफाँड गर्ने जस्ता कार्य मार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न र गरीबी निवारण गर्न मद्दत गर्दछन् ।

वि.सं. १९९४ साल देखि नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना सँगै नेपालमा आधुनिक बैंकिङ्ग प्रणालीको सुरुवात भएको हो । वि.सं. २०४० सालसम्म राज्य नियन्त्रित चारवटा बैंकहरू मात्र रहेकोमा वि.सं. २०४२ सालदेखि अवलम्बन गरिएको आर्थिक उदारीकरणको नीतिका कारण बैंकिङ्ग क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश प्रारम्भ भएको हो । यसैगरी सामाजिक परिचालन र गरिबी निवारणको महत्वपूर्ण औजारका रूपमा वि.सं. २०४० को दशकबाट नेपालमा ग्रामीण बैंक, साना किसान सहकारी, वित्तीय मध्यस्थता गर्ने गैर सरकारी संस्थाहरू र वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूमार्फत लघुवित्त कार्यक्रमहरू थालनी भयो । वि.सं. २०५८ सालमा जारी गरिएको नयाँ नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनले नेपाल राष्ट्र बैंकको भूमिका र दायित्वलाई पुनर्परिभाषित गर्नुका साथै केन्द्रीय बैंकलाई थप स्वायत्तता प्रदान गर्‍यो । यसबाट वाणिज्य बैंकहरूको नियमन, मौद्रीक व्यवस्थापन र वित्तीय पूर्वाधार विकासमा सहयोग पुग्न गएको विश्वास गरिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको २०७८ असार मसान्तको संख्यागत विवरण हेर्दा क वर्गका वाणिज्य बैंकहरू २७, ख वर्गका विकास बैंक १८, ग वर्गका वित्त कंपनी १७, घ वर्गका लघुवित्त संस्थाहरू ७० का साथै पूर्वाधार विकास बैंक १ र जलविद्युत लगानी तथा विकास कंपनी १ गरी १३३ को संख्यामा रही नेपालभर करिव ११ हजार शाखाहरूमा विस्तारित रहेका छन् ।

बैंकिङ्ग क्षेत्रबाट वास्तविक क्षेत्रमा विस्तार हुने कर्जा नेपालको आर्थिक गतिविधिको लागि लगानीको मूलभूत स्रोतको रूपमा रहेको छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रले प्रदान गर्ने वित्तीय सेवा धेरै हदसम्म निक्षेप र कर्जामा सीमित रहेको छ । वि.सं. २०७८ असार मसान्तसम्म बैंकिङ्ग प्रणालीले परिचालन गरेको कुल निक्षेप कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १०९.३ प्रतिशत रहेको छ भने बैंकहरूले प्रवाह गरेको ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ९५.७ प्रतिशत रहेको छ । वि.सं. २०७८ असारमा कुल कर्जाको २३ प्रतिशत अंश कृषि तथा कृषि जन्य उत्पादन तर्फ विस्तार भएको छ भने थोक तथा खुद्रा बिक्रेता तर्फ २० प्रतिशत कर्जा विस्तार भएको छ । अर्थतन्त्रमा बैंकिङ्ग क्षेत्रको स्रोत परिचालन उत्पादन वृद्धि, रोजगारी श्रृजना तथा आयात प्रतिस्थापन तर्फ केन्द्रित हुनसके दिगो आर्थिक विकास सम्भव हुन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा बढ्दो प्रतिस्पर्धा साथै मुलुकको अर्थतन्त्रको संरचनागत परिवर्तनका कारण तरलता व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ । निक्षेप परिचालनको तुलनामा कर्जा प्रवाहको वृद्धिदर अधिक भई वित्तीय श्रोत व्यवस्थापनमा कठिनाई हुने गरेको देखिन्छ भने अल्पकालीन तरलताको उतारचढाबका कारण व्याजदर अस्थिर हुने प्रवृत्ति देखिन्छ । कर्जा विस्तारले आर्थिक विकासलाई सघाउ पुऱ्याउने भएकोले दिगो आर्थिक विकासको लागि वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम समेत आकलन गरी उत्पादनमूलक क्षेत्र लक्षित कर्जा प्रवाह गर्ने तर्फ बैंकिङ्ग क्षेत्रलाई निर्देशित गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४. गैरबैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरू:

गैरबैंकिङ्ग क्षेत्रले निक्षेप स्वीकार गर्ने जस्तो पूर्ण बैंकिङ्ग सेवामा संलग्न नभै वित्तीय श्रोतको संकलन गर्ने, लगानी गर्ने, मौद्रीक स्थानान्तरण र जोखिम बहन जस्ता अन्य बैंकिङ्ग सम्बद्ध काम गर्दछन् । बचत, सामाजिक सुरक्षा, पूर्वाधार विकासमा लगानी जस्ता कार्यमा नेपालका गैरबैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाको संलग्नता रहेको छ । कर्मचारी संचय कोष, नागरिक लगानी कोष र सामाजिक सुरक्षा कोष गैरबैंकिङ्ग संस्थाका रूपमा रहेका छन् ।

कर्मचारी सञ्चय कोष सरकारी कर्मचारीहरूलाई अवकाशपछि सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था गर्न स्थापना भएको हो । सरकारी तथा गैरसरकारी गरी कर्मचारी सञ्चय कोषमा करिब २८ हजार कार्यालयका करिव ५ लाख कर्मचारीहरू सञ्चय कोषका नियमित योगदानकर्ता सदस्य छन् । अवकाश कोषको व्यवस्थापनका अतिरिक्त सञ्चय कोषले आफ्ना सदस्यहरूलाई दुर्घटना बीमा, क्रिया खर्च, कर्मचारी कल्याण योजना (बीमा) र लगानीबाट भएको मुनाफामा सहभागी गराउँदै विभिन्न लाभ प्रदान गरेको छ । साथै सरकारको पूर्वाधार परियोजनामा लगानी गर्न महत्वपूर्ण सहयात्री पनि भएको छ ।

वि.सं. २०४७ सालदेखि स्थापना भएको नागरिक लगानी कोषले कर्मचारी वचत वृद्धि योजना, कर्मचारी वचत वृद्धि अवकाश कोष, लगानी बीमा कोष र लगानीकर्ताको खाता योजना, निवृत्तिभरण उपदान कोष योजना र नागरिक इकाई योजना मार्फत दीर्घकालीन वचत वृद्धि गर्ने तथा स-साना वचतलाई पुँजीबजारमा ल्याउने कार्य गरिरहेको छ । कोषले धितोपत्र बजारको केही हिस्सा ओगट्नुको साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा शेयर लगानी गर्दै आएको छ ।

सामाजिक सुरक्षा कोषको स्थापना २०६७ साल चैत्र ७ गते भएको हो । यस कोषले स्थापना काल देखि सामाजिक सुरक्षा गरेको व्यवस्थापन गर्दै आएकोमा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ जारी भएपछि सो ऐन बमोजिम कार्य गर्दै आएको छ । श्रमिकको योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्नु तथा योगदानकर्तालाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नु यस कोषका उद्देश्य हुन् । सबै श्रमिकलाई सामाजिक सुरक्षा योजनामा आबद्ध गराई उनीहरूको आर्थिक तथा सामाजिक जोखिमको न्यूनीकरण गर्ने, सर्वव्यापी सामाजिक सुरक्षाको अवधारणालाई मूर्तरूप दिने तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको संवैधानिक अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने दिशातर्फ कोषका कार्यक्रम लक्षित छन् । वि.सं.२०७७ असार मसान्त सम्म सामाजिक सुरक्षा कोषले संचालन गरेको सामाजिक सुरक्षा योजनामा अबद्ध रोजगारदाता १२,४७७, योगदानकर्ताहरू १,६८,२४२ र कूल योगदान रकम रु एक अरब ६१ करोड जम्मा भएको छ ।

सामाजिक सुरक्षा ऐनमा औषधि उपचार तथा स्वास्थ्य सुरक्षा योजना, मातृत्व सुरक्षा योजना, दुर्घटना सुरक्षा योजना, अशक्तता सुरक्षा योजना, वृद्ध अवस्था सुरक्षा योजना, आश्रित परिवार सुरक्षा योजना, बेरोजगार सहायता योजनाका अतिरिक्त कोषले तोकेका अन्य सामाजिक सुरक्षा योजना सञ्चालन गर्नेछ भनी कोषले भविष्यमा सञ्चालन गर्न सक्ने सामाजिक सुरक्षा योजनाहरूको दायरा किटान गरिएको छ । कोषले योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा आबद्ध गराउन रोजगारदाता तथा श्रमिकको सूचीकरण गर्ने, योगदान रकम संकलन गर्ने, कोषमा जम्मा भएको रकम परिचालन गर्ने, सुविधा योजनाहरूको दाबी भुक्तानी व्यवस्थापन गर्ने, कोषमा आबद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरूको सञ्जाल विस्तार गरी गुणस्तरीय र प्रभावकारी स्वास्थ्य उपचार पद्धतिमा पहुँच स्थापित गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्दै आएको छ । कोषले प्रवाह गर्ने सेवालाई क्रमशः विस्तार र प्रविधिमैत्री बनाउदै आएको छ ।

गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूले मुनाफा वृद्धि गर्न आफ्नो लगानी व्यवस्थापन क्षमता बढाउन आवश्यक छ । सरकारी स्वामित्व भएको र कोषको दिगो स्रोत पनि भएकोले सडक, अस्पताल, पर्यटन र उद्योग जस्ता पूर्वाधारमा लगानी गर्न

कर्मचारी सञ्चय कोष र नागरिक लगानी कोषलाई आह्वान गर्ने गरिन्छ । यस परिप्रेक्षमा देशको आर्थिक वृद्धिको लागि लगानी गर्नु पर्ने क्षेत्रको जोखिम र कोषमा योगदान गर्ने सदस्यहरूको हित बीच उचित सन्तुलन कायम गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

जनसंख्याको ठूलो हिस्सा सामाजिक सुरक्षा सञ्जालभन्दा बाहिर रहेको तथा औपचारिक क्षेत्रकै अधिकांश कर्मचारीको लागि निवृत्तिभरण योजना नभएको सन्दर्भमा आफ्नो कार्यक्षेत्र फराकिलो पारी अवकाश कोष व्यवस्थापनलाई विस्तार गर्ने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण रहेको छ । नागरिक लगानी कोषले बजार प्रवर्द्धक र मर्चेण्ट बैंकरको रूपमा गरेको कार्य सुस्त र कमजोर देखिएको छ । साथै, गैर-बैंकिङ्ग वित्तीय संस्थाहरूले आधुनिक प्रविधि र कुशल व्यवस्थापन अवलम्बन गर्न नसकेको अवस्था छ । नागरिक लगानी कोष र सञ्चय कोषको आकार ठूलो भएको र तिनीहरू स्वनियमनमा रहेको निकाय भएकाले ती संस्थाहरूबाट समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्वमा पर्नसक्ने असरलाई ध्यानमा राखी सोहीअनुसार तिनीहरूका नीति तथा मार्गदर्शनहरूमा परिमार्जन गर्न सकिएको छैन ।

५. बीमा:

वित्तीय जोखिम घटाई सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने कार्यमा बीमाको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । बीमाले अनिश्चितता र जोखिमबाट उत्पन्न हुने क्षतिलाई जोखिम व्यवस्थापनको माध्यमबाट न्यूनीकरण गरी देशको दिगो आर्थिक बिकासमा सहयोग तथा योगदान पुर्याउने कार्य गर्दछ । मानविय जीवन तथा सम्पत्तिमा हुने क्षति विरुद्ध आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्ने, बचतमा प्रोत्साहन, आश्रित परिवारको भलाई, व्यवसायमा निरन्तरताका लागि पुँजीको व्यवस्था गर्नुका साथै बीमितको कर छुट जस्ता महत्वपूर्ण कार्यमा बीमाले भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

नेपालमा बीमाको अनौपचारिक प्रचलन धेरै अघि देखि भएता पनि औपचारिक रूपमा भने वि.सं. २००४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको अग्रसरता र स्वामित्वमा नेपाल मालचलानी तथा बीमा कम्पनी लिमिटेडको स्थापना भए पछि शुरू भएको हो । बीमाको महत्व र आवश्यकता बढ्दै जाँदा राज्यमा आफ्नै बीमा कम्पनी आवश्यक भएको महसुस गरि वि.सं. २०२४ सालमा राष्ट्रिय बीमा संस्थानको स्थापना भयो । बीमा ऐन, २०४९ बमोजिम आ.व. ०७७/०७८ को असार मसान्तसम्म नेपालको बीमा बजारमा ४१ वटा बीमा कम्पनीहरू स्थापना भएका छन् । जस मध्ये १९ वटा जीवन बीमा कम्पनी, २० वटा निजीजीवन बीमा कम्पनी र २ वटा पुनर्बीमा कम्पनी रहेका छन् । यसका साथै सामाजिक सुरक्षा बीमा कार्यक्रम, निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष, हेजिंग कोष जस्ता बीमाजन्य कार्यक्रम तथा संरचनाहरू पनि क्रियाशिल छन् ।

जीवन बीमा कम्पनीहरूले सावधिक, म्यादी तथा आजीवन बीमाका साथै बिदेश जाने कामदारहरूको निम्ति बैदेशिक रोजगार बीमा सेवा समेत प्रदान गर्दै आइरहेका छन् । निर्जीवन बीमा कम्पनीहरूले सम्पत्ति, मोटर, इन्जिनियरिङ्ग, हवाई, सामुन्द्रिक तथा बिबिध बीमा अन्तर्गत दुर्घटना बीमा, कृषि तथा पशुपन्छी बीमा, लघु बीमा, स्वास्थ्य बीमा अन्तर्गतका बीमा सेवा प्रदान गर्दै आइरहेका छन् । बीमा व्यवसायको स्थापना भएको सात दशक भएतापनि बीमाले ३० प्रतिशत भन्दा पनि कम जनसंख्यालाई मात्र समेट्न सकेको छ भने कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा बीमाको योगदान ३.५८ प्रतिशत रहेको छ ।

बीमा सेवालाई प्रभावकारी र प्रतिस्पर्धी बनाउन तथा बीमितको हकहित सुनिश्चित गर्न नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधार गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, अभ्यास तथा मापदण्डको आधारमा बीमा सेवा प्रदान गर्ने, बीमा क्षेत्रको सुपरीवेक्षण कार्यलाई सशक्त बनाउने तथा बीमा व्यवसायलाई सामाजिक संरक्षणको आधारस्तम्भको रूपमा बिकास गर्ने नीतिका साथ नियामक निकायका रूपमा बीमा समिति क्रियाशील रहेको छ ।

६. पुँजी बजार:

उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानीको बैकल्पिक श्रोत उपलब्ध गराउने पुँजी बजार क्षेत्र वित्तीय प्रणालीको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष हो । देशमा छरिएर रहेको बचत संकलन गरी उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्ने महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा पुँजी बजारलाई लिइन्छ । नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूको हक हितको संरक्षण, धितोपत्रको निष्काशन, खरिद तथा विक्रीलाई व्यवस्थित बनाई धितोपत्र बजार र धितोपत्र व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरूको काम कारवाहीलाई नियमित र व्यवस्थित गरिदै आएको छ । पुँजी बजारको नियमन निकायको रूपमा रहेको बोर्डले वस्तु विनिमय बजारको समेत नियमन जिम्मेवारी पाएसँगै वस्तु विनिमय बजारको विकास तथा विस्तारको लागि आवश्यक कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूको तर्जुमा तथा प्रचलित व्यवस्थाहरूमा समय सापेक्ष सुधार गर्नु पर्ने अवस्था आएको छ ।

धितोपत्र बजार विकासक्रम हेर्दा वि.सं. १९९४ सालमा विराटनगर जुट मिल्स र नेपाल वैक लिमिटेडले सार्वजनिक निष्काशन मार्फत प्रथम पटक धितोपत्र निष्काशन गरेपछि नेपालमा धितोपत्र बजारको शुरुवात भएको हो । त्यसपछि वि.सं. २०१८ मा सरकारी ऋणपत्रको कारोबार भएको थियो । नेपालको धितोपत्र बजारको रूपमा वि.सं. २०३३ सालमा सेक्युरिटिज खरिद बिक्री केन्द्रको स्थापना भएपछि सरकारी ऋणपत्रको दैनिक खरिद विक्रीको व्यवस्थाबाट उक्त बजारको संस्थागत विकास भएको हो । सो पश्चात धितोपत्र बजारलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न २०४० सालमा

धितोपत्र कारोबार ऐन, २०४० जारी भयो । यस्तै वि.सं. २०४९ सालमा धितोपत्र कारोबार ऐन, २०४० लाई प्रथम संशोधन गरी धितोपत्र बजारको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न नेपाल सरकारबाट वि.सं. २०५० जेष्ठ २५ मा धितोपत्र बजारको नियमन निकायको रूपमा धितोपत्र बोर्डको स्थापना गरिएको थियो । समसामयिक पुँजीबजारका विषयहरू सम्बोधन गर्न पुरानो ऐन खारेजी गरी धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी गरियो । साथै २०७४ भाद्र ११ देखि बस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी ऐन, २०७४ जारी भए पश्चात वस्तु विनिमय बजारको नियमन गर्ने कार्यक्षेत्र बोर्डमा आएको छ ।

धितोपत्र बजार विकास तथा सुधार गर्ने क्रममा वि.सं. २०७२ माघबाट दोस्रो बजारको कारोबारलाई पूर्णरूपमा अभौतिकृत गर्ने, धितोपत्र बजार नियमन निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको एशोसियेट सदस्यता तथा र वित्तीय साक्षरताका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालको सदस्यता प्राप्तिसँगै धितोपत्र बजारको अन्तर्राष्ट्रियकरण भएको, लगानीकर्ताहरूले बजारको गहिराई हेर्न पाउने, धितोपत्रको प्राथमिक निष्काशनमा आस्वा प्रणालीको सफल प्रयोगका साथै सूचीकृत कम्पनीहरूले प्रदान गर्ने नगद लाभांश सेयरधनीको आफ्नै बैक खातामा र बोनस तथा हकप्रद सेयर आफ्नै डिम्याट खातामा जम्मा हुने व्यवस्था राफसाफ तथा फछ्छीट हुने व्यवस्था, बुक बिल्डिंग प्रणालीका लागि कानूनी व्यवस्था, स्टक डिलरको बजार प्रवेश, योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई अनुमति प्रदान, वस्तु विनिमय बजार अनुमति प्रदान गर्ने नीतिगत तथा प्रक्यागत व्यवस्था, धितोपत्र कारोबार लागतलाई समसामयिक बनाईएको, सेयर धारण गरेको आधारमा पुँजीगत लाभकरको व्यवस्था जस्ता कार्यहरूले बजारमा लगानीकर्ताहरूको आकर्षण बढेको छ ।

धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताहरूको संख्या उल्लेख्य मात्रामा बढनुका साथै प्राथमिक बजारतर्फ गत आ.व. मा सार्वजनिक निष्काशन अनुमति प्राप्त रकम हालसम्मकै उच्च हुन पुगेको छ भने धितोपत्रको दोस्रो बजारको परिसूचक नेप्से सूचकांक हालसम्म कै उच्च बिन्दुमा पुग्नका साथै अन्य परिसूचकहरू समेत ऐतिहासिक उचाईमा पुगेका छन् । धितोपत्र बजारमा डिम्याट खाता (हितग्राही खाता) को संख्या आ. व. २०७८ असारमा ३७ लाख नाघेकोमा २०७८ पुस २१ मा यस्तो संख्या झण्डै ४८ लाख पुगेको छ । यसैगरी मेरो सेयर खाताको संख्या २०७८ असारमा २८ लाख रहेकोमा २०७८ पुसमा ३९ लाख पुगेको छ । यस्तै धितोपत्रको दोस्रो बजार अनलाइन कारोबारका १२ लाख भन्दा बढी लगानीकर्ताहरूले लगइन लिएका छन् ।

धितोपत्र बजारमार्फत पुँजी परिचालनका लागि वित्तीय क्षेत्र बाहिरका हाइड्रोपावर, पर्यटन, उत्पादनमुलक, व्यापारिक तथा केबल कारजस्ता कम्पनीहरू सक्रिय रहेका छन् भने अन्य केही क्षेत्रका कम्पनीहरू बजारमा प्रवेश गर्ने क्रममा रहेका छन् । प्राथमिक बजारमा धितोपत्र निष्काशनमा

उल्लेख्य वृद्धि भएको छ । २०७८ को मंसिर मसान्तसम्म रु. १५ अर्ब ११ करोड रकम निष्काशनका लागि स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

धितोपत्रको दोस्रो बजारतर्फ २०७८ भदौ २ गते नेप्से सूचकांक ३१९९.०३ बिन्दु पुगी समीक्षा अवधिमा उच्च बिन्दु कायम गरेको छ । सोही दिन बजार पुँजीकरण समेत रु. ४४६८ अर्ब भन्दा बढी कायम भै हाल सम्मकै उच्च रेकर्ड राखेको छ । यस्तै कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बजार पुँजीकरणको अंशमा वृद्धि भई हाल करिब ११९ प्रतिशत पुगेको अवस्था छ । त्यसैगरी कुल बजार पुँजीकरणमा कारोबार रकमको अनुपात क्रमशः वृद्धि हुँदै गई २०७८ असार मसान्तमा करिब ३२ प्रतिशत रहेको छ । यसले पछिल्लो समय धितोपत्रको तरलता बढ्दै गएको संकेत गरेको छ । आ.व. २०७८ को मंसिर मसान्तमा नेप्से सूचकांक २४१४.६२ बिन्दु पुगेको छ । त्यसैगरी फ्लोट सूचकांक १६५.६८ बिन्दु रहेको छ । उक्त अवधिसम्म रु. ७८२ अर्ब भन्दा बढी रकमको कारोबार भएको छ । बजार पुँजीकरण यस अवधिमा रु. ३३९५ अर्ब पुगेको छ ।

७. बचत तथा ऋण सहकारी:

नेपालको संविधानले सार्वजनिक, निजी तथा सहकारी गरी तीनै क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको विकासमा महत्वका साथ जोड दिएको छ । अर्थतन्त्रको तेस्रो खम्बाको रूपमा पहिचान गरिएको सहकारी क्षेत्रले नेपालमा गरिबी निवारण, स्वावलम्बन प्रबर्द्धन, स्थानीय सीप एवं छरिएर रहेको पुँजीको उपयोग, लघुउद्यम विकास, वित्तीय साक्षरता विस्तार आदि कार्यहरू गर्दै आम सदस्यहरूको सामाजिक, साँस्कृतिक एवम् आर्थिक उन्नयनमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । समाजवाद उन्मुख आत्मनिर्भर अर्थ व्यवस्थाको निर्माणको लागि सहकारी क्षेत्रलाई समेत एउटा आधार मानिएको छ ।

‘एकका लागि सबै र सबैका लागि एक’ भन्ने भावनाबाट प्रेरित भई सहकारी संस्थाहरू संसारभरी सञ्चालनमा छन । नेपालमा पनि वि.सं. २०१३ सालमा बखानपुर सहकारी ऋण समिति (हाल बखान बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.), चितवनको स्थापना सँगै सहकारी अभियानको शुरुआत भएको हो । नेपालमा औपचारिक रूपमा सहकारी संस्था ऐन, २०१६ लागू भएपछि यसले कानूनी मान्यता पाएको हो । तत्कालिन समयमा सहकारी ऐन, २०४८ तथा सहकारी नियमावली, २०४९ कार्यान्वयनमा आए पश्चात सहकारी क्षेत्रले थप व्यापकता पाएको हो । मुलुक संघीयतामा गए पश्चात हाल सहकारी ऐन, २०७४ तथा सहकारी नियमावली, २०७५ कार्यान्वयनमा रहेका छन् । करिव ६४ वर्ष लामो इतिहास बोकेको सहकारी क्षेत्रले नेपालमा धेरै उत्तारचढावहरू भोगिसकेको छ र बेलाबखतको शासकीय व्यवस्था परिवर्तन सँगै सहकारी

क्षेत्रको नियामक संयन्त्रहरूमा समेत समयानुकूल परिवर्तन हुँदै आएको छ । सहकारी सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको उपयोग तथा तथ्यांक व्यवस्थित गर्न सहकारी तथा गरिवी सूचना प्रणाली (कोपोमिस) संचालनमा आएको छ ।

पछिल्लो तथ्यांक अनुसार हाल नेपालमा सहकारी संस्थाको संख्या २९,८८६ रहेको छ । ती मध्ये संघीय सरकारको नियमन अन्तर्गत १४७ (०.४९%) वटा संघ संस्था रहेका छन्, भने प्रदेश सरकार अन्तर्गत ६,००२ (२०.०८%) सहकारी संघ संस्था र स्थानीय तह अन्तर्गत २३,७५९ (७९.४९%) सहकारी संघ संस्था रहेका छन् । नेपालको कुल जनसंख्याको करीब २८ प्रतिशत जनसंख्या सहकारीमा आवद्ध रहेका छन् । सहकारी क्षेत्रमा आवद्ध कुल सदस्य संख्या ७३,०७,४६२ मध्ये ५६ प्रतिशत सदस्य महिला र ४४ प्रतिशत पुरुष सदस्य रहेका छन् । सहकारी संघ संस्थामा कूल शेयर पुँजी ९४ अर्ब भन्दा बढी रहेको छ । त्यसैगरी बचत संकलन रकम रु. ४७७ अरब र ऋण लगानी रु. ४२६ अरब रहेको पाइएको छ । यस्ता तीस हजारको संख्यामा रहेका सहकारी संघ संस्थाहरूले ९० हजार भन्दा बढीलाई प्रत्यक्ष रोजगारी उपलब्ध गराएका छन् ।

सहकारी क्षेत्रमा संरचनात्मक तथा नियमन लगायतका समस्याहरू देखिएका छन् । संघीय प्रणालीमा सहकारी सम्बन्धी नियामक निकाय तीन तहमा विभाजित भएकाले कुशल रूपमा नियमन हुन नसक्नुका साथै एकिकृत रूपमा सहकारी क्षेत्र सम्बन्धी तथ्यांक तथा सूचनाहरू प्राप्त हुन कठिनाई परेको छ । प्रायशः बचत तथा ऋण सहकारीहरूले खराब कर्जाको विवरण उपलब्ध नगराउने, कर्जा नोक्सानीको लागि पर्याप्त व्यवस्था नगर्ने कारणले वित्तीय जोखिमको अवस्था कायमै रहेको छ । त्यस्तै एकीकृत तथ्यांक तथा सूचनाको अभाव, न्यून वित्तीय साक्षरता, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, कमजोर संस्थागत सुशासन प्रणाली, कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीका कारण सहकारीहरूको विकासमा बाधा परेको छ । स्थानीय तहका सहकारी संघसंस्था तथा नियमन निकायहरूमा दक्ष र पर्याप्त जनशक्तिका साथै कानूनको अभावका कारणले गर्दा सहकारी क्षेत्रको अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण प्रभावकारी हुन नसकेको तथा सहकारी सम्बद्ध कर्जा सूचना केन्द्र, ऋण असुली न्यायधिकरण, बचत तथा ऋण सुरक्षण कोष आदि निकायको व्यवस्था हुन नसक्दा आशातित रूपमा सहकारी क्षेत्रको विकास हुन सकेको छैन ।

८. वित्तीय क्षेत्रका समस्या तथा चुनौतीहरू:

नेपालमा वित्तीय क्षेत्रको विस्तार सँगै यिनमा संरचनात्मक, नीतिगत, व्यवहारिक, प्रणालीगत तथा विविध समस्या तथा चुनौतीहरू पनि बढ्दै गएका छन् । पाँचवटा

क्षेत्रलाई अलग अलग हेर्दा क्षेत्रगत रूपमा समस्या तथा चुनौतीहरू फरक फरक रहने भएतापनि समग्रतामा हेर्दा देहायका समस्या तथा चुनौतीहरू देखा परेका छन् ।

नेपालको आर्थिक विकास आशातित रूपमा तीव्र गतिमा हुन सकेको छैन । विगत एक दशकको आर्थिक बृद्धिको स्थिति हेर्दा औसत वार्षिक ४ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र रहेको देखिन्छ । सन् २०१६ मा ८.६ प्रतिशत आर्थिक बृद्धि भएता पनि २०१९ मा नकारात्मक २ भन्दा बढी पुग्नलाई दीगो आर्थिक विकासको अभाव भन्न सकिन्छ । अत्याधिक परनिर्भरता, गरिबी र राजनीतिक अस्थिरताका कारण पनि आर्थिक स्थायित्व कायम राख्न सकिएको छैन ।

वित्तीय क्षेत्रमा सुशासनको कमी अर्को समस्याको क्षेत्र हो । जवाफदेहिता, पारदर्शिता र कानूनी शासनको कमी तथा अपेक्षित आचरणको कमीले सुशासनलाई खल्बल्याउने गरेको देखिन्छ । दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय क्षेत्रको पहुँच विस्तार नहुँदा धेरै नागरिकहरूलाई वित्तीय सेवा पुर्‍याउन कठिन भएको छ । श्रोत साधन, जनशक्ति तथा क्षमता विकासमा कमीका कारण पनि कतिपय वित्तीय क्षेत्रमा प्रभावकारी नियमनको कमी पनि देखिएको छ ।

वित्तीय क्षेत्रमा एउटै वर्ग, समूह वा क्षेत्रको बर्चस्व कायम भै असन्तुलन देखा परेको देखिन्छ । क्षेत्रगत विविधीकरण गरी समावेशीकरणको अवधारणालाई वित्तीय क्षेत्र विकासको प्रमुख रणनीति बनाएर अघि बढ्न आवश्यक देखिन्छ । वित्तीय लगानी तथा प्रतिफललाई दीगो तथा वातावरण मैत्री बनाउनु आजको आवश्यकता हो । वातावरण विनाश र व्यक्तिगत स्वार्थ केन्द्रीत लगानीबाट भोलिका पुस्ताका हित प्रति सम्झौता हुन गै विश्वव्यापी सरोकारका रूपमा रहेको हरित अर्थतन्त्र, दीगो आर्थिक विकास र वातावरण मैत्री पूर्वाधारका विषयहरू ओभरलैपर्न गएका छन् ।

जनशक्ति तथा संस्थागत क्षमता विकासको कमी वित्तीय क्षेत्रमा देखा परेको अर्को समस्या हो । जनशक्ति योजनाको कमी, कम लगानी, शीपयुक्त जनशक्तिको टिकाउ दरको कमी जस्ता समस्याहरूले संरचनात्मक विकासमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी वित्तीय क्षेत्रमा आधुनिक प्रविधिको उपयोग गर्न नसकिनु पनि समस्याका रूपमा रहेको छ । नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा धेरै चर्चा हुने गरेको अनौपचारिक अर्थतन्त्रको बोलबाला पनि अर्को चुनौती रहेको छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रका कारण कर प्रशासन, नियमन प्रणाली र विश्वासनियतामा नकारात्मक असर त पर्छ नै यसका साथै हुण्डी हवाला, क्रिप्टो करेन्सी, क्यापिटल फ्लाई जस्ता माध्यमबाट अर्थतन्त्र डुब्ने जोखिम पनि त्यत्तिकै रहन्छ ।

र अन्तमा, वित्तीय क्षेत्रको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष अर्थतन्त्रमा योगदान महत्वपूर्ण रहने देखिन्छ । लगानी, पुँजी परिचालन, आर्थिक साधन तथा पूर्वाधारका रूपमा

वित्तीय क्षेत्रले समग्र देशको विकासमा टेवा पुर्‍याईरहेको छ । वित्तीय क्षेत्रको विकास र विस्तार सँगै यस क्षेत्रमा समस्या एवं चुनौतीहरू पनि देखा परेका छन् । संरचनात्मक जटिलता, नियमन क्षमता, न्युन पहुँच तथा सचेतना एवं आन्तरिक तथा बाह्य कारणले यस्ता समस्याहरू सिर्जना भएका हुन् । समयमै समस्याहरूको पहिचान गरी यथासंभव र यथोचित व्यवस्थापन गर्दै अघि बढ्नु आजको आवश्यकता हो । ●

लेखक कृषि विकास बैंक लि,
सञ्चालक समितिका अध्यक्ष हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान (२०७२) कानून किताब व्यवस्था समिति बबरमहल काठमाण्डौ ।
- वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३-२०७८), अर्थ मन्त्रालय ।
- आर्थिक सर्वेक्षण २०७८, अर्थ मन्त्रालय ।
- पन्ध्रौ योजना (२०७६-२०८१), राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय, सिंहदरबार ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न प्रकाशनहरू
- Mungel, Dwarika Nath and Achyut B. Rajbhandary. 2004. Introducing Good Governance in the Public Administration of Nepal. Lalitpur: Centre for Studies on Democracy and Good Governance (CSDG).
- Ghimire, Dipesh Kumar. 2015. Political Corruption in Nepal: A Socio-structural Perspective. Bhaktapur: Governance Watch.
- Khanal, Rabindra, ed. 2000. Transparency and Accountability against Corruption in Nepal. Kathmandu: Political Science Association of Nepal (POLSAN).
- Stiglitz, Joseph E and Rosengard, Jaya K, (2015), Economics of the Public Sector, WW Norton London.
- Anderson, James E, (2015) Public Policymaking Cengage Learning Stamford CT.

कोभिडपछिको कृषिको पुनर्जागरण कार्यक्रमको रूपरेखा

श्रीकृष्ण उपाध्याय

विगत दुई वर्षदेखि विश्व, कोभिड-१९ को महामारीमा रुमललिएको छ । विश्वमा कैयौं मानिसहरूको यस रोगका कारण निधन भएको छ भने कतिपय मानिसहरूलाई यस रोगले दर्दनाक पीडा दिएको छ । कोभिडका विभिन्न भेरियन्ट आउने क्रम जारी छ । संसारका वैज्ञानिकहरूले मानिसहरूलाई यस महामारीबाट बचाउनको लागि विभिन्न उपायको अथक अनुसन्धान गरिरहेका छन् । हाल वैज्ञानिकहरूले मानिसहरूको शरीरले रोगबाट लड्न सक्ने क्षमता विकास गराउने प्रकारका विभिन्न खोपको विकास गरेका छन् । यसका साथै कोभिडको महामारीबाट केही हदसम्म बच्ने र बचाउने कुरामा आशा पलाएको छ ।

संसारमा कुनै पनि रोग कुनै पनि समयमा आउन सक्छ । कुन रोग कहिले आउँछ र त्यस्ता अमुक रोगको औषधि के बनाउने बन्ने कुरा अग्रिम जानकारी कसैलाई पनि नहुने भएकोले प्रत्येक मानिस आफैँ सचेत हुनु आवश्यक छ । जुनसुकै रोगबाट पनि ग्रसित हुनु नपर्ने एउटै मात्र उपाय छ, त्यो हो खानपानमा सचेतता । खानपानमा कसरी सचेतता अपनाउने भन्ने कुरा भने आफैँमा निर्भर हुने गर्दछ । कोभिडको महामारीका कारण विश्वका अल्प विकसित, विकासशील र अविकसित मुलुकको तुलनामा विकसित मुलुकको मृत्यु र सङ्क्रमित दर उच्च रहेको तथ्याङ्क देखिएको छ । यो हुनुको कारण पनि खानपान नै हो । जैविक र सन्तुलित खानपानका कारण मानिसले आफ्नो आफ्नो शरीरमा रोगसँग लड्न सक्ने क्षमताको विकास गर्दछ र त्यो शरीरमा रोगले सजिलै प्रवेश गर्ने हिम्मत गर्दैन । तथ्याङ्कले के भन्छ भने जैविक खाद्यान्न तथा घाँसपात खुवाएर पालिएको गाईबाट उत्पादित मासु तथा दुग्धजन्य पदार्थको तुलनामा रासायनिक पदार्थ तथा दाना र एन्टिबायोटिक खुवाएर पालिएको गाईबाट उत्पादित मासु तथा दुग्धजन्य खाद्यपदार्थको सेवनले

मानिसको स्वास्थ्यलाई मात्र नभएर पृथ्वीलाई नै अस्वस्थ बनाउने गर्दछ । रासायनिक पदार्थमिश्रित खानेकुरा खुवाएका र मासु तथा दुग्धजन्य पदार्थ वृद्धिका लागि व्यवसायिक रूपमा पालेका गाईबाट उत्पादित खाद्य पदार्थ खाएका मानिसहरूमा तुलनात्मक रूपमा अन्यको भन्दा मोटोपना हुने र त्यसको कारण उनीहरूलाई विभिन्न रोगले आक्रमण गर्ने गरेको छ । यस्ता दीर्घ रोग लागेका मानिसहरूलाई अन्य सामान्य मानिसको तुलनामा यस्ता महामारीले छिटै आक्रमण गर्ने र तिनीहरूको शरीरमा रोगसँग लड्न सक्ने क्षमता कमी हुने भएकोले मृत्युदर पनि उच्च नै हुने गर्दछ । त्यसैले हामीले हामीमात्र होइन हाम्रो पृथ्वीलाई समेत बचाउनको लागि हाम्रो खानपानका साथै हामीले व्यवसायिक या आफ्नै प्रयोजनका लागि पालिएका गाईवस्तुलाई पनि जैविक विविधायुक्त पालनमा जोड दिनु पर्दछ । जैविक खेतीलाई प्रवर्धन गर्ने हो भने पृथ्वीबाट कार्बनडाइअक्साइड कम गर्न सकिन्छ र पृथ्वीलाई बचाउन सकिन्छ ।

शुद्ध खानाको लागि हामीले दैनिकरूपमा सेवन गर्ने खानेकुरामा परिवर्तन ल्याउनु वाञ्छनीय छ । Plant Based Diet लाई पहिलो प्राथमिकता दिनु आवश्यक देखिन्छ । शुद्ध र जैविक खानेकुरा त खाने तर त्यस्ता खाद्य पदार्थ कहाँ पाइन्छ ? भन्ने कुरा खुल्लुलीको रूपमा आउन सक्छ । यस्ता खाद्यपदार्थ प्राप्त गर्नको लागि अन्यत्र जानै पर्दैन । हामीले आफ्नै करेसाबारीमा पनि यस्ता खाद्यपदार्थ उत्पादन गर्न सक्छौं । बैंकले पनि यस्ता जैविक खाद्यपदार्थ उत्पादन गर्न किसानहरूलाई प्रेरणा दिनुका साथै त्यस्ता क्षेत्रमा लगानी गर्न अत्यावश्यक छ । साना किसानहरूलाई संगठित गरेर लगानी गर्दा किसान, बैंक तथा समग्र पृथ्वीलाई नै बचाउन सकिन्छ । हामी भातप्रिय भएका कारण हामी धेरै रोगले पनि ग्रस्त भएका छौं । चामलको कम प्रयोग र त्यसको सट्टामा

अन्य खाद्य पदार्थ कोदो, फापर, मकै, सागपात, फलफूल लगायतका खानेकुरामा जोड दिन सके हामीले हाम्रो स्वास्थ्यलाई सही मात्रामा स्वस्थकर बनाउन सक्छौ । Green House बनाउने कार्यमा किसानहरूलाई विभिन्न तालिम दिलाउने तथा त्यससम्बन्धी लगानीमा प्रोत्साहन गरी जैविक उत्पादनमा जोड दिएमा हाम्रो माटो र हाम्रो शरीरलाई स्वस्थ राख्न सकिन्छ । यसले गर्दा हामीले कृषि विकास बैंकमा रहेका केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय तालिम केन्द्रहरूलाई उपयोग गरी बलियो बनाउन सक्छौ । हामी र हाम्रो माटो स्वस्थ रहे भोली निम्तिने खाद्य तथा स्वास्थ्य सङ्कट टाढा गई हाम्रा सन्ततीहरूले आनन्दसाथ जिउन सक्छन् । आजको प्रविधियुक्त युगमा बैंकहरूले प्रविधि र पैसालाई सँगसँगै लान सक्नु पर्छ । cost effective प्रविधिलाई विकास गर्दै अगाडि बढेमा बैंक भविष्यमा दीर्घजीवि हुने कुरा सुनिश्चित छ ।

प्रतिष्पर्धाको चर्को बजारमा गुजिरहेको कृषि विकास बैंकले आफ्नो बैंक तथा कर्मचारीहरू मात्र सोच्ने बेला छैन । कृषि विकास बैंकको काँधमा देशकै ठूलो जिम्मेवारी छ । जैविकखेतीयुक्त कृषि, पर्यटन, शुद्ध र सफा प्रकृति, पारिवारिक खेती प्रणाली, गोबरग्याँस, यातायात (केबलकार, रोपवे आदि), Solar, Hydropower, Water Pumping लगायतका कार्यक्रमहरूलाई बैंकले प्रवर्धन गर्दै लगानी गरी अगाडि बढ्ने हो भने बैंकले पछाडि फर्केर हेर्नुपर्ने अवस्था कहिल्यै आउने छैन । धानलाई बढी पानी आवश्यक भएकोले यसबाट पृथ्वीमा मिथेन ग्यासको बढी उत्पादन हुने गर्दछ । यस्ता ग्यास निष्कासन गर्ने भएकोले धान खेतीको सट्टा अन्य खाद्यान्न बालीको खेतीलाई बैंकले प्रवर्धन गर्नुपर्दछ ।

नेपाली परम्परागत खानेकुरा पस्कने रिसोर्टलाई आज मानिसले खोजिरहेको छ । यस्ता क्षेत्रमा बैंकले चनाखो भएर बेलैमा लगानी गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । यसको लागि बैंकको बजार तथा अनुसन्धान विभागले बजारीकरण गर्ने, बैंकको तालिम केन्द्रलाई अनुसन्धान केन्द्रमा विकास गरी रिसोर्ट सञ्चालन र जैविक खेती सम्बन्धी उद्यमी तथा बैंकका कर्मचारीहरूलाई सम्बन्धित संघसंस्था तथा दातृ निकायहरूसँगको समन्वयमा अनुसन्धानात्मक तालिमको आयोजना गर्नुपर्दछ । स्थानीय बिउबिजन जोगाए भोली स्वस्थ उत्पादन हुने भएकोले यस्ता कार्यक्रमलाई बैंकले प्रवर्धन गरी न्यून लागतमा शीतभण्डारलाई समेत लगानी गर्नुपर्दछ । यसो गर्नाले किसानको जैविक उत्पादनलाई भण्डारण गर्न सकिन्छ र आवश्यक र उचित समयमा उपयोग गर्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी, बैंकको उच्च व्यवस्थापन, प्रदेश तथा जिल्लाका व्यवस्थापकहरूले समेत आफ्नो दुर्दर्शिता (Vision) तयार गरेर आफ्नो पहुँचमा रहेका स्थानीय नगर तथा गाउँपालिका, प्रदेश तथा केन्द्रीय सरकारको समेत दूरदर्शिता (Vision) तयार गरी स्थानीय स्रोत र साधन तथा प्रविधियुक्त पुँजीको लगानी गरी नेपाली माटोमा जैविक खाद्य पदार्थको उत्पादन गर्न र भविष्यमा खाद्य तथा स्वास्थ्य सङ्कट निम्त्याउन नदिन बैंकले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नु आवश्यक छ । ●

(कृषि विकास बैंकका पूर्व अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक
हाल साप्रोसका अध्यक्ष श्रीकृष्ण उपाध्यायसँग सामान्य सेवा
विभागका वरिष्ठ ऋण अधिकृत शान्तिराम भट्टराईले गर्नुभएको
कुराकानीमा आधारित लेख । -सं.)

पुँजी, कर्जा लगानी तथा नाफा वृद्धिमा चुनौती र हाम्रो प्रयास

चन्द्रमान प्रधान

कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ अनुसार विधिवत् रूपमा २०२४ साल माघ ७ गते कृषि विकास बैंकको स्थापना भएको हो । यसअघि वि.सं. २०२० मा किसानहरूलाई सहकारीमार्फत् कृषि सामग्री उपलब्ध गराउने ध्येयका साथ अमेरिकी सहायता कोषको सहयोगमा रु. ८ लाखको पुँजीमा तत्कालीन सरकारले यसलाई सहकारी बैंकका रूपमा स्थापना गरेको थियो । लगभग ४ वर्ष मात्र सहकारी बैंकको रूपमा सञ्चालित यो बैंकले ग्रामीण क्षेत्रको बृहत्तर विकास र तत्कालीन अवस्थामा ९५ प्रतिशत अर्थतन्त्र परम्परागत कृषि पेशामा निर्भर भएको समयमा समग्र कृषि क्षेत्रलाई आफ्नो कार्यक्षेत्रको रूपमा वृद्धि गरी स्थापना भएको गर्विलो र चुनौतीपूर्ण इतिहास हामीसँग छ । स्थापनाकालमा यस बैंकलाई हुर्काउन, बढाउन निकै चुनौती थियो भने त्यो समयमा प्रतिस्पर्धा गर्न अर्को दोस्रो बैंकको स्थापना भएकै थिएन, यो एउटा अवसर पनि थियो । कृषि विकास बैंकले त्यसबखत वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोवार गर्न थालेको थिएन भने यसअघि स्थापना भएका नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले बैंकिङ्ग कारोवार गर्ने गर्दथे । सीमित बैंकहरू आ-आफ्नै कार्य उद्देश्यका साथ अघि बढ्न थालेका थिए । पर्याप्त बजार थियो तपानि सीमित जनशक्ति र थोरै पुँजी भएका कारण आफ्नो उद्देश्यमा देशभर आफ्नो सहभागिता जनाउने कुरा आफैँमा चुनौतीपूर्ण थियो यद्यपि विभिन्न आरोह अवरोह पार गर्दै बैंक त्यो लक्ष्यमा पुग्ने अर्जुनदृष्टि राखेर अघि बढ्यो ।

कृषि विकास बैंकबाट हुने गरेको लगानीलाई व्यक्तिगत तथा अन्य संस्थामा पनि बिस्तार गर्नुपर्दछ भन्ने कुराले उक्त समयमा स्थान पाउन थाल्यो । सोही बमोजिम

बैंकले व्यक्तिगत तथा संस्थागत क्षेत्रमा पनि कर्जा प्रवाह गर्न थाल्यो । त्यो बेला बैंकले बाहिरको बचत स्वीकार गर्न पाउँदैनथ्यो किनभने यस बैंकको उद्देश्य नै बैंकिङ्ग कारोवार गर्ने थिएन । किसान तथा ग्राहकमुखी बैंकको रूपमा रूपान्तरित गर्नका लागि या त उनीहरूको प्रत्यक्ष संलग्नतामा रहेर दिगो उद्देश्यका साथ बैंक अघि बढ्न थाल्यो । यसका लागि बैंकले प्रत्येक ऋणीलाई ऋण लिँदा एक कित्ता शेयर अनिवार्य खरिद गर्ने कार्यविधि बनायो । यो कार्यबाट बैंकमा केही मात्रामा भए पनि पुँजी वृद्धि हुन थाल्यो भने त्यतिबेलाका शेयरधनीहरूले अहिले आएर प्रत्येक वर्ष राम्रो प्रतिफल पाउन थालेका छन् । यसरी कुनै पनि संस्थाले दिगो उद्देश्य राखेर कार्य गरेमा भविष्य उज्ज्वल हुन्छ भन्ने एउटा उदाहरण बन्न गयो । स्थापनाकालको समयमा बैंकमा पुँजीको अभाव हुनु स्वाभाविक हो तर तत्कालको अभावलाई भविष्यमा मेटाउन सक्ने कुरामा भने बैंक उच्च व्यवस्थापन सचेत हुनुपर्नेरहेछ भन्ने एक गतिलो उदाहरण भयो ।

**स्थापनाकालको समयमा
बैंकमा पुँजीको अभाव
हुनु स्वाभाविक हो तर
तत्कालको अभावलाई
भविष्यमा मेटाउन सक्ने
कुरामा भने बैंक उच्च
व्यवस्थापन सचेत हुनुपर्ने
रहेछ भन्ने एक गतिलो
उदाहरण भयो ।**

प्रत्येक ऋण लगानी गर्दा ऋणीले एक कित्ता शेयर खरिद गर्नुपर्ने नियम राम्रोसँग पालना भई बैंकमा भएको पुँजी अभाव त कमी हुन थाल्यो तर यतिले मात्र विशाल उद्देश्य र देशकै भविष्य बोकेर स्थापना भई सञ्चालन भएको बैंकलाई अवश्य पनि पुग्ने कुरा थिएन । यही अवस्थामा एसियाली विकास बैंकको Identifiacation Mission नेपाल आयो । ऊ नेपालमा लगानी गर्ने उचित क्षेत्रको खोजीमा आएको थियो । उसले सर्वेक्षणमा कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि विकास बैंकलाई बढी सम्भावना भएको प्रतिवेदन दिएपछि उनीहरूको ऋण कार्यक्रममा बैंकलाई आबद्ध गर्‍यो । तर ऋण दिनुअघि

कृषि विकास बैंक स्थापनाको प्रारम्भिक अवस्थामा भएकोले बैंकको लेखा प्रणाली, ऋण व्यवस्थापन तथा योजना र अनुसन्धानको क्षेत्र सुधार गर्न तीनजना विशेषज्ञसहितको टोलीले सुधार गर्नुपर्ने report दियो । Foreign Expert ले दिएको सुधारसम्बन्धी सुझावलाई अक्षरशः पालना गर्दै सोही अनुसार बैंक अघि बढ्यो । यसपछि ADB ले बैंकलाई ऋण सहयोग त गन्यो तर Cash नै दिएन । करिब ३०० वटा ट्याक्टर र करिब १२०० वटा पम्प दियो र ग्लोबल टेण्डरपमार्फत् भुक्तानी भयो । ADB ले ऋण लगानी गरेपछि पनि बैंकलाई निकै सहूलियत भयो र पुँजी तथा लगानी वृद्धिमा सहयोग पुग्यो । त्यस्तै तत्कालीन समयमा सरकारले फण्डको रूपमा ऋण दिने गर्दथ्यो भने नेपाल राष्ट्र बैंकले पुनरकर्जा दिएर पनि सहयोग गरेको थियो ।

हाल नेपालमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा पुँजीको अभाव कायमै छ । यसलाई विभिन्न माध्यमबाट औसतमा राख्न सकिन्छ । कृषि विकास बैंकको सन्दर्भमा कुरा गर्ने हो भने बैंकमा रहेको स्थायी सम्पत्ति (जग्गा तथा भवन) को पुनःमूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । वर्षौं पहिले बैंकले खरिद गरेको जग्गाको मूल्याङ्कन र हाल सोही जग्गाको चलनचल्तीको मूल्याङ्कनको तुलना नै हुँदैन । हाल जग्गाको मूल्याङ्कन कैयौं गुणाले बढेको छ । कुनै जग्गा हामीले बिक्री गर्ने मनसाय राखेर सोही मुताबिक कार्य गन्यौं भने के हामीले वर्षौं पहिले राखेको मूल्याङ्कनकै आधारमा बिक्री गर्न सक्छौं त ? यदि सोही न्यून मूल्यमा बिक्री गन्यौं भने बैंकलाई के फाइदा पुग्ला त ? त्यसैले बैंकको नाममा भएका जति पनि जग्गा तथा भवन छन् तिनीहरूको पुनःमूल्याङ्कन (Revaluation) गर्न जरूरी छ । पुनः मूल्याङ्कनपश्चात् उक्त fund लाई Reserve Fund मा राख्नुपर्दछ । यसो हुँदा बैंकको Capital Structure बढ्छ र बैंक मजबुत हुन्छ । यसले गर्दा बैंकले पुँजीको अभावबाट हुने समस्याको सामना गर्नु पर्दैन । समय समयमा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक मर्जरको कुरा उठाइरहेको कारण पनि बैंकहरूमा पुँजीको अभाव हुनु र बैंक मजबुत नभएकोले नै हो । त्यस्तै बैंकको कार्यविधिमा रहेर कर्जा लिएका कतिपय कर्जाग्राहीहरूले विविध कारणवश बैंकको कर्जा तथा ब्याज समयमा नबुभाउने, बुभाउन आनाकानी गर्ने जस्ता कारणबाट

बैंकले लिलामी गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था आएको छ । बैंकले लिलाम गरेका स्थायी सम्पत्तिहरूमध्ये कतिपय बैंकले नै सकार गरेको अवस्थामा त्यस्ता Non-performing सम्पत्तिहरूबाट बैंकको समग्र अवस्था नै नकारात्मक हुने भएकोले यस्ता सकार सम्पत्तिहरूलाई बैंकले ऐनमा workout गरेर सरकारबाट स्वीकृति लिई कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई भाडामा दिई त्यसलाई Performing सम्पत्ति बनाई बैंकको प्रगतिको पथलाई केही मात्रामा भए पनि सहयोग गर्न सकिन्छ ।

त्यसैगरी बैंकबाट प्रायः प्रत्येक वर्ष कर्मचारी अवकाश हुने गरेका छन् । अवकाश हुँदा कर्मचारीले पाउने रकमको ५० प्रतिशत मुद्दती खाता खोलेर निजहरूकै नाममा अनिवार्य राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा हाल बैंकले भोगिरहेको तरलताको अभाव केही मात्रामा कम भएर जाने देखिन्छ । त्यसैगरी क्रमिक बचत योजना जस्ता कार्यक्रम ल्याए पनि ठूलो क्षेत्र ओगटेको बैंकले तरलताको अभावलाई न्यून गर्न सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । उदाहरणहका लागि कुनै एक व्यक्तिलाई मासिक रु. १ हजारका दरले ४० महिनासम्म बचत गर्ने योजना बनाउने र ४० महिनापछि उसलाई रु. ५० हजार दिने हो भने ठूलो कार्य सञ्जाल र शाखा भएको बैंकमा महिनामै करोडौं बचत हुने सम्भावना रहेकोले त्यस्तो बचत रकम बैंकको तरलताको अभाव न्यून गर्ने कार्यमा सहयोगी हुन सक्छ र उक्त बचत भएको रकम लगानी गरेर ब्याज

आम्दानी पनि बढाउन सकिन्छ ।

बैंकले कर्जा लगानीमा नयाँ नयाँ तरिका अपनाएको नै छ यद्यपि लगानीको क्षेत्रलाई अतिरिक्त र आकर्षक बनाउनुपर्दछ । जस्तै:- नेपालमा Auction House सञ्चालनको प्रयोग भएको पाइँदैन । यसबाट नेपाली किसान तथा उद्यमीहरूको उत्पादन सिधै Auction house बाट मात्र बिक्री वितरण गरिन्छ । हाल बिचौलियाले उत्पादनकर्ताको परिश्रममा खेलवाड गरिरहेको अवस्था छ । यसबाट विचौलियाले अनावश्यक र बिना परिश्रम लिएको मोटो रकम उद्यमीले नै पाई उनीहरूको जीविकोपार्जन सहज हुन्छ भने खरिदकर्ता पनि ठगिनु पर्दैन । यसका लागि बैंकले पहल गरे यो नेपालमा लगानीको आकर्षक गन्तव्य बन्न सक्छ । यसका लागि बैंकले Workout गरेर कार्यविधि बनाई कार्यान्वयनतर्फ

**अवकाश हुँदा कर्मचारीले
पाउने रकमको ५० प्रतिशत
मुद्दती खाता खोलेर
निजहरूकै नाममा अनिवार्य
राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्नु
उपयुक्त हुन्छ । यसो गर्दा
हाल बैंकले भोगिरहेको
तरलताको अभाव केही
मात्रामा कम भएर जाने
देखिन्छ ।**

अगाडि बढ्नु उपयुक्त हुन्छ । यसका लागि बैंकको बजार व्यवस्था हेर्ने विभागले बढी सक्रियता देखाउनु वाञ्छनीय देखिन्छ । तर Auction House बाट बिक्री वितरण हुने सामानहरू गुणस्तरीय हुनुपर्छ । जस्तै: जुन देशमा गएर खाए पनि कोकाकोलाको स्वाद एउटै हुन्छ, हो, नेपालमा उत्पादित सामग्रीहरूलाई पनि त्यही खालको गुणस्तरमा उत्पादन गरी देश र विदेशका बजारहरूमा बिक्री वितरण गर्दा उपयुक्त हुने कुरो बैंकले बेलैमा सोचेर अगाडि बढ्नु पर्दछ । त्यस्तै : Home stay मा लगानी गर्दा प्रत्येक Home stay मा एक एक वटा कोसेली घर अनिवार्य बनाउने कार्यमा सम्बन्धितलाई लगानी गर्दा उसलाई हौसला पनि बढ्छ र त्यस्ता कोसेली घरमा लोप हुँदै गइरहेका नेपाली परम्परागत कैयन सामग्रीहरू प्रदर्शन गर्दै बिक्री गर्दा नेपाली सामानले समाज, देश तथा विदेशमा पनि परिचित हुने मौका पाउनुका साथै

बिर्सिँदै गएको सीप, स्रोत तथा साधनको सही सदुपयोग भई नेपाली सामग्रीप्रति मानिसको अगाध आस्था, माया र गौरव गाँसिएर व्यवसायमा समेत वृद्धि हुने गर्दछ । यस्ता क्षेत्रमा लगानीलाई अलि महत्त्व दिएर बैंक अगाडि बढ्दा व्यवसायीलाई हौसला, आर्थिक उपार्जनमा वृद्धि हुनुका साथै बैंकको समेत लगानी मजबुत हुन्छ ।

यसरी माथि उल्लिखित पुँजी वृद्धि, नाफा वृद्धि र लगानी वृद्धिका उपायहरू अवलम्बन गरी बैंकले बैंकका कर्मचारी र आश्रित परिवार, शेयरधनी तथा उद्यमीको जीवनस्तर उच्च बनाउनुको साथै राज्यलाई पनि ठूलो सहयोग हुने कुरामा दुईमत छैन । ●

चन्द्रमान प्रधान यस बैंकको स्थापनाकालका
विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

(कृषि विकास बैंक लि.का वरिष्ठ ऋण अधिकृत शान्तिराम
भट्टराईसँगको कुराकानीमा आधारित)

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन सुधारका क्षेत्रहरू

दामोदर रेग्मी

प्रभावकारी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन

प्रभावकारी सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सर्वाधिक चासो र सार्वजनिक सरोकारको विषय हो । सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको प्रभावकारिता अभिवृद्धिका लागि सुधार एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया पनि हो । प्रभावकारी वित्त व्यवस्थापनले आम्दानीका स्रोतहरूको भरपूर उपयोग गर्ने, वितरणमा प्रभावकारिता ल्याउने र प्रभावकारी खर्च गर्न सक्ने क्षमतामा वृद्धि ल्याउनुको अतिरिक्त वित्तीय जोखिमहरूको पूर्वानुमान गरी जोखिमहरूबाट निम्तिन सक्ने नकारात्मक प्रभावहरूको न्यूनीकरण गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ । सवल राजनैतिक इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धता तथा प्रशासन संयन्त्रको सकारात्मक सक्रियता प्रभावकारी सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन सुधारका अपरिहार्य आवश्यकता हुन् ।

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको आवश्यकता

- राजस्व, ऋण तथा वैदेशिक सहायता लगायतका स्रोतहरूको प्राप्तिमा प्रभावकारिता ल्याउन ।
- प्राप्त स्रोतको मितव्ययी, दक्षतापूर्वक, प्रभावकारी एवं पारदर्शी रूपमा खर्च गर्न ।
- साधन स्रोतको प्राप्ति, उपयोग र उपभोगको प्रभावबीच सामञ्जस्यता कायम गर्न ।
- आन्तरिक र बाह्य निगरानीलाई सशक्त बनाउँदै पारदर्शिता र उत्तरदायित्वमा अभिवृद्धि गर्नु ।

सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको क्षेत्र

- करारोपण तथा राजस्व व्यवस्थापन
- आम्दानीका अन्य स्रोतहरूको व्यवस्थापन
- प्रभावकारी न्यून वित्त परिचालन : सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन

- वितरणमा पारदर्शिता र प्रभावकारिता : बजेटिङ
- व्यवस्थित खर्च प्रणाली
- बाह्य निगरानी, लेखापरीक्षण
- समग्र जिम्मेवारी र जवाफदेहिता
- वित्तीय सुशासन

नेपालमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनका प्रयासहरू

- बजेटको सुरुवात-२००८
- महालेखापालको कार्यालय स्थापना -२००८
- भुक्तानीमा आधारित लेखाप्रणाली-२००८
- महालेखापरीक्षकको कार्यालयको स्थापना -२०१५
- नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना-२०१३
- योजनाको सुरुवात-२०१३
- म.ले.प.को फाराम र प्रतिवेदन फारामहरूको विकास-२०१९
- महालेखापालको कार्यालय महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा रूपान्तरण-२०३२
- सरकारी आय व्यय संचालन नियम -२०३८
- जिल्लाहरूमा कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय स्थापना -२०३८/३९
- सुरुमा कर विभाग र पछि आन्तरिक राजस्व विभागको स्थापना
- दोहोरो लेखाप्रणालीको सुरुवात -२०१९
- लेखा समूहको स्थापना, २०३४
- राजस्व समूहको स्थापना

- राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रको स्थापना
- खरिद कार्य व्यवस्थित गर्न सार्वजनिक खरिद ऐन नियमावलीको व्यवस्था
- सार्वजनिक खर्च तथा वित्तीय उत्तरदायित्व सचिवालयको स्थापना
- वैदेशिक सहायता नीति र आन्तरिक ऋण उठाउने नीतिगत व्यवस्था
- सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको स्थापना
- एकल खाता कोषको संचालन
- राजस्व सूचना प्रणालीको विकास
- मन्त्रालयस्तरीय बजेट सूचना प्रणालीको विकास

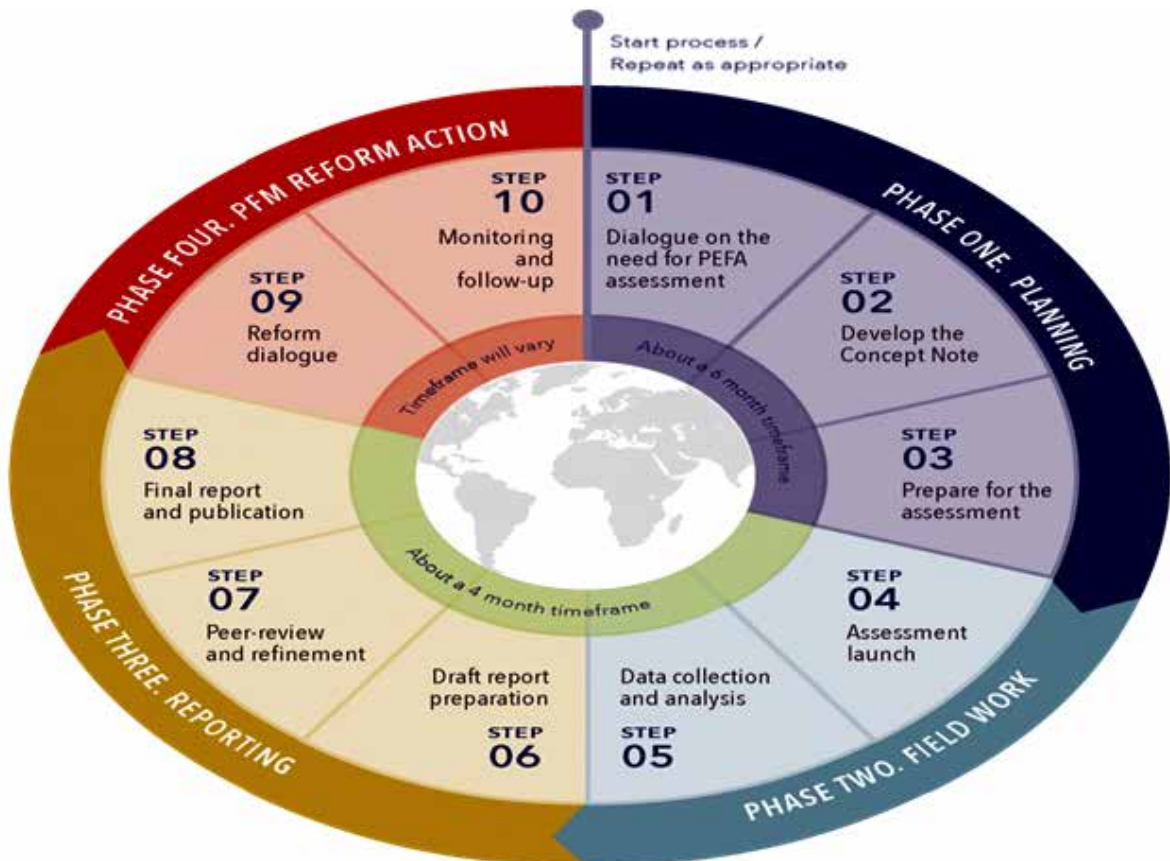
सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन सुधार र सार्वजनिक खर्च र वित्तीय उत्तरदायित्वको अवधारणा

सार्वजनिक खर्च र वित्तीय उत्तरदायित्वको अवधारणाको विकास वित्तीय व्यवस्थापनका समग्र पक्षको प्रभावकारी रूपमा मापन गर्नका लागि एउटा सर्वस्वीकार्य मापन संयन्त्रको विकास गरिनुपर्छ भन्ने सन्दर्भमा

सार्वजनिक खर्च र वित्तीय उत्तरदायित्वको (Public Expenditure and Financial Accountability-PEFA) अवधारणाको विकास सन् २००१ मा भएको हो र यूरोपेली आयोग, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, विश्व बैंक, फ्रान्स, नर्वे, स्वीजरल्यान्ड र संयुक्त अधिराज्यले ती देशहरूमा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको साभ्ता मापन सूचक बनाउनु पर्ने आवश्यकता बोध भएअनुरूप पेफा अवधारणा अगाडि बढेको हो । पछि सन् २००५ को पेरिस घोषणपत्र, २००८ को आक्रा एजेण्डा र २०११ को प्रभावकारी विकास सहायताका लागि वुसान साभ्तेदारिताले समेत पेफा अवधारणालाई सवल बनाउने काम गर्‍यो । यो सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनको निश्चित समयावधिमा वित्त व्यवस्थापनका विभिन्न आयामहरूको कार्यसम्पादन स्तर मापन गर्ने सर्वस्वीकार्य औजार हो । पेफा कार्यान्वयनमा निम्न ४ चरणहरू रहेका हुन्छन् ।

पेफाका आधार स्तम्भ र सूचकहरू

सार्वजनिक खर्च र वित्तीय उत्तरदायित्व अवधारणा अन्तर्गत सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनको समग्र अवस्थाको मापनका लागि देहाय बमोजिम ७ आधार स्तम्भ, ३१ वटा सूचकहरू र ९४ उपसूचकहरू निर्माण भएका छन् :

आधारस्तम्भहरू	सूचक, उपसूचकहरू	परिणाम
बजेटको भरपर्दोपन (Budget Reliability)	• Indicators (1-3) • Dimensions (1+3+2=6)	देशको समग्र वित्तीय अवस्था
सार्वजनिक वित्तको पारदर्शिता (Transparency of Public Finances)	• Indicators (4-9) • Dimensions (1+1+3+2+4+1=12)	
सम्पत्ति र दायित्वको व्यवस्थापन (Management of Assets and Liabilities)	• Indicators (10-13) • Dimensions (3+4+3+3=13)	
नीतिमा आधारित वित्तीय रणनीति र बजेट प्रणाली (Policy-Based Fiscal Strategy and Budgeting)	• Indicators (14-18) • Dimensions (3+3+4+3+4=17)	
बजेट कार्यान्वयनमा सुनिश्चितता तथा नियन्त्रण (Predictability and Control in Budget Execution)	• Indicators (19-26) • Dimensions (4+3+4+2+4+4+3+4=28)	
लेखांकन तथा वित्तीय प्रतिवेदन प्रणाली (Accounting and Reporting)	• Indicators (27-29) • Dimensions (4+3+3=10)	
बाह्य निगरानी तथा लेखापरीक्षण (External Security and Audit)	• Indicators (30-31) • Dimensions (4+4=8)	

सूचक र उपसूचकहरू

आधार स्तम्भ १: बजेटको भरपर्दोपन

१. यथार्थ जम्मा खर्च

२. यथार्थ खर्च बनावट (शीर्षक) अनुसार

- कार्य वर्गीकरण अनुसारको यथार्थ खर्च बनावट
- आर्थिक वर्गीकरण अनुसारको यथार्थ खर्च बनावट
- भैपरी कोषबाट खर्च

३. यथार्थ राजस्व आम्दानी

- जम्मा यथार्थ राजस्व आम्दानी
- राजस्व बनावट (शीर्षक) अनुसार यथार्थ आम्दानी

आधार स्तम्भ २: सार्वजनिक वित्तको पारदर्शिता

४. बजेट वर्गीकरण

५. बजेट पुस्तिका

६. आर्थिक प्रतिवेदनमा समावेश नभएका वा बाहिर भएका केन्द्रीय सरकार संचालन

- आर्थिक प्रतिवेदनमा नपरेको खर्च
- आर्थिक प्रतिवेदनमा नपरेको राजस्व आम्दानी
- गैरबजेटरी ईकाइको आर्थिक प्रतिवेदन

७. स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँड हस्तान्तरण

- बाँडफाँड हस्तान्तरण सम्बन्धी विद्यमान प्रणाली
- बाँडफाँडको सराइबारेमा समयमा सूचना प्रवाह

८. सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइका लागि बजेट र स्रोत साधन सम्बन्धी सूचना

- सेवा प्रवाहका लागि कार्यसम्पादन योजना
- सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइको कार्यसम्पादन उपलब्धी
- सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइद्वारा स्रोतसाधन प्राप्ति
- सेवा प्रवाहको कार्यसम्पादन मूल्यांकन

९. वित्तीय सूचनामा सार्वजनिक पहुँच

आधार स्तम्भ ३: सम्पत्ति र दायित्वको व्यवस्थापन

१०. वित्तीय जोखिम प्रतिवेदन

- सार्वजनिक संस्थानहरूको अनुगमन
- स्थानीय सरकारहरूको अनुगमन
- भैपरी दायित्व र अन्य वित्तीय जोखिम

११. सार्वजनिक लगानी व्यवस्थापन

- लगानी प्रस्तावहरूको आर्थिक विश्लेषण
- लगानी परियोजनाको छनौट

- लगानी परियोजनाको लागत अनुमान
- लगानी परियोजनाको अनुगमन

१२. सार्वजनिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन

- आर्थिक सम्पत्तिको अनुगमन
- स्थानीय सरकारहरूको अनुगमन
- गैरआर्थिक सम्पत्तिको अनुगमन

१३. ऋण व्यवस्थापन

- ऋण र जमानतको अभिलेखांकन र प्रतिवेदन
- ऋण र जमानतको स्वीकृति
- ऋण व्यवस्थापन रणनीति

आधार स्तम्भ ४: नीतिमा आधारित वित्तीय रणनीति र बजेट प्रणाली

१४. समष्टीगत आर्थिक तथा वित्तीय प्रक्षेपण

- समष्टीगत आर्थिक प्रक्षेपण
- वित्तीय प्रक्षेपण
- समष्टीगत वित्तीय संवेदनशीलता विश्लेषण

१५. वित्तीय रणनीति

- नीतिगत प्रस्तावहरूको वित्तीय प्रभाव
- वित्तीय रणनीति परिपालना
- वित्तीय उपलब्धीहरूको प्रतिवेदन

१६. खर्चको बजेट तर्जुमामा मध्यकालीन अवधारणा

- मध्यकालीन खर्च अनुमान
- मध्यकालीन खर्चको सिलिंग
- रणनीतिक योजना र मध्यकालीन बजेटबीच सामन्जस्यता
- बजेट र अधिल्लो वर्षको अनुमानबीच सन्तुलन

१७. बजेट तर्जुमा प्रक्रिया

- बजेट तालिका (क्यालेण्डर)
- बजेट तर्जुमा निर्देशिका
- व्यवस्थापिकासमक्ष बजेट प्रस्तुतीकरण

१८. व्यवस्थापिकाद्वारा प्रस्तावित बजेटको

निगरानी/परिनिरीक्षण

- बजेट निगरानी र परिनिरीक्षणको क्षेत्र
- बजेट निगरानी र परिनिरीक्षणका लागि व्यवस्थापकीय प्रक्रिया
- बजेट स्वीकृतिको समय
- कार्यकारीद्वारा बजेट संशोधनका लागि नियमको व्यवस्था

आधार स्तम्भ ५: बजेट कार्यान्वयनमा सुनिश्चितता तथा नियन्त्रण

१९. राजस्व प्रशासन

- राजस्व माध्यमका लागि अधिकार र दायित्व
- राजस्व जोखिम व्यवस्थापन
- राजस्व लेखापरीक्षण र अनुसन्धान
- राजस्व वक्यौता अनुगमन

२०. राजस्व लेखापालन

- राजस्व संकलनको सूचना
- राजस्व संकलनको हस्तान्तरण
- राजस्व लेखा समायोजन (रिकन्सिलेसन)

२१. चालू वर्षमा स्रोतको बाँडफाँडको पूर्वानुमान

- नगद बाँकी (ब्यालेन्स) को एकीकृत हिसाब
- नगद प्रक्षेपण र अनुगमन
- प्रतिबद्धता सिलिंग बारेको सूचना
- चालू वर्षको बजेट संशोधनको आवश्यकता

२२. भुक्तानी बाँकी खर्च

- भुक्तानी बाँकी खर्चको विवरण
- भुक्तानी बाँकी खर्चको अनुगमन

२३. तलबी प्रतिवेदन नियन्त्रण

- तलबी प्रतिवेदन र व्यक्तिगत अभिलेखबीच सामन्जस्यता
- तलबी प्रतिवेदन परिवर्तनको व्यवस्थापन
- तलबी प्रतिवेदनको आन्तरिक नियन्त्रण

- तलबी प्रतिवेदनको लेखापरीक्षण

२४. खरीद

- खरीद अनुगमन
- खरीद तरिकाहरु
- खरीद सूचनामा सार्वजनिक पहुँच
- खरीद गुनासो व्यवस्थापन

२५. गैरतलबी खर्चमा आन्तरिक नियन्त्रण

- जिम्मेवारी र कर्तव्यहरुको बाँडफाँड
- खर्च प्रतिबद्धता नियन्त्रणको प्रभावकारिता
- भुक्तानी नियम र प्रक्रियासँग तालमेल

२६. आन्तरिक लेखापरीक्षण

- आन्तरिक लेखापरीक्षणको क्षेत्र
- लेखापरीक्षणको प्रकृति र मापदण्डको उपयोग र अनुसरण
- आन्तरिक लेखापरीक्षण र प्रतिवेदनको कार्यान्वयन
- आन्तरिक लेखापरीक्षणप्रतिको जवाफ

आधार स्तम्भ ६: लेखांकन तथा वित्तीय प्रतिवेदन प्रणाली

२७. वित्तीय तथ्यांकको समग्रता

- बैंक खाता रिकन्सिलेसन
- शंकास्पद (सस्पेन्स) लेखा
- पेशकी लेखा
- वित्तीय तथ्यांक प्रामाणिकताको प्रक्रिया

२८. चालू वर्षको बजेट प्रतिवेदन

- प्रतिवेदनले समेटेको क्षेत्र र तुलना योग्यता
- चालु वर्षको बजेट प्रतिवेदन समय
- चालु वर्षको बजेट प्रतिवेदनमा शुद्धता

२९. वार्षिक आर्थिक प्रतिवेदन

- वार्षिक आर्थिक प्रतिवेदनको पूर्णता
- बाह्य लेखापरीक्षणका लागि प्रतिवेदन प्रस्तुत
- लेखापालन मानदण्ड

आधार स्तम्भ ७ : बाह्य निगरानी तथा लेखापरीक्षण

३०. बाह्य लेखापरीक्षण

- लेखापरीक्षणले समेटेको क्षेत्र र मानदण्ड
- व्यवस्थापिकासमक्ष लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्रस्तुतीकरण
- बाह्य लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको कारवाही
- सर्वोच्च लेखापरीक्षण निकायको स्वतन्त्रता

३१. लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको व्यवस्थापकीय निगरानी

- समयमा लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको निगरानी
- लेखापरीक्षणले पत्ता लगाएका विषयमाथि सनुवाई
- व्यवस्थापिकाद्वारा लेखापरीक्षणमा सुभाव
- लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको व्यवस्थापकीय निगरानीको पारदर्शिता

नेपालमा पेफा कार्यान्वयनका उपलब्धीहरु

आजभन्दा एक दशक अगाडि नेपालमा पेफा अबधारणाको सुरुवात भए पश्चात निम्न उपलब्धीहरु हासिल भएका छन् :

क. पेफा मूल्यांकनमा सुधार

नेपालका सन् २००८ र २०१४ मा भएको सार्वजनिक खर्च र वित्तीय उत्तरदायित्व सम्बन्धी मूल्यांकनको अवस्था सन् २००८ को तुलनामा सन् २०१४ मा सुधार भएको छ ।

Score	PEFA Assessment	
	2008	2014
A	1	7
B+	0	3
B	3	3
C+	9	9
C	8	3
D+	6	4
D	4	2
Total Indicators	31	31

ख. अन्य सुधारहरु

- कोष सुधार— एकल खाता कोष प्रणाली लागु भई १४,००० भन्दा धेरै खाता बन्द गरिएको ।

- नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखा मानदण्ड, राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापनाबाट लेखापालन र अभिलेखांकनमा सुधार हुन पुगेको ।
- सूचना प्रणालीमा सुदृढीकरण भएको
- सबै निकायको वित्तीय व्यवस्थापना प्रणालीमा पहुँच बिस्तार भएको
- मध्यकालीन खर्च संरचना तथा मन्त्रालयस्तरीय बजेट सूचना प्रणालीले योजना र बजेट तर्जुमामा सुधार हुन पुगेको
- अन्तर्राष्ट्रिय लेखापरीक्षण मापदण्डको प्रयोगले लेखापरीक्षणमा सुधार हुँदै गएको
- सार्वजनिक खरिद प्रणालीमा सुधार हुँदै गएको
- सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन कार्यालय स्थापनाको पहल भएको
- लेखा निर्देशिकाको प्रकाशनले कार्यविधिमा सरलता ल्याएको

नेपालमा पेफाको संस्थागत संरचना

- अर्थ सचिवको संयोजकत्वमा निर्देशक समिति
- सह-सचिवको नेतृत्वमा पेफा सचिवालय –
- पेफा सचिवालयको संयोजकत्वमा पेफा कार्यसमिति –

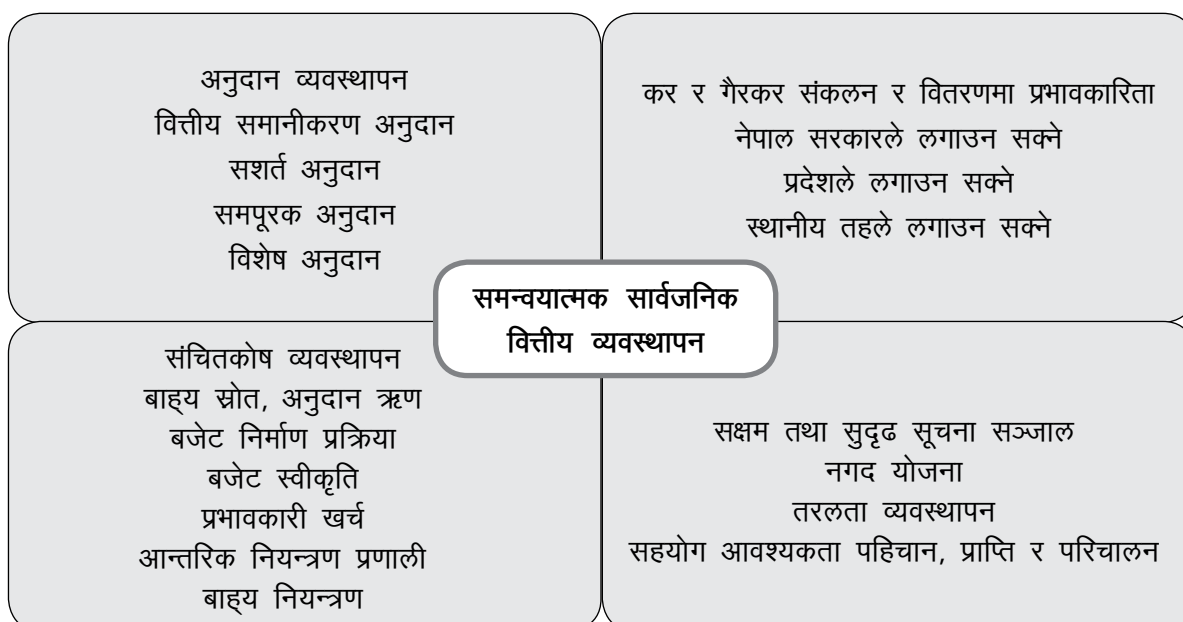
- सम्बन्धित मन्त्रालयको योजना महाशाखा हेर्ने सह-सचिवको संयोजकत्वमा पेफा कार्यान्वयन इकाइ
- को.ले.नि.का.का प्रमुखको संयोजकत्वमा जिल्ला पेफा कार्यान्वयन इकाइ

संघीयतामा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनका लागि भएका पहलहरू

- संघीय संरचनाअनुरूप हुने गरी म.ले.प. फारामहरू परिमार्जन भएको
- स्थानीय संचित कोष र प्रदेश संचित कोष व्यवस्थापन प्रणालीका लागि Sub-National Treasury Regulatory Application (SUTRA) प्रणालीको विकास
- सबै प्रदेश र स्थानीय तहले SUTRA प्रणालीको प्रयोग गर्न सक्ने वातावरण तयार ।

संघीय संरचनामा पेफा अवधारणाको महत्त्व

पेफा अवधारणाका दुई वटा सूचकहरू स्थानीय सरकारलाई बाँडफाँड हस्तान्तरण (बाँडफाँड हस्तान्तरण सम्बन्धी विद्यमान प्रणाली र बाँडफाँडको सराई बारेमा समयमा सूचना प्रवाह) तथा सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइका लागि बजेट र स्रोत साधन सम्बन्धी सूचना (सेवा प्रवाहका लागि कार्यसम्पादन योजना, सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइको कार्यसम्पादन उपलब्धी, सेवा प्रवाह गर्ने ईकाइद्वारा स्रोतसाधन प्राप्ति, सेवा प्रवाहको कार्यसम्पादन मूल्यांकन)

प्रत्यक्ष रूपले प्रादेशिक र स्थानीय तहसँग सम्बन्धित छन् । अरु सूचकहरू पनि ती तहहरूसँग सान्दर्भिक छन् । वित्तीय अनुशासन र सार्वजनिक जवाफदेहिता प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीका आधारभूत अपरिहार्य अवयवहरू हुन् । वित्तीय अनुशासन र सार्वजनिक जवाफदेहिता राज्यका सबै तहका लागि आवश्यकीय विषय हो ।

संघीय संरचनामा यी अवयवहरूको अझ बढी महत्त्व हुनु स्वाभाविकै हो किनकी वित्तीय अनुशासन र सार्वजनिक जवाफदेहिताको प्रत्याभूतिले संघीय सुशासनलाई दिगो बनाउँछ । वर्तमान संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले योजना तर्जुमा गर्ने राजस्व स्रोतको प्राप्तिको अनुमान, खर्चको अनुमान गर्न सक्ने र सोको आधारमा बजेट तर्जुमा गर्न सक्ने, खर्चको आधार तय गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ । साथै प्रत्येक तहको आ-आफ्नो सञ्चित कोष हुने र आ-आफ्नो सञ्चित कोषको व्यवस्थापन गर्न तत्तत् तहको आ-आफ्नो अधिकार रहने निश्चित छ ।

यस सन्दर्भमा राजस्वका स्रोतको प्रभावकारिता वृद्धि, स्रोतको वितरण र खर्च गर्न सक्ने क्षमताको प्रभावकारिता, गरिएको खर्चको अपेक्षित उपलब्धी, राजस्व प्राप्ति देखि खर्च सम्मको व्यवस्थित अभिलेख प्रणाली, लेखा परीक्षण, सार्वजनिक पारदर्शिता र उत्तरदायित्वको थप सुनिश्चितताका लागि वित्तीय व्यवस्थापन र वित्तीय सुशासनका समग्र पक्षहरूको तीनै तहमा पेफा अवधारणा अनुरूप अभ्यास र प्रयोग हुनु आवश्यक छ । ●

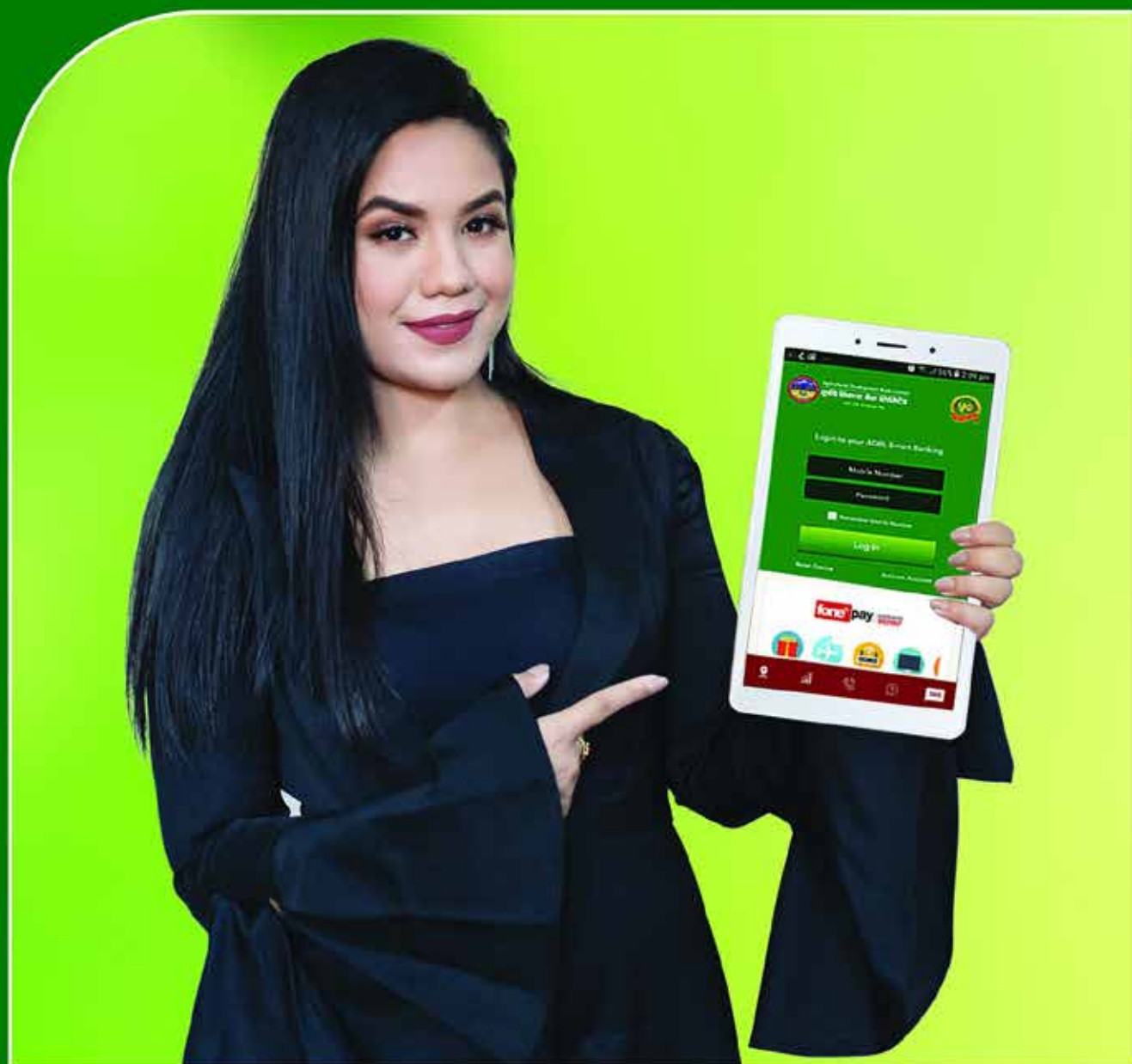
लेखक नेपाल सरकारका सचिव हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- रेग्मी, दामोदर (२०७५), संघीय शासन प्रणाली, सुशासन र विकास, काठमाडौं: ऐश्वर्य प्रकाशन
- रेग्मी, दामोदर (२०७५), नेपालमा संघीयताका अवसर र चुनौतीहरू, काठमाडौं: ऐश्वर्य प्रकाशन
- रेग्मी, दामोदर (२०७७), प्रशासनमा व्यावसायिकता र सदाचारिता, काठमाडौं: ज्ञानज्योति बुक्स एण्ड पब्लिकेशन
- रेग्मी, दामोदर (२०७७), शासकीय प्रबन्ध प्रशासन र व्यवस्थापन, काठमाडौं: अक्षरांक प्रकाशन
- रेग्मी, दामोदर (२०७७), शासन प्रणाली र सार्वजनिक मामिलाको व्यवस्थापन, काठमाडौं: अक्षरांक प्रकाशन
- रेग्मी, डा. दामोदर (२०७८), अर्थ वित्त र राजस्व प्रशासन, काठमाडौं: अक्षरांक प्रकाशन
- <https://www.fcgo.gov.np/>
- <https://www.pefa.org/>
- 2020 Global Report on Public Financial Management, <https://www.pefa.org/global-report-2020/en/?current=/node/3576>
- <https://pefa.gov.np>
- Government of Nepal's Public Financial Management Reform Operation Guideline, 2018, Government of Nepal Ministry of Finance Public Expenditure and Financial Accountability Secretariat Anamnagar, Kathmandu

ADBL
SMART BANKING

तपाईंको खाताको जानकारी तथा सुविधाको
लागि साथमा छ हरपल तपाईं हाम्रो ADBL

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

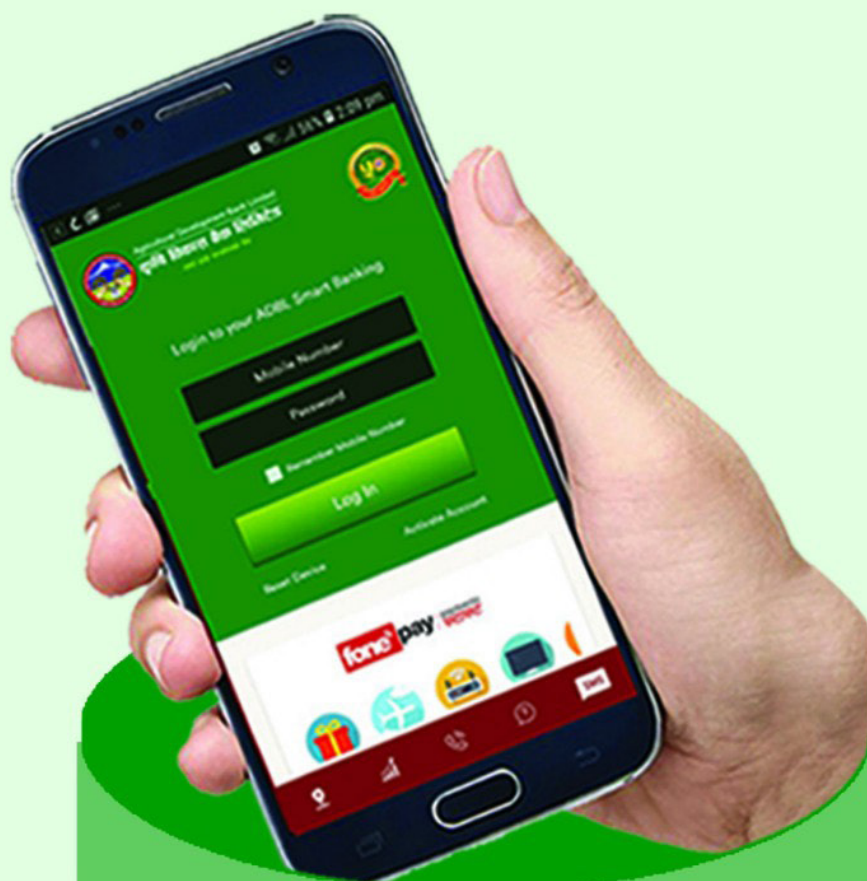
सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL

SMART BANKING

- बिल भुक्तानी
- नगद ट्रान्सफर

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.
(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था

विष्णुराज बेल्वासे

१. पृष्ठभूमि

नागरिकलाई सर्वसुलभ रूपमा गुणस्तरीय वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु बैंकको एक महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो । यसका लागि केन्द्रीय बैंकले एकातिर वित्तीय संस्थाहरूको सेवा बिस्तारको साथै सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा ध्यान दिएको हुन्छ भने अर्कोतर्फ नागरिकमा वित्तीय साक्षरता लगायत वित्तीय सेवा उपयोग अभिवृद्धि गर्न जानकारीमूलक र चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याएको हुन्छ । सामान्यतया वित्तीय पहुँचको मापनबाट नागरिकको वित्तीय सेवामा पहुँचको स्तर पहिचान हुन्छ । वित्तीय सेवामा नागरिकको पहुँच पुग्न वित्तीय संस्थाहरूको बिस्तार हुनुको साथै वित्तीय उपकरणहरूको उपलब्धता हुनु आवश्यक छ । नागरिकमा वित्तीय सेवाको उपयोग गर्ने चाहना र आवश्यकता दुवै हुनुपर्छ । अर्थात् वित्तीय पहुँच सुनिश्चित हुन वित्तीय सेवाको आपूर्ति र माग दुवै पक्ष सुदृढ हुन जरुरी छ । सामान्यतया, वित्तीय पहुँचको आँकलनमा मुलुकको कूल जनसंख्या र बैंक शाखा अनुपात हेर्ने प्रचलन रहेको छ । यो अनुपात घट्दै जादा वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको अनुमान गरिन्छ ।

यसवाहेक वित्तीय उपकरणहरू खासगरी निक्षेप र कर्जाको खाता संख्या तथा डेबिट कार्ड र क्रेडिट कार्ड आदिको उपयोगको विश्लेषणबाट पनि वित्तीय पहुँचको मापन गर्ने प्रचलन रहेको छ । समष्टिगत आर्थिक विकासलाई गति दिन विद्यमान वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था आँकलन गरी पन्ध्रौँ योजना र दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने सन्दर्भमा नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धनका लागि आगामी दिनमा चाल्नुपर्ने नीतिगत, कानुनी र संस्थागत तथा कार्यक्रमगत सुधारका कार्ययोजना तयार गर्नु आवश्यक छ । वित्तीय समावेशीकरणले जनताको जीवनस्तर उकास्न, गरिबी न्यूनीकरण गर्न र आर्थिक विकासको गतिलाई तीव्र

बनाउन सहयोग गर्छ । अरु मुलुकमा भैं नेपालमा पनि सरकार, केन्द्रीय बैंक, विकास साभेदार, अनुसन्धानकर्ता र नीति निर्माताहरू माभ वित्तीय समावेशीकरणले उच्च प्राथमिकता पाएको छ । वित्तीय पहुँचले वित्तीय सेवा, जस्तै बचत, भुक्तानी, कर्जा, बिमा, पुँजी बजारसमेतलाई समेट्छ । यसमा वित्तीय सेवाको उपयोग, गुणस्तर र उपभोक्ता संरक्षण जस्ता पक्षले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । नेपालको संविधान (२०७२) मा समावेशीकरण सम्बन्धी व्यवस्था र उपभोक्ता संरक्षण सम्बद्ध प्रावधान राखिएको छ । नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्यहरू (Sustainable Development Goals – SDG) प्राप्त गर्न समावेशी र दिगो विकासमा सहजीकरण गरेर वित्तीय पहुँचमा सुधार गर्न जोड दिएको छ । मुलुकमा चालू पञ्चवर्षीय पन्ध्रौँ योजना (आ.व. २०७६/७७–२०८०/८१) मा वित्तीय समावेशीकरणका लागि नीतिगत कदम र कार्यनीति अपनाएको देखिन्छ । नेपाल सरकारले सन् २०१७ मा स्वीकृत गरेको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिले बैंकिङ्ग प्रणालीको एउटा खम्बाको रूपमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई परिभाषित गरेको छ ।

वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र (Financial Inclusion Road map, 2017–22) मा नेपालले सन् २०२२ सम्ममा वित्तीय समावेशीकरण ६०% बाट ७५% मा पुऱ्याउनु पर्नेछ र असमावेशीकरण १८% बाट ३% मा झार्ने गरी आर्थिक सशक्तीकरण सिर्जना गर्ने कार्यहरू गर्ने उल्लेख छ । विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, एसियाली विकास बैंक र एलाइन्स फर फाइनेन्सियल इन्क्लुजन (Alliance for Financial Inclusion – AFI) जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूले हालका वर्षहरूमा वित्तीय समावेशीकरणलाई एउटा महत्त्वपूर्ण एजेण्डाको रूपमा राखेका छन् । वित्तीय समावेशीकरण डेटाहरू (Financial Inclusion Data) विभिन्न निकायहरूले उपयोगमा

ल्याएका छन् । ग्लोबल फिन्डेक्स (Global Findex), जी-२० वित्तीय समावेशीकरण परिसूचक उपयोगमा ल्याएको पाइन्छ । जुन देशहरूले परिसूचकहरूलाई विकसित गर्नका लागि डेटा एकत्र गर्न सक्दैनन्, उनीहरूले Global Findex, World Bank Group's Enterprise Surveys, or IMF's Financial Access Survey डेटा वा प्रश्नहरूलाई आफ्ना राष्ट्रिय सर्वेक्षणहरूमा समावेश गर्न सक्छन् । नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको थालनी अर्थात् औपचारिक वित्तीय सेवा प्रदायक बैंकको सुरुवात वि.सं. १९९४ (सन् १९३७) मा वाणिज्य बैंकको रूपमा निजी क्षेत्रको समेत सहभागितामा नेपाल बैंकको स्थापनाबाट भएको हो । वि.सं. २०१३ (सन् १९५६) मा मात्रै वाणिज्य बैंकलाई नियमन गर्ने केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो । वि.सं. २०१६ (सन् १९५९) मा नेपाल औद्योगिक विकास निगमको स्थापना भयो । वि.सं. २०२३ (सन् १९६६) मा सरकारी स्वामित्वको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक स्थापना भयो । वित्तीय समावेशीकरणको सुरुवातको रूपमा वि.सं. २०१९ (सन् १९६२) मा सहकारी संस्थाहरूलाई कर्जा उपलब्ध गराउन सहकारी बैंकको स्थापनालाई लिन सकिन्छ । वि.सं. २०२४ (सन् १९६७) मा कृषि कर्जाका साथै कृषि विकासका लागि प्राविधिक सुविधा र सामग्री उपलब्ध गराउने गरी छुट्टै कृषि विकास बैंक ऐन बन्थो र सहकारी बैंक कृषि विकास बैंकमा रूपान्तरण भयो । कृषि विकास बैंकले २०३२ (सन् १९७५) मा साना किसान विकास कार्यक्रम (Small Farmers Development Programme- SFDP) को सुरुवात गर्‍यो । यो कार्यक्रम अत्यन्त सफल भयो र देशभरि नै बिस्तारको माग भयो र बिस्तार गर्ने प्रक्रिया चलिरह्यो । वित्तीय समावेशीकरणका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले वाणिज्य बैंकहरूका शाखाहरू बिस्तार गर्न लाग्यो, जुन क्रम अद्यापि चालू छ । सुरुका वर्षहरूमा दुर्गम स्थानमा शाखा खोल्दा लाग्ने खर्च शोधभर्ना दिने नीति नेपाल राष्ट्र बैंकले लिएकोले धेरै शाखाहरू खुले (नेपाल राष्ट्र बैंक १९८१) । नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् १९७४ मा वाणिज्य बैंकहरूमार्फत साना क्षेत्र कर्जा कार्यक्रम, प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा, सघन बैकिङ्ग कार्यक्रम, विपन्न क्षेत्र कर्जा आदि कार्यक्रमहरू लागू गरिएको पाइन्छ । धेरै प्रकारका आयोजना-केन्द्रित लघुवित्त नमूनाहरू कार्यान्वयन भएका थिए (नेपाल राष्ट्र बैंक २००५, २०१८) ।

हालका वर्षहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नगदरहित अर्थतन्त्र, उपभोक्ता संरक्षण, डिजिटल भुक्तानी, बैकिङ्ग प्रबर्द्धन, वित्तीय साक्षरता केन्द्रित गरेको पाइन्छ । बैंक खाता नभएका नेपाली नागरिकले सन् २०१९ देखि बैंक

खाता खोल्ने नीति लिइएको पाइन्छ । त्यस्तै श्रम ऐन २०१८ ले सबै प्रकारका निकायहरूले आफ्ना कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई पारिश्रमिक भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा बैंक खाता प्रयोग गर्ने प्रावधान रहेको छ । २०७८ मंसिर सम्ममा नेपालमा २७ वटा वाणिज्य बैंक १७ वटा विकास बैंक १७ वटा वित्त कम्पनी ६७ वटा लघु वित्त कम्पनी र १ वटा पूर्वाधार विकास बैंक रहेका छन् (Banking and Financial Statistics, NRB 2021) । नेपालका कूल ७५३ स्थानीय तहमध्ये २०७८ कात्तिकसम्म ७५० तहमा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा बिस्तार भएका छन् । २०७७ कात्तिकसम्म ७४८ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरूका शाखा बिस्तार भएका थिए । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या २०७८ कात्तिक मसान्तमा १३० रहेको छ । यसमध्ये २७ वाणिज्य बैंक, १७ विकास बैंक, १७ वित्त कम्पनी, ६७ लघुवित्त वित्तीय संस्था र २ पूर्वाधार विकास बैंक सञ्चालनमा रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्या २०७८ असार मसान्तमा १०,६८३ थिए भने २०७८ कार्तिक मसान्तसम्म ११,१२७ रहेका छन् । वित्तीय समावेशीकरणका लागि नेपाल सरकारले प्राथमिकता सहित ब्याज अनुदान समेत उपलब्ध गराएको सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कूल कर्जाको २.८४% मात्र देखिएको छ । बजिचर्चाबाट समावेशीकरणमा ल्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा मात्र होइन, कर्जा+सीप संयोजनका वित्तीय प्रोडक्टहरू तर्जुमा गरी लागू गर्ने देखिन्छ । नेपालमा यथाशीघ्र व्यापक सहभागिता र कार्यान्वयनको स्वामित्वसहित राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रणनीति परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

त्यस्तै सो रणनीति अन्तर्गत राष्ट्रिय वित्तीय शिक्षा रणनीति परिमार्जन गर्ने, वित्तीय समावेशीकरण कोष स्थापना गर्ने, नेपाल राष्ट्र बैंकमा केन्द्रीय फोकल प्वाइन्ट स्थापना गर्ने र राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण केन्द्रीय समिति गठन गर्ने समेतका व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । वित्तीय उपभोक्ता संरक्षणको ऐन तथा नियम बनाई लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । कोरोना महामारीको बेला न्यून आय वर्ग वा सीमान्त वर्गलाई बढी समस्या भएको देखिन्छ । गाउँमा रकम पठाउन वा वित्तीय संस्था नभएको, रकम पठाउन ढिलाई गर्न नसकिने, मृत्यु संस्कारको खर्च, अचानक साथमा नगद नभएकोले घरसम्म जान यातायात खर्च जुटाउन नसकी पैदल यात्रा गर्न बाध्य हुनुपरेका घटनाहरू भइरहेका छन् । सीमान्त वर्गलाई अर्ध-औपचारिक वित्तीय सेवामा पहुँच पुऱ्याउन ग्रामीण कर्जा बजारमा परम्परागत ग्रामीण महाजनी प्रथा पनि उपयोगी

नै देखिएकोले ग्रामीण कर्जा लगानीका लागि गाउँकै कुनै व्यक्तिलाई बैंकले अनुमतिपत्र प्रदान गरेर व्यक्तिगत भुक्तानी तथा ऋण व्यापारको धारणालाई व्यवहारमा परिणत गराउन अनौपचारिक क्षेत्रलाई अर्ध-औपचारिक वित्तीय सेवामा रूपान्तरण गराउन सकिने देखिएको छ । यसलाई आधुनिक प्रविधिद्वारा कारोवारमा सहजीकरण र हलुका खालको नियमन व्यवस्था गर्न सकिन्छ । प्रति बैंक शाखा आबद्ध जनसंख्या वा एटिएम संख्या आदि संख्यात्मक सूचकहरूका साथै साना उद्यमहरूको कर्जा वितरण, वित्तीय उपभोक्ताका गुनासाहरूको निरूपणको संख्या र साक्षरता कक्षाहरू आदिका सूचक पनि समावेश गरिएको छ । नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणमा वित्तीय पहुँच (Financial Access) को स्थिति २०७७ फागुन सम्ममा क, ख र ग वर्गका ६५ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका ५,९७८ शाखाहरू स्थापित भएको पाइएको छ । यी बैंक शाखाहरूका निक्षेपखाता संख्या ३ करोड ६३ लाख ६६ हजार पुगेको छ भने कर्जा संख्या १६ लाख ८३ हजार पुगेको छ । मोबाइल ग्राहक संख्या १ करोड ३५ लाख ९१ हजार भइसकेको छ । डेबिट कार्डको संख्या ८५ लाख ७३ पुगेको देखिन्छ । क, ख, ग र घ चारै वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शाखा संख्या हिसाब गर्ने हो भने १०,४३० पुगेको छ र २,९१३ सरदर प्रतिशाखा जनसंख्या पर्न आँउछ ।

पन्ध्रौँ योजना र दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने सन्दर्भमा वित्तीय समावेशीकरण प्रवर्द्धनका लागि आगामी दिनमा चाल्नुपर्ने नीतिगत, संस्थागत तथा कार्यक्रम सुधारका निम्ति कार्ययोजना बनाएर कार्यान्वयन गर्नु पर्छ । समष्टिमा नेपालमा हालसम्म वित्तीय समावेशीकरणका लागि गरिएका योजना तर्जुमा, रणनीति तथा कार्यान्वयन सकारात्मक दिशातिर उन्मुख भएको देखिएको छ । अब थप सुधारका प्रयासहरू समयमै कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा लक्ष्य प्राप्तिमा सघाउ पुग्ने देखिन्छ ।

२. वित्तीय समावेशीकरणको अवधारणा र परिभाषा

वित्तीय समावेशीकरण र वित्त शब्दहरू एक अर्काका पुरकको रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तर वित्त शब्दभन्दा वित्तीय समावेशीकरण अलि फराकिलो बुझाइको रूपमा लिन सकिन्छ । वित्तीय समावेशीकरणको उद्देश्य सबैलाई वित्तमा पहुँच पुऱ्याउनु हो र उनीहरूले गर्ने उपयोगमा वृद्धि गर्नु हो ।

सरल किसिमले भन्ने हो भने वित्तीय समावेशीकरण यस्तो अवस्थालाई भन्न सकिन्छ जहाँ कुनै पनि व्यक्ति वित्तीय बञ्चितिकरणको स्थितिमा नहोस् । लेसन र थ्रिफ्ट

(Leyshon and Thrift (1995) / कोन्राय (Conroy 2005) ले परिभाषा गरेका छन् – वित्तीय बञ्चितिकरण भनेको निश्चित सामाजिक वर्गहरू र व्यक्तिहरू, खासगरी गरीब र लाभ नपाउने सामाजिक वर्गहरूलाई औपचारिक वित्तीय प्रणालीमा पहुँच पाउनबाट रोक्ने प्रक्रियाहरू हुन् ।

वित्तीय समावेशीकरणलाई यसरी पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ – वित्तीय समावेशीकरण यस्तो प्रक्रिया हो जसले सुनिश्चित गर्न सकोस् कि सम्बेदनशील समूह जस्तै कमजोर र निम्न आय भएका वर्गहरूले आवश्यक पर्दा समयमा पर्याप्त कर्जा, वित्तीय सेवाहरू सस्तो लागतमा पाउन सकून् । (Process of ensuring access to financial services timely and adequate credit where needed by vulnerable groups such as the weaker sections and low income groups at an affordable cost (Rangarajan Committee, 2008).

संसारभरिका बैंकहरूको नियमन प्रणालीको नीतिमा समन्वयकारी भूमिका खेल्ने स्विटजरलैण्डको बास्लेस्थित बैंक फर इन्टरनेशनल सेटलमेन्टका अनुसार वित्तीय समावेशीकरणले ३ आयामहरूलाई समेटेदछ – सबै प्रकारका जनताको वित्तीय सेवाहरूमा पहुँच, उपयोग र गुणस्तर (financial inclusion covers three dimensionsM accessibility, usage and quality of financial services to all kind of people. (BIS 2015) ।

३. वित्तीय समावेशीकरणको महत्त्व

समाजका सबै सदस्यहरूका लागि वित्तमा पहुँच आवश्यक छ, भन्नु समाजका बञ्चित र कम आय भएका वर्गका लागि विशेष रूपले महत्त्वपूर्ण छ । किनभने यसले उनीहरूलाई बचत गर्न र लगानी गर्नका लागि अवसर प्रदान गर्छ र उनीहरू आफैँलाई प्राकृतिक बिपत्ति, बिरामी र आजीविकामा हानि जस्ता विभिन्न जोखिमहरूबाट बचाउँछ । वित्तमा पहुँचले गरीब तथा कम आयवाला वर्गको आर्थिक आत्मबोध गराउन समर्थ गराउँछ र आर्थिक गतिविधिहरूमा सामेल हुनका लागि प्रोत्साहित गरेर गरिबीको दुष्चक्रलाई भत्काउने अवसर प्रदान गर्छ । सामान्यतया, कर्जा दिने बेलामा गरीबहरूसँग औपचारिक वित्तीय प्रणालीका धितो, कर्जा इतिहास र आबद्धताको कमी हुने गर्छ र यी कुराहरूलाई वित्तीय समावेशीकरणको प्रक्रिया र नीतिले समाल्नु आवश्यक हुन्छ ।

वित्तमा पहुँचले मूल प्रवाहका वित्तीय संस्थाहरूमार्फत वा लघुवित्त र अरु विशेषीकृत संस्थाहरूमार्फत गरीब परिवारका लागि उत्पादक गतिविधिहरूमा सामेल हुने र उनीहरूको

क्षमता बढाउने अवसरलाई बिस्तार गर्न सक्छ । यसले गरीब परिवारहरूलाई पर्याप्त लाभ प्रदान गर्छ, उदाहरणका लागि उनीहरूलाई आफ्नो जीवनमा उपभोगलाई सुचारु बनाउन र नकारात्मक भट्कासँग जुध्न गर्न सघाउँछ । वित्तमा पहुँचले वास्तवमा आर्थिक वृद्धिको साथै सामाजिक विकासमा योगदान दिन सक्छ । नगदमा भर पर्नु पर्दैन, बढी सुरक्षित, कम खर्चालु र शीघ्र भुक्तानी रकमान्तरणले अधिक भौगोलिक दूरीहरूमा अधिक आर्थिक कारोवारहरू गर्न अनुमति प्रदान गर्छ (पन्त २०१६) । परिवारको वित्तमा पहुँचको आर्थिक वृद्धिमा बलियो सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिएको छ । जति धेरै वित्तीय पहुँच भयो त्यतिनै मौद्रिक तथा आर्थिक नीतिको प्रभावकारितामा सुधार ल्याउन सक्छ । वित्तीय समावेशीकरणमा वृद्धिले फर्महरू र उपभोक्ताहरूको व्यवहारलाई परिवर्तन गरिदिन्छ र त्यसपछि मौद्रिक नीतिको गुण वा क्षमतालाई प्रभाव पार्छ । वित्तीय समावेशीकरण विशेष रूपले अर्थव्यवस्थामा प्राथमिक उपकरणको रूपमा रहेको ब्याजदरको भूमिकालाई बढाएर मौद्रिक नीतिलाई सुदृढ बनाउँछ । वित्तीय समावेशीकरणले समावेशी विकास, आर्थिक विकास तथा वित्तीय गहनतालाई सहयोग गर्छ । व्यावहारिक रूपले, यसले गरिबी घटाएर र आयमा हुने असमानतालाई कम गरेर वित्तीय सेवामा मानिसहरूको पहुँचलाई बढाउँछ । अनुभवजन्य प्रमाणहरूले यो विचारलाई पुष्टि गरेका छन् । वास्तवमा, एउटा खाता हुनुले नै बचतलाई बढाउँछ, महिलालाई सशक्त बनाउँछ र परिवारको उपभोगमा वृद्धि गर्छ र उत्पादनशील लगानीलाई बढाउँछ। यस प्रकार, संसारभरिका नीति निर्माताहरूले वित्तीय समावेशीकरणलाई एउटा प्रमुख नीतिगत लक्ष्यको रूपमा अगाडि बढाएका छन्, यसै परिप्रेक्ष्यमा, जी-२० नेताहरूले यसलाई विश्व विकास एजेण्डाका मुख्य स्तम्भहरूमध्ये एक हो भनेर मान्यता दिएका छन् ।

४. बज्जितीकरणका प्रकार

१. पहुँच बज्जित
२. शर्त बज्जित
३. मूल्य बज्जित
४. बजारीकरण बज्जित
५. स्वयं-बज्जित

(स्रोत : शर्मा २०१०)

वित्तीय बज्जितीकरणलाई २ प्रकारले पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ – स्वैच्छिक र अनैच्छिक । कुनै व्यक्तिले वित्तीय सेवाको प्रयोगको आवश्यकता महसुस नभएको अवस्थामा वा आर्थिक लेनदेनमा नगद नै प्रयोग गर्न उपयुक्त ठानेको अवस्थामा स्वैच्छिक बज्जितीकरण हुन सक्छ । कतिले त वित्तीय सेवाहरू अप्रत्यक्ष रूपमा वा

आफूलाई संलग्न नगराएर साधारणतया परिवारका अरु सदस्यहरूको माध्यमद्वारा वित्तीय सेवाको उपयोग गरेका हुन्छन् ।

वित्तीय समावेशीकरण सन्दर्भमा अनौपचारिक क्षेत्र अर्थात् परम्परागत ग्रामीण महाजनी प्रथा पनि उपयोगी हुनसक्ने वास्तविकता पुनः दोहोरिन थालेको छ । ग्रामीण कर्जा लगानीका लागि बैकले प्रदान गरेर गाउँकै कुनै व्यक्तिलाई यो कामको कारोवार गराउन सक्ने देखिएको छ । बैकमा निश्चित समयमा मात्र ऋण कारोवार हुने, कर्मचारी फेरिइरहने, रकमा बुझाउन पनि जिम्मेवार व्यक्ति हुनुपर्ने, ससानो ऋणका लागि औपचारिकता पुऱ्याउनु पर्ने आदि कारणहरूले व्यक्तिगत ऋण व्यापारको धारणा र प्रयोग हुन लागेको हो (कुँवर, २०६०) । वित्तीय समावेशीकरणलाई फराकिलो बनाउन बैकको पहुँचले मात्र पुग्दैन, आवश्यक कर्जा + सीप चाहिँदो रहेछ । त्यसैले तीन स अर्थात् समुदाय स्तरमा समूह गठन, सीपको सिकाइ (आधारभूत बैकिङ्ग साक्षरता मात्रै, मोबाइल चलाउने सामान्य प्रविधि, साना उद्यम आदि) र सानो पुँजी (बचत, कर्जा, सरसापटद्वारा बैकयोग्य)। यी ३ स भएपछि समुदाय विकासका लागि अगाडि बढ्न सक्छ । (कुँवर, २०१०)

५. नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था

५.१ पन्ध्रौँ योजनामा वित्तीय समावेशीकरण

पन्ध्रौँ योजना (आ.व. २०७६/७७–२०८०/८१) को राष्ट्रिय उद्देश्य मध्ये समावेशीकरणसँग सम्बन्धित एउटा उद्देश्यमा उल्लेख गरिएको छ :

– सर्वसुलभ, गुणस्तरीय र आधुनिक पूर्वाधार निर्माण, उत्पादनशील र मर्यादित रोजगारी अभिवृद्धि, उच्च, दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा गरिबी निवारण गर्दै समृद्धिको आधार निर्माण गर्नु । त्यस्तै राष्ट्रिय रणनीतिअन्तर्गत उल्लेख छ – समावेशी आर्थिक वृद्धि, निरपेक्ष गरिबीको अन्त्य र आयको न्यायोचित वितरणका लागि उत्पादनका साधन, रोजगारी र अवसरमा न्यायोचित पहुँच, वितरण र उपयोग सुनिश्चित गरिनेछ ।

मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रको रणनीतिमा उल्लेख गरिएको छ –

- (१) मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने ।
- (२) राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा वित्तीय स्रोतसाधन परिचालन गर्ने

- (३) नवीनतम प्रविधिको अवलम्बन र वित्तीय साक्षरतामार्फत वित्तीय पहुँच बिस्तार गर्ने ।
- (४) सुरक्षित, आधुनिक र विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने ।

५.२ समावेशीकरण

राज्यका सबै नागरिकको उपस्थिति र अर्थपूर्ण सहभागितामा समावेशी विकासको सोच र मानव विकास सूचकांकको आधारमा पछाडि परेका समुदायहरूको सशक्तीकरण र समानुपातिक विकास गर्ने लक्ष्य सहित रणनीति रहेको छ – (१) मुलुकमा उपलब्ध स्रोतसाधनहरूमा लक्षित वर्गको समानुपातिक पहुँच बढाउने ।

- (१) स्रोतसाधनमा लक्षित वर्गको समानुपातिक पहुँच बढाउने जेष्ठ नागरिकको रणनीतिमा उल्लेख छ – रणनीति (३) जेष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उपयोग गर्न नीति निर्माणमा सहभागिता र स्रोतमा पहुँच सुनिश्चित गर्नु । त्यस्तै अपाङ्गता भएका व्यक्ति रणनीतिमा लेखिएको छ – रणनीति – (२) भौतिक संरचना अपाङ्गमैत्री बनाई सार्वजनिक सेवामा पहुँच, प्राप्ति र अवसरको सिर्जना गर्ने । लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरणको रणनीतिमा उल्लेख छ – रणनीति – (४) विपन्न र पछाडि परेका महिलालाई विशेष प्राथमिकता दिँदै आर्थिक सशक्तीकरण र सामाजिक रूपान्तरण गर्ने ।

५.३ दिगो विकास लक्ष्यहरू

दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि वित्तीय समावेशीकरण आवश्यक छ । वित्तीय समावेशीकरण आय पिरामिडमा पिँधमा परेका र कमजोर व्यक्तिहरूलाई मात्र वित्तीय सेवासम्म पहुँच प्रदान गर्न आवश्यक हुने होइन कि अनौपचारिक वित्तीय सेवाको शोषणबाट जोगाएर आर्थिक रूपमा बलियो बनाउन सशक्तीकरण पनि गर्छ । समावेशी वित्तीय प्रणालीले वास्तवमा कसको कति आय छ वा को कहाँ बस्छ भन्ने कुरातिर विचार नगरेर सबैलाई बचत, कर्जा, भुक्तानी र बिमा जस्ता आधारभूत वित्तीय सेवाको उपलब्धताको सुनिश्चितता गर्छ । 'अत्यधिक गरिबलाई कम गर्न, साभ्ना समृद्धि बढाउन र समावेशीकरण र दिगो विकासको समर्थन गर्न वित्तीय सेवासम्मको पहुँचको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।' (विश्व बैंक २०१४)

दिगो विकास लक्ष्यलाई पहुँचमा पुर्‍याउन पनि समावेशी वित्तीय प्रणालीको आवश्यकता पर्छ । नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि समावेशी र दिगो विकासमा सहजीकरण गरेर वित्तीय पहुँचमा सुधार गर्न जोड दिएको छ । १७ वटा लक्ष्यहरूमध्ये ८औँ नम्बरले

वित्तीय पहुँचको लक्ष्य निर्धारण गरेको छ जसअनुसार ३६ वटा वाणिज्य बैंकहरू समेतका शाखाहरूले प्रति १००,००० जनसंख्या पुर्‍याउन विद्यमान दरको प्रबलतालाई दुगुना गर्नुपर्नेछ, त्यस्तै ८०% परिवारको सन् २०३० सम्ममा सहकारी संस्थाहरू जस्ता सामुदायिक वित्तीय संस्थाहरूमा ३० मिनेटको पैदल दूरीमा पहुँच भएको हुनुपर्ने छ । साना र सीमान्त कृषकहरूका लागि कर्जा उपलब्धता अवरोधको रूपमा खडा छ र यो नै हस्तक्षेपको क्षेत्र मानिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यको १०औँ नम्बरले सन् २०१४ मा भएको कृषक परिवारको २४% प्रतिशत पहुँचलाई ४०% मा पुर्‍याउन केन्द्रित रहेको छ । (नेपाल राष्ट्र बैंक कार्यपत्र, सार्कफिनान्स डिसेम्बर २०२०)

५.४ वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति

नेपाल सरकारले सन् २०१७ मा स्वीकृत गरेको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिले बैकिङ्ग प्रणालीको एउटा खम्बाको रूपमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई परिभाषित गरेको छ । वित्तीय पहुँच बढाउने केही तरिकामा जोड दिएको छ । ती हुन् – (क) ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाहरूको सेवा उपलब्धतामा वृद्धि गर्ने, (ख) वित्तीय पहुँच तथा समावेशीकरणको बिस्तारका लागि यथोचित नीति विकास गर्ने, (ग) वित्तीय पहुँचलाई व्यापक बनाउन संस्थागत व्यवस्थाहरूमा सुधार गर्ने, (घ) लघुवित्त संस्थाहरूको नियामन र सुपरीवेक्षण कार्यसंयन्त्रको निर्माण गर्ने, (ङ) वित्तीय शिक्षाको माध्यमबाट जागरूकता जगाउने, (छ) वित्तीय सेवा र उत्पादनहरूको उपयोगका सम्बन्धमा उपभोक्ता संरक्षणलाई प्रबर्द्धन गर्ने ।

५.५ वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र

वित्तीय समावेशीकरण नेपालका लागि एउटा चुनौती हो तापनि पहुँचलाई सम्भव बनाउने कार्यक्रममा सम्लग्न देशहरूको तुलनामा वित्तीय पहुँचको सन्दर्भमा राम्रै प्रगति गरेको छ । Financial Inclusion Road Map– Making Access Possible (MAP) Nepal Initiative 2017–22, MAP Nepal Country Diagnostic Report 2016 मा उल्लेख गरिएको छ । सन् २०२२ सम्ममा नेपाल अति कम विकसित देशको तहबाट उत्तीर्ण भई दिगो विकास लक्ष्य पूरा गरी सन् २०३० सम्ममा मध्यम–आय भएको देशको तहमा उत्तीर्ण हुने लक्ष्यसाथ काम गर्नु परिरहेको छ ।

नेपालको ६१% वयस्क जनसंख्याको मात्र औपचारिक वित्तमा पहुँच छ र करिब १८% प्रौढ जनसंख्या वित्तीय पहुँच (प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष दुवै किसिमले बाट बञ्चित छ । वर्तमान वित्तीय सेवा तथा साधनहरू तलबी कामदारहरूको

पक्षमा छैनन् र लघु, साना तथा मध्यम उद्यमहरूमा भएको जनसंख्या बढी शहरी बनेको छ र ग्रामीण क्षेत्रको तुलनामा यहाँ आम्दानी र शिक्षाको तह माथि छ । जो औसत गरीबहरू छन्, ती गाउँमा बस्छन् र ठीकै खालको शिक्षा पाएका छन्, खासगरी कृषकहरू, आश्रितहरू र बेलाबेलामा मात्र आय गर्नेहरू वित्तीय सेवा कम पाउनेमा पर्छन् । यो वर्गलाई उपयुक्त वित्तीय साधनहरूको अभाव हुन सक्छ या उनीहरूको आवश्यकतालाई सुहाउँदो नभएको हुनसक्छ । नेपालले सन् २०२२ सम्ममा वित्तीय समावेशीकरण ६० % बाट ७५% मा पुऱ्याउनु पर्नेछ र असमावेशीकरण १८% बाट ३% मा झर्ने गरी आर्थिक सशक्तीकरण सिर्जना निम्न कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ – (क) बचत र कर्जा बजारका अवरोधहरू फुकाउने, (ख) भुक्तानी प्रणालीमा सुधार ल्याउने, (ग) जोखिम न्यूनीकरणका क्षमताहरूलाई बढावा दिने, (घ) स्थानीय स्तरमा आधारित वित्तीय सेवाप्रदायीहरूलाई प्रोत्साहित र खुकुलो पार्ने, (ङ) वित्तीय समावेशीकरण सहायतालाई राष्ट्रिय सुशासनको अङ्ग बनाई बढावा दिने, (च) उपभोक्ता सशक्तीकरण, संरक्षण र शिक्षालाई सुदृढ गर्ने ।

वित्तीय सेवाहरूमा सुधारिएको पहुँचले नेपाली वयस्क (उमेर पुगेका) उपभोक्ताहरूको जोखिमलाई घटाउने, सहज उपभोग गर्ने र पुँजी जम्मा पार्ने तथा उत्पादनशील क्रियाकलापहरूमा लगानी गर्न मिल्ने क्षमताको गाँठो फुकाइ दिन सक्छ । किफायती र उपयुक्त वित्तीय साधनहरूमा भएको पहुँचले सेवा पाएका वा नपाएका परिवारहरूको कल्याणमा सुधार हुनसक्छ र उनीहरूलाई खासगरी यी कुराहरूमा सहयोग पुऱ्याउन सकिन्छ ताकि उनीहरूले आफ्नो वित्तीय जीवनलाई अधिक कुशलतापूर्वक सञ्चालित गर्न सकून्, आयमा वृद्धि गर्न सकून्, जोखिम व्यवस्थापन गर्न सकून् र समयसङ्गै धन निर्माण गर्न सकून् ।

५.६ वित्तीय समावेशीकरण माया घोषणापत्र

सन् २०११ को सेप्टेम्बरमा नेपाल लगायत अन्य देशका केन्द्रीय बैंकहरू, सुपरीवेक्षकहरू र अन्य वित्तीय नियमन अधिकारीहरूको संगठन – वित्तीय समावेशीकरण गठबन्धन (Alliance for Financial Inclusion–AFI) का प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा मेक्सिकोको रिभेरा माया भन्ने स्थानमा वित्तीय समावेशीकरण माया घोषणापत्र सम्पन्न भएको थियो । यसले वित्तीय समावेशीकरणको समावेशी वृद्धिको पहिचान गरेको, विकासशील देशहरूको लागि आपसमा नीतिनिर्माताहरू र नियामकहरूबीच यस सम्बन्धी ज्ञान आदानप्रदानद्वारा गर्ने कुरा पुनर्पुष्टि भएको,

वित्तीय समावेशीकरण बिस्तारलाई प्राथमिकता दिएको कुरा बुल्न्द गरेको र नियामकहरू तथा नीतिनिर्माताहरूले वित्तीय समावेशीकरणलाई उपयुक्त प्राथमिकतामा राख्ने आदि कुरामा प्रतिबद्ध भएका थिए । ७६ देशका ८० प्रतिनिधिहरू माया घोषणापत्रमा संलग्न भएकोमा हाल यसमा १०० भन्दा बढी सदस्य संस्थाहरू पुगिसकेका छन् । माया घोषणापत्रको प्रगति प्रतिवेदन २०२० अनुसार नेपालबाट नेपाल राष्ट्र बैंक, भुटानबाट रोयल मनिटरी अथरिटी अफ भुटान, बङ्गलादेशबाट बङ्गलादेश बैंक र माइक्रोक्रेडिट रेगुलेटोरी अथरिटी अफ बङ्गलादेश गरी दुई वटा निकायहरू, चीनबाट पिपुल्ज बैंक अफ चाइना र चाइना बैंकिङ्ग रेगुलेटोरी कमिसन गरी २ वटा निकायहरू सदस्य रहेको देखिन्छ । माया घोषणापत्रमा प्रतिबद्धता जनाउनु भनेको वित्तीय समावेशीकरणका ४ वटा मापनयोग्य प्रतिबद्धता गरेको मानिन्छ । ती हुन् – (१) नयाँ प्रविधि उपयोग गर्नका लागि सक्षम वातावरण तयार गर्ने जसले पहुँच बढाउँछ र वित्तीय सेवाको लागत कम गर्छ । (२) एउटा समानुपातिक ढाँचालाई लागू गर्ने जसले वित्तीय समावेशीकरण, एकनिष्ठता र स्थिरताको तालमेललाई अगाडि बढाउँछ । (३) उपभोक्ता संरक्षण र सशक्तीकरणलाई वित्तीय समावेशीकरणको एउटा मुख्य खम्बाको रूपमा एकीकृत गर्ने । (४) सूचना नीति निर्माण र ट्र्याकिङ परिणामलाई डेटा उपयोग गर्ने ।

६. वित्तीय समावेशीकरणमा गरिएका प्रयास

६.१ नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था

औपचारिक वित्तीय सेवाप्रदायक बैंकको सुरुवात वि.सं. १९९४ (सन् १९३७) मा वाणिज्य बैंकको रूपमा निजी क्षेत्रको समेत सहभागितामा नेपाल बैंकको स्थापनाबाट भएको हो । नेपाल बैंक स्थापना भएको दुई दशकपछि वि.सं. २०१३ (सन् १९५६) मा मात्रै वाणिज्य बैंकलाई नियमन गर्ने केन्द्रीय बैंकको रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो । यसको स्थापनाको समयमा सीमित मौद्रिकरण र मुख्यरूपले अर्थ व्यवस्था कृषिमा आधारित थियो । सो बेला नेपालीभन्दा पनि भारतीय मुद्रा चारैतिर परिचालनमा थियो (नेराबैंक १९९६) । सुरुमा व्यापार गर्न भारतमा पसेको ब्रिटिश–इन्डिया कम्पनीले भारतलाई नै उपनिवेश बनायो र विनिमय मुद्रा “कम्पनी रुपैयाँ” निष्कासन गर्दथ्यो । यो भारतीय मुद्राले खासगरी तराई र लाहुरेको बढी बसोबास रहेका पहाडी क्षेत्रमा समेत प्राथमिकता पाउँथ्यो । एक किसिमले कठिन मानिएको भारतीय मुद्रा विस्थापित गर्ने कार्य – दोहोरो

मुद्रा प्रणालीलाई नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापनाले कम र नियन्त्रण गर्दै लम्यो । अर्थ व्यवस्थामा नेपाली मुद्राको प्रचलन बढाउनका लागि भारतीय मुद्राको स्थिर विनिमय दर लागू गरियो ।

वि.सं. २०१६ (सन् १९५९) मा नेपाल औद्योगिक विकास निगमको स्थापना भयो । वि.सं. २०२३ (सन् १९६६) मा सरकारी स्वामित्वको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक स्थापना भयो । यहाँनिर नेपालको बैंकिङ्ग इतिहासमा रोचक कुरा त के छ भने निजी क्षेत्रको समेत स्वामित्व रहेको वाणिज्य बैंकभन्दा १९ वर्षपछि मात्र केन्द्रीय बैंक स्थापना भयो र औद्योगिक विकासका लागि स्थापना भएको जेठो वित्तीय संस्था (नेपाल औद्योगिक विकास निगम) समयको चक्रमा आफूभन्दा ७ वर्षपछि स्थापना भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा वि.सं. २०७५ (सन् २०१८) सालमा विलय हुन पुग्यो ।

वित्तीय समावेशीकरणको सुरुवातको रूपमा वि.सं. २०१९ (सन् १९६२) मा सहकारी संस्थाहरूलाई कर्जा उपलब्ध गराउन सहकारी बैंकको स्थापनालाई लिन सकिन्छ । खासगरी विकासशील देशहरूमा कृषि विकास बैंक खोल्ने लहर नै चलेको बेला, वि.सं. २०२४ (सन् १९६७) मा कृषि कर्जाका साथै प्राविधिक सुविधा र सामग्री उपलब्ध गराउने गरी छुट्टै कृषि विकास बैंक ऐन बन्यो र सहकारी बैंक कृषि विकास बैंकमा रूपान्तरण भयो । यो बैंकले २०३२ (सन् १९७५) मा साना किसान विकास कार्यक्रमको सुरुवात गरियो ।

सन् १९७० को दशकमा समुदायमा आधारित साना किसान विकास कार्यक्रम संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमको संयुक्त तत्वावधानमा गरिएको एउटा सर्वेक्षणमा एसियाका ९ देशहरूमध्ये नेपाल र बङ्गलादेश पनि परेका थिए । नमूना आयोजनाको रूपमा बङ्गलादेशमा ढाका विश्वविद्यालयले यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था भयो । नेपालमा कृषि विकास बैंकलाई कार्यक्रम सञ्चालनको जिम्मेवारी दिने निर्णय भयो । नेपालमा यसको सुरुवात नुवाकोट जिल्लाको धुन्चे गाउँ र धनुषा जिल्लाको महेन्द्रनगर गाउँमा गरिएको थियो । प्रो. महम्मद युनुसले महेन्द्रनगरमा कैयौँ साता लगाएर अध्ययन र अवलोकन गरी बङ्गलादेशमा ग्रामीण बैंक कार्यक्रम अगाडि बढाएका थिए । यो कार्यक्रममा साना किसानहरू, मोहीहरू, जग्गाविहीन सुकुम्बासी श्रमिकहरूलाई समूहमा आबद्ध गरेर समूहको जमानीमा कर्जा उपलब्ध गराइन्थ्यो । यो कार्यक्रम अत्यन्त सफल भयो र देशभरि नै बिस्तारको माग भयो र बिस्तार गर्ने प्रक्रिया भइरह्यो । अचल धितो राखेर कर्जा दिने परम्परागत प्रणालीको सट्टा समूहको

जमानतमा कर्जा दिने नेपालमा सञ्चालित यो कार्यक्रम एक वर्षपछि मात्र बङ्गलादेशमा महम्मद युनुसले ग्रामीण बैंक मोडेल सुरु गरेका थिए । (श्रेष्ठ, २०२०) ग्रामीण बैंक 'तलैदेखि आर्थिक तथा सामाजिक विकास सिर्जना' कार्यका लागि सन् २००६ मा ग्रामीण बैंक र संस्थापक युनुसले प्रख्यात 'नोबेल शान्ति पुरस्कार' प्राप्त गर्न सफल भए । अन्तर्राष्ट्रिय कृषि विकास कोष र एसियाली विकास बैंकद्वारा गरिएको तथ्य प्राप्ति प्रतिवेदन १९९२ मा भनिएको छ - सबै भौतिक उपलब्धिहरू समेतलाई अध्ययन गर्दा अत्यन्त सफल कार्यक्रमका रूपमा प्रमाणित भएको छ । आयोजनामा सम्लग्न जनशक्तिमा वृद्धि गरेमा कार्यक्रमले अभि प्रभाव पार्ने निश्चित छ । युरोपियन आर्थिक समुदायले ७ वटा देशका विशेषज्ञहरूको सम्लग्नतामा गरेको मूल्यांकन अध्ययन प्रतिवेदन, १९९२ ले साना किसान विकास आयोजनाहरू वास्तवमा गरिबी निवारणको चुनौतीलाई पूरा गर्न तैयार छन् भनेको थियो । नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् १९७४ मा वाणिज्य बैंकहरूमार्फत सानाक्षेत्र कर्जा कार्यक्रम लागू गरेको थियो जसमा बैंकहरूले आफ्नो निक्षेपको ५ प्रतिशत रकम साना क्षेत्र (कृषि, साना उद्योग र सेवा) मा कर्जा लगानी गर्नु पर्दथ्यो । यसको दुई वर्षपछि सन् १९७६ मा यो कार्यक्रमको नाम प्राथमिकता क्षेत्र कर्जामा रूपान्तरण गरियो र निक्षेपको ७ प्रतिशत कर्जा लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो (नेपाल राष्ट्र बैंक, १९८१) । सन् १९८१ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले सघन बैंकिङ्ग कार्यक्रम लागू गरियो जसमा कम आय भएका वर्गलाई ८ प्रतिशत कर्जा लगानी गर्ने व्यवस्था गरियो र सन् १९८९ मा यो प्रतिशत बढाएर १२ प्रतिशत पुऱ्याइयो । नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा सन् १९९० मा वाणिज्य बैंकहरूमार्फत विपन्न क्षेत्र कर्जा कार्यक्रमको थालनी गरियो । यसमा गरीब र कमजोर आर्थिक अवस्था भएका वर्गलाई लघुकर्जा उपलब्ध गराइन्थ्यो । माथि भनेभै प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा १२ प्रतिशत र विपन्न क्षेत्र कर्जा ३ प्रतिशत तोकिएको थियो । सो प्राथमिकता क्षेत्र कर्जालाई सन् २००७ सम्म निरन्तरता दिइयो भने विपन्न क्षेत्र कर्जालाई हालसम्म निरन्तरता दिइएको पाइन्छ । सोही बीचमा गरीबसँग बैंक, अगुवा बैंक पनि लागू गरियो ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनअन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफूले प्रवाह गरेको कुलकर्जाको ५ प्रतिशत यो विपन्न क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरेको हुनुपर्छ । यी बैंकहरूले उक्त प्रतिशत पुऱ्याउन लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले विपन्न क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने हुँदा यस्ता संस्थाहरूलाई थोककर्जा प्रवाह गरे हुने गरी खुकुलो पारिएको छ । नेपाल सरकारले मूल प्रवाहमा रहेका

बैंकहरूमार्फत कम आय भएका जनतालाई कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने कानुनी बाध्यात्मक नीति बिस्तार गर्दै दात्री निकायहरूको सहयोगमा धेरै प्रकारका आयोजना—केन्द्रित लघुवित्त नमूनाहरू कार्यान्वयन गरेको छ (नेपाल राष्ट्र बैंक २००५, २०१८) ।

यिनीहरूमा ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादन कर्जा, घरेलु तथा साना उद्योग कार्यक्रम, महिलाका लागि लघुकर्जा कार्यक्रम, सामुदायिक भूमिगत सिंचाइ क्षेत्र आयोजना, तेश्रो पशु विकास आयोजना, पश्चिम तराई गरिबी निवारण आयोजना, ग्रामीण लघुवित्त आयोजना, वित्तमा पहुँच वृद्धि आयोजना, साना र मध्यम किसानको आयवृद्धि आयोजना र उन्नति वित्तमा मुख्य हुन् ।

सन् २००३ मा नेपाल सरकारले विश्व बैंकको अनुदान सहयोगमा गरिबी निवारण कोष मोडेल लागू गर्‍यो । यो कोषलाई प्रधानमन्त्री कार्यालयअन्तर्गत राखिएको थियो (नेपाल राजपत्र, गरिबी निवारण कोष अध्यादेश, २०६०) । यसले सुरुमा केही राम्रा कामहरू गर्न थालेकोमा पछि राजनैतिक हस्तक्षेप, आर्थिक विचलन आदिको कारणबाट निरन्तरता पाउन सकेन । नेपाल सरकारले ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय अन्तरमध्यस्थता काम गरिहेका सहकारी ऐनअन्तर्गत गठित बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू र वित्तीय अन्तरमध्यस्थता संस्थाहरू ऐन १९९९ अन्तर्गत गठित वित्तीय गैरसरकारी संस्थाहरूलाई थोककर्जा दिन नेपाल राष्ट्र बैंकमा ग्रामीण स्वावलम्बन कोष खडा गरेको थियो । वित्तीय गैरसरकारी संस्थाहरूको संख्या ४७ पुगेपछि सन् २०१३/१४ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले नाफामूलक लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूमा रूपान्तरण गर्ने नीति लियो र ग्रामीण स्वावलम्बन कोष पनि सन् २०१९/२० मा साना किसान विकास लघुवित्त संस्थामा गाभिएको छ । नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् १९९२–१९९६ बीचमा नेपालका ५ विकास क्षेत्रहरूमा गरीब परिवारहरू खासगरी महिलाहरूलाई कर्जा सहितको सुविधा उपलब्ध गराउने उद्देश्यले बङ्गलादेशको ग्रामीण बैंक मोडेलमा ५ वटा ग्रामीण विकास बैंकहरू स्थापना गरिएका थिए (नेपाल राष्ट्र बैंक, २००५) ।

सन् १९९९ देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले ग्रामीण विकास बैंक मोडेललाई अनुशरण गर्दै निजी क्षेत्रले पनि लघुवित्त संस्था खोल्न सक्ने नीति खुला गर्‍यो । नरम लाइसेन्स नीतिले गर्दा थोरै समयमा लघुवित्त संस्थाहरू खोल्ने लहर चल्यो र मूल प्रवाहका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू जान नरुचाएका ग्रामीण क्षेत्रमा लघुवित्तको पहुँच बिस्तार हुन पुग्यो । हालका पछिल्ला वर्षहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकले लाइसेन्स खुला गर्ने नीतिलाई स्थगन गरेको पाइन्छ र

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा शाखाहरू बिस्तार गर्न प्रोत्साहित र दबाव सिर्जना गरेको छ । मागपक्ष (सेवाग्राही) को बाधालाई हटाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई आधारभूत बैकिङ्ग सेवाहरूमा शुल्क लिन नपाउने व्यवस्था गरेको छ । यी सेवाहरूमा चेक इश्यू गर्ने, ६ महिना पुगेपछि खाता बन्द गर्ने, निष्क्रिय खातालाई सक्रिय पार्ने, बैंक खाता स्टेटमेन्ट उपलब्ध गराउने, विद्युतीय माध्यमबाट चेक क्लियरिङ गराउने तथा रु. २ लाखसम्मको कुनै पनि बैंक शाखा सेवा लिन सक्ने जस्ता कार्यहरूमा शुल्क लिन नपाउने व्यवस्था छ । हालका वर्षहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय साक्षरता, नगदरहित अर्थतन्त्र, उपभोक्ता संरक्षण र डिजिटल भुक्तानी र बैकिङ्गमा बढावाका लागि केन्द्रित गरेको पाइन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक खाता नभएका नेपाली नागरिकले सन् २०१९ देखि बैंक खाता खोल्ने नीति अघि सारेको छ । यो स्किममा खाता खोल्दा रु. १०००- ग्राहकको खातामा राखिदिने व्यवस्था छ । त्यसभन्दा अघि २०१६ मा नेपाल सरकारले शून्य मौज्जातमा प्रत्येक नेपालीका लागि बैंक खाता अभियान सुरु गरेको र सरकारी भुक्तानी बैंक खाताबाट मात्र हुने व्यवस्था गरेको थियो । श्रम ऐन २०१८ ले सबै प्रकारका निकायहरूले आफ्ना कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई पारिश्रमिक भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा बैंक खाता प्रयोग गर्ने प्रावधान गरेको छ । सन् २०१५ देखि रु. १ लाखभन्दा बढीको विप्रेषण रकम नगदको सट्टा चेक वा बैंक खाताबाट भुक्तानी हुने व्यवस्था गरेको हो । सन् २०१७ बाट यो सीमा बढाएर रु. २ लाख गरिएको छ । त्यस्तै सन् २०१७ देखि रु. १० लाखभन्दा बढीको सरकारले वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा बैकिङ्ग उपकरणको प्रयोग गर्नुपर्ने नीति पनि सरकारले लिएको छ ।

६.२ नेपाल वित्तीय समावेशीकरण कार्ययोजना

नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०१७ मा नेपाल वित्तीय समावेशीकरण कार्ययोजनालाई अङ्गीकार गरेको छ । राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्रको तर्जुमालगतै विकसित गरिएको यस कार्ययोजनामा मार्गचित्रले पहिचान गरेका प्रत्येक प्राथमिकता क्षेत्रका अल्पकालीन र दीर्घकालीन रणनीतिहरूलाई उल्लेख गरिएको छ । यसले मार्गचित्रमा उल्लेखित प्राथमिकताहरूलाई प्राप्त गर्नका लागि जिम्मेवार निकायहरूद्वारा गर्न सकिने विशेष क्रियाकलापहरूलाई पनि पहिचान गरेको छ। त्यस्तै वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र र कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार र केन्द्रीय बैंकका

अधिकारीहरू तथा अन्य निकायहरूका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र सम्बन्धी उच्च स्तरीय समिति गठन गरिएको छ ।

६.३ नेपाल राष्ट्र बैंक रणनीतिक योजना

नेपाल राष्ट्र बैंक रणनीतिक योजनाको मुख्य खम्बा 'वित्तीय स्थिरता तथा वित्तीय क्षेत्र विकास' का एउटा उद्देश्यमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई समावेश गरिएको छ । स्थिर र राम्ररी काम गर्नसक्ने वित्तीय प्रणालीका लागि उपयुक्त वित्तीय पूर्वाधारद्वारा वित्तीय गहनता विकासको प्रवर्धनको महत्त्वलाई समेटिएको छ । कार्यसम्पादन परिसूचकहरूसहितको कार्ययोजना, परीक्षण गर्न मिल्ने परिसूचकहरू, कामको जिम्मेवारी र परिसूचकका लागि समयसीमा आदि उल्लेख गरिएको छ । वित्तीय समावेशीकरणलाई बढावा दिनका लागि कार्ययोजनामा लेखिएको छ : (क) राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रणनीति तर्जुमा गर्ने र राष्ट्रिय कार्यदलको स्थापना गर्ने, (ख) वित्तीय समावेशीकरणमा पहुँच बढाउन नीतिहरू तर्जुमा गर्ने (ग) वित्तीय समावेशीकरण परिसूचकहरूको विकास गर्ने, (घ) डिजिटल फाइनेन्सिङ्गका विविध मोडेललाई प्रोत्साहन गर्ने, (ङ) ई-मैपिङ्ग संयन्त्रलाई अद्यावधिक गर्ने, र (च) वित्तीय सेवाका बिन्दूहरूको भूस्थानिक नक्सांकन गर्ने ।

६.४ अनुदानसहितको कर्जा व्यवस्था

नेपाल सरकारले साना किसान, युवा, महिला उद्यमीहरूलाई, परम्परागत कौशल विकासका लागि दलितहरूलाई र आयआर्जन क्रियाकलापहरू गर्नका लागि साना र मध्यम खालका उद्यमहरूलाई वित्तीय संस्थाहरूबाट विनाधितो सहूलियतपूर्ण कर्जा दिने स्किमहरू सञ्चालनमा ल्याएको छ । यी कर्जाहरू निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट बिमा कम्पनीहरूसँग बिमा गरिएको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जाको नियमित किस्ता भुक्तानीको बेला कर्जा सुरक्षण शुल्क, बिमा प्रिमियम र ब्याज नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत नेपाल सरकारबाट सोधभर्ना गर्ने व्यवस्था छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय संस्थाहरूलाई शाखाअनुसार र समग्र आधारमा यस प्रकारका कर्जाहरू प्रवाह गर्नेपनि निर्देशनात्मक व्यवस्था गरेको छ ।

६.५ शाखा बिस्तार

संघीय संरचनामा परिवर्तन भएपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक स्थानीय पालिकास्तरमा कम्तिमा एउटा वाणिज्य बैंकको शाखा स्थापना गर्ने नीति लिएको छ । नेपालमा ७५३ स्थानीय तह स्थापित भएका छन् । यस्तो शाखाका

लागि राख्नुपर्ने नगद सुरक्षण र वैधानिक तरलतामा छूट दिइएको छ । दुर्गम स्थानमा सेवा बिस्तार गर्नु भन्ने उद्देश्यले काठमाडौं उपत्यकाबाहिर (महानगरपालिका वा उपमहानगरपालिका बाहेकका स्थानमा) दुईवटा शाखा खोलेमा काठमाडौं उपत्यकाभित्र लघुवित्तको शाखा नभएको वडामा एउटा शोखा खोल्न दिने नीति लिइएको छ ।

६.६ मोबाइल बैंकिङ्ग र सीमित बैंकिङ्ग आउटलेट

नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुमतिपत्र प्राप्त गरेका 'क' वर्ग, राष्ट्रिय स्तरका 'ख' र 'ग' वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई काठमाडौं उपत्यकाबाहिरको क्षेत्रमा स्थापित शाखाका साथै चालित वाहन उपयोग गरेर निक्षेप तथा विप्रेषणसँग सम्बन्धित वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्नसक्ने अनुमति दिइएको छ । सुरक्षा तथा कारोवारको तोकिएका प्रावधानहरू अनुपालना गरेको भएमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्वअनुमति बिना यो सुविधा पाउन सक्छन् । यस्तै वित्तीय संस्थाले अल्पसेवा पाएका क्षेत्रहरूमा निक्षेप, भुक्तानी, कर्जा र आन्तरिक विप्रेषणसँग सम्बन्धित सेवाहरू प्रदान गर्नका लागि पूर्णकालिक या सप्ताहमा केही दिन सीमित बैंकिङ्ग आउटलेट पनि स्थापना गर्नसक्ने छन् ।

६.७ शाखारहित बैंकिङ्ग सम्बन्धी नीति

महानगर/उपमहानगरका बाहिरका अन्य क्षेत्रहरूमा मशिनहरू र स्मार्टकार्ड/युम्बकीय कार्डहरू उपयोग गर्ने कारोवार बिन्दुमा आधिकारिक एजेन्टहरूमार्फत शाखारहित बैंकिङ्ग सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्व स्वीकृति आवश्यक पर्ने छैन । यस्ता शाखारहित केन्द्रले तोकिएको सुरक्षा मापदण्ड र जोखिम व्यवस्था अनुपालना गरी निक्षेप, भुक्तानी, बैंक स्टेटमेन्ट/ब्यालेन्स प्रमाणपत्र प्रदान र कर्जा प्रवाह तथा असूली गर्न सक्छन् ।

६.८ डिजिटल बैंकिङ्ग नीति

लागतप्रभावी गुण र व्यापक कभरेजसहित वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने क्षमता भएकोले वित्तीय समावेशीकरणका लागि डिजिटल प्रविधि र फिन्टेक महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । डिजिटल भुक्तानी र भुक्तानी प्रणालीलाई अन्तर्सञ्चालित बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशन जारी गरेको छ । यसमा भुक्तानी सेवाप्रदायकहरू र भुक्तानी प्रणालीका अपरेटरहरू, कारोवार लिमिट, कारोवार शुल्क, विद्युतीय चेक क्लियरिङ्ग, आरटिजीएस कारोवार सुरक्षा आदि समावेश छन् ।

६.९ उपभोक्ता संरक्षण सम्बन्धी नीति

नेपाल राष्ट्र बैंकमा वित्तीय उपभोक्ता संरक्षण इकाइ

स्थापना गरी वित्तीय उपभोक्ता संरक्षणका लागि वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रक्रियासहितको निर्देशन जारी गरेको पाइन्छ । तर हालसम्म नेपालमा वित्तीय उपभोक्ता संरक्षण कानून छैन ।

६.१० वित्तीय साक्षरता

वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम आयोजना गर्न निर्देशन गरेको पाइन्छ । वित्तीय साक्षरतालाई बढावा दिन वित्तीय साक्षरता रूपरेखा २०२० तयार गरिएको छ ।

६.११ साना कर्जामा प्रोत्साहन

वित्तीय संस्थाहरूद्वारा कृषि, व्यवसाय र उद्यम शीर्षकमा प्रदान गरिने रु. १५ लाखसम्मको कर्जाका लागि आफ्नो आधार दरभन्दा केवल २% सम्म चार्ज गर्न सकिने र यस किसिमको कर्जामा अन्य चार्ज वा पूर्व भुक्तानी शुल्क लिन पाइँदैन ।

६.१२ लघुवित्त संस्थाहरू

लघुवित्त संस्थाहरूलाई वित्तीय समावेशीकरणका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्ग मानिएको छ यी संस्थाहरूमार्फत विशेष रूपले गरीब र कम आय भएका परिवारहरूलाई वित्तीय सेवा प्रदान गरिन्छ । यी संस्थाहरूले गरीबहरूबीच समूह एक्यभाव संयन्त्रको आधारमा आय आर्जन क्रियाकलापलाई सुगम बनाउनका लागि बिनाधितोमा साना कर्जाहरू प्रवाह गर्छन् । लघुवित्त संस्थाहरूलाई पुँजी आधारमा एक अर्कोमा गाभिने वा प्राप्ति प्रक्रियाद्वारा एकीकृत हुन प्रोत्साहन गरिएको पाइन्छ । लघुवित्त संस्थाहरूलाई मुलुकमा भित्रिने विप्रेषण सेवा र भारतीय मुद्रा खरीदको अनुमति दिइएको छ । उपभोक्ताहरूको कर्जा लिँदा लाग्ने लागत कम गर्न लघुवित्त संस्थाहरूले लिने उच्चतम ब्याजदर सीमा १५% तोकिएको छ । निक्षेप संकलन गर्ने तथा थोक कर्जा कारोवार गर्ने लघुवित्त संस्थाहरूले आधार दर समेत तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था भनिएको छ ।

६.१३ हुलाक बचत बैक

नेपालमा हुलाक सेवाको सुरुवात वि.सं. १९३५ (सन् १८७८) तिर भएको मानिन्छ । हुलाक सेवाले चिठ्ठीपत्र घरघरमा पुऱ्याउने र हुलाक टिकट प्रकाशन गर्छ । वि.सं. २०३३ देखि हुलाक बचतको सेवा पनि उपलब्ध गराउन थालेको हो । साधारण व्यक्तिले रु. ५० सम्म जम्मा गर्न सकिन्छ । कसैलाई रकम पठाउनु पर्‍यो भने धनादेश सेवामार्फत भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ । नेपालभित्र मात्र

सीमित नभएर भारतमा पनि धनादेशमार्फत रकम पठाउने व्यवस्था वि.सं. २०३७ बाट बिस्तार गरिएको थियो । यस कार्यले समेत वित्तीय समावेशीकरणलाई सानै रूपमा भए पनि सघाउ पुऱ्याएको पाइन्छ ।

२.१४ बिमा

नेपालमा बिमा व्यवसायको थालनी करिब ७० वर्ष अधिदेखि भएको थियो । निर्जीवन बिमा कम्पनीहरू २० वटा, जीवन कम्पनीहरू १९ र पुनर्बिमा कम्पनी २ गरी ४१ वटा कार्यरत छन् । सरकार लगानीका ३, स्वदेशी लगानीका ३२, स्वदेशी तथा विदेशी संयुक्त लगानीका २ कम्पनीहरू सञ्चालित छन् । यसका अतिरिक्त विदेशी कम्पनीहरूका ३ शाखाहरू पनि नेपालमा कार्यरत छन् । बिमाको नियामक निकाय बिमा समितिबाट बिमा कम्पनीहरूलाई आफ्नो कूल पोर्टफोलियोको कम्तिमा ५% लघुबिमा पोलिसी जारी गर्न अनिवार्य गरिएको छ । बिमा कम्पनीहरूबीचमा अनुदानसहितको कृषि बिमा कार्यान्वयनका लागि ७७ जिल्लाहरूलाई विभाजन गरिएको छ । नेपाल सरकारले कृषि बिमाका लागि अनुदान समेत प्रदान गर्ने गरेको छ ।

२.१५ पुँजी बजार

नेपालमा धितोबजारमा सूचीकृत भएका तथा विद्युतीय माध्यममा निक्षेप गर्न, वितरण वा बाँडफाँड भएका धितोपत्रधनीबाट आफ्नो जिम्मामा लिई धितोपत्रहरूको धितोपत्र सम्बन्धी हितग्राही खाता खोल्ने तथा धितोपत्र वा उपकरणहरूको नामसारी वा खातामा अभिलेखको काम गरिन्छ । धितोपत्र कारोवार नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. र क्लियरिङ्गको काम सहायक कम्पनी सिडियस एण्ड क्लियरिङ लि. ले गरेको पाइन्छ । नेपाल धितोपत्र बोर्डले प्रारम्भिक रूपमा भए पनि वित्तीय साक्षरताको काम गरेको पाइएको छ । शेयर बजारमा सूचीकृत कम्पनीको शेयर प्रमाणपत्र कागज रूपमा भौतिक रूपमा वितरण हुने गरेकोमा हिजोआज त्यस्तो कागजमा उल्लिखित रकमहरूको आलेख विद्युतीय माध्यमबाट अभौतिकीकरण गर्ने र खरिदकर्ताहरूको नाममा निक्षेप गरी कारोवारको अभिलेख राखी अद्यावधिक सेवा उपलब्ध गराइन्छ । धितोपत्र कारोवार गर्नेहरू धितोपत्र/दलाल मार्फत कारोवार गरिन्छ । हालका वर्षहरूमा स्थानीय जलस्रोत उपयोग गरी बनाइएका जलविद्युत उत्पादन कम्पनीहरूको सार्वजनिक पुँजी आह्वानमा स्थानीय व्यक्तिहरूलाई पनि समावेश गर्ने नीति लिएको पाइन्छ । ●

लेखक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगका उपसचिव हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, (२०७८), आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८, काठमाडौं, नेपाल ।
- नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग सचिवालय (२०७५), पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७–२०८०/८१), काठमाडौं ।
- कुँवर, कृष्ण बहादुर (२०६०), नेपालमा गरिबी र ग्रामीण विकास, मीना प्रकाशन, काठमाडौं ।
- नेपालमा वित्तीय पहुँचको स्थिति संक्षिप्त अध्ययन, नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६, असोज ।
- नेपाल राजपत्र, गरिबी निवारण कोष अध्यादेश, २०६०
- नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्यपत्र, सार्क फिनान्स, डिसेम्बर, २०२०
- नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७७), एकीकृत निर्देशन, काठमाडौं
- नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण अध्ययन प्रतिवेदन, २०७८, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं ।
- Banking and Financial Statistics, Nepal Rastra Bank, 2021 December Kathmandu.
- NRB (2019). Situation of Access to Finance in Nepal (in Nepali), Nepal Rastra Bank, Kathmandu.
- Pant, B.(2016). Financial Inclusion Nepal: Police Review and Prescription. Nepal Rastra Bank Economic Review.
- Word Bank (2014), Global Financial Development Report 2014, Financial Inclusion, Word Bank, Washington DC.
- G20 Financial Inclusion Indicators (2021). Global Partnership for Financial Inclusion (GPFI).
- Rangarajan Committee (2008). Report of the Committee on Financial Inclusion.
- NRB (2018). Sixty Years of Nepal Rastra Bank, Nepal Rastra Bank , Kathmandu Nepal.
- NRB (1981). Nepal Rastra Bank in 25 Years(in Nepali), Nepal Rastra Bank, Kathmandu.
- Kunwar, KB (2010). Rural Development in Developing Countries, Meena Prakashan, Kathmandu.
- BIS (2015). Financial Inclusion Indicators, IFC Bulletin no. 38, Bank for International Settlement.
- Leyshon, A. and Thrif, N. (1995). Geographies of Financial Exclusion.
- Shrestha, P.K. (2020). Financial Inclusion in Nepal Progress and Constraints. Journal of Development Innovations Vol.4, No.2, 2020.

बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता अभावका कारण र समाधानका केही उपाय

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ

१. विषय प्रवेश

चालु आर्थिक वर्ष २०७८२/७९ को पहिलो महिना सकिन नपाउँदै नेपालको बैंकिङ्ग प्रणालीले तरलता अभाव व्यहोरिरहेको छ । यसले गर्दा अल्पकालीन ब्याजदरहरू बढेका छन् । बैंकहरूले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट उल्लेख्य मात्रामा स्थायी तरलता सुविधा प्रयोग गरेका छन् भने तरलता सहजताका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले रिपो र सोभै खरिद बोलकबोल मार्फत तरलता प्रवाह गरिरहेको छ । तरलता अभावसँगै निक्षेपका ब्याजदरहरू बढेका छन् । यसले गर्दा कर्जाका ब्याजदरहरू बढ्ने क्रममा रहेका छन् । यस्तो तरलता अभाव किन भइरहेको छ, कसरी समाधान होला र कहिलेसम्म रहला भने कुरा जनचासोको विषय भएको छ । यस लेखले यिनै कुराहरूलाई चर्चाको विषय बनाएको छ ।

२. विगतमा तरलता अभाव

हुन त बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता अभाव अहिले मात्र देखिएको होइन । समय समय देखिने गरेको छ र सल्टेको छ । बजार प्रणालीमा समय समय व्यापार चक्रहरू आइरहेको हुन्छ, त्यसैसँग जोडिएर वित्तीय चक्र (financial cycle) हरू पनि आइरहन्छ । यस पटक तरलता अभावको स्थिति आउन सक्ने सम्भावना २०७८ को वैशाखदेखि नै देखिएका थिए ।

योभन्दा पहिला आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा माघदेखि असारसम्म (६ महिना), २०७४/७५ को मंसिरदेखि जेठसम्म (७ महिना), आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा असोजदेखि असारसम्म (१० महिना), आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा

असोजदेखि जेठसम्म (१० महिना), २०६५२/६६ मा असोजदेखि जेठसम्म (९ महिना), आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा मंसिरदेखि जेठसम्म (७ महिना), आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा फागुनदेखि असारसम्म (५ महिना), आर्थिक वर्ष २०६०/६१ मा कार्तिकदेखि माघसम्म (४ महिना), आर्थिक वर्ष २०५८/५९ मा असोजदेखि वैशाखसम्म (८ महिना), आर्थिक वर्ष २०५७/५८ मा साउनदेखि फागुनसम्म (८ महिना), आर्थिक वर्ष २०५६/५७ मा माघदेखि असारसम्म (६ महिना) आर्थिक वर्ष २०५४/५५ मा माघदेखि चैतसम्म (३ महिना) र आर्थिक वर्ष २०४५/४६ देखि २०५३/५४ सम्म तरलताको स्थिति अभावकै अवस्थामा रहेको थियो ।

विगतमा तरलता अभावले गर्दा अल्पकालीन ब्याजदरहरू जस्तै भारत औसत अन्तरबैंक दर आर्थिक वर्ष २०५२/५३, २०६६/६७ र २०६७/६८ मा १० प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको थियो । त्यस्तै, ९१ दिने ट्रेजरी बिलको भारत औसत ब्याजदर आर्थिक वर्ष २०४९/५० र २०५३/५४ मा १२ प्रतिशतभन्दा माथि पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा यस्तो ब्याजदर ९ प्रतिशतसम्म पुगेको थियो ।

विगतलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि २०७३/७४ सम्म (६ वर्ष) तरलता सहजको स्थिति रहेको देखिन्छ । संविधानसभाले समयमा नै संविधान निर्माण गर्न नसकेकोले राजनैतिक अस्थिरता लम्बिएको,

२०७२ सालमा गएको भूकम्प र नयाँ संविधान अनुरूप नयाँ निर्वाचन नहुन्जेलसम्म बन्द हडताल र अनिश्चितताले गर्दा लगानीको वातावरण नहुँदा लामो समयसम्म तरलता सहजको अवस्था रह्यो । आ.व. २०४५/४६ देखि २०५३/५४

संविधानसभाले समयमा नै संविधान निर्माण गर्न नसकेकोले राजनैतिक अस्थिरता लम्बिएको, २०७२ सालमा गएको भूकम्प र नयाँ संविधान अनुरूप नयाँ निर्वाचन नहुन्जेलसम्म बन्द हडताल र अनिश्चितताले गर्दा लगानीको वातावरण नहुँदा लामो समयसम्म तरलता सहजको अवस्था रह्यो ।

सम्म ९ वर्षसम्म तरलता दबावको स्थितिमा रह्यो पनि विगत छ । बहुदलीय व्यवस्थाको पुनस्थापना, आर्थिक उदारीकरणले निजी क्षेत्रको गतिविधि बढेको तर बाह्य साधन आप्रवाह बढ्न नसकेका र वित्तीय क्षेत्रको पर्याप्त बिस्तार भइनसकेको परिप्रेक्ष्यमा त्यतिखेर तरलता अभावकै स्थिति लामो समयसम्म रह्यो ।

यसरी तरलता अधिक र अभावको स्थिति केही महिनादेखि ६ देखि ९ वर्षसम्म पनि रहेको पाइएको छ । पछिल्लो समय बीचमा एक दुई महिनाबाहेक आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि २०७३/७४ सम्म लामो समयसम्म अधिक तरलताको स्थिति रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ र २०७५/७६ मा केही महिना दबाव परे पनि कोभिड-१९ का कारण २०७६ चैतदेखि लकडाउन गर्दा २०७७ वैशाखसम्म तरलतामा सीमान्त रूपमा दबाव परेको देखिएको थियो । तर लकडाउनका कारण कर्जा प्रवाहमा कमी आएको, साथै आयात पनि शिथिल भएको तर विप्रेषण बढ्दै गएको परिप्रेक्ष्यमा अधिक तरलताको स्थिति सिर्जना भएको थियो । यसका साथै कोभिड-१९ ले शिथिल भएको अर्थतन्त्रको पुनरुत्थानका लागि मौद्रिक र नियमनकारी सहजता गरिएकोले अधिक तरलता बढेको कारण २०७७ असारदेखि माघसम्म अन्तरबैंक ब्याजदरहरू ९ प्रतिशतभन्दा कममा भरेका थिए ।

कर्जा प्रवाह गर्दा यदि आन्तरिक अर्थतन्त्रमा नै प्रयोग हुने हो भने बैंकिङ्ग प्रणालीमा निक्षेपको पनि सिर्जना हुन्छ । फलस्वरूप, निक्षेप र कर्जाको वृद्धि समान रहन पुग्छ र तरलताको समस्या खासै आउँदैन ।

आयात भुक्तानीमा वा अन्य कारणले बाह्य प्रवाहमा प्रयोग भएमा भने बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता संकुचन आउँछ ।

खासगरी बाह्य क्षेत्रको भुक्तानी सन्तुलनको स्थितिले आन्तरिक रूपमा बैंकिङ्ग प्रणालीको तरलतामा प्रभाव पार्छ । भुक्तान सन्तुलन सकारात्मक भई विदेशी विनिमय संचिती बढ्दै गएमा बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता बढ्दै जान्छ भने अर्कोतर्फ विदेशी विनिमय संचिती घट्दै गएमा बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता घट्न गई अभावको स्थिति सिर्जना हुन्छ ।

अहिले बैंकिङ्ग क्षेत्रको तरलता अभावमा यिनै कारणहरू नै हाबी देखिन्छ । २०७७ चैतपछि निक्षेपभन्दा कर्जाको वृद्धिदर बढी हुन थालेको थियो । कर्जा प्रवाह बढेसँगै आयातको बढोतरी निरन्तर चलिरह्यो । कोभिड-१९ का कारण गरिएको लकडाउनका कारण घट्न गएको आयात ८ महिनापछि २०७७ मंसिरमा कोभिड-१९ पूर्व अर्थात २०७६ फागुनको तहमा पुगेको थियो । तत्पश्चात आयात निरन्तर वृद्धि भइरहेको छ । भन चालू आर्थिक वर्ष २०७८/७९ लागेपछि आयातले भन रफ्तार लिन पुग्यो । कोभिड-१९ पूर्व २०७६ फागुन महिनामा रु. १२९ अर्ब बराबरको आयात भएको थियो । २०७७ मंसिरदेखि प्रति महिना आयात त्योभन्दा बढी हुन थाल्यो । आयातको रफ्तार बढेर २०७८ मंसिर महिनामा मात्र रु.

१८८ अर्बको आयात हुन पुगेको छ ।

२०७६/७७ मा घटेको आयात २०७७/७८ मा उच्च दरले बढ्न पुग्यो जसको निरन्तरता चालू आर्थिक वर्षको पहिलो ५ महिनासम्म पनि निरन्तर रहेको छ । कोभिड-१९ ले गर्दा लामो समय शिथिल रहेको तर लकडाउन खुकुलो बनाउँदै लगेर खोपको उपलब्धतासँगै आर्थिक पुनरुत्थानले गर्दा आयात बढ्न गएको देखिन्छ, जुन अस्वाभाविक होइन ।

अघिल्लो वर्ष घटेको हुनाले पनि आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा केही आयात वृद्धि स्वाभाविक रूप लिन सकिए पनि लामो समयसम्म आयात उच्च वृद्धि अलि अस्वाभाविक र अर्थतन्त्रले धान्न सक्ने देखिएको छैन । चालू आर्थिक वर्षको ४ महिनासम्म पेट्रोलियम पदार्थ, सवारी साधन, सुन र चाँदीको आयात अस्वाभाविक रूपमा बढेको छ । अघिल्लो वर्ष कोभिड-१९ संक्रमणको बीचमा पनि नेपालको शेयर बजार र घरजग्गा बजारमा उछाल आएको थियो । सम्पत्तिको मूल्यवृद्धिले सिर्जना गरेको

३. तरलता अभावका कारण

अर्थतन्त्रमा तरलता अभावको सिर्जना खासगरी वित्तीय साधन (कर्जा योग्य साधन वा तरलता) को आपूर्तिमा आएको कमीले गर्दा हुने गर्छ । बैंकिङ्ग कर्जाको तुलनामा निक्षेप कम दरले बढ्दा तरलता अभाव सिर्जना हुन्छ । तरलता भन्नाले नगद वा सहज ढंगले भनेको वा चाहेको बेला नगदमा परिणत गर्न सकिने वित्तीय सम्पत्ति हो । उपलब्ध तरलता केही भुक्तानी प्रक्रिया सहज गर्न प्रयोग हुन्छ भने बाँकी कर्जा प्रवाह गर्न प्रयोग गरिन्छ । कर्जा प्रवाहबाट हुने आम्दानी नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मुख्य आम्दानी हो । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यथासम्भव कर्जा प्रवाह बढाउन चाहन्छ । कर्जा प्रवाह गर्दा यदि आन्तरिक अर्थतन्त्रमा नै प्रयोग हुने हो भने बैंकिङ्ग प्रणालीमा निक्षेपको पनि सिर्जना हुन्छ । फलस्वरूप, निक्षेप र कर्जाको वृद्धि समान रहन पुग्छ र तरलताको समस्या खासै आउँदैन । तर, प्रवाहित कर्जा

सम्पत्ति प्रभाव (Wealth Effect) कारण सवारी साधन र सुनचाँदीको उपभोग बढेका कारणले पनि आयात बढाउन सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

२०७४ सालमा भएको निर्वाचनपछि स्थिर सरकारको निर्माणले लगानी योग्य वातावरण बनेको थियो । तर, सतारुढ पार्टीहरुबीचकै कंचंगलले सिर्जित राजनैतिक किचलो सर्वोच्च अदालतसम्म पुगी परमादेशको आधार २०७८ असारमा नयाँ सरकार निर्माण भएको, यससँगै २०७८ जेठ १५ मा अध्यादेशमार्फत आएको बजेट अलपत्र परेको, प्रतिस्थापन बजेट आउन ढिला भएको र सरकारले पूर्णता पाउन पनि ढिला भएकोले राजनैतिक अस्थिरताको मौका छोपी कतै उद्योग व्यवसायीहरुले आयातको माध्यमबाट पुँजी पलायन गरेको आशंका गर्न सकिने पनि देखिन्छ ।

यसरी आयात तीव्रदरमा बढेको तर विप्रेषण आप्रवाह स्थिर रही वृद्धिदरमा कमी आएकोले गर्दा भुक्तान सन्तुलन दबावमा पर्न २०७८ जेठ महिनामा नै सुरु भएको थियो । उक्त महिनामा रु. १५ अर्ब १५ करोडको शोधनान्तर घाटा भएको थियो । २०७७ माघदेखि शोधनान्तर बचत तीव्र रूपमा घट्न सुरु गरेको थियो । २०७८ असारमा सीमान्त मात्रामा शोधनान्तर बचत भए पनि चालू आर्थिक

वर्ष २०७८/७९ सुरु महिनादेखि नै शोधनान्तर घाटामा रहँदै आएको छ, जुन थप बढ्दै गएको छ । २०७८ कार्तिकसम्म ४ महिनाको अवधिमा शोधनान्तर घाटा रु. १५० अर्ब पुगेको छ जुन अहिलेसम्मकै उच्च घाटा हो ।

कोभिड-१९ का कारण पर्यटन क्षेत्र सुधिन बाँकी रहेको, वैदेशिक लगानी र वैदेशिक सहयोग आप्रवाह पनि कमजोर रहेका कारण शोधनान्तर घाटा बढ्न सहयोग पुग्न गएको छ । विदेशी मुद्राको आप्रवाह बढेर शोधनान्तर सुधार नहुन्जेलसम्म बैकिङ्ग प्रणालीको तरलतामा दबाव पर्नेछ । हाम्रो विनिमय दर भारतीय मुद्रासँग स्थिर रहेकोले बाह्य क्षेत्रको असन्तुलन विनिमय दर परिवर्तन भई नसकिने हुँदा शोधनान्तर स्थितिमा असन्तुलन देखा पर्छ । उक्त असन्तुलन आन्तरिक रूपमा बैकिङ्ग प्रणालीको तरलतामा देखा पर्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को अन्तसम्ममा निक्षेप परिचालन २१.४ प्रतिशतले बढ्दा कर्जा प्रवाह २६.४

प्रतिशतले बढ्यो र यससँगै अधिल्लो वर्ष १५.६ प्रतिशतले घटेको आयात २८.७ प्रतिशतले बढ्यो । २०७८/७९ को ४ महिनासम्म हेर्दा बिन्दुगत आधारमा निक्षेपको वृद्धिदर १७.२ प्रतिशत रहेको छ भने निजी क्षेत्रमा गएको कर्जाको वृद्धिदर ३१.२ प्रतिशत रहेको छ । यसै समयमा आयात अधिल्लो वर्ष १०.६ प्रतिशतले घटेकोमा ६१.६ प्रतिशतले बढेको छ ।

यसरी उच्च कर्जा प्रवाह भएर आयात तीव्रदरमा भई शोधनान्तर घाटा उच्च रहेकोले नै हालका महिनाहरुमा बैकिङ्ग प्रणालीमा तरलता अभाव भएको हो । आयातको बढोतरी भए भैं विप्रेषण नबढेका कारण तरलता समस्या जटिल भएको हो । अहिले पनि विप्रेषण कोभिड-१९ पूर्वको औसत अवस्थामा आइरहे पनि उच्च रफ्तारले वृद्धि भएको आयातलाई सहयोग हुने गरी लकडाउन खुकुलो भएसँगै विप्रेषण आप्रवाह बढेको छैन । कोभिड-१९

का कारण गएको आर्थिक वर्षमा वैदेशिक रोजगारीमा कामदारहरु जान नसकेका र खोपको उपलब्धतासँगै लकडाउन खुकुलो भई विदेशबाट मानिसहरु आगमन सहज भएसँगै विप्रेषणका अनौपचारिक माध्यमहरु प्रयोग सुरु भएकोले विप्रेषणको वृद्धिदर बढ्न सकेको छैन ।

२०७७/७८ र चालू वर्ष आयातको वृद्धिसँगै निर्यातको

वृद्धिदर पनि उल्लेखनीय रहे पनि आयातमा आधारित निर्यात रहेकोले आन्तरिक अर्थतन्त्रमा मूल्य अभिवृद्धि कम हुने गरेको र आयातको सानो अंशमात्र निर्यात हुने भएकोले विदेशी मुद्रा आम्दानी खासै सहयोग पुऱ्याउन नसकिरहेको अवस्था छ ।

आयातमा शिथिलता र विप्रेषण आप्रवाह बढोत्तरी नहुन्जेलसम्म बैकिङ्ग प्रणालीको तरलतामा दबाव कायम नै रहने देखिन्छ । कति समयसम्म रहन्छ भनेर तोकेर भन्न नसकिए पनि असन्तुलन समायोजन हुने गतिले समयावधि निर्धारण गर्छ । बाह्य क्षेत्रमा भुक्तान सन्तुलन सकारात्मक नभएसम्म तरलता माथिको दबाव कमी नआउने देखिन्छ । शोधनान्तर घाटा बढेसँगै विदेशी विनिमय संचिती करिब ७ महिना वस्तु तथा सेवा मात्र धान्न सक्ने स्तरमा भरेको छ । यो संचिती पुनः बढेर करिब ९ महिनाको आसपास नपुगुन्जेल बैकिङ्ग क्षेत्रको तरलता सहज हुने देखिँदैन । तसर्थ, तरलता सहजताको अवस्था नीतिगत

कोभिड-१९ का कारण पर्यटन क्षेत्र सुधिन बाँकी रहेको, वैदेशिक लगानी र वैदेशिक सहयोग आप्रवाह पनि कमजोर रहेका कारण शोधनान्तर घाटा बढ्न सहयोग पुग्न गएको छ । विदेशी मुद्राको आप्रवाह बढेर शोधनान्तर सुधार नहुन्जेलसम्म बैकिङ्ग प्रणालीको तरलतामा दबाव पर्नेछ ।

हस्तक्षेप र बजार समायोजनको गतिले निर्धारण गर्छ । विगतलाई फर्केर हेर्दा तरलता दबावको स्तर हेरिकन केही महिनादेखि केही वर्षपछि मात्र तरलता अभावको अवस्था सुधार आएको देखिन्छ ।

४. समाधानका केही उपायहरू

अहिलेको तरलता अभावको सुधारका उपायहरू माथिका कारणहरूको पहिचानबाट पत्ता लगाउन सकिन्छ । अहिलेको तरलता अभाव निक्षेप परिचालनभन्दा कर्जा प्रवाह उच्च रहेकोले र उक्त कर्जा प्रवाह आयातको भुक्तानीमा गएकाले हुन गएको देखिन्छ । साथै, बढ्दो आयात अनुरूप विप्रेषण आप्रवाह नबढेको र विदेशी मुद्रा आप्रवाहका अन्य स्रोतहरू पनि कमजोर रहेकोले शोधनान्तर घाटामा रही विदेशी विनिमय संचिती खस्कंदै गएको छ । यससँगै निक्षेप परिचालन कमजोर रहन गई तरलताको अभाव भएको छ ।

(क) कर्जा प्रवाहमा शिथिलता ल्याउनु जरूरी छ । निक्षेपको वृद्धिको तुलनामा कर्जा प्रवाह ज्यौँदै उच्च दरले बढी रहेको छ । कोभिड-१९ का कारण शिथिल रहेको अर्थतन्त्र पुनरुत्थानतर्फ गइरहेकोले कर्जा माग उच्च रहेको छ । त्यसमा पनि आयाततर्फ कर्जा प्रवाह बढेको छ । हाम्रो अर्थतन्त्र ज्यौँदै आयातमुखी रहेको छ । अत्यावश्यक जीवन निर्वाहका वस्तु, औद्योगिक कच्चा पदार्थदेखि विलासिताका वस्तुहरूको आयात पनि उच्च छ । कर्जा मागलाई शिथिल पार्न कर्जाका ब्याजदरहरू बढ्नु पर्छ । साथै, निक्षेप परिचालन बढाउन निक्षेपका ब्याजदरहरू पनि बढ्नु पर्छ । ब्याज बढेमा आयातको लागत बढ्न गई आयातको मूल्य बढी यसको मागमा कमी आउन सक्छ । त्यस्तै, ब्याज बढेमा बचत गर्न प्रेरित भई एकातर्फ निक्षेप बढ्ने र अर्कोतर्फ मागमा कमी आउँछ ।

बैंकिङ्ग प्रणाली केही मात्रामा ब्याज बढ्न थालेको छ । निक्षेपका दरहरू केही बढेका छन् यससँगै आधार दर बढी कर्जाका ब्याजदरहरू पनि बढ्न थालेका छन् । तरलताको अभावमा कमी नआउन्जेल क्रमशः ब्याजदरहरू माथि जान्नु पर्ने देखिन्छ ।

(ख) बैंकिङ्ग प्रणालीमा तरलता बढाउन विदेशी मुद्राको आम्दानी बढाउने र खर्च घटाउनु पर्छ । ब्याजदर वृद्धिका अतिरिक्त आयात घटाउने अन्य उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । खुला अर्थनीति लिएको अवस्थामा प्रतिबन्धात्मक कार्यहरू मेल नखान सक्छ तर आयातलाई कमी गर्न करका दरहरू बढाउनुका

साथै आयात गर्दा नगद मार्जिन अनिवार्य राख्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ग) विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न पर्यटन क्षेत्रको प्रबर्द्धन र अनौपचारिक विप्रेषण आप्रवाह नियन्त्रण आदि तत्काल गर्न सकिने उपायहरू हुन् । सरकारले अनौपचारिक रूपमा सुनचाँदी आयातमा नियन्त्रणको प्रयास सुरु गरेको छ । मध्यमकालदेखि दीर्घकालसम्मका लागि बाह्य क्षेत्र सुदृढ गरी विदेशी मुद्राको दरिलो स्रोत बनाउन निर्यात बढाउने र आयात प्रतिस्थापन गर्नु जरूरी छ । निर्यात बढाउन अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी क्षमता वृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । निर्यात बढाउन प्रतिस्पर्धी बन्न सहजै नसके पनि आयात प्रतिस्थापन मार्फत विदेशी मुद्राको खर्चमा कमी ल्याउन सकिन्छ । खाद्यान्नजन्य वस्तुको स्वदेशमा उत्पादन गर्ने, जलविद्युतको उत्पादन र उपयोग बढाई पेट्रोलियम पदार्थ आयात घटाउन सकिन्छ । सबैभन्दा बढी आयात हुने वस्तुमा अहिले पेट्रोलियम पदार्थ रहेको छ ।

(घ) सरकारले वैदेशिक सहयोगमा संचालनमा रहेका आयोजनाहरू समयमा नै सम्पन्न गरी शोधभर्ना माग गर्न सक्छ । वैदेशिक सहयोग आप्रवाहले बैंकिङ्ग प्रणालीको तरलतालाई सहज पार्छ । साथै, दाताहरूबाट अनुदान तथा ऋण सहयोग प्राप्तिका लागि पहल गरी ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषसँग बिस्तारित ऋण सहयोगकोलाई हस्ताक्षर भएको छ ।

(ङ) शिक्षा आर्जन र नेपालीहरूको बाह्य भ्रमणका लागि पनि ठूलै मात्रामा पैसा बाहिर जाने गरेको छ । त्यस्तै, नेपाल वायुसेवा निगम कमजोर हुँदा नेपाली होस वा विदेशी नेपाल आउँदा गर्ने हवाई यातायात खर्च नेपालले पाउँदैन । नेपाली रुपैयाँ विदेशमा नचल्ने हुँदा विदेशी मुद्रा आर्जन बढाउने र खर्च कम गर्ने विभिन्न उपायहरू खोज्नु जरूरी छ ।

(च) नेपालमा वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्न सकिँएमा पनि विदेशी मुद्रा बढ्न सक्छ । तर, यस्ता लगानीबाट निर्यात बढ्ने तथा आयात प्रतिस्थापन हुन नसक्दा भने विदेशी लगानीबाट हुने साँवा तथा लाभांश भुक्तानी गर्दा भने विदेशी मुद्रा खर्च हुन पुग्छ । तसर्थ, निर्यात प्रबर्द्धन तथा आयात प्रतिस्थापन हुने गरी विदेशी लगानी प्रबर्द्धन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(छ) पुँजी खातालाई थप खुकुलो पार्दै गैर आवासीय

नेपाली लगायत अन्य विदेशीहरूबाट बैकिङ्ग प्रणालीमा निक्षेप आप्रवाहका साथै विदेशी ऋण ल्याउन सक्दा पनि विदेशी मुद्रा संचिती बढ्ने र तरलता सहज पार्न सहयोग त पुन्याउँछ । तर, कमजोर निर्यातको अवस्थाले निरन्तरता पाइ विदेशी मुद्रा आर्जन नबढ्ने हो भने यस्तो पुँजी कुनै पनि बेला वाहिर जानसक्ने हुँदा थप अस्थिरता सिर्जना गर्न सक्नेतर्फ त्यतिकै सजग हुनुपर्छ । भविष्यमा विदेशी मुद्रा आर्जन बढाउन सक्ने गरी यसरी आप्रवाह हुने पैसालाई सदुपयोग गर्न सकिएमा भने अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रवाह परी आर्थिक वृद्धि दर समेत बढ्न सक्छ ।

५. निष्कर्ष

समयसमयमा नेपालको बैकिङ्ग प्रणाली तरलता अभाव भोग्दै आएको छ । चालू आर्थिक वर्षको दोस्रो महिनादेखि पुनः तरलता अभाव देखा परेको छ । कमजोर निर्यात, बढ्दो आयात र स्थिर विनिमय दर प्रणाली भएको अवस्था बाह्य क्षेत्रमा देखिने असन्तुलनको प्रभाव आन्तरिक बैकिङ्ग प्रणाली पर्छ । फलस्वरूप, निक्षेप तथा कर्जाका ब्याजदरहरू परिवर्तन हुन्छन् । अहिले कोभिड-१९ ले शिथिल पारेको अर्थतन्त्र पुनरुत्थान हुने क्रममा अत्यधिक रूपमा कर्जा प्रवाह बढेको र सो कर्जा अधिकांश आयात भुक्तानी गर्न प्रयोग भएको र यसै समय आयात पनि

उल्लेख्य रूपले बढेको तर सो अनुरूप विप्रेषण आप्रवाह नबढेका कारण बैकिङ्ग प्रणालीले तरलता अभाव व्यहोर्नु परेको हो । यो कुनै नौलो समस्या नभई विगतमा पनि पटक पटक सामाना गर्दै आएको समस्या हो । तरलता अभावको अवस्थामा सिर्जना हुने ब्याजदर वृद्धि लगायतको समायोजन र केन्द्रीय बैकका साथै सरकारले विदेशी मुद्राको खर्च घटाई आप्रवाह बढाउने उपायले तरलता अभाव केही समयमा हट्ने गरेको देखिन्छ । कति समय लाग्छ भन्ने कुरा बजारले कति छिटो असन्तुलनलाई समायोजन गर्छ र कति छिटो नीतिगत हस्तक्षेपहरू गरिन्छ भन्ने कुराले निर्धारण गर्छ ।

माथिका समाधानका उपायहरू गर्दै जाँदा केही समयपछि तत्कालको तरलता समस्या समाधान हुन जानेछ । तर, नेपालको कमजोर निर्यात, बढ्दो आयात, स्थिर विनिमय दर र विप्रेषणमा बढ्दो निर्भरताले गर्दा समय समयमा तरलताको उतारचढाव आइरहने भने देखिन्छ । तसर्थ, तरलताको दीर्घकालीन समाधानका लागि निर्यात प्रबर्द्धन, आयात प्रतिस्थापन र विदेशी मुद्रा आर्जनका उपायहरू गरिनु पर्छ । नेपाल जस्तो विकासशील देशमा आर्थिक गतिविधिले गति लिँदा वित्तीय पुँजी अपर्याप्त भैरहुनु स्वाभाविकै हो । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैकमा आर्थिक अनुसन्धान विभागका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

Agricultural Development Bank Limited

कृषि विकास बैंक लिमिटेड

Kisan ID: xxx xxxx xxxx

KISAN CREDIT CARD

XXXX XXXX XXXX XXXX

VALID
THRU MM/YY

CARD HOLDER NAME

ग्राहक सेवाको लागि सम्पर्क नम्बर: ९७७-९-४२६२६९३

ईमेल: kisan@adbl.gov.np

कृषिमूलञ्च जीवनम्

ग्राहकको आधिकारिक हस्ताक्षर

यो कार्ड कृषि विकास बैंक लिमिटेडको सम्पत्ति हो । कुनै कारणवस बैंकले फिर्ता मागेमा कार्ड बाह्रकले फिर्ता गर्नु पर्नेछ । यस कार्डको प्रयोग कार्ड माग फारममा तोकिएको शर्त तथा सुविधाहरु (संशोधन समेत) द्वारा निर्देशित हुनेछ । कसैले यो कार्ड भेटेमा बैंकको नजिकको कार्यालय वा तलको ठेगानामा पठाउनुहुन अनुरोध छ ।

कृषि विकास बैंक लिमिटेड

डिजिटल बैंकिङ विभाग

मुख्य कार्यालय, रामशाहपथ काठमाडौं

फोन नम्बर : ०१-४२६२६९३

ईमेल: kisan@adbl.gov.np

वेबसाईट: www.adbl.gov.np

जहाँ पनि, पहिले पनि, अहिले पनि
देश विदेशमा सेवा दिन्छ ADBL ले जहिले पनि

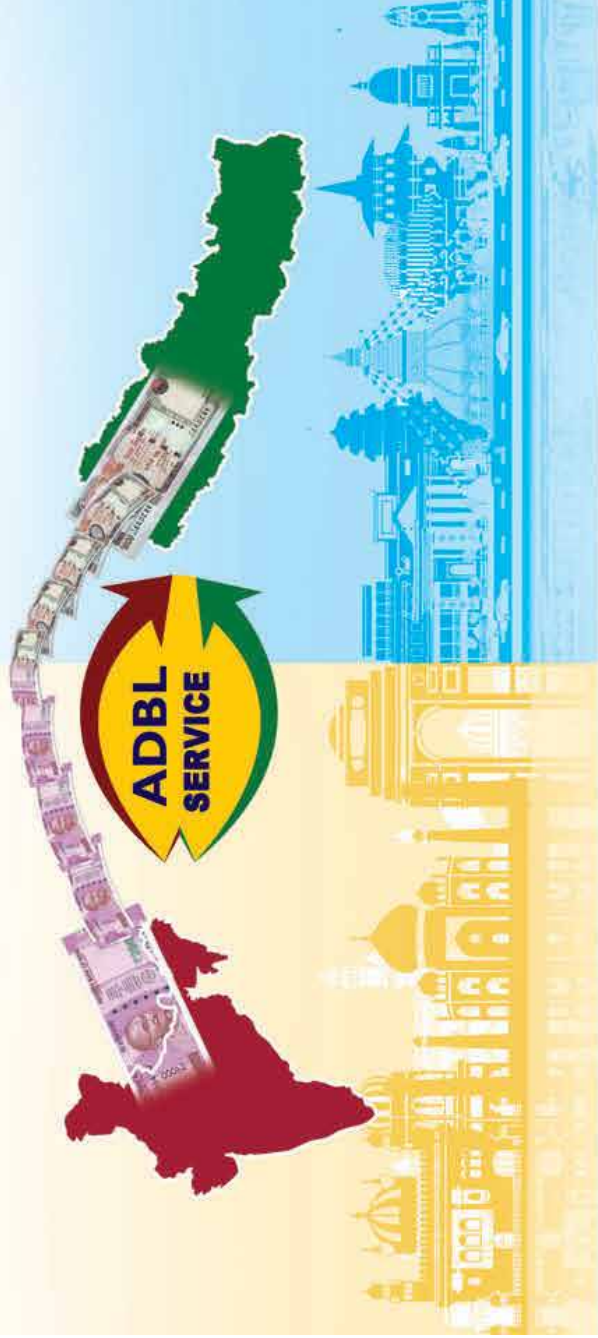
सुरक्षित

भरपर्दो

सहज

INDO NEPAL REMIT

भारतबाट नेपालभरी जुनसुकै ठाउँमा पैसा पठाउन र पाउन भरपर्दो माध्यम

विस्तृत जानकारीको लागि:

नेपालमा कृषि विकास बैंक लि. को शाखाहरू तथा भारतमा एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंक लि. को शाखाहरूमा सम्पर्क गर्नुहोस् ।

Agricultural Development Bank Ltd.
कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

कृषि विकास बैंक लि. र एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंकको सहकार्य

पैसा पठाउन (एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंक)

- वर्जिकको एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंकमा जाने
- आफ्नो परिचय र बसोबास सुल्ने कागजात लिएर जाने
- पैसा पठाउने फर्म भर्ने
- न्यूनतम चार्ज लिने

पैसा पाउन (कृषि विकास बैंक लि.)

- आफ्नोलाई पायक गर्ने बैंकको शाखामा जाने
- खाता अथवा खातामा जम्मा हुने
- तुरन्त प्राप्त गर्न सकिने

अब घर आउदा लुटिने ठगिने दिन गए

आफूले कमाएको पैसा सजिलै पठाउन भारतमा एग्रिकल्चरल डेवलपमेन्ट बैंक लि. बाट पाउँ

न कुनै कठकन, न कुनै डर,

भारतमा काम गर्ने नेपालीलाई छ सुनौलो अवसर,
भारतमा कमाएको पैसा अब पुछ तपाईंको घर घर

विशेषताहरू

- प्रति माहिना रु. ५०००/- सधैं पठाउन सकिने
- १ वर्षमा १२ पटकसम्म मात्र पठाउन मिल्ने
- न्यूनतम शुल्क
- सरल, सहज र सुरक्षित
- खातामा जम्मा हुने

SWIFT: ADBLNPKA

विदेशी विनिमय सञ्चितिमा बढ्दो आयात व्यापारले सृजना गरेका चुनौतीहरू

■ रामु पौडेल

पृष्ठभूमि

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको ऐतिहासिक पक्षलाई विश्लेषण गर्दा मुलुकको व्यापार धेरै लामो समयसम्म नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार भारत केन्द्रित रहेको देखिन्छ । यद्यपि केही सीमित वस्तुहरू जस्तै कपडा, कागज, जडिवुटी, हस्तकलाका सामान आदि अन्य मुलुकतर्फ निर्यात भइरहेको पाइन्छ । नेपालले आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार वृद्धि गर्ने र विश्व बजारमा प्रवेश गर्ने चाहना सँगसँगै सुरु भएको आर्थिक उदारीकरण र खुला बजार नीतिको कारणले वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा नेपालले विश्वका धेरै देशहरूसँग विभिन्न वस्तु र सेवाहरूको व्यापारका लागि द्विपक्षीय सम्बन्ध बढाइसकेको एवं व्यापार सम्बन्धी विभिन्न सन्धि तथा सम्झौताहरू गरिसकेको तथा नेपाल WTO लगायतका व्यापारको नियमन र प्रवर्द्धन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको सदस्य भइसकेको अवस्थामा पनि नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको दायरा फराकिलो हुन नसक्नु अत्यन्तै दुःखद र दिर्घकालीन बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका लागि अत्यन्तै दुःखद एवं चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

आजको आधुनिक विश्व र विश्वव्यापीकरणको परिवेशमा कुनै पनि देशमा उपलब्ध स्रोत र साधनको प्रचुर मात्राको कारण वस्तु तथा सेवाको निर्यात मार्फत् कैयौं मुलुकहरू अति सम्पन्न आर्थिक तथा सामाजिक स्तरमा पुगेका छन् । चीन, जापान लगायतका मुलुकहरू Export lead economic growth मार्फत नै आजको समृद्धिको अवस्थामा पुग्न सफल भएका छन् । अर्कोतर्फ स्रोत, साधनको समुचित उपयोग गर्न सधैं पछि परेका नेपाल

जस्ता राजनैतिक तथा आर्थिक नीतिगत अस्थिरता एवं कार्यान्वयनमा सफलता हासिल गर्न नसकेका एवं नीतिगत भ्रष्टाचार र नीति तथा नियमको कार्यान्वयनका आधारमा शासन व्यवस्था संचालन गर्न नसक्ने मुलुकहरू भने विश्व प्रतिस्पर्धामा पछि पर्दै बाह्य क्षेत्र स्थायित्व, व्यापार असंतुलन र विदेशी विनिमयको सञ्चिति व्यवस्थापनमा भन् भन् कमजोर बन्दै गएका छन् ।

आयात व्यापार र विदेशी मुद्राको भुक्तानीका बीचमा सोभो सम्बन्ध रहेको छ । आयात वापतको भुक्तानी गर्न विदेशी विनिमयको नियमित आप्रवाहले नपुगेर विदेशी विनिमय सञ्चितिबाट भुक्तानी गर्नुपरेको अवस्थामा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा ठूलो नोक्सानी

व्यहोर्नु पर्ने हुन्छ । कुनै पनि देशको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार फस्टाउनका लागि त्यस देशको संरचनागत तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू लगायत प्रतिस्पर्धी क्षमता अनुरूपको गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको उत्पादनको अनि सहज आवागमनका लागि देशको भौगोलिक बनावटले समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । नेपाल भूवरिवेष्टित मुलुक भएको हुनाले समुद्र (बन्दरगाह) सम्मको पहुँचका लागि भारतीय व्यापार सम्बन्धी ऐन, कानुन र नियमहरूको पालना गर्नु परिरहेको छ ।

**आयात वापतको भुक्तानी
गर्न विदेशी विनिमयको
नियमित आप्रवाहले नपुगेर
विदेशी विनिमय सञ्चितिबाट
भुक्तानी गर्नुपरेको अवस्थामा
विदेशी विनिमय सञ्चितिमा
ठूलो नोक्सानी व्यहोर्नु पर्ने
हुन्छ**

यसैगरी नेपालले भारतसँगको व्यापारका लागि पनि समय-समयमा विभिन्न ऐन, नियम, सन्धी र सम्झौताहरूको आधारमा व्यापार गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था नेपालको परम्परागत व्यापारिक संस्कृतिदेखि हालसम्म पनि कायम नै छ भने अन्य देशसँगको व्यापारमा पनि भारतसँगका उक्त प्रावधान र सम्बन्धित देशसँगका संरचनागत तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकको

भारतसँगको व्यापार र त्यसमा पनि आयात व्यापार अभूत कन्द्रित हुँदै क्रमशः वृद्धि हुँदै गइरहेको अवस्थाले नीति निर्माता र अर्थशास्त्रीहरूलाई समय समयमा नेपालको समष्टीगत आर्थिक स्थायित्व र बाह्य क्षेत्र स्थायित्व कायम गर्न चिन्ता बढाउने गरेको छ ।

नेपालमा स्वदेशी कृषि तथा अन्य उत्पादन भन् भन् ह्रास हुँदै जाँदा आयात दिनदिनै बढ्दै गइरहेको छ भने कूल व्यापारमा निर्यातको योगदान घट्दै गइरहेको छ । आ.व. २०७८/७९ को सुरुवाती दिनदेखि नै विप्रेषण आप्रवाहमा सुस्तता आउनु र आयात उल्लेख्य मात्राले बढ्नु तथा आयातमा न्यूनविजकीकरण लगायतका कारणले अनौपचारिक विदेशी विनिमय बजारमा विभिन्न उपकरणको वृद्धि भएको समेतका आधारमा मुलुकले स्वाभाविक रूपमा विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा ह्रास व्यहोर्नु परिरहेको अवस्था देखिन आएको छ । नेपालले गत आर्थिक वर्ष २०७८ आषाढ मसान्तको तुलनामा २०७८ कार्तिक महिनासम्मको अवस्थालाई विश्लेषण गर्ने हो भने करिब रु. १ खर्ब ५४ अर्बभन्दा बढी बराबरको विदेशी विनिमय सञ्चिति (foreign exchange reserve) मा ह्रास व्यहोरिसकेको छ ।

वर्तमान वैदेशिक व्यापारको प्रवृत्ति र विदेशी विनिमय सञ्चितिमा परेको दबाव

देशको वैदेशिक व्यापार अन्तर्गत निर्यातको अवस्थालाई विश्लेषण गर्ने हो भने विगत केही वर्ष अगाडिदेखि प्रतिकूल अवस्थाको सामना गर्नु परिरहेको छ भने आयात व्यापार भन् भन् अनुकूल बन्दै जानाले विप्रेषण आप्रवाहमा कमी आँउदा विदेशी विनिमय सञ्चितिमा लगातारको कमीले वैदेशिक व्यापारको संरचना अत्यन्तै असन्तुलित बन्दै गएको छ । देशको पछिल्लो बाह्य अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कूल वस्तु निर्यात रु. १४१ अर्ब रहेकोमा त्यही अवधिमा वस्तु आयात मात्रै २८.७ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१५३९ अर्ब ८४ करोड पुगेको अवस्था रहेको थियो । आयातमा विशेष गरी पछिल्लो समयमा यातायातका साधन तथा पार्टपुर्जा, कच्चा सोयाबिन तेल, एम.एस. बिलेट, चामल, तरकारी, फलफुल, सुन, चाँदी लगायतका वस्तुको आयात अत्याधिक बढ्दै गइरहेको छ । बढ्दो आयातको कारणले २०७७/७८ मा कूल वस्तु व्यापार घाटा २७.३ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.१३९८ अर्ब ७१ करोड पुगेकाले निर्यात-आयात अनुपात ९.२ प्रतिशतमा रहेको थियो भने खुद सेवा आय रु. ७२ अर्ब ८५ करोडले घाटामा रहेको थियो । सेवा खाता अन्तर्गत भ्रमण आय ८८.१ प्रतिशतले कमी आई

रु. ७ अर्ब २७ करोड कायम भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा विप्रेषण आप्रवाह ९.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ९६१ अर्ब ५ करोड पुगेको थियो ।

उपयुक्त अवस्थाको कारण आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा चालू खाता रु. ३३३ अर्ब ६७ करोडले घाटामा रहेको, खुद प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ०.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १९ अर्ब ५१ करोड कायम भएको फलस्वरूप, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा शोधनान्तर स्थिति रु. १ अर्ब २३ करोडले बचतमा रहेको थियो भने २०७७ असार मसान्तमा रु. १४०१ अर्ब ८४ करोड बराबर रहेको कूल विदेशी विनिमय सञ्चिति ०.२ प्रतिशतले कमी आई २०७८ असार मसान्तमा रु. १३९९ अर्ब ३ करोड कायम हुनुमा आयातमा अत्याधिक वृद्धि प्रमुख कारकको रूपमा रहेको छ ।

देशको वि.सं. २०७६ आषाढ मसान्तसम्मको बाह्य क्षेत्र सन्तुलन २०७७ आषाढ मसान्तसम्म सन्तुलित अवस्थामै रहेको भए तापनि २०७८ सालको सुरुवाती महिनादेखि नै आयातमा परेको चापका कारणले विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अवस्थामा प्रत्येक महिनाजसो ह्रास हुँदै गइरहेको अवस्थाले देशको वैदेशिक व्यापारको संरचना खल्बल्लिँदै गएको महसुस गरिँदैछ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को आयातलाई आधार मान्दा बैकिङ्ग क्षेत्रसँग रहेको विदेशी विनिमय सञ्चिति ११.२ महिनाको वस्तु आयात र १०.२ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहेकोमा हालको अवस्थामा यस्तो आयात धान्ने क्षमता ७.२ महिनालाई मात्र धान्न सक्ने तहमा आएकोले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा तीव्ररूपले गिरावट आइरहेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

यसबाहेक विगतका वर्षदेखि नै स्वदेशभित्रको राजनैतिक तथा नीतिगत अस्थिरता एवं आन्तरिक समष्टीगत आर्थिक स्थायित्व कायम गर्न सरकार र सरकारका विभिन्न निकायहरूले चाल्नुपर्ने कदमको ढिलाई (unresponse and no response to economic problem) को स्थितिले आन्तरिक आर्थिक गतिविधिहरूमा आएको शिथिलताबाट पनि बाह्य व्यापारीक क्रियाकलाप र विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा सोभ्रो असर परी तीव्र रूपमा सञ्चितिमा ह्रास हुँदै गइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को कार्तिक महिनासम्मको आयातको अवस्था र विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा कूल वस्तु आयात ६१.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.६५० अर्ब २९ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात १२.५ प्रतिशतले घटेको थियो । वस्तु आयात गरिने मुलुकका आधारमा भारत, चीन तथा अन्य मुलुकबाट भएको आयात वृद्धि भएको छ । वस्तुगत आधारमा पेट्रोलियम पदार्थ, यातायातका साधन तथा पार्टपुर्जा,

कच्चा सोयाविन तेल, सुन, चाँदी लगायतका वस्तुको आयात अत्याधिक मात्रामा बढेको छ । अत्याधिक मात्रामा भएको आयातले वस्तु व्यापार घाटा ५६.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु.५६८ अर्ब १७ करोड पुगेको छ भने खुद सेवा आय रु ३१ अर्ब १९ करोडले घाटामा रहेका अवस्था छ ।

यसै अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह ७.५ प्रतिशतले कमी आई रु. ३१२ अर्ब ४१ करोड मात्र कायम भएको छ जबकि अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह ११.२ प्रतिशतले बढेको थियो । यसरी चालू आर्थिक वर्षको सुरुवातदेखि नै बढेको आयात, विप्रेषण आप्रवाहमा आएको कमी, केही विलासिताका वस्तुको आयात अनियन्त्रित भई बढेको एवं कोभिडपछिको अवस्थामा अर्थतन्त्र पुनरुत्थानको अवस्थामा रहेकोले पनि एवं अनौपचारिक व्यापार र आर्थिक क्रियाकलाप बढेको आधारमा चालू खाता रु.२२३ अर्ब १८ करोडले घाटामा पुगेको र शोधनान्तर स्थिति रु.१५० अर्ब ३७ करोडले घाटामा रहेको अवस्था छ ।

२०७८ असार मसान्तमा रु. १३९९ अर्ब ३ करोड बराबर रहेको कूल विदेशी विनिमय सञ्चिति ७.४ प्रतिशतले कमी आई २०७८ कार्तिक मसान्तमा रु. १२४४ अर्ब ८४ करोड कायम भएको छ । यसरी चालू आर्थिक वर्षको चार महिनाको अवधिमा बढ्दो आयातको अवस्थाले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा ह्रास आएको छ ।

सुधारका उपायहरू

मुलुकको वर्तमान आयात व्यापारको संरचनालाई दृष्टिगत गर्दा आयात क्रमशः वृद्धि हुँदै गइरहेको, निर्यात त्यही अनुपातमा नबढेकाले व्यापार घाटा बढीरहेको देखिन्छ । कूल वैदेशिक व्यापारमा आयात निर्यातको संरचनालाई हेर्दा यो संरचना २०७७/७८ सम्म आइपुग्दा एकदमै विग्रदै गएको देखिन्छ । सो अवधिभन्दा अगाडिको तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने कूल आयात केही घटेको भए तापनि हालैका वर्ष र यस आर्थिक वर्षको सुरुवाती दिनदेखि नै आकार भने एकदमै बढ्दै गइरहेकोले निर्यात जति भए पनि व्यापार घाटा बढ्दै गएकोले पनि असन्तुलन तीव्र गतिमा बढ्दै गएको देखिन्छ । वस्तु निर्यातमा भएको गिरावटका साथसाथै आयातमा भएको उच्च दरको वृद्धिका कारण वस्तु व्यापार घाटामा तीव्र बिस्तार हुन गएकोले सेवा आयको वृद्धिदर ऋणात्मक रहेको तर सेवा भुक्तानीमा वृद्धि भएको कारणले खुद सेवा आयको घाटामा समेत उल्लेख्य बिस्तार हुन गएको

देखिन्छ । विप्रेषण आयमा भएको न्यून वृद्धिका कारण चालू खाता एवं समग्र शोधनान्तर स्थिति दुवै घाटामा रहन गएको र फलस्वरूप, विदेशी विनिमय सञ्चितिमा पनि तीव्र दरले ह्रास आएको देखिन्छ ।

आयात असीमित रूपमा बढ्नु र आयात बढेका वस्तुको प्रकृति हेर्दा आयात व्यापार अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलाप विशेष गरी विलासिताका एवं नेपालको अर्थतन्त्रलाई आवश्यक नै नभएका वस्तुको आयातमा वृद्धी भएको देखिएकोले यस्तो अवस्थालाई प्रोत्साहित गर्न विद्यमान रहेका वर्तमान आर्थिक नीति तथा कार्यक्रमहरू जस्तै, वाणिज्य बैंकहरूको आयातका सम्बन्धमा खुकुलो कर्जा नीतिका कारण सजिलो फाइनान्सिङ्गको सुविधा, भारतको भंसार तथा कर नीतिको तुलनामा नेपालको सो सम्बन्धी व्यवस्था खुकुलो एवं नेपाल सरकार र सरकारका सम्बन्धित निकायको अनुगमन, निरीक्षण एवं कारवाहीको अभाव सहित विप्रेषण आप्रवाहमा भएको कमीको कारणले

पनि बाह्य क्षेत्र सन्तुलनको अवस्था प्रतिकूल बन्दै जान सहयोग गरिरहेको अनुमान गरिएको देखिन्छ । यसरी यस आर्थिक वर्षको चार महिनासम्मको अवस्थामा नै वस्तु तथा सेवाको आयात धान्ने विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा भारी मात्रामा कटौती हुनु र यस्तो अवस्था त्यसपछिका दिनहरूमा आयात यही गतिमा बढ्दै गएमा र विप्रेषण आप्रवाहमा यही दरमा कमी हुँदै गई अन्य बैंकल्पिक उपाय अवलम्बन

नभएमा भुक्तानी सन्तुलन तथा शोधनान्तर स्थिति अभै नकारात्मक हुँदै जाने अनुमानका आधारमा पनि बाह्य क्षेत्र स्थायित्व, विदेशी विनिमय सञ्चिति र समष्टिगत अर्थतन्त्रमा स्थिरता कायम गर्ने दिशामा कठिन हुनसक्ने देखिएकोले समयमै आवश्यक कदम चाल्न प्रयास हुनुपर्ने देखिन्छ ।

मुलुकको बाह्य क्षेत्र स्थायित्वका वर्तमान सूचकहरू र आयात एवं विप्रेषण आप्रवाहको दिशालाई मात्र पनि विश्लेषण गर्दा आयात यही हिसाबले वृद्धि हुने हो भने आगामी दिनहरू दैनिक उपभोग, भ्रमण र आर्थिक क्रियाकलापका दृष्टिकोणले सुखद नरहने अवस्था आउन सक्ने पनि अनुमान गर्न सकिन्छ । विप्रेषण आयलाई बैंकिङ्ग प्रणाली मार्फत भित्र्याई अधिकभन्दा अधिक उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्नुपर्ने अवस्था छ । भारततर्फको निर्यातलाई नयाँ तरिकाले वृद्धि गर्न कृषि उत्पादनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन

०७८ असार मसान्तमा रु. १३९९ अर्ब ३ करोड बराबर रहेको कूल विदेशी विनिमय सञ्चिति ७.४ प्रतिशतले कमी आई २०७८ कार्तिक मसान्तमा रु. १२४४ अर्ब ८४ करोड कायम भएको छ ।

गर्ने, नेपाली निर्यातयोग्य वस्तुहरूका लागि भारतबाट No Objection Certificate लिनुपर्ने व्यवस्थालाई खारेज गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यातयोग्य वस्तुहरू जस्तै चिया, कफी, अलैंची आदिको निर्यातलाई प्रभावकारी बनाउने, गलैंचा र पश्मिना लगायत तयारी पोशाकहरूको निर्यात वृद्धि गर्न प्रभावकारी सेवा र सहूलियतको कार्यक्रमहरू लागू गर्ने, Export Processing Zone को स्थापना तथा संचालनलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, One Window Committee लाई सशक्त र प्रभावकारी बनाउने, Anti Dumping Act को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने तथा Dry Port हरूको उच्चतम सदुपयोग गर्न तथा प्रत्यक्ष विदेशी लगानी र विप्रेषणको आप्रवाहलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा उपयोग गर्न सकेमा एवं मुलुकभित्रै उत्पादन हुन सक्ने वस्तु तथा सेवाको पहिचान गरी त्यस्ता वस्तु तथा सेवाको आयातलाई क्रमशः कर, भंसार र उच्च ब्याजदरको व्यवस्थाबाट नियन्त्रण गर्दै जान सकेमा देशको आयात व्यापारको वर्तमान स्थितिमा केही सुधार भई निर्यातमा अभिवृद्धि हुने र यसले विदेशी विनिमयको सञ्चितिमा योगदान पुऱ्याउन सक्ने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

विगत केही वर्षदेखिको वैदेशिक व्यापार अन्तर्गत आयातको प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गर्दा, आर्थिक उदारीकरण पश्चात् केही समय वैदेशिक व्यापारमा सकारात्मक संकेतहरू देखिन सुरु गरेको भए तापनि, विश्वमा देखिएको आर्थिक मन्दी र नेपालको आफ्नै आन्तरिक कारणहरू एवं व्यापारसँग सम्बन्धित अनुदार वाणिज्य सन्धि तथा सम्झौताहरूको असरले वर्तमान समयमा आयात व्यापारमा थुप्रै समस्याहरू देखिँदैछन् । यस्तै खुला सीमाना, नियन्त्रण र निगरानीको राम्रो व्यवस्था हुन नसक्नु, विभिन्न जिल्लामा रहेका भन्सार कार्यालयहरूमा शान्ती सुरक्षाको कारणले चोरी तस्करी बढ्दै जानु आदि कारणले गर्दा पनि आयात व्यापारमा समस्याहरू देखिएका छन् । यसवाहेका उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने ठोस नीति तथा कार्यक्रमहरू नहुनु, भएका कार्यक्रमहरूको पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन वर्षौंसम्म हुन नसक्नु, सरकार परिवर्तन पिच्छे फरक फरक नीति तथा कार्यक्रमहरू आउनु तर कार्यान्वयन हुनै नसक्नु, विप्रेषण आप्रवाहको प्रयोग अनावश्यक वस्तु तथा सेवाको आयात लगायत सस्तो बैक कर्जा पनि त्यस्तै वस्तु तथा सेवाको आयात गर्न प्रोत्साहित हुनुले विदेशी विनिमय सञ्चितिमा प्रतिदिन कडा दबाव उत्पन्न भइरहेको देखिन्छ ।

नेपालको वैदेशिक व्यापारको संरचनालाई विश्लेषण

गर्दा निर्यातको तुलनामा आयात उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि हुँदै गइरहेको फलस्वरूप व्यापार घाटा समेत बढ्दै गइरहेको, वैदेशिक व्यापार भारतसँग अधिकेन्द्रित रहेको अवस्था छ । कुनै समयमा कूल वैदेशिक व्यापारको २५ देखि ३० प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र भारतसँगको व्यापार रहेकोमा हाल आयात तथा निर्यात दुवैमा दुई तिहाइभन्दा बढी हिस्सा भारतको रहेको कारणले पनि आयात व्यापारमा कठिन संरचनागत र प्रक्रियागत समस्या सिर्जना हुँदै गएको छ । भारतसँगको आयात व्यापारको केन्द्रीकरणले अन्य मुलुकसँगको व्यापारमा विच्छेद हुँदै जाने अवस्था विकास भइरहेकोले आयात व्यापारमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता पनि ह्रास भइरहेको छ । यस तथ्यबाट के विश्लेषण गर्न सकिन्छ भने अझै पनि नेपालको वैदेशिक व्यापारको ठूलो हिस्सा भारतसँग नै हुन्छ र यो व्यापारको अंश क्रमशः वृद्धि हुँदै गइरहेको छ । यसैले देशगत र वस्तुगत व्यापार विविधीकरण हुन सकिरहेको छैन । यसरी भारतसँग व्यापार बढ्दै जानुमा एकातिर आयातको परिमाणमा भएको वृद्धि प्रमुख कारण रहेको छ भने अर्कोतर्फ नेपाली निर्यातयोग्य वस्तुहरूको निर्यातमा भारी मात्रामा कटौती मुख्य कारण बनेको देखिन्छ ।

यद्यपि, बाह्य क्षेत्र स्थायित्व अन्तर्गत विदेशी विनिमय सञ्चितिमा देखिएको तीव्र दबाव तथा वर्तमान समस्याको अवस्थाबारे तत्कालको समस्यालाई मात्र समाधान गर्ने तरिकाले मात्र नभई यही मौका रणनीतिक तरिकाले दिर्घकालीन सुधारको खाकामा आयात प्रतिस्थापनको दिशामा आवश्यक गृहकार्य गर्न वाञ्छनीय देखिन्छ । वैदेशिक व्यापारका संरचनात्मक, प्रक्रियागत एवं वस्तु तथा सेवा विशेष एवं देशगत र क्षेत्र विशेषसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई समाधान गर्ने दिशामा दिर्घकालीन भिजन सहित भविष्यमा यस प्रकारका समस्याहरू नदेखिने गरी सधैँका लागि समाधान गर्ने तरिकाले कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । नेपाल जस्तो विकासशील र स्थिर विनिमयदर अवलम्बन गरेका मुलुकका लागि विदेशी मुद्राको सञ्चिति अर्थात वैदेशिक सम्पत्ति अर्थात भुक्तानी सन्तुलन एक महत्त्वपूर्ण आर्थिक परिसूचक हो । विभिन्न देशहरूको आर्थिक संकट र अर्थतन्त्रको प्रवृत्तिलाई विश्लेषण गर्ने हो भने विदेशी मुद्राको सञ्चिति जस्तै विभिन्न समयका आर्थिक तथा वित्तीय संकट जस्तै सन् १९९७ को एसियाली आर्थिक संकट, सन् १९६० को भुक्तानी सन्तुलन संकट, सन् १९९८ को रसियन संकट, सन् १९९९-२००२ को अर्जिन्टीनाको आर्थिक संकट आदिलाई हेर्दा पनि यो विषय एकदमै महत्त्वपूर्ण छ ।

हालको विद्यमान अवस्थामा सरकार र सम्बन्धित

निकायले आपसमा समन्वय गरी विभिन्न तहबाट प्राप्त सुझावहरू जस्तै : अनियन्त्रित रूपबाट भइरहेका विभिन्न वस्तु तथा सेवाको आयातामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपबाट नियन्त्रण गर्ने, विप्रेषण आप्रवाहको अवस्थामा कमीका कारणहरू पहिचान गर्ने, अनौपचारिक अर्थतन्त्र र व्यापारलाई तत्कालै नियन्त्रण गर्न आवश्यक कदम चाल्ने, वैदेशिक सहयोग वृद्धि गर्ने, आयात सम्बन्धी नीतिमा फेरबदल गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकायबाट सहयोग लिन पहल गर्ने, गैरआवासीय नेपालीको रकम नेपालमा ल्याउन विभिन्न प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू ल्याउने, वैदेशिक लगानी आर्कषित गर्न यससँग सम्बन्धित समस्याहरूको समाधान तत्काल गर्ने, नेपाली बण्ड बजार र ऋणपत्र बजारको विकास विदेशी मुद्राको जोखिम व्यवस्थापनका लागि हेजिङ्ग सम्बन्धी समस्याको समाधान गर्न आवश्यक संरचनात्मक र नीतिगत व्यवस्था गर्ने, नेपालमै उत्पादन हुने कृषिजन्य र अन्य वस्तुहरूको तुरुन्त उत्पादन र वितरणको व्यवस्था मिलाउने, विभिन्न देशमा कामका लागि जाने नेपालीहरूको श्रम सम्बन्धी समस्या तत्काल समाधान गर्न कुटनैतिक पहल गर्ने, नेपालमा रहेका विदेशी आर्थिक सहचारी नियोगहरूलाई श्रम समस्या एवं विप्रेषण औपचारिक माध्यमबाट नेपाल भित्र्याउन तुरुन्तै परिचालन गर्ने, विप्रेषण आप्रवाह वापत

लाग्ने सबै प्रकारका लागत सरकारले नै व्यहोर्ने व्यवस्था गरी विप्रेषण लागत घटाउने आदि विभिन्न उपायका सम्बन्धमा विचार विमर्श गरी आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गर्ने तथा कार्यान्वयनमा जानुको भने विकल्प छैन । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- १) M.L Jhingan–International Economics, Prenticehall, India(1999)
- २) Shapiro-Macro Economics, Prenticehall, India(2000)
- ३) आर्थिक सर्वेक्षण र बजेट नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय
- ४) नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न समयका प्रकाशनहरू, नेपाल राष्ट्र बैंक
- ५) नेपाल सरकारका विभिन्न समयका पञ्चवर्षिय योजनाहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग
- ६) <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>

आजको आवश्यकता : बाह्य क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि आयात व्यवस्थापन

गुरुप्रसाद पौडेल

पृष्ठभूमि :

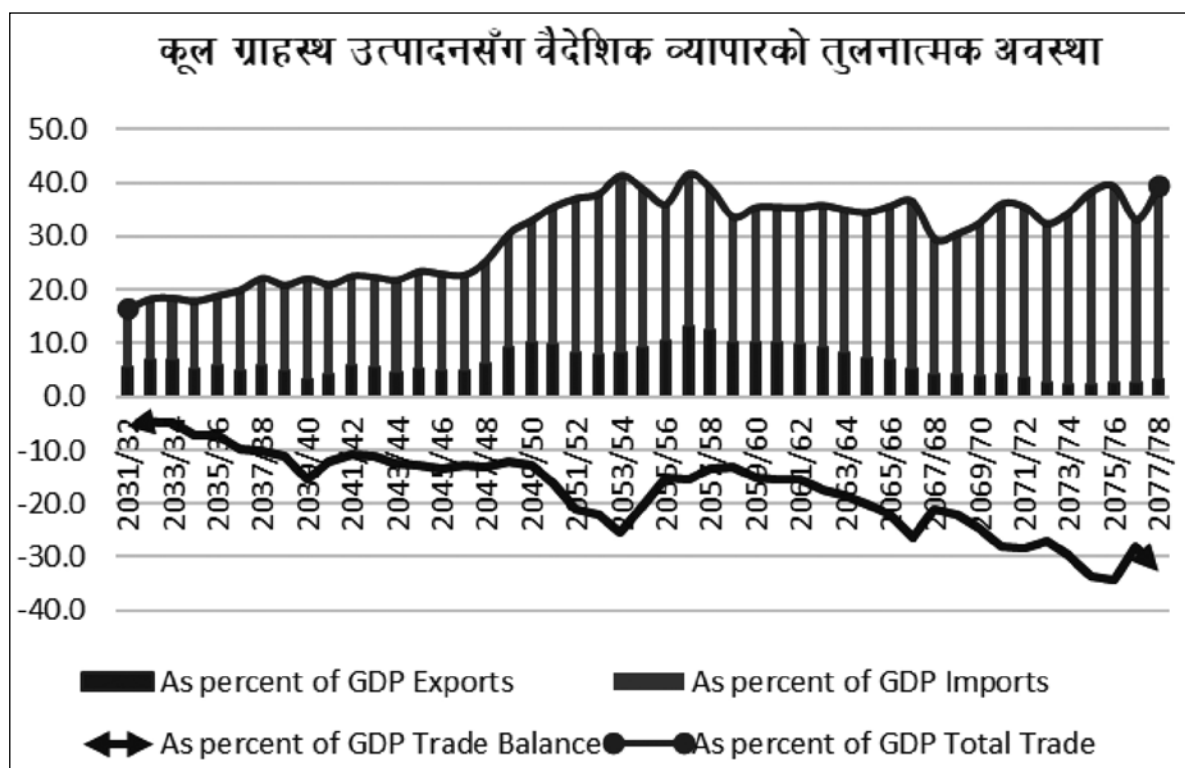
नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, भन्सार विभागको तथ्यांक अनुसार चालू आ.व.को पाँचौँ महिना (२०७८ साउनदेखि २०७८ मंसिर) सम्म नेपालले कूल ४७९५ वटा वस्तुहरू आयात गर्‍यो । आयातित वस्तुहरूको सूची हेर्दा अधिकांश वस्तु नेपालमा उत्पादन हुन नसक्ने देखिएता पनि धेरै वस्तुहरू नेपालमै उत्पादन हुनसक्ने खालका छन् । यस अवधिमा उपर्युक्त आयात वापत मुलुकबाट रु. ८३८.४१ अर्ब बराबरको विदेशी मुद्रा बाहिरियो । यस अवधिको आयातलाई अधिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिसँग तुलना गरी हेर्दा रु. ३१३ अर्ब अर्थात् करिब ६० प्रतिशतले आयातमा वृद्धि भएको हो । आयात वृद्धि सर्वथा नराम्रो मानिदैन, आयातित वस्तुहरूको प्रकृति तथा त्यस्ता वस्तुहरूको प्रयोगका आधारमा आयातलाई फलदायी पनि मानिन्छ । विशेषतः औद्योगिक कच्चा पदार्थ, मेशिनरी उपकरण, स्वास्थ्य सामग्री तथा अत्यावश्यक सामग्रीहरूको आयात वृद्धि अपेक्षित हुन्छ । त्यसो त आयात वापत सरकारले ठुलो राजस्व समेत प्राप्त गरेको हुन्छ । नेपालको भन्सार प्रशासनले विभिन्न भन्सार विन्दुहरूमा भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तः शुल्क तथा अन्य करहरू असुली गर्ने गर्दछ । यसले कूल राजस्वको करिब ४४ प्रतिशत तथा कर राजस्वको ५० प्रतिशत प्रतिनिधित्व गर्दछ भने भन्सार महसुलले मात्र कूल कर सम्बन्धी राजस्वको २० प्रतिशत प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ (भन्सार विभाग, अर्थमन्त्रालय) ।

उपर्युक्त तथ्य तथ्यांकका बाबजुद नेपालले गर्ने आयातित वस्तुहरू अधिकांश उपभोग्य प्रवृत्तिका छन् । आयात वृद्धिसँगै उच्चदरमा बढेको व्यापार घाटाका कारण मुलुकको शोधनान्तर स्थितिमा उल्लेख्य गिरावट आएको छ । गत आर्थिक वर्षभरि नै कोभिड-१९ का कारण आन्तरिक व्यापार व्यवसाय तथा अन्तर्राष्ट्रिय चहलपहल

वन्द प्रायः थिए । विस्तारै विश्व समुदायमा कोभिड विरुद्धको तीव्र खोप अभियानका कारण व्यावसायिक जगतमा चहलपहल सुरु भएको छ । गत आर्थिक वर्षको अन्तिमबाट होटल व्यवसाय, घरेलु हवाईयात्रा, उद्योग कलकारखाना खुलेसँगै सामाजिक गतिविधिहरूमा तीव्र वृद्धि आएको छ । जसका कारण आयात हवातै बढ्न पुगेको हो । आयात वृद्धिसँगै गत आर्थिक वर्षको चैत्रदेखि नै मुलुकको शोधनान्तर स्थितिमा चाप सिर्जना हुँदा चालू आर्थिक वर्षको पहिलो महिना साउनमा मुलुकको शोधनान्तर स्थिति करिब रु. ३९ अर्बले ऋणात्मक रहन पुग्यो । त्यसैगरी भदौमा रु. ८३ अर्बले ऋणात्मक हुन पुगेको शोधनान्तर स्थिति अरु थप ऋणात्मक विस्तार भई कातिकमा रु. १५० अर्ब ऋणात्मक हुन पुग्यो । यसको प्रत्यक्ष असर मुलुकको विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा परेको देखियो । यो अवस्थालाई मनन गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७८ पुस ५ गते तोकिएका वस्तुहरूको आयातलाई निरुत्साहित गर्न आयातमा शतप्रतिशतसम्म नगद मार्जिनको व्यवस्था गरेको छ । यो आलेखमा यही विषयलाई विश्लेषण गर्न खोजिएको छ ।

नेपालको वैदेशिक व्यापारको अवस्था :

आ.व. २०३१/०३२ को तथ्यांकलाई हेर्दा नेपालको कूल बैदेशिक व्यापार रु. २७० करोड मात्र रहेको थियो । भन्सार विभागको तथ्यांक अनुसार उक्त अवधिमा कूल निर्यात रु. ८९ करोड र कूल आयात रु. १८१ करोड रहँदा व्यापार घाटा रु. ९२.५ करोड हुन पुगेको थियो । करिब ४६ वर्षको अन्तरालमा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा नेपालको कूल बैदेशिक व्यापार अत्याधिक मात्रामा वृद्धि भई रु. १६८१ अर्ब हुन पुगेको छ । यस अवधिमा कूल निर्यात रु. १४१ अर्ब र कूल आयात रु. १५४० अर्ब रहँदा व्यापार घाटा रु. १३९९ अर्ब हुन पुगेको छ । सामान्यतया यस्ता

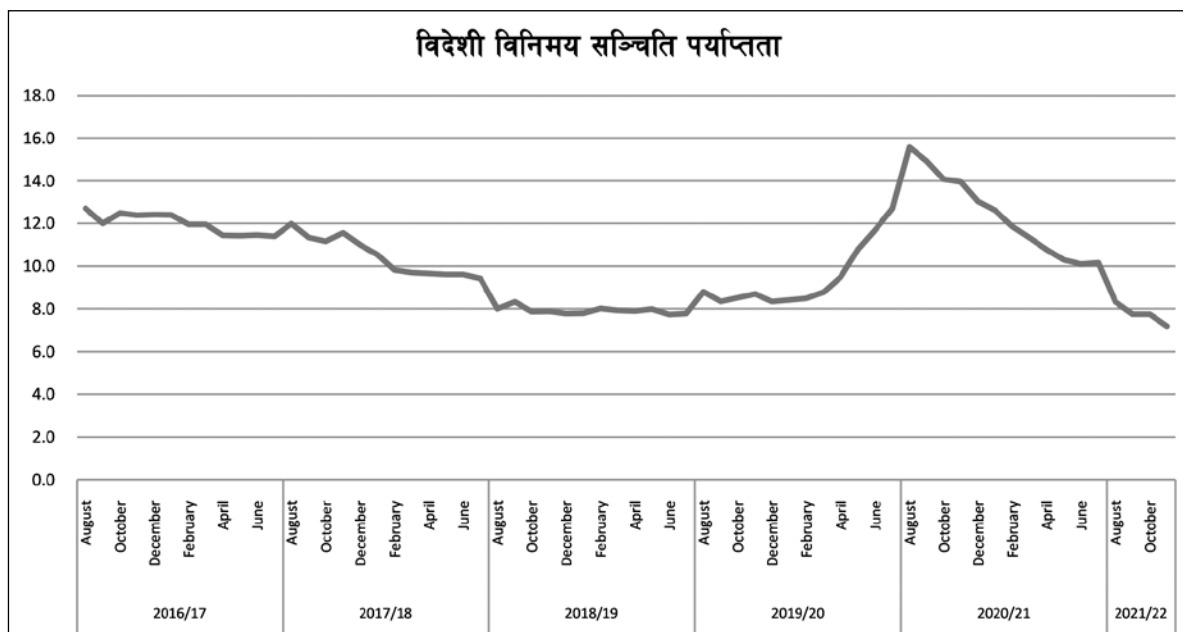
आँकडाले वैदेशिक व्यापारको गणितीय आकारलाई मात्र जनाउँछ । कूल ग्राहस्थ उत्पादनसँग वैदेशिक व्यापारको तुलना गरी हेर्दा मुलुकको वैदेशिक व्यापारको वास्तविक चित्रण पत्ता लाग्छ । आ.व. २०३१/०३२ कै तथ्यांकलाई हेर्ने हो भने नेपालको कूल वैदेशिक व्यापार उक्त अवधिको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको १६.३ प्रतिशत, निर्यात ५.४ प्रतिशत, आयात ११ प्रतिशत र व्यापार घाटा ५.६ प्रतिशत रहेको थियो । करिव ४७ वर्षको अन्तरालमा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा नेपालको कूल वैदेशिक व्यापार सोही अवधिको कूल ग्राहस्थ उत्पादनको ३९.४ प्रतिशत, निर्यात ३.३ प्रतिशत, आयात ३६.१ प्रतिशत र व्यापार घाटा ३२.८ प्रतिशत रह्यो । यो ४७ वर्षको अवधिमा निर्यातको अंश करिव ३३ प्रतिशतबाट ८.४ प्रतिशतमा खुम्चिन पुग्यो । त्यसैगरी, यो ४७ वर्षको अवधिमा निर्यात १५८ गुणाले वृद्धि हुँदा, आयात ८४९ गुणाले र व्यापार घाटा १५१२ गुणाले वृद्धि हुन पुगेको देखियो ।

अर्थतन्त्रमा व्यापार घाटा कूल ग्राहस्थ उत्पादनको २० प्रतिशतभन्दा माथि जानुलाई राम्रो मानिदैन । विश्व बैंकले तयार गरेको १३९ देशको ६० वर्ष (सन् १९६०देखि २०२०) को तथ्यांकको आधारमा औषत व्यापार घाटा करिव ५.६ प्रतिशत रहेको छ (<https://www.theglobaleconomy.com>) । विश्व बैंकको उक्त तथ्यांकमा २५ प्रतिशतभन्दा बढी व्यापार घाटा हुने अधिकांश अफ्रिकी राष्ट्रहरू छन् ।

उक्त तथ्यांकका अनुसार यस अवधिमा कूल ग्राहस्थ उत्पादनका आधारमा सबैभन्दा बढी व्यापार घाटा हुने राष्ट्र सोमालिया (९१.१४ प्रतिशत), लाइबेरिया (६५.९३ प्रतिशत), लिबिया (४६.२८ प्रतिशत), प्यालेस्टाइन (३५.०४ प्रतिशत), केपभर्डे (३५ प्रतिशत), मेन्टेनेग्रो (३४.७ प्रतिशत) रहेका छन् । नेपालको स्थान पनि यिनै राष्ट्रहरूको नजिकको सूचीमा छ भन्दा हामीले यसबारेमा गहन ढंगले सोच्नुपर्ने बेला भएको छ ।

फराकिलो व्यापार घाटाको परिणाम : विदेशी विनिमय सञ्चितिमा संकुचन एवं शोधनान्तर स्थितिमा नकरात्मक प्रभाव :

त्यसो त नेपालको व्यापार घाटाको इतिहास निकै पुरानो हो । तर पछिल्ला वर्षहरूमा व्यापार घाटाको खाडल भन गहिरिदै गएको छ । आ.व. २०३१/०३२ देखि ४७ वर्षको अवधिमा कूल वैदेशिक व्यापारमा निर्यातको अंश ३३ प्रतिशतबाट खस्केर ८.४ प्रतिशत पुगेको छ भने आयातको अंश ६७ प्रतिशतबाट वृद्धि भएर भण्डै ९२ प्रतिशत पुगेको छ । फराकिलो हुँदै गएको व्यापार घाटालाई विदेशमा गई काम गर्ने कामदारले पठाएको विप्रेषण रकमले ठूलो भरथेग गरेको छ । कोभिड-१९ को समयमा विप्रेषणमा उच्च गिरावट आउन सक्ने सम्भावनाका विपरित विप्रेषणमा वृद्धि हुन पुगेको र पैठारीमा संकुचन

आउँदा नेपालको विदेशी विनिमय संचिती २०७७ पुस महिनामा अमेरिकी डलर १२.८ अर्ब हुनपुग्यो जुन नेपालकै इतिहासमा हालसम्मकै उच्च वि.मु.सञ्चितिको रेकर्ड बन्न पुग्यो । तर आयातमा भएको अधिक वृद्धि र फराकिलो हुँदै गएको व्यापार घाटाका कारण विदेशी विनिमय सञ्चितिमा कमी आई आ.व.२०७८/७९ को चार महिनाको आयातलाई आधार मान्दा ७.२ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने मात्र विदेशी विनिमय सञ्चिति रहेको स्थिति देखा पर्‍यो । यस्तो विदेशी विनिमय सञ्चितिको पर्याप्तताको मापन गर्दा सबैभन्दा कम आ.व.२०६६/६७ को एघारौँ महिनामा ६.८ महिनाभन्दा खासै धेरै टाढा नभएको स्थिति हो । अर्थतन्त्रका अन्य परिसूचकहरूका अलावा वाह्य संकट टार्न मुलुकले एउटा निश्चितस्तरको विदेशी विनिमय संचिती कायम गर्नु पर्छ भन्ने सन् १९९७ को दक्षिणपूर्व एशियाली वित्तीय संकटको पाठ पनि हो ।

त्यसैगरी, फराकिलो व्यापार घाटाको प्रत्यक्ष प्रभाव मुलुकको शोधनान्तर स्थितिमा पर्दछ । आ.व.२०३१/३२ देखि आ.व.२०७६/७७ सम्मको ४६ वर्षको अवधिमा नेपालले ८ आर्थिक वर्षहरूमा शोधनान्तर घाटाको स्थिति वेहोर्नु पर्‍यो । यस अवधिमा आ.व. २०३९/४० देखि २०४१/४२ सम्म क्रमशः रु. ६७.५ करोड, रु. १२.६ करोड र रु.८६.६० करोड गरी तीन आ.व. सम्म लगातार शोधनान्तर घाटा भएको थियो । दोश्रो पटक आ.व. २०५१/५२ र २०५२/५३ मा क्रमशः रु. ३१.४० करोड र रु. १०८.०५ करोड, तेस्रो पटक आ.व. २०५८/५९ मा रु. ३३४.२९, चौथोपटक २०६६/६७ मा रु.३३२.५७ करोड र पाँचौ पटक

आ.व. २०७५/७६ मा रु. ६७४०.०५ करोड गरी मुलुकको शोधनान्तर स्थिति ऋणात्मक भएको थियो । तर चालू आर्थिक वर्षको शुरुवातीसँगै शोधनान्तर स्थिति ऋणात्मक भईरहेको छ र प्राप्त पछिल्लो विवरण अनुसार चालू आ.व.को चार महिनामा रु.१५० अर्ब ३८ करोडले घाटामा रहेको छ । यदि नियन्त्रणात्मक उपया नअपनाउने हो भने यो क्रम अझ बढेर जाने देखिन्छ ।

यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने विदेशी विनिमयको सञ्चिति र शोधनान्तर स्थितिमा आयातको प्रत्यक्ष भूमिका रहेको छ । पछिल्लो समय आयातमा उच्च वृद्धि हुँदा भुक्तानी असन्तुलन हुँदै विदेशी विनिमय सञ्चितिमा समेत चाप परेको छ ।

अब चाल्नुपर्ने कदम :

आयात हवातै बढ्दा सक्षम नागरिकहरूले विदेशी वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्न पाएता पनि त्यसको लाभ विदेशी उद्योगीहरूले प्राप्त गर्दछन् । नेपाल सरकारले केही राजस्व प्राप्त गरेता पनि त्यसको लागत मुलुकका लागि ज्यादै ठूलो पर्न जान्छ । कुनै पनि मुलुकले आयातलाई त्यतिबेलासम्म धान्न सक्छ जतिवेलासम्म उक्त देशको विदेशी मुद्राको सञ्चिति पर्याप्त रहन्छ । जव विदेशी मुद्राको सञ्चितिले जनाउ घण्टी बजाउन शुरू गर्छ त्यतिवेला तुलनात्मक रूपमा कम आवश्यक वस्तुहरूको आयात रोक्दै विदेशी मुद्रा सञ्चितिलाई सकारात्मक प्रभाव पार्ने खालका नीतिगत व्यवस्थाहरू अपनाउनु पर्दछ । अल्पकालमा एकाएक विदेशी मुद्राको श्रोत थपेर सञ्चिति

सुधार हुन सम्भव छैन । विदेशी मुद्राको आम्दानी थप्न कठिन भएको अवस्थामा खर्च कटौती नै श्रेयस्कर मानिन्छ । विदेशी मुद्राको खर्च कटौतीको कुरा गर्नुपर्दा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा, औद्योगिक कच्चा पदार्थ, मेशिनरी उपकरण, औषधोपचारका सामग्रीहरूको आयातलाई धेरै लामो समयसम्म आयात गर्न सक्ने क्षमता रहने गरी सोच्नुपर्दछ । यस्तो बेला अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूले समेत सुझाएका विलासी वस्तु तथा सेवाहरूको आयातलाई केही कडाइ गर्नु नै पर्ने हुन्छ । अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवा वाहेकका अन्य वस्तु तथा सेवा आयातलाई थप कडाइ गर्ने, विलासी वस्तु आयातमा रोक लगाउने, वस्तु आयातमा परिमाणात्मक बन्देज लगाउने वा आयातलाई निरुत्साहित गर्न अनिवार्य रूपमा चर्को मार्जिन लगाउने, विदेश भ्रमण कडाई गर्ने आदि व्यवस्थाहरू विदेशी मुद्राको थप ब्लिडिग हुन नदिने अभ्यासका रूपमा लिइन्छ । अल्पकालमा यस्तो नीति अख्तियारी गर्दै दीर्घकालमा विदेशी मुद्राको सञ्चित थपिने खालका रणनीतिहरू समेत संगसंगै अवलम्बन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

आयातमा शतप्रतिशतसम्म मार्जिनको व्यवस्था : विदेशी मुद्रा सञ्चितिको रक्षाकवच

हाम्रो बैंकिंग प्रणालीमा आयातलाई सहज तवरले कर्जा प्रवाह हुनसक्ने स्थिति छ । सम्भावित आयातको करिव १० देखि १५ प्रतिशत मार्जिन वा धरौटी राखेकै आधारमा करौडौको कर्जा उपलब्ध हुने व्यवस्था छ । निकासी पैठारी नियन्त्रण ऐन, २०१३ अन्तर्गत नेपाल सरकारले समय समयमा आयात गर्न पूर्ण बन्देज लगाएका वस्तुहरू नेपालमा आयात गर्न नपाइने व्यवस्था छ भने उक्त ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले परिमाणात्मक बन्देज लगाइएका वस्तुहरूको हकमा सोही परिमाणमा मात्र आयात गर्न सकिने व्यवस्था छ । उपर्युक्त दुई अवस्थामा बाहेक खुला वजार आयात इजाजत (Open General License- OGL) अन्तर्गतका वस्तुहरू नेपालमा प्रतीतपत्र (Letter of Credit), Draft TT, Document

Against Payment-DAP tyf Document Against Acceptance- DAA को माध्यमबाट आयात गर्न सकिने व्यवस्था छ । नेपालले चालू खाता पूर्ण परिवर्त्यताको नीति अवलम्बन गरेपछि आयातलाई यो सहजता थपिएको हो । आयातकर्ताले ज्यादै सहज दरमा ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा (विदेशी मुद्रामा) को सुविधा पनि उपलब्ध छ । चालू आ.व.को पाँच महिनाको आयातको परिमाणलाई हेर्ने हो भने यो अवधिमा रु. ८३८.४१ अर्बको आयात हुँदा प्रतिदिन करिव रु.५.५ अर्ब वराबरको विदेशी मुद्रा बाहिरिएको देखियो । यहि अनुपातमा आयात थपिदै जाने हो भने चालू आ.व.मा कूल आयात रु. २००० अर्ब भन्दा बढी हुने स्थिति देखा परेकै कारणले हुनसक्छ नेपाल राष्ट्र बैंकले हालसालै (यहि २०७८ पुस ५ गते) केही वस्तुहरूको थप आयातलाई निरुत्साहित गर्न शतप्रतिशतसम्मको नगद मार्जिनको व्यवस्था गरेको छ ।

राष्ट्र बैंकका अनुसार नेपालमा आयात गरिने हजारौं वस्तुहरूमध्ये केही वस्तुहरूको आयातलाई निरुत्साहित गर्न २० वटा हार्मोनिक कोड च्यापटर अन्तरगतका सयौं हार्मोनिक कोडमा नगद मार्जिनको व्यवस्था गरिएको हो । उल्लिखित वस्तुहरूको आयातमा अनिवार्य शतप्रतिशतसम्मको नगद मार्जिनको व्यवस्था, त्यस्तो मार्जिनका लागि बैंक कर्जा लिन नपाइने व्यवस्था, उल्लिखित वस्तुहरू प्रतितपत्रमा मार्फत् मात्र आयात गरिनुपर्ने र त्यस्ता वस्तुहरूको आयातका लागि अग्रिम भुक्तानी समेत गर्न नपाइने व्यवस्थाले गर्दा तोकिएका वस्तुहरूको आयात खुम्चिने छ । तर परिपत्रले उल्लिखित हार्मोनिक कोडका वस्तुहरू औद्योगिक कच्चा पदार्थ तथा औषधिजन्य प्रयोजनका लागि आयात गर्दा भने मार्जिन राख्नु नपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाले नेपालका उद्योगहरूको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ तथा अत्यावश्यक वस्तुको आपूर्ति व्यवस्थालाई भने संरक्षण गरेको देखिन्छ । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

Diplomacy for Development

Dr. Dinesh Bhattarai

The main objective of foreign policy is the preserve national independence, protect sovereignty and territorial integrity, promote economic interests, ensure national security, and promote national prestige. Article 51 (m) of the Constitution of Nepal 2015 states that the State policy is “to conduct an independent foreign policy based on the Charter of the United Nations, non-alignment, the principles of *Panchsheel*, international law and the norms of world peace, taking into consideration of the overall interest of the nation, while remaining active in safeguarding the sovereignty, territorial integrity, independence and national interest of Nepal.

Diplomacy is a tool to implement the foreign policy. It is a technique of communicating, presenting arguments, persuading with logic to win over to own's side. Sir Ernest Satow called diplomacy “the conduct of business between states by peaceful means.” He calls the diplomacy as the “application of intelligence and tact to the conduct of official relations between the governments of independent states.” Diplomacy was largely guided by the 1648 Treaty of Westphalia that introduced the concept of sovereign states and acceptance of principle of non-interference in the internal affairs of other sovereign states. Sovereign territorial concept was basic to this treaty. The concept came to be enlarged to include trade, commerce, and investment.

Economic diplomacy constitutes an important component of the foreign policy. The index of national strength has come to be identified with economic power in the post-Cold War period. There came to be the primacy of geoeconomics

in the conduct of foreign policy. Nations started looking for markets for their national products. Today, the trade, aid, investment, finances, services and technology flows are in the driver's seat of foreign policy and rapidly shifting geopolitical play.

Global depression of the 1930s was devastating. After the end of the World War II, forty-four nations came together to create the Bretton Woods institutions and the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) to promote economic stability and peace. As the principal architect of the Bretton Woods system, Harry Dexter White, put it, “The absence of a high degree of economic collaboration among the leading nations will inevitably result in economic warfare that will be but the prelude and instigator of military warfare on an even vaster scale.” This statement underlines the important of economic prosperity which will require international cooperation and national and global institutions to build resiliency to eliminating poverty that traps billions of people. It also underscores the importance of economic institutions to back up to the political transformation. Thus, economic development becomes the key to the institutionalization of political transformation.

Though the term ‘economic diplomacy’ became more pronounced after the restoration of democracy in 1990 in Nepal, economic diplomacy has been in different incarnations in foreign relations. Development diplomacy, or diplomacy for development, or development through diplomacy began to be used interchangeably. Economic diplomacy aims at speeding up the

economic transformation by leveraging national economic potentials. Kathmandu was considered to be an *entrepot* for trans-Himalayan trade long before the coining of the word: economic diplomacy. Development assistance has been the part and parcel of Nepal's foreign policy. Nepal has been receiving economic assistance from neighbours and other countries. Nepal's efforts to expand trade and commerce, and steps taken to ensure the effective utilization of foreign assistance show exercises in economic diplomacy.

After the restoration of democracy in 1990, the GP Koirala government underlined the importance of economic diplomacy and pursued "a policy of attracting foreign capital and technology, giving priority to national investment." Policies adopted thereafter aimed to deepen the interface between foreign policy and international economic relations. The identified areas for economic diplomacy included development cooperation, foreign direct investment, promotion of tourism, promotion of export trade and foreign employment. Now in addition to trade, investment and finance, technology, environment diplomacy has come to constitute the contents of economic diplomacy. The Koirala government introduced comprehensive economic reforms and adopted open market economy policies aimed at the integration of Nepalese economy into the global economy.

Economic diplomacy is practiced at various levels- bilateral, regional, and multilateral. A strong, sound, sustainable domestic base is the fountainhead of a successful economic diplomacy. Strong national base provides a strong footing for a strong and sound economic diplomacy. Strength abroad comes from strength at home.

Efforts made in economic diplomacy have focused on gaining access to foreign markets for Nepali products, projecting Nepal's unmatched tourism potentials to explore and adventure, developing hydro potential and Nepal as a safe tourist destination country. Safeguarding interests of Nepali migrant workers abroad, ensuring dignified employment, repatriation of remittances and channelizing it to productive sectors and bringing in technology are also a part of economic diplomacy. The following paragraphs attempt

to briefly focus on the efforts made to promote economic diplomacy and some suggestions for making it effective.

Efforts at promoting economic diplomacy

For the first time in the diplomatic history of Nepal, a *High Level Task Force (HLTF)* was constituted under the convenorship of a sitting member of Parliament in 1996 with the objectives of strengthening the foreign policy establishment including developing professionalism in the Ministry so as to effectively execute Nepal's economic interests through diplomatic channels. The HLTF was tasked to make economic diplomacy functional within the institutional framework of the Ministry of Foreign Affairs. It was also mandated to recommend how to strengthen Nepali missions abroad for economic diplomacy. The Task Force identified human resource as the critical element and shortcoming in performance has been attributed to the lack of their job orientation. It saw the foreign ministry just as a post office and attributed weaknesses in the Ministry and missions abroad to the shortage of human resources, training and proper orientation, evaluation, and assessment. Absence of a separate foreign service was cited as an obstacle to the effectiveness of performance. The HLTF laid emphasis on economic diplomacy for the government in view of the changed context of international relations and national priorities. Its focus was on forging a workable and meaningful partnership with the private sector for the promotion of trade, tourism, employment generation, water resources, technical and economic cooperation, and private sector investment in the country.

In 2002, the Institute of Foreign Affairs created the *Policy Study Group (PSG)* on Nepal economic diplomacy. PSG was composed of eminent personalities in Nepal from various fields to look at Nepal's economic diplomacy as a follow up to the recommendations made by the HLTF and prescribe viable mechanisms to promoting Nepal's economic interests. If economic diplomacy is to succeed, the PSG underscored the importance of attitudinal changes among Nepali diplomats. It recommended that Institute of Foreign Affairs take the lead role in training and intensive orientation programs for serving diplomats

and also new appointees for missions abroad. The group recommended to take all necessary measures to make economic diplomacy effective and meaningful.

After the successful People's Movement of April 2006, a *High-Level Foreign Policy Task Force* was constituted with a view to 'recast its foreign policy and make it consistent with the emerging political climate to achieve Nepal's foreign policy objectives. This task force also identified training as a necessary component to improve the overall performance of the Ministry. It recommended the creation of a 'separate professional foreign service so that it could stipulate specific and relevant qualifications including language skills and competencies, that would help improve the efficiency and effectiveness of MoFA and the missions under it.' One of the recommendations made included providing at least 6-month entry level training through the IFA on history, geography, politics, economics, international relations and diplomacy, social issues, protocol, and consulate matters and languages.

In 2009, the Association of Former Career Ambassadors of Nepal (AFCAN) brought out a publication entitled '*Pursuit of Economic Diplomacy: Prospects and Problems*.' This publication focused on trade, investments, tourism and foreign employment as the core focus of economic diplomacy. Parliamentary Committee on International Relations and Human Rights Committee of the Legislative Parliament produced a report on '*Nepal's foreign policy in the changed context*', in 2010-11. The part III of the report is devoted to economic diplomacy. The report identifies possible areas for conducting economic diplomacy that include foreign employment, trade, industry, investment, tourism, water resources, service sector and agricultural and forestry. It also identified some possible areas for foreign investment in construction, industry, and trade in services.

Government constituted yet another 'High Level Task Force' on '*Reorienting Nepal's foreign Policy in a Rapidly Changing World*', in 2017, which submitted its report to the Prime Minister in January 2018. It recommends that political forces in Nepal "should convey a consistent, coherent

and consensual message on foreign policy issues."The report includes recommendations for mainstreaming economic diplomacy in foreign policy and accord top priority to ensuring effectiveness in Nepal's economic diplomacy and strategy for improving economic diplomacy. Though the task force was asked to submit its recommendations to the Government of Nepal for "immediate implementation after having consultations with relevant stakeholders," successor government in 2018 led by K.P. Oli did not care to implement them. It is a sad story of the recommendations all talk forces earlier suggested for implementation seem to be shelved permanently rather than preferring to create a new one to give a personal imprint and legacy.

Diplomacy at bilateral level: Economic relationships with India and China carry huge importance for Nepal. Top five export destinations include India, USA, Germany, China, and Turkey. India, China, USA, Canada and Indonesia stand as the top five sources of import for Nepal. Among the top five tourists, contributing countries include India, China, USA, Sri Lanka and UK. About 65% of Nepal's trade is with India. Nepal-India cooperation on operating Motihari-Amlekgunj petroleum pipeline is the first of its kind in the region of South Asia. Indo-Nepal rail services from Jayanagar in India to Kurtha in Nepal covering a stretch of 34.5 kilometers is reported to be opening in January 2022. Integrated Check posts at Nepal-India border are to facilitate the smooth flow of trade between the two countries. Trade deficit is ballooning by leaps and bounds.

Nepal remains engaged with China in various sectors. There have been increased flows of Chinese aid, trade, tourism, and investment into Nepal in recent years. Chinese president pledged to make Nepal a land-linked country and agreed to provide transit facilities during his visit to Nepal in October 2019. China has promised to build a trans-Himalayan multidimensional connectivity network with a view 'to significantly contributing to Nepal's development agenda that includes graduating from LDC, making Nepal a middle-income country by 2030 and realizing the Sustainable Development Goals (SDGs) by the same date.' Nepal signed a Memorandum of Understanding with China on Belt and Road

Initiative (BRI) to develop Nepal's infrastructure connectivity network in 2017. The two countries have agreed 'to intensify implementation of the Memorandum of Understanding on Cooperation under the Belt and Road Initiative to enhance connectivity, encompassing such vital components as ports, roads, railways, aviation and communications within the overarching framework of trans-Himalayan Multi-Dimensional Connectivity Network.' MoU was signed between the two countries on 21 June 2018 on Cooperation in Railway Project, agreed to conduct the feasibility study which, if implemented, 'will lay an important foundation to launching the construction of the Cross-Border Railway.' The two countries also reiterated their commitment to extend cooperation on Kathmandu-Pokhara-Lumbini Railway Project.

On December 20, 2021, State Councilor and Minister for Foreign Affairs of the People's Republic of China speaking at the symposium in the International Situation and China's foreign relations in 2021, said, *"China has focused on development as the solution to all problems and made dedicated efforts towards more robust, green, and balanced global development."* Chinese President has officially put forth Global Development Initiative.

Nepal remains constructively engaged with developed countries (Organization for Economic Cooperation and Development). OECD countries are important development partners for Nepal. Nepal also maintains its economic relations with other countries. Accordingly, Nepal has signed a number of bilateral trade agreements with several countries. Major countries include Bangladesh, Sri Lanka, Pakistan, United Kingdom, United States, Japan, Australia, Republic of Korea, and Egypt. People to people contacts are emerging dynamics in bilateral relations with these countries. Nepal's relations with the United Kingdom are over 200 years old. People to people relations- former Gurkhas settled in the UK- provide a strong bond between the two countries and people. Economic engagements with many European countries particularly Germany, France, Switzerland, Denmark, Norway, Finland are a part of Nepal's foreign policy. Tourists from European countries constitute a significant number of arrivals.

United States is Nepal's long-standing friend and development partner. USA is among the top five bilateral development partners, others being UK, India, China and Japan. Its contributions to the socio-economic transformation starting from the malaria eradication in the 1950s and 60s, are significant. There are various areas of cooperation between the two countries. US has been assisting Nepal in strengthening the capacity of Nepal's peacekeeping missions under the aegis of the United Nations. Millennium Challenge Corporation (MCC) brings in USD500 million as grant. It is in line with the priorities fixed by the government of Nepal namely construction of cross-border transmission line and improvement of road infrastructure. Nepal is projected to have surplus power in a few years' time and will need cross border transmission line for exporting surplus power to third countries. This grant was offered to Nepal on competitive selection and comes as Nepal made progress on several indicators that are associated with democratic governance, respecting human rights, poverty reduction, investment in education and health among others. This grant is in line with Nepal's priorities. Project implementation is Nepal led. There is no point making this grant aid unnecessarily controversial and divisive as it is today. Nepal suffers from political parties' opportunism, which was exemplified in the cancellation of Arun III hydropower project in 1990s. Reactionary politics to development need to stop immediately.

At the regional level, Nepal remains engaged to promote regional cooperation. Currently a chair since 2014, Nepal is a founding member of South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC). Nepal has been working with SAARC member states by using complementarities within the region. There are several initiatives on trade, investment, energy cooperation, infrastructures, and other sectors of economic cooperation in the region, though very little progress has been made at the regional level within the SAARC framework. SAARC goal of South Asian Free Trade Area (SAFTA) remains far from realization. Nepal is a member of Bay of Bengal Initiative for Multi-sectoral, Technical and Economic Cooperation (BIMSTEC), and Asian Cooperation Dialogue (ACD), and remains engaged with these organizations for

regional connectivity, and development. Nepal is an observer in Shanghai Cooperation Organization (SCO).

At the global level, Nepal remains deeply engaged at international forums at the UN, World Trade Organization (WTO), International Labour Organization (ILO), international Organization for Migration (IOM), World Health Organization (WHO) among others. Nepal pursues active diplomacy at the international level for realizing 2030 Agenda for Sustainable Development Goals (SDGs), Least Developed Countries' (LDC), Land-locked Developing Countries (LLDCs), Climate Change among others, thus contributing to international affairs and multilateralism towards "promoting social progress and better standard of life in larger freedom," as mentioned in the preamble of the UN Charter Nepal has mainstreamed SDGs in its periodic national plans. United Nations is among the top five multilateral development partners of Nepal, other being the World Bank, Asian Development Bank, and European Union.

Migration remains as one of the defining attributes of the 21st century globalized world. Over 6-7 million Nepali nationals live and work abroad. One of the foreign policy objectives is 'to protect interests of Nepali nationals as well as legal persons engaged in occupation, business, and employment abroad.' Top five destination for overseas employment include Saudi Arabia, Malaysia, Qatar, United Arab Emirates (UAE) and Kuwait. We have to put in place mechanisms and measures to ensure their safety, security and keep their employment productive and dignified. The ratio of remittances to national GDP is 32%, according to the World Bank (Migration and Remittance). The repatriation of remittances and channelizing into productive sectors are also part of economic diplomacy. Organizing awareness program about employment opportunities, dos and don'ts in labour destination countries, identification of new sources of employment, rescuing and repatriating Nepali nationals who are facing difficulties, claiming of compensation for the death of migrant workers become a part of economic diplomacy.

Coronavirus has come to dominated past two years, creating havoc throughout the world. Nepali

nationals working abroad were also affected. President and Prime Minister telephoned the respective heads of states or governments where Nepali nationals live and work showing concerns about their safety and security.

Non-Resident Nepalese (NRN) and Nepali diasporas are another component of economic diplomacy. Nepali diplomatic missions abroad work in close collaboration with NRNs and diaspora, their networks expanded to 77 countries as of 2018. They are vital towards realizing objectives of economic diplomacy. Acting as a bridge, they can carry the message from Nepal to the entire world to project Nepal as a safe destination for investment in health, education, tourism, hydropower, infrastructures and projecting tourists' attractions of Nepal, exploring, and expanding markets for Nepali products abroad. Nepal needs technology, and skills for its development. NRNs and diaspora can be instrumental in bridging the gaps and uplifting the quality of life of the Nepali people.

Challenges and recommendations

Challenges are abound in the conduct of economic diplomacy. Challenges have never been greater than they are now, because of the pandemic that has created havoc, slowed down economy, affected supply chain disruptions, rising energy costs and labour shortages. and accelerated emerging geopolitical trends. Its impact tourism is devastating. Population needs to be vaccinated to keep them healthy, and be able to work and increase productivity. The strong foundation at home will help boost economic diplomacy abroad. Strength at home comes from domestic capacity and competitiveness. Economic strength is the key to national strength and comprehensive national power today, China has been expanding its political, economic, diplomatic and military footprints across the globe. America's economic strength has become weaker, and it is said to have declining economic strength that seems responsible for America's retreat from global role, as demonstrated in its withdrawal from Afghanistan and Iraq without completing the tasks it set for itself in global war on terror (GWOT).

The following are some suggestions for the effective conduct of economic diplomacy:

- Put internal house in order, and forge a national consensus on issues of vital importance.
- Restructure the Ministry of Foreign Affairs and other related government ministries to ensure effective coordination at intra and inter-ministerial levels.
- Integrate economic diplomacy into foreign policy, include them in talking points of government ministers at all levels.
- Ensure policy consistency. Policy has to be coherent and consistent for safeguarding the national interests, irrespective of the changes in government. Double speak in foreign policy is dangerous as it sends confusing signals and loses credibility.
- Prepare briefing handbooks on economic diplomacy for quick reference, and ensure clear, consistent, and precise directives to diplomatic missions abroad.
- Build a good network of nationwide institutional and regulatory infrastructures related to all areas of economic diplomacy including in trade, tourism, water resources, investment, technology, foreign employment and trade in goods and services.
- Work in close coordination to make the best use of Nepal's comparative advantages. Focus on sectors that have high export potentials. Policy dialogue and coordination is necessary.
- Prioritize issues and focus on them. Prioritizing everything is no priority.
- Focus on building capacity building and enhancing competitiveness to be able to deal with domestic, regional and global issues effectively and efficiently.
- Recognize the lead role of Foreign Ministry. Anything *foreign* has to be routed through the Ministry of Foreign Affairs. This is important for national interests.
- Equip Nepali diplomatic missions abroad with human and financial resources. The missions' staff are expected to be fully versed with economic challenges confronting the country. It is only the human capital that gives life to any organization, unlocks the dormant potentials in the country and converts words and plans into actions and results. Invest in human resources development. Give training to upgrade their skills, and develop persuasive and convincing power of foreign policy establishment.
- Work for a rule-based, fair, equitable, inclusive, transparent, and no-discriminatory multilateral global trading system.
- Make multiyear plans and put into implementation with single minded determination. There are no magic bullets, work hard and be ready to deal with complexities.
- Speak from the same script. Share country's position persuasively at bilateral, regional and international forums. Coordinate to ensure that all participants including the representatives of private sector attending meetings in different forums.
- Encourage public-private partnership; engage closely and comprehensively with economic and commercial entities including the Federation of Nepalese Chamber of Commerce and Industries (FNCCI), Confederation of Nepalese Industries (CNI), Nepal Chamber of Commerce and Nepal Tourism Board and private sector.
- Work in close coordination with relevant organizations to ensure safety, security and dignity of Nepalese migrant workers. Remain engaged with the International Organization for Migration (IOM), and other relevant international organizations.
- Launch awareness campaign at various levels for perspective workers seeking foreign employment throughout the country.

- Regulate recruitment agencies and enforce their compliance to legal channels.
- Establish partnerships among the countries to pave the way for constructive cooperation between countries of origin, transit and destinations.
- Conclude labour agreements to ensure safety, security and dignity of migrant workers.
- Work for transfer of technology and speeding up the process of socio-economic transformation.
- Work in close collaboration with NRNs and Nepali diasporas to explore new avenues of cooperation.

Economic diplomacy is to engage development partners and mobilize their goodwill, support and cooperation to raise the standard of living of the people. Nepal cannot achieve its targeted goals by itself alone. Support from friendly countries and multilateral agencies for promoting tourism, trade, investment and technology transfer, is vital in attaining the fixed targets.

Good economics demands good politics. They are mutually reinforcing. A sound domestic base is the foundation of every success. Without good politics, strong and inclusive economic institutions and connectivity networks of sound infrastructures, talking of increasing trade and attracting investment is like creating a roof without foundation.

Nepal's neighbours have reached the top table of global politics and economics. This has brought unprecedented opportunities and challenges at Nepal's doorsteps. This demands that Nepal tread carefully between these two neighbours emerging as global powers and at the same time remain constructively engaged with the wider international community to advance its national interests. Located in an extremely geostrategic sensitive location, Nepal needs to maintain a balanced foreign policy to reap benefits from economic dynamism in the neighbourhood.

Nepal has tremendous fund of goodwill across the globe. Leadership must come out with a vision strategy to use this precious asset for utilizing the enormous potentials the country possesses. A coherent, consistent, and credible foreign policy will go a long way in attracting investments for the country's development. What is needed is to develop national capacity and build national credibility. We must transform our diplomatic institutions, mindsets and attitudes to address the challenges of change. Continued confusion and uncertain political instability is not congenial to promoting economic diplomacy.

Democracy has become a way of life in Nepal. People are not prepared to accept less than full-fledged democracy. Change of government is normal in democracy. What is more important is the consistency in national policy. Democracy is indispensable for development. We pursue economic diplomacy within an overall framework of democratic polity. Any diplomacy devoid of this perspective is not in tune with the ground realities in Nepal. No nation can be strong in its foreign policy unless it is backed by a strong domestic base. Since political issues are settled within a democratic framework, it is time to work to make the Nepali economy sound and strong. Inequality, the first elected Prime Minister of Nepal B.P. Koirala addressing the 15th UN General Assembly on September 29, 1960, said, is a cause for friction and tensions- both within nations and among nations. This is equally relevant today as it was then. Conflicts have appeared in several parts of the globe, because of growing inequality, discrimination, and concentration of wealth in the hands of a few. Majority of the victims have been in resource rich countries. As the index of national strength has come to be identified with economic power, it is time to get serious and get down to work sincerely to raise the quality of life of the people by making diplomacy effective for development. ●

About author: Former ambassador of Nepal to the United Nations.

धितोपत्र बजारको विद्यमान अवस्था, चुनौती र आगामी कार्यदिशा

निरज गिरी

१. पृष्ठभूमि

धितोपत्र बजार हस्तान्तरणीय योग्य वित्तीय उपकरणहरूको कारोवार गरिने बजार हो । यो बजार वित्तीय बजारको एउटा महत्वपूर्ण अंश हो जहाँबाट प्रत्यक्ष रूपमा वित्तको व्यवस्था गरिन्छ । यस बजारमा मध्यस्थकर्ताको माध्यमबाट माग पक्ष अर्थात उद्योगी व्यवसायीहरूले धितोपत्र निष्काशन गरी बचतकर्तासँग रहेको वित्तलाई प्राप्त गर्दै उक्त लगानीयोग्य पुँजीलाई परिचालन गरी वस्तु तथा सेवा उत्पादन गरिन्छ । यस बजारलाई निष्काशन बजार र कारोवार बजार गरी दुई भागमा विभाजन गरिन्छ । निष्काशन बजार प्राथमिक बजार र कारोवार बजार दोस्रो बजार हो । समग्रमा हेर्दा यस बजारको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक भूमिका रहेको हुन्छ । यस बजारको सहयोगबाट वस्तु तथा सेवा उत्पादन हुन पुगी कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वृद्धि गर्न मद्दत गर्छ साथै रोजगारी, आय एवं राजश्व प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ ।

धितोपत्र बजार अन्तर्गत रहेको प्राथमिक बजारले वास्तविक रूपमा सहूलियत दरमा ठूलो मात्रामा वित्त बचतकर्ताबाट मागपक्षसमक्ष पुऱ्याई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ भने धितोपत्रको दोस्रो बजारले प्राथमिक बजारमा निष्काशन गरिएका धितोपत्रहरूलाई तरलता प्रदान गरी प्राथमिक बजारलाई चलायमान गर्दै यस बजारप्रति सर्वसाधारणको आकर्षणलाई वृद्धि गर्छ । धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको संरक्षण गर्ने मुख्य उद्देश्यसहित धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ अनुसार नेपाल धितोपत्र बोर्डले समग्र धितोपत्र बजारको नियमन तथा सुपरीवेक्षण गर्दै आएको छ भने नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि. ले धितोपत्र बोर्डबाट स्वीकृत विनियमावलीहरूको अधीनमा रही धितोपत्रको दोस्रो बजारको संचालन तथा व्यवस्थापन गर्दै आएको छ ।

नेपालमा संगठित रूपमा धितोपत्रको कारोवार संचालनको इतिहासले करिब २८ वर्ष पूरा गर्दै २०७८ जेठ २५ मा २९ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवधिमा धितोपत्रको प्राथमिक बजारको पहुँच देशको ७७ जिल्ला तथा ७४९ स्थानीय तहमा बिस्तार भइसकेको र प्रविधिको प्रयोगमा समेत प्राथमिक बजारले ठूलो फड्को मारेको अवस्था छ । देशभर छरिएर रहेको बचतलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गरी राष्ट्रिय उत्पादन, आय र रोजगारी सृजना तथा वृद्धिमा भूमिका निर्वाह गर्ने प्राथमिक बजारलाई गतिशील बनाई तरलता प्रदान गर्ने दोस्रो बजारको पहुँच भने काठमाडौं उपत्यका तथा देशका केही मुख्य शहरहरूमा मात्र केन्द्रित रहिआएको एवं दोस्रो बजार स्थापना र संचालनको समय देखि कारोवारमा आएका धितोपत्र उपकरणहरू तथा कारोवार प्रविधिमा २८ वर्षको अवधिसम्म पनि अपेक्षित रूपमा विकास तथा विविधीकरण हुन नसकिरहेको विद्यमान अवस्था छ । सिद्धान्ततः धितोपत्रको दोस्रो बजार समग्ररूपमा स्वदेशी तथा विदेशी अर्थतन्त्रको अवस्था र सूचीकृत संगठित संस्थाहरूको वित्तीय तथा संस्थागत स्थितिको आधारमा चल्ने गर्छ ।

धितोपत्रको प्राथमिक बजारबाट लगानी गर्न नपाएका लगानीकर्ताहरूलाई लगानी गर्ने अवसर प्रदान गर्न एवं पहिले नै लगानी गरिसकेका लगानीकर्ताहरूलाई नगद आवश्यक परेको अवस्थामा धारण गरेको धितोपत्र बिक्री गरी तरलता प्राप्त गर्न यसले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । समग्र धितोपत्र बजारलाई विकास र बिस्तार गर्न धितोपत्रको दोस्रो बजारलाई व्यवस्थित, पारदर्शी एवं नियमित गर्नु जरुरी रहन्छ । नेपालको पुँजी बजारको विकास र बिस्तार गर्दै लगानीकर्ताको लगानी संरक्षण गर्न सम्बद्ध पक्षहरूले धितोपत्रको प्राथमिक तथा दोस्रो बजारमा आवश्यक संरचनात्मक सुधार गर्दै धितोपत्रको दोस्रो बजार

देशव्यापी, कारोवारलाई आधुनिक एवं प्रविधिमैत्री, धितोपत्र दलालको शाखा कार्यालय बिस्तार र २०७५ कात्तिक देखि अनलाइन कारोवार प्रणाली संचालनमा आएको छ ।

बोर्डको स्थापना तथा नेप्सेमार्फत् व्यवस्थित कारोवारको सुरुवात भएको वर्ष (आ.व. २०५०/५१) र आ.व. २०७७/७८ को बीचमा नेपालको अर्थतन्त्र तथा धितोपत्र बजारमा धेरै परिवर्तनहरू भएका छन् । धितोपत्र बजारको प्राथमिक बजारतर्फ यस अवधिमा सार्वजनिक निष्काशनमार्फत हुने पुँजी परिचालन, धितोपत्रको वार्षिक कारोवार रकम, औसत दैनिक कारोवार, सूचीकृत धितोपत्रको बजार पुँजीकरण र सूचीकृत संगठित संस्थाको संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ । त्यस्तै धितोपत्र व्यवसायीहरूको संख्यामा आएको वृद्धि, लगानीकर्ताको बढ्दो आकर्षण, प्राथमिक बजारमा लगानीकर्ताको पहुँचमा आएको सुधार तथा सरकारले धितोपत्र बजारलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बचतलाई आकर्षण गरी आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने नीति अबलम्बन समेत गरेको छ ।

२. धितोपत्र बजारको विद्यमान अवस्था

पछिल्लो समयमा धितोपत्रको दोस्रो बजारमा गरिएको सुधारात्मक कार्यहरू जस्तै धितोपत्रको पूर्ण अभौतिकृत स्वचालित कारोवार, विद्युतीय माध्यमबाट कारोवारको भुक्तानी तथा राफसाफ, दोस्रो बजारमा गरिने कारोवारको नामसारी तथा राफसाफ प्रक्रियालाई टि प्लस टु मै सम्पन्न गर्नुपर्ने व्यवस्था, काठमाडौँमा मात्र सीमित धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूको सेवालाई अन्य मुख्य शहरमा समेत बिस्तार गरी सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था, कारोवार लागतलाई घटाउने इत्यादिको कारण धितोपत्रको दोस्रो बजारमा सक्रिय लगानीकर्ताको संख्या तथा कारोवार संख्या, कारोवार रकम, बजारपुँजीकरण, नेप्से परिसूचकमा उल्लेख्य वृद्धि हुन पुगेको देखिन्छ । बजारको विकास र बिस्तारसँगै लगानीकर्ताको प्रवेशमा वृद्धि भई कारोवार संख्या, कारोवार रकम एवं धितोपत्रको मूल्यमा वृद्धि हुनु स्वाभाविक नै हो तर वर्तमान समयमा विश्व नै कोभिड-१९ को महामारीबाट ग्रस्त भइरहेको र यसको असरलाई न्यूनीकरण गर्न सरकारले विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्ने क्रममा आर्थिक क्रियाकलापमा संकुचन हुन पुगी समग्र अर्थतन्त्रमा नकरात्मक असर परिरहेको अवस्थामा नेपालको धितोपत्र बजारमा भने सूचीकृत कम्पनीहरूको धितोपत्रको कारोवारमा भएको वृद्धिसँगै मूल्यमा समेत उल्लेख्य वृद्धि हुन पुगेको देखिन्छ ।

२.१ सर्वसाधारणको सहभागिताको अवस्था

धितोपत्र बजार लगानीकर्ताको सहभागिताको अवस्थालाई नियाल्दा २०७७ असार मसान्तमा १७ लाखको हाराहारीमा रहेको डिम्याट खाता (हितग्राही खाता) को संख्या चालू आ. व. २०७७/७८ को अन्त्यमा शत प्रतिशतभन्दा बढीले वृद्धि भई ३७ लाख ३६ हजार ९ सय २६ पुगेको छ । यसैगरी २०७७ असारमा करिब ७ लाखको संख्यामा रहेको मेरो शेयर खाताको संख्या समेत करिब चार गुणाभन्दा बढीले वृद्धि भै आ.व. को अन्त्यमा २८ लाख ५१ हजार ८ सय ३ पुगेको छ । त्यस्तै धितोपत्रको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्काशनमा आ.व. २०७६/०७७ को अन्त्यमा करिब छ लाखले आवेदन दिने गरेकोमा हाल एउटै निष्काशनमा २१ लाख ७४ हजारभन्दा बढी लगानीकर्ताहरूले आवेदन दिने गरेको अवस्था सिर्जना भएको छ । धितोपत्रको दोस्रो बजारमा अनलाइन लिने लगानीकर्ताको संख्यामा समेत उल्लेख्य वृद्धि आएको छ । २०७७ असारमा धितोपत्रको दोस्रो बजार अनलाइन कारोवारका लागि करिब ३५ हजारभन्दा बढीले युजर आई डि लिएकोमा समीक्षा अवधिमा उक्त संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि (करिब २२ गुणाभन्दा बढी) भै करिब ७ लाख ९५ हजार ९ सय ३४ रहेको छ भने औसतमा ८ लाख लगानीकर्ताहरू कारोवारमा सक्रिय रहेको देखिन्छ । यसरी धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताहरू क्रमशः प्रविधिमैत्री हुँदै मनोबल बढेको देखिन्छ ।

२.२ धितोपत्रको प्राथमिक बजारको स्थिति

वि.स. १९९४ सालतिर नेपाल बैंक लि. र विराटनगर जुट मिलले सार्वजनिक रूपमा धितोपत्र जारी गरी पुँजी संकलन गरेपश्चात यस अभ्यासले लामो समयसम्म निरन्तरता पाउन नसकेको तत्कालीन अवस्थामा धितोपत्र कारोवार ऐन, २०४० मा प्रथम संशोधन भएपश्चात् मात्र सार्वजनिक निष्काशनमा निरन्तरता आई धितोपत्रको प्राथमिक बजारले गति लिएको देखिन्छ । वि.स. २०५० देखि हालसम्ममा धितोपत्रको प्राथमिक बजारमार्फत् करिब रु.४ खर्बभन्दा बढीको पुँजी परिचालन भएको देखिन्छ ।

कोभिड-१९ महामारीका कारणबाट उत्पन्न विषम परिस्थितिले गर्दा नेपाल सरकारबाट २०७६ चैतदेखि गरेको लकडाउनका कारण सबै प्रकारका आर्थिक गतिविधिहरू ठप्प हुँदा आ.व. २०७६/७७ तथा आ.व. २०७७/०७८ को पहिलो चौमासमा धितोपत्रको प्राथमिक बजारमा समेत असर परेकोमा दोस्रो चौमासदेखि यस बजारमा हाल सम्मकै उच्च रकम बराबरको पुँजी परिचालनका लागि अनुमति प्रदान गरेको अवस्था रहेको छ । विगत २८

वर्षको पुँजी परिचालको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा कम पुँजी परिचालन आर्थिक वर्ष २०५१/५२ मा रु. २५ करोड ४२ लाख भएको थियो भने सबैभन्दा बढी पुँजी परिचालन आ.व. २०७७/०७८ मा रु.१०८ अर्ब ७४ करोड भएको देखिन्छ । विगत ६ वर्षमा संगठित संस्थाहरूबाट प्राथमिक बजारमा भएको निष्काशन सम्बन्धी विवरण देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.३ धितोपत्रको दोस्रो बजार

कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीको अवस्थामा नेपाल सरकारबाट मिति २०७६।१२।११ देखि लागू गरिएको लकडाउनका कारण बन्द भएको धितोपत्रको दोस्रो बजार सरकारबाट अत्यावश्यक क्षेत्रलाई संचालनमा ल्याउने निर्णय भए अनुसार पुनः मिति: २०७७ वैशाख ३० र ३१ गते संचालन गरिएकोमा सोपश्चात समेत परिस्थिति थप विग्रन जाँदा पुनः बजार बन्द गरिएकोमा बजार संचालनका लागि बोर्डबाट अनलाइनमार्फत कारोवार हुन सक्ने गरी पूर्वाधार तयार गर्न लगाइएपश्चात् २०७८ असार १५ मा पुनः कारोवार सुरु गरिएको थियो । आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यमा नेप्से सूचकांक २८८३.४१

बिन्दुमा तथा फ्लोट बजार सूचकांक २००.३४ बिन्दुमा पुगेको पुगेको छ भने बजार पुँजीकरण रु. ४० खर्ब १० अर्ब ९५ करोड र फ्लोट बजार पुँजीकरण रु. १४ खर्ब ९ अर्ब ३७ करोड पुगेको अवस्था रहेको छ । आ.व. २०७६।७७ को अन्त्यमा १३६२.३५ बिन्दुमा रहेको नेप्से सूचकांक चालू आ.व. को अन्त्यमा ११२ प्रतिशतले वृद्धि भै २८८३.४१ बिन्दुमा पुगेको छ । २०७८ भदौ २ गते नेप्से सूचकांक ३१९९.०३ बिन्दुमा पुगी उच्च बिन्दु कायम गरेको छ । सोही दिन बजार पुँजीकरण समेत रु. ४४ खर्ब ६८ अर्ब ५० करोड कायम भै हालसम्मकै उच्च रेकर्ड राखेको छ । यस्तै कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा बजार पुँजीकरणको अंशमा वृद्धि भई हाल करिब ११९ प्रतिशत पुगेको अवस्था छ । त्यसैगरी कूल बजार पुँजीकरणमा कारोवार रकमको अनुपात क्रमशः वृद्धि हुँदै गई आ.व. को अन्त्यमा करिब ३२ प्रतिशत रहेको छ । आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यमा सूचीकृत कम्पनीहरूको संख्यामा सामान्य वृद्धि आई उक्त संख्या २१९ कायम हुन पुगेको छ उक्त संख्या आ.व. २०७६।०७७ को सोही अवधिमा २१२ रहेको थियो । त्यसैगरी सूचीकृत धितोपत्रको संख्या ५८२.६० करोड रहेको छ भने आ.व. २०७६/०७७ मा सो संख्या ४८२.७६ करोड रहेको थियो, जुन करिब २०

धितोपत्रको प्राथमिक बजार								
क्र.सं.	विवरण	इकाइ (रकम रु अर्ब)	आर्थिक वर्ष					
			२०७२।७३	२०७३।७४	२०७४।७५	२०७५।७६	२०७६।७७	२०७७।७८
१	प्रथमिक निष्काशन	संख्या	१४	१७	२१	२८	९	२२
		रकम	२.७६	१.५१	८.३०	७.३५	३.९९	१५.१९
२	हकप्रद निष्काशन	संख्या	३७	७६	५५	१९	११	७
		रकम	९.४	४५.६४	२५.७	५.८८	४.४१	१४.०५
३	ऋणपत्र निष्काशन	संख्या	-	-	१	१२	१२	२३
		रकम	-	-	३	२९.९८	२३.४५	६९.६
४	थप निष्काशन	संख्या	३	४	६	-	-	-
		रकम	५.८३	७.९९	११.५	-	-	-
५	म्युचुअल फण्ड निष्काशन	संख्या	१	४	४	६	२	९
		रकम	१.००	४.२५	४.८०	६.५५	१.८०	९.९
कुल		संख्या	५५	१०१	८७	६५	३४	६१
रकम		१८.९९	५९.३९	५३.३	४९.७६	३४	१०८.७४	

प्रतिशतको बढोत्तरी हो । आ.व. २०७७/०७८ मा धितोपत्र कारोवार रकम आ. व. २०७६/०७७ को तुलनामा ८६९ प्रतिशतको बढोत्तरी आई कूल रु. १४ खर्ब ५४ अर्ब ४४ करोड बराबरको धितोपत्र कारोवार भएको छ । त्यस्तै औसत दैनिक कारोवार रकमतर्फ हेर्दा आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यमा रु.५ अर्ब ९१ करोड २४ लाख बराबरको कारोवार भएको देखिन्छ जुन आ.व. २०७६/०७७ को तुलनामा ६१७ प्रतिशतले बढी हो ।

आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यमा दोस्रो बजार पुँजीकरण रु. ४० खर्ब १० अर्ब ९५ करोड पुगेको थियो, जुन आ.व. २०७६/०७७ को तुलनामा १२३% ले बढोत्तरी हो । यस्तै फ्लोट बजार पुँजीकरणमा पनि १२०% ले वृद्धि भएको देखिन्छ । कारोवार संख्यातर्फ समेत आ.व. २०७७/७८ को अन्त्यमा हालसम्मकै उच्च कारोवार भएको देखिन्छ । आ.व.

२०७७/०७८ मा कूल १ करोड ५४ लाख ३७ हजार ६ सय ६८ वटा कारोवार भएका छन् जुन आ.व. २०७६/०७७ को सोही अवधिको भन्दा ७३३% ले बढी हो । आ.व. २०७६/०७७ मा कोरोनाका कारण नेपाल सरकारबाट गरिएको लकडाउनका कारण जम्मा १६९ दिन कारोवार भएकोमा आ.व. २०७७/०७८ मा २४६ दिन कारोवार भएको छ । पछिल्लो समय कारोवार प्रणालीमा प्राविधिक जोखिम उच्च हुँदै गएका कारण उक्त जोखिम न्यून गर्नका लागि प्रणालीमा आवश्यक सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ । धितोपत्रको दोस्रो बजार सञ्चालन गर्ने सार्वजनिक संस्थानको रूपमा रहेको नेप्से र सिडिएससिको संरचनात्मक सुधार गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखिएको छ । विगत ६ आर्थिक वर्षको धितोपत्र बजारको अवस्थालाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

धितोपत्रको दोस्रो बजारको अवस्था						
विवरण	२०१५/१६	२०१६/१७	२०१७/१८	२०१८/१९	२०१९/२०	२०२०/२१
	२०७२/७३ असार मसान्त	२०७३/७४ असार मसान्त	२०७४/७५ असार मसान्त	२०७५/७६ असार मसान्त	२०७६/७७ असार मसान्त	२०७७/७८ असार मसान्त
सूचीकृत संगठित संस्थाको कूल संख्या	२२९	२०८	१९६	२१५	२१२	२१९
कुल सूचीकृत धितोपत्रको संख्या (करोडमा)	३६४.२९	२९६.५९	३५९.८७	४२०.७	४८२.८	५८२.६
धितोपत्रको वार्षिक कारोवार रकम (रु. करोडमा)	१६३९५.७७	२०५०२.००	१२९३९.१०	११००७.००	१५००३.९	१४५४४४.४२
औसत दैनिक कारोवार रकम (रु. करोडमा)	७०.३७	८९.१४	५२.१०	४४.७५	८२.४	५९१.२४
कुल कारोवार भएको दिन	२३३	२३०	२३३	२४६	१८२	२४६
कारोवार भएको कूल शेयर संख्या (करोडमा)	३०.२०	३९.२९	२९.३८	३८.७५	४२.८५	३४०.४५
कारोवार संख्या	८३६९०२	१३५६५१५	१३१०९८६	१४२३०००	१८४८७७३	१५४१७६६८
सूचीकृत धितोपत्रको बजार पुँजीकरण (रु. करोडमा)	१८९०१३.००	१८५६८३.००	१४३५१३.७७	१५६७५०.००	१७९२७६.२७	४०१०९५.७८
सूचीकृत धितोपत्रको फ्लोट बजार पुँजीकरण (रु.करोडमा)	७९८९६.००	६४९६९.००	४८३९३.९७	५५८२५.००	६३८०९.८०	१४०३९७.६९
नेप्से सूचकांक	१७९८.१५	१५८२.६७	१२१२.३६	१२५९.०२	१३६२.३५	२८८३.४
नेप्से सेन्सिटीभ सूचकांक	२९४.४१	३३६.०४	२५५.२०	२३३.८८	२८८.८६	४७९.५१
सरकारी राजस्वमा योगदान (पुँजीगत लाभकर रकम रु. करोडमा)	१३९.८९	१४५.२४	४७.६	६४.१४	९८.४८	१५८८.००*

स्रोत : नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि.

३. चुनौतीहरू

बोर्डले धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजारको विकास तथा सुधार सम्बन्धमा देखिएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई क्रमशः समाधान गर्दै बजारको स्वस्थता र पारदर्शिताको विकास गर्दै लगेको छ । यही क्रममा नेपालको धितोपत्र बजारको विकास र सुधार सम्बन्धमा बोर्डले केही महत्त्वपूर्ण संरचनात्मक सुधार कार्यहरू गरेको छ भने वस्तु विनिमय बजारलाई नियमनको दायरामा ल्याइएको छ । बजारलाई अझ स्वस्थ, पारदर्शी, भरपर्दो, प्रतिस्पर्धी एवं लगानीकर्तामैत्री बनाई स्तरोन्नति गर्दै लैजाने चुनौती भने कायमै रहेको छ । यसै क्रममा धितोपत्र बजारको विकास र सुधार सम्बन्धमा नीतिगत, प्रविधि, संस्थागत, कानुनी संरचना इत्यादिको सम्बन्धमा मुख्यतः देहाय अनुसारका समस्या तथा चुनौतीहरू रहेका देखिन्छन् ।

- बजारमा स-साना लगानीकर्ताहरूको बाहुल्यता रही बजारमा तीव्र उतार बढाव (volatility) देखिएकोमा संस्थागत लगानीकर्ताको प्रवेश गराउने,
- गैर आवासीय नेपाली लगानीकर्ताहरूलाई धितोपत्रको दोस्रो बजारमा प्रवेश गराउने
- स्टक एक्सचेन्ज र दलाल व्यवसायी क्षेत्रमा पनि विदेशी प्रविधि र लगानी भित्र्याई प्रतिस्पर्धी तथा व्यावसायिक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- नेप्सेको कारोवार प्रणाली समयसापेक्ष सुधार गर्ने तथा दलाल व्यवसायीहरूका लागि स्तरिय कारोवार व्यवस्थापन प्रणाली (TMS) को व्यवस्थापन गर्ने,
- दोस्रो बजार कारोवार प्रतिस्पर्धी नरहेको विद्यमान अवस्थामा त्यसलाई थप प्रतिस्पर्धी बनाउन संरचनात्मक सुधार गर्ने । साथै धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूको संख्या थप गरी धितोपत्रको दोस्रो बजारलाई आर्थिक तथा व्यापारिक रूपमा सक्रिय र वित्तीयरूपमा सक्षम हुने जिल्लाहरूमा क्रमशः बिस्तार गर्ने,
- धितोपत्रको दोस्रो बजारमा हुने कारोवारको भुक्तानी सुनिश्चितताका लागि आवश्यक भुक्तानी सुनिश्चित कोषको व्यवस्था गर्ने,
- वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई पुँजी बजारमा भित्र्याउने,
- ऋणपत्र बजार, इक्विटी डेरिभेटिभ्सको दोस्रो बजार विकासलाई प्रभावकारी बनाउने,

- सूचीकृत कम्पनीको सूचना प्रवाहलाई थप पारदर्शी र व्यवस्थित बनाउनुका साथै ती कम्पनीहरूको संस्थागत सुशासनमा अभिवृद्धि गर्दै भित्री कारोवारलाई थप एवं स्पष्ट कानुनी व्यवस्थामार्फत् न्यूनीकरण गर्ने,
- प्रभावकारी वित्तीय शिक्षा तथा तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी बजारको दिगो, भरपर्दो एवं प्रतिस्पर्धीरूपमा विकास गर्न यस सम्बन्धी प्रतिष्ठान स्थापना गरी प्रशिक्षणलाई परिमाणात्मक तथा गुणात्मकरूपमा बिस्तार गर्ने,
- धितोपत्र औजारहरूको विविधीकरण हुन गर्ने,
- वस्तु विनिमय बजार संचालन अनुमति र वस्तु विनिमय बजार व्यवसायी सेवाका आधारहरू तयार गरी व्यवसायी सेवाको अनुमति दिई संचालनमा ल्याउने ।
- वस्तु विनिमय बजारको प्रभावकारी नियमन, व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने, वेयर हाउस निर्माण लगायत बजार पूर्वाधारको विकास गर्ने, यस बजारसम्बन्धी सर्वसाधारणमा चेतनास्तर अभिवृद्धि गर्ने एवं बजारलाई स्थानीय वस्तुसँग आबद्ध गराई देशको कृषि क्षेत्रको समेत स्तरोन्नति हुने गरी यस बजारलाई महत्त्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा विकास गर्दै लैजाने ।

४. आगामी कार्यदिशा

देशमा राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता र स्थायित्वको बातावरणसँगै आर्थिक विकासले गति लिने अपेक्षा सहित सरकारले विभिन्न विकास निर्माणका कार्यक्रमहरू अगाडि बढाएको छ । मुलुकको आर्थिक वृद्धि तथा विकासका लागि देशमा छरिएर रहेको बचतलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाहित गर्न महत्त्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा रहेको धितोपत्र बजारको विकास तथा बिस्तारका लागि नेपाल सरकारले बजेट वक्तव्यहरू मार्फत धितोपत्र बजारको विकास तथा बिस्तारका लागि वित्तीय क्षेत्रमा नियमनकारी निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न धितोपत्र ऐनमा समयानुकूल संशोधन, एक अर्ब वा सोभन्दा बढीको पुँजीमा स्थापित सबै उत्पादनमूलक कम्पनीहरूलाई पब्लिक लिमिटेड कम्पनीमा रूपान्तरण भई पुँजी बजारमा सूचीकृत हुनुपर्ने व्यवस्था, प्राइभेट इक्विटी, भेञ्चर फण्ड र हेज फण्ड लगायतका नयाँ संस्थाहरूलाई पुँजी बजारमा प्रवेश गराउने नीति लिएको छ । त्यसैगरी नेपालको क्रेडिट रेटिङ्ग गराई विदेशी लगानी र ऋण प्रवाहलाई सहजीकरण गर्न र पचास करोड रूपैयाँ वा सोभन्दा बढी चुक्ता

पुँजी भएका प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीहरूलाई पब्लिक लिमिटेड कम्पनीमा रूपान्तरण हुन प्रोत्साहन स्वरूप तीन वर्षका लागि आयकरमा १० प्रतिशत छुट दिने जस्ता व्यवस्था गरी पुँजी बजार विकास तथा बिस्तारमा जोड दिएको छ । साथै नेपाल सरकारको पन्ध्रौ योजना (आ.व. २०७६।०७७-२०८०।०८१) ले धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजारलाई पहुँचयोग्य, स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने उद्देश्य लिई सवल गतिशील र विश्वसनीय धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजारको विकास मार्फत लगानी आकर्षित गर्ने लक्ष्य लिएको छ । यसरी सरकारले पुँजी बजारलाई प्राथमिकतामा राखी देशको समृद्धिमा जोड दिएको छ । राष्ट्रिय बचत तथा लगानी एवं अन्तर्राष्ट्रिय लगानीलाई आकर्षित गर्दै अर्थतन्त्रको पुँजी लागतमा कमी ल्याउने गरी पुँजी बजारलाई सक्षम, गतिशील र विकसित बनाउन अवको कार्यदिशा हुनुपर्ने देखिन्छ जसका लागि सरकार, नियमनकारी निकाय तथा पुँजी बजार सम्बद्ध पक्षहरूबाट देहायका कार्यहरू अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

४.१. कानुनी संरचनाको विकास तथा सुदृढीकरण: नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई जवाफदेहिता सहितको अधिकार सम्पन्न नियमन निकाय बनाउन नेपाल धितोपत्र बोर्ड ऐन तथा धितोपत्र कारोवार तथा धितोपत्र व्यवसायीहरूको नियमनलाई प्रभावकारी बनाउन धितोपत्र कारोवार ऐनको मस्यौदा गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी वेयरहाउस सम्बन्धी व्यवस्था समेत समावेश गरी वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी ऐन संशोधन प्रक्रियामा लैजाने, सरकारी ऋणपत्रलाई दोस्रो बजार मार्फत कारोवारयोग्य बनाउन आवश्यक नियमावलीहरूमा संशोधन गर्ने, ऋणपत्र नियमावलीलाई अन्तिम रूप दिई लागू गर्ने, धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावलीमा आवश्यक संशोधन गरी एसएमई प्लेटफर्म सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने, भित्रि कारोवार नियमावली नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गराई कार्यान्वयनमा ल्याउने, वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी नियमावलीहरूको मस्यौदा गर्ने र जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण म्यानुअल बनाई लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी धितोपत्र बजारको नियमन तथा सुपरीवेक्षण व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउन धितोपत्र सम्बन्धी अन्य नियमावली तथा निर्देशिकाहरूमा समायानुकुल सुधार तथा संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.२. संस्थागत सुधार तथा सुशासन: पुँजी बजारलाई थप व्यवस्थित, पारदर्शी र जवाफदेही बनाई यस

बजारमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न सकेमा मात्र बजार प्रति लगानीकर्ताहरू आर्कषित हुन्छन् । पछिल्लो समय नेपालको पुँजी बजारमा गैर आवासीय नेपाली तथा विदेशी संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई प्रवेश गराउन तथा धितोपत्र बजारलाई क्रसबोर्डर लिष्टिङ्ग र ट्रेडिङ्गमा सहभागी गराउन विभिन्न पहलहरू भइरहेको सन्दर्भमा बजारमा संस्थागत सुशासन कायम हुनु अतिनै आवश्यक रहेको छ । बोर्डबाट पुँजी बजारमा संस्थागत सुशासन कायम गर्न ऐन नियम तथा निर्देशिकामा भएका व्यवस्थाहरूलाई कडाईका साथ कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्छ । हाल सूचीकृत संस्थाहरूको हकमा संस्थागत सुशासन निर्देशिका लागू भएता पनि अन्य बजार सहभागीहरूका लागि यस सम्बन्धी व्यवस्था नभएकोमा अन्य बजार सहभागीहरूका लागि समेत संस्थागत सुशासन निर्देशिकाको आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा सूचीकृत संगठित संस्थाहरूका लागि जारी गरिएको विद्यमान निर्देशिकालाई समेत परिमार्जन गरी बजारमा संस्थागत सुशासनको अवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३. बोर्डको संस्थागत तथा नियमन क्षमता अभिवृद्धि: वस्तु विनिमय बजारको नियमनको जिम्मेवारीसहित बोर्डको बढ्दो जिम्मेवारीलाई दृष्टिगत गरी बजारको नियमन तथा सुपरीवेक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि विद्यमान जनशक्तीलाई तालिम दिई उनीहरूको कार्यमा थप प्रभावकारिता ल्याउनपर्ने देखिन्छ ।

४.४. बजार पूर्वाधारहरूमा सुधार तथा विकास: हाल सरकारी स्वामित्वको रूपमा रहेको दोस्रो बजार संचालक नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लि.लाई प्राविधिक तथा संस्थागत सुधार गरी प्रतिस्पर्धी एवं व्यावसायिक बनाउने तथा धितोपत्र बजार सञ्चालन नियमावली, २०६४ को व्यवस्था बमोजिमको निजी क्षेत्रमा नयाँ स्टक एक्सचेन्ज स्थापना गरी दोस्रो बजार कारोवारलाई थप गतिशील तथा प्रतिस्पर्धी बनाउनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग लि. को प्राविधिक तथा संस्थागत क्षमतामा थप सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । धितोपत्रको दोस्रो बजार कारोवार सुविधालाई देशव्यापी रूपमा बिस्तार गरी लगानीकर्ताहरूलाई सहज रूपमा दोस्रो बजार कारोवारको सुविधा प्रदान गर्न धितोपत्र दलाल व्यवसायीहरूको संख्या हाल ५० वटामात्र रहेकोमा सो थप गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.५. बजार सुपरीवेक्षण व्यवस्थामा सुधार: पछिल्लो समयमा धितोपत्र बजारको आकार तथा गहिराईमा वृद्धि हुँदै गएको सन्दर्भमा बोर्डले बजार सुपरीवेक्षण व्यवस्था थप प्रभावकारी बनाउन धितोपत्र व्यवसायीहरूका लागि जोखिममा आधारित सुपरीवेक्षण मोडलको विकास गरी सोही अनुसार सुपरीवेक्षण कार्य गर्नुपर्ने देखिएको छ । साथै धितोपत्र बजारमा कारोवार हुने सूचीकृत कम्पनी, कारोवार रकम, कारोवार हुने धितोपत्र, सम्बन्धित व्यवसायी तथा भित्री कारोवार जस्ता धितोपत्र सम्बन्धी कसूर न्यूनीकरणका लागि बहिचत नभलभचबतप्लन च्मबत्तुभ क्गचखभर्षबिलअभ गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको ग्रातयबतभम :बचपभत क्गचखभर्षबिलअभ कथकतभ को विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु जरुरी भैसकेको छ ।

४.६. धितोपत्र बजारमा वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको प्रवेश: हाल नेप्सेमा ८५ प्रतिशतभन्दा बढी सूचीकृत कम्पनीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेको छन् । यसरी वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको पुँजीबजारमा न्यून प्रतिनिधित्व रहेको र अर्थतन्त्रको यथार्थ परिदृश्य पुँजीबजार मार्फत भल्किने सन्दर्भमा नेपालको पुँजीबजारमा वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको प्रवेश गराई औजारमा विविधीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४.७. वस्तु विनिमय बजारको नियमन तथा विकास: वस्तु विनिमय बजारको प्रवेश गराई वस्तु विनिमय बजारको प्रभावकारी नियमन, व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने, वेयरहाउस निर्माण लगायत बजार पूर्वाधारको विकास गर्ने, यस बजार सम्बन्धी सर्वसाधारणमा चेतनास्तर अभिवृद्धि गर्ने एवं उक्त बजारलाई स्थानीय वस्तुसँग आबद्ध गराई देशको कृषि क्षेत्रको समेत स्तरोन्नति गर्नुका साथै कमोडीटि डेरिभेटभ बजारको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४. निष्कर्ष

धितोपत्र बजारको विकास नभई समग्र देश विकासको कल्पना गर्न सकिँदैन । धितोपत्र बजार मुलुकको विकासका लागि आन्तरिक पुँजी परिचालन गर्ने सबैभन्दा सशक्त र प्रभावकारी माध्यम भएको छ । दीर्घकालीन पुँजीको प्रभावकारी सञ्चालन गर्न, सरकारलाई

आवश्यक दीर्घकालीन पुँजी जुटाउन, बचत परिचालन तथा लगानीमा वृद्धि ल्याउन, देशको औद्योगिकीकरण तथा पूर्वाधार विकास गर्न, देशको अर्थतन्त्रको विकास-बिस्तारको प्रतिफल सर्वसाधारणमा समानरूपमा वितरण गर्न, वित्तीय बजारको सन्तुलित एवं एकीकृत विकास गर्न, कम लागतमा पुँजी प्राप्ति गर्न तथा खुला बजार अर्थतन्त्रलाई सबलीकरण गर्न धितोपत्र बजारको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

धितोपत्रमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न धितोपत्रको निष्काशन, खरिद, बिक्री वितरण तथा विनिमयलाई व्यवस्थित तथा नियमित बनाउन धितोपत्र बजार र धितोपत्र व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिहरूको काम कारवाहीलाई नियमित, पारदर्शी बनाउन सरकार तथा नियमन निकायले विभिन्न प्रयास गर्दै आइरहेका छन् । पछिल्लो समय अर्थतन्त्रका अधिकांश सूचकहरू सकारात्मक रहेका र सरकारले बार्षिक बजेटमार्फत देशमा आर्थिक समृद्धिको मार्गचित्र कोर्दै पुँजी बजार मार्फत देशको आर्थिक समृद्धिमा जोड दिइरहेको सन्दर्भमा पुँजी बजारको विकास तथा बिस्तारका लागि माथि उल्लेखित कार्यहरू सम्पन्न गरी आगामी दिनहरूमा यसको दायरा वृद्धि भई स्वच्छ, पारदर्शी, प्रतिसपर्धी एवं विकसित धितोपत्र बजारको परिकल्पना गरिएको छ । ●

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका
कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्रीहरू

- www.sebon.gov.np
- www.nrb.org.np
- www.nepalstock.com.np
- धितोपत्र तथा वस्तु विनिमयसम्बन्धी विशेष कानुन संग्रह, २०७०
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड एक परिचय, २०७३
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड समाचार
- नेपाल धितोपत्र बोर्ड, बार्षिक प्रतिवेदनहरू

स्वीकृत (Approved) लिमिटमा उपयोग नभएका (Unutilized) कर्जा :

कारण, व्यवसायलाई पर्ने प्रभाव र नियामकीय
व्यवस्था एक चर्चा

प्रताप सुवेदी

परिचय :

वित्तीय बजारमा चालू वा दिर्घकालीन स्रोतको आवश्यकता पूर्ति गर्ने एउटा महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा कर्जा कारोवारलाई लिन सकिन्छ । परियोजना, उपभोग्य, घरायसी वा अन्य कुनै पनि प्रयोजनका लागि बैंक वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना प्रक्रियाहरू पूरा गरी ग्राहकको लागि कर्जा सीमा (लिमिट) स्वीकृत गरेका हुन्छन् । लिमिट स्वीकृत भए पनि बैंकले कर्जा किस्ताहरू प्रदान गर्नुअगाडि कर्जा स्वीकृत गर्दा राखेका सबै शर्तहरू पूरा भएको, आवश्यक सम्पूर्ण कागजातहरू प्राप्त भएको र अधिल्लो किस्ताको सदुपयोगिताको आधारमा बैंकले क्रमशः कर्जाको बाँकी किस्ता प्रदान गर्दछन् भने ग्राहकले पनि स्वीकृत सीमा सबै एकै पटक नलगी आवश्यकता बमोजिम लैजाने गर्दछन् । तर पछिल्लो समय यस्ता स्वीकृत कर्जाहरूको सीमासम्मको रकम ग्राहकले प्रयोग नगरेको र स्वीकृत लिमिटको महत्त्वपूर्ण हिस्सा ग्राहकले प्रयोगमा नल्याउने गरेको ट्रेन्ड एनालाइसहरूमा प्रस्ट देखिन्छ ।

स्वीकृत कर्जाको लिमिट उपयोग नहुनाका कारणहरू :

बैंकले आफ्नो व्यवसायको ठूलो हिस्सा रहेको कर्जा तथा सुविधाको कारोवारको स्वीकृति गर्दा कर्जा चक्रको विभिन्न चरणहरू पूरा गरी कर्जाको प्रक्रिया र बैंकको नियम अनुसार हुने गरी प्रत्येक ग्राहकलाई निश्चित लिमिट स्वीकृत गरेको हुन्छ । त्यस्तो सीमा बराबरको रकम विभिन्न कारणले ग्राहकले उपयोग नगरेको हुन सक्छ । यसको प्रमुख कारणहरू निम्न हुन सक्छन् :

- अर्थतन्त्रमा हुने विभिन्न प्रकारका उतारचढावको अवस्था ।
- व्यापार चक्रमा अफ सिजन र मुख्य सिजनको प्रभाव (जस्तै: चालू पुँजी कर्जा चाडपर्व जस्ता सिजनमा बढी लिमिट र अफ सिजनमा कम लिमिटको प्रयोग हुने गर्दछ) ।
- ग्राहकको प्रक्षेपित वित्तीय विवरण र वास्तविकता आवश्यकताको समायोजन नगरी कर्जा स्वीकृत गरिएको भएमा सोको प्रभाव ।
- निश्चित क्षेत्रहरूमा सृजना हुने अवसर र चुनौतीको प्रभाव ।
- समकक्षी बैंकहरूको ब्याजदरको प्रभाव (जस्तै: ब्याजदर महंगो हुँदा बढी लिमिट प्रयोग गर्ने र समकक्षी बैंकहरूमा ब्याज सस्तो हुँदा कम लिमिट प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति रहनु) ।
- ग्राहकको ड्रइड्स पावरको विश्लेषणको सही आकलन नहुनु ।
- ग्राहकको बदलियत वा धितो मूल्यको गिरावटको कारण बैंकले कर्जा वा किस्ता स्थगन गर्नु ।
- स्रोतको आपूर्तिमा हुने कमी (समय-समयमा देखिने तरलता संकुचन) ।
- राष्ट्रिय अर्थतन्त्रले कर्जा कारोवारलाई पार्ने प्रभाव ।

- कर्जाको उद्देश्य तथा प्रकृति अनुसार डिमाण्ड कर्जा अल्पकालीन कर्जाहरू वा आवधिक कर्जा यकिन गरी मात्र प्रदान गर्नुपर्नेमा सोको विश्लेषण र मिलान हुन नसक्नु ।
- ग्राहकले क्रमशः कर्जा चुक्ता गर्दै लिमिट घटाउँदै गएको अवस्था ।
- ग्राहकहरूको ब्याजप्रतिको संवेदनशीलता ।
- अर्थतन्त्रमा आउने तेजी वा मन्दीको प्रभाव ।
- हाल विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोरोनाले व्यावसायिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव । आदि

स्वीकृत कर्जा लिमिटको उपयोगको अवस्था :

ग्राहकहरूले बैंक वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा लिमिट स्वीकृत गराएर पनि एउटा निश्चित अंश बराबरको लिमिट विभिन्न कारणले गर्दा प्रयोग नगरेका हुन सक्छन् । बैंक वित्तीय संस्थाहरूमा स्वीकृत लिमिटको २० प्रतिशतसम्म कर्जा उपयोगमा नआउने गरेको विषयलाई सामान्य रूपमा लिएको देखिन्छ ।

कर्जा स्वीकृत गर्दा बैंकले आफ्नो सम्पूर्ण प्रक्रिया, सिस्टम कस्ट, जनशक्ति स्रोतको प्रयोग गरिसकेको हुँदा स्वीकृत कर्जा सम्पूर्ण रूपमा प्रवाह नहुँदा यसबाट बैंकले लाभ लिन सक्दैन अर्थात् उत्पादनशील क्षेत्रमा उत्पादीत वस्तु बित्री नभएजस्तै अवस्थाको रूपमा पनि यसलाई लिन सकिन्छ । किनभने बैंकले स्वीकृत गर्ने कर्जा तथा सुविधाको लिमिटको ग्राहकले गर्ने उच्चतम उपभोगले मात्र बैंकले आफ्नो व्यावसायिक एवं नाफाको उद्देश्य हासिल गर्न सक्दछन् ।

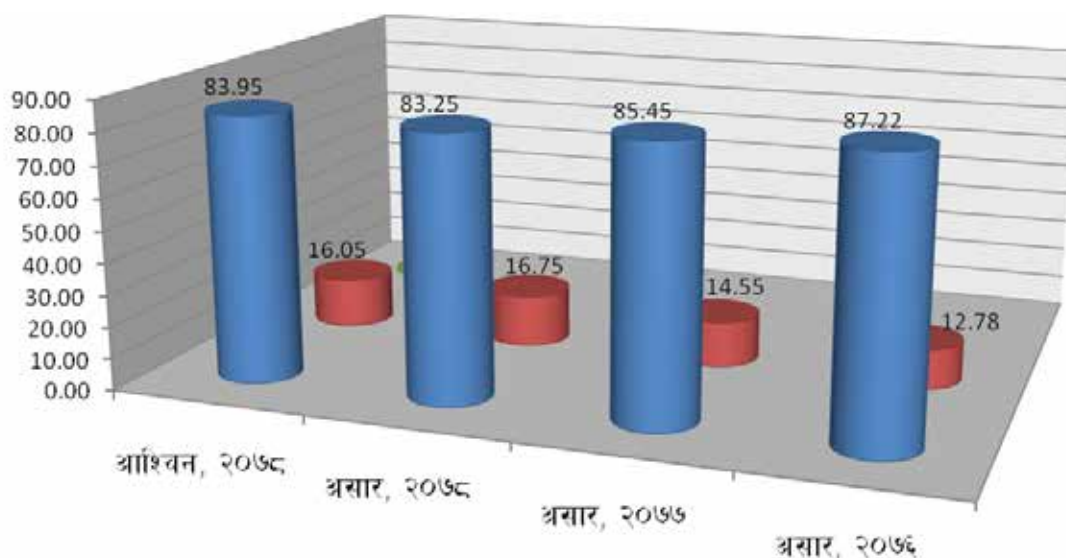
स्वीकृत कर्जाको लिमिट उपयोगको अवस्था र कृषि विकास बैंक लि.

(रकम रु. करोडमा)

क्र.सं.	विवरण	आश्विन, २०७८	असार, २०७८	असार, २०७९	असार, २०७६
१	कुल कर्जा स्वीकृत रकम (रु.)	२०११४.९०	१८१९०.६९	१४४२८.२०	१२७८४.५०
२	कर्जा तथा सापट रकम (रु.)	१६८८५.९४	१५१४५.३१	१२३२८.९०	१११५०.६०
३	कर्जा तथा सापट (प्रतिशत)	८३.९५	८३.२५	८५.४५	८७.२२
४	प्रयोगमा नआएको कर्जा रकम (रु.)	३२२८.९६	३०४५.३८	२०९९.३०	१६३३.९०
५	प्रयोगमा नआएको कर्जा (प्रतिशत)	१६.०५	१६.७५	१४.५५	१२.७८

माथिको तालिकाको तुलनात्मक अध्ययनबाट बैंकको गत २०७६ असार मसान्तको तुलनामा २०७७ असार मसान्तमा करिब रु. १६ अर्ब ४४ करोड र २०७८ असार मसान्तमा २०७७ असार मसान्तको तुलनामा रु. ३७ अर्ब ६२ करोड कर्जा सीमा स्वीकृत भएको देखिन्छ भने २०७६ असार मसान्तमा कूल स्वीकृत सीमामध्ये ८७.२२ प्रतिशत उपयोग भएको, २०७७ असार मसान्तमा ८५.४५ प्रतिशत र २०७८ असार मसान्तमा ८३.२५ प्रतिशत उपयोग भएको देखिन्छ ।

यसरी हेर्दा उपयोग नभएको कर्जा २०७६ असार मसान्तमा कूल स्वीकृत कर्जाको १२.७८ प्रतिशत, २०७७ असार मसान्तमा १४.५५ प्रतिशत र २०७८ असार मसान्तमा कूल स्वीकृत कर्जाको १६.७५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने २०७८ असोजमा आइपुग्दा रु. २ खर्ब १ अर्ब कर्जा सीमा स्वीकृतमध्ये ८३.९५ प्रतिशत उपयोगमा रहेको र १६.०५ प्रतिशत उपयोगमा नरहेको देखिन्छ ।

स्वीकृत कर्जाको लिमिट उपयोग नहुँदा बैंकको व्यवसायलाई पार्ने प्रभाव :

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संचालक समितिले व्यवस्थापनलाई वार्षिक रूपमा निश्चित लक्ष्यसहित व्यावसायिक लक्ष्य तोकिदिएको हुन्छ । व्यवस्थापनले सो लक्ष्य हासिल हुनेगरी कर्जा तथा सुविधा कारोवार संचालन गर्दा पनि यस्तो स्वीकृत (Approval) भएको तर प्रयोगमा नआएको (Unutilized) कर्जाले संस्थाको समग्र व्यावसायिक उद्देश्य प्राप्तमा असर पार्दछ । त्यसैगरी खास वर्ग क्षेत्र वा पोर्टफोलियोको व्यवस्थापनका साथ कार्यान्वयन गरिएका कर्जा कार्यक्रमले नतिजा दिन सक्दैनन् । यसको मुख्य रूपमा व्यवसायमा पर्ने प्रभावलाई निम्नअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- कर्मचारी र व्यवस्थापनले मेहनतपूर्ण कार्यहरू गरे पनि कार्यसम्पादनमा नदेखिने ।
- कर्जा लगानीको वास्तविक संस्थागत लक्ष्यलाई प्रभाव पार्ने ।
- विद्यमान जनशक्तिको पूर्ण उपयोग गरी संचालन गरिएको कर्जा लगानी कार्यक्रमको परिणाम सन्तोषजनक नदेखिनु ।
- कर्जा लगानीमा समय र स्रोत साधन खर्च भएको देखिने, परीणाम र नतिजामा नदेखिने ।
- बैंकको नाफा र उत्पादकत्वलाई नकारात्मक असर पार्ने ।
- लक्षित वा निर्देशित क्षेत्रमा गर्नुपर्ने लगानीको परिणाम नदेखिने ।
- कर्जाको पोर्टफोलियो व्यवस्थापनलाई असर गर्ने ।

उपयोगमा नआएको कर्जाको सम्बन्धमा नियामकीय व्यवस्था :

स्वीकृत (Approved) भई उपयोगमा (Unutilized) नआउने कर्जाले संस्थाको स्रोत र साधन खर्च हुँदा पनि उत्पादकत्वमा नदेखिने विषयबारे माथि चर्चा गरियो । यसले बैंकको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट, उत्पादकत्व र नाफालाई समेत असर पार्नेतर्फ सजग हुन जरूरी छ । स्वीकृत भई उपयोगमा नआएका यस्ता कर्जा लिमिटहरूको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले स्पष्ट व्यवस्था नगरे पनि निम्न अनुसारका नियामकीय व्यवस्थाहरू हाल कायम रहेको देखिन्छन् ।

(क) पुँजी कोष गणना सम्बन्धमा नियामकीय व्यवस्था :

- (१) नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन २०७८ ई.प्रा. निर्देशन नं. १/०७८ न्यूनतम पुँजी कोष सम्बन्धी व्यवस्थाको अनुसूची १.१ को दफा २.३ (६) मा एक वर्षदेखि उपयोग नभएको कर्जालाई बैंकको TIER –I Capital बाट घटाउने सम्बन्धी “Investments arising out of underwriting commitments that have not been disposed with in a year from the date of commitment” भन्ने व्यवस्था रहेको र सोको अनिवार्य कार्यान्वयन हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसबाट प्राथमिक पुँजी गणना गर्दा यस्ता लिमिटहरू तोकीएको व्यवस्था अनुसार नै घटाउनुपर्ने देखिन्छ ।

(२) नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन २०७८, ई.प्रा.नि. १/०७८ को अनुसूची १.१ मा न्यूनतम पुँजी कोष सम्बन्धी व्यवस्थाको दफा ३.३ (क) मा Off Balance Sheet Item को Credit Risk Weightage Exposure गणना गर्ने क्रममा एक वर्षभन्दा बढी अवधिका लागि स्वीकृत भएका कर्जाको उपयोग नभएको रकमको ५०% जोखिम भार राख्नुपर्ने (Long term irrevocable credit commitments: Any undrawn portion of committed credit lines sanctioned for a period of more than one year risk weightage = 50%) व्यवस्था उल्लेख छ । यसले गर्दा यस्ता कर्जाले बैंकको पुँजीकोष र जोखिम मापनमा असर सोही अनुसार मिलान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ख) ग्राहकबाट प्रतिबद्धता शुल्क लिने सम्बन्धी नियामकीय व्यवस्था :

(१) नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन २०७८ को ई.प्रा. निर्देशन नं. २० वित्तीय ग्राहक संरक्षण तथा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी व्यवस्थाको दफा ८(६) मा ग्राहकले आफ्नो स्वीकृत कर्जा सीमाको वार्षिक औषत ६० प्रतिशतभन्दा कम रकम उपभोग गरेमा निश्चित प्रतिशतले प्रतिबद्धता शुल्क लिन पाउने । यस्तो शुल्क आवधिक कर्जा (Term Loan) मा स्वीकृत सीमाभन्दा कम उपयोग गरेको अवस्थामा कम उपयोग गरेको रकममा मात्र एक पटकका लागि प्रतिबद्धता शुल्क लिन पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

(२) सोही निर्देशनको दफा ८ (ख) मा कर्जा प्रवाह गर्दा लिने सेवा शुल्क, अग्रिम भुक्तानी शुल्क, प्रतिबद्धता शुल्क कर्जा स्वाप हुँदा लिने स्वाप शुल्क तथा नवीकरण हुने प्रकृतिका कर्जामा बैंकले लिन पाउने सेवा शुल्कको अधिकतम २० प्रतिशतसम्म शुल्क लिन सकिने व्यवस्था रहेको छ । 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकले लिन पाउने हालको अधिकतम सेवा शुल्क ०.७५ प्रतिशतको २० प्रतिशतको अधिकतम सीमाभित्र रही उपयोगमा नआउने हरेक कर्जाको (Unutilized Charge) वापत लिन सकिने व्यवस्था रहेको छ ।

उपरोक्त अनुसारको कर्जा सेवा शुल्क, अग्रिम भुक्तानी शुल्क, स्वाप शुल्क को दर, गणना प्रक्रिया र विधिको बारे ग्राहकसँग गरीने कर्जा सम्झौता पत्र (CFOL) मा स्पष्ट उल्लेख गरी कानुनी व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यस व्यवस्थाले स्वीकृत (Approved) भई प्रयोगमा नआउने (Unutilized) कर्जामा प्रतिबद्धता शुल्क लिन सकिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष :

आफ्नो साधन स्रोत समय र लागत समेत खर्च गरेर स्वीकृत हुने कर्जा तथा सुविधाको लिमिट ग्राहकले पूर्ण रूपमा उपयोग नगर्दा एकातर्फ आफ्नो वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा तोकिए अनुसार वा सोभन्दा बढी कर्जा सुविधाको लिमिट स्वीकृत (Approval) भइसक्दा पनि कर्जा लगानीको प्रगति सूचकांकमा नदेखिने एवं उत्पादकत्व र नाफामा आबद्ध (Tieup) नहुने अर्कोतर्फ पुँजीकोष गणनामा प्रयोग नभएको लिमिट Tier-I Capital बाट घटाउनुपर्ने, एक वर्षभन्दा बढी समय भएका तर उपयोग नभएका लिमिटहरूमा ५० प्रतिशत जोखिम भार राख्नुपर्ने अवस्थाका साथसाथै नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका अनुसार माथि उल्लेखित प्रतिबद्धता शुल्क लिन पाउने व्यवस्था समेतका कारणले कर्जा विश्लेषणबाट आवश्यक लिमिट र स्वीकृत एवं बढीभन्दा बढी रकम उपभोग गर्न ग्राहकलाई उत्प्रेरित गर्ने र आवश्यक व्यवस्थापन गर्न जरूरी देखिन्छ । ●

लेखक कृषि विकास बैंक लिमिटेडका उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत) हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

१. नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, २०७८
२. कृषि विकास बैंक लि. वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट, २०७८/७९
३. कृषि विकास बैंक लि अपरिष्कृत प्रकाशित वित्तीय विवरण २०७८ आश्विन मसान्तसम्म

निष्क्रिय तथा समस्याग्रस्त कर्जा असुली : रणनीति, समस्या र समाधानका उपाय

ध्रुवचन्द्र गौतम

बैंक तथा वित्तीय सम्बन्धी ऐन-२०७३ अनुसार 'कर्जा' भन्नाले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी संस्था वा अन्य व्यावसायिक प्रतिष्ठानहरूलाई निश्चित अवधिभित्र साँवा, व्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरीएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति र त्यसको वदलामा लगानी गरेको रकम असुली गर्ने अधिकार तथा त्यस्तो कर्जाको व्याज वा अन्य दस्तुर पुनर्कर्जा, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताको लागी जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्भन्नु पर्दछ र सो शब्दले नेपाल राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचनाका माध्यम वाट तोकिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेत लाई जनाउँदछ । साथै गैह्र कोषमा आधारित बैंक जमानत, प्रतीतपत्र, केडिट कार्ड सुविधा समेत कर्जा सुविधा अन्तर्गत पर्दछन् ।

यसैगरी 'कर्जा असुली' भन्नाले बैंकले ग्राहक लाई प्रदान गरेको कर्जा वा सुविधा वापत निज ग्राहकबाट असुल उपर गर्नु पर्ने बाँकी साँवा, व्याज, शुल्क वा अन्य कुनै रकम वा कमिशन समेतको असुलीलाई सम्भन्नु पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन-२०५८, प्रबन्धपत्र नियमावली तथा राष्ट्र बैंकले तोकेको सीमा शर्त मापदण्ड वा निर्देशनको अधीनमा रही बैंक तथा वित्तीय संस्थाले संस्थागत व्यावसायिक कारोवार सुव्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्न विनियमावलीको हकमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृति लिई र अन्य कार्यविधि एवं निर्देशिकाको हकमा सम्बन्धित संस्थाको सञ्चालक समितिको स्वीकृतिमा संस्थाको उद्देश्य परिपूर्ति हुनेगरी कार्यविधि, निर्देशिका जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

कुनै पनि बैंक वा वित्तीय संस्थाले वित्तीय उपकरण वा साधन वाट व्याज वा विना व्याजमा स्वीकार गरिएको निक्षेप परिचालन गरी प्रवाह गरिएको कर्जा जोखिम रहित एवं गुणस्तरीय हुन नसकेमा संस्थाको व्यावसायिक कारोवारमा अवरोध सिर्जनाभै बैंकको साख एवं प्रतिफलमा

समेत प्रतिकूल प्रभाव पर्न जान्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको मुख्य उद्देश्य आफ्ना निक्षेपकर्ताहरूको निक्षेप सुरक्षित गर्नु पनि हो । ऋणीले कर्जा लिँदाका वखत बैंक सँग गरेको सम्झौता बमोजिम साँवा तथा व्याज र अन्य दस्तुर नबुझाएको कारणबाट बैंकले वित्तीय नोक्सानी व्यहोर्नुपर्ने अवस्था सृजना हुनुको साथै बैंकको पूँजी नै क्षय हुन जाने स्थिति आउँछ जसलाई छोटकरीमा कर्जा जोखिम भनिन्छ । तसर्थ कर्जा प्रवाह गर्दा कर्जाको सर्वमान्य सिद्धान्त लाई अनुशरण गर्दै मापदण्डका आधारमा ग्राहक (ऋणी) एवं उपयुक्त परियोजना वा व्यवसायको छनोट गर्नु पर्दछ । त्यसैले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्दा कर्जा नीति, कर्जा विश्लेषण एवं सुरक्षणको मूल्यांकन प्रक्रिया, परियोजना तथा ऋणीको छनोट, उच्च व्यवस्थापन तथा संचालक समितिको निगरानीका साथै सदुपयोगिता निरीक्षण, कर्जा अनुगमन र नियन्त्रणका उपाय अवलम्बन गर्ने नीति अख्तियार गर्नु पर्दछ ।

उल्लेखित बमोजिम बैंकिङ्ग व्यवसायका प्रक्रिया, प्रणाली र मापदण्डको अधीनमा रही कर्जा प्रवाह गर्दा गर्दै पनि कतिपय अवस्थामा बैंकिङ्ग बजारमा जोखिम सिर्जना हुन जान्छ, जसको सहज रूपमा अनुमान, पूर्वानुमान तथा आँकलन गर्न कठिन हुन्छ । यस कारण जोखिमको पहिचान, मापन, नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ । तसर्थ कर्जाको जोखिम व्यवस्थापन गरी सम्भावित हानी नोक्सानीलाई समयमै नियन्त्रण र व्यवस्थापन गरी बैंकको प्रतिफल उच्च तुल्याउन कोषमा आधारित र गैह्र कोषमा आधारित कर्जा तथा सेवाहरूको सूक्ष्म निगरानीगरी कर्जालाई निष्क्रिय हुन नदिन कर्जा तथा सापटको समयमै साँवा व्याज भुक्तानी हुनुपर्ने र यदि सम्झौता बमोजिम समयमै भुक्तानी हुन नसकेमा भाखा नाघेको अवधिको आधारमा कर्जा सापट लाई देहाय बमोजिम सक्रिय तथा निष्क्रिय कर्जामा वर्गीकरण गर्नुपर्दछ ।

कर्जा सापटको वर्गीकरण :

१. **सक्रिय कर्जा :-** सक्रिय कर्जा अन्तर्गत असल तथा सूक्ष्म निगरानी कर्जाहरू पर्दछन् ।

(क) असल (Pass) :-

(अ) भाखा ननाघेका र १ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट,

(आ) मुद्दती रसिदको धितोमा गएका कर्जा तथा सापट,

(इ) नेपाल सरकारको सुरक्षणपत्र तथा नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्रको धितोमा गएका कर्जा तथा सापट,

(ई) पर्याप्त सुरक्षण लिई प्रति ग्राहक बढीमा रु. १० लाखसम्म प्रवाह भएको सुनचौँदी कर्जा ।

तर, अतिरिक्त धितो सुरक्षण वापत मुद्दती रसिद वा नेपाल सरकारको सुरक्षणपत्र वा नेपाल राष्ट्र बैंक ऋणपत्र धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेमा त्यस्ता कर्जा तथा सापट र रु. १० लाखभन्दा बढीको सुनचौँदी धितो कर्जालाई भने भाखा नाघेको आधारमा वर्गीकरण गर्नु पर्नेछ ।

(ख) सूक्ष्म निगरानी (Watch List) :-

(अ) १ महिनादेखि तीन महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट

(आ) एक महिना भित्र नवीकरण नभएका वा अस्थायी रूपमा बढीमा ९० दिनसम्म भुक्तानी अवधि बढाइएका अल्पकालीन वा चालुपूँजी प्रकृतिका कर्जा ।

(इ) अन्य कुनै पनि बैंक वा वित्तीय संस्थामा निस्क्रिय कर्जामा वर्गीकरण भएको ऋणीलाई प्रवाहित कर्जा ।

(ई) साँवा र ब्याज नियमित रूपमा भुक्तानी भएता पनि लगातार तीन वर्षदेखि खुद नोक्सानीमा रहेका वा नेटवर्थ ऋणात्मक भएका फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई प्रवाहित कर्जा ।

तर, निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका परियोजनालाई प्रदान गरिएका कर्जाको हकमा परियोजनाले व्यावसायिक उत्पादन शुरू गरे पश्चात ३ पूर्ण आर्थिक वर्षको वित्तीय विवरणको आधारमा मात्र यो व्यवस्था लागू हुनेछ ।

(उ) रु. २ अर्ब वा सोभन्दा बढी रकमका सह-वित्तीयकरण कर्जामा परिणत नभएका बहुबैंकिङ्ग कर्जा ।

(ऊ) राष्ट्र बैंकले निरीक्षण गर्दा ऋणीको नगद प्रवाह तथा परियोजना सञ्चालनको अवस्था कमजोर भएको आधारमा सूक्ष्म निगरानीमा राख्ने भनी निर्देशन दिइएका कर्जा ।

(ऋ) कर्जा स्वपूँजी अनुपात (Debt to Equity Ratio) ८०:२० भन्दा बढी हुने गरी प्रवाह भएका कर्जा ।

(ए) राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिमको ऋण भुक्तानी आम्दानी अनुपात कायम नगरेका कर्जा ।

(२) **निस्क्रिय कर्जा (Non-Performing Loan):-** निस्क्रिय कर्जालाई निम्नानुसारका वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ :

(क) कमसल (Sub-standard) : कमसल वर्गको कर्जा अन्तर्गत ३ महिनादेखि ६ महिनासम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट लाई जनाउँदछ ।

(ख) शंकास्पद (Doubtful) : शंकास्पद वर्गको कर्जा अन्तर्गत ६ महिनादेखि बढीमा १ वर्षसम्म भाखा नाघेका कर्जा/सापट लाई जनाउँदछ ।

(ग) खराब (Loss) : खराब वर्गको कर्जा अन्तर्गत १ वर्षभन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेका कर्जा/सापटका साथै निम्न बमोजिमका भाखा नाघेको वा ननाघेको कुनै पनि कर्जामा देहायको कुनै कैफियत देखिएमा त्यस्तो कर्जा तथा सापटलाई समेत खराब कर्जामा वर्गीकरण गर्नु पर्दछ ।

(क) ऋणी टाट पल्टेमा वा टाट पल्टेको घोषणा भएमा,

(ख) ऋणी बेपत्ता भएमा वा ९० दिनसम्म सम्पर्कमा नआएमा,

(ग) कर्जा दुरुपयोग भएमा,

(घ) परियोजना/व्यवसाय सञ्चालन हुने अवस्था नरहेमा, परियोजना वा व्यवसाय सञ्चालनमा नभएमा,

(ङ) प्रतीतपत्र, जमानत तथा अन्य सम्भावित दायित्वहरू फोर्स लोन (Force Loan) को रूपमा कोषमा आधारित कर्जामा परिणत भएको अवस्थामा त्यसरी कर्जामा परिणत भएको मितिले ९० दिनसम्म असुली नभएमा,

- (च) कर्जा असुल हुन नसकी लिलामी प्रक्रिया शुरू भएको वा असुली प्रक्रिया अन्तर्गत अदालतमा मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा,
- (छ) कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा कायम रहेका ऋणीलाई नयाँ वा थप कर्जा प्रदान गरेको अवस्थामा,
- (ज) सुरक्षणको बजार मूल्यले कर्जाको सुरक्षण हुन नसक्ने भएमा,
- (झ) खरिद वा डिस्काउन्ट गरेको बिल्सको भुक्तानी मिति (due date) ले ९० दिनसम्म असुली नभएमा,
- (ञ) कुनै व्यक्ति/फर्म/कम्पनीको नाममा रहेको कर्जा अर्को व्यक्ति/फर्म/कम्पनीले उपभोग गरेको अवस्थामा,
- (ट) टि.आर.कर्जा (Trust Receipt Loan) भुक्तानी गर्ने प्रयोजनको लागि प्रतीतपत्र खोल्दाका बखत उल्लेख नगरिएको अन्य कुनै नयाँ कर्जा स्वीकृत गरी प्रवाह भएमा ।
- (ठ) Credit Card कर्जा भाखा नाघेको मितिले ९० दिनभित्र अपलेखन नभएमा ।
- (ड) ऋणीले एउटै मिति वा अवधिको अलग अलग वित्तीय विवरण पेश गरेको अवस्थामा ।
- (ढ) बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिई सम्बद्ध व्यक्ति वा संस्थालाई कर्जा/सापट प्रदान गरेमा यस्ता कर्जाहरूलाई खराब वर्गमा राखी असुली कारवाही गर्नु पर्दछ । साथै नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गरेको निर्देशन बमोजिम कर्जामो वर्गीकरण गर्नु पर्दछ ।

कर्जा नियमित/असुली कारवाही सम्बन्धि रणनीति

१. कर्जालाई नियमित (Regularize) गर्ने :

बैंकबाट प्रवाह भएका कर्जाहरूको कर्जा सम्झौता वा शर्त अनुसार साँवा, साँवाको किस्ता वा ब्याज नियमित नभएमा त्यस्ता कर्जा के कति कारणले निस्क्रिय कर्जामा परिणत हुन खोजेका हुन सो विषयमा ग्राहकसँग छलफल गरी अनिवार्य रूपमा Discussion Paper तयार गरी सम्बन्धित कर्जा मिसिलमा समावेश गर्ने तथा कर्जाको गुणस्तर घट्न नदिने उपायहरू समेत अवलम्बन गर्नु पर्दछ । कर्जा असुली ताकेता सम्बन्धी कारवाही प्रारम्भ गर्नुपूर्व त्यस्ता कर्जाको सीमा घटाएर वा आंशिक धितो फुकुवा गरी सुरक्षणको अनुपातमा कर्जा भुक्तानी गर्न लगाएर कर्जाको गुणस्तर घट्न

नदिने गरी कर्जालाई नियमित (Regularize) समेत गर्न सकिन्छ ।

(१) **कर्जा असुली ताकेता** : बैंकबाट प्रवाह भएको कर्जालाई वित्तीय अनुशासनको दायराभित्र राखी निर्धारित समयमै कर्जाको साँवा तथा ब्याज असुल उपर गरी कर्जालाई निस्क्रिय हुन नदिनकोलागि कर्जाको भाखा नाघ्नु अगावै ग्राहकलाई देहाय बमोजिम स्मरणपत्रहरू पठाउनु पर्नेछ ।

(क) ब्याज बुझाउने बारे स्मरणपत्र : ब्याज बक्यौता भएमा वा कर्जा ग्राहकले नियमित ब्याज नबुझाएमा ब्याज बुझाउने बारे निर्दिष्ट ढाँचामा स्मरणपत्र पठाउनु पर्नेछ ।

(ख) कर्जा भुक्तानी सम्बन्धी प्रथम स्मरणपत्र : ग्राहकलाई कर्जा स्वीकृतिको समयमा बैंकले दिएको कर्जा स्वीकृति पत्रमा उल्लेखित भुक्तानी कार्यक्रम बमोजिम साँवाको किस्ता वा साँवा रकम भुक्तानी गर्ने समय आउनु एक महिना अगावै कर्जा ग्राहकलाई निर्दिष्ट ढाँचामा कर्जा ग्राहकले तिर्नुपर्ने रकम, मिति र आगामी किस्ताको बारेमा जानकारी हुने गरी कर्जा भुक्तानी सम्बन्धि स्मरणपत्र पठाउनु पर्नेछ ।

(२) स्मरणपत्र पठाई समयमा साँवा ब्याज बुझाउन स्मरण गराउँदा समेत निर्धारित भुक्तानी कार्यक्रम बमोजिम साँवा ब्याज असुल नभएमा सम्बन्धित कार्यालयले देहाय बमोजिम ताकेता पत्र पठाउनु पर्नेछ ।

(क) कर्जा भुक्तानी सम्बन्धी प्रथम ताकेता पत्र : साँवा वा साँवाको किस्ता भाखा नाघेमा वा एक महिनाभन्दा बढी अवधि देखि ब्याज बक्यौता भएका कर्जा ग्राहकलाई १५ दिनको म्याद दिई निर्दिष्ट ढाँचामा ताकेता पत्र पठाउनुपर्नेछ । सो पत्रको बोधार्थ धितो मन्जुरीनामा तथा व्यक्तिगत जमानत दिने व्यक्तिलाई समेत दिनुपर्नेछ ।

(ख) कर्जा भुक्तानी सम्बन्धी दोश्रो ताकेता पत्र : प्रथम ताकेता पत्र पठाउँदा पनि कर्जा ग्राहकले बाँकी बक्यौता रकम बुझाउन आलटाल गरेमा पुनः १५ (पन्ध्र) दिनको म्याद दिई निर्दिष्ट ढाँचा बमोजिम पत्रपत्रिकामा नाम प्रकाशन गर्नुपूर्वको ताकेता पत्र कर्जा ग्राहकलाई पठाउनु पर्नेछ । सो पत्रको बोधार्थ धितो मन्जुरीनामा तथा व्यक्तिगत जमानत दिने व्यक्तिलाई समेत दिनुपर्नेछ । ग्राहकले खण्ड (क) बमोजिमको प्रथम स्मरणपत्र प्राप्त गरेको मितिले १ (एक)

महिनासम्म पनि कर्जाको ब्याज, किस्ता वा सम्पूर्ण कर्जा नबुझाएमा महिना समाप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र पुनः दोस्रो स्मरणपत्र अनिवार्य रूपले बुझाउनु पर्नेछ ।

- (ग) खण्ड (क) र खण्ड (ख) बमोजिम स्मरणपत्र बुझाउदा सम्बन्धित ऋणी वा मन्जुरीनामा दिने व्यक्ति वा निजको एकाघरको परिवारलाई बुझाउनु पर्नेछ । सम्बन्धित ऋणी/मन्जुरीनामा दिने व्यक्ति बाहेक अन्य परिवारका सदस्यलाई पत्र बुझाउदा भरपाईमा निजको नामथर, ऋणीसँगको नाता, पत्र बुझ्नेको मिति र सम्पर्क (टेलिफोन/मोबाइल) नम्बर समेत उल्लेख हुने गरी निजको सहीछाप दस्तखत गराई उक्त पत्र ऋणीलाई बुझाउने प्रतिबद्धता समेत लिई मिसिलमा संलग्न गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) परियोजना आंशिक रूपमा सञ्चालनमा आएका वा बन्द भएका वा कर्जा दुरुपयोग गरेका कर्जा ग्राहकलाई निर्दिष्ट बमोजिमको ढाँचामा परियोजना सञ्चालन गरी कर्जाको सदुपयोग गर्न स्मरणपत्र पठाउनु पर्नेछ ।
- (ङ) परियोजना सञ्चालन गरी कर्जाको सदुपयोग गर्न स्मरणपत्र पठाएको एक महिनाभित्र पनि परियोजना सञ्चालन नगरी कर्जा दुरुपयोग गरेमा खराब कर्जामा वर्गीकरण गरी तत्काल कर्जा असुलीको कारवाही शुरु गर्नुपर्नेछ ।

२. कर्जा ग्राहकलाई स्मरणपत्र/ताकेतापत्र बुझाउने माध्यम :-

- (१) कर्जा बुझाउने बारेको स्मरणपत्र वा ताकेता पत्र बैंकको आवश्यकता अनुसार देहाय बमोजिमको कुनै माध्यमबाट पठाउनु पर्नेछ ।
 - (क) सम्बन्धित कर्जा ग्राहक वा निजको एकाघर परिवारका सदस्यलाई पत्र बुझाउने ।
 - (ख) फिर्ती रसीद प्राप्त हुने गरी कुरियर वा हुलाक मार्फत पत्र पठाउने ।
 - (ग) टेलिफोन/मोबाइल/एस.एम.एस./ईमेल लगायतका उपयुक्त विद्युतीय माध्यमबाट सूचना सम्प्रेषण गर्ने ।
- (२) कार्यविधिको दफा ४ बमोजिम बुझाइएका स्मरणपत्र वा ताकेतापत्र कसलाई बुझाएको हो सोको भर्पाइ गराई उक्त भर्पाइमा नाता सम्बन्ध खुल्ने गरी बुझाएको मिति समेत उल्लेख गरी

सम्बन्धित ग्राहकको मिसिलमा संलग्न गर्नु पर्नेछ ।

३. कर्जा बुझाउन ल्याउने बारेको २१ (एक्काइस) दिने सूचना प्रकाशनको निर्णय :

- (१) कर्जाको वर्गीकरण अनुसार कमसल, शंकास्पद वा खराब वर्गमा परी असुली कारवाही गर्नुपर्ने ग्राहकहरूलाई स्मरणपत्र तथा ताकेतापत्र पठाइ सकेपछि तोकिएको म्यादभित्र पनि रकम बुझाउन नल्याएमा सम्बन्धित कार्यालय स्तरीय कर्जा असुली समितिले कर्जा बुझाउन ल्याउने बारेको २१ (एक्काइस) दिने सूचना प्रकाशन गर्ने निर्णय गरी निर्दिष्ट ढाँचामा सूचना प्रकाशनको लागि बैंकको जिल्ला स्तरीय कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (२) ५० लाख सीमासम्मको हकमा जिल्ला स्तरीय कार्यालयले आफ्नो र जिल्लाका अन्य कार्यालयको सूचना प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । सोभन्दा बढी कर्जा बक्यौता भएको हकमा जिल्ला स्तरीय कार्यालयले २१ (एक्काइस) दिने सूचना प्रकाशनका लागि आफ्नो कार्यालयबाट निर्णय गरी स्वीकृतिको लागि सम्बन्धित प्रादेशिक कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।
- (३) जिल्ला स्तरीय कार्यालय/प्रादेशिक कार्यालयले कर्जा बुझाउन ल्याउने बारेको २१ (एक्काइस) दिने सूचना प्रकाशन गर्दा निर्दिष्ट ढाँचामा तयार गरी प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । साथै पत्रपत्रिकामा नाम प्रकाशन गर्ने अधिकार र प्रक्रिया बैंकको ऋण असुली कार्यविधि २०७७ को परिच्छेद-३ को दफा ७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था वाट लगानी भई निस्क्रिय भएका कर्जाहरूको हकमा सम्भव भएसम्म प्रत्येक आ.व.मा जोखिमको स्तर निर्धारण हुने गरी Loan Category तथा Score सहित कर्जाको जोखिम अनुसारको वर्गीकरण गर्ने र अपलेखित कर्जाको हकमा 'क' 'ख' 'ग' वर्गीकरण गरी कर्जाहरूको जोखिम मापन गर्नुपर्दछ । यसरी कर्जा/ग्राहकको भाखा नाघेको अवधिको आधारमा सम्पूर्ण कर्जा वर्गीकरण गरे पश्चात कर्जाको वर्गीकरण र असुलीको अवस्था हेरी कर्जाको साँवा/व्याज बक्यौता भई भाखा नाघेको ९० दिनभन्दा बढी अवधि भइसकेका कर्जाहरूलाई समयको आधारमा धितोको अवस्था, परियोजनाको अवस्था, ऋणीको आर्थिक अवस्थाहरू समेत

यकिन गरी वर्गीकरण गर्नु पर्नेछ । सोही आधारमा बैकले आफ्नो कर्जा असुली सम्बन्धी भावी रणनीति, कार्यक्रम र कारवाहीहरूलाई अगाडि बढाउनु पर्दछ ।

पत्रपत्रिकामा २१ दिने कर्जा बुझाउने बारे सूचना, धितो लिलाम बिक्री गर्ने बारेको ३५ दिने सार्वजनिक सूचना, कालोसूचीमा नाम समावेश गर्ने बारेको कारवाही प्रक्रिया, ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दर्ता लगायतका प्रक्रिया पूरा गरी विभिन्न दैवी तथा प्राकृतिक प्रकोप लगायतका कारणबाट ग्राहक तथा परियोजनामा जनधनको क्षति भई बैकको कर्जा असुल उपर हुन नसकेको अवस्थामा Case to case का आधारमा समेत ब्याजमा निश्चित प्रतिशत वा रकम मिनाहा/छुट सुविधा दिई निस्क्रिय तथा समस्याग्रस्त कर्जा असुली एवं राफसाफ गर्ने रणनीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ । कर्जा असुली एवं राफसाफ गर्दा ९० दिन भन्दा बढी अवधि भैइसकेका ग्राहकहरूको कर्जा वर्गीकरण गर्दा निर्दिष्ट अनुसूचीका आधारमा देहाय बमोजिम जोखिम वर्गीकरण गरी वर्गीकरण पश्चात् मात्र ब्याज छुट/मिनाहा प्रक्रिया अघि वढाउनु पर्दछ ।

(क) मध्यम जोखिम भएका कर्जा “क” वर्ग (Category A)

- (१) साँवा वा किस्ता वा ब्याज ९० दिनभन्दा बढी समयदेखि निस्क्रिय रहेका कर्जा ।
- (२) बैकले तोकेका शर्तहरू आंशिक रूपमा परिपालना गरेका ग्राहकहरू ।
- (३) परियोजना संचालन गरेका ग्राहकहरू ।
- (४) ग्राहकको आर्थिक अवस्था मध्यम वा सन्तोषजनक भएका ग्राहकहरू ।
- (५) धितो सुरक्षणले कर्जालाई खाम्न सक्ने अवस्थामा रहेका कर्जा ।

(ख) उच्च जोखिम भएका कर्जा “ख” वर्ग (Category B)

- (१) बैकले तोकेका शर्तहरू परिपालना नगरेका ग्राहकहरू ।
- (२) साँवा वा साँवाको किस्ता वा ब्याज १ वर्ष देखि २ वर्षसम्म भाखा नाघी वक्यौता रहेका ग्राहकहरू ।
- (३) धितोको अवस्था सामान्य रहेको ग्राहकहरू ।
- (४) धितो सहज रूपमा बिक्री हुन सक्ने/नसक्ने यकिन नभएको ।
- (५) परियोजना आंशिक रूपमा संचालनमा रहेको ।

(६) अदालत र ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मुद्दा चलिरहेको कर्जा ।

(७) ग्राहकको आर्थिक अवस्था सामान्य रहेको ।

(ग) अति उच्च जोखिम भएका कर्जा “ग” वर्ग (Category C)

- (१) बैकले तोकेका शर्तहरू परिपालना नगरेका ग्राहकहरू ।
- (२) साँवा वा साँवाको किस्ता वा ब्याज २ वर्षभन्दा बढी समय देखि भाखा नाघी असुल उपर हुन नसकेका वा समस्याग्रस्त भएका कर्जा ।
- (३) भीर-पाखो भएको, नदी/खोलाले कटान गरेको वा कटान गर्ने सम्भावना रहेको वा अन्य कारणबाट धितोको मूल्य ह्रास हुँदै गएको ।
- (४) धितोमा उच्च भोल्टेजको विद्युत प्रसारण लाईन रहेको सडक सरकारी अधिग्रहणमा परी मुआब्जा नपाउने अवस्था भएको ।
- (५) वन-जंगल वा निकुञ्जसँग जोडी प्रयोगमा आउन नसकेको धितो ।
- (६) अन्य धितो नभएको वा पत्ता लाग्न नसकेको धितो ।
- (७) प्राकृतिक प्रकोपबाट परियोजनामा क्षति पुगेको ।
- (८) परियोजना पूर्णरूपमा असफल वा रूग्ण भएको ।
- (९) अदालत, ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मुद्दा चलिरहेको वा मुद्दामा बैकको विपक्षमा फैसला भई धितोको स्वामित्व नरहेको/नरहने अवस्थामा भएको ।
- (१०) ऋणीको मृत्यु भएको ।
- (११) ऋणी वा एकाघरको घरमुलीको मृत्यु भई परियोजना बन्द भएको तथा कर्जा असुलीका अधिकतम कारवाहीबाट समेत असुल उपर हुन नसकेको ।
- (१२) ग्राहक दीर्घ रोगी भएको वा ग्राहकको आर्थिक अवस्था अत्यन्त दयनीय रहेको ।

कर्जा नोक्सानी व्यवस्थाको आधारमा कर्जाको वर्गीकरण गरेपश्चात् जोखिमको स्तर निर्धारण गर्नुपर्नेछ । जोखिमको स्तर अनुसार कर्जाको गुणस्तर कायम गरी कर्जा प्रभागको सुधार गर्न कार्यालय स्तरबाट नै ग्राहकसँग सम्झौता गर्ने वा कानूनी कारवाहीद्वारा निस्क्रिय कर्जा राफसाफ गर्ने हो सोको निक्कै गर्नुपर्नेछ ।

निस्क्रिय कर्जा : निस्क्रिय कर्जा भन्नाले असल वर्ग

तथा सूक्ष्म निगरानी वर्गमा रहेका वाहेक अन्य वर्गमा रहेका भाखा नाघेका कर्जा तथा सुविधा र नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा निस्क्रिय कर्जा भनी तोकेको वर्गमा रहेको कर्जा तथा सुविधाहरूलाई समेत जनाउँछ ।

अपलेखित कर्जा : नेपाल राष्ट्र बैंकले परिभाषा गरे बमोजिम खराब वर्गको वर्गमा परी १००% (शत- प्रतिशत) कर्जा नोकसानी व्यवस्था भैसकेको, कर्जा सुरक्षणमा रहेको धितो लिलाम बित्री हुन नसकेको अवस्थामा बैंक आफैले साकार गर्दा नपुग भएको रकम भएमा, धितो मूल्यांकन रकम बाट लिलाम बित्री भई बैंकले लेना रकम नपुग भएमा र रु. ५० हजार वा सो भन्दा बढी रकम अपलेखन गर्नु पूर्व कर्जा ग्राहक वा निजसँग सम्बन्धित पक्षहरू लाई कर्जा सूचना केन्द्रको कालोसूचीमा समेत अनिवार्य समावेश भएको कर्जा लाई अपलेखित कर्जा भनिन्छ र उल्लेखित अवस्थामा मात्र कर्जा अपलेखन गर्न सकिन्छ । साथै अपलेखित गरिएको कर्जा लाई कर्जा असुली कार्यविधिमा तोकिएको प्रक्रिया पूरा गरी धितोको अवस्था, परियोजनाको अवस्था, ग्राहकको आर्थिक अवस्था, अदालत, अख्तियार, असुली न्यायाधीकरण लगायतका निकायमा मुद्दा चलिरहेको अवस्थाको आधारमा भविष्यमा कर्जा असुली हुन सक्ने सामान्य जोखिम भएका 'क' वर्ग, मध्यम कर्जा असुल गर्न केही कठिन हुने अवस्था भएमा 'ख' वर्ग र धितो असुरक्षित, ग्राहकको मृत्यु वा परियोजनामा दैवीप्रकोप वा कावू बाहिरको परिस्थिति सिर्जनाभै असुल उपर हुन नसक्ने कर्जा लाई 'ग' वर्गमा वर्गीकरण गरी नियमित कर्जा अभिलेख वाट हटाई छुट्टै अभिलेख तयार गरी खातावन्दीको समयमा व्याज समेत गणना गरी अद्यावधिक गरी राख्नु पर्ने छ ।

गैह्रबैंकिङ्ग सम्पत्ति : कर्जा सुरक्षण वापत रहेको चल अचल सम्पत्तिको कुनै कारणवश असुली प्रक्रिया अन्तर्गत शतप्रतिशत कर्जा नोकसानी व्यवस्थाभै ३५ दिने लिलामी सूचना वाट समेत बित्री हुन नसकेमा आफ्नो प्रयोग वा बित्री गर्ने प्रयोजनका लागि बैंक आफैले सकार गरी लिएको सम्पत्ति लाई गैह्र बैंकिङ्ग सम्पत्ति भनिन्छ । सुरक्षण वापत राखिएको धितो सकार गर्दा कर्जाको साँवा ब्याज र अन्य लेना रकम समेत हिसाब गरी कूल लेना रकम लाई सकार रकम कायम गरी गैह्रबैंकिङ्ग सम्पत्तिको रूपमा हिसाब राख्नु पर्ने छ । यदि सकार गर्दा कर्जा सुरक्षणमा रहेको धितो मूल्यांकन रकमले खाम्न नसकी सकार रकम नपुग भएमा धितो मूल्यांकन रकम वरावर मात्र सकार गर्नुपर्दछ र नखामेको रकम

लाई कार्यविधिमा उल्लेख भएको प्रक्रिया पूरा गरी नपुग रकम लाई अपलेखन गर्नुपर्नेछ । यस्तो सकार सम्पत्तिको हिसाब प्रत्येक आर्थिक वर्षको खाताबन्दीमा सकार पछिको शुल्क गणना गरी अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।

बैंकले आफ्नो प्रयोजनको लागि संचालक समितिबाट स्वीकृति लिई बैंकको नाममा सम्पत्ति जनाइसकेको अवस्थामा वाहेक बैंकको नाममा नामसारी भई नसकेको वा नामसारी भई जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा वनि सकेको गैह्रबैंकिङ्ग सम्पत्ति बित्री गरिने वारेको सूचना प्रकाशन नभएको अवस्थामा ग्राहक वा जग्गाधनी वा हकवालाले बैंकको लेना रकम बुझाई फिर्ता माग गरेमा वा बैंकले फिर्ता लिन लिखित सूचना गरेमा सम्बन्धित ऋणी, मञ्जुरीनामा दिने व्यक्ति वा हकवाला लाई उक्त सम्पत्ति फिर्ता गर्न सकिनेछ । सकार गरेको मध्ये आंशिक रूपमा कुनै कित्ता ऋणीले फिर्ता माग गरेमा समेत बाँकी धितोले बाँकी लेना रकम खाम्ने भएमा फिर्ता गर्न सकिनेछ ।

निस्क्रिय एवं समस्याग्रस्त कर्जा असुलीमा देखिने समस्याहरू :

- कर्जा लगानी गर्दाका वखत धितो, परियोजनाको विश्लेषण एवं ऋणीको तिर्न सक्ने क्षमता अध्ययन नहुनु,
- कर्जा लगानी भैसके पछि सदुपयोगिता निरीक्षण नहुनु,
- नियमित अनुगमन नहुनु,
- समयमै तरताकेता नहुनु,
- ऋणी वेपत्ता हुनु,
- परियोजना बन्द हुनु,
- वेजिल्लाको धितो भएको कारण धितोको वास्तविक अवस्था थाहा नहुनु,
- कर्जा सापट एवं ग्राहकको प्रभावकारी रूपमा वर्गीकरण नहुनु,
- कर्जाको मिसिल अध्ययन गरी ऋणीको अवस्थाको अभिलेख (प्रोफाईल) तयार नहुनु,
- धितोले कर्जा नखाम्ने अवस्था सिर्जना हुनु,
- सकार सम्पत्तिको जग्गाधनी पुर्जा वनाउनमा कठिनाइ हुनु,
- बैंकको नाममा आएको सम्पत्ति असुरक्षित हुनु,

निष्क्रिय एवं समस्याग्रस्त कर्जा फछ्यौट सम्बन्धि व्यवस्था :

कर्जा ग्राहकको वर्गीकरण पश्चात असुली कारवाही अन्तर्गत ब्याज असुली गरी कर्जा नियमित गर्ने, कर्जाका लागि तरताकेता गर्ने, स्मरण पत्र पठाउने यदि कर्जा नियमित हुन नसकेमा, २१ दिने सूचना, ३५ दिने लिलामी सूचना जस्ता प्रक्रिया पूरा गरी कर्जा असुली कारवाही गर्दा पनि असुल उपर नभएमा ऋणीले कर्जा बुझाउन अटेर गरेमा वा कर्जा बुझाउने अवस्था नरहेमा निष्क्रिय एवं अपलेखित कर्जा असुली र सकार सम्पत्ति फिर्ता एवं फछ्यौटका लागि ऋणीको अवस्था हेरी Case to case का आधारमा व्याज तथा हर्जाना रकममा बैंकको असुली कार्यविधिको अधीनमा रही संचालक समिति वाट स्वीकृतिभै कार्यान्वयनमा रहेको समस्याग्रस्त कर्जा असुली निर्देशिकामा उल्लेख गरिएको मापदण्डहरूका आधारमा आंशिक वा पूरै व्याज/हर्जाना छुट मिनाहा दिई कर्जा असुल उपर गरी बैंकको सम्पत्तिलाई तरलतामा परिणत गर्न सकिन्छ जस वाट बैंकको वित्तीय सूचकांक सकारात्मक वन्नगै कर्जाको गुणस्तरमा समेत सुधार हुन जान्छ ।

निष्क्रिय एवं समस्याग्रस्त कर्जाको व्याज छुट/मिनाहा दिन सकिने आधार :

बैंकको कार्यविधि बमोजिम संचालक समिति मार्फत समय समयमा जारी हुने निर्देशिका अनुसार व्याज छुट/मिनाहा दिँदा देहाय बमोजिमका अवस्थाका ग्राहक एवं कर्जाहरूमा मात्र छुट प्रदान गर्न सकिने छ । यसरी कार्यविधि र निर्देशिका बमोजिम छुट/मिनाहा दिँदा मिशिल लाई एउटा Excel Sheet मा तयार गरिएको जोखिमको भार सहितको गणितीय माध्यममा तयार गरिएको निश्चित मापदण्डको योगफल वाट आएको जोखिमको स्तर लाई आधारमानी निश्चित प्रतिशत (दरले) छुट गर्ने व्यवस्था तयार गरिएकोले छुट/मिनाहा व्यवस्था पारदर्शी एवं वैज्ञानिक रहेको छ ।

- बाढी, पहिरो, सुख्खाग्रस्त, भूकम्प, आगजनी, महामारी रोगलगायतका अन्य प्राकृतिक प्रकोपका कारणले मानवीय क्षती, परियोजना वा धितोको क्षति भएमा ।
- बैंकको लगानीमा खरिद भएका वा धितो सुरक्षणमा रहेका मिल मेसिनरी, उपकरण, निर्माण कार्यमा प्रयोग हुने इक्युपमेन्ट, सवारी साधनहरू दुर्घटना, आगजनी तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट क्षति वा नष्ट भएमा ।

- ग्राहक (Principal borrower) को मृत्यु भई वा शारीरिक एवं मानसिक रूपमा अशक्त भई परियोजना संचालन नभएमा ।
- सशस्त्र डाँका समूह वा कुनै व्यक्ति वा समूहले ग्राहक वा घरमूलीको हत्या गरेको वा जायजेथा लुटी लगेको अवस्थामा वा ग्राहक विस्थापित भएमा ।
- ग्राहक आन्तरिक द्वन्दपीडित वा लामो समयदेखि वेपत्ता भएमा ।
- परियोजना असफल वा रूग्ण भई बन्द भएको वा संचालन हुन नसकेमा ।
- धितो असुरक्षित वा कमजोर वा अवमूल्यन वा ह्रास भई कर्जालाई खान्न वा असुल उपर हुन नसक्ने भएमा ।
- ग्राहकको एकाघर परिवारको नाउँमा अन्य जायजेथा समेत नभएको वा पत्ता लाग्न नसकेमा ।
- धितो लिलाम बिक्री वा अन्य व्यवस्थाबाट असुल उपर गर्दा निजको परिवार वा नाबालक छोराछोरीको उडीवास हुने अवस्था देखिएमा ।
- धितो सम्पत्तिमा मुद्दा परी अदालतको फैसला अनुसार सो धितो उपर आंशिक वा पूर्ण रूपमा धितो दिनेको हकभोग गुमेमा ।
- गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति फरफारक गर्ने गरी तत्कालीन ग्राहक वा मन्जुरीनामा दिने व्यक्ति वा हकवालाले फिर्ता माग गरेमा ।
- अदालतमा मुद्दा चलिरहेको कारणले सम्भावित जोखिमको अवस्था भएमा ।
- ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा न्यायाधीकरणको स्वीकृति लिएर वा मुद्दाको टुंगो लागिसकेको अवस्थामा असुली न्यायाधीकरणलाई तिर्नुपर्ने सम्पूर्ण दस्तूर र बैंकलाई बुझाउनु पर्ने रकम बुझाउन मञ्जुर गरेमा ।
- अदालतको फैसलाबाट सुरक्षणमा रहेको सम्पत्ति ऋणीको हक अधिकारबाट अन्य कसैको हक अधिकार कायम भएमा वा विगो रकम असुली भएमा वा ग्राहकले बुझाउन मञ्जुर भएमा ।
- ग्राहक वा निजको एकाघर परिवारको पति वा पत्नी वा १८ वर्ष नपुगेका सन्तान समेतलाई कडा रोग लागेको कारणबाट ग्राहकको नगद प्रवाहमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न गई परियोजनामा क्षति पुग्न गएमा ।
- अपलेखित कर्जा तथा गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति ।

व्याज छुट गर्न नसकिने अवस्था :

- कुनै ग्राहकलाई एक पटक छुट दिई राफसाफ भएकोमा निजले पुनः कर्जा लिएमा,
- ग्राहक स्वयंको लापरवाहीको कारणबाट परियोजना असफल भएकोमा,
- कर्जाको दुरुपयोग भएकोमा,
- कर्जा असुली कार्यविधिले निर्दिष्ट गरे बमोजिम कर्जा बुझाउने बारे स्मरण एवं ताकेता पत्र नबुझाएको भएमा ।
- कर्जा बुझाउने बारे २१ दिने सूचना पत्रिकामा प्रकाशन नगरेको भएमा ।
- कर्जाको कुनै पनि असुली कारवाही नभएको भएमा ।

यसरी बैंकले लगानी गरेको कर्जामध्ये निस्क्रिय कर्जामा परिणत हुन गएको र पाउनु पर्ने व्याज वढ्दै गएको अवस्थामा कर्जाको गुणस्तर कायम गरी बैंकको वित्तीय अवस्था सन्तुलित एवं प्रभावकारी तुल्याउन निस्क्रिय एवं समस्याग्रस्त कर्जा, युवा स्वरोजगार, Buy back कर्जा, साभाना संस्थामा लगानी भएका कर्जा तथा अपलेखित एवं गैह्र बैंकिङ्ग सम्पत्तिमा परिणत भएका कर्जा फछ्यौट गर्न उल्लेखित बमोजिमका विभिन्न रणनीतिहरू अख्तियार गरी नियमित रूपमा असुली कारवाही संचालन

गरिएमा बैंकको कर्जा सम्पत्तिको गुणस्तर कायम भई निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षित हुने र बैंकप्रति ग्राहक एवं सर्वसाधारणको विश्वास बढ्न गई बैंक एवं मुलुकको समग्र आर्थिक विकासमा समेत थप टेवा पुग्नेछ । ●

लेखक कृषि विकास बैंकका प्रमुख सेवा अधिकृत
एवं उप-महाप्रबन्धक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री :

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन-२०७३ (संशोधित)
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन-२०७८
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क", "ख" र "ग" वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन, २०७८
- कर्जा असुली कार्यविधि-२०७७ (कृषि विकास बैंक लि.)
- बैंक समाचार विशेषांक अंक ४९, ५२, ५३, ५४ (कृषि विकास बैंक लि.)
- वित्तीय सन्देश स्मारिका तथा संगठन स्मारिकाका विभिन्न अंकहरू
- समस्याग्रस्त कर्जा असुली तथा गैह्र बैंकिङ्ग सम्पत्ति राफसाफ निर्देशिका-२०७७

Nepal's Agriculture, Agricultural Credit and Role of ADBL for Agriculture Sector Promotion in Nepal

Babu Kaji Thapa

1.0 NEPAL'S AGRICULTURE

1.1 Introduction:

About 65 per cent people have relied on agriculture and an allied activity for their livelihood and 25.8 per cent GDP contributes by this sector in Nepal. If we look at the data, about 3.1 million (21%) land is cultivated and still one million ha. land is said to be fallow; which can be brought under-cultivation. Meaning is that a large proportion of land is either fallow, semi-fallow, not registered or not cultivated. It may be because those who want to farm have no land and those who have land do not do farming. It merely can be termed as unfair distribution of land resources. The Ministry of Agriculture and Livestock Development (MoALD) has announced many innovative and farmers' friendly agriculture development programs for the FY 2078/79 and same is the scenario of Provincial Ministries. MoALD has received a total of nearly more than 45 billion rupees budget for current fiscal year 2078/79 B.S. (only 2.76% of the total national budget) for agriculture sector promotion. The MoALD has launched many mega projects and programs for the promotion of agriculture sector. They are Agriculture Development Strategy (2076/77-2080-81 B.S.), Pri-minister Agriculture Modernization Programme (2073-82 B.S.), Sustainable Development Goals (2016-2030 AD), 15th Five Year Plan (2076/77-2080-81 B.S.), Agriculture Sector Development Program (ASDP), Rural Enterprises and Remittance Programme (RERP), Nepal Livestock Sector Innovation Project (NLSIP), REED etc. However, the outcome of the programs is yet to judge fairly.

1.2 Major Problems of Agriculture Sector in Nepal:

Nepal's agriculture sector has experienced many problems for long time and farmers are impatiently waiting for its resolution too. To quote some of them are:

- low investment
- subsistence farming culture, lack of mechanization/modernization
- unavailability of agri. inputs including irrigation facilities on time, place and rate
- haphazard land fragmentation, deteriorating soil properties/quality
- unorganized market structure (broker domination)
- poor research, extension and development
- unscientific agricultural organogram (after federalism)
- mis-use of agricultural grants/subsidy loans
- climate change (increase in temperature, erratic monsoon, outbreak of insect/disease..), natural calamities, monsoon- based farming
- lack of youth friendly agricultural policies
- poor agriculture insurance policy and its implementation

- ignorance of youths towards agriculture
- lack of programs for preservation and protection of traditional agricultural genes, varieties, agricultural culture, values and tradition
- Millions of youths have returned from abroad, displaced from the domestic cities or have lost their jobs because of present pandemic of Covid-19. They are waiting for the government's favorable policies in agriculture so that they can involve in farming for the commercialization, export promotion and import substitution and modernization of the agriculture sector.
- Increasing Import: According to the data of Customs Office, the import of major agricultural commodities till 2078 Mangsir is as below.
 - Total goods import: 838 billion (export: 103 billion)
 - Oil/fat import: 69.85 billion (export: 60.28 billion)
 - Cereal import: 34 billion
 - Vegetable import: 19.58 billion (export: 0.42 billion)
 - Oilseed import: 12.92 billion
 - Fruits import: 10.85 billion
 - Sugar import: 4.45 billion
 - Tea/coffee/spices import: 4.43 billion (export: 3.90)

The situation of trade deficit has becoming an alarming one. Despite of the great potential of agricultural production in the country, the import of agricultural produce has become a painful truth.

2.0 AGRICULTURAL CREDIT IN NEPAL

2.1 Agriculture Credit Flow:

Agriculture credit is one of the important factors for entire development and promotion of agricultural sector. Unless and until there is a big investment

in agriculture; commercialization, mechanization, imports substitution, export promotion and industrialization is almost possible. To achieve all these things; it needs big investment/credit. If we look at the agriculture credit flow in Nepal, it is not so satisfactory. Despite the regulatory requirement of at least to reach 13 per cent of BFI's total investment in agriculture till 2079 B.S., it is below 7 per cent. If we add investment in the sector like agriculture commodity marketing, processing and storage as agricultural investment then, it is around 11 per cent.

There are 27 commercial banks, 17 development banks, 17 finance companies, 67 micro credit institutions in Nepal having 11127 branches altogether till 2078 Kartik. According to the NRB report, 45.5 trillion rupees have been invested as loan by BFIs till 2078 kartik. Out of which only around 320 billion rupees have been truly invested in agriculture sector (agriculture, forest and fish) by them despite of high demand of around 500 billion rupees agricultural credit annually. As far as the case of ADBL is concerned, it has a good chunk of agricultural staffs as compared to other BFIs, has invested almost 38 per cent of its total loan in agriculture supplying around 18 per cent of the total loan invested in agriculture in Nepal.

2.2 Problems in Agricultural Credit Investment:

Now the question arises why the BFIs are not positive enough in investing in agriculture sector? Why BFIs pay penalty to NRB against not fulfilling its guidelines? To be honest, it is not easy to answer to these questions. However, this section has attempted to explain some policy related hurdles in investing in agriculture. They can be explained as below.

- NRB has instructed BFIs to estimate working capital based on the basis of stock, receivable and payable of the enterprises. It is true for the trading type business. But, in agricultural enterprises particularly in production aspect, estimation of working capital on the basis of stock, receivable and payable is not practical.
- Agricultural production cycle is quite different from trading cycle; financing

must be based on cost of cultivation required for the year round production of the particular agricultural crops or livestock.

- Farmers are of different categories in Nepal; their requirement is different from one to other. Small farmers require small volume of credit and commercial entrepreneurs seek big volume. So, there must be a segregation of agricultural credit like below Rs. 2.0 million, Rs. 2-10 million or above Rs. 10 million. Documents required to each category must also be identified-small volume with simplified compliances and large volume with detail documents and compliances.
- Grace period is another point for discussion. Fruits, tea, coffee etc. are perennial crops; they generate revenue at least after 3 years having negative cash flow during the initial years. In that case, farmers cannot pay interest and principal installment in the scheduled time. Provision of appropriate grace period and interest capitalization facility could be the major option.
- Agriculture in Nepal's case is risky business. Because, farming in most cases is monsoon based, there is no sure of getting agri. inputs and, market is not guaranteed too.
- The insurance companies become reluctant to insure crops and livestock. Some sorts of government interventions are realized to make insurance policy strong and farmer friendly.
- Another hurdle realizes on restructuring and rescheduling of agricultural loans if it becomes default because of unavoidable circumstances like natural calamities, insect, pest, diseases, flood etc.; 1-2% loan loss provisioning must be regulated by NRB and that must be facilitated to categorize as pass loan.
- Agricultural Cooperatives in Nepal are of different types; some of them

are livestock/dairy related, vegetable, cash crops or forest related. They in present context cannot enjoy subsidy loan above Rs. 10 million. This ceiling if increased will be helpful for establishing big cold storages, go-downs, purchasing agricultural commodities on support price fixed by the government etc. through cooperatives.

- Farmers who are operating agriculture based micro enterprises in rural areas do not have access or idea to register in the concerned authorities as firm or company. In that case, if a provision can made to extend a credit up to Rs. 2 million as natural entity to a farmer would help promote agricultural sector further.
- Other hurdles in extending agricultural credit could be inadequate agriculture financing professionals in BFIs (human resources), absence of technical norms (agri-production guidelines), insufficient agricultural lending policies/guidelines such as warehouse financing, leasing, mismatch on repayment cycle, lack of small farmers friendly BFI's office outlook, small volume of agriculture loan demand, lack of credit lending against standing perennial fruit crops etc.

To sum up, both BFIs and agricultural entrepreneurs have realized some policy related hurdles for financing in agriculture. So, certain relaxations and policies must be imposed by government and NRB if we really wanted to see agriculture sector further flourished.

3.0 ROLE OF ADBL IN AGRICULTURE SECTOR DEVELOPMENT

3.1 Pioneer Bank:

ADBL has been a lead bank in extending agricultural credit since long back because of its motto of establishment and objectives. As name indicates, ADBL has invested almost 38 per cent of its total loan in agriculture sector (2078 Mangsir). ADBL is still named as pioneer bank particularly for the commercialization of tea sector in

eastern region, dairy development in mid hills, poultry sector promotion in Chitwan, crop and livestock assurance programs for small farmers' groups/cooperatives and also considered leader for small farmers' mobilization through agriculture cooperative movement of the country as well.

In present days, the importance of ADBL is further increased. The government has declared this bank through last year budget speech to-

- work as Lead Bank in agricultural financing
- issue agricultural bond and;
- provide Kisan Credit Card/Apps (digitalization of agriculture).

About two-third of Nepalese population still lives in rural areas where many development infrastructures like road connectivity, electrification, communication, health and sanitation facilities etc. are yet to reach appropriately. In such situation also, the bank has established many branches in the rural settings in order to help provide farmers financial services effectively and efficiently. It is the duty and beauty of government owned bank too.

3.2 Bank's Current Year Plan and Policies on Agriculture Credit/DSL/PSL:

3.2.1 Major Programs:

ADBL's current year (2078/79 B.S.) plan on agriculture financing can be explained as below.

- To be a Lead Bank in agricultural and priority sector financing making its portfolio 40 per cent at the end of 2079 Ashad B.S. with equal increment of agri. and non-agri portfolio at 50:50 ratio.
- To issue Agricultural Bond of 24 billion (15.42 billion already subscribed/issued).
- To provide agriculture and MSME loan to returnee migrants after covid-19 pandemic in order to create employment opportunity with in the country.
- To promote commercial and project based agriculture considering forward

and backward linkages.

- To issue Kisan Credit Card/Apps in effective and efficient way for at least 20000 thousand farmers till the end of 2079 Ashad B.S..
- To promote hi-tech tunnel farming, hydroponics technology, environment friendly high value crops like citrus fruits, kiwi, dragon fruit, walnut, avocado, strawberry, tea, coffee, NTFPs etc.
- Hiring required agriculture staffs.
- To coordinate with local and provincial bodies to promote "One Product One Pocket approach" through PMAMP offices.
- To promote agro/eco-tourism through lending in Homestays, rural agricultural hotels in the already established and emerging pocket ares like Ilam, Solukhumbu (Pattale), Lamjung (Ghalegaon/Ghanpokhara), Syanja (Sirubari), Kabhre (Balthali), Tanahun (Bandipur), Chitwan (Chepang village), Kaski (Ghandruk), Udaypur (Rautamai), Nuwakot (Kakani), Kailali (Ghodaghodi, Bhadagaon) etc.
- Effective implementation of subsidized/priority sector/deprived sector loan programs.
- To maintain close co-ordination with local, provincial and federal government as well as international/bilateral agencies upon receiving consent of bank board for agricultural promotion programs.

3.3 Nexus Building:

3.3.1 Present Banking Scenario:

As explained earlier, Nepal's financial sector is small considering number of BFIs operating in the country (128 numbers). There is a duplication of credit flow and multiple bank account holders in Nepal (3.94 crore deposit and 17.64 loan account holders from ABC BFIs/2078 Kartik). Urban areas are almost overhauled; everyone has 2-3 Visa cards and accounts in urban customers. In such

situation, it is very tough to convince them to make deposit in your bank or take loan or other products from you. The only way option left to us is to search for new and emerging areas for business expansion.

3.3.2 What are Core Businessess of Bank?:

Not only for ADBL but for all of the BFIs, mainly core businesses are as followa.

- Deposit collection through many schemes
- Credit flow (agri., non-agri sectors)
- Remittance services
- Credit Cards/Apps
- Non-fund banking services like guarantees/LC
- Social security services/government transaction
- CSR programs
- Financial Education and Business Literacy programs (FEBL)
- Modern banking services like online account opening, C-ASBA, Smart Banking, Internet Banking, Debit Card, Credit Card, ABBS service, ECC, Connect IPS, SWIFT transfer, RTGS, Safe Deposit Locker, SMS Alert, DEMAT account, precious metal trading etc.

3.3.3 How to Make Core Business in the Rural/Semi-urban areas (A case of ADBL)

After the political transformation of Nepal, major budget and development programs in present days are sent to local bodies and provinces (**ghar ghar ma Singhdurbar**). Many rural centers and hamlets are tranfering in to urban and semi-urban areas. These are the areas we must capture first in order to do core business of the bank. Before having intervention of other BFIs, ADBL must go there and make an environment conducive for

its core business expansion. Because that the potential clients for deposit, credit, other digital products and many other bank's core business are there in rural and semi-urban areas.

Taking in to account and considering the facts, ADBL has made many MoU with national and international agencies. ADBL has made MoU with 5 provincial Agricultural, Land Management and Cooperative Ministries, NRB Gandaki, IFAD, World Bank, Heifer Nepal, CRT, Homestay Association Nepal, National Youth Council, Rastriye Krisak Samuha Mahasangh, CRT/Kathmandu University, RERP and ASDP (IFAD funded Govt. programs) etc.

The reasons behind making such MoUs were to make bank's core business more functional, productive, efficient, tangible, effective and accountable to the government as a government owned bank. Some benefits expected from the MoU are explained as below.

- Resource generation and mobilization (eg. IFAD, World Bank, Bagmati Province)
- Indemnity of interest collection (eg. Sudurpaschimm, Karnali and Gandaki Provinces)
- Nominal chances of loan default and mis-use
- Increased capacity of loan collection of clients
- Expansion of clientle base
- Smooth relation and coordination with Govt. and bi-lateral agencies
- Promotion of ADBL's digital product marketing
- Promotion of ADBL's branding and exposure to international arena
- Support in administrative cost and HR development (eg. Karnali province and other agencies)

*About author: Deputy General Manager
Chief Agriculture Credit Officer at ADBL.*

हरेक नेपालीको चाहना,
सबैको लागि, सधैको लागि, ADBL बचत योजना

एक घर एक खाता हाम्रो अभियान

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

तपाईंको
बहुमूल्य
सामानहरूको
सुरक्षा अब
हाम्रो जिम्मा

तपाईंको बहुमूल्य सामान घरमा राख्ने भन्ने सकिने,
ADBL Locker मा राख्ने अवस्था सुरक्षित हुन्छ ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घरआँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

नेपालमा छायाँ बैंकिङ्गको अवस्था एवं यसले वित्तीय स्थायित्वमा पार्ने असर

राजनविक्रम थापा

विषय प्रवेश

कानुनी रूपमा अधिकार प्राप्त निकायबाट बैंकिङ्ग कारोवार गर्ने इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाले तोकिएको कानुनी दायराभित्र रही सर्वसाधारणसँग निक्षेप स्वीकार गर्ने, कर्जा प्रदान गर्ने तथा विभिन्न प्रकारका वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने लगायतका कार्यहरूलाई बैंकिङ्ग कारोवार भनिन्छ । विशेष कानुन बमोजिम प्रत्यक्ष रूपमा बैंकिङ्ग कारोवार गर्नका लागि इजाजतपत्र हासिल नगरेता पनि विभिन्न नीतिगत संरचना समेतको अधिनमा रही गैरबैंकिङ्ग संस्थाहरूबाट प्रदान गरिने निक्षेप तथा कर्जा जस्तै प्रकृतिका परम्परागत बैंकिङ्ग सेवालाई नै छायाँ बैंकिङ्ग (Shadow Banking) भनिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ को दफा ७४ र ७८ बमोजिम निक्षेप लिन र कर्जा दिन नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृत आवश्यक पर्ने कानुनी व्यवस्था भएको हुँदा यस्तो कार्य इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमार्फत नै गर्ने गरिन्छ । कर्जा तथा निक्षेप लगायतका बैंकिङ्ग कारोवार सम्भव भएसम्म इजाजतपत्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमार्फत सञ्चालन गर्दा पारदर्शी र तुलनात्मक रूपमा सुरक्षित समेत हुन्छ । तापनि अर्थतन्त्रको संरचनागत एवं विशेषतागत कारणले सम्पूर्ण आर्थिक तथा वित्तीय कारोवार इजाजतपत्र प्राप्त एवं सुपरीवेक्षणीय दायरामा रहेका संस्थाहरूबाट मात्र सञ्चालित हुँदैनन् । केही औपचारिक संस्थाहरू, केही अनौपचारिक संस्था, व्यक्ति वा समूहबाट पनि प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा यस्ता प्रकृतिका कारोवारहरू

सञ्चालन भइरहेकै हुन्छन् । फाइनान्सियल स्ट्यावलिटी बोर्डका अनुसार नियमित बैंकिङ्ग प्रणाली बाहिर रहेर कर्जाको मध्यस्थता गर्ने संस्था वा क्रियाकलापहरूलाई छायाँ बैंकिङ्ग भनिन्छ ।^१ प्रस्तुत परिभाषाको आशय र सीमा समेतलाई दृष्टिगत गर्दा अनौपचारिक एवं कुनै नै कुनै रूपमा कानुनी दायरामा नपरेका संस्था वा तिनबाट सञ्चालित कारोवारलाई भने यस अन्तर्गत समावेश गरिदैन ।

छायाँ बैंकिङ्ग अन्तर्गत के कस्तो कारोवारलाई वर्गीकरण गरी अनुगमन तथा विश्लेषण गर्ने भन्ने विषयमा विज्ञहरूबीच मतैक्यता रहेको पाइँदैन । सामान्यतया अर्थतन्त्रको आकार, वित्तीय बजारमा सहभागी संस्थाहरूको अवस्था, वित्तीय पहुँच, सर्वसाधारणको चेतना, देशको विद्यमान कानुन लगायत विभिन्न तत्वहरूलाई आधार मानी यसको निर्व्याल गर्न सकिन्छ । विश्व परिदृश्यमा हेर्ने हो भने छायाँ बैंकिङ्ग अन्तर्गत सम्पत्ति सुरक्षीकरण (सेक्रुटाइजेशन) गर्ने संस्था, सम्पत्ति सुरक्षणमा राखिने कुनै कागजात जारी गर्ने संस्था, सम्भौताका आधारमा गाडीको व्यापार गर्ने संस्थाहरू मुद्रा बजारमा

म्युचुअल फण्ड, रिपो बजार, लगानी बैंकहरू, स्टक ब्रोकरहरू, आवास कम्पनीहरू, कर्जा बिमा प्रदायकहरू, निजी शेयर लगानीकोष, केन्द्रीय बैंकको नियमन बाहिर रही बजारमा विभिन्न कोष तथा वित्तीय साधन परिचालन गर्ने संस्था एवं व्यक्तिहरू र तिनीहरूबाट सञ्चालित वित्तीय कारोवार समावेश हुन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा

**कर्जा तथा निक्षेप
लगायतका बैंकिङ्ग
कारोवार सम्भव
भएसम्म इजाजतपत्र
बैंक तथा वित्तीय
संस्थाहरूमार्फत
सञ्चालन गर्दा पारदर्शी
र तुलनात्मक रूपमा
सुरक्षित समेत हुन्छ ।**

१. Shadow banking system can be broadly defined as the system of credit intermediation that involves entities and activities outside the regular banking system -FSB, 2012

चर्चा गर्दा केन्द्रीय बैंकको इजाजतपत्र आवश्यक नभएता पनि प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा परम्परागत बैंकिङ्ग कारोवारमा संलग्न हुने संस्थाहरूलाई यस अन्तर्गत समावेश गर्नु व्यावहारिक हुने देखिन्छ । यस अन्तर्गत मुख्य रूपमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कर्मचारी सञ्चयकोष नागरिक लगानी कोष, जीवन बिमा कम्पनीहरू, म्युचुअल फण्ड परिचालकहरूलाई समावेश गर्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सहायक कम्पनीका रूपमा सञ्चालन गरेका म्युचुअल फण्ड, मर्चेन्ट बैंकिङ्ग संस्था वा अन्य कुनै संस्थाहरूमार्फत सञ्चालित वित्तीय प्रकृतिका कारोवारहरूलाई समेत यस अन्तर्गत समावेश गर्न सकिने मान्यता रहेको छ । यसका अतिरिक्त पछिल्लो समयमा सवारी साधन तथा महंगा चल सम्पत्तिहरू विक्रेताहरूले पनि दीर्घकालीन सम्झौतामा कारोवार गर्ने गरेको पाइन्छ भने शेयर दलालहरू मार्फत पनि तोकिएको नियमनको अधिनमा रही यस्तो कारोवार गर्ने गरेको देखिन्छ । जसले गर्दा छायाँ बैंकिङ्गको दायरा फराकिलो हुँदै गएको देखिन्छ ।

विश्वव्यापी वित्तीय संकटका कारणहरूलाई केलाउने क्रममा गरिएका विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनमार्फत नियमनकारी निकाय तथा वित्तीय बजारका सहभागीहरूले छायाँ बैंकिङ्गबाट वित्तीय प्रणालीमा परेको नकारात्मक प्रभावलाई राम्रोसँग आँकलन गर्न नसकेको तथ्य सार्वजनिक गरिएको थियो ।^२ छायाँ बैंकिङ्गले सबै खाले अर्थतन्त्रमा उत्तिकै र प्रतिकूल प्रभाव पार्छ भन्ने कुनै आधार छैन । औपचारिक एवं वित्तीय कारोवारका लागि यथेष्ट रूपमा संस्थागत विकास नभइरहेको अवस्थामा छायाँ बैंकिङ्गकै माध्यमबाट पनि वित्तीय प्रणाली गतिशील भएको हुन्छ । यस सम्बन्धमा विभिन्न मुलुकमा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदनहरूले युरोपीयन मुलुकहरूको दाँजोमा एशियन मुलुकहरूमा छायाँ बैंकिङ्ग कारोवार र यसले पार्ने असर कम रहेको तथ्य सार्वजनिक गरेका छन् । जापान, चीन लगायत केही मुलुकबाहेक अधिकांश एशियन मुलुकमा कूल वित्तीय कारोवारको अंश नियमकीय निकायकै दायरामा रहेका कारण यसको असर र चुनौती तुलनात्मक रूपमा कम रहेको मानिन्छ । नेपालकै सन्दर्भमा हेर्ने हो भने चालीसको दशकसम्म पनि जम्मा तीन वटा सरकारी बैंकबाट मात्र वित्तीय सेवा प्रदान भई आएको

हुँदा अनौपचारिक वित्तीय बजार एवं अर्ध-औपचारिक निकायहरूद्वारा सञ्चालित परम्परागत कारोवारहरूको वर्चस्व कायम भएको देखिन्छ । जतिबेला बैंकिङ्ग प्रणालीको विकास भैनसकेको अवस्थामा सहकारी संस्था, ढुकुटी, बचत समूह, सुन व्यापारीहरूमार्फत पनि परम्परागत वित्तीय सेवाहरू प्रदान भई अर्थतन्त्र चलायमान हुन मद्दत पुगेको देखिन्छ तर पछिल्लो समयमा नियमनकारी दायरामा नै रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको दरिलो उपस्थिति भैसकेको अवस्थामा यस्तो कारोवारमा नियन्त्रण आउन नसक्दा वित्तीय स्थायित्वको लक्ष्य प्राप्तिमा नै चुनौती बढ्न गएको देखिन्छ ।

छायाँ बैंकिङ्ग र नेपालको परिदृश्य

औपचारिक क्षेत्रबाट मात्र विश्वव्यापी रूपमा नै छायाँ बैंकिङ्गको आकार र प्रभाव दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको तथ्यहरू सार्वजनिक भएको देखिन्छ । वित्तीय स्थायित्व बोर्डको २०१८ मा प्रकाशित छायाँ बैंकिङ्ग सम्बन्धी पछिल्लो प्रतिवेदन अनुसार विश्वव्यापी रूपमा यस्तो कारोवारमा ७.६ प्रतिशतले वृद्धि भई ४५.२ ट्रिलियन डलर पुगेको देखिन्छ । सर्वेक्षणमा समावेश २९ वटा प्रमुख मुलुकहरूमध्ये सबैभन्दा बढी चीनको हिस्सा १५.५ प्रतिशत र लक्जेम्बर्गको ७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । दशकमा नेपालमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संख्यात्मक तथा गुणात्मक विकासमा उल्लेख्य सुधार भएको छ । यसका अतिरिक्त वार्षिक कूल गार्हस्थ उत्पादन, विप्रषेण, बैदेशिक व्यापार लगानी, पुँजी बजार लगायतका परिसूचकहरूको आकार पनि तुलनात्मक रूपमा बढ्दै गएको छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा अर्थतन्त्रको कति प्रतिशत हिस्सा औपचारिक र कति प्रतिशत हिस्सा अर्धऔपचारिक एवं अनौपचारिक क्षेत्रबाट समेटिएको छ भन्ने विषयमा ठोस तथ्यहरू सार्वजनिक भएको देखिँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले एक दशक अघिदेखि वित्तीय स्थायित्व प्रतिवेदन (Financial stability Report) प्रकाशित एवं सार्वजनिक गर्न थाले पश्चात्को अवस्थालाई अवलोकन गर्दा २०७७ र २०७८ आषाढमा केन्द्रीय बैंकको नियमकीय दायरामा नरहेका केही निकायहरूको स्रोत परिचालनमा करिब २० प्रतिशतभन्दा अधिक हिस्सा रहेको देखिन्छ । यस सम्बन्धी पछिल्लो केही वर्षको तुलनात्मक अवस्था तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

२. Global Financial Crisis (GFC) shows the failure of regulators and market participants alike to fully understand and appreciate the strength of the amplifying mechanisms particularly those of the shadow banking system that exacerbated business and financial cycles in the financial system (Dudley, 2009).

रकम रु. दश लाखमा

सि.नं	संस्थाको प्रकार	०७३ आषाढ	०७४ आषाढ	०७५ आषाढ	०७६ आषाढ	२०७८ आषाढ		
						०७७ आषाढ	रकम	प्रतिशत
१	वाणिज्य बैंक	२,१८४,८१२	२,६२१,२३०	३,१०४,२७०	३,६८७,३३०	४,४१२,५७०	५,४२०,३५०	६५.७६
२	विकास बैंक	३५०,८४५	३०५,०७९	३७४,७०१	४,८६३,१०	४,१३,४२०	५,२१९,५०	६.३३
३	वित्त कम्पनी	१०३,४४३	८२,६१०	९६,०१०	१,१२,४०	१,२२,४९०	१,२६,६८०	१.५०
४	लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू	१००,७७१	१३३,७६५	१,७५,६१०	२,७३,०२०	३,२५,१६०	४,४५,५००	५.४०
५	जम्मा (१ देखि ४ सम्मको योग)	२,७३९,८७०	३,१४२,६८५	३,७५,०५,९०	४,५५,९२,००	५,२७,४६,४०	६,५१,४८,८०	७९.०३
६	सहकारी संस्थाहरूको पुँजीकोष तथा बचत	३८५,७२२	३९६,५३५	३८८,१३०	४९,१९,३०	३८,३१,४०	४,७७,६०*	५.८०
७	जम्मा (५ र ६ को योग)	३,१२५,५९२	३,५३९,२१९	४,१३८,७२१	५,०५,११,३०	५,६५,७७,८०	६,८९,७६,२०	८४.८३
८	कर्मचारी सञ्चयकोष	२२४,८५५	२५१,२८३	२९,२१,६०	३४,६६,४०	३८,८७,१०	४,४४,४७०	५.३९
९	नागरिक लगानी कोष	८३,०१३	९९,१०२	१,१४,०६०	१,४८,९००	१,८०,७१०	१,९७,६७०	२.४०
१०	बिमा कम्पनी	१५८,२४२	१८५,८९०	२६०,३१०	३४,७१,५०	४३,७३,२०	५,५४,६५०	६.७३
११	पुनर्बिमा कम्पनी	६,२५४	६,२५४	१,००,४०	१,२१,४०	१,५०,९०	१,५०,९०	०.१८
१२	म्युचुअल फण्ड सामाजिक सुरक्षा	०	९,७५०	१,२९,५०	१,५६,४०	२,८९,६०	३,८६,९०	०.४७

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७८ असार सहकारीको तथ्यांक आर्थिक)

नेपालको वित्तीय प्रणालीमा छायाँ बैंकिङ्गको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा भरपर्दो तथ्यांक र अनुगमन संयन्त्रको अभावमा यति नै परिमाणमा छायाँ बैंकिङ्ग विद्यमान छ भनेर आँकलन गर्न सजिलो छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको उपस्थिति र वित्तीय पहुँचमा उल्लेख्य रूपमा बिस्तार हुँदा समेत अनौपचारिक क्षेत्रबाट हुने आर्थिक कारोवारको अंश एक तिहाइभन्दा बढी रहेको तथ्य र अभिव्यक्ति सार्वजनिक भइरहेको देखिन्छ । अतः नेपालको छायाँ बैंकिङ्गको सन्दर्भमा विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित मान्यता बमोजिम केन्द्रीय बैंकले इजाजत प्रदान गरी र नियमकीय दायरामा रहेका वित्तीय संस्थाहरू

बाहेक विद्यमान कानुनी व्यवस्थामा रही प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा परम्परागत बैंकिङ्ग सेवा (निक्षेप र कर्जा) प्रवाह गरिरहेका संस्थाहरूको कारोवार समोवश गर्नु व्यावहारिक देखिन्छ । माथि तालिकामा प्रस्तुत गरिएअनुसार नेपालको वित्तीय प्रणालीमा २०७८ आषाढमा कायम रहेको वित्तीय स्रोत मध्ये केन्द्रीय बैंकले इजाजत प्रदान गरेका संस्थाहरूको हिस्सा करिब ७९ प्रतिशत र बाँकी अन्य वित्तीय मध्यस्थकर्ताहरूको रहेको देखिन्छ । सोबाहेक बैंक तथा वित्तीय संस्थाकै जस्तो कारोवार गर्ने करिब स्थापित १४ हजार बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरू अंश करिब ६ प्रतिशत (art) रहेको देखिन्छ भने कर्मचारी

संचय कोषको ६.७३ प्रतिशत बिमा कम्पनीहरूको ४.५४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । पछिल्लो समयमा नागरिक लगानीकोष, म्युचुअल फण्ड, सामाजिक सुरक्षणकोष तथा पुनर्बिमा कम्पनीलाई पनि समावेश गर्ने गरिएको छ । बैकिङ्ग क्षेत्रको आकार जति फैलिँदै जान्छ त्यति नै छायाँ बैकिङ्गको कारोवार वा हिस्सामा कमी आएको तथ्य माथिको तालिकाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

वित्तीय स्थायित्वको सवालमा छायाँ बैकिङ्ग

वित्तीय प्रणालीमा कारोवारको उपस्थिति एवं महत्त्व उल्लेख्य हुने भए तापनि सन् २००८ को विश्वव्यापी वित्तीय संकट अधिसम्म यो विषयलाई त्यति महत्त्व दिइएको थिएन । तर वित्तीय संकट उत्पन्न हुनुमा यस्ता संस्था र तिनले सञ्चालन गर्ने कारोवारको पनि प्रमुख भूमिका रहने निक्कै भएपछि यस विषयलाई विशेष चासोको रूपमा हेर्ने गरिएको छ । पछिल्लो समयमा वित्तीय प्रणालीको प्रभावकारी अनुगमन तथा नीति निर्माणका लागि समेत यो विषयलाई प्राथमिकतामा राख्ने गरिएको छ । छायाँ बैकिङ्गले वित्तीय प्रणालीमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै प्रभाव पारिरहेको हुन्छ ।

नेपालकै सन्दर्भमा चर्चा गर्दा यस्ता संस्था वा कारोवारबाट वित्तीय पहुँच, सहजता, शीघ्र सेवा, उद्यमशीलतामा सहयोग लगायतका क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पारेको तथ्यलाई नकार्न सकिदैन । तर वित्तीय प्रणालीका लागि थपिने चुनौतीका पक्षबाट विश्लेषण गर्दा छायाँ बैकिङ्ग कारोवारले पारेको नकारात्मक प्रभावको असर बढी संवेदनशील मानिन्छ । अर्थतन्त्रको आकार

अर्थतन्त्रको आकार एवं अन्य भूगोलसँगको कारोवारको गहनताले यस्ता कारोवारलाई प्रोत्साहित गर्ने हुँदा मुलुक वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सवालमा नयाँ प्रकारका चुनौतीहरू थप्दै लैजान्छ ।

एवं अन्य भूगोलसँगको कारोवारको गहनताले यस्ता कारोवारलाई प्रोत्साहित गर्ने हुँदा मुलुक वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने सवालमा नयाँ प्रकारका चुनौतीहरू थप्दै लैजान्छ । यस्ता चुनौतीहरूको सामना गर्नका लागि प्रणालीमा आवश्यक संरचनागत आधारहरू निर्माण गर्दै लैजानु अपरिहार्य छ । विगतमा नेपालका वित्तीय संस्थाको नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्य वित्तीय संस्था विशेषमा केन्द्रित हुँदै गरिने परम्परागत विधि अवलम्बन गरिदै आएकोमा पछिल्लो समयमा नेपालको वित्तीय प्रणालीमा Macro Prudential Regulation and Supervision को अवधारणा र प्रयोगतर्फ समेत बिस्तारै कदम चाल्न सुरु गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा वित्तीय स्थायित्वको मापन तथा अनुगमन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले तय गरेका केही वित्तीय परिसूचकका (Financial Soundness Indicators) अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अनुपात प्रतिशतमा

क्र.स.	परिसूचकहरू	२०७६ आषाढ	२०७७ आषाढ	२०७८ आषाढ
१.	कुल निक्षेप/कुल गार्हस्थ उत्पादन	९६.८३	१०४.४३	१११.१०
२.	कुल कर्जा/कुल गार्हस्थ उत्पादन	८४.११	८६.६९	९७.८६
३.	कुल कर्जा/कुल निक्षेप	८६.८७	८३.२१	८८.०८
४.	निस्क्रिय कर्जा/कुल कर्जा	१.५२	१.८९	१.४८
५.	बचत निक्षेप /कुल निक्षेप	३१.६२	३१.१२	३३.५९
६.	मुदती निक्षेप /कुल निक्षेप	४५.५१	४७.९०	४६.७०
७.	चलती निक्षेप /कुल निक्षेप	९.२९	१०.२०	१०.३५
८.	तरल सम्पत्ति कूल निक्षेप	२५.०६	२७.९०	२६.१८

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

माथिको तालिकामा उल्लेख भएअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकबाट वित्तीय कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त क,ख,ग वर्गका वित्तीय संस्थाहरूको तीन आर्थिक वर्षको अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा बैंकिङ्ग प्रणालीमा कायम रहेको कूल निक्षेप र मुलुकको कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात उल्लेख्य रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ । २०७६ आषाढमा यस्तो अनुपात ९६.८३ प्रतिशत मात्र रहेकोमा दुई वर्षकै अवधिमा उल्लेख्य वृद्धि भई ११०.१० प्रतिशत पुगेको देखिन्छ ।

कूल कर्जा र कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात पनि तीन वर्षको अवधिमा १३.७५ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ । जति अर्थतन्त्रको आकार बढ्दै जान्छ त्यति नै वित्तीय कारोवारको आकार बढ्ने र अनैपचारिक एवं छायाँ बैंकिङ्गको आकार र प्रभाव पनि बढ्दै जाने तथ्य प्रकाशित प्रतिवेदनहरूले पनि गरेको पाइन्छ । नेपालको वित्तीय प्रणालीमा कूल कर्जामा निस्क्रिय कर्जाको अनुपात घट्दै गएको तथ्यांक देखिए तापनि भाखा नाघेको कजालाई आधार मानेर गणना हुने यस्तो परिसूचक अल्प अवधिमा नै पनि बढ्न सक्ने र त्यसले वित्तीय स्थायित्वमा छिटै नकारात्मक असर सृजना गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ । वित्तीय प्रणालीमा कायम रहेको निक्षेपको संरचनागत अवस्थालाई हेर्दा कूल निक्षेपको ४० प्रतिशतभन्दा बढी निक्षेप मुदती निक्षेपको अंश रहेको देखिन्छ भने यसमा पनि मुख्य अंश ठूला संस्थागत निक्षेपकर्ताहरूको रहने गरेका कारण बजारमा तरलता अस्थिरता निम्त्याउन वल पुगेको देखिन्छ ।

कोभिड-१९ ले नेपालको समग्र अर्थतन्त्र र वित्तीय क्षेत्रमा नकारात्मक असर पारेको स्पष्ट भैसकेता पनि यसको दीर्घकालीन असर के र कसरी पर्छ भनेर आँकलन गर्न सकिने अवस्था छैन । फष्टाउँदै गएको पर्यटन र यातायात क्षेत्रमा भएको ठूला लगानीका अतिरिक्त संस्थागत क्षेत्रमा गरिएका लगानीको भविष्य पनि अभै स्पष्ट हुन नसकेको अवस्थामा छायाँ बैंकिङ्गले पार्ने प्रभाव आँकलन गर्न पनि त्यति सहज देखिँदैन । नेपालका वित्तीय संस्थाहरूमा बचत निक्षेपको अंश उल्लेख्य रूपमा बढ्न नसक्नु र चल्ती निक्षेपको अंश निकै कम रहनुलाई पनि वित्तीय स्थायित्व कायम गर्न चुनौतीको सांकेतिक अवस्था मान्न सकिन्छ । प्रस्तुत पृष्ठभूमीमा छायाँ बैंकिङ्गले नेपालको वित्तीय स्थायित्वको सवालमा देहाय अनुसार प्रभाव पारेको देखिन्छ :

- कतिपय ठूला रियल स्टेट खेलाडीहरूले सहकारी र बैंकको स्रोत उचित तवरले परिचालन गर्न नसक्दा वित्तीय क्षेत्रमा नै असन्तुलन पैदा हुने अवस्था देखिएको

छ । ठूला बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूले कानुनी दायरा मिचेर बैंक वित्तीय संस्थाले जस्तै जोखिम र ठूला परियोजनामा गर्ने गरेको लगानी वित्तीय स्थायित्वका लागि चुनौतीपूर्ण देखिएको छ । पछिल्लो समयमा सिभिल सहकारीका पदाधिकारीहरूले गरेको वित्तीय अपचलनको घटनालाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

- इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थामा तुलनातात्मक रूपमा बचत तथा निक्षेपको ब्याज कम हुने हुने र सहकारीमा उच्च ब्याजको आशामा जम्मा गर्ने सर्वसाधारणहरूको बिचल्ली भएका समाचार दिनहुँ छापामा आइरहेको देखिन्छ ।
- पछिल्लो राजनैतिक परिवर्तन पछि बिना पूर्व तयारी सहकारी संस्थाको नियमन तथा सुपरीवक्षकीय जिम्मा स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिएको हुँदा तीनको अनुगमन प्रभावकारितामा दीर्घकालीन समस्या उत्पन्न हुने र वित्तीय स्थायित्वमा नै नकारात्मक असर पर्ने अवस्था समेत देखिएको छ ।
- अर्कोतर्फ, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कर्जा लिनुपर्दा पूरा गर्नुपर्ने प्रक्रिया र अनुपालनाको तुलनामा सहजै कर्जा प्राप्त गर्ने क्षेत्रमा सर्वसाधारणले कर्जा लिँदा सोको प्रभावकारी मूल्यांकन र अनुगमन हुन नसकेकोले वित्तीय प्रणालीमा नै समस्या बढ्दै गएको देखिन्छ ।
- कर्मचारीहरूको दीर्घकालीन दायित्व वोकेका कर्मचारी सञ्चयकोष तथा नागरिक लगानीकोषहरूले आफ्ना सदस्यहरूलाई प्रतिफल दिन वा सम्पत्तिको आकार बढाउन बैंकसँग मिलेर वा आफ्नै मापदण्ड बनाएर कर्जा प्रदान गर्ने गरिरहेका देखिन्छ । कर्जाको प्रकार एवं परियोजनामा निहित जोखिमको पर्याप्त विश्लेषण बिना गरिएको लगानी एवं आकस्मिक परिघटनाबाट हुने क्षतिबाट उत्पन्न परिणामप्रति सम्बन्धित निकाय बढी गम्भीर बन्न सकेको पनि देखिँदैन । यसले गर्दा जुन सुकै बखत बचतकर्ताको बचत जोखिममा परी संकट निम्त्याउन सक्दछ ।
- जीवन बिमा कम्पनीहरूको संख्या र कारोवारको परिणाममा भएको वृद्धिसँगै यसले गर्ने लगानीका क्षेत्र र पोर्टफोलियोको दायरा अनुगमन गर्ने प्रभावकारी व्यवस्थापन हुने आधार तय भैसकेको देखिँदैन ।

जसको असर कुनै न कुनै रूपमा वित्तीय प्रणालीमा पर्न जाने देखिन्छ ।

- कोरानाको संक्रमणपछि नेपालको शेयर बजारको आकार बढ्दै गएको र प्रविधीको प्रयोग गरी हुने वित्तीय कारोवार बढ्दै गएकोले यसलाई अबै प्रभावकारी अनुगमन गर्न नसके वित्तीय प्रणालीमा थप समस्या सृजना हुन सक्छ ।
- म्युचुअल फण्ड, ई-बैंकिङ्ग सेवा प्रदायक, सवारी साधनमा हायरपरेचर्ज कर्जा प्रदान गर्न जन्मेका संस्थाहरु, आवास कम्पनीहरुले ग्राहकलाई उपलब्ध गराउने बैंकिङ्ग सेवा एवं कर्जा सुविधा लगायतका कारोवारहरुलाई समयमै उचित अनुगमन तथा नियन्त्रण गर्न नक्सने हो भने छायाँ बैंकिङ्ग मौलाउँदै जाने र यसले समग्र वित्तीय स्थायित्वमा विभिन्न खाले चुनौती सृजना गर्न सक्ने देखिन्छ ।
- छायाँ बैंकिङ्गको उपलब्धता कारण ग्राहक पहिचान सम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाको पालनामा चुनौती थपिएको छ । यसका कारण सम्पत्ति शुद्धीकरणको मुद्दालाई अपेक्षाकृत रूपमा कार्यान्वयन गर्न कठिनाइ हुने अवस्था सृजना हुन्छ ।
- छायाँ बैंकिङ्गको अतिक्रमणबाट केन्द्रीय बैंकले तय गर्ने कर्जा नीति, ब्याजदर नीतिले अपेक्षाकृत परिणाम हासिल गर्न नसकी देशको मौद्रिक नीतिको प्रभावकारिता माथि नै चुनौती सृजना हुन सक्छ ।
- अर्थतन्त्रको तरलता प्रक्षेपण एवं व्यवस्थापनमा जटिलता उत्पन्न हुने, वित्तीय अपराध र दण्डहिन्ताको घटनाहरु बढ्न सक्ने, प्रतिकूल अवस्थामा पुँजी पलायन हुन सक्ने र औपचारिक तथा वास्तविक बैंकिङ्ग प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वास र भरोसामा समेत आँच आउन सक्ने अवस्था समेत उत्पन्न हुन सक्छ ।

अन्तमा,

अर्थतन्त्रको विकासका लागि वित्तीय पहुँच र सुविधाको बिस्तारसँगै पारदर्शिता र सुरक्षाको पनि उत्तिकै महत्त्व हुन्छ । अतः वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व र दीगोपनाका लागि कानुनी प्रक्रियाबाट स्थापना भएका तर नियमनकारी निकायको क्षेत्राधिकार बाहिर रही परम्परागत बैंकिङ्ग

कारोवार गर्ने संस्था र तिनीहरुले गर्ने कारोवारप्रति बेल्मा चनाखो भई अनुगमन एवं नियन्त्रण गर्नु आवश्यक देखिन्छ । पछिल्लो समयमा वित्तीय बजारमा कर्जा तथा निक्षेपका उपकरण, कार्ड वा विद्युतीय रूपमा हिसाब राफसाफ गर्ने अधिकार प्राप्त गरी उदाएका सेवा प्रदायकलाई समयमा नै नियमकीय दायराभित्र ल्याएर प्रभावकारी अनुगमन नगर्ने हो भने बिस्तारै छायाँ बैंकिङ्गको रूपमा मौलाउन सक्ने देखिन्छ । हाल वित्तीय बजारमा निकै चर्चामा रहेको विटक्वान तथा क्रिप्टोकरेन्सी यसको प्रकृति र प्रयोगकर्ताको आर्कषणले सबैको ध्यान खिचेको देखिन्छ । प्रविधिको सहजतालाई स्वीकार्ने कि जोखिम र वित्तीय प्रणालीप्रतिको चुनौतीलाई बेल्मा सम्बोधन गर्ने भन्ने विषयमा बहस समेत चलिरहकै छ ।

छायाँ बैंकिङ्ग कारोवारलाई समुचित व्यवस्थापन गरी वित्तीय स्थायित्व कायम गर्ने कार्य त्यति सहज भने देखिँदैन । यसका लागि छायाँ बैंकिङ्गको परिभाषा वा अनुगमनको दायरा सम्बन्धी स्पष्ट संरचना तय गर्दै लैजाने, यस्ता कारोवारको वास्तविक परिमाण पत्ता लगाउने संयन्त्रको विकास गर्ने, वित्तीय कारोवारमा धितो सुरक्षणको विषयलाई प्राथमिकता दिने, दीर्घकालीन दायित्वको फरफारक सम्बन्धमा स्पष्ट आधार तयार गर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी ऐन, कानुन र नीतिगत व्यवस्थाको पालना र अनुगमनमा कडाइ गर्ने लगायतका सुधारात्मक कदम चाल्न सकेमा यसले वित्तीय स्थायित्वमा पार्न सक्ने नकारात्मक असरलाई कम गर्न मद्दत पुग्दछ ।

यसका अतिरिक्त सर्वसाधारणमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, केन्द्रीय बैंकबाट नियमन तथा सुपरीवेक्षण हुने संस्था बाहेकलाई अनुगमन गर्न सेकेण्ड टायर इन्स्टिच्यूसन स्थापना गर्ने, कर्जा सूचना र क्रेडिट रेटिङ्गको व्यवस्थालाई सहज र प्रभावकारी बनाउने, विभिन्न कानुन र नीति नियमबाट सञ्चालित हुने यस्ता संस्थाहरुको कारोवारलाई एकीकृत रूपमा रिपोर्टिङ गर्ने, अनियमितता गर्ने पक्षलाई बेल्मा कारवाही गरी सर्वसाधारणलाई सूचित गर्ने लगायतका पूर्वसतर्कता अपनाउन सकिन्छ । कोभिड-१९ ले वित्तीय प्रणालीमा पार्न सक्ने नकारात्मक असरका बारेमा समयमा नै अनुमान गरी त्यसको समाधानका लागि नीतिगत तथा वित्तीय उपकरण कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा छायाँ बैंकिङ्गको परिमाण र प्रभावलाई कम गर्दै लैजान सकिन्छ । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

जोखिममा आधारित पद्धति र कोभिड-१९

■ दीर्घबाहादुर रावल

विषय प्रवेश

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड र तिनमा आधारित हाम्रा कानुनी व्यवस्थाहरूले जोखिममा आधारित पद्धतिको आवश्यकता औल्याएका छन् । वित्तीय कारवाही कार्यदल (Financial Action Task Force, FATF) ले जारी गरेका ४० वटा सिफारिशहरू (Recommendations) मध्ये पहिलो सिफारिश नै जोखिममा आधारित पद्धति सम्बन्धी रहेको छ । उक्त सिफारिस अनुसार समग्र सम्पत्ति शुद्धीकरण प्रणाली नै जोखिममा आधारित पद्धतिको जगमा खडा गरिएको छ ।

मुलुकलाई वित्तीय अपराध र आतंकवादबाट सुरक्षित राख्नका लागि कार्यदलका सिफारिशहरूले विभिन्न उपायहरू सुझाएका छन् । अपराध र आतंकवाद सम्बन्धी जोखिम पहिचान गर्ने संयन्त्रको निर्माण गर्ने, जोखिममा आधारित पद्धतिको विकास गर्ने, जोखिम व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीति निर्माण गर्ने र यसका लागि राष्ट्रिय प्रयास अनुरूप विभिन्न निकायबीच निरन्तर सहकार्य र समन्वय गर्नुपर्ने आवश्यकता सिफारिश नं. १ र २ ले औल्याएका छन् । यसका अलावा कार्यदलले देहायका उपायलाई अनिवार्य रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने आवश्यकता औल्याएको छ :

- जोखिम पहिचान गर्ने, नीति निर्माण गर्ने, राष्ट्रिय समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण तथा आतंककारी क्रियाकलाप र हातहतियार बिस्तारमा वित्तीय लगानी नियन्त्रण गर्ने,

- वित्तीय क्षेत्र र अन्य तोकिएका क्षेत्रमा निरोधात्मक उपाय अवलम्बन गर्ने,
- अनुसन्धानकारी, नियमनकारी लगायत अन्य सक्षम निकायहरूको अधिकार तथा जिम्मेवारी स्थापित गर्ने,
- कानुनी व्यक्तिको वास्तविक धनी सम्बन्धी जानकारीको पहुँच एवं पारदर्शितामा अभिवृद्धि ल्याउने, र
- अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयमा सहजीकरण गर्ने ।

बासल मूल सिद्धान्त नं. २९ ले वित्तीय सेवाको दुरुपयोग शीर्षक अन्तर्गत वित्तीय संस्थाहरूमा आपराधिक क्रियाकलापहरूको प्रवेश हुन नदिन पर्याप्त नीति तथा प्रक्रियाहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, सबल ग्राहक पहिचान पद्धति कार्यान्वयन गर्नुपर्ने, उच्च नैतिक र व्यावसायिक स्तर कायम गर्नुपर्ने विषय बैंक सुपरीवेक्षकहरूले सुनिश्चित गर्नुपर्ने भनी औल्याएको छ । मूल सिद्धान्तले नीति तथा प्रक्रिया, ग्राहक पहिचान पद्धति, अभिलेख व्यवस्थापन, उच्च नैतिक तथा व्यावसायिक चरित्र, प्रचलित कानुनको अनुपालना, निरन्तर अनुगमन र जोखिम व्यवस्थापनलाई प्राथमिकतामा राखेको छ ।

यिनै अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अवलम्बनका लागि तयार पारिएका राष्ट्रिय कानुनी तथा नियमन व्यवस्थाहरूका सन्दर्भमा जोखिममा आधारित पद्धतिको उल्लेख गर्दै कोभिड-१९ का समयमा हुनसक्ने जोखिम बारे यस लेखले चर्चा गर्न खोजेको छ ।

जोखिममा आधारित पद्धति

अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अनुसार सबै मुलुक, सक्षम अधिकारी र वित्तीय संस्था लगायत सबै सूचक संस्थाहरूले

मुलुकलाई वित्तीय अपराध र आतंकवादबाट सुरक्षित राख्नका लागि कार्यदलका सिफारिशहरूले विभिन्न उपायहरू सुझाएका छन् ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप सम्बन्धी जोखिम पहिचान, विश्लेषण तथा बुझाइका आधारमा समानुपातिक ढंगले उपयुक्त व्यवस्थापनका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणका सन्दर्भमा जोखिमको पहिचान, विश्लेषण वा चर्चा गर्दा मुलतः ग्राहक, वित्तीय सेवा, सेवाप्रवाहको माध्यम र भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा जोखिमलाई वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ ।

“सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०६४” को दफा ७८ ले जोखिमको पहिचान, मूल्यांकन तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने प्रावधान राखेको छ । जसअनुसार सूचक संस्थाले आफ्नो देश, भौगोलिक क्षेत्र, व्यवसाय वा पेशा, कार्यक्षेत्र, ग्राहक, सेवा वा उत्पादन, कारोवार तथा वितरण माध्यम समेतका आधारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी जोखिमको पहिचान तथा मूल्यांकन गर्नुपर्दछ ।

ग्राहकका आधारमा जोखिमको वर्गीकरण वा विश्लेषण गर्दा अपराध वा आतंकवादसँगको सम्बन्ध, व्यवसायको प्रकृति, वास्तविक धनीको पहिचान र सम्भावित अन्य जोखिमलाई प्रमुख आधारका रूपमा लिने प्रचलन रहेको पाइन्छ । नगदमा कारोवार गर्ने ग्राहक, नियमनकारी दायरामा नभएका ग्राहक, उच्च पदस्थ व्यक्ति, उच्च नेटवर्थ भएका ग्राहक, हातहतियार वा लागुपदार्थ सम्बन्धी कारोवार गर्ने ग्राहकहरूलाई उच्च जोखिमका रूपमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । यद्यपि, उच्च जोखिमका ग्राहक भनी विश्वव्यापी रूपमा प्रयोग हुनसक्ने सूची भने तयार गरिएको पाइँदैन ।

सेवा वा उत्पादनका आधारमा जोखिमको विश्लेषण वा वर्गीकरण गर्दा सम्भावित जोखिमका सेवाहरूमा राज्य वा नियमनकारी निकायले जोखिमयुक्त भनी तोकेको सेवाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय करेसपोन्डेन्ट बैकिङ्ग सेवा, अन्तर्राष्ट्रिय निजी बैकिङ्ग सेवा, नगद वा बहुमूल्य धातुका कारोवारहरू, माग निक्षेप, कल निक्षेप वा ठूला कर्जा तथा व्यापारिक वित्तीय कारोवारहरूलाई उच्च जोखिमका सेवा वा उत्पादनका रूपमा लिने गरिन्छ ।

कारोवार तथा वितरण माध्यमका आधारमा जोखिमको वर्गीकरण गर्दा भर्चुअल कारोवारहरू, आमनेसामने नभई गरिने कारोवारहरू, तेस्रो पक्षमार्फत सेवा प्रदान गरिने ग्राहकहरूलाई उच्च जोखिममा वर्गीकरण गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ ।

त्यसैगरी देश वा भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा जोखिमको वर्गीकरण गर्दा वित्तीय कारवाही कार्यदलले उच्च जोखिममा वर्गीकृत गरेका देशहरू, सम्पत्ति

शुद्धीकरण सम्बन्धी पर्याप्त व्यवस्था नगरिएका मुलुकहरू, संयुक्त राष्ट्र संघको निषेधित वा इम्बार्गो सूचीमा रहेका मुलुकहरूलाई उच्च जोखिमका मुलुकका रूपमा वर्गीकरण गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

जोखिममा आधारित पद्धति : किन र कसरी

जोखिममा आधारित पद्धतिको अवलम्बन ऐच्छिक नभई कार्यदलका सिफारिशहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको पूर्वशर्तका रूपमा रहेको छ । जोखिममा आधारित पद्धतिको औचित्यतता एवं आवश्यकतालाई देहायबमोजिम बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- जोखिममा आधारित पद्धति किन ?
- सुरक्षित वित्तीय प्रणालीको विकास गर्न,
- अपराधी वा आतंकवादीका लागि मुनाफाहीन अर्थतन्त्रको विकास गर्न,
- वित्तीय प्रणालीमाथिको विश्वसनीयता जोगाई राख्न,
- प्रभावकारी निरोधात्मक उपाय तथा सुपरीवेक्षणको सुप्रबन्ध मिलाउन,
- जोखिम अनुसार समानुपातिक ढंगले स्रोत साधनको परिचालन गर्न,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप विरुद्ध सबल जग निर्माण तय गर्न ।

जोखिममा आधारित पद्धतिको सामान्य सिद्धान्त नै उच्च जोखिमका लागि बृहत उपायको अवलम्बन गर्ने र न्यून जोखिमका लागि सरलीकृत उपायहरूको अवलम्बन गर्ने नै हो । सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप सम्बन्धित जोखिम पहिचान, मूल्यांकन तथा बुझाइका लागि सम्बन्धित मुलुकले उपयुक्त संयन्त्र वा निकाय तोक्नुपर्दछ । यस्तो निकायले जोखिम पहिचान, मूल्यांकन तथा साभा बुझाइका आधारमा समन्वय गर्ने, साधन परिचालन गर्ने र प्रभावकारी रूपमा जोखिम व्यवस्थापन गर्ने कार्यहरू गर्नुपर्दछ । पहिचान गरिएका जोखिमहरूको विश्लेषण गरी जोखिममा आधारित पद्धतिको अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यस्तो पद्धति नै स्रोत साधन विनियोजनको मुख्य आधार बनाइनुपर्दछ । उच्च जोखिमका रूपमा पहिचान गरिएका क्षेत्रमा बढी ध्यान दिनुपर्दछ । कम जोखिमका रूपमा पहिचान गरिएका क्षेत्रहरूमा सरलीकृत उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । सबै सूचक संस्थाहरूले जोखिम पहिचान, विश्लेषण र प्रभावकारी उपायहरूको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

जोखिममा आधारित पद्धतिको अवलम्बन गर्दा सक्षम अधिकारी, वित्तीय संस्थाहरू र गैरवित्तीय पेशाकर्मी तथा व्यवसायीहरूले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप सम्बन्धी जोखिमबाट बचाउन वा प्रभावकारी जोखिम न्यूनीकरणका लागि आवश्यक साधन परिचालन गर्ने निर्णय गर्नुपर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र प्रचलन अनुसार सबल जोखिम व्यवस्थापनका आवश्यक तत्वहरूलाई बुँदागत रूपमा देहाय बमोजिम प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

सबल जोखिम व्यवस्थापनका आवश्यक तत्वहरू

- नीति, प्रक्रियाको पर्याप्तता, ग्राहक स्वीकार नीति
- सबल ग्राहक पहिचान पद्धति, वास्तविक धनी पहिचान पद्धति
- आपराधिक क्रियाकलाप रोक्न उच्च नैतिक तथा व्यावसायिक मापदण्ड
- व्यवसायमा निहित जोखिमहरूको पहिचान तथा विश्लेषण
- उपयुक्त सुशासन प्रबन्ध, सञ्चालक समिति तथा उच्च व्यवस्थापनको निगरानी
- तीन सुरक्षा रेखा, पहिलो सुरक्षा रेखा, दोस्रो सुरक्षा रेखा, तेस्रो सुरक्षा रेखा
- कारोवार अनुगमन प्रणाली तथा निरन्तर अनुगमन
- सूचना व्यवस्थापन : अभिलेख व्यवस्थापन, सूचना अद्यावधिक, सुपरीवेक्षकीय रिपोर्टिङ
- शंकास्पद कारोवार रिपोर्टिङ
- प्रभावकारी सुपरीवेक्षकीय भूमिका

नियमनकारी व्यवस्था

नेपालमा वित्तीय क्षेत्रका नियमनकारी निकायहरूले निर्देशन जारी गरी सूचक संस्थाहरूले जोखिममा आधारित पद्धतिको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गरेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निर्देशन जारी गरी जोखिम व्यवस्थापनका लागि देहाय बमोजिम हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ :

- राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत जोखिम मूल्यांकन सम्बन्धी प्रतिवेदन, प्रतिष्ठित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले गरेको अध्ययन तथा अनुसन्धानको प्रतिवेदन र व्यावसायिक सम्बन्ध, कारोवारको सीमा र प्रकृतिका आधारमा

जोखिमको पहिचान तथा विश्लेषण गर्ने,

- जोखिमलाई उच्च तथा न्यून जोखिममा वर्गीकरण गर्नुपर्ने,
- ग्राहक पहिचानसँग सम्बन्धित विवरण एकीकृत रूपमा विद्युतीय माध्यममा राखी जोखिम सापेक्ष हुने गरी अद्यावधिक गर्ने,
- ग्राहक पहिचान गर्दा ग्राहक एकीकृत पहिचान पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- फरक फरक सेवा सुविधा लिने ग्राहकको आवश्यकता अनुसारको थप विवरणसमेत एकै ठाउँमा थप गर्न सकिने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्ने,
- जोखिमको विश्लेषण अद्यावधिक गरी सोही बमोजिम नीति तथा कार्यविधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्ने
- उपर्युक्त सूचना प्रविधि प्रणाली र सो सम्बन्धी कार्यविधि तर्जुमा गरी समयमै गुणस्तरीय प्रतिवेदन पेश गर्ने व्यवस्था निश्चित गर्ने,
- जोखिम मूल्यांकन प्रतिवेदन सम्बन्धित सुपरीवेक्षण विभागमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पहिलो त्रयमासभित्र अनिवार्य रूपमा पेश गर्नुपर्ने ।

कोभिड-१९ र जोखिमहरू

कोभिड-१९ को महामारीमा आर्थिक क्रियाकलाप र वित्तीय कारोवारमा हुने जोखिम बहुआयामिक रूपले बढ्दै गएको छ । आकस्मिक र आपतकालीन खरिदमा भ्रष्टाचार हुन सक्ने जोखिमको अनुभूति अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै गरिएको पाइन्छ । यसका साथै सार्वजनिक स्वास्थ्य क्षेत्रमा सरकारी कोषको दुरुपयोग हुन सक्ने जोखिम समेत अन्तर्राष्ट्रिय जगतले अनुभूति गरेको पाइन्छ । अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको माग बढ्दा वित्तीय अपराधका नयाँ शैलीहरू देखापर्ने जोखिम रहन्छ ।

यस्ता अपराधका घटनाले सर्वसाधारण, निजी व्यवसाय तथा सार्वजनिक संस्थाहरू पीडित हुने सम्भावना बढ्न जान्छ । त्यसैले वित्तीय अपराधका नवप्रवर्तनहरूको सामना गर्नका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरू सदैव तयार रहनुपर्ने आवश्यकता रहन्छ । कोभिड-१९ ले जन्माएका जोखिमहरूको चर्चा गर्दा विशेष गरी साइबर क्राइम, ठगी, नक्कली सामान, भ्रष्टाचार र अन्य अपराधका जोखिमहरू नै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा चर्चाको विषय बन्न पुगेका छन् । तिनै चुनौती र जोखिमहरूलाई यहाँ छोटकरीमा प्रस्तुत गरिएको छ :

साइबर क्राइम

भौतिक/सामाजिक दूरी कायम गर्नुपर्ने बाध्यताले कतिपय समय घरबाटै काम गर्नुपर्ने (Work From Home) अवस्था सिर्जना भएको छ । घरबाटै काम गर्दा निजी वाइफाई सञ्जाल तुलनात्मक रूपले कम सुरक्षित भइ ह्याकिङ र फिसिङको शिकार हुन सक्ने जोखिम बढेको छ । आफ्नो नाम प्रयोग गरी विभिन्न खालका अपराधिक गतिविधि हुनसक्ने भएकोले यस्ता गतिविधिबाट सजग रहन विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ले सूचना जारी गरेको छ । संगठनको नामबाट कसैले प्रयोगकर्ताको सूचना, रोजगारीको अवसर, कुनै चन्दा, उपहार, चिट्ठा वा प्रमाणपत्र जस्ता प्रस्तावहरू पठाएमा स्वीकार नगर्नका लागि सार्वजनिक सूचना जारी गरेको छ ।

यसैगरी विविध प्रकारका अवसर र लोभ देखाएर इमेल र एसएमएसमार्फत् रकम माग गर्ने जोखिम बढेको छ । साथै, पहिचानको चोरी (Identity Theft) गरी पीडितको सूचना लिएर पैसा माग्ने वा चोर्ने जस्ता जोखिमहरू समेत बढेको पाइन्छ । यूरोपोलका अनुसार महामारीका बखत अधिकतम समय अनलाइनमै व्यतित हुने भएकोले साइबर आक्रमणको जोखिम बढ्दै गएको छ ।

ठगी

डर र त्रासको अवस्थामा सर्वसाधारणले ठगीको शिकार हुनुपर्ने जोखिम बढ्दछ । अमेरिकी न्याय विभागले कोभिड-१९ को समयमा ठगी सम्बन्धी विभिन्न प्रकारका जोखिमहरू बारे सार्वजनिक रूपमा सुसूचित गरेको छ । ठगी सम्बन्धित विभिन्न खाले विज्ञापनहरू, नक्कली औषधी, नक्कली उपचार, नक्कली परीक्षण सामग्रीहरू, नक्कली उपकरणहरू, औषधी उपचार सेवा प्रदायकहरू यस्तो समयमा सक्रिय ढंगले सक्रिय हुने अवसर प्राप्त गर्दछन् । कोरोना सहयोगका नाममा नक्कली कोष खडा गरी रकम संकलन गर्ने जस्ता ठगीका उदाहरणहरू अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा देखिएको पाइन्छ । बुकिङ रद्द गरेवापत नक्कली दावी सिर्जना गरी रकम माग्ने जस्ता उदाहरणहरू रहेका छन् । नक्कली योजना तयार गरी सरकारसँग रकम माग दावी गर्ने, आय आर्जन गुम्न गएको भनी क्षतिपूर्ति वा राहत रकम माग्ने जस्ता विभिन्न मुलुकका घटनाहरूलाई समेत सम्भावित जोखिमका रूपमा लिन सकिन्छ ।

नक्कली वा कमसल सामानहरू

नक्कली वा कमसल सामानहरूको आपूर्ति अर्को ठूलो जोखिमका रूपमा रहेको छ, उदाहरणका लागि कोरोना परीक्षण सामग्रीहरूको आपूर्ति । यूरोपोलका

अनुसार मास्क, स्यानिटाइजर तथा व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण जस्ता औषधीजन्य, स्वास्थ्य एवं सरसफाईका उपकरणहरूमा कमसल सामग्रीहरूको बिक्री तथा बजारीकरणले विश्वव्यापी रूपमै भाइरल रूप लिएको छ । ओइसीडीले प्रकाशित गरेको प्रतिवेदन अनुसार कोभिड-१९ को महामारीले नक्कली औषधीजन्य सामग्रीहरूको बिक्रीलाई नयाँ उचाइमा पुऱ्याएको छ । ओइसीडीका अनुसार कोभिड-१९ सँग सम्बन्धित औषधी मात्र नभई एन्टिबायोटिक, पेनकिलर र मलेरियाका औषधीहरू समेत नक्कली औषधी बनाई बिक्री वितरण हुन थालेका छन् । आकस्मिक रूपमा चाहिने औषधीजन्य अत्यावश्यक सामग्रीहरूको गुणस्तरहीनताले एकातर्फ स्वास्थ्य स्थितिलाई प्रतिकूल पार्ने र अर्कोतर्फ पीडित व्यक्तिको रकम नोक्सानीको जोखिम बढाउने गर्दछ ।

भ्रष्टाचारजन्य जोखिम

आफ्नो व्यक्तिगत लाभका लागि सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गर्नसक्ने जोखिमलाई भ्रष्टाचारजन्य जोखिमका रूपमा लिन सकिन्छ । कानूनको कमजोर परिपालना, पारदर्शिताको अभाव, कोभिड-१९ पूर्वको भ्रष्टाचारको अवस्था आदि जस्ता कारकहरूले संकटको समयमा भ्रष्टाचारको जोखिम बढेको अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवले देखाएको छ । साथै, वित्तीय कारवाही कार्यदल (एफएटिएफ) का अनुसार सम्पत्ति शुद्धीकरण नियन्त्रण प्रणाली कमजोर भएका मुलुकहरूमा प्राप्त हुने वित्तीय सहयोग समेत भ्रष्टाचारका माध्यमले अन्य मुलुकहरूमा पुग्ने गर्दछ । एन्टी करप्सन रिसोर्स सेन्टरका अनुसार आकस्मिक रूपमा गरिने आपतकालीन खरिद प्रक्रियाले भ्रष्टाचारको जोखिम बढाइदिन्छ । महामारीका कारण औषधी र स्वास्थ्य सम्बन्धी उपकरणहरूको आवश्यकता तात्कालिक रूपमा हुने, खरिद प्रक्रिया कार्यान्वयन नहुने र पर्याप्त पारदर्शिता कायम गर्न नसकेको अवस्थामा प्रचलित बजार मूल्यभन्दा अधिक मूल्यमा खरिद गरी भ्रष्टाचार भएका अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरू प्रशस्त रहेकाले यस्तो जोखिम प्रति सजग रहनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

अन्य जोखिमहरू

वित्तीय कारवाही कार्यदल (एफएटिएफ) ले सन् २०२० मे मा प्रकाशित गरेको अध्ययन प्रतिवेदनले कोभिड-१९ को महामारीपश्चात् अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा ठगी, साइबरक्राइम, सरकारी कोषको दुरुपयोग र अन्तर्राष्ट्रिय सहायताको दुरुपयोग जस्ता अपराध हुन सक्ने जोखिम औल्याएको छ । यसले एकातर्फ मानव जीवन सम्बन्धी

जोखिम बढाउँदै लगेको छ भने अर्को तर्फ सरकारी र निजी क्षेत्रको अपराधविरुद्ध लड्न सक्ने सक्रियतालाई कमजोर तुल्याउन सक्ने अवस्था ल्याएको छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी प्रयासहरूमा कोभिड-१९ ले देहायका जोखिमहरू जन्माएको छ :

- ग्राहक पहिचान पद्धति सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था एवं प्रचलनलाई अपराधी वा आतंकवादीहरूले छल्ने उपायहरू पहिल्याउने,
- गैरकानुनी सम्पत्ति ओसारपसारका लागि अनलाइन वित्तीय सेवा र भर्चुअल सम्पत्तिको दुरुपयोग हुने,
- आर्थिक पुनरुत्थान र पुनर्जागरणका लागि गरिएका प्रयासहरूको दुरुपयोग हुने,
- नियमन कमजोर रहेका वा नियमन बाहिर रहेका वित्तीय कारोवारको दुरुपयोग हुने,
- आन्तरिक वा अन्तर्राष्ट्रिय सहायता र आकस्मिक कोषको दुरुपयोग हुने,
- अपराधी एवं आतंकवादीहरूले कोभिड-१९ महामारीको गलत फाइदा उठाउने,
- पीडितहरूका नाममा सहयोग जुटाउने नक्कली संघ संस्थाहरू समेत सक्रिय हुने,
- अर्थतन्त्र कमजोर रहेको अवस्थामा गैरकानुनी सम्पत्ति आर्जन गर्नेहरूले घरजग्गा वा समस्याग्रस्त व्यवसायमा लगानी गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने,

अन्तमा,

जोखिममा आधारित पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनले वित्तीय अपराध र आतंकवाद सम्बन्धी जोखिमहरूको समयमै पहिचान, मूल्यांकन तथा व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास, राष्ट्रिय कानुनी एवं नियमन व्यवस्थाहरूले नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धित जोखिम व्यवस्थापनका लागि विभिन्न उपायहरू कार्यान्वयनमा ल्याएका छन् । यस्ता प्रावधानहरूको जानकारी तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनले सुरक्षित, मर्यादित एवं व्यवस्थित वित्तीय प्रणालीको विकास गर्दै यस प्रति सर्वसाधारणको विश्वास अभिवृद्धिमा योगदान पुऱ्याउँदछ ।

यसैगरी कोभिड-१९ को महामारीले एकातर्फ मानव जीवन रक्षाको चुनौती थपेको छ भने अर्कातर्फ अर्थतन्त्र र वित्तीय प्रणालीमा विभिन्न प्रकारका जोखिमहरू सिर्जना गरेको छ । महामारीको प्रभावबाट कुनै पनि मुलुक अछुतो रहेको देखिँदैन । भीडभाड गर्न नहुने, भौतिक/सामाजिक दूरी कायम गर्नुपर्ने र कतिपय काम घरबाटै गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुँदा वित्तीय अपराध लगायत सम्पत्ति शुद्धीकरणका नयाँ जोखिमहरू जन्मिएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवका आधारमा पहिचान गरिएका ती जोखिमहरू समयमै आत्मसात् गरी व्यवस्थापन गर्न सकेमा महामारीको प्रभाव न्यूनीकरण गर्दै वित्तीय प्रणाली र समग्र अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान तथा दिगो विकासमा योगदान पुऱ्याउन सकिन्छ । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंक, वित्तीय जानकारी
इकाईका प्रमुख हुनुहुन्छ ।

नेपालको भुक्तानी प्रणालीको समीक्षा

निश्चल अधिकारी

भुक्तानी प्रणालीको विकास तथा बिस्तार राज्यको दायित्व अन्तर्गत पर्दछ । भुक्तानी प्रणालीको विकास समग्र आर्थिक विकासकै अभिन्न अंग भएकोले भुक्तानी प्रणालीको विकासबिना आर्थिक विकासको परिकल्पना गर्न सकिँदैन । अझ डिजिटल भुक्तानीको विकासबिना आर्थिक विकास सम्भव छैन भन्न सकिन्छ । स-साना कारोवार गर्दा नगदको प्रयोग गर्न सहज भए तापनि ठूलो कारोवारहरूमा विद्युतीय भुक्तानी अपरिहार्य हुन जान्छ । कतिपय अवस्थामा त विद्युतीय भुक्तानी अनिवार्य नै हुन जान्छ । उदाहरणका लागि विदेशमा बस्ने व्यक्तिले आफ्नो घर परिवारको सदस्यलाई छिटो, सुरक्षित र कानुनी हिसाबमा रकम पठाउनु पर्‍यो भने डिजिटल भुक्तानीको विकल्प छैन ।

नेपालमा पनि डिजिटल भुक्तानीको विकास तथा बिस्तार राज्यको प्राथमिकतामा पर्न थालेको छ । डिजिटल भुक्तानीको प्रबर्द्धनका लागि विभिन्न नीतिगत तथा संस्थागत प्रयासहरू भएका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई स्वस्थ, सक्षम तथा सुरक्षित भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने दायित्व सुम्पिएको छ । सग्न भुक्तानी प्रणालीको विकास र बिस्तारका लागि भुक्तानी तथा फर्स्यौट ऐन, २०७५, जारी भई कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । त्यस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकले भुक्तानी सम्बन्धी नियमन, सुपरीवेक्षण गर्न भुक्तानी प्रणालीको विभागको स्थापना गरेको छ । भुक्तानी तथा फर्स्यौट ऐनले भुक्तानी प्रणालीलाई दिशानिर्देश गर्न राष्ट्रिय भुक्तानी बोर्डको स्थापना गरेको छ । मौद्रिक नीतिमार्फत डिजिटल भुक्तानीको विकासका लागि राष्ट्रिय स्वीचको स्थापना, Digital Lending Framework को कार्यान्वयन, Cloud प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था लगायतको नीतिगत व्यवस्था भएको छ । संस्थाहरूको कारोवार दिगो होस् भन्नका लागि न्यूनतम कारोवार संख्याको निर्धारण गरिएको छ । भुक्तानी सम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थाहरूका लागि डिजिटल कार्ड, दूरसंचार सञ्चाल प्रयोग,

कारोवारको सुरक्षा तथा कारोवारको सीमा लगायतका महत्त्वपूर्ण विषयहरूमा एकीकृत निर्देशन जारी भएको छ । ठूलो मूल्यको भुक्तानीका लागि Real Time Gross Settlement स्थापना गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले सञ्चाल गरिरहेको छ । हाल उक्त RTGs बाट नेपालको कूल गार्हस्थ्य उत्पादन बराबरको कारोवारको फछ्यौट हुने गरेको छ । नेपाल सरकारले जारी गरेको डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क पनि यसै दिशामा भएको एउटा सकारात्मक पहल हो । सामान्यतया राज्यले कर छुट सुविधाहरू सहजै उपलब्ध गराउँदैन । तर नेपाल सरकारले जारी गरेको २०७८/७९ को आय व्ययको विवरणमा कर छुट दिने व्यवस्था अन्तर्गत डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड लगायतका विद्युतीय भुक्तानीमार्फत वस्तु सेवा खरिद गर्दा लागेको मूल्य अभिवृद्धि गरेको १० प्रतिशत फिर्ता दिने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने भनिएको छ । यो पुरानै व्यवस्था भए तापनि कार्यान्वयनको प्रतिबद्धता जनाइनु पनि महत्त्वपूर्ण नै हो । पछिल्लो समयमा नेपाल Clering house limited लाई National Payment Switch स्थापना गर्न स्वीकृति प्रदान भई कार्य अगाडि बढेको छ । उक्त स्वीचको स्थापनापश्चात् नेपालभित्र हुने डिजिटल कारबोर सम्बन्धी तथ्यांक तथा सूचना नेपालभित्रै रहने, नेपालको आफ्नै भुक्तानी कार्ड सञ्चालन हुने तथा बजारमा रहेको साना मूल्यका भुक्तानीका साधन तथा संस्थाहरू एकआपसमा अन्तरआबद्ध हुने छ । खुद्रा भुक्तानीको महत्त्वपूर्ण उपकरणको रूपमा रहेको QR लाई अन्तरआबद्ध गर्ने प्रयासस्वरूप QR Standardization Framework जारी भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले Retail Payment Strategy जारी गरी कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ । उक्त Strategy ले भुक्तानी सम्बन्धी कानूनमा सुधार, साना मूल्यको भुक्तानी प्रणालीलाई अझ व्यापक बनाउने, सरकारले गर्ने भुक्तानीलाई डिजिटल माध्यमबाट गर्ने र डिजिटल भुक्तानी सम्बन्धमा वित्तीय चेतना अभिवृद्धि गर्ने रणनीतिहरू तय गरेको छ । साथै, नेपालका भुक्तानी सेवा

प्रदायकहरू अन्तर्राष्ट्रिय सेवा प्रदायकहरूसँग सहकार्य गरी नेपालमा विदेशमा जारी भएका भुक्तानीका साधनहरू प्रयोग गर्न सहजीकरण गर्ने प्रयासमा लागेका छन् ।

हुन त डिजिटल भुक्तानीको प्रयोग नेपालीका लागि नितान्त नौलो विषय भने होइन । विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सन् २००० को सुरुवातसँगै आफ्ना ग्राहकहरूलाई इन्टरनेट बैंकिङ्ग तथा मोबाइल बैंकिङ्ग प्रयोग गरी आफ्नै बैंकको खाताभित्र रकमान्तर गर्ने गरी डिजिटल भुक्तानी सेवा पुर्‍याउँदै आइरहेका थिए । त्यस्तै नेपालमै कम्पनी स्थापना भई डिजिटल कार्ड जारी गर्ने काम पनि भएको हो । भलै सुरुवातमा त्यस्तो सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या कम नै किन नहोस् । त्यस्तै, विदेशबाट नेपालभित्र रेमिटेन्स भित्र्याउने प्रयोजनसहित खुलेका रेमिटेन्स कम्पनीहरूले पनि भुक्तानी सम्बन्धी सेवा दिँदै आइरहेका हुन् । यद्यपि पछिल्लो समय भने डिजिटल भुक्तानीका प्रयोग व्यापक हुँदै गइरहेको देखिएको छ । बैंक वित्तीय संस्थाको खाताबाट विद्युतीय वालेटमा रकम सारी बिजुली तथा पानीको बिल तथा हवाई टिकट लगायतका सेवा सुविधाको भुक्तानी दिने गरी खोलिएका वालेट कम्पनीहरूले सेवा बिस्तार गर्दै आइरहेका छन् । यसबाट लाइन लागेर पानी बिजुलीको बिल तिर्नुपर्ने भण्डारबाट नेपालीहरूले मुक्ति पाउन थालेका छन् । भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५ जारी भएपश्चात भुक्तानी सम्बन्धी कार्य गर्ने संस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंकको नियामकीय दायराभित्र आएका छन् तिनले गर्ने कार्यहरूले कानुनी मान्यता प्राप्त गरेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले भुक्तानी सेवा प्रदायकहरूको Oversight गर्ने कार्य सुरु गरेको छ । सरकार, नियामक निकाय तथा निजी क्षेत्रको नीतिगत तथा संस्थागत प्रयासहरूको कारणले गर्दा पछिल्लो समयमा भुक्तानीको उपकरणको प्रयोगमा समेत उत्साहजनक वृद्धि हुन थालेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको २०७८ कात्तिकको तथ्यांकले पनि यो कुरालाई पुष्टि गर्दछ । उक्त तथ्यांक अनुसार हाल बैंक वित्तीय संस्थाबाहेक ३७ संस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त गरी भुक्तानी सेवा पुर्‍याउँदै आइरहेका छन् । त्यस्ता संस्थाहरूका १० हजार एजेन्टहरूले देशका विभिन्न भागमा बसेर भुक्तानी सेवा दिइरहेका छन् । त्यस्तै, ९५ लाख डेबिट कार्ड प्रयोगमा आएको छ । १ करोड ५४ लाख मोबाइल बैंकिङ्गका ग्राहक रहेका छन् । १२ लाख इन्टरनेट बैंकिङ्ग ग्राहक रहेका छन् । घरमै बसेर रकम स्थानान्तरण गर्ने Connect IPs प्रयोगकर्ताको संख्या ७ लाख पुगेको छ । डिजिटल वालेट प्रयोगकर्ताहरूको संख्या १ करोड २ लाख पुगेको छ ।

भुक्तानी संस्थाहरूको पहुँच अन्तर्राष्ट्रिय स्तरसम्म पुग्न थालेको छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय ब्रान्डका कार्डहरू प्रयोग गरेर भुक्तानी गर्न पाउने सुविधा नेपाली ग्राहकहरूले यसअघि नै प्रयोग गर्दै आइरहेका हुन् । अहिले कतिपय संस्थाहरू विभिन्न वैदेशिक संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा विदेशी नागरिकलाई नेपालमा तथा नेपाली नागरिकलाई QR प्रयोग गरेर विदेशमा भुक्तानी सेवा उपलब्ध गराउन सक्रिय भएका छन् । उदाहरणका लागि चीनको अलि पे तथा वि च्याट पे को QR प्रयोग गरी नेपालमा चीनका पर्यटकहरूले भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था भएको छ भने भारत र नेपालका ग्राहकहरूबीच त्यस्तो सेवा पुर्‍याउने प्रयास सुरु भइसकेको छ । यद्यपि घरमै बसेर निमेषभरमा आफूले चाहेको व्यक्तिलाई एउटा बैंकको खाताबाट अर्को बैंकको खातामा पठाएकै बखत रकम प्राप्त गर्ने सेवा भने नेपालका लागि नयाँ नै हो । विशेष गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको लगानीमा स्थापित Nepal Clearing House Limited स्थापनापछि यस्तो सेवाको बिस्तार हुन गएको हो । अहिले बजारमा अन्य सेवा प्रदायकले पनि यस्तो सेवा बिस्तार गरेका छन् । यस्तो सेवाको प्रयोग इन्टरनेट बैंकिङ्ग अथवा मोबाइल बैंकिङ्गको प्रयोग गरी गर्न सकिन्छ । आन्तरिक भुक्तानीको सन्दर्भमा डिजिटल भुक्तानी तीव्र रूपमा बिस्तारित भइरहेको भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानीको विकास भने सोचेको जस्तो हुनसकेको छैन । अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानी कार्य अहिले पनि महंगो रहेको, ढिलो गरी मात्र रकम प्राप्त हुने, पारदर्शी रूपमा सेवा सुविधाको शुल्क कायम हुन नसकेको र पहुँच सीमित रहेको लगायतका समस्याहरू रहेको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको Committee for Payment and Market Infrastructure ले पहिचान गरेको छ । उक्त समस्या समाधान गर्न १९ वटा सुभाव अथवा Building Blocks उक्त कमिटीले प्रस्ताव गरेको छ । पछिल्लो समयमा निजी क्षेत्रबाट जारी गर्ने प्रयास भइरहेको Stablecoin तथा संसारभरका केन्द्रीय बैंकहरूले जारी गर्ने प्रयासमा लागेका Central Bank Digital Currency ले अन्तर्राष्ट्रिय भुक्तानीलाई सहज बनाउने अनुमान गरिएको छ । निजी क्षेत्रबाट जारी भएको Cryptocurrency पनि सोका लागि उपयुक्त भएको दाबी गरिएको छ । नेपालमा भने Cryptocurrency प्रतिवन्धित रहेको छ । तर विकासको सुरुवाती चरणमा रहेको उपर्युक्त उपकरणहरूको प्रभावकारिताको बारेमा भने अहिले नै तोकेर भन्न सकिने अवस्था रहेको छैन ।

डिजिटल भुक्तानीको विकासले गर्दा हाल नेपाल भित्र सर्वसाधारणले विभिन्न भुक्तानी सेवाहरू प्रयोग

गर्न पाइरहेको अवस्था छ । साना मूल्यका भुक्तानी सेवा अन्तर्गत भुक्तानी कार्ड, डिजिटल वालेट वा QR code को प्रयोग गरेर भुक्तानी गर्न सक्दछन् । यस्तो कारावारको सीमा नेपाल राष्ट्र बैंकले तोके बमोजिम हुन्छ । उदाहरणका लागि मोबाइल बैंकिङबाट एक दिनमा रु. २ लाखसम्मको कारोवार गर्न सकिन्छ भने Conect IPS बाट एक दिनमा २० लाखसम्म रकम एक खाताबाट अर्को खातामा रकमान्तर गर्न सकिन्छ । त्यस्तै भुक्तानी कार्डको पनि सीमा तोकिएको छ । त्यसो त, चेकमार्फत समेत साना मूल्यको भुक्तानी गर्न सकिन्छ । ठूलो मूल्यको भुक्तानी RTGS, IPS वा चेकमार्फत गर्न सकिन्छ । त्यस्तै, संस्थागत ग्राहकले Corporate Pay बाट समेत ठूलो मूल्यको भुक्तानी गर्न सक्दछन् । RTGS नेपाल राष्ट्र बैंकले सञ्चालन गरेको छ भने IPS, Cheque Clearing / Corporate Pay Nepal Clearing House Limited ले सञ्चालन गरेको छ । यी सम्पूर्ण सेवाहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाका ग्राहकहरूका लागि मात्र उपलब्ध रहेको छ । त्यस्तै, नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुमति प्राप्त रेमिटेन्स कम्पनी तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विदेशबाट नेपाल पैसा भित्र्याउने गर्दछन् । यस्तो रकम सोभै सेवाग्राहीको बैंक खाता वा डिजिटल वालेटमा जम्मा हुने व्यवस्था रहेको छ । हाल प्रविधिको विकाससँगै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा केन्द्रीय बैंक डिजिटल करेन्सिको जारी गर्ने प्रक्रिया सुरु भएको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले समेत नेपालमा केन्द्रीय बैंक डिजिटल करेन्सीको विकास गर्न अध्ययन सुरु गरेको छ । उल्लिखित सबै विकास क्रमले नेपालको भुक्तानी प्रणाली अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको हुने दिशामा गइरहेको पुष्टि हुन्छ ।

डिजिटल भुक्तानीको विकास क्रमसँगै यसका चुनौती तथा समस्या पनि थपिएका छन् । विशेष गरेर अशिक्षित र प्रविधिको प्रयोग गर्न डराउने उपभोक्तालाई नगद बाट डिजिटल भुक्तानीमा ल्याउनु चुनौतीपूर्ण देखिएको छ । शिक्षित र प्रविधिमैत्री उपभोक्तालाई पनि सुरक्षित रूपमा प्रविधिको प्रयोग गर्न शिक्षा दिनु जरूरी देखिएको छ । सामाजिक सञ्जाल लगायतको प्रयोग गरी पासवर्डहरू चोरी गरी अपराधिहरूले मानिसहरूको खाताबाट पैसा फिक्ने अपराधहरू बढ्दै गइरहेका छन् । यसबाट समग्र डिजिटल भुक्तानी प्रतिनै सर्वसाधारणको विश्वास गुम्न सक्ने अवस्था सृजना हुन नजाओस् भन्नेतर्फ सचेत हुनुपर्ने देखिएको छ । डिजिटल भुक्तानीले गर्दा वृद्धवृद्धा, अपांग, गैरकानुनी आप्रवासनमा रहेको व्यक्तिहरू लगायतको समूह औपचारिक वित्तीय क्षेत्रबाट बाहिरिने डर पनि त्यत्तिकै छ । कतिपय डिजिटल भुक्तानी सेवामा लाग्ने

अतिरिक्त शुल्कका कारणले पनि त्यस्तो सेवा प्रयोग गर्न प्रयोगकर्ता इच्छुक नहुने समस्या देखिएको छ । सबै सेवा प्रदायकहरू अन्तरआबद्ध नहुँदा प्रायोगकर्ताहरूले विभिन्न सेवा प्रदायकहरूकोमा दर्ता भई भुक्तानी सेवा उपयोग गर्नुपर्ने अवस्था रहेकाले भ्रष्टाचार हुने गरेको छ । विद्युतीय भुक्तानी सेवाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरू विश्वसनीय हुन नसक्दा पूर्ण रूपमा विद्युतीय भुक्तानीमा भरपर्ने अवस्था अझै विद्यमान भै सकेको छैन । जसबाट नगदको प्रयोगलाई कम गर्न सकिएको छैन । अन्तरदेशीय भुक्तानी प्रणालीमा भएको समस्याहरूका कारणले गर्दा नेपालको विदेशी मुद्राको मुख्य स्रोतको रूपमा रहेको रेमिटेन्सलाई पूर्ण रूपमा औपचारिक माध्यमबाट नेपाल भित्र्याउन सकिएको छैन । त्यस्तै, भुक्तानी सेवा प्रविधिमा आधारित रहेकोले त्यस्तो प्राविधिक सेवा दिन सक्ने जनशक्तिको सीमितताको कारणले कतिपय अवस्थामा विदेशी जनशक्तिको भर पर्नु परिरहेको छ । भुक्तानी सेवामा प्रयोग हुने उपकरण तथा Software खरीदमा ठूलो धनरासी खर्च हुन सक्ने सम्भावनालाई ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । भुक्तानी सेवालाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विश्वसनीय बनाउन सोसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको पालना गर्नुपर्ने छ । भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरूकोहरूको पुँजी र कार्यक्षमता समेत फरक फरक रहेको सन्दर्भमा संस्थाहरूको क्षमता विकास गर्नु र संस्थागत सुशासनको प्रबर्द्धन गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिएको छ ।

भुक्तानी सेवा वस्तु विनिमय प्रणाली, कागजी मुद्राको प्रयोग, डिजिटल कार्डको प्रयोग हुँदै Central Bank Digital Currency तर्फ बढिरहेको सन्दर्भमा आगामी दिनमा यसमा कस्तो विकास हुन्छ भनेर अहिले नै अनुमान लगाउन सक्ने अवस्था रहेको छैन । प्रविधिको प्रयोग हुने जुनसुकै क्षेत्रमा पनि नयाँ प्रविधिको विकास र बिस्तारले Disruption सृजना गर्ने गरेको छ । भुक्तानी सेवाले पनि यस्तो Disruption को सामना गर्नुपर्नेमा दुई मत छैन । हाम्रो अहिलेको कार्यभार भनेको प्रविधिको प्रयोगबाट सृजना भएको अवसरहरूलाई साधन स्रोत सीमित भएको वर्तमान अवस्थामा वित्तीय प्रणालीबाट बाहिर रहेको सर्वसाधारणको ठूलो संख्यालाई वित्तीय प्रणालीको सञ्जालभित्र ल्याई जनमैत्री प्रविधिको प्रयोगमार्फत नगदको प्रयोगलाई कम गर्न सुरक्षित, सक्षम र प्रभावकारी भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्नुनै रहेको छ । ●

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंक, भुक्तानी प्रणाली
विभागका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

**એચદ ધિતો
કર્જા ધિતો**

- ✓ सरल र शीघ्र निर्णय प्रक्रिया
- ✓ कम मार्जिन दर
- ✓ न्यून ब्याज दर (७.७७ प्रतिशत)

वैदिका कार्यालयहरु रामशाहपथ, पुतलीसडक, नयाँ वानेश्वर, कोटेश्वर, गौशाला, न्युरोड, मैतिदेवी, विराटनगर, नारायणगढ, भैरहवा, नेपालगंज, धनगढी, हेटौडा, सबैत, पोखराबाट शेर धितो कर्जा प्रदान हुने व्यहोरा अन्तोन्ध छ ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

बचत र मुद्धति निक्षेपमा

आकर्षक ब्याज

साथै अनलाइन खाता खोल्ने सुविधा

बचत खातामा
10.00
प्रतिशतसम्म

ब्याजदरमा शर्तिहरू लागू हुनेछन् ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक SWIFT: ADBLNPKA Toll Free: 16600111110

धितोपत्र बजारको महत्त्व र नियमन, विकास तथा सुधारका प्रमुख मुद्दाहरू

डा. नबराज अधिकारी

(१) धितोपत्र बजार

संगठित संस्थाले जारी गरेको शेयर, हकप्रद शेयर, अग्राधिकार शेयर, डिबेञ्चर, सामूहिक लगानी योजनाका युनिट र नेपाल सरकारले जारी गरेको बण्ड वा बचतपत्र तथा नेपाल सरकारको जमानतमा संगठित संस्थाले जारी गरेको बण्ड वा ऋणपत्र र नेपाल धितोपत्र बोर्डले धितोपत्र विनिमय बजार मार्फत कारोवार हुन सक्ने भनी तोकिदिएको अधिकारपत्रलाई धितोपत्र भनिन्छ । एक वर्षभन्दा बढी समयमा परिपक्व हुने वित्तीय सम्पत्ति/साधनहरूको खरिद बिक्री गर्न स्थापना गरिएको संयन्त्र धितोपत्र बजार हो । धितोपत्र बजार धितोपत्र खरिदकर्ता तथा बिक्रेतालाई एकै ठाउँमा ल्याई निरन्तर रूपमा धितोपत्रको खरिद, बिक्री वा विनिमय कार्य सम्पन्न गर्ने बजार, स्थान वा सुविधा वा सम्पूर्ण पक्षहरूलाई समग्रमा धितोपत्र बजार भनिन्छ । धितोपत्र बजारमा बजार मध्यस्थको रूपमा बजारलाई गतिशील एवं व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन सम्बन्धी सेवा प्रभावका लागि धितोपत्र व्यवसायीहरू रहेका हुन्छन् । धितोपत्र व्यवसायी भन्नाले धितोपत्र खरिदकर्ता तथा बिक्रेतालाई एकै ठाउँमा ल्याई निरन्तर रूपमा धितोपत्रको खरिद, बिक्री वा विनिमय कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक सेवा प्रदान गर्ने अनुमतिपत्र प्राप्त कम्पनी वा संस्था सम्झनु पर्छ । धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ६३ अनुसार धितोपत्र व्यवसायको किसिमहरूमा धितोपत्र दर्ता वा धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवा वा डिपोजिटरी सेवा, सामूहिक लगानी कोष व्यवस्थापन, धितोपत्र दलाल, धितोपत्र व्यापार र बजार निर्माता, निष्काशन तथा बिक्री प्रबन्ध, लगानी व्यवस्थापन, धितोपत्र प्रत्याभूत, लगानी परामर्श सेवा, शेयर रजिष्ट्रार, ऐन बमोजिम बोर्डले धितोपत्र व्यवसाय भनी तोकिदिएको अन्य कार्य जस्तै: आस्वा, सी-आस्वा, निक्षेप सदस्य, योग्य संस्थागत लगानीकर्ता, आदि पर्दछन् ।

धितोपत्र बजार पुँजी आवश्यकता पूर्ति गर्न चाहने सरकार तथा सरकारी इकाई, व्यापारिक संस्थाहरू र लगानी गर्न

चाहने व्यक्तिगत तथा संस्थागत लगानीकर्तालाई लगानीको अवसर प्रदान गर्ने प्रभावकारी माध्यम हो । धितोपत्र बजारले खुला (स्वतन्त्र) बजार अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण गतिशील अंगको रूपमा देशको सग्न वित्तीय प्रणाली तथा अर्थतन्त्रको विकास तथा बिस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । नेपालमा वि.सं. २०३३ देखि धितोपत्र बजारको विकासको सुरुवात भएकोमा वि.सं. २०५० जेठ २५ गते नियमन निकायको रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड (बोर्ड) को स्थापना भएपश्चात् मात्र देशमा आवश्यक न्यूनतम पूर्वाधारहरूसहित प्रभावकारी रूपमा धितोपत्र बजारको विकास बिस्तार कार्य अगाडि बढेको देखिन्छ । हाल नेपालमा धितोपत्र बजार नियमन निकायको रूपमा बोर्ड र बोर्ड अन्तर्गत दोस्रो बजार सञ्चालक स्टक एक्सचेञ्ज लि.(नेप्से) एक, धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप तथा राफसाफ तथा फछ्यौट सेवा प्रदायक कम्पनी सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग लि. (सिडिएससी) एक, धितोपत्रको शाख मूल्यांकन सेवा प्रदायक संस्था (क्रेडिट रेटिङ्ग कम्पनी) दुई, धितोपत्र व्यापारी (नागरिक स्टक डिलर कम्पनी लिमिटेड) एक, सामूहिक लगानी कोष १८, मर्चेन्ट बैंकर ३०, धितोपत्र दलाल व्यवसायी (स्टक ब्रोकर) ५०, निक्षेप सदस्य ७९, आस्वा सदस्य ५२, योग्य संस्थागत लगानीकर्ता ८७ र सूचीकृत संगठित संस्था २२२ गरी कूल ५४३ बोर्डबाट अनुमति प्राप्त बजारसँग सम्बन्धित संस्थाहरू रहेका छन् ।

(२) धितोपत्र बजारको महत्त्व

धितोपत्र बजार पुँजी आवश्यकता पूर्ति गर्न चाहने सरकार तथा सरकारी इकाई, व्यापारिक संस्थाहरू र लगानी गर्न चाहने व्यक्तिगत तथा संस्थागत लगानीकर्तालाई लगानीको अवसर प्रदान गर्ने प्रभावकारी माध्यम हो । वित्तीय जोखिमलाई एकमुष्ट गर्ने, जोखिमको मूल्य निर्धारण गर्ने तथा जोखिम विनिमय गर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण आधुनिक संयन्त्र नै धितोपत्र बजार हो । धितोपत्र बजारले देशको अर्थतन्त्रको विकास बिस्तारका लागि पुँजीको उत्पादनशील परिचालनको

सबैभन्दा ठूलो, दक्ष तथा प्रभावकारी संयन्त्र/स्रोतको रूपमा कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजारले मध्यस्तर हितरूपमा दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन अवधिको पुँजी आवश्यकता पूर्ति गर्न चाहने पक्ष (पुँजी प्रयोगकर्ता) र पुँजी लगानी गर्न चाहने पक्ष (बचतकर्ता) बीच प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापित गरी पुँजी सर्वसुलभ रूपमा परिचालन गर्ने दक्ष एवं प्रभावकारी माध्यमको रूपमा कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजार बजारमा आधारित मध्यमकालीन तथा दीर्घकालीन पुँजीको दक्ष परिचालनको महत्त्वपूर्ण संयन्त्र, देशको औद्योगिकीकरण तथा पूर्वाधार विकासमा सर्वसाधारण लगानीकर्ताको सहभागितामा वृद्धि, वित्तीय औजार/साधनहरूको कारोवार तथा मूल्य निर्धारण र पुँजीको उत्पादनशील परिचालनका लागि आवश्यक दक्ष संयन्त्र हो ।

धितोपत्र बजारले वित्तीय साधनहरूको मूल्य निर्धारण, तरलता प्रदान, न्यून कारोवार लागत र सर्वस्वीकार्यता बढाउने कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजार जोखिमको संकलन, मूल्य निर्धारण तथा विनिमय गर्न सहजीकरण गर्ने एक आधुनिक तथा गतिशील संयन्त्र हो । धितोपत्र बजारले वित्तीय क्षेत्रका अन्य गतिविधिहरूको प्रभावकारिता बढाउन तथा आर्थिक गतिविधिहरूमा आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई बढाउनमा समेत सहयोग पुऱ्याउँछ । धितोपत्र बजारले कुनै पनि अर्थतन्त्रका पुँजी बचतकर्ता र पुँजी प्रयोगकर्ताबीच पुँजीको आकार, पुँजी लगानी गर्ने वा प्रयोग गर्ने अवधि र पुँजीको प्रतिफल वा पुँजी लागतका सम्बन्धमा हुने तीन वटा आधारभूत विभेदका कारणले अर्थतन्त्रमा बचतकर्ता र पुँजी प्रयोगकर्ताका बीच पुँजी प्रभावकारी रूपमा परिचालन हुन नसक्ने, यसका कारणले अर्थतन्त्रमा पुँजीको अभाव भई आर्थिक गतिविधिहरूमा कमी आउने र यसले गर्दा उक्त अर्थतन्त्र लामो समयसम्म विकासोन्मुख तथा अल्प विकसित अवस्थामै रहने जस्ता कमीकमजोरीहरूलाई प्रभावकारी रूपमा संबोधन गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । यदी कुनै पनि अर्थतन्त्रमा धितोपत्र बजारको प्रभावकारी रूपमा विकास बिस्तार गर्न सकिएमा ठूलो परिमाणमा दीर्घकालीन अवधिका लागि न्यून लागतमा पुँजी प्रयोग गर्न चाहने पक्ष र सानो परिमाणमा छोटो अवधिका लागि बढी प्रतिफलमा लगानी गर्न चाहने पक्षबीच दक्षरूपमा पुँजी परिचालन हुन सक्दछ । यसले गर्दा एकातिर व्यक्तिगत लगानीकर्ता एवं संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई बचतका लागि प्रोत्साहित गरी ठूलो परिमाणमा बचत गर्ने वातावरण तयार हुन्छ भने अर्कोतर्फ ठूला ठूला उद्यम तथा विकास निर्माणका लागि आवश्यक ठूलो परिमाणको पुँजीको सहजै व्यवस्था हुने गर्दछ । उल्लिखित तथ्यलाई आम्दानीका हिसाबले विश्वका ठूला कम्पनीहरू

मध्येको एक साउदी अरेबियन तेल तथा प्राकृतिक ग्यास कम्पनी आराम्को (Saudi Aramco) ले धितोपत्र बजारबाट सन् २०१९ मा नेपालको संघीय वार्षिक बजेटभन्दा ठूलो रकम अमेरिकी डलर २५.६० अर्ब बराबरको धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशन गरी बजारमार्फत् पुँजी परिचालन गरेको एक दृष्टान्तले समेत पुष्टी गर्दछ । धितोपत्र बजारले खुला (स्वतन्त्र) बजार अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण गतिशील अंगको रूपमा समेत कार्य गर्दछ । धितोपत्र बजार मार्फत् नवप्रवर्तक र निजी उद्यमशीलता तथा उच्च मनोभाव प्रोत्साहित हुँदा देशमा उत्पादनशील गतिविधिमा बढोत्तरी आई देश विकसित हुने वातावरण समेत तयार हुन्छ ।

धितोपत्र बजारले कुनै पनि देशमा सर्वसाधारण लगानीकर्ता अर्थात् सर्वसाधारण जनताको व्यापक सहभागितामा देशमा विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा विकास बिस्तार गरी देशको औद्योगिकीकरण तथा व्यापारीकरण गर्न, सरकारी (सार्वजनिक) कम्पनीको निजीकरण गरी प्रतिस्पर्धी बनाउन, देशमा आधुनिक सूचना प्रविधि प्रणाली तथा उपकरणहरूको बढ्दो प्रयोग मार्फत् आर्थिक गतिविधिहरूलाई स्वचालित बनाउन, समग्र वित्तीय क्षेत्रको सन्तुलित रूपमा विकास बिस्तार गर्न, देशमा आर्थिक गतिविधिहरूको सञ्चालन मार्फत् आर्थिक वृद्धि बढाउन, देशमा रोजगारीको स्तरमा वृद्धि ल्याई आम सर्वसाधारण जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनमा समेत विशेष महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ । उल्लिखित तथ्यका कारणले नै विश्वमा धितोपत्र बजारलाई बढवा दिई विकास बिस्तार गरिएका देशहरू तुलनात्मक रूपमा बढी विकसित भएको र धितोपत्र बजारको सुधार तथा विकास बिस्तारलाई कम प्राथमिकता दिइएका देशहरू हालसम्म पनि विकासोन्मुख तथा न्यून विकसित देशहरूको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

(३) धितोपत्र बजार नियमन, सुधार तथा विकास बिस्तारका प्रमुख मुद्दाहरू

धितोपत्र बजारको प्रभावकारी नियमन, सुधार तथा विकास बिस्तारका प्रमुख मुद्दाहरूलाई देहायका शीर्षकमा संक्षिप्तमा प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) धितोपत्रको मागमा वृद्धि ल्याउने

बजारमा नेपाल राष्ट्र बैंकको आर्थिक वर्ष २०७२।७३ को मौद्रिक नीतिमार्फत् आर्थिक वर्ष २०७४।७५ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले चुक्ता पुँजी चार गुणाले बढाउनुपर्ने निर्देशनको कार्यान्वयन विशेष गरी हकप्रद शेयर तथा बोनस शेयर वितरणमार्फत् हुँदा, आर्थिक वर्ष २०७६।७७ को मौद्रिक नीतिमार्फत् वाणिज्य बैंकहरूलाई आफ्नो चुक्ता पुँजीको २५ प्रतिशत ऋणपत्र निष्काशन गर्नुपर्ने निर्देशन र विगतका

वर्षहरूमा जलविद्युत क्षेत्रबाट समेत ठूलो परिमाणमा शेयर जारी गरी बजारबाट पुँजी परिचालन गर्दा (सन् २०१८ तथा सन् २०१९ मा सार्क क्षेत्रका देशहरूमा भारतपछि नेपालमा धितोपत्र बजारमार्फत् ठूलो परिमाणमा मध्यमकालीन तथा दीर्घकालीन पुँजी परिचालन भएको) बजारमा धितोपत्रको आपूर्ति निकै बढ्न गएको तर सोही अनुसार बजारमा धितोपत्रको माग नबढेको तथा माग बढाउनका लागि आवश्यक प्रयास समेत नभएको र बजारमा बैकिङ्ग तरलतामा कमी तथा ब्याजदरमा वृद्धि हुँदा सोको कारणले समेत धितोपत्रको मागमा कमी हुँदा बजारमा धितोपत्रको मूल्यमा निरन्तर रूपमा गिरावट आउँदा बजार परिसूचक तथा बजार पुँजीकरण अर्थात् बजार मूल्यमा कमी आएको र धितोपत्रको माग तथा आपूर्तिमा सन्तुलन नहुँदा धितोपत्रको बजार मूल्यमा ठूलो उतारचढाव समेत आउने गरेको देखिन्छ । यसमा सुधार ल्याउन बजारमा धितोपत्रको माग तथा आपूर्तिमा सन्तुलन ल्याउन आवश्यक कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ । विशेष गरी धितोपत्र बजारमा बजार संचालन तथा नियमन पूर्वाधारहरूको सुदृढ व्यवस्था र ऐन नियममा रहे भएका व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी रूपमा प्रबलीकरणमार्फत् बजारमा स्थायित्व ल्याई बजारमा संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गरी धितोपत्रको मागमा वृद्धि ल्याउन आवश्यक देखिन्छ ।

(ख) धितोपत्र कारोवार लागत न्यूनीकरण गरी बजारलाई

प्रतिस्पर्धी एवं विश्वसनीय बनाउने

धितोपत्र बजार विकासको शैशव अवस्था, बजारमा धितोपत्रको आपूर्तिमा भएको निरन्तरको वृद्धि तथा बैकिङ्ग तथा बजार तरलता र धितोपत्रको माग व्यवस्थापनको कमजोर अवस्था तथा अधिकांश 'लगानीकर्ताहरूको पर्ख र हेर' को अवस्था र बजारमा हाल धितोपत्रको मूल्यमा भइरहेको निरन्तरको अस्वभाविक उतारचढावलाई गम्भीर रूपमा लिई बजारमा लगानीकर्ताको मनोबल बढाउनका लागि नेपालमा धितोपत्र कारोवार लागत हालसम्मपनि दक्षिण एशीयाका अन्य देशहरूमा भन्दा बढी भएको सन्दर्भमा धितोपत्रको प्राथमिक बजार तथा दोस्रो बजारमा खरिद बिक्री गर्दा लाग्ने विभिन्न शुल्कहरूका सम्बन्धमा अनुसन्धानमूलक अध्ययन गरी सोको आधारमा शुल्कहरूमा पुनरावलोकन गरी बजारलाई प्रतिस्पर्धी एवं लगानीकर्तामैत्री बनाउन आवश्यक छ ।

(ग) लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गर्ने

लगानीकर्ताहरूको सहभागिता तथा विश्वास विनाको धितोपत्र बजारको कल्पना समेत गर्न नसकिने तथा धितोपत्र बजार नियमनको प्रमुख उद्देश्य नै लगानीकर्ताहरूको हक हितको रक्षा गर्नुभएको सन्दर्भमा लगानीकर्ताहरूको गुनासो

समाधानको चुस्त दुरुस्त व्यवस्था हुन नितान्त आवश्यक हुन्छ । लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको हालको व्यवस्था तथा अभ्यास अपेक्षित रूपमा चुस्त दुरुस्त भएको देखिँदैन । यसमा सुधारका लागि धितोपत्र व्यवसाय सेवासम्बन्धी गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गर्न धितोपत्र व्यवसायीहरूलाई, सामूहिक लगानी योजना तथा शाख मूल्यांकन सम्बन्धी गुनासा क्रमशः सामूहिक लगानी योजना तथा शाख मूल्यांकन संस्थालाई, धितोपत्र कारोवार सम्बन्धी गुनासो समाधानका लागि नेप्से र कारोवार पश्चात्को राफसाफ तथा फछर्यौट सम्बन्धी गुनासो समाधानका लागि सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग कम्पनी लिमिटेड (सिडिएससी) लाई ठोस निर्देशन दिनुका साथै नियमनसम्बन्धी गुनासो समाधान तथा बजारका अन्य पक्षहरूबाट समाधान नभएका गुनासाहरू समाधानका लागि समाधान नगरिदिएको प्रमाण सहित बोर्डमा गुनासा राख्न सकिने व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ । बोर्डमा गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गर्न आवश्यक Platform/software जस्तैः SEBON complaints redress system (SCORES) विकास गरी संचालनमा ल्याउने र बोर्डबाट सर्वसाधारण लगानीकर्ताहरूलाई गुनासाहरू व्यवस्थित एवं उपयुक्त तरिकाले राख्ने सम्बन्धमा आवश्यक सचेतना समेत अभिवृद्धि गर्न आवश्यक छ । यसरी बजारमा सेवा प्रदायक सबै पक्षहरूको कार्यालयमा लगानीकर्ताहरूको गुनासो समाधानको सुदृढ व्यवस्था गरिएमा लगानीकर्ताहरूका बजार सम्बन्धी गुनासा यथासमयमा समाधान भई हालको जस्तो विभिन्न आन्दोलन गरी सरकारमार्फत् गुनासा तथा मागहरू सम्बोधन गराउनुपर्ने अवस्था सृजना नभई बजारमा आवश्यक विश्वासको वातावरण समेत तयार हुनेछ ।

(घ) बजारसम्बन्धी सूचना प्रवाहमा सुधार ल्याई बजारको

विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्ने

बजारमा सूचीकृत कम्पनीहरूले विभिन्न आवधिक वित्तीय विवरणहरू बोर्ड तथा नेप्सेमा पेश गर्नुका साथै दैनिक पत्रपत्रिकामार्फत् सार्वजनिक गर्नुपर्ने धितोपत्रसम्बन्धी ऐन तथा नियमका व्यवस्था पूर्णरूपमा परिपालना नगर्ने अभ्यासका साथै विभिन्न मूल्य संवेदनशील सूचना समेत प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गर्ने अभ्यास नहुँदा केही भित्री तथा सीमित व्यक्तिले सूचनाको पहुँचका आधारमा बजारमा चलखेल गर्ने र बजार गतिविधिलाई अविश्वसनीय बनाउने कार्य गरिरहेकोले यस्ता गतिविधिको स्थलगत तथा गैर स्थलगतरूपमा प्रभावकारी सुपरीवेक्षण गरी ऐन नियमको व्यवस्थाको परिपालना नगर्ने पक्षहरूलाई कानुनी दायरामा ल्याई गलत अभ्यासलाई निरुत्साहित गर्ने र बजारलाई विश्वसनीय बनाउने कार्यले आवश्यक प्राथमिकता नपाउँदा बजार गतिविधिहरूमा आम लगानीकर्ताहरूको विश्वास

बढ्न सकेको छैन । ऐन नियम बमोजिमका जानकारी तथा सूचना समयमै प्रवाह गरिएमा र प्रवाहित सूचनामा आम लगानीकर्ताहरूको पहुँचको सुनिश्चितता गरिएमा धितोपत्र बजार लगानीमैत्री भई देशको समग्र वित्तीय प्रणाली नै अनुशासित, विश्वसनीय एवं मर्यादित बन्नमा आवश्यक उपयुक्त वातावरण तयार हुनेछ ।

(ड) भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारको सुपरीवेक्षण गरी यसलाई न्यूनीकरण गर्ने

भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारलाई धितोपत्रसम्बन्धी ऐनको व्यवस्था बमोजिम गम्भीर अपराध मानिने भए तापनि बजारमा यस्तो कारोवार भइरहेको आशंकाका बाबजुद हालसम्म पनि यस्तो गतिविधिलाई कानुनी कारवाहीको दायरामा ल्याई कारवाही नगरेको कारणले समेत धितोपत्र बजारलाई अबाञ्छित तरिकाले तलमाथी गर्ने पक्ष हाबी भई बजार गतिविधि आमलगानीकर्ताको हितमा हुन नसक्दा बजारमा लगानीकर्ताको मनोबल नबढेकोले यसमा सुधार ल्याउन हाल नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रालयको स्वीकृतिको क्रममा रहेको भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवार बन्देज नियमावलीमा यथाशीघ्र स्वीकृति प्राप्त गरी कार्यान्वयनमा ल्याई यस्ता गतिविधिहरूको प्रभावकारी रूपमा सुपरीवेक्षण गर्नुका साथै ऐन नियम विपरितका गतिविधिहरूमार्फत भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारलाई निरुत्साहित गरी न्यूनीकरण गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ । ऐन नियममा व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी रूपमा प्रबलीकरण गरी भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारमा कमी ल्याइएमा बजारमा जोखिम लिन नचाहने लगानीकर्ता, संस्थागत लगानीकर्ता लगायत सम्पूर्ण प्रकृतिका लगानीकर्ताहरूको बजार आकर्षणमा वृद्धि भई धितोपत्र बजारमा आम लगानीकर्ताहरूको सहभागितामा वृद्धि हुनेछ ।

(च) नियमन निकायको आन्तरिक सुशासनमा सुधार ल्याउने

विगत २९ वर्षदेखि धितोपत्र बजारको नियमन गर्दै आएकोमा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी ऐन, २०७४ लागू भएपछि वस्तु विनिमय बजारको समेत नियमन अधिकार प्राप्त गरेको बोर्ड नेपालको वित्तीय बजारको एक महत्वपूर्ण नियमन निकाय (अर्धन्यायिक निकाय समेत) भए तापनि यसको आन्तरिक सुशासनमा हालसम्म पनि अपेक्षित रूपमा सुधार हुन नसकेको र ऐन नियममा भएका केही स्वायत्तता सम्बन्धी अधिकार तथा बजार नियमनसम्बन्धी ऐन नियममा भएका व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन (प्रबलीकरण) गर्न नसकेको जस्ता कारणहरूले समेत बोर्ड एक सुदृढ एवं सशक्त नियमन निकाय हुन नसक्दा बजारमा सर्वसाधारण लगानीकर्ताहरूको लगानी सुरक्षित हुनेमा विभिन्न आशंका उत्पन्न हुँदा सर्वसाधारण लगानीकर्ताहरूको मनोबल कमजोर

हुनुका साथै सम्भाव्य संस्थागत लगानीकर्ताहरू समेत धितोपत्र बजारमा गरिएको लगानी सुरक्षित हुनेमा आशंकित हुँदा बजारमा धितोपत्रको मागमा वृद्धि हुन नसकेको तथा बजार नियमनको कमजोर अवस्थाका कारणले समेत बजारमा स्थायित्व ल्याउन सक्ने संस्थागत लगानीकर्ताहरूको बजार प्रवेश नहुँदा बजारमा करिब ९९ प्रतिशत नै व्यक्तिगत लगानीकर्ताहरू (Individual/retail investors) को लगानी भईदिँदा बजार निकै नै हल्लामा आधारित एवं अस्थिर (Rumer based/ highly volatile) हुने गरेकोले यसमा तत्काल सुधार गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

बोर्डमा करिब पाँच वर्ष अधिदेखि बोर्डका कर्मचारीहरू, बोर्ड सदस्य तथा अध्यक्षका लागि लागू गरिएको आचारसंहिता र सूचीकृत कम्पनीहरूका लागि लागू गरिएको सुशासनसम्बन्धी निर्देशिकाका व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी रूपमा परिपालना भएनभएको अनुगमन नहुँदा बोर्डको आन्तरिक सुशासन तथा सूचीकृत कम्पनी लगायत बजारको सुशासन समेतमा अपेक्षित रूपमा सुधार हुन नसकेको जसका कारणले समेत बोर्ड सुदृढ एवं सशक्त नियमन निकाय हुन नसकेकोले बजारको नियमन, सुपरीवेक्षण तथा कानून प्रबलीकरण कार्य प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ । बोर्डमा भएका विभिन्न गतिविधिहरूको अभिलेख प्रणाली समेत Manual हुनुका साथै विश्वसनीय एवं भरपर्दो हुन नसकेको अवस्था छ । साथै, बोर्डका कर्मचारीहरूले गर्ने विदेश भ्रमणसम्बन्धी मनोनयन निश्चित विधि तथा आधारमा नहुँदा यो विवादरहित हुन नसकी बोर्डको नियमन हैसियतमा समेत कमी आएकोले बोर्डको कर्मचारीहरूको विदेश भ्रमण सम्बन्धी मनोनयन निश्चित विधि तथा आधारमा र कार्य जिम्मेवारी तथा जिम्मेवारी सम्पादनको नतिजाका आधारमा सुनिश्चित हुने गरी तय हुने व्यवस्था गर्न विदेश भ्रमण सम्बन्धी उपयुक्त कार्यविधि तयार गरी बोर्ड निर्णयमार्फत् लागू गर्ने, बोर्डभित्र एक विभाग तथा अर्को विभाग र एउटा महाशाखा तथा अर्को महाशाखा बीचको सूचना प्रवाहलाई दक्ष एवं प्रभावकारी बनाउन आन्तरिक नेटवर्किङ्ग (Internal networking) मा सुधार ल्याउने, बोर्ड भित्रको अभिलेख प्रणालीलाई चुस्त एवं दुरुस्त बनाउन आवश्यक सफ्टवेयर (Software) समेत खरिद गरी उपयुक्त अभिलेख प्रणाली (Proper record system) को व्यवस्था जस्ता कार्यहरूको सुदृढ व्यवस्थापन गरी बोर्डको आन्तरिक सुशासन तथा सञ्चालनमा सुधार ल्याउन आवश्यक देखिन्छ ।

(छ) बोर्ड, नेप्से तथा सिडिएससीका पदाधिकारी एवं

कर्मचारीहरूलाई धितोपत्र कारोवारमा बन्देज लगाउने

बोर्ड, नेप्से तथा सिडिएससी र अन्य व्यवसाय विशेष

नियमन निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति तथा विद्युत नियमन आयोगमा कार्यरत पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरू भित्री सूचनामा पहुँच हुने व्यक्ति हुने भएकोले उनीहरूलाई धितोपत्र कारोवार गर्न बन्देज लगाइनु पर्दछ । यस्तो अभ्यास अन्य देशहरूमा समेत रहेको हुन्छ तर नेपालमा हालसम्म यस्तो व्यवस्थामा कडाई गरिएको देखिँदैन, जुन अनिवार्यरूपमा हुनु पर्दछ । उल्लेखित निकायमध्ये केहीमा पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरूका लागि आचारसंहिता तथा प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था त गरेको देखिन्छ तर उक्त आचारसंहिताका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू तथा सम्बन्धित प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाहरू पूर्णरूपमा पालना भए नभएको अनुगमन गर्ने तथा नभएको पाइएमा कारवाही गरी निरुत्साहित गर्ने कार्यलाई गम्भीरतापूर्वक लिई समन्वयात्मकरूपमा अगाडि बढाउने गरेको पाइँदैन । यसमा यथाशीघ्र सुधार गरिएमा बजारमा विभिन्न पक्षहरूको आपसि हित बाफिएर हुने कमिकमजोरीहरू (Malpractices due to the conflict of interest) निरुत्साहित हुने तथा बजार नियमन, बजार सञ्चालन तथा व्यावसायी सेवा प्रवाह प्रभावकारी भई बजार थप स्वच्छ, पारदर्शी एवं विश्वसनीय समेत हुने वातावरण बन्नेछ । यस तथ्यलाई हृदयंगम गरी बोर्ड, नेप्से तथा सिडिएससीमा रहे भएका आचारसंहितामा समसामयिक सुधार गराई त्यसलाई कडाइपूर्वक लागू गरी सम्बन्धित निकाय तथा संस्थाहरूमा कार्यरत पदाधिकारी एवं कर्मचारीहरूले सूचीकृत धितोपत्रमा लगानी गर्न नपाउने व्यवस्था गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ । साथै, विशेष नियमन निकाय नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति तथा विद्युत नियमन आयोगसँग आवश्यक समन्वय स्थापित गरी तत् तत् निकायमा कार्यरत पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई समेत उक्त निकायसँग सम्बन्धित सूचीकृत कम्पनीको धितोपत्रमा लगानी गर्न बन्देज लगाउने व्यवस्था गर्ने तथा गराउन समेत आवश्यक छ । यसबाट देशको धितोपत्र बजार मात्र स्वच्छ एवं पारदर्शी नभई समग्र वित्तीय प्रणाली स्वच्छ एवं पारदर्शी हुनमा समेत सहयोग पुग्नेछ ।

(ज) नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाई

बजारमा लगानीकर्ताहरूको मनोबल बढाउने

बोर्ड धितोपत्र तथा प्युचर्स बजार नियमन निकायहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था (IOSCO) को एशोसिएट सदस्य भैसकेको हालको अवस्थामा पनि धितोपत्र बजारको नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्य अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेको सन्दर्भमा बजार सम्बन्धी नियमन व्यवस्थाहरू र बजार नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यविधि तथा अभ्यासलाई अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त एवं मान्यता बमोजिम बनाई बजारको

नियमन तथा सुपरीवेक्षण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन बजारमा हुने सुधार तथा विकास कार्य एवं बजार सुधार सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमलाई अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित बनाई सुदृढरूपमा अगाडि बढाउने जसले गर्दा बजारमा नीति, नियम तथा निर्देशन बजार सहभागी तथा आम लगानीकर्ताको हितमा हुने तथा यसबाट नीतिगत स्थिरता भई बजारमा सहभागी व्यवसायी, सूचीकृत कम्पनी तथा देशका कुना कन्दरामा बस्ने लगानीकर्ताहरूको समेत बनोवल बढ्नेछ ।

धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ मा नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई बजारको स्वायत्त एवं प्रभावकारी नियमनका लागि पन्याप्त व्यवस्था तथा अधिकार जस्तै धितोपत्र कारोवारसम्बन्धी कसूर गर्ने व्यक्ति तथा संस्थाको बैकिङ्ग अभिलेखमा बोर्डको पहुँचको अधिकारको अभाव, धितोपत्रसम्बन्धी विशेष नियमावलीहरू स्वीकृति गर्ने अधिकारको अभाव, सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको सदस्यता लिने तथा प्रशिक्षण प्रतिष्ठानको स्थापना सम्बन्धी निर्णय गर्ने स्पष्ट अधिकारको अभाव लगायत अन्य आवश्यक अधिकारहरूको अभावले समेत बोर्डको नियमनमा स्वायत्तता नहुँदा बोर्ड अधिकार सम्पन्न भई सुदृढ नियमन निकाय हुन नसकेकोले यी सबै व्यवस्थाहरू हुनेगरी बोर्ड सम्बन्धी छुट्टै नयाँ ऐनको व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास एवं क्षेत्रीय अभ्यास र नेपालको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन अभ्यास अनुरूप (जस्तो बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ र बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ गरी दुई छुट्टाछुट्टै ऐन रहेको) हुने गरी धितोपत्र बजार नियमन सम्बन्धी अर्को नयाँ छुट्टै ऐन तर्जुमा गरी बोर्डको अधिकार तथा कार्य संचालन र धितोपत्र बजार गतिविधिहरूको नियमन सम्बन्धी छुट्टाछुट्टै स्पष्ट व्यवस्था गरी धितोपत्र बजारको नियमन व्यवस्थालाई सशक्त एवं प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

त्यस्तै, गैरआवासीय नेपालीहरूका लागि सूचीकृत धितोपत्रमा लगानीका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था तथा कार्यविधि बनाई लगानी खुला गरिएमा उनीहरूले समेत बजारमा ठूलो रकम लगानी गर्नेछन् । यसका कारणले सम्भौतित बचत परिचालन गर्ने नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, विभिन्न कर्मचारी कल्याण कोष तथा बीमा कम्पनीहरूको संभौतित/दीर्घकालीन बचत बजारमार्फत् परिचालन हुने तथा बचतको ब्याजदरमा अस्वच्छ प्रतिस्पर्धा नहुने र यसबाट स्वतः धितोपत्र बजार मूल्य तथा बजार परिसूचकमा समेत स्थिरता आउने वातावरण तयार हुनेछ । स्वदेशी लगानीकर्ताहरूको बजार तथा लगानीमा मनोबल बढेमा यसले विदेशी लगानीकर्ताहरू

नेपालमा विकसित भएको लगानीको उपयुक्त वातावरणप्रति आश्वस्त भई प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी तथा सह उद्यम लगानी (Direct and joint venture investment) तथा पोर्टफोलियो लगानीमार्फत् ठूलो परिमाणमा विदेशी लगानी स्वदेशमा आउन उपयुक्त वातावरण तयार हुनेछ ।

(भ) नेप्सेको विद्युतीय कारोवार प्रणालीमा यथाशीघ्र सुधार

ल्याई यसलाई भरपर्दो एवं विश्वासिलो बनाउने

नेप्सेद्वारा परामर्शदातामार्फत् विकसित विद्युतीय कारोवार प्रणाली (NEPSE online trading system (NOTS) संचालनमा ल्याएको हाल करिब तीन वर्ष पुगी सक्दा समेत NOTS को ग्राहकको केन्द्रीय निक्षेप सेवा अन्तर्गतको खातासँग तथा बैंक खातासँग पूर्णरूपमा आबद्धता (Integration) हुन नसक्दा यो अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको हुन सकेको छैन । नेप्सेलाई यसतर्फ गम्भीर हुन निर्देशित गर्दै धितोपत्र बजार संचालनको विश्वव्यापी सिद्धान्त तथा मान्यता र सम्बन्धित ऐन नियमको मर्म अनुसार धितोपत्रको कारोवार नियमित एवं अविच्छिन्न रूपमा संचालन गरी बजारमा पारदर्शिता तथा विश्वसनीयता कायम गरी लगानीकर्ताको हित संरक्षण गर्न अग्रसर गराउन आवश्यक छ । यसका लागि नेप्सेको विद्युतीय कारोवार प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रियस्तरका Stock Exchange हरूको सिस्टमको संपरीक्षण गरेको विज्ञ संस्थाबाट नेप्सेको कारोवार प्रणालीको सुरक्षा संपरीक्षण (Security Audit) गराउने र अन्तर्राष्ट्रिय स्तर निर्धारण संस्थाको प्रमाणपत्र (ISO Certification) प्राप्त गर्ने कार्य गरी विद्युतीय कारोवार प्रणाली (NOTS) लाई Stable तथा Reliable बनाउनको लागि नेप्सेलाई बोर्डले यस सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी अध्ययनका आधारमा कही समयअघि दिएको निर्देशन कार्यान्वयनको अनुगमन गरी पूरा गर्ने क्रममा रहेका कार्यहरू समयमै सम्पन्न गराउन तत्काल अगाडि बढ्न आवश्यक छ । साथै, सिडिएससीले ऋणपत्र कारोवारको राफसाफ तथा फछ्यौटका लागि उच्च स्तरको आधुनिक राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणाली विकास तथा खरिद गरी सूचीकृत ऋणपत्रको स्वचालित कारोवारको राफसाफ तथा फछ्यौट कार्य T+० हुने व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । सिडिएससीको राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणालीमा उल्लिखित सुधार गरिएमा सरकारी ऋणपत्र तथा संस्थागत ऋणपत्रको एकीकृत स्वचालित दोमो बजार कारोवार हुने वातावरण समेत बन्नेछ ।

(ज) बोर्डको सूचना प्रविधि नीतिलाई प्रभावकारी रूपमा

कार्यान्वयनमा ल्याउने

बोर्डले सूचना प्रविधि नीति, २०७६ लागू गरिसकेकोले यसलाई प्रभावकारिरूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउने र बजारलाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाई बजारको दक्षता अभिवृद्धि गर्न

बोर्डले केही समय अघि परामर्शदाता मार्फत् विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको Online Reporting System अर्थात् System for Electronic Reporting and Retrieval (ERRS) लाई थप बिस्तार तथा सुदृढ गरी यसलाई थप प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ । यसबाट देशको धितोपत्र बजारमा विद्युतीय सूचना प्रवाह प्रणाली (Electronic reporting system) को व्यवस्था भई बजारमा हुने सूचना प्रवाह प्रभावकारी एवं दक्ष हुने र बजारको पारदर्शिता तथा गतिशीलतामा समेत सुधार आउनेछ । यसबाट सूचीकृत कम्पनीहरूको ऐन नियमको परिपालना लागत (Compliance costs) मा कमी आई कम्पनीहरूको नाफामा तथा लगानीकर्ताहरूको लगानीको प्रतिफलमा समेत बढोत्तरी हुनेछ ।

(ट) व्यावसायिकता अभिवृद्धि र लगानीकर्ता शिक्षाका लागि छुट्टै संस्थागत व्यवस्था गर्ने

नेपालको धितोपत्र बजारमा हालसम्म पनि बजारसम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान, व्यावसायिकता अभिवृद्धि र लगानीकर्ता शिक्षाका लागि एक छुट्टै संस्थागत व्यवस्था भइसकेको छैन । यस्तो छुट्टै स्वायत्त संस्थागत व्यवस्था नहुँदा बजारमा अध्ययन अनुसन्धान, व्यावसायिकता अभिवृद्धि र लगानीकर्ता शिक्षा सम्बन्धी गतिविधिहरू प्रभावकारी रूपमा संचालन हुन सकेका छैनन् । साथै देशमा वित्तीय शिक्षालाई व्यावहारिक बनाई देशका बहुसंख्यक जनतालाई वित्तीय साक्षर बनाउनुपर्ने आवश्यकता बढ्दै गएको छ । उल्लेखित विषय वस्तुहरूमा आवश्यक जोड नदिईदा अर्थात् सोका लागि आवश्यक संस्थागत व्यवस्था नभएको कारणले समेत धितोपत्र बजार केवल सट्टेबाजी गर्ने संयन्त्र (Speculative mechanism) मात्र हो भन्ने आम बुझाव बन्दा धितोपत्र बजारले हालसम्मपनि अपेक्षितरूपमा परिपक्वता हासिल गर्न नसकेको, बजार एकदमै उतारचढावयुक्त हुन पुगेको तथा धितोपत्र बजार देशको औद्योगिकीकरण तथा व्यापारीकरणका लागि आवश्यक दीर्घकालीन पुँजी परिचालनको विश्वासिलो र भरपर्दो संयन्त्र हुन नसकेको अवस्था विद्यमान रहेको छ । यसमा सुधार ल्याउन यथाशीघ्र संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम धितोपत्र बजार, वस्तु विनिमय बजार तथा वित्तीय शिक्षा सम्बन्धी प्रतिष्ठान स्थापना गरी देशमा धितोपत्र बजार, वस्तु विनिमय बजार तथा वित्तीय शिक्षा सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान, व्यावसायिकता अभिवृद्धि तथा लगानीकर्ता शिक्षा सम्बन्धी एक सुदृढ संस्थागत व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

नेपाल सरकारले हाल वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी रणनीति तयार गर्दै गरेकोले यसलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न समेत उपयुक्त संस्थागत व्यवस्थाहरूको आवश्यकता हुने जसमा

नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा बीमा समिति जस्ता नियमन निकायहरूको समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने सन्दर्भमा बोर्डले स्थापना गर्ने तालिम तथा शिक्षा प्रतिष्ठान (Training and education institute) को महत्त्वपूर्ण भूमिका हुनेछ । बोर्डमा रहेको पुस्तकालयमा आवश्यक थप अध्ययन सामग्रीहरू सहित उपयुक्त व्यवस्थापन गरी धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी विश्व विद्यालय तथा स्वतन्त्र विज्ञहरूबाट हुने अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई सहजीकरण एवं प्रोत्साहित गर्न आवश्यक छ ।

बोर्डले धितोपत्र बजार नियमनको सुरुवात गरेको २९ वर्ष हुँदासम्म पनि धितोपत्र बजार संचालन, व्यावसायी सेवा प्रवाह तथा नियमनमा संलग्न जनशक्तिको निरन्तर व्यावसायिकता अभिवृद्धिको स्तरीय व्यवस्था हुन सकेको छैन । यसले गर्दा धितोपत्र बजारमा उच्च व्यावसायिक व्यक्तित्वको अभाव खड्किरहेको देखिन्छ । यसमा सुधार ल्याउन तथा धितोपत्र बजार गतिविधिहरूलाई उच्च व्यावसायिक तथा मर्यादित बनाउनका लागि समेत आवश्यक संस्थागत व्यवस्था गरी निरन्तर व्यावसायिकता विकास निर्देशिका बनाई लागू गर्ने र निरन्तर व्यावसायिकता विकास (Continuing professional development (CPD) कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ठ) धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवालाई प्रतिस्पर्धी एवं सर्वसुलभ बनाउने

धितोपत्रको दोस्रो बजार व्यवसायी सेवालाई थप व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धी बनाई देशभर पहुँच अभिवृद्धि गरी धितोपत्रको माग पक्षको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्न तथा धितोपत्रको दोस्रो बजार मूल्यलाई स्थिरता प्रदान गर्न र संस्थागत लगानीकर्ताहरूका लागि धितोपत्र बजार आकर्षक बनाउन बोर्डको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र चार वर्षीय रणनीतिक योजनामा प्राथमिकतामा परेको तथा मौद्रिक नीतिमा व्यवस्था भएको वाणिज्य बैंकहरूलाई सहायक कम्पनीहरूमार्फत् धितोपत्र दलाल व्यवसाय सेवा प्रदान गर्ने नीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन नेप्सेलाई निर्देशित गर्नुका साथै अन्य आवश्यक सम्पूर्ण सहजीकरण कार्य गरी वाणिज्य बैंकहरूको सहायक कम्पनी, विशेष ऐन अन्तर्गत स्थापित कम्पनीको सहायक कम्पनी र अन्य धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य लिई स्थापित पब्लिक लिमिटेड कम्पनीलाई धितोपत्र दलाल व्यावसायी सेवा र इच्छुक तथा तोकिएको पुँजी आधार पूरा गरेका पब्लिक लिमिटेड कम्पनीहरूलाई धितोपत्र व्यापारी तथा कारोवारसँग निक्षेप सदस्य, आस्वा सदस्य लगायतका सेवा संचालन अनुमति पत्र दिने र धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवालाई सर्वसुलभ,

व्यावसायिक तथा प्रतिस्पर्धी बनाउने कार्यमा तत्काल अगाडि बढ्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । यसका लागि बोर्डले हालै माथि उल्लिखित सबै व्यवस्था हुनेगरी मस्यौदा गरेको धितोपत्र व्यवसायी (धितोपत्र दलाल तथा व्यापारी) नियमावली, २०७८ मा नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ । मस्यौदित नियमावलीमा भएका व्यवस्था अनुसार सुदृढ पुँजी आधार भएका योग्य सक्षम पब्लिक लिमिटेड कम्पनीहरूलाई धितोपत्र दलाल व्यवसाय तथा व्यापारीको कार्य गर्न अनुमति दिइएमा धितोपत्रको दोस्रो बजार तथा धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवा प्रतिस्पर्धी हुने तथा धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवाको पहुँचमा वृद्धि हुने र धितोपत्रको थोक खरिद तथा बिक्रीकर्ताको रूपमा धितोपत्र व्यापारी समेत बजारमा सहभागी हुँदा धितोपत्रको मागमा वृद्धि आउने छ । यसबाट धितोपत्र दलाल तथा व्यापारी सेवा थप संस्थागत तथा सुदृढ हुने र बजारले समेत स्थायित्व प्राप्त गर्नेछ ।

(ड) धितोपत्र बजारमा रहेभएका संरचनात्मक कमी

कमजोरीहरूमा सुधार गर्ने

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७ (१) (ख) कुनै वाणिज्य बैंक, वित्तीय संस्था, सार्वजनिक संस्थान वा कम्पनीको शेयर खरिद गर्ने वा अन्य कुनै पनि किसिमले कुनै वित्तीय, व्यापारिक, कृषि, औद्योगिक वा अन्य संस्थामा स्वामित्व सम्बन्धी अधिकार प्राप्त गर्न नहुने र उपदफा (२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बैंकले आफ्नो काम कारवाही वा दायित्व पूरा गर्न सहयोग हुने काम कारवाही गर्ने संस्थालाई सो संस्थाको कूल पुँजीको १० प्रतिशत ननाघ्ने गरी ऋण प्रदान गर्ने वा त्यस्ता संस्थाको शेयरमा स्वामित्व प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि.मा रहेको १४.६० प्रतिशतको स्वामित्व तथा सूचीकृत कम्पनी (तथा मर्चेन्ट बैंकर) नागरिक लगानी कोषमा रहेको १३ प्रतिशत स्वामित्व समेतले श्रृजित संरचनात्मक कमीकमजोरी हटाउन उल्लिखित संस्थाहरूमा रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वामित्व घटाई ऐनको व्यवस्था बमोजिमको स्वामित्व कायम गराउन आवश्यक छ । साथै, धितोपत्र बजार संचालन नियमावली, २०६४ को नियम १२(२) व्यवस्थाको मर्म विपरीत नेप्सेमा नेपाल सरकारको हालसम्म पनि ५८.६६ प्रतिशत र सिडिएस एण्ड विलियर्स लि.मा नेप्सेको पूर्ण स्वामित्व रही संरचनात्मक कमीकमजोरी हुँदा बोर्डको धितोपत्र बजार नियमन कार्य प्रभावकारी हुनमा कठिनाई भएको तथा दोस्रो बजार व्यवस्था आधुनिक तथा प्रभावकारी हुन नसकेकाले सम्बन्धित संरचनात्मक कमी कमजोरीहरूको सुधार कार्य तत्काल अगाडि बढाउन

बोर्डले आवश्यक राय सुभाष दिई सहजीकरण गर्नुका साथै आवश्यकता तथा उपयुक्तता हेरी सुधारका लागि सम्बन्धित पक्षहरूलाई निर्देशित गर्न समेत आवश्यक छ । उल्लिखित संरचनात्मक सुधार यथासमयमा सम्पन्न हुन नसक्ने स्थिति विद्यमान देखिएमा धितोपत्रको प्रतिस्पर्धी दोस्रो बजार व्यवस्थाका लागि निजी क्षेत्रमा बैकल्पिक व्यवस्था समेत गर्न आवश्यक छ । त्यस्तै, बोर्डको संचालक समितिमा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ तथा नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने व्यवस्थाले समेत उनीहरूको सम्बन्धित व्यवसायी तथा बोर्डमा प्रतिनिधित्वमार्फत् बजारको नियमन गर्ने जिम्मेवारीबीच हित बाफिने कार्य (Conflict of interest) हुन गई बोर्डको बजार नियमन कार्य प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । बोर्डको नियमनलाई सुदृढ बनाउन यसको संचालक समितिको वर्तमान संरचनामा परिवर्तन गरी कार्यकारी तहको प्रतिनिधित्व बढाई संचालक समितिलाई थप व्यावसायिक बनाउन आवश्यक छ ।

(ढ) Nepal Financial Reporting Standards (NFRS)

प्रभावकारी रूपमा लागू गर्ने

लेखापालन तथा लेखा व्यवस्थापनमा रहे भएका कमीकमजोरीहरूमा सुधार गरी एकरूपता ल्याउन, लेखा व्यवस्थापनको प्रभावकारी रूपमा नियमन हुने व्यवस्था गर्न, संस्थागत क्षेत्रको पारदर्शिता तथा विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्नका लागि हालै विभिन्न क्षेत्रका लागि लागू गर्ने क्रममा केही क्षेत्रमा पूर्णरूपमा लागू भैसकेको Nepal Financial Reporting Standards (NFRS) लाई धितोपत्र बजार क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा लागू गर्नुका साथै एनएफआरएस अनुरूप हुने गरी व्यावसाय विशेष सूचना तथा जानकारी प्रवाहका लागि आवश्यक विवरण प्रवाह प्रारूपहरू (Reporting formats) तयार गरी बजार सम्बन्धी सूचना एवं जानकारी प्रवाहका लागि सुदृढ व्यवस्था गर्ने र यसका लागि तथा NFRS लागू गर्न आवश्यक विज्ञताका लागि चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट्स संस्था (ICAN) सँग आवश्यक समन्वय एवं सहकार्य समेत गर्न आवश्यक छ । यसबाट बजारमा प्रवाह हुने सूचना, जानकारी एवं वित्तीय विवरणहरूमा एकरूपता आउने तथा बजारमा उपलब्ध विभिन्न क्षेत्रका वित्तीय विवरणहरू एक आपसमा तुलना गर्न सकिने तथा उपलब्ध विवरणहरू विश्वसनीय हुने र यसले समग्र धितोपत्र बजार गतिविधिहरू पारदर्शी एवं विश्वसनीय हुन सहयोग पुगी लगानीकर्ताहरूको मनोबल बढ्नमा सहयोग पुग्नेछ ।

(ण) धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने कम्पनीहरूलाई नियमनको दायरामा ल्याउने

निजी स्वामित्वमा स्थापना भई सञ्चालनमा आएका तथा

धितोपत्र बजारमा लगानी गरिरहेका लगानी कम्पनीहरूको संख्या करिब १००० रहेको, हालको नियमन संरचनामा यस प्रकारको कम्पनीहरूलाई अनुशासित बनाउन कुनै ऐन, नियम तथा आचारसंहिता नबनेको साथै यसप्रकारका कम्पनीहरूको नियमन निकाय नभएको पृष्ठभूमिमा यस्ता कम्पनीबाट हुने शेयर खरिद बिक्री कार्यले दोस्रो बजारमा धितोपत्रको मूल्य र परिसूचकमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरेको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । निजी स्वामित्वमा सञ्चालनमा आएका यस प्रकारका लगानी कम्पनीले बजारलाई अनावश्यक रूपले अस्थिर बनाउन सक्ने सन्दर्भमा निजी लगानी कम्पनीहरूलाई नियमन दायरामा ल्याउने उद्देश्यले बोर्डले वि.सं. २०६७ साउन देखि वि.सं. २०७२ आषाढ मसान्तसम्म स्थापना भई सञ्चालनमा आएका लगानी कम्पनीहरूको विद्यमान अवस्था र बजारमा प्रभाव सम्बन्धी प्रारम्भिक अध्ययन गरेको थियो । उक्त अध्ययनबाट यस्ता केही कम्पनीहरू शेयरमा लगानी गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको देखिएतापनि अधिकांश कम्पनीहरू उत्पादनमुलक, व्यापार तथा सेवाको उद्देश्य राखी स्थापना भएको देखिएको छ । एकै व्यक्ति कार्यकारी प्रमुख रहने गरी फरक फरक नाममा धेरै लगानी कम्पनी स्थापना गरेको पाइनुका साथै एउटै लगानी कम्पनीले दशौं करोडको धितोपत्र कारोवार गरेको देखिएको छ । त्यस्तै, लगानी कम्पनीको रूपमा सहकारी संस्थाहरू, कन्सलटेन्सीहरू, लेखापरीक्षण फर्महरू पनि सञ्चालनमा रहेको पाइएको छ । धितोपत्र बजारबाट सिमित व्यक्तिहरूले अनुचित फाइदा लिन सक्ने अवस्था प्रति सचेत हुँदै धितोपत्र बजार सबै लगानीकर्ताका लागि हुने गरी एक विश्वसनीय धितोपत्र बजारको विकास तथा बिस्तार गर्नका लागि निजी लगानी कम्पनीको सन्दर्भमा प्रबन्धपत्रमा धितोपत्रमा लगानी बाहेकका अन्य उद्देश्य राखी स्थापना भएका कम्पनीहरूको सम्बन्धित नियमन निकायसँग बोर्डले समन्वय गरी तथा नियमन निकाय नभएका कम्पनीको सन्दर्भमा बोर्ड आफैँ सक्रिय भई आवश्यक नियमन व्यवस्था गर्ने, लगानी कम्पनीहरूलाई नियमनको दायरामा ल्याउन उपयुक्त कानुनी व्यवस्था अर्थात् नियमावली तर्जुमा गरी लागू गर्ने र लगानी कम्पनीको चुक्ता पुँजी, प्रबर्द्धक, व्यवस्थापन, लगानी रकम, लगानी प्रवृत्ति, लगानीको स्रोत (स्वयं पुँजी वा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ऋणको व्यवस्था) तथा लगानी सम्बन्धी अन्य सम्पूर्ण गतिविधिहरूको सम्बन्धमा नीतिगत व्यवस्था समेत गरी यस्ता कम्पनीहरूलाई नियमनको दायरामा ल्याएमा धितोपत्र बजारमा स्थिरता आउनुका साथै बजार थप विश्वसनीय समेत हुने देखिन्छ ।

(त) नियमन निकायलाई कर लाग्ने व्यवस्थामा सुधार ल्याउने आयकर ऐन, २०५८ को परिच्छेद-४ कर छुट हुने

रकमहरू र अन्य छुटहरू अन्तर्गतको १०(छ)(४) बमोजिम नेपाल धितोपत्र बोर्डले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप आर्जन गरेको रकममा कर छुटको साबिकको व्यवस्थालाई नेपाल सरकारको अर्थ सम्बन्धी प्रस्तावलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको विधेयक, २०७५ को दफा ३० बमोजिम आयकर ऐनको दफा १० को- (३) मा खण्ड (छ) को उपखण्ड (३) फिक्किएको छ तथा (४) मा खण्ड (ज) पछि देहायको खण्ड (झ) र (ञ) थपिएका छन् भन्ने व्यवस्था समावेश गरी यस अधि व्यवस्था भए अनुरूप नै 'नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप आर्जन गरेको रकम' मा कर छुट हुने व्यवस्था गरेको तर नेपाल धितोपत्र बोर्डलाई त्यहाँबाट हटाई कर लाग्ने व्यवस्था गरिएकोले यसबाट नेपाल धितोपत्र बोर्ड सरकारी नियमन निकाय भएकोले सरकारले सरकारी निकायसँग कर लिने व्यवस्था हुन पुगेकोले यसमा साबिककै व्यवस्था राखी पुनः संशोधन गर्न आवश्यक राय सुझाव दिई संशोधन गराउन आवश्यक छ । यसबाट बोर्डको नियमन हैसियतमा वृद्धि हुनुका साथै बोर्डलाई सशक्त नियमन निकाय हुन सहज हुनेछ ।

(थ) धितोपत्र बजारको सन्तुलित विकास तथा बिस्तार गर्ने

नेपालको धितोपत्र बजारमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सम्बन्धी ऐन, २०७३ ले सार्वजनिक निष्काशनका लागि अनिवार्य व्यवस्था गरेको तथा बीमा ऐन, २०४९ ले बीमा कम्पनीहरूलाई सार्वजनिक निष्काशनका लागि अनिवार्य व्यवस्था गरेकोले हालसम्म धितोपत्र निष्काशन गरी पुँजी परिचालन गर्नेमा अधिकांश यिनै बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका कम्पनीहरूनै रहेका छन् । त्यस्तै लामो समयपछि मात्र लगानीमा प्रतिफल आउने तथा जोखिम बढी हुने र ठूलो रकम लगानी गर्न आवश्यक हुने कारणले सर्वसाधारण लगानीकर्ताबाट आवश्यक पुँजीको व्यवस्था गर्न जलविद्युत क्षेत्रका कम्पनीहरूले मात्र धितोपत्र निष्काशन गरी पुँजी परिचालन गर्दा धितोपत्र बजारको सन्तुलितरूपमा विकास बिस्तार हुन सकेको छैन । धितोपत्र बजारको दीगो एवं भरपर्दो विकासका लागि यसमा सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व भई सन्तुलित विकास बिस्तार हुने आवश्यक छ । धितोपत्र बजारमा समग्र अर्थतन्त्रको सानो हिस्साको रूपमा रहेको वित्तीय क्षेत्र तथा जलविद्युत क्षेत्रका कम्पनीहरूको उपस्थिति करिब ९० प्रतिशत रहेको छ भने अर्थतन्त्रको ठूलो हिस्सा ओगटेको कृषि तथा उद्योग क्षेत्रको उपस्थिति एकदमै न्यून छ । यसले गर्दा बजार परिसूचकले हाम्रो अर्थतन्त्रको ऐना (Mirror/Barometer) को रूपमा कार्य गर्न समेत सकेको छैन । यसरी हाम्रो बजारमा वित्तीय क्षेत्रको बाहुल्यता रही क्षेत्रगत विविधीकरण एकदमै न्यून

हुँदा वित्तीय क्षेत्र विशेष नियमन निकायले कुनै नयाँ कानुनी व्यवस्था गर्दा तथा निर्देशन जारी गरेमा त्यसको प्रत्यक्ष असर धितोपत्र बजारमा पर्ने गर्दछ ।

बजारमा सार्वजनिक निष्काशनको मूल्य निर्धारणको उचित व्यवस्था नहुनु, बजारमा सूचना प्रवाह एवं संस्थागत सुशासनको अभ्यासमा सुधार नहुनु तथा धितोपत्र कारोवार प्रणाली एवं धितोपत्र व्यवसायी सेवाको सुदृढ व्यवस्था नहुनुका साथै बजार नियमन व्यवस्था समेत सुदृढ नहुनाले वास्तविक क्षेत्रका राम्रो कार्य सम्पादन गरिरहेका कम्पनीहरू धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजी परिचालन गर्न आकर्षित भइरहेका छैनन् । यसमा सुधार ल्याई धितोपत्र बजारलाई बृहत आधारको बजार बनाउनका लागि बजारमा हुने सूचना प्रवाह अभ्यासमा सुधार गर्ने गराउने, धितोपत्र बजारको नियमन व्यवस्थालाई सुदृढ गरी भित्री सूचनाका आधारमा हुने कारोवारलाई कडा कारवाहीको व्यवस्था गरी निरुत्साहित गर्ने, धितोपत्र निष्काशनमा (Book building method) लागू गरी निष्काशन हुने धितोपत्रको मूल्य निर्धारण प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाई स्वन्त्ररूपमा मूल्य निर्धारण (Free pricing) को व्यवस्था गरी राम्रो कार्यसम्पादन गरिरहेका वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई धितोपत्र बजारमार्फत् पुँजी परिचालनका लागि आकर्षित गर्ने जस्ता कार्यहरूलाई प्राथमिकतासाथ अगाडि बढाई धितोपत्र बजारको सन्तुलित विकास बिस्तार गर्न आवश्यक छ । यसमा विशेष जोड दिई धितोपत्र बजारलाई बृहत आधारको बजार बनाई बजार परिसूचकले देशको समग्र अर्थतन्त्रको मापनयन्त्र (Barometer) को रूपमा काम गर्ने गरी विकास गर्ने कार्यमा ढिलाई गर्न नहुने अवस्था रहेको छ ।

(द) धितोपत्र बजारमा संस्थागत लगानीकर्ताहरूको सम्लग्नता बढाउने

संस्थागत लगानीकर्ताहरूले दीर्घकालीन लगानी गर्ने र उपलब्ध सूचना तथा जानकारीहरूका आधारमा राम्रो विश्लेषण गरेर लगानी गर्ने हुँदा यस्ता लगानीकर्ताहरूको उपस्थितिले बजारलाई स्थिरता प्रदान गर्दछ । साथै उनीहरूको लगानी सम्बन्धी विश्लेषण तथा निर्णय प्रक्रियाबाट साना व्यक्तिगत लगानीकर्ताहरूले पनि जान्ने बुझ्ने अवसर प्राप्त गर्दछन् । धितोपत्र बजारमा हालसम्म पनि संस्थागत लगानीकर्ताहरूको सम्लग्नता न्यून हुनुका साथै धितोपत्र व्यापारी/बजार निर्माताको अभाव (हालसम्म एउटा धितोपत्र व्यापारी (नागरिक स्टक डीलर मात्र रहेको) का कारणले समेत धितोपत्रको दोस्रो बजार मूल्य प्रवृत्तिमा ठूलो उतारचढाव आउँदा बजारमा दीर्घकालीन लगानीकर्ताहरूको मनोबल उच्च रहन नसकिरहेको र सम्भाव्य संस्थागत लगानीकर्ताहरू नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष,

बीमा कम्पनीहरू, पेन्सन कोष, नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी तथा अन्य यस्तै निकायहरूसँग भएको सम्झौतित बचत हालसम्मपनि पुँजी बजारमार्फत् परिचालन हुन नसक्दा एकातिर यस्ता संस्थाहरूसँग भएको ठूलो परिमाणको दीर्घकालीन बचतको उत्पादनशील परिचालन भई यस्ता कोषहरूमा सहभागीहरूलाई उच्च दरको प्रतिफल समेत प्राप्त हुन नसकेको अवस्था विद्यमान रहेको छ भने अर्कोतर्फ समग्र अर्थतन्त्रमा रहेको तरलताको उचित व्यवस्थापन हुन नसकी देशको वित्तीय प्रणाली नै अस्थिर हुने गरेको छ । यसमा सुधारका लागि यस्ता संस्था तथा कोषहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिनुका साथै धितोपत्र बजारमा धितोपत्र व्यापारी/बजार निर्माताको व्यवस्था गर्न नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि.ले धितोपत्र व्यापारी/बजार निर्माताको सम्लग्नताका लागि एकभन्दा बढी छुट्टाछुट्टै कारोवार वीण्डो (Trading window) दिन सक्ने गरी क्षमता बढाई पन्ध्रपत संख्यामा यस्ता व्यवसायीहरूको प्रवेश बढाउन आवश्यक छ । बोर्डबाट यस सम्बन्धमा नेप्सेलाई आवश्यक निर्देशन दिई शीघ्र सुधार तथा व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । साथै, धितोपत्र व्यापारी/बजार निर्माताको अभावले नेपालको धितोपत्र बजार विशेषज्ञको संलग्नतामा हुने बजार Quote driven नभई सर्वसाधारण अर्थात् खुद्रा लगानीकर्ताहरूको मागमा आधारित (Demand driven) बजार मात्र हुनपुग्दा बजार गतिविधिहरूमा अनावश्यक रूपमा उतारचढाव आउने गरेकोले समेत यस्तो कार्यलाई विशेष प्राथमिकता दिई धितोपत्र बजारमा थोक खरिद तथा बिक्रीकर्ताको व्यवस्था गरी बजारलाई स्थिर तथा विश्वसनीय बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

(घ) ऋणपत्रको दोस्रो बजार कारोवारको व्यवस्था गर्ने

साधारण शेयरको मात्र प्रभुत्व रहेको नेपालको धितोपत्र बजारमा पछिल्लो समय बैंकहरूमार्फत् ऋणपत्र निष्काशन गतिविधि बढ्दै गएको छ । साथै आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को मौद्रिक नीतिले वाणिज्य बैंकहरूले कूल चुक्ता पुँजीको २५ प्रतिशत ऋणपत्र जारी गर्नुपर्ने गरी गरेको व्यवस्था आदिले समेत बजारमा ऋणपत्र निष्काशनमा बढोत्तरी भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा मात्र सूचीकृत वाणिज्य बैंकहरूले करिब ६९ अर्ब मूल्य बराबरको ऋणपत्रको सार्वजनिक निष्काशन गरेका छन् । निष्काशित ऋणपत्रहरू मध्ये अधिकांश नेप्सेमा सूचीकृत समेत भइसकेका छन् । साथै, नेप्सेमा दोस्रो बजार कारोवारका लागि खर्बौं मूल्य बराबरको सरकारी ऋणपत्र सूचीकरण भएको छ । यसरी खर्बौं रूपैयाँ मूल्यको ऋणपत्रहरू दोस्रो बजारमा सूचीकरण भएको भए तापनि उक्त सूचीकृत ऋणपत्रहरूको कारोवारका

लागि टी+० राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणालीको अभावका कारणले स्वचालितरूपमा दोस्रो बजार कारोवार भने हुन सकेको छैन । हालसम्म कूल सूचीकृत ऋणपत्रमध्ये पाँच प्रतिशतभन्दा कम ऋणपत्रको मात्र म्यानुअल रूपमा दोस्रो बजार कारोवार हुने गरेको देखिन्छ । विशेष गरी संस्थागत लगानीकर्ता र व्यक्तिगत लगानीकर्ताहरूका लागि ऋणपत्रको ब्याजमा भिन्नभिन्न करदर, मूल्य निर्धारणमा अन्योल, कारोवारमा लाग्ने दलाली दस्तुर बढी, टी+० राफसाफ तथा फछ्यौट प्रणालीको अभाव र इक्विटी मार्केटमा स्ट्रेबाजी आम्दानीको बढी सम्भावना लगायत आवश्यक पूर्वाधारको अपर्याप्तता जस्ता कारणहरूले समेत ऋणपत्रको दोस्रो बजार प्रभावकारी हुन नसकेकोले यस्ता कमिकमजोरीहरूमा सुधार गरी ऋणपत्रको दोस्रो बजारलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक छ । सक्रिय ऋणपत्र बजारका कारण दीर्घकालीन ब्याजदर संरचना (Term structure of interest rate) अथवा प्रतिफल वक्र (Yield curve) निर्माण भई भावी ब्याजदर पूर्वानुमान गर्न सहज हुन्छ । साथै यसले लगानी सम्बन्धी निर्णय लिन, पुँजी संकलन सम्बन्धी निर्णय लिन सहज हुने तथा भावी विनिमय दरको अवस्था समेत पूर्वानुमान गर्न सकिनेहुँदा अर्थतन्त्रको तरलता तथा ब्याजदरसम्बन्धी जोखिममा कमी ल्याउनमा समेत सहयोग पुग्दछ ।

(न) बोर्डको आफ्नै कार्यालय भवनको निर्माण तथा व्यवस्था गर्ने

आजभन्दा २९ वर्ष अघि स्थापित बोर्ड नेपालको वित्तीय प्रणालीमा नेपाल राष्ट्र बैंकजस्तिकै हैसियत हुनुपर्ने वित्तीय क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण नियमन निकाय भए तापनि यसको हालसम्म आफ्नै कार्यालय भवन बन्न नसकी प्रत्येक ४/५ वर्षको अन्तरालमा भाडाको घरमा कार्यालय भवन सार्दै संचालन हुँदै आएको छ । केही वर्षअघि ललितपुरको सात दोबाटोमा नेपाल ढलौट कारखानाको जग्गा नेपाल सरकारले नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्थालाई र बोर्डलाई आधाआधा हुने गरी करिब चार रोपनि जग्गा उपलब्ध गराएकोमा नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्था (Institute of Chartered Accountants of Nepal (ICAN) ले बहुतले आधुनिक कार्यालय भवन तयार गरी कार्यालय संचालन गर्दै आएकोमा बोर्डले उक्त जग्गामा तत्कालीन अर्थमन्त्रीले वि.सं. २०६७ पौष २ गते बोर्डको कार्यालय भवनको शिलान्यास गरेको भए तापनि बोर्डले सो भवन निर्माण कार्य पूरा नगर्दा हाल बोर्डको उक्त जग्गामा नेपाल प्रहरीले अस्थायी भवन निर्माण गरी कार्यालय संचालन गरिरहेको अवस्था छ भने अर्कोतिर बोर्डले भाडाको घरमा विविध कठिनाइका बाबजुद कार्यालय संचालन गर्नुपरिरहेको अवस्था छ । यसले गर्दा "An ounce

of image is more than thousand contribution" भने जस्तै बोर्डको आफ्नै भवन नभएका कारणले समेत बोर्डको नियमन हैसियत बढ्न नसकी देशको समग्र वित्तीय क्षेत्रका तीन नियमन निकायहरूमध्ये बोर्डको हैसियत सबैभन्दा कमजोर देखिएको छ । यसका कारणले बोर्ड भाडाको घरमा असहजतापूर्वक कार्यालय संचालन गर्न बाध्य भएको छ । साथै, बोर्डले नेप्सेले विद्युतीय कारोवार प्रणाली संचालनमा ल्याएपश्चात् आधुनिक स्वचालित बजार सुपरीवेक्षण प्रणाली (Automated market surveillance system) स्थापना गरी दोस्रो बजार कारोवार गतिविधिहरूको वास्तविक समय अनुगमन (Real time monitoring) गर्नुपर्नेमा गर्न सकेको छैन । बोर्ड जस्तो देशको वित्तीय क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण नियमन निकायको करिब तीन दशकसम्म आफ्नै कार्यालय भवन नहुँदा बोर्डमा कार्यरत कर्मचारीहरूको समेत नेपाल राष्ट्र बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरूको जस्तो मनोबल बढ्न सकेको छैन । तसर्थ यस्तो अवस्थामा सुधार ल्याई बोर्डको नियमन हैसियत बढाउन यसका लागि आफ्नो जग्गामा प्रहरीबाट भएको अतिक्रमणलाई हटाउने वा अन्य उपयुक्त स्थानमा जग्गाको व्यवस्था गरी आधुनिक कार्यालय भवन बनाउन ढिलाई गर्न नहुने अवस्था रहेकोले यसमा गम्भीर हुँदै आवश्यक कार्य अगाडि बढाउन आवश्यक छ ।

(प) नेपालको पुँजी बजार तथा नियमन निकायको अन्तर्राष्ट्रिय आबद्धता बढाउने

बोर्ड २०१६ जुलाईमा IOSCO को Associate सदस्य भएको भए तापनि हालसम्म पनि IOSCO को MMoU मा हस्ताक्षर गरी पूर्ण सदस्य अर्थात् साधारण सदस्य हुन नसकेकोले बोर्डको अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा Reputation सुदृढ हुन नसकेको र IMF तथा World Bank जस्ता संस्थाहरूले लगानीका लागि विभिन्न Jurisdictional Assessment गर्दा नेपाललाई समावेश गर्ने नगरेको र पुँजी बजारमा लगानीकर्ताहरूको विश्वास अभिवृद्धि हुने, पुँजी परिचालनमा गतिशीलता आउने र पुँजीको लागतसमेत कम गर्न सघाउ पुग्ने गरी बजार सुधार तथा विकास कार्य हुन नसक्नुका साथै नेपालको धितोपत्र बजार नियमनले विश्व पुँजी बजार नियमनको थप प्रभावकारिता तथा सवलता सुनिश्चित गर्न सहयोग समेत नपुगिरहेको हालको अवस्थाले बोर्डको IOSCO को Associate सदस्यता केवल खर्च बढाउने काममात्र हुन पुगेकोले बोर्डले IOSCO को Multilateral Memorandum of Understanding on Cooperation and Consultation and Exchange of Information (the "MMoU") मा हस्ताक्षर गरी IOSCO को साधारण सदस्यता प्राप्त गर्नमा सक्दो प्रयास गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

यसबाट नेपालको धितोपत्र बजार नियमन निकाय (बोर्ड) तथा नेपालको धितोपत्र बजारको विश्वमा चिनारी हुनुका साथै बोर्डलाई धितोपत्रसम्बन्धी अपराधको अनुसन्धान तथा तहकीकात गर्ने कार्यका साथै बजारको स्तर अभिवृद्धि गर्नमा र साथै, बिस्तारै धितोपत्र निष्काशन, सूचीकरण तथा कारोवारको अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्न अर्थात् Cross border listing & trading को व्यवस्था गर्न तथा विश्वका अन्य नियमन निकायहरूबाट विभिन्न किसिमका प्राविधिक तथा अन्य सहयोग प्राप्त गर्न सहज हुने वातावरणको विकास हुनेछ ।

(फ) बजारको स्थलगत निरीक्षण, सुपरीवेक्षण, बजार अनुसन्धान तथा कानून प्रबलीकरणमा जोड दिने

धितोपत्र बजारको स्थलगत निरीक्षण, बजार सुपरीवेक्षण, बजार अनुसन्धान तथा कानून प्रबलीकरण कार्यलाई चुस्त दुरुस्त एवं प्रभावकारी बनाउन सोका लागि बजार नियमन तथा सुपरीवेक्षण सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त तथा अभ्यास अनुरूप देशको संस्थागत क्षेत्र, वित्तीय प्रणाली तथा समग्र अर्थतन्त्रको विकासको अवस्था तथा भविष्यको सम्भावना अनुकूल हुने गरी आवश्यक निर्देशिका (Manual/Directives) हरू तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस्ता निर्देशिकाहरूको तजुमा गरी लागू गरिएमा बजार सुपरीवेक्षण कार्य प्रभावकारी हुने र बजार सम्बन्धी अनावश्यक रूपमा नियमन निकाय एवं नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयमा गुनासाहरू पेश नहुने भई बिस्तारै बजार नियमन तथा बजार संचालन र व्यवसायी सेवा समेत परिपक्व हुने तथा बजारमा आम लगानीकर्ताहरूको विश्वास अभिवृद्धि हुनेछ ।

(ब) धितोपत्रको स्तरीय स्वचालित ओटिसी कारोवार प्रणालीको स्थापना तथा विकास गर्ने

सूचीकरणको योग्यता नपुगेका, नयाँ तथा साना पब्लिक कम्पनीहरूको धितोपत्र कारोवार र ऋणपत्रको समेत सर्वसुलभ कारोवारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको छुट्टै एक स्वचालित ओटिसी बजार कारोवार प्रणाली स्थापना तथा विकास गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस्तो ओटिसी बजारमार्फत् ऋणपत्रको समेत कारोवार हुने व्यवस्था भएमा यसले देशको समग्र संस्थागत क्षेत्र एवं धितोपत्र बजारको गतिशीलता समेत बढाउने छ ।

(भ) बोर्डमा सूचीकृत कम्पनी तथा व्यवसायीबाट पेश हुने वित्तीय विवरणहरूको पुनरावलोकन गर्ने

बोर्डमा धितोपत्र बजार सहभागीहरूले विभिन्न आवधिक विवरण एवं मूल्य संवेदनशील सूचनाहरू विगत २९ वर्षदेखि

पेश गर्दै आएको भए तापनि त्यस्ता विवरणहरूको पुनरावलोकन गरी पूर्ण एवं अपूर्णता र सही एवं गलतको यकिन गर्ने कार्य नहुँदा त्यस्ता विवरणहरू पेश तथा प्राप्तिको औचित्य पुष्टी हुन नसक्नुका साथै बजार सहभागीहरूको विवरण प्रवाह अभ्यासमा समेत सुधार ल्याउन कुनै दबाव सृजना नभएकोले बोर्डमा आवश्यक संगठन व्यवस्था सहित आवश्यक विज्ञता (योग्य एवं दक्ष चार्टर्ड एकाउन्टेन्टहरू) को व्यवस्था गरी बजार सहभागीबाट बोर्डमा पेश हुने वित्तीय विवरणको पुनरावलोकनको सुदृढ व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसबाट सूचीकृत कम्पनी तथा बजार व्यवसायीहरूको विवरण प्रवाह एवं सुशासन अभ्यासमा सुधार आउनुका साथै आम लगानीकर्तालाई लगानी सम्बन्धी सुसूचित निर्णय गर्न उपयुक्त वातावरणको समेत विकास हुनेछ ।

(म) बोर्डमा केन्द्रीय तथ्यांक बैंक स्थापना गरी बजारसम्बन्धी तथ्यांकहरूको नियमित व्यवस्थापन गर्ने

बोर्डमा एसडिएमएस आयोजना अन्तर्गत धितोपत्रको केन्द्रीय तथ्यांक बैंक स्थापना भएको भए तापनि यसमा नियमितरूपमा तथ्यांकहरूको संकलन तथा प्रशोधन गरी प्रबिष्ट गर्ने अभ्यास नहुँदा धितोपत्रको केन्द्रीय तथ्यांक बैंक बन्न नसकेको र हाल वस्तु विनिमय बजार समेतको नियमन प्रारम्भ भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी सम्पूर्ण तथ्यांकको केन्द्रीयरूपमा व्यवस्थापन गर्न धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमयसम्बन्धी केन्द्रीय तथ्यांक बैंक स्थापना गरी बजारसम्बन्धी तथ्यांकको उच्च व्यवस्थापन कार्य गर्न आवश्यक छ । यसले धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी तथ्यांकको समुचित व्यवस्थापन भई तथ्यांकको सहज उपलब्ध हुँदा बजार सम्बन्धी विषय शीर्षकमा स्वतन्त्र रूपमा हुने अध्ययन अनुसन्धान कार्य प्रोत्साहित हुनेछ । यसबाट धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम र बजार सुधार तथा विकास गतिविधि अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित भई बजारका लागि आवश्यक पूर्वाधारको विकास तथा नियमन व्यवस्थाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने वातावरण तयार हुनेछ ।

(य) बजार औजारहरूमा विविधीकरण र व्यावसायिको कार्य क्षेत्र बिस्तार गर्ने

धितोपत्र कारोवारको संस्थागत व्यवस्था तथा सोको स्पष्ट नियमनको सुरुवात भएको २९ वर्ष भइसक्दा पनि इक्विटी डेरिभेटिभ्स बजारको सुरुवात हुन नसकेका कारण एकातिर धितोपत्र बजारमा लगानी गर्ने लगानीकर्ताहरूले जोखिम व्यवस्थापन गर्नका लागि इक्विटी डेरिभेटिभ्स कारोवारको सुविधा प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने अर्कोतिर बजारले डेरिभेटिभ्स औजारको कारोवारबाट प्राप्त गर्नसक्ने

गतिशीलता प्राप्त गर्न सकेको छैन । यसमा सुधार ल्याउन तथा धितोपत्र औजारहरूमा विविधीकरण ल्याई जोखिमप्रति विभिन्न धारणा राख्ने लगानीकर्ताहरूका लागि धितोपत्र बजार आकर्षक बनाउनका लागि Equity derivatives, Equity index, Trading of rights, Exchange traded funds-ETF, Mutual funds linked private retirement scheme, Convertible debenture, Convertible preferred stock, Securities lending and borrowing, Short sale, Intraday transaction, Share buyback, Scope and expansion of securities businesses लगायतका विषय वस्तुहरूमा अनुसन्धानमूलक अध्ययन गरी अध्ययनको निष्कर्ष तथा सुझावका आधारमा धितोपत्र बजार औजारहरूमा विविधीकरण ल्याउने र धितोपत्र व्यवसायीहरूको कार्यक्षेत्र तथा धितोपत्र बजार बिस्तार गर्न आवश्यक छ । बजार औजारहरूमा विविधीकरण ल्याउने क्रममा सर्वप्रथम उच्च तरलता र कम जोखिम वा कम उतारचढाव हुने शेयरहरूको एउट छुट्टै इन्डेक्स गणना गरी त्यसलाई आधार बनाएर Equity index औजार तयार गरी संचालनमा ल्याउन सकिन्छ । यसले बजारमा लगानीकर्ताहरूलाई जोखिम प्रतिको चाहना एवं जोखिम वहन गर्ने क्षमता अनुसार उपयुक्त पोर्टफोलियो व्यवस्थापन गरी लगानीलाई विविधीकरण मार्फत् जोखिमलाई घटाउने एवं प्रतिफल बढाउने अवसर उपलब्ध हुनेछ ।

मर्चेण्ट बैकिङ्ग व्यवसायबाट लगानी व्यवस्थापन (Portfolio management) अलग गरी उक्त सेवालाई धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवामा समावेश गर्ने र धितोपत्र दलाल व्यावसायीलाई धितोपत्र व्यापारी (Securities dealer) व्यावसाय सेवा समेत दिन सक्ने व्यवस्था गरी धितोपत्र दलाल व्यवसायी सेवाको कार्यक्षेत्र बिस्तार गर्न सकिन्छ । यसबाट धितोपत्रको लगानी व्यवस्थापन सेवा थप प्रभावकारी एवं बृहत हुनुको साथै धितोपत्र दलाल व्यावसायिको कार्यक्षेत्र समेतमा बिस्तार आउनेछ । बजारको बढ्दो आकार तथा जटिलतासँगै धितोपत्र व्यावसायी सेवाको पहुँच एवं प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न आवश्यक न्यूनतम पुँजी, जोखिम व्यावस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था तथा योग्य एवं अनुभवी जनशक्तिको व्यवस्थाका लागि सम्बन्धित नियमावली तथा निर्देशिकामा आवश्यक संशोधन गरी धितोपत्र व्यावसायी सेवालाई स्तरीय एवं विश्वासिलो बनाउन आवश्यक छ ।

(र) सेवाको कार्यक्षेत्र तथा जिम्मेवारीमा स्पष्टता ल्याई

धितोपत्र व्यवसायलाई चुस्त दुरुस्त बनाउने

धितोपत्र व्यवसाय तथा सेवाहरू विशेष गरी मर्चेण्ट बैकर तथा धितोपत्र दलाल व्यवसायी र मर्चेण्ट बैकिङ्ग

अन्नगर्तका विभिन्न व्यवसायको कार्यक्षेत्र तथा जिम्मेवारी र एउटै व्यवसायको पनि जिम्मेवारीको सीमा सम्बन्धमा यदाकदा अस्पष्टता भई विवाद समेत हुने गरेकोले सम्बन्धित नियमावलीहरूमा रहेभएका सम्बन्धित व्यवस्थाहरूमा स्पष्टता आउने गरी आवश्यक संशोधन गर्ने, बजार विकास तथा सुधारका क्रममा नयाँ सेवाहरू दिनुपर्ने देखिएमा सम्बन्धित नियमावलीहरूमा सोही अनुसारको संशोधन गर्ने र व्यावसायिको पुँजी आधार तथा अनुभव समेतलाई दृष्टिगत गरी थप सेवा प्रदान गर्न सक्ने गरी आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्ने जस्ता सुधार तथा विकास कार्यहरू गरी धितोपत्र व्यवसायी तथा सेवाको कार्यक्षेत्र तथा जिम्मेवारीका सम्बन्धमा स्पष्टता ल्याई धितोपत्र व्यवसायलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट सम्बन्धित व्यवसाय तथा सेवाका सम्बन्धमा अनावश्यक द्विविधा तथा विवाद उत्पन्न नभई सेवाको परिपक्वता बढ्नुका साथसाथै सेवाको पहुँच बिस्तार भई सेवा सर्वसुलभ समेत हुनेछ ।

(ल) लगानीकर्ताहरूको हकहित प्रबर्द्धनका लागि लगानीकर्ता संरक्षण कोष स्थापना गर्ने

धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ लागू भएको आज १५ वर्ष पूराभइसक्दा समेत उक्त ऐनको दफा ५३ बमोजिम धितोपत्र बजार अर्थात् नेप्सेले लगानीकर्ताहरूलाई हुन सक्ने सम्भावित क्षतिबाट जोगाउन बोर्डले तोकिएका बमोजिम एउटा क्षतिपूर्ति कोषको स्थापना र संचालन गर्नुपर्ने भए तापनि सो हुन नसकेकोले ऐनको उल्लेखित व्यवस्था तथा देशको धितोपत्र बजारमा यसको आवश्यकता समेतलाई दृष्टिगत गरी लगानीकर्ता संरक्षण कोष स्थापना गर्न नेप्सेलाई समयसीमा तोकी निर्देशित गर्ने र स्थापना गर्न लगाई क्षतिपूर्ति कोषको संचालन सम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसबाट लगानीकर्ताको धितोपत्र बजारमा मनोबल बढ्नुका साथै बजारमा लगानीकर्ताहरूको सहभागितामा वृद्धि आउनेछ ।

(व) भेञ्चर क्यापिटल तथा प्राइभेट इक्विटीमार्फत् पुँजी परिचालन कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने

भेञ्चर क्यापिटल तथा प्राइभेट इक्विटी संचालन तथा नियमनसम्बन्धी व्यवस्था गर्न विशिष्टीकृत लगानी कोष नियमावली, २०७५ लागू भइसकेको भए तापनि उक्त नियमावलीको व्यवस्था अनुसार यस्ता कोषहरू हालसम्म पनि बोर्डको अनुमतिबिना नै संचालन भइरहेको हुँदा यसप्रति कडा रूपमा प्रस्तुत भई भेञ्चर क्यापिटल तथा प्राइभेट इक्विटी जस्ता औजारहरूमार्फत् पुँजी परिचालन कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने र पुँजी बजारको दायरालाई फराकिलो बनाउन हाल अनुमतिमा प्रक्रियामा रहेका यस्ता कोष संचालन गर्न चाहने

निवेदकहरूलाई पूर्वाधार तयार गर्न आवश्यक स्वीकृति दिने तथा सन्तोषजनक रूपमा पूर्वाधार तयार गरेपश्चात् कोष संचालनका लागि अनुमति प्राप्त गर्ने कार्यका लागि सहजीकरण गर्न आवश्यक छ । साथै, यसबाट देशमा योग्य एवं सक्षम व्यक्तिका लागि आवश्यक पुँजी उपलब्ध भई विशेष योग्यता, नवप्रबर्द्धन तथा उद्यमशीलता समेत प्रबर्द्धन हुनेछ । यसले धितोपत्र बजारलाई समेत थप गतिशील हुन सहयोग पुग्नेछ ।

(स) निजी क्षेत्रलाई धितोपत्रको दोस्रो बजार संचालन अनुमति दिई दोस्रो बजारलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने

धितोपत्रको दोस्रो बजारको स्वामित्वगत संरचना तथा संचालन हालसम्मपनि धितोपत्र बजार संचालन नियमावली, २०६४ र धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवा नियमावली, २०६७ बमोजिम हुन सकेको छैन । यसले गर्दा एकातिर धितोपत्रको प्राथमिक बजार समान दोस्रो बजारमा सुधार तथा विकास हुन सकेको छैन भने अर्कोतिर धितोपत्रको दोस्रो बजार नियमन समेत प्रभावकारी हुन सकेको छैन । उल्लेखित कारणहरूले नेपालको धितोपत्र बजार समग्रमा प्रतिस्पर्धी, स्तरीय एवं विश्वसनीय हुन सकेको छैन । कुनै पनि देशमा सन्तोषजनकरूपमा धितोपत्र संचालन हुने गरेको छ छैन भन्ने तथ्यको पुष्टि हुने विभिन्न तथ्यहरूमध्ये एउटा महत्वपूर्ण तथ्य नै त्यो देशको स्टक एक्सचेञ्ज कति स्तरीय एवं प्रतिस्पर्धीरूपमा संचालन भएको छ भन्ने भएको हुँदा यसमा यथासंभव शिर्ष सुधारको आवश्यकता रहेकोले सर्वप्रथम आगामी वर्षमा धितोपत्र सम्बन्धी ऐन नियमको व्यवस्था बमोजिम नेप्सेलाई संरचनात्मक सुधार गरी उच्च व्यावसायिक तथा चुस्त दुरुस्त बनाउन प्रयास गर्ने र यदी ऐन नियम बमोजिम नेप्सेमा अपेक्षित सुधार नभएमा यसमा सुधार ल्याउनका लागि बोर्डले यसअघि नै निजी क्षेत्रमा स्टक एक्सचेञ्ज संचालन अनुमति दिने भनि गरेको सैद्धान्तिक निर्णय समेतलाई मध्यनजर गरी निजी क्षेत्रमा एक स्टक एक्सचेञ्ज संचालन अनुमति दिई धितोपत्रको दोस्रो बजारलाई थप प्रतिस्पर्धी बनाउन आवश्यक देखिन्छ । साथै, धितोपत्रको सूचीकरण तथा निष्काशन लागत घटाउने र दोस्रो बजारमा Intraday trading को समेत व्यवस्था गरी कारोवार परिमाण तथा तरलता बढाउन आवश्यक छ ।

(ष) KYC Registrant Agency स्थापना गरी KYC व्यावस्थापनलाई सहज एवं व्यवस्थित गर्ने

धितोपत्रको दोस्रो बजार कारोवारका लागि KYC को व्यवस्था अनिवार्य हुने तर यसको छुट्टै एवं केन्द्रीय व्यवस्था नहुँदा यो प्रत्येक व्यावसायी तथा संस्थासँग कारोवार गर्दा प्रत्येक पटक छुट्टाछुट्टै गर्नुपर्दा खर्चिलो एवं अव्यावहारिक

समेत हुनुका साथै यसको दक्ष एवं प्रभावकारी व्यवस्थापन समेत हुन नसकेकाले धितोपत्र बजार गतिविधिमा दक्षता एवं प्रभावकारिता बढाउनका लागि समेत KYC Registrant Agency-KRA स्थापनाका लागि आवश्यक व्यवस्था गरी स्थापना गर्न/गराउन आवश्यक देखिन्छ । यसबाट केन्द्रीय रूपमा KYC व्यवस्थापन भई धितोपत्र खरिद बिक्री लागत (Securities transaction costs) घटाई धितोपत्र बजार गतिविधिलाई थप प्रभावकारी एवं दक्ष बनाउन सकिनेछ ।

(श) देशको उच्च शिक्षाका विभिन्न तहका पाठ्यक्रमहरूमा

बजारसम्बन्धी विषयवस्तुहरू समावेश गराउने

देशमा हाल धितोपत्र बजारको दायरा एवं गतिविधिहरू देशव्यापी भइसकेको र यसबाट हजारौं योग्य जनशक्तिले रोजगारी पाइरहेको हालको अवस्थामा देशको उच्च माध्यमिक शिक्षा तथा विभिन्न विश्वविद्यालयको स्नातक, स्नातकोत्तर तथा एमफील तहका व्यवस्थापन, अर्थशास्त्र तथा कानून संकायका पाठ्यक्रमहरूमा जीवनोपयोगी एवं व्यावहारिक पाठ्य सामग्रीहरू समावेश गर्ने क्रममा धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी विषयवस्तुहरू समावेश गर्न पहल गरी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद तथा विश्वविद्यालयहरूसँग सहकार्य एवं समन्वय गरी उल्लेखित तहका पाठ्यक्रममा धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गराउन आवश्यक छ । यसले गर्दा व्यावहारिक शिक्षा मार्फत् बजारमा आवश्यक योग्य जनशक्ति उपलब्धतामा सहयोग पुग्नका साथै बजारको विकास तथा बिस्तारमा समेत उपयुक्त बातावरण बन्नमा सहयोग पुग्नेछ । यसले देशमा हाल शिक्षार्थी (Academicians) र अभ्यासकर्ता (Practitioners) बीचमा धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारका सम्बन्धमा रहेको फरक फरक बुझाइमा सुधार ल्याई बजारको महत्व र सुधार तथा विकासमा मत्कैयता बनाई बजार तथा समग्र अर्थतन्त्रको सुधार तथा विकास कार्यमा अघि बढ्न सहज हुनेछ ।

(ह) विभिन्न संचार माध्यममार्फत् प्रवाहित हुने समाचार तथा जानकारीलाई व्यवस्थित गर्ने

धितोपत्र बजार तथा कमोडिटी डेरिभेटिभ्स बजार सूचनामा आधारित हुने बजार भएकोले बजारको गतिशीलता तथा विश्वसनीयता अभिवृद्धिमा बजारमा हुने जानकारी एवं सूचना प्रवाहको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । बजारमा श्रव्य, दृश्य, प्रिन्ट तथा विद्युतीय संचार माध्यममार्फत् बजारका नियमन निकाय लगायत बजारका अन्य सहभागीहरू सम्बन्धी जानकारी तथा सूचना प्रवाह भइरहेको हुन्छ । यस्ता सूचनाहरू कुनै निश्चित निहित उद्देश्यले एकतर्फीरूपमा प्रवाहित भई बजार तथा नियमनको मूल्य,

मान्यता तथा अनुशासनमा असर पारी बजारमा असमान्य स्थिति ल्याउनमा भूमिका खेल्नरहेको हुन सक्दछ र यसले साना तथा नवप्रवेशी लगानीकर्ताहरूलाई गलत सन्देश दिई बजारमा तत्कालको फाइदालाई हेरी लगानी सम्बन्धी गलत निर्णय गर्न उकासीरहेको हुन सक्दछ ।

यस्ता गतिविधिहरू एकातिर स्वच्छ एवं पारदर्शी बजार विकास बिस्तारका लागि सदा अवरोधक हुने र अर्कोतिर बजार तथा नियमन गतिविधिहरू यथार्थमा परिपक्व नभई गलत तरिकाले भएकोमा संचार माध्यममार्फत् प्रवाहित सही जानकारी एवं सुझावले समयमा सुधार गर्न समेत सहयोग पुग्ने पनि हुन सक्ने हुँदा नियमन निकाय यसमा सदा चनाखो हुनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि बोर्डमा कुनै एक निश्चित जनशक्तिको नै व्यवस्था गरी प्रवाहित जानकारी तथा सूचनाहरू नियमितरूपमा अनुगमन गर्ने र आवश्यक तथ्य तथ्यांक सहित आन्तरिक छलफलमा ल्याई सुधार कार्य अगाडि बढाउने र त्यस्तै हाल विद्युतीय संचार माध्य (Online media) मार्फत् विभिन्न किसिमबाट बजार तथा नियमन सम्बन्धमा कुनै निहित उद्देश्यसहित बजारसम्बन्धी जानकारी एवं सूचना प्रवाहित हुने गरेको देखिएकोले यस सम्बन्धमा गहन अध्ययन गरी अध्ययन सिफारिशका आधारमा यस्ता माध्यमबाट धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजार सम्बन्धमा प्रवाहित हुने समाचार तथा जानकारीलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसबाट धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजार स्वच्छ एवं पारदर्शी हुनमा सहयोग पुग्नका साथै बजारमा लगानीकर्ताहरूको संख्यामा वृद्धि भई थप लगानी हुने वातावरणको समेत विकास हुनेछ ।

(झ) Auction market को व्यवस्था गर्ने

धितोपत्रको दोस्रो बजारलाई थप गतिशील बनाउन एवं धितोपत्र कारोवारपश्चात हुने राफसाफ तथा फछ्यौटमा यदाकदा कुनै प्राविधिक कारणहरूले शेयरको कमी-बेसी हुँदा सोको उपयुक्त व्यवस्थापन गर्नमा समेत महत्वपूर्ण भूमिका रहने Auction market को व्यवस्था गर्दा धितोपत्र बजार दक्ष एवं प्रतिस्पर्धी हुनमा सहयोग समेत पुग्ने हुँदा यसका लागि उपयुक्त आधारहरू तयार गरी व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ । यसले गर्दा बिक्रीकर्ताले धितोपत्र दिन नसक्दा सम्बन्धित धितोपत्र दलाल व्यवसायी Close out मा पर्नुपर्दा व्यवसायी निरुत्साहित हुनु परिरहेको हालको अवस्थामा समेत सुधार आउनेछ ।

(त्र) जलविद्युत क्षेत्रका कम्पनीहरूको आयोजनाको अवधि

पश्चात्को स्वामित्वको अनिश्चयता हटाउने

देशमा धितोपत्र बजारको संस्थागत विकासको सुरुवातदेखि नै धितोपत्र बजारमार्फत् देशको संस्थागत

क्षेत्रको स्वामित्वमा सर्वसाधारणलाई सहभागी गराई देशको आर्थिक तथा औद्योगिक विकासको प्रतिफल सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराउने नीति अवलम्बन गरिएको छ । यस क्रममा हालसम्म जलविद्युत क्षेत्रका ४६ सूचीकृत कम्पनीमा लाखौं लगानीकर्ताहरूले लगानी गरेका छन् साथै अन्य आधा दर्जन कम्पनीहरूले सर्वसाधारणमा शेयर जारी गर्ने अन्तिम तयारी गरिरहेका छन् । हालसालै समेत सरकारले जनतालाई धनी बनाउन जलविद्युत् क्षेत्रको शेयरमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्दै नेपालको पानी जनताको लगानी भन्ने कार्यक्रम नै लागू गरेको छ । तर जलविद्युत् विकास नीति २०५८ र सम्बन्धित ऐनमा जलविद्युत क्षेत्रका आयोजनाको उत्पादन अनुमति जारी गरेको मितिले आन्तरिक खपतका आयोजनाको ३५ वर्ष र निर्यातमुखी आयोजनाको ३० वर्षमा उक्त आयोजना सरकारको स्वामित्वमा आउने उल्लेख भएको कारणबाट उक्त अवधि पश्चात् लगानीकर्ताको लगानीको स्वामित्व के हुने सम्बन्धमा स्पष्टता नहुँदा लगानीकर्ताहरूमा अनिश्चयता छाइरहेकोले समेत बजारमा लगानीकर्ताहरूको मनोबल कमजोर भएको देखिन्छ ।

यस सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्युत नियमन आयोग तथा उर्जा मन्त्रालयसँग आवश्यक समन्वय तथा छलफल गरी समयमै उचित निकाश खोजी लगानीकर्ताहरूको यस क्षेत्रको लगानीको अनिश्चयता हटाई मनोबल बढाउन ढिलाई गर्न नहुने भएकोले यसप्रति गम्भीर भई आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य अगाडि बढाउन आवश्यक छ । यो किनपनि आवश्यक छ भने शेयरमा गरिएको लगानी कम्पनी टाट पल्टिनु अर्थात् Bankrupt हुनुबाहेक अन्य अवस्थामा शून्य नहुने सामान्य सिद्धान्त विपरीत शेयरधनीलाई कुनै क्षतिपूर्ति नदिई लगानी भएको कम्पनीको सम्बन्धित आयोजना निश्चित समयपछि सरकारमा जाने कुरा कुनै दृष्टिकोणले पनि न्यायसंगत तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप समेत देखिँदैन । साथै, हाल जलविद्युत क्षेत्रका कम्पनीहरूले सार्वजनिक निष्काशन गरी ठूलो रकम उठाई प्रबर्द्धकहरूलाई फाइदा पुऱ्याउनका लागि विद्युत उत्पादन सम्बन्धी मेशिन तथा अन्य सम्बन्धित उपकरणहरूमा भएको खर्चलाई बढाई चढाई गरी आयोजनाको खर्च नै धेरै देखाउने र सार्वजनिक निष्काशनमार्फत् सर्व साधारणबाट उठाइएको पैसा आफ्नो लगानी परिपूर्ति गर्ने कार्यमा प्रयोग गर्ने तथ्य औल्याइने गरेकोले बोर्डले निष्काशन अनुमति दिँदा समेत जलविद्युत क्षेत्रको निकाशन सम्बन्धी कागजातहरूको गहन पुनरावलोकन (Serious vetting) गरी विद्युत उत्पादनसम्बन्धी आयोजना अर्थात् आवश्यक तयारी कार्यमा लागत बढी लागेको देखाउने

अभ्यासलाई निरुत्साहित गरी यथार्थ बनाइएमा जलविद्युत क्षेत्रको सार्वजनिक निष्काशनमा पूर्ण रूपमा खरिद माग आउने तथा यस क्षेत्रका कम्पनीहरूबाट भविष्यमा हुने अन्य ठूलो रकमको निष्काशन समेत सहजै बिक्री हुने सम्भावना बढ्नेछ ।

(ज) बजारसँग सम्बन्धित कम्पनीहरूको एकीकरण तथा

प्राप्तिसम्बन्धी नियमावली तर्जुमा गरी लागू गर्ने

कम्पनीहरूको एकीकरण तथा प्राप्ति पुँजी बजार गतिविधि भए तापनि हालसम्म यसको नियमन बोर्डले नगरेको हुनाले कम्पनीहरूको एकीकरण तथा प्राप्ति कार्यको प्रभावकारी नियमन तथा सुपरीवेक्षण भएको देखिँदैन । यसले गर्दा विशेष गरी Swap ratio को निर्धारण, धितोपत्र कारोवारको रोक्का तथा फुकुवा जस्ता कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा नहुँदा धितोपत्र बजारमा यदाकदा नकारात्मक असर समेत पर्ने गरेको छ । पुँजी बजार नियमन निकायले नियमन गर्नुपर्ने गतिविधि अन्य नियमन निकायबाट नियमन हुँदा यी गतिविधिहरू पारदर्शी एवं गतिशील हुन समेत नसकेकोले यसमा सुधार ल्याई सूचीकृत कम्पनी, स्टक एक्सचेञ्ज लि. तथा क्मोडिटी डेरिभेटिभ्स बजार जस्ता कम्पनीहरूको एकीकरण तथा प्राप्ति कार्यलाई पारदर्शी एवं गतिशील बनाउन एकीकरण तथा प्राप्तिसम्बन्धी नियमावली तर्जुमा गरी लागू गर्ने ।

अन्तमा,

नेपालमा धितोपत्र बजारको प्रभावकारी रूपमा नियमन गर्न र बजारलाई स्वच्छ, प्रारदर्शी तथा विश्वसनीयरूपमा विकास बिस्तार गर्न बोर्डको संस्थागत एवं नियमन क्षमता अभिवृद्धि तथा सूचना प्रविधिको सुदृढ व्यवस्था, कानुनी तथा नियमन संरचनाको सुदृढीकरण, बजार पूर्वाधारको सुदृढीकरण तथा विकास, कानुनी व्यवस्थाको परिपालना, बजार सुपरीवेक्षण, अनुसन्धान तथा कानुन प्रबलीकरण, बजार औचार तथा सेवामा विविधीकरण र सन्तुलित तथा प्रतिस्पर्धी बजारको व्यवस्था, वस्तु विनिमय बजार नियमनको सुरुवात, जोखिम व्यवस्थापन, बजारको सुशासन अभ्यासमा सुधार तथा व्यावसायिकता विकास, अध्ययन/अनुसन्धान तथा लगानीकर्ता शिक्षा तथा सचेतना अभिवृद्धि जस्ता क्षेत्रमा सुधार तथा विकास गर्ने कार्यलाई बोर्डको नयाँ नेतृत्वले विशेष प्राथमिकतासहित अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । ●

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका
उपकार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

राजस्व कानून एवं बैंक व्यवस्थापन पक्ष

■ सुकदेव भट्टराई खत्री

राजस्व कानूनको कार्यान्वयन

आर्थिक स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न र उपलब्ध साधन स्रोत तथा आर्थिक विकासको प्रतिफल न्यायोचित वितरण गर्ने वर्तमान संविधानको नीति रहे तापनि राजनीतिक नेतृत्वले गर्दा सर्वसाधारणको अपेक्षा अनुकूल कामकारवाही हुन सकेन । अर्थ राजनीतिले प्राथमिकता पाउन नसकी सत्ताको हानथापमै राजनीति केन्द्रित भएको छ । अभै सुधारको अवस्था देखिँदैन ।

हालै आर्थिक ऐन मार्फत आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११ ग थप गरी ठूला पूर्वाधार विकास परियोजना तथा उद्योगमा गरी १० क्षेत्रमा २०८० चैत्रसम्म गरेको लगानीमा आयस्रोत नखोज्ने व्यवस्था गरेको छ । करछली, भ्रष्टाचार, तस्करी, मानव वेचविखन, हतियारको व्यापार लगायतका गैर कानुनी आर्जनलाई प्रोत्साहन गर्नेछ । नेपाल जानीजानी यस्को मारमा पर्नेछ । यसले अर्थतन्त्रलाई धुलमुल तुल्याउन र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपाललाई नकारात्मक सूचीमा पार्नेछ । सन् २०१४ मा नेपाल नकारात्मक सूचीमा पर्नबाट जोगिएको हो । संसदमा यस बारेमा विपक्ष दलले कुरा समेत उठाएको थियो । यसले विगतको द्वन्द्व कालमा बटुलेको सम्पत्तिलाई समेत वैध गर्नेछ ।

यसैगरी सरकारले आर्थिक ऐन, २०७८ ले विभिन्न ९ किसिमका कर छुट र मिनहा दिएको छ । जसमा प्रशासकीय पुनरावलोकन र पुनरावेदनमा रहेका मुद्दा फिर्ता लिने विशेष व्यवस्था, वक्यौता मिनाहासम्बन्धी व्यवस्था, कोभिड-१९ को संक्रमणबाट प्रभावित कारोवारमा कर छुट सहूलियत व्यवस्था लगायतमा छुट गरेको छ । जसमा विशेषत निश्चित अवधिभित्र कर रकम दाखिला गरेमा

निर्धारित कर रकमको थप दस्तुर, ब्याज र जरिवाना मिन्हा हुनेछ । साथै वक्यौता रकममा पनि भारी छुट गरेको छ । हाल महालेखाको पछिल्लो प्रतिवेदन अनुसार वक्यौता राजस्व २ खर्ब १५ अर्ब रहेको छ । यस अवधिमा प्रशासकीय पुनरावलोकनमा ८ सय ६८ निवेदन रहेका छन् । यसैगरी करको दायरामा आउन चाहनेलाई आर्थिक वर्ष २०७५/७६ देखि ३ वर्षको विभिन्न पेशाकर्मीले निर्धारित कर बुझाएमा अरु आयकर मिन्हा हुने गरिएको छ । तर भ्याट रकम भने सबै वर्षको मिन्हा हुने व्यवस्था छ । यसरी ३ वर्षको मात्र बुझाएर अन्य बाँकी वर्षको छुट दिँदा अन्य अवैध धन कमाएको भएमा वैध बनाउन सहयोग पुग्नेछ ।

सन् २०१४ मा नेपाल
नकारात्मक सूचीमा
पर्नबाट जोगिएको हो ।
संसदमा यस बारेमा
विपक्ष दलले कुरा समेत
उठाएको थियो । यसले
विगतको द्वन्द्व कालमा
बटुलेको सम्पत्तिलाई समेत
वैध गर्नेछ ।

राजस्व क्षेत्रमा सम्बैधानिक निकाय महालेखाको प्रतिवेदनले राजस्व चुहावट आगामी दिनमा गर्नुपर्ने सुधार लगायतका विषयमा वर्षेनी उजागर गर्ने गर्छ । यसैक्रममा महालेखाको चवन्नाै वार्षिक प्रतिवेदनले आन्तरिक र बाह्य चुनौतीको सामना गर्दै यसै पंक्तिकारको अथक प्रयासले करिब ३ सय ५० अर्बका पुँजीगत लाभकर, कर फछ्यौट आयोगको रकम, भ्याट रकम फिर्ता, राजस्व छुट लगायतका राजस्व प्रकरणहरू उठान गर्दा सर्वोच्च अदालत, संसद, राजस्व प्रशासन,

व्यवसायी, आम नागरिक, संचार जगतको सहयोगमा प्रकरणहरू सुधारउन्मुख भइरहेको छ । तर यत्तिकैमा चित्त बुझाउने अवस्था भने छैन ।

सामान्यतया कानूनको मान्यतामा २ तहको पुनरावलोकन पछि फैसला एउटै भए त्यस विरुद्ध पुनरावेदन दर्ता गर्न मिल्दैन । यसै सन्दर्भमा केही समय अघि २ व्यवसायी घरनाका चर्चित मुद्दामा आन्तरिक राजस्व विभाग र राजस्व न्यायाधीकरणबाट करछली प्रकरणमा

सुरु कर निर्धारणलाई नै फैसला सदर भैसकेको र सर्वोच्च अदालतबाट टुंग्याएर पुनरावलोकन हुन नसक्ने भनेकोमा पछि पुनरावलोकन गर्ने गरी सर्वोच्चबाटै आदेश भएको छ । यसले राजस्व प्रभावित भएको छ । राजस्व सम्बन्धी अदालतबाट भएका काम कारवाहीप्रति सार्वभौमसत्ता जनताको विश्वास जित्न जरूरी छ । कानूनको मान्यता वा विधिशास्त्रमा साधारण उपचार क्षेत्र रहेसम्म असाधारण अधिकार क्षेत्र आकर्षित नहुने वा रिटमा जान मिल्दैन ।

यसैगरी सबै गरेर पुँजीगत लाभकरको सन्दर्भमा करिब एक खर्बको हाराहारीमा उठ्ने अवस्था रहेकोमा ४७ अर्ब मात्र राजस्व दाखिला भएको छ । पुँजीगत लाभकरमा आयकर कानून बमोजिम ३६ अर्ब जरिवाना हुनुपर्नेमा कर प्रशासनले लगाएको आसिक जरिवानामा पनि सर्वोच्चको पछिल्लो फैसलाले मिन्हा गरेको छ । उक्त कर वाहेक नेपाली एक कम्पनीको २० प्रतिशत हिस्साको लाभकर ११ अर्ब ५८ करोड र अन्य २ को समावेश गर्दा करिब १९ अर्बको मुद्दा अझै अदालतमा विचाराधिन अवस्थामा रहेको छ । धेरै लामो समयअघि एउटै प्रकृतिको मुद्दा छिनोफानो भैसक्दा पनि अरु बाँकी रहँदा राज्य राजस्व प्राप्त गर्न वन्चित भएको अवस्थामा छ । अर्कोतर्फ कर फर्च्यौट् आयोग र भ्याट फिर्ता कानून

नै खारेज भयो भने आयकर ऐन, २०५८ द्वारा लाभकरका सन्दर्भमा थप व्याख्या भयो । तर उल्लेखित लाभकर वाह्य पटकको मात्र हो भने विगतका ११ पटकसम्मका लाभकरका बारेमा सरकार मौन रहेको र संसदीय समितिहरू त यस बारेमा उच्चारणसम्म गर्न चाहान्दैनन् ।

सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई लिएर दूई पटक फरक फरक निर्णय गरेको भनि विगतमा लाभकरको सवालमा जनस्तरसम्म सार्वजनिक वहस भएकै हो । यसैक्रममा सो कर विवादले संसद र संसदको कानून तथा मानवअधिकार समितिमा प्रवेश पाएको थियो । यसैगरी संघीय संसदमा पनि पुँजीगत लाभकरको दोस्रो निर्णयलाई संसदले छानविन गर्नसक्ने भनि कुरा उठेकै हो । संसदीय समितिमा भने अदालतले फरक फरक फैसला गरेर गलत नजिर वस्यो भने के गर्ने, कर निर्धारण गर्ने निकाय अदालत हो की होइन, जनस्तरबाट प्रतिक्रिया आएपछि समितिले चासो र सरोकार राख्नुपर्ने कुरा उठेको थियो । विभिन्न कानून विद्वद्हरूले पनि फैसला सार्वजनिक दस्तावेज भएकोले यसलाई जनताका

प्रतिनिधिले छलफलको विषय बनाउन मिल्ने बारेमा बताएका हुन् । संसदीय समितिले छलफल गरेर निष्कर्ष निकाल्दा अदालतलाई पनि रचनात्मक सहयोग हुने नै थियो ।

राजस्वका करिब ३ सयभन्दा बढी मुद्दाका फाइलहरू राजस्व न्यायाधीकरण एवं अदालतमा लामो समयदेखि विचाराधिन अवस्थामा छन् । अदालतको मुद्दाका प्रगति विवरण अध्ययन गर्ने हो भने पनि राजस्वतर्फ प्रगति अन्य मुद्दाका तुलनामा न्यून मात्रामा रहेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा अदालतबाट अन्तरिम आदेशका भरमा व्यवसायीलाई कर तिर्न नपर्ने गरी उन्मुक्ती दिएको पाइन्छ । राजस्व प्रभावित हुने अर्को कारणमा बजेटको मध्यावधी समयमा राजस्वको लक्ष्य घटाएर संशोधित अनुमानलाई नै पछि सुरु लक्ष्य मानेर राजस्वको लक्ष्य पूरा भयो भन्ने गलत अभ्यासको सुरुवात विगतका अर्थ मन्त्रीबाट भएको छ । उदाहारणार्थ २०७७/७८ मा राजस्व अनुमान बजेटमा १० खर्ब ११ अर्ब रहेकोमा पछि अर्धवार्षिक समयमा ९ खर्ब ५९ अर्ब कायम गरियो । यसमा पनि यथार्थतामा ९२ प्रतिशत मात्र राजस्व उठ्ती भयो । यो कार्य संविधान र आर्थिक ऐन प्रतिकूल छ ।

मुलुकभर हाल व्यावसायिक कर तिर्ने घरना १ दर्जन छन् भने उच्च साम्नेदारी व्यवसायी करिब ५० वटा छन् र १ अर्बसम्म कारोवार गर्ने व्यवसायी १२ सय रहेका छन् । उक्त व्यवसायीहरूबाट वर्षेनी ठूलो मात्रामा राजस्व प्राप्त भइरहेको छ ।

मुलुकमा वार्षिक राजस्वमा २ खर्बभन्दा बढी योगदान पुगेको मूल्य अभिवृद्धि करमा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ सम्म २ लाख ८५ हजार करदाता करको दायरामा आएको देखिन्छ भने प्यान दर्ता गर्ने संख्या ३४ लाख १३ रहेका छन् । दर्ता भएका भ्याट करदातामा केही वर्ष अधिसम्म ३० प्रतिशतले वार्षिक विवरण नै पेश गरेका थिएनन् । पेश गरेकामध्य पनि ३५ प्रतिशतले कर नलाग्ने गरी सुन्य विवरणमा पेश गरे । केही वर्षअघि गठन भएको कर फर्च्यौट् आयोगले त ४ अर्ब ६५ करोड भ्याट राजस्व दाखिला नगरी उल्टै व्यावसायिको पोल्तामा राख्ने गरी कर मिन्हा गरयो । जस्मा १२ वटाको पूर्णरूपमा भ्याट मिन्हा गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सरकारको राजस्व खातामा जम्मा हुने भ्याट रकम डेबिट ११ अर्ब ३३ करोड छ भने व्यवसायीलाई नै फिर्ता गर्नुपर्ने भ्याट क्रेडिट अंक

४२ अर्ब ४० करोड भएको आन्तरिक राजस्व विभागको तथ्यांकले देखाउँछ । यो भ्याट रकम डेबिटभन्दा भ्याट क्रेडिट ३.७७ गुणा बढी देखिन्छ । अधिल्लो आवमा ३.१३ गुणामा सीमित थियो । यसले राजस्व जोखिमको संकेत गर्छ । यसैगरी ठूलै संख्याका व्यवसायीले वर्षेनी भ्याट छल्ने गरेका उदाहारण पनि पाइन्छ । हालै सार्वजनिक गरेको महालेखाको प्रतिवेदन अनुसार एक मदिरा उत्पादन गर्ने वियर कम्पनीले आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुर र कावासोतीको हिसाबमा बिक्रीमूल्य कायम गर्दा २ अर्ब १४ करोडको वियरका २७ करोड ९२ लाख भ्याट घटी कर निर्धारण गरेको बारेमा सार्वजनिक भएको छ ।

कर कानुनले गरेका व्यवस्थाको परिपालनामा निकै कमीकमजोरी देखिन्छ । यसमा विशेषत कतिपय अवस्थामा राजनीतिक पदाधिकारीहरूले आफू अनुकूल भन्सार दरबन्दी लागु गरी फाइदा लिने गरेका हुन्छन् भने आर्थिक ऐनका माध्यमबाट समय समयमा परिवर्तन समेत गर्छन् । यस्ता घटना सार्वजनिक हुने गरेकै छन् । व्यवसायीले उठाएको १३ प्रतिशत भ्याट रकम अनिवार्य रूपमा राजस्व जम्मा हुनुपर्नेमा उनीहरूकै पोल्तामा राख्ने जस्ता राजस्वमारा काम समेत हुने गर्छन् ।

यसैगरी कर सम्बन्धी मूल कानुनमा गरेको मुलधन, ब्याज, थप दस्तुर एवं जरिवाना समेतका असुलीका प्रावधान हुँदाहुँदै राजस्व चुहावट नामाकरण गरी सामान्य सजायको रूपमा रहेको फौजदारी अस्त्र चलाउने गरेको समेत पाइन्छ । यसैगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अर्बौको मुद्दा दायर गरेकोमा अदालतबाट लाखमा धरौटी लिएर छाड्ने गरेको पाइन्छ । साथै अदालतको अन्तरिम आदेशबाट राजस्व तिर्न नपर्ने गरिन्छ । यसैगरी करछली गर्ने कार्य कतिपय कम्पनीमा व्यवसायीलाई जानकारी नहुने र यस कार्यमा राजस्वका कर्मचारीहरूले नै सहयोग गरिरहेको पाइन्छ । सेवा निवृत्त केही कर्मचारीले व्यवसायीलाई कर छल्ने छिद्रांसको परामर्स दिँदा व्यवसायी यस्ता कार्यमा सफल भएका छन् ।

आयकर ऐन, २०५८ को कार्यान्वयन पक्ष फितलो हुँदा विभिन्न सुविधाका नाममा राजस्व चुहावट हुने गरेकोछ । जसमा राजस्व छुटको आकार बढ्दै गएको, भ्याट क्रेडिट विवरण वुझाउने करदाताको संख्या र रकम बढेको तर सरकारले पाउने डेबिट घटेको, करमा नपाउने क्रेडिट दावी बढेको, करदाताहरूले कारोवार गरी विवरण नवुमाई छाडेको, भुक्तानीमा कर कट्टी नगरेको, कर रकम घटाउन गरेको दर फरक पार्ने गरेको, करयोग्य कारोवारमा समेत भ्याट असुल नगरेको, अन्तर निकायबीच

सूचनाको अभावमा राजस्व चुहावट हुने गरेको, करदाताले नपाउने जर्ती दावी गर्ने गरेको, उद्योगले नर्म्सअनुसार उत्पादन नदेखाई कर छिपाएको जस्ता कारणहरूले गर्दा प्रत्येक वर्ष ठूलोमात्रामा राजस्व चुहावट हुने गरेको छ ।

यसैगरी राजस्व वा आर्थिक अपराध सम्बन्धी मुद्दामा सर्वोच्च अदालत बढी उदार बनेको आरोप हालै सार्वजनिक भएको छ । जसमा विभिन्न व्यापारिक समूहले अर्बौ रुपैयाँ करछली गरेको, मुद्दा किनारा लगाउन चासो नदेखाएको, व्यापारिक स्वार्थ समूह अनुकूल अन्तरिम आदेश दिएर कर असुली प्रभावित पारेको, कतिपय व्यापारिक घरानाका मुद्दा एक दशकदेखि छिनोफानो नगरेको जस्ताकुरा चर्चामा आएको छ ।

कृषि विकास बैंकको वित्तीय व्यवस्था

कृषि विकास बैंकको शेयर पुँजी २०७७ असारमा १४ अर्ब ९८ करोड रहेको छ । बैंकको संचित नाफा सो अवधिमा १३ अर्ब ४३ करोड भएको छ । यसैगरी प्रतिशेयर आम्दानी ३१.४५ हुन्छ । कृषि विकास बैंकको संचालन खर्च अनुपात कर्मचारी खर्च २१.८७ पर्न आउँछ । कूल सम्पत्तिमा खुद मुनाफा १.८६ पर्न आउँछ । कृषि विकास बैंकको ऋण लगानी अनुपात निस्क्रिय कर्जाको २.८४ हुन आउँछ । उक्त तथ्यांक २०७६/७७ को लेखापरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको हो । जसमा शाखा हिसाब मिलान लिनपर्ने रकम १८ करोड रहेको देखिन्छ । कृषि विकास बैंकको ग्राहक संख्या १२ लाख ५४ हजार रहेका छन् । बैंकको कर्जा एवं प्रशासनिक खर्च सरदरभन्दा माथी रहेको देखिन्छ । बैंकको कर्जा एवं प्रशासनिक खर्च घटाउन आवश्यक देखिन्छ । समग्र मुलुकको बैकिङ्ग अवस्था यतिखेर केही हदसम्म खस्किएको अवस्थामा छ । यसबाट यो बैंक पनि अछुतो रहने छैन । यसका लागि बैंक व्यवस्थापन एव संचालक समिति चनाखो रहन जरुरी छ ।

कृषि विकास बैंकको वित्तीय व्यवस्थापनलाई गम्भीरताका साथ लिदै महालेखा परीक्षकको कार्यालयले आफ्नो चवन्नौ प्रतिवेदनबाट विशेष महत्त्व दिएको छ । यसभन्दा अगाडि महालेखाको परामर्शमा लेखापरीक्षण भए तापनि लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा वेरुजु समावेश हुने गरेको थिएन । यसलाई म आफैं कार्यवाहाक महालेखा परीक्षक रहदा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन प्रणालीमा परिवर्तन गर्दै वार्षिक प्रतिवेदनमा सर्वप्रथम समावेश गर्न थाले । जसले गर्दा कृषि विकास बैंकको वित्तीय अवस्था प्रतिवेदनमार्फत पारदर्शिता हुन थाल्यो । जसले बैंकप्रति व्यवस्थापकीय जवाफदेहिता बढ्न गएको छ ।

मौद्रिक क्षेत्र

सरकारको राजस्व संकलन हुने तर खर्च नहुने, वैदेशिक ऋण तथा अनुदान प्राप्त नहुने भएपछि यसको प्रतक्ष्य असर बैकिङ्ग क्षेत्रमा पनि पर्ने गर्छ । सरकारी खर्च नबढेपछि बजारमा पैसा जान पाउँदैन । सरकारको खातामा पैसा थन्किएर बसेपछि बैकिङ्ग क्षेत्रमा तरलता अभाव हुन थाल्छ । बजारमा तरलता अभावले ब्याजदर बढ्न थाल्छ । ब्याजदर बढ्दा व्यवसायी मर्कामा पर्न थाल्छन् । वाणिज्य बैंकमा निक्षेप घट्न थाल्छ । जसले ऋणको माग उच्च हुन थाल्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार २०७८ मंसिरको मध्यावधिमा करिब २३ अर्ब मात्रै अधिक तरता रहेको कुरा सार्वजनिक भएको छ । जबकि गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा करिब २ खर्ब रूपैयाँ अधिक तरलता रहेको कुरा उल्लेख छ । जसको असर ब्याजदरमा पेरको छ । २०७८ असोजमा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेप भारित औसत ब्याजदर ५.४३ प्रतिशत र कर्जाको भारित औसत ब्याजदर ८.६९ प्रतिशत पुगेको उल्लेख गरिएको छ । जानिफकारका अनुसार यसको असर स्वयं बैंकहरूमा समेत पर्ने जोखिम छ । तरता अभावले गर्दा बैंकको नाफा घट्न सक्ने जोखिम रहेको विज्ञहरू बताइरहेका छन् ।

समग्रमा निक्षेप संकलन, कर्जा परिचालन तथा उपलब्धता, ब्याजदर अवस्था र वित्तीय पहुँचको अवस्थाको प्रतिनिधित्व गर्ने मौद्रिक क्षेत्र समस्यामै गुज्रिरहेको छ । अर्थतन्त्रको ऐना मानिएको शेयर बजार पनि निकै गिरावट आएको छ । यसले गर्दा लगानीकर्ता हतोत्साही बनेका छन् । यसले पनि अर्थतन्त्रमा सकारात्मक सन्देश जाने

अवस्था रहेको छैन । यसता समस्या समय समयमा पैदा हुने गर्छ तर यसका लागि योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र नेपाल राष्ट्र बैंक सदैव चनाखो हुन जरूरी छ ।

अन्त्यमा

वर्तमान सरकारका अर्थमन्त्रीले मुलुकको आर्थिक वृद्धिदर ७ प्रतिशतले बढाउने, २०० गुणाले राजस्व असुली बढाउने, पुँजीगत खर्च १० प्रतिशतका दरले प्रति महिना गर्ने जस्ता लक्ष्यले अर्थतन्त्रमा गिजाउने काम भएको छ । मुलुकले चालू खाता घाटा, बढ्दो भुक्तानी असन्तुलन, घट्दो रेमिटेन्स, नियन्त्रण बाहिर जान लागेको मुद्रास्फिति, वित्तीय प्रणालीमा तरलता अभाव, र बढ्दो राष्ट्रिय ऋणको अवस्थाले अर्थतन्त्रको यथार्थता दर्शाउँछ । नेपालको अर्थतन्त्र संरचनागत ढंगले नै संकटोन्मुख भएको देखिन्छ । पछिल्लो समयमा अर्थतन्त्रका सूचकहरू निश्चय नै पनि सकारात्मक अवस्थामा रहेका छैनन् । सरकारका तिनै तहका विकासका कार्यक्रमहरू पनि सही तवरमा गति लिन सकिरहेको छैन । यसले वित्तीय संघीयताको कार्यान्वयनमा बाधा पुगीरहेको छ । अन्ततः यसले पनि मुलुकी अर्थतन्त्र प्रभावित पारेकै हुन्छ । असम्भव र महत्त्वकांक्षी घोषणा र सरकारको कमजोर पुँजीगत खर्चका कारण प्रत्येक वर्ष बैंकमा तरलताको समस्या समेत देखिने गरेको छ । यसले अर्थतन्त्र प्रत्युत्पादक तुल्याउने छ । ●

लेखक पूर्व महालेखापरीक्षक हुनुहुन्छ ।

नेपालको आर्थिक विकासमा उदारीकरणको प्रभाव : समस्या समाधानका उपायहरू

गम्भीरबहादुर हाडा

आर्थिक उदारीकरण आफैमा अत्यन्त व्यापक अवधारणा हो । समग्रमा देशले अपनाउने सम्पूर्ण नीति तथा कार्यक्रमहरू जसको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रभाव आर्थिक क्रियाकलापमा पर्छ ती सबै आर्थिक नीतिहरूभित्र पर्छन् र ती सम्पूर्ण नीतिहरूमा पुनरावलोकन गर्दै राज्यको नियन्त्रण र हस्तक्षेप खुकुलो बनाई निजी क्षेत्रको सहभागितालाई वृद्धि गर्ने कार्यलाई उदारीकरण भन्न सकिन्छ । आर्थिक उदारीकरणले त्यस्ता सम्पूर्ण नीतिहरूलाई समेट्दछ जसको आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्ध हुन्छ जस्तो: सार्वजनिक क्षेत्रको खर्चको स्वरूप र आकार, विभिन्न क्षेत्रमा लगाइने करको दर, सरकारले स्वदेशी निजी तथा विदेशी क्षेत्रबाट लिन सक्ने ऋणको स्वरूप तथा आकार, वस्तु तथा सेवाको मूल्यको निर्धारण, विदेशी विनिमयको निर्धारण, निजी सरकार एवं विदेशी लगानीसम्बन्धी व्यवस्था, आयात, निर्यात तथा पुँजीको परिचालनसम्बन्धी पक्ष आदि (आचार्य: पृ.१) शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरू (Classical Economists) ले सत्रौं शताब्दीको अन्त्यतिर नै निजीकरण (Privatisation) को पक्षमा वकालत गर्दै आएका पनि सन् १९३० को भीषण आर्थिक मन्दी (Economic Depression) ले निजीकरणको प्रभावकारितामा प्रश्न चिन्ह खडा गर्‍यो । तर सन् १९३० पूर्वको समयमा निजी क्षेत्रले साधनहरूको मनोमानी प्रयोग गरेको कारण उत्त महामन्दीको अवस्था सृजना भएको निष्कर्ष निस्क्यो । सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपछि दोस्रो विश्वयुद्धको कारणबाट पनि विश्व आर्थिक क्षेत्रमा सर्न गयो । सुप्रसिद्ध अर्थशास्त्री जे.एम. किन्स (Keynes) ले सन् १९३० को आर्थिक मन्दिको समस्या समाधान पूर्ण बजारको आर्थिक नीतिबाट गर्न नसकेपछि आफ्नो विचारमा परिवर्तन गरेर बजारमा पूर्ण रोजगार नहुने हुँदा सरकारले आर्थिक सन्तुलन ल्याउन आर्थिक क्षेत्रमा अल्पकालीन हस्तक्षेप गर्नुपर्ने धारणा प्रस्तुत गरे । विश्वमा भएको आर्थिक गिरावटबाट आर्थिक क्षेत्रमा सुधार ल्याउन

पुँजीवादी मुलुकहरू (Capitalist Countries) आय उपभोग ब्याजदर र मूल्य जस्ता परिसूचकहरूमा सरकारी हस्तक्षेप (State intervention) मा गरी अर्थव्यवस्थामा सुधारको कोसिस भएको थियो । तर पनि राष्ट्रले उच्च आर्थिक वृद्धिदर (High Economic Growth Rate) भने कायम गर्न सकेको थिएन । विश्वभरमा नै सन् १९८० को दशकदेखि आर्थिक नीति गतिविधिमा सरकारी हस्तक्षेप न्यून गर्दै निजी क्षेत्र (Private sector) सरीक गराउने कार्यक्रम आउन थाले ।

कुनै पनि सरकारी हस्तक्षेपबिना जतिसक्यो । त्यति बढी बजारले स्वतन्त्र रूपमा कार्य गर्न सक्ने वातावरण सृजना हुने गरी अवलम्बन गरिएका नीतिहरू नै उदार र खुल्ला नीति (Liberalisation or Open policy) हरू हुन् । आर्थिक उदारीकरणको अर्थ सरकार नियन्त्रित अर्थव्यवस्थालाई बजारमुखी अर्थव्यवस्थामा लैजान विभिन्न बन्देजहरू खुल्ला गर्नेहरूको दरमा कम गर्ने वा हटाउने चालू खातामा पूर्ण परिवर्त्यता गर्ने र मूल्य निर्धारणमा नियन्त्रण नगर्ने हो । आर्थिक उदारीकरणलाई अर्को शब्दमा भन्ने हो भने बजारमुखी, निजीकरणयुक्त र प्रतिस्पर्धात्मक अर्थ व्यवस्था हो । विश्व विकास प्रतिवेदन सन् १९९६ मा घरेलु व्यापार मूल्य बजारको साथै वैदेशिक व्यापार र विदेशी मुद्राको स्वतन्त्र विनिमय वा स्वदेशी बजारमा फर्महरूको स्वतन्त्र रूपको प्रवेशमा स्वतन्त्र रूपमा सरकारी नियन्त्रणलाई कम गर्ने वा हटाउने प्रक्रियालाई नै आर्थिक उदारीकरण (Economic liberalisation) भनिन्छ भनिएको पाइन्छ । यसप्रकार विश्व नै उदार आर्थिक नीति निजी क्षेत्रको सहभागिताका लागि निजीकरण तथा खुल्ला अर्थव्यवस्थाका लागि सबैको बजार एवं प्रतिस्पर्धाका लागि विश्वव्यापीकरणको अवधारणाबाट आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न अघि बढेको देखिन आउँछ । आर्थिक उदारीकरणको प्रमुख उद्देश्य दिगो रूपमा र समष्टिगत रूपमा आर्थिक स्थानीय कायम

गरी एक आधुनिक तथा बजारोन्मुख अर्थतन्त्रको विकास गर्नु हो । मुलुकमा द्रुततर गतिमा आर्थिक विकास गर्न निजी क्षेत्रलाई सक्षम पार्नका लागि वित्तीय सुदृढीकरण व्यापार तथा विनिमयमा उदारीकरण खुला औद्योगिक तथा लगानी नीतिहरू राष्ट्रले अवलम्बन गरेपछि यसबाट स्वदेशी तथा विदेशी लगानीकर्ताहरू लगानी गर्न आकर्षित भई आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुग्दछ । खुल्ला एवं उदार नीतिहरू पुँजीवादी व्यवस्थामा मात्रै लागू गर्न सकिन्छ । व्यक्तिगत उत्प्रेरणामार्फत् व्यक्तिहरूले कृषि, उद्यम, व्यवसाय मध्ये जुनसुकैमा पनि जोखीम लिई नाफा आर्जन गर्न सक्ने आर्थिक व्यवस्थालाई पुँजीवाद भनिन्छ । यस्तो व्यवस्थामा सरकारको पटकै हस्तक्षेप हुनुहुँदैन । सरकारको भन्सार नीति अथवा आयात-निर्यात नीति होस् वा विदेशी विनिमय नीति होस्, कुनैले पनि बजारमा हस्तक्षेप गरेको हुनुहुँदैन । यति मात्रै होइन पुँजीवादी व्यवस्थामा व्यक्तिले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो पेशा रोज्न मात्रै होइन पुँजीवादी व्यवस्थामा व्यक्तिले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो पेशा रोज्न मात्रै पाउने होइन कि व्यक्ति/व्यक्तिबीच वा कम्पनी/व्यक्तिहरू बीच सम्झौता गरी तय भएको तलव र ज्यालामा मात्र लेनदेन हुन्छ । सरकारले समाजवादी कामको काममा न्यूनतम ज्यालासमेत तोकेको हुँदैन । कामदार कर्मचारीलाई उनीहरूका रोजदाताहरूसँग भएको सम्झौता उल्लंघन नगरी रोजगारदाताले भनेको बेला जागिरबाट निकाल्न सक्छ ।

विश्वमा आर्थिक उदारीकरणको अवधारणा सुरुवात सन् 1980(1979) को दशकमा United Kingdom-PM मार्गरेट थ्याचर जसको आर्थिक नीतिलाई थ्याचरिज्म र समकालीन USA President रोनाल्ड रेगन जसको आर्थिक नीतिलाई रेगनिज्मबाट भएको हो ।

नेपालमा सन् 1980 को दशकको उत्तरार्धमा 1985-Structural Adjustment Program (SAP) देखि Economic Liberalization को प्रयास भएता पनि सन् 1990 (प्रजातन्त्रको पूनस्थापना) पछि मात्र Economic Liberalizationतर्फ गएको पाइन्छ ।

आज विश्वका कुनै पनि मुलुक Closed Economy मा रहन सक्ने अवस्था नै छैन सैद्धान्तिक रूपमा Closed Economy भएका देशका Gross Domestic Product (GDP) र and Gross National Product (GNP) समान हुन्छ । बन्द अर्थव्यवस्थामा कुनै देशसँग कुनै किसिमको वैदेशिक सहायता लिने तथा आर्थिक सम्बन्धलाई स्वीकार गरिएको हुँदैन । कतिपयले North Korea, Brazil लाई Closed Economy को Example का दिएता पनि North Korea, Brazil are not also

absolutely closed economy country भन्न सकिन्छ । पछिल्लो दिनमा सरकारको भूमिकामा परिवर्तन, निजी क्षेत्र सक्षम र प्रतिस्पर्धी बन्दै गएको अवस्था, NPM, Re-Inventing Govt.etc को अवधारणा आदिले आर्थिक उदारीकरणलाई अझ बढावा दिएको देखिन्छ ।

आर्थिक उदारीकरण भन्ने विषयका सन्दर्भमा चर्चा गर्दा या विषय भन्न जति सजिलो छ, यसका गहन पक्षको विश्लेषण गर्न त्यति नै गाह्रो छ । वास्तवमा विश्वका सबै आर्थिक क्रियाकलापहरू एकापसमा अन्तरनिर्भर छन् । Andre Genge Frank को Dependency Theory ले यो अन्तरनिर्भरतालाई पुष्टि गर्छ । कोलम्बसले अमेरिका पत्ता लगाएको विषय होस् वा संसारमा सञ्चारका लागि हुलाक सेवाको प्रारम्भ भएको विषय होस्, यी विषय कुनै न कुनै रूपमा भ्रमण्डलीकरणका प्राथमिक अभ्यास थिए भन्न सकिन्छ । आर्थिक रूपमा केही अनुदलानर भएको विश्व अर्थतन्त्र सन् १९७० को दशकपछि फेरी उदारीकरणतर्फ प्रवृत्त भयो । विशेषगरी विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष (जसलाई हामी Brettonwood Institution को रूपमा पनि चिन्दछौं)ले योअभियानलाई तिब्रता दिए । संयुक्त राष्ट्र संघअन्तर्गत UNCTAD ले विश्व व्यापारका लागि पृष्ठभूमि तयार गरे पनि विश्व व्यापार संगठन (WTO) को स्थापनापछि संसारकै भूगोललाई एउटै बजार मान्नुपर्ने अवस्था आयो । उत्तर र दक्षिणबीच रहेको आर्थिक असमानतालाई निमित्त्यान्न पार्ने आधार नै विश्व व्यापार संगठन हो भन्ने जस्तो गरी विश्व बजारलाई खुला गर्ने अभियानले खुला अर्थतन्त्रको वकालत गर्‍यो ।

विश्व बैंक र मुद्राकोषले संरचनागत सुधार कार्यक्रम (Structural Adjustment Program-SAP) मार्फत विकासोन्मुख मुलुकहरूमा उदार अर्थतन्त्रका लागि आफ्ना अभियानहरूलाई तीव्र पार्दै यसका लागि थप संरचनागत सुधारको अभियान (Enhanced Structural Adjustment Programme-ESAP) लाई तीव्रता दिए । यसका लागि ती मुलुकहरूले निम्न काम गर्नुपर्ने विषय अगाडि ल्याइयो :

- १) सरकारले आफ्ना सार्वजनिक संस्थानहरूलाई निजीकरणतर्फ लैजानुपर्ने,
 - २) कम दरको कर संरचना लागू गर्ने,
 - ३) बाह्य बजारका लागि आन्तरिक बजार खुला गर्नुपर्ने,
 - ४) पुँजीबजारको विकास, खुला मुद्रा सटहीदर कायम गर्नुपर्ने,
 - ५) खुला बजारमा प्रतिस्पर्धाका लागि प्रतिबद्धता हुनुपर्ने ।
- खुला बजारको यो अभियानले बृहत आकार ग्रहण गर्दै गयो । सुधारका लागि संसारभरि एउटै सुत्रको वकालत

गरियो । विश्व बैंकले दक्षिण अमेरिकी मुलुकहरूले खुला अर्थतन्त्रबाट लाभ लिन नसकेको विषयमा छलफल गर्‍यो र त्यसका लागि छुट्टै अवधारणा समेत घोषणा गर्‍यो । जसलाई वासिङ्गटन अवधारणा भनेर पनि चिनिन्छ । आर्थिक उदारीकरणले गर्दा विश्व व्यापार (World Trade), प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (Foreign Direct Investment), बहुराष्ट्रिय कम्पनी (Multinational Companies) हरूको विभिन्न मुलुकमा प्रवेश, ठूला लगानी (Portfolio Investment) जस्ता विषयले लामो समयसम्म चर्चा पाइरह्यो । यसले राजनीतिक, साँस्कृतिक र वातावरणीय विषयलाई पनि छोयो । आर्थिक उदारीकरणलाई विकास अभियानको अचुक अस्त्रको रूपमा अगाडि सारिए पनि संसारको विकासले सोचेजस्तो प्रगति गर्न सकेन, उत्तर र दक्षिणबीचको असमानता हटेन, गरिबीको खाडल भन् भन् बढ्दै गयो । (स्रोत: राजन खनाल, आर्थिक उदारीकरण: अवधारणा र औचित्य, पराग, राजस्व विशेषांक, दोस्रो अंक, पेज नं. १९९) ।

आर्थिक कारोवारमा सरकारी हस्तक्षेप अति न्यून हुनुपर्छ भन्ने आवाज १८ औं शताब्दीमा स्वतन्त्र अर्थव्यवस्थाको सिद्धान्तले उठाएको थियो । उतिबेला जे.बी.से.को पूर्तिले आफ्ना माग आफैँ सिर्जना गर्छ भन्ने सिद्धान्त प्रख्यात र सान्दर्भिक पनि मानिएको थियो । तर १९ औं शताब्दीमा अमेरिका, ब्रिटेनजस्ता देशहरूमा आएको मन्दीलाई रिकार्गो माल्थस, जे.वी.से. एडमस्मिथ, आदि शास्त्रीय अर्थशास्त्रीका धारणाले उपचार गर्न सकेन । आखिर प्रसिद्ध अर्थशास्त्री किन्सको सरकारी हस्तक्षेपद्वारा मन्दीको उपचार गरिनु पर्छ भन्ने धारणा व्यावहारिक हुन पुग्यो । तर आजको २० औं शताब्दीमा भने किन्स सफल भई राख्न सकेन र फरि अर्थव्यवस्थाको सुधारका लागि सरकारी हस्तक्षेप कम हुनुपर्छ भन्नेतर्फ तिर अर्थशास्त्रीहरू जान थालेको देखिएको छ भने कम्युनिष्ट देशमा पनि आर्थिक सुधारको निम्ति सरकारी हस्तक्षेप बिस्तारबिस्तार घट्नुपर्ने र बजारमुखी अर्थव्यवस्था हुनुपर्ने धारणा भन्भन् व्यापक हुन थालेको छ । नेपालमा बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापना पश्चात् आ.व. २०४८/०४९ मा पहिलो जननिर्वाचित सरकारले प्रथम बजेट र आठौँ पञ्चवर्षीय योजनामार्फत् आर्थिक उदारवादलाई प्राथमिकता दिई संस्थानहरूको निजीकरण अभियानलाई व्यवस्थित गर्न निजीकरण ऐन २०५० ल्याइएको थियो । निजीकरण ऐन २०५० ले व्याख्या गरेअनुसार निजीकरण भन्नाले प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी बनाउने, तिनलाई बिक्री गर्ने वा भाडामा दिने, सरकारी स्वामित्वलाई जनसधारणमा लैजाने वा त्यस्ता प्रतिष्ठानमा कर्मचारी कामदार वा इच्छुक

सबै समुदायको आंशिक वा पूर्ण सहभागिता गराउने प्रक्रियालाई बुझाउँदछ । सोही ऐन अनुसार नेपालमा महत्त्वपूर्ण उद्योगहरूको निजीकरण, औद्योगिक नीति १९९२ को उदार प्रश्रय, विदेशी लगानीप्रतिको उदारता यसका उदाहरणहरू हुन् । यो उदारताको प्रक्रिया केही वर्तमानले पनि देखाइरहेको छ भने विस्तृत प्रतिक्रियाका लागि भविष्य पर्ख्नेपर्छ ।

सरकारले अवलम्बन गरेको बजार अर्थनीतिको कारणले देशका उद्योगहरूले जुन संरक्षण प्राप्त गरेका थिए त्यो समाप्त भएको छ । भारतसँगको खुल्ला सीमाना र चीनसँगको खासा नाकाबाट अनाधिकृत रूपमा नेपाल पस्ने वस्तुहरूको अतिरिक्त भारतीय र अरु देशका उत्पादनहरूले निर्वाध रूपमा देशभित्रको बजार प्राप्त गरेपछि नेपाली उद्योगहरूको उत्पादनले प्रतिस्पर्धा गर्न सकिरहेका छैनन् । फेरि सन् १९७० को दशकमा आर्थिक क्षेत्रमा अर्को मोड आयो । त्यसबखत विश्वका अधिकांश मुलुकहरूले आर्थिक शिथिलता व्यहोर्नुपरेको । उच्च मुद्रास्फिति, भुक्तानी असन्तुलन, गरिबी र बेरोजगारीमा वृद्धि भयो । यो सबै समस्याको जडका रूपमा सरकारको नियन्त्रात्मक भूमिकालाई नै जिम्मेवार ठहर्‍याइयो । परिणामस्वरूप, सन् १९८० को दशकदेखि धेरै मुलुकहरूले सरकारको अहस्तक्षेपकारी भूमिका र बजार स्वतन्त्रलाई अवलम्बन गरे । विश्वमा खुला बजार र उदार सरकारको महत्त्वलाई फेरि महत्त्व पायो । सन् १९५० र ६० को दशकमा राष्ट्रियकरण र सरकारको लगानीमा स्थापना भएका उद्योगधन्दा पुनः निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्न थालियो । सरकारका नियन्त्रणलाई मान्यता दिने नीतिहरू परिवर्तन हुन थाले । आर्थिक क्रियाकलापमा निजी क्षेत्रलाई स्वतन्त्रता दिइयो र सरकार निजी क्षेत्रको सहजकर्ताको भूमिकामा सीमित हुन थाल्यो । सरकारमा सुशासनको, कमी, ढिलासुस्ती, प्रशासनिक भ्रमेला, राजनीति प्रेरित र प्रतिस्पर्धी भावनाको अभावजस्ता कारणले सरकारको भूमिका सीमित हुनुपर्ने मान्यताले महत्त्व पायो । सन् १९९० मा सोभियत संघ र धेरै साम्यवादी अर्थतन्त्रको अनुशरण गर्ने मुलुकबाट साम्यवादी सरकारको पतन भएपछि पुँजीवाद निर्विकल्प भयो । यस सन्दर्भमा विश्व बैंकले आर्थिक, सामाजिक र दिगो विकास प्रभावकारी राज्यबिना सम्भव छैन, तर विकास कार्यमा सरकारको भूमिका एउटा निर्देशकको नभई साभेदार र सहजकर्ताको हुनुपर्छ । एडम स्मिथको 'अदृश्य हात' (invisible hand) ले प्रत्येक समस्या समाधान गर्छ । बजार अर्थतन्त्र व्यक्तिगत स्वतन्त्रता भनिने मूल सिद्धान्तमा अड्केको हुन्छ । उपभोक्ताहरू प्रतिस्पर्धी उत्पादन तथा सेवाहरूका बीच

छनोट गर्न स्वतन्त्र हुन्छन् । उत्पादकहरू व्यवसाय प्रारम्भ गर्न वा बिस्तार गर्न र यसका जाखिम बहन गर्न र पुरस्कार प्राप्त गर्न स्वतन्त्र हुन्छन्। श्रमिकहरू काम छनोट गर्नमा श्रम संगठनमा सामेल हुन स्वतन्त्र हुन्छन् । अतः "उदारीकरण भनेको सरल अर्थमा अर्थतन्त्रलाई सरकारी नियन्त्रण तथा निर्देशनबाट मुक्त गर्नु र निजी क्षेत्र प्रबर्द्धन गर्नु हो ।

आर्थिक उदारीकरण स्वयंमा अत्यन्त व्यापक अवधारणा भएकाले यसका प्रक्रियालाई बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सम्भव नभए पनि मुलतः यसका प्रक्रियागत पक्षहरूलाई देहायबमोजिम हेर्न सकिन्छ । सरकारको आकारमा नियन्त्रण अर्थात् न्यूनीकरण । सरकारी बजेटमा आन्तरिक एवं बाह्य ऋण एवं अनुदानको हिस्सा न्यूनीकरण आर्थिक क्रियाकलापसँग सम्बन्धित कार्यविधिको सरलीकरण सार्वजनिक तथा निजी क्षेत्रको उत्पादन वा सेवाको मूल्यको निर्धारणमा सरकारको अहस्तक्षेप सार्वजनिक संस्थानहरूको निजीकरण आर्थिक क्रियाकलापहरूको सञ्चालनमा सरकारी नियन्त्रणलाई हटाउँदै बजारीकरणको प्रक्रिया (क) सरकारको आकारलाई न्यूनीकरण गर्ने : यसअन्तर्गत सरकारी खर्च कम गर्ने, घटाउने, विशेष गरेर साधारण खर्च, संस्थानहरूलाई दिने अनुदानको कटौती तथा अन्य क्षेत्रहरूलाई दिने अनुदानको कटौती आदि पर्छन् । सरकारी बजेटमा आन्तरिक एवं बाह्य ऋण एवं अनुदानको हिस्सा न्यूनीकरण : बजेट घाटा न्यून गर्नका लागि आन्तरिक बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र तथा बाह्य क्षेत्रबाट लिइने ऋणलाई न्यूनीकरण गर्ने, यसअन्तर्गत विशेष गरेर आन्तरिक बैंकिङ्ग क्षेत्रबाट लिइने borrowing माथि नियन्त्रण लगाइन्छ । आर्थिक क्रियाकलापसँग सम्बन्धित कार्यविधिको सरलीकरण : यसअन्तर्गत अनुमतिपत्र लिनुपर्ने, दर्ता गर्ने, पूर्वस्वीकृति लिनुपर्नेजस्ता कार्यविधिगत प्रक्रियाहरूलाई सरलीकृत गरी कर्मचारीतन्त्रको अनावश्यक लगामबाट निजी क्षेत्रको आर्थिक क्रियाकलापलाई मुक्त गर्ने कुराहरू पर्छन् । आर्थिक क्रियाकलापको सञ्चालनमा सरकारी नियन्त्रण न्यून गर्दै बजारीकरण गर्ने प्रक्रिया : यसअन्तर्गत आयात निर्यातका लागि परिमाणात्मक बन्देज लगाउने, उद्योग स्थापना गर्न नपाउने, विदेशी लगानीलाई निषेध गर्नेजस्ता कुराहरूलाई हटाई निजी एवं विदेशी क्षेत्रलाई आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागी हुन अधिकार दिइनुपर्ने कुराहरू पर्छन् । मूल्य निर्धारणमा सरकारको अहस्तक्षेप : यसअन्तर्गत सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित आर्थिक क्रियाकलापमा सरकारी हस्तक्षेपबाट मूल्यको निर्धारण गर्ने प्रणाली हटाई बजारको निर्णयबाट स्वतः मूल्य निर्धारण हुने गरी मूल्य निर्धारणको कार्य

बजारको हातमा छोड्नुपर्ने मानिन्छ । उदाहरणका लागि बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रको कारोवारमा तोकिने ब्याजको निर्धारण, संस्थाहरूको उत्पादन वा सेवाको मूल्य निर्धारण जस्तैः इन्धन, पेट्रोल-डिजेल, दूरसञ्चार, विद्युत, चिनी आदि साथै यसभित्र कामदार तथा कर्मचारीको पारिश्रमिकको निर्धारण तथा विदेशी मुद्रा विनिमयको दर पनि पर्छन् ।

सन् १९३० को मन्दीभन्दा अगाडि निजी क्षेत्रकै अर्थतन्त्रमा बाहुल्यता थियो । तर महामन्दीताका निजी क्षेत्रप्रतिको विश्वास हराएर गयो किनकि सो महामन्दी अधिक उत्पादन, बेरोजगारी, आय असमानता आदिजस्ता कुराबाट आएको थियो । यसपछिको अवस्थामा मानिसहरूको ध्यान सरकारी संस्थानहरूमा बढ्दै गयो । यो मान्यता पनि धेरै समयसम्म टिक्न सकेन । यसैक्रममा अर्थतन्त्रमा उदारीकरण वा विश्वव्यापीकरणको लहर आउन पुग्यो । सन् १९८० को दशकमा आएको यो विश्वव्यापीकरणको प्रक्रियालाई टेवा दिने काम निजीकरणलेग्यो । सरकारी स्वामित्वमा रहेका यस्ता संस्थानहरू सरकारलाई बोभमात्र बन्दै जानु नै निजीकरणको मुख्य प्रेरक तत्व हो । सार्वजनिक संस्थानले स्थापनाको उद्देश्यअनुरूपको कार्य गर्न नसक्नुले यसको विकल्पको रूपमा निजी क्षेत्रलाई बढावा दियो । यिनै कारणहरूले गर्दा उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणको अवधारणा विकसित हुन पुग्यो । आर्थिक उदारीकरणमा सरकारी हस्तक्षेप क मगर्दै बजार अर्थप्रणालीलाई बढावा दिइन्छ । शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको अवधारणा पनि यही नै थियो । स्वतन्त्र अर्थतन्त्रले नै पूर्ण रोजगारीको स्तर सिर्जना गर्छ । तर त्यो अवधारणा १९३० को मन्दीले गर्दा हराएर गएको थियो । दोस्रो विश्वयुद्धपश्चात् क्षतविक्षित भएको विश्व अर्थतन्त्रलाई पुर्नजीवित तुल्याउन अपनाएको नीतिहरूले सरकारी एकाधिकार प्रवृत्तिमात्र रहन गयो र व्यावसायिक संस्कृति तथा वातावरणको विकास भने हुन सकेन । यसले नियन्त्रित मूल्य प्रणाली, अकुशल बजार व्यवस्थापन, मागको उपेक्षा गर्ने प्रवृत्ति वा प्रेरित अर्थतन्त्र, मूल्य वृद्धि, न्यून गुणस्तरीय उत्पादन। जनताको इच्छा र आवश्यकताको उपेक्षाजस्ता समस्या सिर्जना हुन गई विश्वव्यापी रूपमा नै यसले जनमानसमा असन्तोषको भावना विकसित हुन पुग्यो र अर्थतन्त्रले वाञ्छित रूपमा पनि लिन सकेन । यस सन्दर्भमा सन् १९७९ मा बेलायती सरकारको स्वामित्वमा रहेको British petroleum को निजीकरणबाटै नै विश्वमा विश्वमा निजीकरणको लहर चलेको हो । यसको सुरुवातकर्ता तत्कालीन प्रधानमन्त्रि मार्गरेट थ्याचर हुन । यसै अभिनयबाट प्रभावित भएर अन्य औद्योगिक र विकाशशील देशहरूमा पनि निजीकरणको

लहर चलन गयो । यसको प्रभाव नेपालमा पनि पर्न गइ छैठौ योजना (२०३७-२०४२) र औद्योगिक नीति २०३७ ले निजीकरण गर्ने नीति लिएको थियो । विश्वमा चलेको उदारीकरण तथा निजीकरणको लहरसँगसँगै जापान, फ्रान्सजस्ता औद्योगिक राष्ट्रहरू र अन्य साना तथा ठूला सबैखाले राष्ट्रहरूले यो प्रक्रियालाई अगाडि बढाउँदै लगे । सोभियत संघ लगाएत अन्य संरक्षणवादी अर्थतन्त्रहरूको सन् ८० को दशकको उत्तरार्द्धमा भएको पतनपश्चात् त भन् निजीकरण, उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणका नयाँ अवधारणाहरू सशक्तरूपमा आउन थाले । यस उदारीकरणको सोचले गर्दा राष्ट्रियताको घेराभित्र मात्र अर्थतन्त्रलाई सीमित नगरी तुलनात्मक Cost benefit को सिद्धान्तको सोचमा अघि बढनुपर्ने सोच विकसित हुन पुग्यो । यसअनुसार तुलनात्मक रूपमा कम लागत लाग्ने वस्तु उत्पादन गरी निर्यातमुखि अर्थव्यवस्थामा जोड दिन थालियो । यस्तो अवस्थामा सरकारी संस्थानहरूले प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा आफ्नो अस्तित्व जोगाउन सक्ने अवस्था नरहेकाले गर्दा उदारीकरण र विश्वकीकरण सँगसँगै निजीकरणको प्रक्रियालाई तीव्र दिन थालियो । वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा विकसित तथा औद्योगिक मुलुकहरूले निजीकरण सँग सम्बन्धित धेरै काम गरिसकेका छन् । यस निजीकरण व्यावसायिक संस्कृतिको विकास, बजार प्रतिस्पर्धाबाट मूल्य निर्धारण सरकारी संरक्षणको अन्त्य राष्ट्रिय सुरक्षा सम्बन्धित केही संवेदनशील क्षेत्रबाहेक अन्य क्षेत्रमा शेयर स्वामित्वको अवसर सर्वसाधारणमा समेत पुऱ्याउने प्रक्रिया अनन्तरगत कामदारहरूलाई समेत शेयर स्वामित्वको वितरणका अवसर प्रदान गर्नेजस्ता कुराहरू प्रचलित रहेका छन् । यस सिद्धान्तको व्यावहारिक कार्यान्वयन एवं अनुगमन गर्ने उद्देश्यले नै विश्व व्यापार संगठनको स्थापना भएको हो ।

विश्वमा चलेका आर्थिक उदारीकरणका लहरहरू अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र विश्व बैंकको सहायता र नीति परामर्शमा प्रतिबिम्बित हुँदै जान थाले । यसपछि नेपालजस्ता विकासोन्मुख मुलुकले विशेषगरी यसलाई आफ्नो आर्थिक नीतिका रूपमा अंगीकार गर्न थाले । सन् १९८० को पूर्वार्द्धसम्म नेपालले अपनाएको आर्थिक नीतिहरू संरक्षणात्मक आयात प्रतिस्थापन गर्ने र बन्द प्रकृतिकै थिए । तर त्यसपछि देशमा देखा परेका आर्थिक अस्थिरतालाई सुल्झाउनका लागि विश्व बैंक र कम अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सहयोगमा आर्थिक उदारीकरणको थालनी गर्‍यो । यसै सन्दर्भमा नेपालमा वि.स. २०४३/२०४४ मा आर्थिक स्थिरीकरण Stabilization programme नीति ल्याइयो । यो programme ३ वर्षका लागि विश्व बैंक

र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सहयोगमा लागु गरियो । यस संरचनात्मक समायोजन कार्यक्रमबाट सुधारका संकेतहरू देखा पर्दै गएको कारण नेपालले बिस्तारित संरचनात्मक समायोजन सुविधा २०४९/५० देखि २०५१/५२ सम्मका लागि प्राप्त भयो । यसरी नेपालले संरचनात्मक कार्यक्रम समायोजन Structural adjustment programme, SAP र बिस्तारित संरचनात्मक समायोजन सुविधा (Enhanced Structural Adjustment facility – ESAP) को कार्यान्वयनपछि सरकारले अपनाई आएका नीति अवलम्बन गर्ने प्रयास गरेको भए तापनि राजनीतिक अस्थिरताका कारणले खासै गति लिन सकेन र वि.स. २०४६ मा बहुदलीय व्यवस्थाको थालनी भएपश्चात् भने यस प्रक्रियाले तिब्रता प्राप्त गर्‍यो । नेपालमा उदारीकरणको नीति अगाडि आएपछि वित्तीय क्षेत्र र बाह्य क्षेत्र, वास्तविक क्षेत्र अनेकौं नीतिगत परिवर्तनहरू गरिएका छन् । आर्थिक उदारीकरणको सुरुवातसँगै आयात निर्यात व्यापार नीतिमा सरलीकरण गरी बजारमुखी र खुला अर्थव्यवस्थालाई प्रश्रय दिँदै आएको पाइन्छ । हालसम्ममा अर्थतन्त्रका व्यापार, वित्तीय क्षेत्र, मौद्रिक क्षेत्र औद्योगिक नीति निजीकरण, मूल्य नीति तथा विभिन्न क्षेत्रहरूमा सरकारले उदारीकरणका नीतिहरू अवलम्बन गरेको छ ।

आधुनिक बजार अर्थव्यवस्थाको सैद्धान्तिक आधार र औचित्य खोतल्ने हो भने १८ औं शताब्दीको ब्रिटेन र निजी उद्यमशीलतालाई हतोत्साहित गर्ने भ्रष्ट र विकृत राज्ययन्त्रसम्म पुगिन्छ । यसले ग्लासो विश्वविद्यालयका प्रो. एमड स्थिमलाई "राष्ट्रको सम्पत्ति" भन्ने पुस्तक लेख्न प्रेरित गर्‍यो, जो सन् १७७६ मा प्रकाशित भयो । साँच्चै भन्ने हो भने यसपछि नै आर्थिक क्षेत्रमा आधुनिक स्वरूपको अहस्तक्षेप -लेसेजफेयर) को सौच सुरु हुन्छ । उनले राज्यको भूमिकालाई सीमित गरी निजी आर्थिक गतिविधिलाई प्रोत्साहन गर्ने पर्याप्त र विश्वसनीय आधारहरू प्रस्तुत गरे । यसरी एडम स्मिथले राष्ट्रिय सम्पत्तिलाई अधिकतम पार्न सक्ने "आर्थिक मानव" को जन्मका लागि दार्शनिक आधार तयार गर्ने । स्मिथको अवधारणाको प्रतिरोध सन् १८४८ मा -कम्युनिष्ट घोषणा पत्र प्रकाशन) कार्ल मार्क्सबाट भयो र पछि १८८० मा उनैको "पुँजी" को प्रकाशनबाट पनि । तापनि पुँजीवाद उक्लँदो अवस्थामा थियो र १९३० को महामन्दीसम्म उक्लँदो नै रह्यो । यस महामन्दीले मात्र पुँजीवादी संसारका बजार अर्थव्यवस्थाहरूको जग हल्लायो, समाजवादी सोभियत अर्थव्यवस्था भने सुरक्षित नै रहिरह्यो । यसपछि राज्य हस्तक्षेप र लोककल्याणकारी राज्यका अवधारणाहरूको बलियो सैद्धान्तिक आधार जे.एम. केन्सका कृतिहरूबाट

सन् १९३६ मा सार्वजनिक भयो । दोस्रो विश्वयुद्धपछि सन् १९६० सम्म अर्थशास्त्रको मूलधारमा केन्सकै विचार प्रभावी रह्यो । १९५०-६० को अवधि "सुनौलो वर्षहरू" मानिन्छ, जुन अवधिमा औद्योगिक राष्ट्रहरूमा ज्यादै न्यून मुद्रास्फिति र पूर्ण रोजगार कायम भएको थियो । भियतनाम युद्धताका मात्र केही शिथिलता देखापरे ।

आर्थिक उदारीकरणमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणबाट नै आर्थिक क्रियाकलाप परिष्कृत हुने र त्यसलाई माग अनुरूप बिस्तार गर्न सकिने अपेक्षा गरिएको हुन्छ । वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, उपभोग, वितरण एवं मूल्य निर्धारण जस्ता कुराहरू बजार शक्तिबाट निर्दिष्ट हुन्छन् । आर्थिक उदारीकरणको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धि तीव्र हुने, जनताको जीवनस्तरमा सुधार हुने, निर्यातमा वृद्धि हुने, सरकारी संस्थानहरूको कार्यकुशलतामा सुधार हुने, प्रतिस्पर्धा बढ्ने तथा नयाँ व्यवसायहरूको स्थापना एवं सञ्चालन हुने अपेक्षा गरिएको हुन्छ । सरकारको आकार घटाएर, वितीय घाटा घटाएर, अर्थतन्त्रलाई नियमन नगरेर (Deregulation) र मूल्य नियन्त्रण हटाएर आर्थिक उदारीकरणको कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । आर्थिक उदारीकरण एकै पटकमा सम्भव हुने कुरा पनि होइन । यो बिस्तारै (Gradually) र क्रमबद्ध (Systematically) रूपमा हुने कुरा हो ।

उदारवादी सिद्धान्त विश्वव्यापी शासनको प्रमुख सिद्धान्त हो । अन्तर्राष्ट्रिय शासनमा दिगो शान्ति, मेलमिलाप, सरसहयोग अवलम्बन गरी विवादास्पद विषयलाई शान्तिप्रक्रियाका माध्यमद्वारा व्यवस्थित गर्नु नै उदारवाद हो । यस विचारधाराले हस्तक्षेप र युद्धलाई नकार्दै स्वतन्त्रतालाई मुख्य उद्देश्य बनाएर राज्यहरूका विवादको ढुंगो लगाउँछ । भेदभावको विरोध, स्वतन्त्रता र मानवीय मूल्यको बिस्तार, मानव अधिकारको रक्षा, लोकतन्त्रको कदर, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको उन्नति र उपनिवेशको विरोध आदि अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा उदारवादी विचारधाराका प्रमुख लक्षणहरू हुन् । अन्तर्राष्ट्रिय शासनमा दिगो शान्ति, मेलमिलाप, सरसहयोग अवलम्बन गरी विवादास्पद विषयलाई शान्तिप्रक्रियाका माध्यमद्वारा व्यवस्थित गर्नु नै उदारवाद हो । यस विचारधाराले हस्तक्षेप र युद्धलाई नकार्दै स्वतन्त्रतालाई मुख्य उद्देश्य बनाएर राज्यहरूका विवादको ढुंगो लगाउँछ । भेदभावविरोधी, स्वतन्त्रता र मानवीय मूल्यको बिस्तार, मानव अधिकारको रक्षा, लोकतन्त्रको कदर, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको उन्नति र उपनिवेशको विरोध आदि अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा उदारवादी विचारधाराका प्रमुख लक्षणहरू हुन् ।

विकासमा आर्थिक उदारीकरणले खेल्नुपर्ने भूमिका

नेपालको ग्रामीण विकासमा आर्थिक उदारीकरणको के-कस्तो महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ भने कुरा निम्न शीर्षकहरूबाट थाहा पाउन सकिन्छ:

१. **उत्पादनमा वृद्धि** : निजीकरण गर्दा सम्बन्धित प्रतिष्ठानको व्यावसायिक दक्षतामा वृद्धि आई उत्पादन उत्पादकत्व नाफा आदिमा वृद्धि हुन जान्छ, जसले अर्थतन्त्रलाई सकारात्मक दिशातिर अघि बढाउन मद्दत गर्छ । उत्पादकत्व बढ्नाले तुलनात्मक वा सापेक्षिक खर्च घट्छ र उत्पादित वस्तु बजारमा बढी प्रतिस्पर्धा भई माग बढ्छ, जसले नाफामा वृद्धि भई थप लगानी बढाउन प्रोत्साहित गराउँछ ।
२. **उचित प्रेरणा** : आर्थिक उदारीकरणको नीति पालन गरिदा विभिन्न वस्तुहरूको उत्पादनमा सरकार स्वयं संलग्न हुने स्थितिको अन्त्य गरी सरकारी तवरबाट नीति निर्धारण, कार्यान्वयन, अनुगमन आदिमा सीमित रहने र विभिन्न उत्पादकहरूलाई उचित प्रेरणा प्रदान गर्न सकिन्छ । निजीकरणको प्रत्यक्ष वा परोक्ष प्रभावको रूपमा सबै पक्षको आयमा सकारात्मक असर पर्न जानाले राष्ट्रिय बचत र उपभोग स्तर बढ्न जान्छ जसले पुनः चक्रिय रूपमा उत्पादकत्व र उत्पादनमा वृद्धि ल्याई अर्थतन्त्रमा थप गतिशीलता बढ्छ । यसले गर्दा लगानीकर्ताहरूले आफ्नो पुँजी उद्योगमा लगाउन प्रोत्साहन बढाउने गर्छ ।
३. **बेरोजगारीको समस्या हल गर्ने** : नेपालमा बेरोजगारी र अर्धबेरोजगारीको समस्या बढ्दै गइरहेको छ । आर्थिक उदारीकरण र निजी क्षेत्रको संलग्नता बढी भएमा नयाँ-नयाँ उद्योग र व्यापारको विकास हुन्छ, जसले गर्दा धेरै मानिसहरूले रोजगारी पाउँछन् । उद्योगहरूमा उत्पादकत्व वृद्धि हुने भएकोले मूल्य घट्ने सम्भावना हुन्छ र लगानीकर्ताहरू लाभान्वित हुन जान्छ भने लगानीमा वृद्धि भएपछि नयाँ रोजगारीहरूको सृजना भई जनसाधारणको बेरोजगारी घट्छ ।
४. **कार्यदक्षतामा वृद्धि** : उदारीकरण नीतिले औद्योगिक वस्तुहरू बीचमा कडा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना गरिदिन्छ । जसले गर्दा उद्योगहरूले सकेसम्म गुणस्तरीय वस्तु (Quality Goods) को उत्पादन गर्ने हुन्छ । यसबाट उद्योगलाई बढी कार्य सञ्चालन गर्न सहयोग प्रदान गर्छ र उद्योगमा काम गर्ने कामदारहरूको कार्य दक्षतामा वृद्धि हुन्छ । उद्यमीहरू सधैं आफ्नो वस्तु बढीभन्दा बढी बेच्न रुची लिने हुँदा गुणस्तरीय वस्तुहरू उत्पादन हुन थाल्छन् ।

५. **साधनहरूको उच्चतम अथवा पूर्ण रूपमा उपयोग** : सरकारी उद्योगहरूमा उद्यमशीलता (Enterprisership) का लागि आवश्यक पर्ने नाफाको भावना नरहने हुँदा कर्मचारीहरू उद्योगी कम र जागिरे बढी हुने गर्छन् । यसले गर्दा संस्था घाटामा जान्छ । यस्तो अवस्था सिर्जना भएमा उपभोक्ताको मागअनुसारको वस्तु उत्पादन गर्न र उपलब्ध साधनहरूको अधिकतम प्रयोग गरी लागत घटाउन प्रति सरकारी उद्यमहरूको ध्यान जाँदैन । तर निजी क्षेत्रमा यस्तो हुँदैन । निजी क्षेत्रमा नाफाको प्रेरणाले गर्दा वस्तुहरूको उत्पादन गर्न साधनहरूको अनुकूलतम ९५% प्रयोग भएको हुन्छ ।
६. **सरकारी आयमा वृद्धि** : निजीकरणले उद्यमीहरूको स्वतन्त्रता बढ्ने, स्वतन्त्रताले प्रतिस्पर्धा बढ्ने र प्रतिस्पर्धाले उद्योगहरूको संख्या, रोजगारी, साधनहरूको प्रयोग र निर्यातसमेत बढ्न जान्छ । यसबाट समाजका विभिन्न वर्गहरूको आयमा वृद्धि हुन्छ । यसले गर्दा सरकारलाई विभिन्न करहरूको माध्यमबाट सरकारी राजस्व वृद्धि गराउनमा मद्दत पुऱ्याउने गर्छ ।
७. **विदेशी लगानी बढ्नु** : आर्थिक उदारीकरण (Economic liberalisation) ले गर्दा स्वदेशी र विदेशी पुँजीलाई उत्पादन कार्यमा समान अवसर प्रदान गरिन्छ विदेशी पुँजीहरू पनि बजारको माँग अनुसार उत्पादन कार्यमा बढी सक्रिय हुने अवसर पाउँछन् । विदेशी पुँजीसँग आधुनिक प्रविधि, स्तरीय मेसीन, दक्ष जनशक्तिसमेत मिसिने हुँदा नेपाली उद्योग धन्दामा समेत त्यसको प्रदर्शन प्रभाव (Demonstration Effect) पर्न जान्छ । सरकारले केही नियन्त्रण नगरिने हुँदा विदेशीहरूले पनि आफ्नो पुँजी लगानी गर्नमा प्रोत्साहन र प्रेरणा पाउँछन् जसले गर्दा आर्थिक विकास हुनमा मद्दत पुऱ्याउँछ ।
८. **उपभोक्ताको हित संरक्षण** : आर्थिक उदारीकरण र निजीकरणको नीति कार्यान्वयनबाट निजी उद्यमीहरूले तब मात्र नाफा प्राप्त गर्न सक्छन् जब तिनले उपभोक्ताको माँगअनुसार उत्पादन गर्छन् । उद्यमीहरू माँगअनुसार उत्पादन गर्न र उपभोक्तालाई आफूतिर आकर्षित गर्न जुटिरहन्छन् । यसबाट उपभोक्ताहरूको हित संरक्षण र माँग अनुसारको उत्पादन हुन्छ । फेरी उत्पादकहरूले पनि उपभोक्ताहरूको माँगअनुसार वस्तुहरू उत्पादन गर्छन् । जसले गर्दा उपभोक्ताहरूको हित संरक्षण हुन्छ । खुल्ला आर्थिक नीति अथवा आर्थिक उदारीकरण नीतिबाट वैदेशिक व्यापारमा पनि

प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने हुन्छ । विदेशी आयात निर्यातसँग प्रतिस्पर्धा गर्न ज्याला र अन्य लागतमा कम गर्न सकेमा वस्तुको मूल्य कम हुन गई सजिलै प्रतिस्पर्धा गर्न सक्दछन् । आधुनिक प्रविधि र व्यवस्थापन कुशलता आदान प्रदान भएको छ । राजश्व संकलन आधारमा निरन्तर वृद्धि बनेको छ । कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था अनुकूल बनेको छ । नमउ मा गैर कृषि क्षेत्रको योगदान बढेको छ । शिक्षा, चेतना, औषत आयु र रोजगारी वृद्धि भएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय उदारीकरण सम्बन्धी अवधारणा १९७० को दशकपछि McKinnon (१९७३) र Shaw (१९७३) जस्ता बिद्वानहरूले ल्याएका हुन् । उनीहरूको दाबी के थियो भने धेरैविकासशील देशहरूमा आर्थिक वृद्धिको अवस्था सन्तोषजनक नहुनाको एउटा प्रमुख कारण प्रशानिक रूपले निर्धारण गरिएको धेरै कम वास्तविक ब्याजदर हो जसले बचतलाई निरुत्साहित र पुँजीको अदक्ष प्रयोगलाई बढावा दियो । त्यसैले ब्याजदरमा नियन्त्रण नगर्ने वित्तीय उदारवादले उच्च मात्राको बचतलाई प्रोत्साहित गर्छ । उदारवादले पुँजीलाई उत्पादनमूलक योजनामा प्रयोग गर्न पनि प्रोत्साहित गर्छ । विश्वव्यापीकरणलाई आर्थिक उदारीकरण र निजीकरणले बलियो टेवा पुऱ्याएको छ । उदारीकरण र निजीकरणका दुई परस्पर विपरीत पक्ष छन् :

विश्वव्यापी संसारमा खरो उत्रिनका लागि उच्च प्रतिस्पर्धाको सामना गर्नुपर्छ । उदारीकरण र निजीकरणले प्रतिस्पर्धी बन्न मद्दत गर्छ ।

उदारीकरण विकासशील राष्ट्रउपर उनीहरूका विकसित समकक्षीबाट बलपूर्वक लागू गरिएको छ । धेरै बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूले विकासशील राष्ट्रहरूलाई उनीहरूको हित अनुकूल बन्न दबाब दिनका लागि NGO, INGO र नागरिक समाजलाई प्रयोग गरिएका छन् ।

वास्तवमा विकसित मुलुकहरू उनीहरूको विशेषज्ञता र स्रोत साधनको कारणले गर्दा आफ्नो शक्तिलाई बढाइरहेका हुन्छन् र व्यापारमा आफ्नो हात माथि पार्न सधैं विविध माध्यमहरू खोजिरहेका हुन्छन् । १९६० को दशकसम्म विश्व व्यापारलाई नियन्त्रण गर्न भन्सारलाई एउटा साधनको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिएको थियो । GATT अन्तर्गत भन्सार घटाएर Non-tariff Barriers (NTBs) लाई साधनको रूपमा प्रयोग गरियो । अहिले विशेषगरी WTO को स्थापनापश्चात् बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारलाई विकसित मुलुकहरूले विश्व व्यापारमा आफ्नो वर्चस्व कायम गर्ने अर्को साधनको रूपमा निर्माण

गरेका छन् । यस्ता माध्यमहरूले जहिले पनि विकसित मुलुकको हित प्रबर्द्धन गर्ने गरेको छ ।

उदारीकरणको विशेषताहरू

सामान्यतः उदारीकरण नीति अवलम्बन गर्नका उद्देश्यहरू तथा विशेषताहरू यस प्रकार रहेका छन्:

- देशमा पुँजी तथा मुद्रा बजारका लागि अनुकूल वातावरण बनाउनु । आर्थिक क्रियाकलापमा निजी क्षेत्रको सहभागितालाई बढावा दिनु ।
- कानुनी, कार्यक्रम, नीतिगत आदि पक्षमा सामाजिक सुधार गरी व्यवसाय संचालनलाई सरल र उदार बनाउने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय लगानीका आगमनलाई सरल बनाउने । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार वृद्धिका लागि उपयुक्त वातावरण तयार पार्ने ।
- विभिन्न देशसँगको आर्थिक सम्बन्ध, आर्थिक कुटनीति आदिलाई बढावा दिनु । सार्वजनिक स्वामित्वको क्षेत्रमा वकालत नगर्ने,
- सरकारी एकाधिकारको स्वामित्वको विरुद्ध प्रतिस्पर्धालाई अंगीकार गर्ने, राज्यद्वारा निर्धारित मूल्यभन्दा बजारद्वारा निर्धारित मूल्यलाई मान्यता दिने,
- आयात प्रतिस्थापन र निर्यातमुखी विकास रणनीतिलाई स्वीकार गर्ने, बजारमा निजी क्षेत्रको अनुकूल भूमिकाको वकालत गर्ने ।
- लगानी, उत्पादन र वितरणमा De-Control, De-regulate र De-bureaucration गर्ने कार्य । अर्थव्यवस्थामा सरकारी हस्तक्षेपको अन्त्य हुने,
- अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको प्रत्यक्ष सहभागिता बजार संयन्त्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहने । मूल्य निर्धारण प्रतिस्पर्धाको आधारमा बजार संयन्त्रले गर्ने । आयात प्रतिस्थापन र निर्यातमुखी विकास रणनीतिलाई अंगीकार । सरकारको भूमिका सहजकर्ता, उत्प्रेरक र नियामकको रूपमा रहने ।
- निजी क्षेत्रमैत्री वातावरणको सिर्जना हुने । वैदेशिक पुँजी र प्रविधिलाई आकर्षित गर्ने र समान व्यवहार गर्ने नीतिको अख्तियार ।

आर्थिक उदारीकरणबाट नेपालको अर्थतन्त्रमा परेको सकारात्मक प्रभावहरू

आ.व. २०४२/४३ मा Economic Stabilization र आ.व. २०४३/४४ सन् १९८५ मा (Structural

Adjustment Program) लागु भएको जसको फलस्वरूप नेपालमा पनि आर्थिक उदारीकरणतर्फ उन्मुख भएको देखिन्छ । वर्तमान अवस्थामा उदारीकरण परिस्थितिजन्य बाध्यता । आफ्नो आन्तरिक क्षमतालाई प्रबर्द्धन गर्दै चुनौतीलाई अवसरको रूपमा रूपान्तरण गर्नेतर्फ जोड दिनुपर्ने आजको आवश्यकता हो ।

सकारात्मक प्रभावहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- अर्थतन्त्रमा वैदेशिक व्यापार/लगानीको उल्लेख्य वृद्धि, भुक्तानी असन्तुलनमा सुधार हुँदै गएको, निकासी व्यापारमा वृद्धि (वस्तुगत र देशगत दुवै रूपमा निकासीमा वृद्धि (निकासीमा विविधीकरण ।
- वैदेशिक लगानीको ढोका खुल्ला (खासगरी जलविद्युत, सिंचाई, वित्तीय क्षेत्र, सेवा क्षेत्रमा उल्लेख्य वृद्धि । रोजगारीका अवसरहरूमा वृद्धि (स्वदेशी/वैदेशिक (बिप्रेषण आयमा वृद्धि । PEs को निजीकरण । सूचना र प्रविधिको क्षेत्रमा तीव्रतर विकास ।
- खुल्ला आकाश नीतिको अवलम्बन जसको फलस्वरूप स्वदेशी र वैदेशिक निजी वायुयानहरूले प्रतिस्पर्धी सवा प्रदान उद्योगमा टेवा, बैंकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रको विकास बिस्तार आधुनिक बैंकिङ्ग सेवाको उपलब्धता । प्रतिस्पर्धामा वृद्धि मूल्यमा नियन्त्रण स्वचालित मूल्य प्रणालीको विकास ।
- GDP को वृद्धिदरमा वृद्धि सेवा क्षेत्रको योगदान बढ्दो । विदेशी मुद्रा सञ्चितीमा वृद्धि । उदारीकरण एवविश्वव्यापीकरणका कारण नेपाली अर्थतन्त्रप्रतिस्पर्धी हुँदै गएको छ ।
- निजी क्षेत्रले स्वतन्त्र रूपमाव्यापार - व्यवसायगर्न अवसरहरू सिर्जनाभएको छ । निजी क्षेत्रले प्रगतिपनिगर्दै गएको छ । विप्रेषणआयकाकारण गरिबी घट्दै गएको देखिन्छ । बेरोजगारी घट्दै पनिजानथालेको छ । सरकारले नै रोजगारीमूलककार्यक्रमहरू घोषणा गरेर बेरोजगारी हटाउने पहलकदमीथालेको अवस्था छ । प्रत्यक्ष वैदेशिकलगानी बढेको छ । तर अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामागतआर्थिक वर्षमामने वैदेशिकलगानी घटेको छ ।
- प्रत्यक्ष वैदेशिकलगानी बढेको छ । तर, अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामागतआर्थिक वर्षमा वैदेशिकलगानी बढेको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार क्षेत्रमनिजी क्षेत्रले सेवाबिस्तार गर्दै लगेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था बढेका छन् । त्यसैले उद्यमशीलता

बढाउन सहयोग गरेका छन् ।

- आर्थिक उदारीकरणपछि विश्व एउटै बजारको रूपमा अगाडि आएको छ । आर्थिकरूपमा निकै परम्परावादी मानिएका भारत, चीन, ब्राजिल जस्ता मुलुकहरू पनि WTO को सदस्य बनेका छन् । बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको प्रवेशले प्रतिस्पर्धालाई अगाडि सारेको छ । प्रतिस्पर्धाले क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग पुगेको छ ।
- कुनै एक स्थानमा उत्पादित कुनै पनि वस्तु वा सेवाको पहुँच अर्को कुनामा सहजै पुग्ने अवस्था छ । साना मुलुकहरू पनि विश्व बजारमा समेटिएका छन् । कामदारहरू एक मुलुकबाट अर्को मुलुकमा आफ्नो श्रम र सीप सजिलै बेच्न सक्ने भएका छन् ।
- निजीक्षेत्रको प्रवेश बढ्दो छ । ठूला ठूला पूर्वाधारका क्षेत्रमा समेत निजीक्षेत्र संलग्न हुँदै आएको छ । वित्तीय क्षेत्रमा समेत उत्साहजनक रूपमा निजीक्षेत्र आएको छ । प्रविधिको हस्तान्तरण सहज ढंगबाट भएको छ ।
- सूचना प्रविधिमा विकासोन्मुख मुलुकहरूको पनि पहुँच पुग्न गएको छ । प्रविधिहरू सस्तो भएका छन् । सेवा क्षेत्रको विकासले शिक्षा, स्वास्थ्य र सञ्चार क्षेत्रमा लगानी बढ्दै गएको छ । पूर्वाधार विकासमा सार्वजनिक निजी साझेदारी (PPP) ले प्रोत्साहन पाएको छ ।
- लगानीमैत्री औद्योगिक वातावरण र करका नीतिहरू लागू गरिएका छन् । वैदेशिक लगानीलाई र निर्यातजन्य व्यापारमा प्रोत्साहन दिइएको छ ।
- प्रतिस्पर्धात्मक प्रक्रियाबाट बजारमूल्य निर्धारण भएको छ । विश्व बजार एकीकृत भएको छ । निजी सक्रियता बढ्यो, विशेषगरी स्वास्थ्य तथा वित्तीय क्षेत्रमा । बहुराष्ट्रिय कम्पनीको प्रवेशले प्रतिस्पर्धालाई कडा बनाएको छ । प्रतिस्पर्धाले क्षमता अभिवृद्धिमा सुहयोग पुगेको छ ।
- निर्यात व्यापारमा केही सधार भएको छ । बैकिङ्ग क्षेत्रको बिस्तार भयो सयत्त लगानीका बैकहरू खलेका छन् । प्रविधिको हस्तान्तरण सहज भएको छ ।
- प्रतिस्पर्धात्मक प्रक्रियाबाट बजार मूल्य निर्धारण भएको छ । विश्व बजार एकीकृत भएको छ । गरिबी घटेर २१ प्रतिशतमा पुगेको छ, अर्थव्यवस्थाले एक निश्चित रूप धारण गरयो । सेवा वितरणमा विकेन्द्रिकरण

शरु भएको छ । प्रतिस्पर्धा बजार बढेको छ ।

- लगानीमैत्री औद्योगिक वातावरण र करका नीतिहरू लागू भएका छन् । वैदेशिक लगानी र निर्यातजन्य व्यापारलाई प्रोत्साहन दिएको छ ।
- बाहिरी लगानी बढेको छ । Industrial culture, business culture भित्रिएको छ । सार्वजनिक क्षेत्रमा सधारलाई आत्मसाथ गरिएको छ ।
- सरकारको भूमिकामा परिवर्तन भई Redistributive role मार्फत Safety net सिर्जना गर्न प्रोत्साहन गरेको छ ।
- Comparative advantages area पहिचान गरी वैकल्पिक व्यापार बढाउन प्रेरित गरियो । सेवा क्षेत्रको बिस्तार भएको छ । वैदेशिक रोजगारीको अवसर बढेको छ । केहीमात्रामा स्वदेशी रोजगारी बढेको छ । विदेशीमद्रासञ्चीति बढेको छ । अर्थव्यवस्थाले विश्वअर्थतन्त्रमा समाहित हुने मौका पाएको छ ।

उदारीकरणका नकारात्मक प्रभावहरू

- उदारीकरणमा राज्य निरिह हन्ट भन्ने अर्थमा लिइयो जसले गर्दा सिन्डीकेट र कार्टेलिङ मौलाउँदै गयो । गरिबीको खाडल बढायो गिनि कोफिसेन्ट ०.३२८ रहेको छ । उपभोक्ताको हित संरक्षण भएन, सिन्डीकेट र कार्टेलिङले गर्दा मूल्यवृद्धि दुई अंकमा पुगेको छ ।
- अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा बढेको छ । नाफाका लागि जस्तोसकै कदम चाल्ने प्रवृत्ति हाबी भएको छ । आयातको तलनामा निर्यात बढेन र व्यापार घाटा बढ्दै आयात निर्यातका खाडल बढ्न गएको छ । उपभोक्ताहले प्रतिस्पर्धा गर्न सकेनन क्रमश, उद्योगहरू बन्द हदै गए ।
- वैदेशिक व्यापार बढ्दै गयो । जस्तो नेपालमा वर्षरीको निर्यातबाट प्राप्त आयबाट कल आयतको १४ प्रतिशत पनि धान्न नसक्ने अवस्था सृजना हुन गयो । वैदेशिक लगानी र विप्रेषण उपभोगका क्षेत्रमा बढी आर्कषित भयो जसले गर्दा आयात व्यापारलाई प्रश्नचिह्न दियो ।
- कृषिमा अनदान कटौतीले कृषि उत्पादन गर्नभन्दा आयात गर्न सरल पर्ने हद्दो कृषि पेशा धरासायी हुँदै गयो । जसले गर्दा अहिले पनि ३३जिल्लाहरू खाद्य उत्पादनले पगदैन उदारीकरण पर्व नेपालले आफलाई बढी भएका खाद्यान्न भारतमा निर्यात गर्दै आएको थियो ।

- निजीकरण प्रभावकारी भएन ३० वटा निजीकृत संस्थानहरूको प्रभावकारिता देखिएन ।
- करको दर घटाएकोले राजस्व अश्लीमा कमी आई विकास निर्माणका लागि अर्कोको भर पनपर्ने भएकोले भनभन परनिर्भरता बढ्दै गयो ।
- खल्ला सीमानाले विभिन्न किसिमका विकृतिहरू ल्यायो । जस्तो अनौपचारिक अर्थतन्त्र करिब ४० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ ।
- अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाका कारण निजी क्षेत्रको पर्याप्त मात्रामा विकास हुन सकेन निजी क्षेत्र नाफामलक क्षेत्रमा मात्र लगानी गर्न उद्धत रहे, सामाजिक दायित्व निर्वाहबाट पटि हटे । उदारीकरणका फाइदा लिन सक्नेगरी संस्थागत संयन्त्रको विकास हुन सकेन जसले गर्दा नेपालमा उद्योगधन्दाहरू लेप हदै गए । शासकिय र मनोबैज्ञानिक रूपले राज्य संयन्त्र सक्षम नहनाले कौवलाई बेलपाक्यो जस्तै भयो ।
- वित्तीय क्षेत्र सहर केन्द्रित हर्दा वित्तीय समावेशीकरण कायम हुन सकेन । देशको आन्तरिक दम्बले आर्थिक शिथिलता हुन गई आर्थिक वृद्धिदर विगत एक दशकमा ३.४ प्रतिशत मात्र रहन गयो । सार्वभौमसत्तामा अस्थिरता आएको छ । प्रतिस्पर्धामा हाम्रो जस्तो देश टिक्न सकेन
- अधिक बसाई सराईबाट तिब्र सहरीकरण हुनपुग्यो । विश्व आर्थिक मन्दिले पटक पटक धक्का दियो । अनियन्त्रित विकासले वातावरण विनाश भएर जलवायु परिवर्तन उच्च हुन पगेको छ । निजी क्षेत्रको पर्याप्त मात्रामा विकास हुन सकेन
- नीतिगत आधार तय भए पनि कानुनी control mechanism ra institutional set up पर्याप्त मात्रामा व्यवस्था गर्न सकिएन
- सम्पूर्ण निजी क्षेत्रलाई अगाडि बढाइयो तर सरकारको भूमिका निस्क्रिय रहयो । विभिन्न क्षेत्रको रिफर्मको कार्यसंगसँगै जान सकेन । शहर र ग्रामीण क्षेत्रबीच समानता कायम हुन सकेन । निर्यातलाई अपेक्षित रूपले अगाडि बढाउन सकिएन त्यसका लागि घरेलु उद्योग संरक्षणका लागि पर्याप्त नीतिगत व्यावस्था भएन । खुल्ला सीमानाका कारण अबैध व्यापारले प्रश्रय पायो बजार नियन्त्रणको संयन्त्र कार्यान्वयन भएन ।
- कृषि क्षेत्रलाई व्यावसायीकरण गर्न सकिएन जसले गर्दा कृषि उत्पादन घट्यो । शान्ति सुरक्षाको वातावरण

कायम हुन नसक्दा लगानीको वातावरण भएन फलस्वरूप वैदेशिक लगानी आर्कशित हुन सकेन । राजनीतिक अस्थिरताले नीति, नेतृत्व र निरन्तरतामा समस्या आयो । अनौपचारिक अर्थतन्त्रका कारण उदारीकरणका नीति तथा औजारहरूले प्रभावकारी रूपमा काम गर्न सकेनन । उदारीकरणका लागि अवकोवाटो

- राजनैतिक दलहरूबीच उदारीकरणको सवालमा साभा सहमति गर्ने । अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रलाई राज्यको संरक्षण दिने नीति अवलम्बन गर्ने । शहरी क्षेत्रको पुँजी, प्रविधि र शिप तथा अनुभवलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म पर्याउने । शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यको उपस्थिति दरो बनाई गर्णस्तरीय मानव पुँजी विकास गर्ने । अर्थतन्त्रको आन्तरिक क्षमता विकास गर्ने । वैदेशिक रोजगारबाट फर्केकालाई उद्यम व्यावसायय गर्न कर सहूलियत दिने । सहकारी क्षेत्रलाई निजी क्षेत्रको सौताको रूपमा नहेरी सहकारीमा आधारित ग्रामीण विकासको मोडेल अपनाउने ।
- व्यापार असन्तुलन बढ्दै गएको अवस्था, आयातको तुलनामा निर्यात वृद्धि हुन नसकेको, परनिर्भरतामा वृद्धि हुने, घरेलु तथा साना उद्योगको अस्तित्व सङ्कटमा परेको, विलासी वस्तुहरूको उपभोगमा वृद्धि हुन थालेको, वित्तीय क्रियाकलापहरू बढी सहरकेन्द्रित हुँदा ग्रामीण क्षेत्र ओभेलमा परेको,
- धनी भन् धनी र गरीब भन् गरीब हुँदै गएको अवस्था (Poverty Gap), स्वदेशी उद्योगहरू अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तरका वस्तु तथा सेवा दिन कमजोर रहेको, सरकारको नियमनकारी भूमिका राम्रो देखिएन, अनुदान हटाउँदा कृषिक्षेत्रमा असर पर्नुका साथै कमजोर वर्गमा नकारात्मक असर परेको ।
- निजी क्षेत्रलाई भूमिका बढी दिनुपर्ने भएकोले सरकार सहजकर्ता, उत्प्रेरक र नियमकको रूपमा रहनुपरेको, सरकार वस्तु उत्पादनभन्दा सामाजिक र लोककल्याणकारी कार्यमा केन्द्रित हुनुपरेको, सरकार कानुन, कार्यविधि, ऐन, नीति निर्माणमा अग्रसर भएको,
- सरकारको कार्यक्षेत्रमा कटौती भएको छ तर जिम्मेवारी बढ्दै गएको छ, अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशअनुसार आफू पनि समायोजन हुन र निजी क्षेत्रलाई पनि लैजान बाध्य हुनुपरेको छ । कृषि क्षेत्रमा अपेक्षित विकास

- हुन सकेन, निजी क्षेत्र तुलनात्मक रूपमा सक्षम हुन नसक्नु,
- सरकारको भूमिका प्रभावकारी नभएको भन्ने गुनासो (Proactive) भन्दा Reactive भएको), नीतिगत आधार तयार भए पनि संस्थागत आधार बनिसकेको अवस्था, खुला सीमाना, कार्टेलिङ, सिन्डिकेट र कालोबजारी देखिएको, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (FDI) पर्याप्त मात्रामा भित्रिन नसक्नु,
 - मुलुकमा राजनीतिक स्थिरता हुन नसक्नु, आवश्यकताअनुसार प्राविधिक तथा व्यावसायिक जनशक्ति उत्पादन नहुनु, निर्यातभन्दा आयात बढ्यो,
 - Economic Liberalization राजनीतिक प्राथमिकतामा परेन, बाध्यात्मक (नरुचाए पनि) रूपले लागु गर्नुपथ्यो, WEMP (Woman, Excluded, Marginalised and Poor) को संरक्षण गर्न सकिएन ।
 - उदारीकरण, निजीकरण एवं विश्वव्यापीकरणका कारण धनी-गरीबबीच असमानता हवातै बढेको छ । योग्यता क्षमतामा हुने र टाढाबाट मात्रै मौलाउँदै गएका छन् । स्वदेशी उत्पादन उपभोग गर्ने प्रवृत्तिमा कमी आएको छ । व्यापारघाटा बर्षेनी चुलिँदै गएको छ ।
 - सरकारकै मिलोमतोमा कालोबजारी एव कृत्रिम अभाव बढ्दै गएको छ । निजी क्षेत्र बढी नाफामुखी हुँदै जाँदा महँगो बढेको छ । नाफामुखी र अनुत्पादनक क्षेत्रहरूमा लगानी केन्द्रित भएको छ ।
 - आय र धनको असमान वितरण । १०% जनतामा ५० % स्रोत साधन र ९०% जनतामा ५०% स्रोत साधन रहेको छ ।
 - गरिबी अपेक्षाकृत रूपमा घट्न सकेन । गरिबीको गहनता भन् भन् बढेर गयो । अझै पनि निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि १८.७% र बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या २८.६५% रहेको छ साथै Gini Coefficient-0.29 रहेको छ । १५ औ योजनामा गरिबी ९.५५% मा र बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या ११.५५% मा झार्ने लक्ष्य रहेको छ ।
 - स्वेदशी उद्योगहरू अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धामा टिक्न सकेनन् धराशायी भए । जस्तै: जनकपुर चुरोट कारखाना, गोरखकाली टायर उद्योग, बासवारी छाला जुत्ता कारखाना आदि ।
 - मुद्रास्फूर्ति भन् भन् बढेर गयो । क्षेत्रीय असन्तुलन भन् भन् बढेर गयो । औषत १०४७। काठमाडौं १७५० अमेरिकी डलर कर्णाली ७५ अमेरिकी डलर । व्यापार घाटा सँधै बढेर गयो । आयात बढे अनुरूप निर्यात बढाउन सकिएन । आयात निर्यात अनुपात १:१३
 - ग्रामीण क्षेत्र र कृषि क्षेत्रलाई खासै प्रभाव पारेन Barter System कायमै छ स्रोत बिमुख कृषि क्षेत्र परम्परागत कृषि छँदैछ ।
 - आर्थिक उदारीकरणका पूर्वशर्तहरू
 - Market Institution: Legal & regulatory framework strong हुनुपर्छ ।
 - Physical Infrastructure: Transportation, Communication, Information को व्यवस्था प्रभावकारी हुनुपर्छ वा विकास हुने वातावरण हुनुपर्छ ।
 - आर्थिक उदारीकरणका आयामहरू
 - आर्थिक उदारीकरणले अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्र/आयामलाई समेटेको हुन्छ । आर्थिक उदारीकरणका आयामहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।
 - Industrial Sector, निजी क्षेत्रको संलग्नता, PEs को निजीकरण, वैदेशिक लगानीलाई स्वीकार फरक व्यवहार नहुने ।
 - Trade and Foreign Exchange Sector, नेपाली मुद्रालाई परिवर्त्यता प्रदान । भन्सार दरबन्दी घटाउने ।
 - आयातलाई निर्यातसँग आबद्ध । Finance and Monetary Sector, बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र खोल्ने स्वतन्त्रता ।
 - ब्याजदर प्रतिस्पर्धाले निर्धारण केन्द्रीय बैंकले हस्तक्षेप नगर्ने । Fiscal and Public Enterprises Sector.
 - करका दरहरू घटाउने । अन्तःशुल्कलाई मूल्यमा आधारित र सीमित वस्तुहरूमा कायम गर्ने ।
 - VAT लाई आन्तरिक राजस्वको मेरुदण्डको रूपमा विकास गर्ने ।
 - Others: Agriculture/Social Sector/Information, कृषिमा लिज प्रथा, वैदेशिक लगानी खुल्ला गर्ने आदि ।
- उदारीकरणबाट फाइदा लिन विकासशील मुलुकले अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू**
- बलियो र प्रभावकारी सरकार : बलियो प्रभावकारी र मुलुकभित्रका मामिलालाई वास्तविक रूपमा

- व्यवस्थापन गर्न सक्ने तथा जनताका आवश्यकता र सरोकारहरूप्रति उत्तरदायी सरकारले मात्र सम्बन्धित देश र त्यहाँका जनताको हित हुने गरी विश्वव्यापीकरणलाई व्यवस्थापन गर्न सक्छ । त्यसैले विकासशील मुलुकले विश्वव्यापीकरणबाट फाइदा प्राप्त गर्न उक्त देशमा बलियो र प्रभावकारी सरकार हुनु अति जरुरी हुन्छ ।
- निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन र सार्वजनिक क्षेत्रको भूमिका न्यूनीकरण (Deregulation), निजीकरण, उदारीकरणजस्ता कुराहरूले मुलुकलाई बढी प्रतिस्पर्धी बन्न मद्दत गर्छ जुन विश्वव्यापीकरणबाट फाइदा लिनका लागि अति नै आवश्यक हुन्छ ।
 - सिर्जनशीलतामा अभिवृद्धि : नवीन विचार र प्रविधिलाई ग्रहण गर्न र अनावश्यक परम्परागत सोच र अभ्यासलाई परित्याग गर्नको निम्ति तयार हुनुपर्छ । यो क्षमता अभिवृद्धिको निम्ति आवश्यक हुन्छ ।
 - WTO जस्ता बहुपक्षीय निकायको सदस्यता र प्रभावकारी सहभागिता : WTO जस्ता बहुपक्षीय निकायहरूले विकासशील राष्ट्रहरूको निम्ति विभिन्न अवसरहरूको प्रस्ताव गर्छन् । यसबाट टाढा रहँदा मुलुक एक्लो हुन जान्छ र अवसरबाट विमुख हुनुपर्ने स्थिति आउँछ । त्यसैले यस्ता निकायहरूको सदस्यता ग्रहण गरी त्यसमा सक्रिय र प्रभावकारी रूपमा सहभागी हुनु विकासशील मुलुकका लागि फाइदाजनक हुन्छ ।
 - अन्य विकासशील राष्ट्रहरूसँगको सहकार्य -United we stand, divided we fall भन्ने मान्यताका आधारमा एकताबद्ध भएर अघि बढ्नुपर्छ । विकासशील राष्ट्रका मञ्चहरूबाट विभिन्न प्रभावकारी काम भएका उदाहरणहरू
 - तुलनात्मक लाभको क्षेत्र पहिचान : आफ्नो मुलुकको लागि तुलनात्मक रूपले लाभको क्षेत्र के हुन सक्छ भन्नेकुरा अनुरूप उत्पादन र निर्यात गर्न कोसिस गर्नुपर्छ । यसले मुलुकको व्यापार सन्तुलन कायम गर्न मद्दत गर्छ ।
 - बढी खुला र यथार्थवादी हुन कोसिस गर्ने : पुरानै सोचमा अडिग रहनलो कही पनि पुगिँदैन । यसले केवल सिर्जनशील अवरोध गर्छ ।
 - प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने : पूर्वाधार र बजारको विकास, दक्ष जनशक्ति, राजनीतिक स्थायित्व, Macro-economic stability, Predictability जस्ता विषयले वैदेशिक लगानी महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् ।
 - राजनीतिक दलहरूबीच साभा सहमति कायम गर्ने । आन्तरिक क्षमता विकास गर्ने । लगानीमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।
 - आधारभूत पूर्वाधारहरूको विकासमा जोड दिने । Economic Diplomacy लाई प्रभावकारी बनाउने ।
 - राष्ट्रिय उद्योगधन्दा संरक्षणका कार्यक्रम ल्याउने Public Enterprises सञ्चालनको स्पष्ट दृष्टिकोण तय गर्ने
 - तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धी लाभका वस्तुहरू उत्पादनमा जोड दिने । करको दायरा बढाउने । वैदेशिक लगानीलाई आकर्षित गर्ने ।
 - राजनीतिक अस्थिरताको अन्त्य गर्ने । आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रबर्द्धन गर्ने । कृषिलाई व्यावसायीकरण, बजारीकरण र औद्योगिकीकरण गर्ने ।
 - सरकारले आर्थिक गतिविधि जस्तो लगानी, उत्पादन र वितरणमा हस्तक्षेप नगर्ने त्यसका लागि Deregulation, De-control and Debureocratization जस्ता औजारहरूको प्रयोग गरिन्छ ।
 - सरकारको भूमिका घटाउने, त्यसका लागि निजीकरणलाई प्राथमिकतामा राखी आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्ने
 - वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, मल्य निर्धारण, रोजगारी, ब्याजदर र विनिमय जस्ता कुराहरूमा बजार सयन्त्रलाई स्वायत्तता प्रदान गर्ने
 - अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा वस्तु तथा सेवाको खल्ला आवतजावतलाई प्रश्रय दिने,
 - सरकारी अनुदानको मात्रा घटाउँदै जाने
 - आर्थिक, औद्योगिक, व्यापारिक तथा मौद्रिक क्षेत्रमा सरकारले सहजकर्ताको भूमिका खेल्ने
- उदारीकरणबाट बढीभन्दा बढी फाइदा लिन आन्तरिक क्षमताको अभिवृद्धि गर्दै बलियो सरकारको माध्यमबाट सन्तुलित कुटनीतिको अवलम्बन गरी उल्लेखित सुभावहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको माध्यमबाट बढीभन्दा बढी लाभ लिई चुनौतीलाई अवसरका रूपमा रूपान्तरण गर्नु अपरिहार्य छ ।

नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको प्रारम्भ भएपछि हालसम्म सञ्चालन गरिएका आर्थिक विकास गर्ने प्रक्रियामा वित्तीय उदारीकरण र गरिबी निवारण कार्यक्रम अन्तर्गत निम्न शीर्षक अन्तर्गत यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ । जस्तै :- १. प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा २. सघन बैकिङ्ग कार्यक्रम ३. उत्पादनशील क्षेत्र कर्जा ४. शिक्षित बेरोजगारलाई ऋण ५. ग्रामिण महिलाका लागि उत्पादनशील कर्जा कार्यक्रम ६. साना किसान विकास आयोजना ७. गरिबी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा वित्तीय सुधारको प्रारम्भिक प्रभाव ८. नयाँ शाखा खोल्न वित्तीय सम्भावना ९. वाणिज्य बैंकहरूको कार्यदिशामा परिवर्तन १०. निजी क्षेत्रका बैंकहरू शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रीकृत रहेकोमा अरु विभिन्न क्षेत्रहरूमा विकेन्द्रित गर्ने नीति लागू गरिनु, कृषि विकास बैंकको कार्यनीतिमा परिवर्तन ११. ग्रामिण स्वावलम्बन कोष १२. विपन्न र उपेक्षित वर्गलाई कर्जा कार्यक्रम १३. क्षेत्रीय ग्रामिण विकास बैंकहरू १४. महिलाका लागि लघु कर्जा कार्यक्रम १५. सहकारी संस्थाहरूको पुनः संरचना १६. गरीबहरूसँग बैकिङ्ग कार्यक्रम आदि यस्ता महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमहरू शहरी क्षेत्र र ग्रामिण क्षेत्रहरूमा सञ्चालन गरिएको देखिन आउँछ । यसको कारणले गर्दा केही न केही मात्रामा पहिलाभन्दा आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा केही परिवर्तन आएको बुझिन आउँछ । सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रको बीचमा प्रतिस्पर्धाको कारणले गर्दा विकासको काममा अगाडि आएको छ । यसको मुख्य कारण नै आर्थिक उदारीकरणको प्रक्रिया लागू गर्नु हो ।

आर्थिक उदारीकरणले स्थापित गरेका मान्यताहरू

- वस्तु तथा सेवा र मानिसको आवागमन, सरल कर प्रणाली, उत्तर दक्षिण बीचको आर्थिक हित, विश्व बजारकोसरल पहुँच,
- सूचनाको सीमाविहिन बिस्तार, स्वतन्त्र व्यापार, निजी क्षेत्रका विकास र निजीकरण, पुँजी र प्रविधिको सरल आदानप्रदान

नेपालमा उदारीकरणको प्रयास

- आ.व. २०४१/४२ को बजेट मार्फत नेपालमा सीमित आर्थिक उदारीकरण नीति अपनाइएको र आठौँ योजनादेखि ठोस नीतिगत रूपमै आएको,
- नेपालले सन् १९८६ मा SAP मार्फत उदारीकरणलाई अवधारणागत रूपमा भित्र्यायो र निजी बैंकहरूलाई अनुमति दिएर निजी क्षेत्रलाई बढावा दियो, निजी एवं सार्वजनिक उद्यमहरूलाई प्राथमिकता दिइएको,

पर्याप्त मात्रामा वाणिज्य बैंक तथा वित्त कम्पनीहरू खुलेका,

- ३० ओटा संस्थानहरू निजीकरण भइसकेका छन्, विदेशी मुद्रामा बैंक खाता खोल्न सक्ने/पाउने प्रावधान छ, वैदेशिक पुँजी र प्रविधि भित्रिने क्रम जारी छ, करका दर परिवर्तन र भन्सार दर घटाउने नीति रहेको, बढीभन्दा बढी विदेशी लगानी भित्र्याउन पहल भइरहेको,
- VAT लाई प्रबर्द्धन गरिएको (हाल राजस्वको ३५% भ्याटबाट प्राप्त हुन्छ), Open General Licence (OGL) लाई आत्मसात गरेको,
- सन् २०११ को विष्णु सम्झौता, १९९५ मा स्थापित विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता (सन् २००४),
- UNDP का अनुसार स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा चमत्कारिक परिवर्तन गर्ने नेपाल विश्वका ३ मुलुकमध्ये पर्छ,
- हालको संविधानले सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र विकासमार्फत् आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको विकास गर्ने आर्थिक उद्देश्य बोकेको ।

कानूनहरू

- नेपालको संविधान (२०७२), विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९, औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९, निजीकरण ऐन, २०५०,
- सार्वजनिक निजी साझेदारी नीति, २०७२, विकास सहायता नीति, २०७१ आदि ।

नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको विकासका लागि संस्थागत व्यवस्था

- नेपालमा आर्थिक उदारीकरण संस्थागत गरी यसबाट सृजित अवसरलाई अधिकतम रूपमा लिनेका लागि चालिएका सम्वैधानिक, कार्यगत र क्षेत्रगत प्रयासहरू यसप्रकार रहेको पाइन्छ ।
- सम्वैधानिक प्रतिबद्धता, निजी एव सार्वजनिक उद्यमलाई प्रथामिता दिने, वैदेशिक पज्ज र प्रविधिलाई आर्कषित गर्ने
- आर्थिक उपलब्धीको न्यायोचित वितरण हुने व्यवस्था मिलाउने, उदार खुल्ला र बजारमुखी आर्थिक नीतिको कार्यान्वयनबाट आर्थिक सम्वृद्धि हासिल गर्ने कार्यगत व्यवस्थाहरू ।

- वाणिज्य बैंक तथा वित्त कम्पनीहरू पर्याप्त खलेका छन् । ब्याजदर निर्धारण बजारले गर्छ । केही संस्थान निजीकरण गरिएको छ ।
- खुल्ला लाइसेन्स प्रथा लागू गरिएको छ । वैदेशिक मुद्रामा बैंकखाता खोल्न सकिने ।

क्षेत्रगत प्रयास

- industrial sector, निजीकरण, वैदेशिक लगानीमा प्रोत्साहन, Trade and foreign exchanges, OGL लागू, चालू खातालाई पूर्ण परिवर्तन वनाइएको छ ।
- कर र भन्सारका दर घटाउने नीति छ । Finance and monetary, वित्तीय संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता रहेको छ । वित्तीय क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको सङ्लग्नता रहेको छ । बजारलेनै ब्याजतथा कर्जादर तोक्ने । आन्तरिक बचत परिचालन गर्ने कार्यमा बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई परिचालन गर्ने ।
- Financial and public enterprise, भन्सार दर घटाउने, वैदेशिक लगानी बढाउने, संस्थानमा सरकारी लगानी कम गर्ने, म्याटलाई राजस्वको मेरुदण्डको रूपमा विकास गर्ने ।

नव उदारवाद

बेलायत र विश्वभरका नवउदारवाद अहिले परीक्षणको क्रममा छ । मार्गरेट थ्याचर र रोनाल्ड रेगनद्वारा स्थापित विशुद्ध पुँजीवादी अर्थव्यवस्थामा वस्तु र सेवाको वितरणमा राज्यको नियन्त्रणलाई खुम्च्याएर खुला बजारलाई ठूलो भूमिका दिँदा राम्रो परिणाम दिने आशा गरिएको थियो । तर उदारवादी पुँजीवाद अर्थप्रणाली व्यवस्थापनको उचित तरिका होइन भनी आलोचकले लगाएको आरोप सही पनि हुनसक्छ । के फेरि अब सरकारहरूले अर्थतन्त्रमा ठूलो भूमिका खेल्ने समय आउला त ? राज्यहरूलाई त्यस्तो गर्न दिइएला त ? खुला बजारसहितको पुँजीवाद अहिले परीक्षणमा छ । बेलायतमा लेबर पार्टीका नेता जेरेमी कोर्बिनले नवउदारवादले सुकुम्बासीहरूको संख्या बढाएको, बालबालिकाहरूलाई गरिबीको मारमा धकेलेको र गरिखाने वर्गको आम्दानी निर्वाह गर्न पनि नसकिने गरी घटाएको आरोप लगाएका छन् । यस्तो आरोपको प्रत्युत्तरमा कन्जरभेटिभ पार्टीको नेतृ प्रधानमन्त्री धेरैसा मेले खुला र नयाँपनसहितको बजारमुखी अर्थतन्त्रका अथाह सम्भावनाहरू भएको बताएकी छन् । यस्ता बहस बेलायतबाट मात्र सीमित छैनन्, विश्वभरि नै चलिरहेका

छन् । करिब २५ वर्षअघि दुई किसिमको अर्थव्यवस्था राज्यले व्यवस्थापन गर्ने समाजवाद र उदारवादी प्रजातन्त्रसहितको पुँजीवादबीचमा कुन श्रेष्ठ र उचित हो भन्ने बहस सकिएको ठानिएको थियो । सोभियत संघको पतनपछि उदारवादी प्रजातन्त्रले जितेको निर्वर्ण गरिएको थियो र त्यसभित्रको खुलाबजार अर्थव्यवस्थालाई निर्विकल्प ठानिएको थियो । त्यसपछि चीनको अचम्मचल्दो उदयले राज्यले नेतृत्व गरेको र महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको अर्थव्यवस्था असफल हुन्छ भन्ने मान्यतालाई चुनौती दिएको छ । विश्वव्यापी आर्थिक मन्दिले पनि पूर्ण रूपमा नियमन नगरिएको बजारतन्त्रका कमजोर पक्षहरू प्रस्ट्याइदियो । सन् २०१७ मा विश्वका सबैभन्दा राम्रो वृद्धि भइरहेका अर्थतन्त्रहरू (इथियोपिया, उज्बेकिस्तान, नेपाल, भारत, तान्जानिया, जिबुटी, लाओस, क्याम्बोडिया, म्यानमार र फिलिपिन्स) मध्ये धेरैले खुला बजार अर्थतन्त्रमा अपनाएका छन् । तर खुला बजार अर्थतन्त्र अपनाउने धेरै मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर घट्दोक्रममा छ र असमानता बढ्दो छ । यो पृष्ठभूमिमा केही राजनीतिज्ञले बजारमुखी पुँजीवादी अर्थतन्त्रमार्फत मात्रै आर्थिक वृद्धि र विश्वव्यापीकरणबाट हुने आर्थिक लाभ पाइन्छ भनेर दाबी गर्न छोडिसकेका छन् । बरु राजनीतिज्ञहरू अर्थ प्रणालीले मानिसहरूलाई व्यक्तिगतरूपमा के फाइदा पुऱ्याइरहेका छन् भन्नेतर्फ बहस केन्द्रित गर्न थालेका छन् । उदाहरणका लागि बेलायतकी प्रधानमन्त्री मेले खुला बजार अर्थतन्त्रले बाल मृत्युदर घटाउन, मानिसहरूको औसत आयु बढाउन, निरपेक्ष गरिबी घटाउन, मानिसहरूको शिक्षामा पहुँच बढाउन निरक्षरताको दर घटाउन र मानिसहरूको आम्दानी बढाउन सहयोग गरेको दाबी गरेकी छन् । तर मेकाको दाबी तथ्यमा आधारित छैनन् । उदाहरणका लागि मातृ मृत्युदरको कुरा गर्दा विश्वका अधिकांश मुलुकले शिशुको जन्म सुरक्षित बनाउने सन्दर्भमा उल्लेख्य प्रगति गरेका छन् । सन् १९९० देखि २०१५ सम्ममा अल्बानियामा मातृ मृत्युदर २९.३ बाट ९.६ (एक लाख जीवित जन्ममा) मा भरेको छ । राज्यनियन्त्रित आर्थिक वृद्धिको सबैभन्दा राम्रो उदाहरण चीनमा देखिन्छ । त्यहाँ मातृ मृत्युदर १९४.२ बाट १७.७ मा भरेको छ । मातृ मृत्युदर एक लाख जीवित शिशुहरूको जन्मलाई आधार मानेर गणना गरिन्छ ।

विश्व विकास प्रतिवेदन २०२० ले Form plan to market भन्ने नारा उद्घोषका साथ बजारका लागि संस्थाहरूको निर्माण नाम दिँदै दिगो विकास र स्थिर अर्थतन्त्रका लागि निजी क्षेत्र अर्थात् बजारको ठूलो महत्त्व रहने कुरा स्वीकारेको छ । विश्वको कुनै एक ठाउँमा

उत्पादित वस्तु तथा सेवाहरू संसारका जुनसुकै ठाउँमा विनियम गर्न पाउनु, प्रतिस्पर्धाको आधारमा उत्पादित वस्तुको मूल्य निर्धारण गर्नु, निजी क्षेत्रलाई बढीभन्दा बढी संलग्न गराउनु तथा सरकारको उत्पादन प्रक्रियामा निष्क्रिय भूमिका रहनु नै नव-उदारवादको मुख्य सार हो । यस अवधारणाले निजी उद्यमी, प्रतिस्पर्धा र निजी सम्पत्ति जस्ता पुँजीवादका प्रमुख खम्बाहरूलाई प्रश्रय दिन्छ । विकासमा नव-उदारवादको महत्त्व वा भूमिकालाई बुँदागत रूपमा यस प्रकार उल्लेख गरिएको छ:

१. तीव्रतर आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न, २. विकासका लागि वैदेशिक प्रत्यक्ष लगानी भित्र्याउनु, ३. स्रोत साधनहरूको परिचालन र रोजगारीमा वृद्धि गर्न, ४. बजारलाई खुल्ला तथा प्रतिस्पर्धाको आधारमा सञ्चालन गर्न, ५. भौतिक पूर्वाधारहरू खासगरी शिक्षा र स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउनु, ६. निजी तथा बाह्य लगानीलाई प्रोत्साहन गरी औद्योगिक विकास गर्न, ७. उपभोक्ताहरूलाई कम मूल्य गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाहरू प्रदान गर्न, ८. विश्वव्यापीकरणसहित संसारका ज्ञान, अनुभव र प्रविधिहरू भित्र्याउनु, ९. निर्यातयोग्य वस्तुहरूको उत्पादनमा वृद्धि तथा आयातमा कटौती गरी अनुकूल भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्न आदि ।

सार्वजनिक संस्थानहरू सर्वसाधारण जनतालाई आधारभूत वस्तु तथा सेवा सर्वसुलभ र सुपथ मूल्यमा बिक्री वितरण गर्ने, विकासको आधारभूत संरचना निर्माण गर्ने, वस्तु/सेवा उत्पादन तथा बिक्रीमा व्यावसायिक सिद्धान्त अवलम्बन गरी कार्यदक्षता एवं प्रभावकारिता अभिवृद्धि गरी नाफासमेत आर्जन गरी आर्थिक रूपले आत्मनिर्भर रहने, पूर्वाधार निर्माण एवं आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने र सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले स्थापित भएका हुन् । तेझै योजना अवधिसम्म आइपुग्दा आफ्ना घोषित उद्देश्य प्राप्तमा यी संस्थान प्रायः असफल नै रहे । सीमित संस्थानबाहेक अन्य सबै व्यावसायिक रूपमा सञ्चालन हुन नसक्दा बन्द हुने, निजीकरण गर्नुपर्ने वा ठूलो अनुदान दिएर चलाउनुपर्ने अवस्थामा पुगेका छन् । जनताका आधारभूत तहका सेवा वितरणमा जरूरी भएका एवं बजारलाई सन्तुलित राखी राख्नका लागि नभई नहुने संस्थानहरूमा मात्र सरकार संलग्न रही अन्यलाई निजी क्षेत्रसमेतको संलग्नतामा व्यावसायिक योजनासहित सञ्चालन गर्नु, सार्वजनिक संस्थानको कारण सरकारमाथि परेको वित्तीय भार न्यूनीकरण गर्नु, कर्मचारीहरूमा पेशागत व्यावसायिकता अभिवृद्धि गराई जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वको भावना विकास गर्नु, संस्थानहरूको व्यावसायिक क्रियाकलापमा सरकारको भूमिका न्यूनीकरण गर्दै आर्थिक विकासको

मेरुदण्डको रूपमा संस्थानहरूलाई सञ्चालन गर्नु अभै चुनौती नै रहेको छ । अवसर निजी क्षेत्र व्यावसायिक रूपमा आकर्षित नरहेकाले सरकारको उपस्थिति सावित भएको, सरकारी नीतिहरू व्यवसायमैत्री रहेको, यस क्षेत्रको सुधारमा विकास साभेदारहरूको चासो रहेको र जनताका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिको क्षेत्रमा अभै पनि सार्वजनिक संस्थानको आवश्यकता महशुस गरिनु अवसरका रूपमा रहेका छन् । स्पष्ट सरकारी नीति, व्यावसायिक कार्ययोजना, उत्तरदायी कर्मचारी संयन्त्र तथा स्थिर राजनीति वातावरण निर्माण गर्न सकिने हो भने सार्वजनिक संस्थानहरू आफ्ना उद्देश्य हासिल गर्न सक्षम हुने देखिन्छन् ।

लेखक भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पसमा
अर्थशास्त्रका सह-प्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

सहायक ग्रन्थहरू

- राजन फाँजु, स्वरूप समायोजन कार्यक्रमः नवउदारवादको नयाँ रूप, Khwopa Economic, A Khwopa Economics Forum Publication, Volume, July 2012, Bhaktapur, Khwopa college.
- Dr.Basudev sharma Paudel, Economic liberalization in Nepal, सम्पत्ति, (Anti-Money laundering Journal), वर्ष ४, अंक ४, असार, २०७३, June 2016, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, पुल्चोक, नेपाल ।
- हिरालाल रेग्मी, नेपालको आर्थिक विकासमा आर्थिक उदारीकरण नीतिको प्रभाव, आर्थिक मीमांसा, नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी संघ, नेपाल राष्ट्र बैक, वर्ष १३, २०७५ कार्तिक ।
- डा.गोबिन्द बहादुर थापा, आर्थिक उदारीकरण र बजारमुखी अर्थतन्त्र, राजस्व, वर्ष २५, २०६१ पौष, अंक ३, राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र ।
- Sharada prashad Trital, liberalization in policies and Economics: A conceptual perspective, राजस्व, वर्ष २५, २०६१ पौष, अंक ३ ।
- प्रेम प्रसाद पौडेल, विश्वव्यापीकरण आर्थिक उदारीकरण र विकास निजामती सेवा पत्रिका, वर्ष ३७, अंक १, २०७२ पुस, लोकसेवा आयोग ।

- डा.गोबिन्द बहादुर थापा, विश्वव्यापीकरण र विकासशील मुलुकहरूमा त्यसको प्रभाव, हाम्रो सम्पदा, वर्ष २, अंक ६, कार्तिक २०५९ ।
- Purushottam Ojha, Role of competition in a Market Economy, व्यापार र विकास, वर्ष ५, अंक १, २०६९ माघ, पूर्णांक ९, वाणिज्य तथा आ.मन्त्रालय ।
- Tarka Raj Bhatta, the Impact of Trade liberalization on Exports Imports and Growth in Nepal, व्यापार र विकास, वर्ष ४, अंक १, २०६८, कार्तिक, पूर्णांक ७ ।
- मनोज कुमार आचार्य, विश्वव्यापीकरण आर्थिक उदारीकरण र नेपाल, व्यापार र विकास, वर्ष १, अंक २, २०६६, असार, पूर्णांक २ ।
- Dev Raj Dahal, Globalisation liberalization and the Nepalese Workers Implications of Financial sector Reforms, औद्योगिक सम्बन्ध मञ्च, वर्ष १, अंक ३, चैत्र २०६२ ।
- Krishna prashad Acharya, Effects of Economic, Globalisation on Poverty Reduction and Education' उद्योग वाणिज्य भलक, वर्ष ३, अंक ३, २०६४ असार, पूर्णांक ६ ।
- Shambhu N.Pant, Economic Globalisation, Competitiveness and productivity, उद्योग वाणिज्य तथा आ.मन्त्रालय ।
- Pradeep D.Poudel, Managing Globalisation in the context of Trade and YTransport Facilitireen -A Nepalese Experience, उद्योग वाणिज्य भलक, वर्ष १, २०६२ फागुन, अंक २ ।
- घनश्याम सुवेदी, नेपालमा आर्थिक उदारीकरण र निजीकरण, हुलाक, वर्ष ५५, पूर्णांक १९६, २०७४ वैशाख १ गते, हुलाक प्रशिक्षण केन्द्र ।
- विमला कुमारी मल्ल, नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको अवस्था र भविष्य, गन्तव्य, आर्थिक सुशासन, २०७२ फागुन ।
- Asmita Gorkhali, Economic liberalization in Nepal, आर्थिक मीमांसा, नेपाल, वित्तीय संस्था कर्मचारी संद्घ, नेपाल राष्ट्र बैंक, वर्ष ७, २०६८ ।
- अमृत बहादुर राई, निजीकरण र नेपालको सन्दर्भ, सोपान मासिक, २०६१ भदौ, वर्ष १, अंक ३ ।
- राजन फाँजु, स्वरूप समायोजन कार्यक्रम: नवउदारवादको नयाँ रूप, Khwopa Economic, A Khwopa Economics Forum Publication, Volume, July 2012, Bhaktapur, Khwopa college.
- Dr.Basudev sharma Paudel, Economic liberalization in Nepal, सम्पत्ति, (Anti-Money laundering Journal), वर्ष ४, अंक ४, असार, २०७३, June 2016, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग, पुल्चोक, नेपाल ।
- हिरालाल रेग्मी, नेपालको आर्थिक विकासमा आर्थिक उदारीकरण नीतिको प्रभाव, आर्थिक मीमांसा, नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी संघ, नेपाल राष्ट्र बैंक, वर्ष १३, २०७५ कार्तिक ।
- डा. गोविन्द बहादुर थापा, आर्थिक उदारीकरण र बजारमुखी अर्थतन्त्र, राजस्व, वर्ष २५, २०६१ पौष, अंक ३, राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र ।
- Sharada prashad Trital, liberalization in policies and Economics : A conceptual perspective;, राजस्व, वर्ष २५, २०६१ पौष, अंक ३ ।
- प्रेम प्रसाद पौडेल, विश्वव्यापीकरण आर्थिक उदारीकरण र विकास निजामती सेवा पत्रिका, वर्ष ३७, अंक १, २०७२ पुस, लोकसेवा आयोग ।
- डा.गोबिन्द बहादुर थापा, विश्वव्यापीकरण र विकासशील मुलुकहरूमा त्यसको प्रभाव, हाम्रो सम्पदा, वर्ष २, अंक ६, कार्तिक २०५९ ।
- Purushottam Ojha, Role of competition in a Market Economy, व्यापार र विकास, वर्ष ५, अंक १, २०६९ माघ, पूर्णांक ९, वाणिज्य तथा आ. मन्त्रालय ।
- Tarka Raj Bhatta, the Impact of Trade liberalization on Exports Imports and Growth in Nepal, व्यापार र विकास, वर्ष ४, अंक १, २०६८, कार्तिक, पूर्णांक ७ ।
- मनोज कुमार आचार्य, विश्वव्यापीकरण आर्थिक उदारीकरण र नेपाल, व्यापार र विकास, वर्ष १, अंक २, २०६६, असार, पूर्णांक २ ।

- Dev Raj Dahal, Globalisation liberalization and the Nepalese Workers Implications of Financial sector Reforms, औद्योगिक सम्बन्ध मञ्च, वर्ष १, अंक ३, चैत्र २०६२ ।
- Krishna prashad Acharya, Effects of Economic, Globalisation on Poverty Reduction and Education' उद्योग वाणिज्य भलक, वर्ष ३, अंक ३, २०६४ असार, पूर्णांक ६ ।
- Shambhu N.Pant, Economic Globalisation, Competitiveness and productivity, उद्योग वाणिज्य तथा आ.मन्त्रालय ।
- Pradeep D.Poudel, Managing Globalisation in the context of Trade and YTransport Facilitireen -A Nepalese Experience, उद्योग वाणिज्य भलक, वर्ष १, २०६२ फागुन, अंक २ ।
- घनश्याम सुवेदी, नेपालमा आर्थिक उदारीकरण र निजीकरण, हुलाक, वर्ष ५५, पूर्णांक १९६, २०७४ वैशाख १ गते, हुलाक प्रशिक्षण केन्द्र ।
- विमला कुमारी मल्ल, नेपालमा सार्वजनिक संस्थानको अवस्था र भविष्य, गन्तव्य, आर्थिक सुशासन, २०७२ फागुन ।
- Asmita Gorkhali, Economic liberalization in Nepal, आर्थिक मीमांसा, नेपाल, वित्तीय संस्था कर्मचारी संद्वघ, नेपाल राष्ट्र बैंक, वर्ष ७, २०६८ ।
- अमृत बहादुर राई, निजीकरण र नेपालको सन्दर्भ, सोपान मासिक, २०६१ भदौ, वर्ष १, अंक ३ ।
- World Bank, (various years), World Development Report, Washington DC: World Bank Research Department.
- विष्णु सुवेदी, नेपालका राष्ट्रिय नीतिहरूको विश्लेषणात्मक संहिताकरण (Analytical codification of National Policies in Nepal), पैरवी प्रकाशन, प्र.सं.२०६५ ।
- बाल गोविन्द विष्ट, सार्वजनिक मामिला व्यवस्थापनका समकालीन पक्षहरू (Contemporary Issues in Public Affairs Management), पैरवी प्रकाशन, प्र.सं. २०६५ ।
- बद्री बहादुर कार्की, गोविन्द प्रसाद चौलागाई (सम्पादक), नेपाली प्रशासनले खोजेको नयाँ नेपाल-विशेष संगालो, २०६४ चैत्र, प्रकाशन : सम्पत्ति आर्थिक पत्रिका, काठमाडौं ।
- पुष्करराज रिजाल, Fundamentals of Public Policy Analysis, Pairabi Prakashan, Kathmandu, 2nd Edition, January 2003.
- कृष्णहरी बास्कोटा, आर्थिक विकास –विचार र विवेचना, एम.के.पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, प्रथम संस्करण २०६६ ।
- चुडामणि शर्मा, सार्वजनिक प्रशासनका मूलभूत पक्षहरू (Fundamental Aspects of Public Administration), तेस्रो संस्करण माघ २०६५ ।
- P.K.Sharma, A.K.Chaudhary, Statistical Methods, Khanal Books & Stationary, Minbhawan, Kathmandu, Reprint 2064.
- शुक्रदेव भट्टराई (खत्री), गोविन्द प्रसाद चौलागाई, नेपालको प्रशासन एवं आर्थिक सुधारका पक्षहरू, सम्पत्ति आर्थिक पत्रिका, प्रकाशक : आश्विन २०६२ ।

आन्तरिक लेखा परीक्षण पद्धति तथा कृषि विकास बैंकमा आन्तरिक लेखापरीक्षणको सुधारात्मक अभ्यास

■ सुशील हुमागाई/तृप्ति डि.सी.

परिभाषा

आन्तरिक लेखापरीक्षण एक स्वतन्त्र कार्य हो । संस्थाको व्यवस्थापकीय कार्यभन्दा एक भिन्नै र पृथक विषयको रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण पद्धतिलाई लिइन्छ । संस्थामा स्थापित जोखिम व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण र सुशासन प्रक्रियाको प्रभावकारिताबारे व्यवस्थित एवं अनुशासित तरिकाबाट जाँच गरी सोको वास्तविक चित्रण दर्शाई आवश्यकता अनुसार सुधारात्मक सुभावसँगै संस्थाको उद्देश्य पूरा गर्न आन्तरिक लेखा परीक्षणले मद्दत पुऱ्याउँछ ।

संयुक्त राज्य अमेरिकास्थित आन्तरिक लेखापरीक्षकहरूको संस्था (आईआईए) ले जुन १९९९ मा यस संस्थाका सदस्यहरूको प्रयासमा आन्तरिक लेखापरीक्षणको परिमार्जित परिभाषालाई स्वीकृति प्रदान गरेको छ । सो परिभाषा अनुसार-

Internal Auditing be defined as “an independent, objective assurance and consulting activity designed to add value and improve an organization’s operations. It helps an organization accomplish its objectives by bringing a systematic, disciplined approach to evaluate and improve the effectiveness of risk management, control, and governance processes (IIA)”.

साथै, संस्थाको व्यवस्थापनद्वारा गरिएको लेखांकन पद्धति तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीहरूको पर्याप्तता र प्रभावकारिताको जाँच र मूल्यांकनसमेत आन्तरिक लेखा परीक्षणले गर्दछ । परम्परागत रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रणाली लेनदेन परीक्षण, लेखा अभिलेख र वित्तीय विवरणको यथार्थता तथा विश्वसनीयताको परीक्षण, नियन्त्रण प्रतिवेदन (Control Reports) को

निष्पक्षता, विश्वसनीयता र समयबद्धताका साथै कानुनी र नियामक आवश्यकताहरूको परिपालनामा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । तर समय सापेक्ष बदलिँदो परिदृश्यमा आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्य उल्लेखित विषयवस्तुको जाँचमा मात्र सीमित नरही संस्थामा रहेको जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रिया र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको पर्याप्तता र प्रभावकारिता मूल्यांकन गर्दै आन्तरिक लेखापरीक्षणको दायरा फराकिलो हुँदै आएको पाइन्छ । परम्परागत पद्धतिभन्दा अहिलेको समयमा जोखिममा आधारित आन्तरिक लेखापरीक्षणको अवधारणालाई आत्मसात गर्दै संस्थाको स्थापित उद्देश्य प्राप्तिका लागि एक अपरिहार्य कार्यका रूपमा आन्तरिक लेखा परीक्षणलाई चिनिन्छ । IIA अनुसार Risk Based Internal Auditing (RBIA) is defined as a methodology that links internal auditing to an organization's overall risk management framework. RBIA allows internal audit to provide assurance to the board that risk management processes are managing risks effectively, in relation to the risk appetite. अर्थात् जोखिममा आधारित आन्तरिक लेखापरीक्षण भन्नाले संस्थाको समग्र जोखिम व्यवस्थापन संरचना (overall risk management framework) सँग आबद्ध रही संस्थामा स्थापित जोखिम बहन गर्ने क्षमताका आधारमा जोखिम व्यवस्थापन प्रक्रिया तथा प्रभावकारिता बारे सुनिश्चित गर्ने पद्धतिलाई बुझ्न सकिन्छ ।

आन्तरिक लेखा परीक्षणको उद्देश्य

आन्तरिक लेखा परीक्षणको मुख्य उद्देश्य निम्न अनुसार रहेको देखिन्छ ।

- संस्थाको लेखांकन पद्धति, व्यवस्थापन तथा संचालन नियन्त्रण प्रणालीको पर्याप्तता, निपूर्णता तथा सदुपयोग

बारे अनुगमन, विश्लेषण र मूल्यांकन गरी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली सबल बनाउने ।

- संस्थाको सम्पत्तिको सुरक्षा बारे सुनिश्चित गर्ने ।
- संस्थाको जोखिम पहिचान पद्धति तथा सो को न्यूनीकरण/निराकरणका उपायहरूको प्रभावकारिता बारे जाँच गरी आवश्यक सुभावसहित जोखिम व्यवस्थापन कार्यलाई सबल बनाउने ।
- संस्थामा भएका र हुन सक्ने जोखिमयुक्त क्षेत्र/क्रियाकलाप माथि परीक्षण गरी सो को व्यवस्थापनका लागि जोड दिने ।
- संस्थाको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालि तथा स्थापित सुशासनको प्रभावकारिता बारे यकिन गर्ने आदि

नेपालको बैकिङ्ग क्षेत्रमा आन्तरिक लेखा परीक्षणको आवश्यकता

नेपाल राष्ट्र बैकले जारी एकृतीत निर्देशिका २०७८ को इ.प्रा.निर्देशन नं. ६/०७८ अनुसार इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूले आन्तरिक लेखा परीक्षकबाट नियमित रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने प्रावधान रहेको छ । बैकको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र कार्यशैलीको परीक्षण गर्न आवधिक रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण आवश्यक हुन्छ । उपयुक्त आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रणालीले व्यवस्थापनलाई आफ्नो जिम्मेवारी प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गर्न मद्दत गर्दछ । यसले बैकको जोखिम पहिचान र परिचालन कार्य सम्पादनको आश्वासन दिन्छ । बैकको समग्र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तथा सस्थागत सुशासनसँगै जोखिम व्यवस्थापनको प्रभावकारिताका लागि आफ्नो कारोवारको मात्रा र मूल्यको आधारमा हरेक बैकले व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी पूरा गरी संस्थाको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि आन्तरिक लेखा परीक्षण गराउनु पर्दछ ।

Basel Committee on Banking Supervision (the Committee) को Principles for Enhancing Corporate Governance अनुसार banks should have an internal audit function with sufficient authority, stature, independence, resources and access to the board of directors.

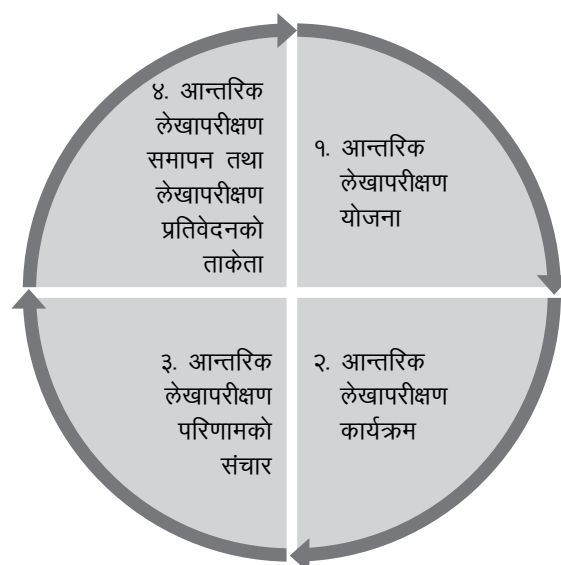
The internal audit function provides independent assurance to the board and supports board and senior management in promoting an effective governance process and the long-term soundness of the bank. The internal audit

function should have a clear mandate, be accountable to the board, be independent of the audited activities and have sufficient standing, skills, resources and authority within the bank.

आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रक्रिया

आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रक्रिया भन्नाले लेखा परीक्षण गर्ने, सोसँग सम्बन्धित कागजपत्रहरू व्यवस्थित गर्ने र नतिजाहरूको प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्यलाई बुझिन्छ । आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई एक "परियोजना जीवनचक्र" (Project Life Cycle) जस्तै विभिन्न अवस्थाहरूको संयुक्त रूपमा लिन सकिन्छ । यस प्रक्रिया अन्तर्गत थालनी र समाप्ती हुन्छ र यी दुई बिन्दुका बीचमा विभिन्न किसिमका क्रियाकलापहरू पर्दछन् जसलाई निम्न चार चरणहरूमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रक्रियाको चरणहरू

१. आन्तरिक लेखापरीक्षण योजना

संस्थाको हरेक गतिविधि र हरेक कार्य आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यको दायरा भित्र पर्दछन् । यस अन्तर्गत लेखा परीक्षण कार्यको उद्देश्य तय गर्ने, लेखापरीक्षण गरिने कार्य/कार्यालयको छनौट गर्ने, सम्बन्धित कार्य/कार्यालयले अनुपालना गर्नुपर्ने नीति नियम, कार्यविधि बारे अध्ययन तथा जाँच गर्ने, लेखा परीक्षण गर्दा केन्द्रित हुनुपर्ने विशेष र जोखिमयुक्त क्षेत्र/विषय वस्तुको पहिचान गर्ने, आन्तरिक लेखा परीक्षणका लागि आवश्यक साधन र स्रोतको योजना गर्ने आदि जस्ता अपरिहार्य विषयहरू पर्दछन् ।

२. आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यक्रम

प्रथम चरण अन्तर्गत तय गरिएको योजनालाई कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मार्गदर्शन आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यक्रमले दिन्छ । यस चरण अन्तर्गत आन्तरिक लेखा परीक्षण गरिने कार्य/कार्यालयको छनौटसँगै लेखा परीक्षणका लागि रणनीति तय गरी सम्बन्धित कार्यालयमा खटिने कार्य हुन्छ । कार्यालयको व्यवस्थापनसँग प्रारम्भिक छलफलसँगै आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यका लागि आन्तरिक लेखा परीक्षण टोलीबीच कार्य विभाजन गरी सोही अनुसार आन्तरिक लेखा परीक्षणको उद्देश्य अनुरूप सबै क्षेत्र समेटी जाँच तथा परीक्षण गरिन्छ । परीक्षण गर्दा लेखा परीक्षकले आवश्यकता अनुसार नमूना छनोटको उपयुक्त विधि अपनाउनुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक लेखा परीक्षणका क्रममा अध्ययन तथा परीक्षण गरिएका विषयवस्तुसँग सम्बन्धित आधिकारिक कागजात/विवरण तथा जानकारी लेखा परीक्षणको प्रमाण स्वरूप सुरक्षित गरी उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

३. आन्तरिक लेखापरीक्षण परिणामको संचार

आन्तरिक लेखा परीक्षणको दौरान औल्याइएका विषयवस्तु तथा कैफियत नै आन्तरिक लेखा परीक्षणको परिणाम हो । आन्तरिक लेखा परीक्षकले औल्याएका विषयवस्तु तथा कैफियत समयमै सम्बन्धित व्यवस्थापनलाई जानकारी दिइ समाधानका उपायहरूसहित कैफियत सुधारका लागि सुझाउनु पर्दछ । कैफियतहरूको जानकारी तथा विवरण लेखापरीक्षक आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रतिवेदनमार्फत प्रस्तुत गर्दछ । आन्तरिक लेखा परीक्षण प्रतिवेदन आन्तरिक लेखा परीक्षण कार्यको परिणाम दर्शाउने एक औपचारिक कागजात हो र सो प्रस्तुत गर्दा लेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण कैफियतहरूलाई लेखापरीक्षणको कार्यपत्रहरूको आधारमा प्रमाणित गर्नु पर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा कुनै पनि कैफियतसँग सम्बन्धित विषयवस्तुको मापदण्ड (Criteria), अवस्था (Condition), कारण (Cause), असर (Effect/Impact) र सोको सुधारका लागि आवश्यक सुझाव (Recommendation) समेटिने गरी कैफियतहरू जनाउनु पर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन कुनै औपचारिक ढाँचामा आवश्यक सबै विषय समेटिने गरी तयार गर्नुपर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन आन्तरिक लेखापरीक्षण गरिएको कार्यालयको व्यवस्थापन समक्ष पेश गरिन्छ । मूलतः आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य लेखापरीक्षण समितिमा जवाफदेही रहने भएकोले एक निश्चित अवधिमा आन्तरिक लेखापरीक्षण

गरिएका कार्यालयहरूको प्रतिवेदन उक्त समितिमा पेश गरिन्छ र लेखापरीक्षण समितिले आवश्यकता अनुसार कैफियत सुधारका लागि व्यवस्थापनलाई निर्देशन दिने गर्दछ । यसै सुधारात्मक प्रक्रिया अनुरूप व्यवस्थापनले समयमै सुधारात्मक कार्य गरी समस्या समाधानका उपायहरू अबिलम्बन गर्दै आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सबल बनाउने मार्गदर्शन प्राप्त गर्दछ जसले गर्दा संस्थाको स्थापित उद्देश्य प्राप्तिका लागि थप उर्जा मिल्दछ ।

४. आन्तरिक लेखापरीक्षण समापन तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको ताकेता

लेखापरीक्षकले सामान्यतया हरेक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरेपछि लेखापरीक्षण गराउने कार्यालयको व्यवस्थापनसँग समापन सम्मेलन/बैठक गर्दछ । लेखापरीक्षकले उक्त बैठक गर्नुको प्रमुख उद्देश्य अन्तिम प्रतिवेदन वितरण गर्नु अगाडि सबै कैफियतहरू एवं सुझावहरू लेखापरीक्षण गरिने कार्यालयका व्यवस्थापनलाई जानकारी गराउनु हो । यसबाट दुवै पक्षलाई असहमत भएका बुँदाहरू स्पष्ट पार्ने, असमझदारी भएको भए सो समाधान गर्ने, र औल्याइएका तर प्रतिवेदनमा नलेखिएका बुँदाहरूमा छलफल गर्ने मौका प्राप्त हुन्छ । लेखापरीक्षणको क्रममा लेखापरीक्षकले व्यवस्थापनलाई गम्भीर किसिमका विषयहरू/ अपवाद देखापरेमा तत्काल जानकारी गराउनु पर्दछ जसले गर्दा कार्यालय व्यवस्थापनलाई आवश्यकता अनुसार तुरन्त सच्याउने मौका मिल्दछ ।

लेखापरीक्षण समापनसँगै प्रस्तुत गरिएको आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको लिखित जवाफ सम्बन्धित कार्यालयले तोकिएको एक निश्चित अवधिभित्र आवश्यक प्रमाणसहित पेश गर्नुपर्दछ । प्रतिवेदनमा औल्याइएका कैफियतहरूको समाधान गर्ने जिम्मेवारी आन्तरिक लेखापरीक्षण गरिएको कार्यालयको व्यवस्थापनको रहन्छ । तसर्थ, औल्याइएका विषयवस्तुको यथार्थपरक जवाफ पेश गर्नु उक्त कार्यालयको मूल कर्तव्य हो । समाधान गर्न सकिने कैफियतको तत्काल सुधार गरी बाँकी कैफियतको समेत समयवधि तोकि सोको सुधारका लागि गरिने आवश्यक पहल खुल्ने गरी सही ढंगमा प्रतिवेदनको जवाफ पेश गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित कार्यालयबाट पेश गरेको प्रत्युत्तरको औपचारिक समीक्षा लेखापरीक्षकले गर्दछ र स्वीकार योग्य रहे नरहेको यकिन गर्दछ । कथमकदाचित प्रत्युत्तरमा समस्या समाधानका लागि चालिएका/चालिने कदमहरू सही रूपमा उल्लेख नगरिएको वा व्यावहारिक नभएको पाइएमा लेखापरीक्षकले सो जवाफ अस्वीकार गरी थप स्पष्टिकरणसमेत माग गर्नसक्नेछ । आन्तरिक

लेखापरीक्षण कार्य एक निरन्तर र नमूना छनौटमा आधारित कार्य भएकाले सम्बन्धित कार्यालयले प्रतिवेदनमा औल्याइएका विषयवस्तुहरूको समाधानसँगै सोही प्रकृतिका समस्याहरूलाई दोहोरिन नदिन समेत थप सजग भई व्यवसाय संचालन गर्नुपर्दछ ।

कृषि विकास बैंकमा आन्तरिक लेखापरीक्षणको सुधारात्मक अभ्यास

कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ बमोजिम सरकारको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अनुसार विकास बैंकको रूपमा स्थापना भएको तत्कालीन कृषि विकास बैंक नेपाल हाल कृषि विकास बैंक लिमिटेड नामक बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धि ऐन २०७३ तथा कम्पनी ऐन २०६३ अन्तर्गत स्थापना भएको नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा इजाजतपत्र प्राप्त एक क वर्ग वित्तीय संस्थाको रूपमा परिचित छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रमा भइरहेको प्रगतिशील परिवर्तनको समयसापेक्ष आवश्यकता अनुसार कृषि विकास बैंकमासमेत पछिल्लो समयमा बैंकिङ्ग कार्यशैली, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, जोखिम व्यवस्थापन पद्धति, व्यावसायिक क्रियाकलापको तौरतरिका, सुशासनको अवस्थामा आदिमा उल्लेखनीय प्रगति तथा नविनतमको आभास गर्न सकिन्छ । आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यको सन्दर्भमासमेत परम्परागत कार्यशैलीमा भएको परिवर्तनलाई अनुभव गर्न सकिन्छ । बैंकको संगठित संरचनामा भएको परिवर्तनसँगै केही समय पहिले प्रादेशिक कार्यालय (क्षेत्रीय कार्यालय) अन्तर्गत छुट्टाछुट्टै आन्तरिक लेखापरीक्षण इकाई गठन गरी सम्बन्धित कार्यालयको आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य सोही इकाईबाट सम्पन्न गरिन्थ्यो भने हाल बैंकको आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धि सबै कार्यहरू केन्द्रिकृत रूपमा हुने गर्दछ । यसका लागि बैंकको मुख्य कार्यालय अन्तर्गत आन्तरिक लेखापरीक्षण विभाग नामक एक अलग्गै र स्वतन्त्र विभाग रहेको छ । सो विभाग मुलतः जवाफदेही अन्य विभाग जस्तो व्यवस्थापनप्रति नभई बैंकमा नै गठन भएको लेखापरीक्षण समिति उपर रहन्छ । लेखापरीक्षण समितिको मार्गदर्शनमा वार्षिक रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्ययोजना तय गरी सोही अनुसार आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य समापन गर्दछ । सो समितिले संस्थाको आर्थिक अवस्थाको समीक्षा, आन्तरिक नियन्त्रण, लेखापरीक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम र लेखापरीक्षणको परिणाम सम्बन्धमा विस्तृत छलफल गरी व्यवस्थापनलाई आवश्यक निर्देशन दिने गर्दछ । पछिल्लो समयमा बैंकको आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य बैंकको कर्मचारी मात्र नभई आशिक रूपमा Inhouse र आशिक रूपमा बाह्य परामर्शदाता (Out Sourcing) चयन गरी

सम्पन्न गर्ने रणनीति रहेको पाइन्छ र सोही अनुसार बैंकले उल्लेखनीय उपलब्धि समेत पाएको देखिन्छ । साथै, फिल्ड कार्यालयको भौतिक रूपमा उपस्थित भई नितान्त Onsite परीक्षण गर्ने परम्परागत विधिमासमेत आवश्यकता अनुसार झाकस्तभ ऋग इलकस्तभ परीक्षणको अवधारणा आत्मसात गरिएको पाइन्छ ।

आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रणाली एक निरन्तर तथा प्रक्रियागत मूल्यांकन पद्धति हो जसले संस्थाको जोखिम व्यवस्थापनको प्रभावकारिता र नियामक निकायको र आन्तरिक कार्यविधि तथा निर्देशनको अनुपालनालायत आन्तरिक नियन्त्रणको बारेमा व्यवस्थापनलाई उच्च गुणस्तरीय सल्लाह तथा सुझाव प्रदान गर्दछ । आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य सुधारात्मक भएकाले बैंकको आन्तरिक लेखापरीक्षण विभागले निरन्तर रूपमा सोका लागि आवश्यक पहल तथा नीतिहरू अपनाउन सदैव तत्पर रहेको देखिन्छ । सोही अनुसार विभागले अपनाएका केही उल्लेखनीय विधिहरू निम्न उल्लेखित छन् ।

- आन्तरिक लेखापरीक्षणका लागि छनोट गरिएका कार्यालयहरूको भौतिक रूपमा कार्यालय उपस्थित हुनु पूर्ण विभागमै रही CBS/MIS बाट उपलब्ध हुने विवरणको प्रारम्भिक जाँच (Offsite) सँगै नमूना छनोट गरी आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्ययोजना तय गर्ने गरेको ।
- आन्तरिक लेखापरीक्षणका दौरान लेखापरीक्षण कार्यका लागि आवश्यक समन्वयका लागि कर्मचारी लेखापरीक्षण कार्य प्रारम्भ गर्नुपूर्व प्रारम्भिक बैठकमै तय गर्ने गरेको ।
- आन्तरिक लेखापरीक्षण सुरु गरेको दिनदेखि नै लेखापरीक्षणका क्रममा देखिएका कैफियतहरू सम्बन्धित कार्यालयको व्यवस्थापनलाई जानकारी दिइ समाधानका उपायहरू सुझाई सुधार गर्न लगाउने गरेको ।
- आन्तरिक लेखापरीक्षण समापनसँगै सम्बन्धित कार्यालयमा बस्ने समापन बैठक (Exit Meeting) मा सम्बन्धित कार्यालयको जिम्मेवार प्राप्त कर्मचारीलायत अनिवार्य रूपमा उक्त कार्यालयको नियन्त्रकको रूपमा रहेको सम्बन्धित प्रादेशिक कार्यालयको प्रदेश प्रमुख वा सोको प्रतिनिधि उपस्थित गराई सम्बन्धित कार्यालयको जोखिम स्तरबारे जानकारी गराई सुधारात्मक कार्यका लागि पहल गर्ने गरेको ।

- समापन बैठक (Exit Meeting) मा नै आन्तरिक लेखापरीक्षणका क्रममा औल्याइएका विषय वस्तुको सुधारका लागि सम्बन्धित कार्यालयको आधिकारिक जिम्मेवार कर्मचारीबाट (फाँट प्रमुख तथा प्रबन्धक) तोकिएको अविधि भित्र सुधार गर्ने बारे तोकिएको ढाँचामा प्रतिबद्धता पत्र लिने गरेको ।
- आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन समयसापेक्ष परिमार्जन गरी औल्याइएका कैफियतहरूको जोखिमका आधारमा Higher the Risk Score, Higher the Risk, Lower the risk score lower the risk को अवधारणासँगै कार्यालयको प्रगतिको आधारमा तथा कैफियतहरूको जोखिमको आधारमा कार्यालयको जोखिम स्तर वर्गिकरण गर्ने गरेको ।
- त्रैमासिक रूपमा आन्तरिक लेखापरीक्षण गरिएका कार्यालयहरूको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा औल्याइएका कैफियतहरूको Issue Based रही नमूना छनोट गरिएको मात्रामा देखिएको कैफियतको मात्रा गणना गरी लेखापरीक्षण समितिमा पेश गरी सोही समितिमार्फत संचालक समितिमा जानकारी गराई व्यवस्थापनलाई सोको उचित व्यवस्थापनका लागि निर्देशन दिई Specific Error Solving Practice लाई आत्मसात गरेको ।
- बदलिँदो परिवेशसँगै बैंकले पनि आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यमा जोखिममा आधारित (Risk Based Internal Audit) को अवधारणा आत्मसात गर्नु अपरिहार्य भइसकेको छ । सो का लागि बैंकले आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्दा औल्याइएका कैफियतहरूको सम्भाव्य जोखिमका आधारमा

कार्यालयको वर्गिकरण गर्ने अभ्यास लिइसकेको छ । तैपनि Risk Based Internal Audit को अवधारणा अनुसार Full Phase मा Risk Based Internal Audit पद्धति स्थापना गर्न बैंकको एउटा विभाग मात्र नभई बैंकको क्रमशः First Line of Defense, Second Line of Defense तथा Third Line of Defense को प्रभावकारी, सहभागिता तथा भूमिका हुने भएकाले क्रमिक रूपमा बैंकले रणनीति तय गरी आगामि दिनमा आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्यलाई थप प्रभावकारी तुल्याई बैंकको जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालिको सबलता र प्रभावकारिता तथा स्वस्थ संस्थागत सुशासन कायम गर्दै निष्पक्ष र पारदर्शी एवं विश्वसनीय बैकिङ सुविधा प्रदान गर्दै बैंकको स्थापित उद्देश्य पूरा गर्दै जानेछ । ●

लेखकद्वय सुशील हुमागाई कृषि विकास बैंकका विभागीय प्रमुख तथा तृप्ति डि.सी. चार्टर्ड एकाउण्टेन्ट हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Basel Principles for Enhancing Corporate Governance and Banking Supervision.
- Documents issued by IIA.
- Various articles available in websites.
- Annual publications of NRB and BFIs.
- NRB Directives, NRB Guidelines on Risk Management

Risk Culture In Banks and Financial Institutions

Neeku Acharya

Introduction

Risk culture is neither a new concept nor a new risk management approach. From the global financial crisis 2007-08 A.D. that showed insufficiencies in identification and assessment of risk, to the several events and conduct scandals such as Payment Protection Insurance (PPI) mis-selling, rogue trading and the attempted manipulation of LIBOR; all these events shared a common and fundamental emphasis that is "Risk Culture". It is argued that, these problems arose because of weaknesses in the risk control and risk culture of banks. To avoid similar crisis and events 'Risk culture' in particular has become an object of emphasis and discussion to the regulators, international institutions as International Monetary Fund (IMF), the Institute of International Finance (IIF) / Financial Services Authority (FSA), researchers, authorities and other bodies, so as to ; uphold public trust by strengthening the resilience of each an individual banks, enhance financial stability in the banking system, reduce the risk of system-wide shocks thus prevent from future economic breakdowns.

Definitions & Fundamental Attributes:

The Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) plays a major role in enhancing the quality of banking supervision worldwide which also deals with the question of the risk culture in banks and financial institutions. In the GL 328 (2015,) the term risk culture is defined as: "A bank's norms, attitudes and behaviors related to risk awareness, risk-taking & risk management, and controls that shape decisions on risks". "Risk culture influences the decisions of management

and employees during the day-to-day activities and has an impact on the risks they assume." The Financial Stability Board (FSB, 2014,) highlights the connection between the risk culture and an effective risk management: A sound risk culture consistently supports appropriate risk awareness, behaviors and judgments about risk-taking within a strong risk governance framework. "A sound risk culture bolsters effective risk management, promotes sound risk-taking, and ensures that emerging risks or risk-taking activities beyond the institution's risk appetite are recognized, assessed, escalated and addressed in a timely manner." According to the IRM (2012) risk culture describes the risk management values, beliefs, knowledge and understanding that is common to an entity (employees, teams or groups within an organization) with a shared purpose The Basel Committee (2011) describes risk culture as the combined set of individual and corporate values, attitudes, competencies and behavior that demonstrates a firm's risk management approach. PwC (2009) defined risk culture as an organizational behaviors and processes that enable the identification, assessment and management of risks relative to objectives ranging from compliance to operational, financial and strategic. Farrel and Hoon (2009) defined risk culture as, "the system of values and behaviors present in an organization that shapes risk decisions of management and employees".

The definition of risk culture specifies that it encompasses a number of internal attributes such as values, beliefs, knowledge and understanding which are invisible and hard to measure. Also, like wider culture, risk culture also exists in group of

people with a common purpose at different levels within an organization which need to be coherent and allied. One important aspect of risk culture is a shared understanding of the organization and its business purpose. This is applicable to all organizations whether private, public or not-for-profits irrespective of their geographical location and employees as they work towards goals must understand that risk and compliance are applicable to everyone

Elements of Risk Culture

An organization's risk culture is influenced by; governance, structure and risk management frameworks which are known as formal elements; also by expectations and behavioral norms known to be informal elements. Among various formal and informal elements typically four elements; Ethics and Behaviors, Values and Strategies, Risk Intelligence, and Tolerance plays a vital role in establishing risk culture within the organization. In 2014 the FSB issued Guidance on Supervisory Interaction with Financial Institutions on Risk Culture for supervisors which has outlines a core set of elements and a set of a sound risk culture that financial institutions are expected to have in order to meet supervisory expectations. The Financial Stability Board in its report also acknowledges that "risk cultures vary across institutions and there are many other factors that influence risk culture", it indicated, these indicators should not be viewed as an exhaustive list; rather, they convey about the high-level starting point from which risk culture can begin to be measured. The core elements are:

- Effective risk governance
- An effective risk appetite framework
- Effective compensation practices aligning compensation with prudent risk taking

Indicators of a sound risk culture are:

- Tone from the top setting core values and expectations and demonstrating behaviors that reflect those values
- Accountability for risk taking among relevant employees

- Effective communication and open challenge
- Incentives that reinforce the desired risk management behaviors.

Significance of Risk Culture:

Risk culture drives risk thinking and attitudes as well as risk-taking behavior. It affects risk appetite of the organization as well as strategic and tactical decisions on how much risk to take in variety of circumstances and scenarios. A sound risk culture influences attitude towards risk and shapes an individual and groups in such a way that they can position themselves in a situation that are perceived as risk thus it crafts the ability to take the right risk in right way which eventually creates positive effects on compliance, risk management effectiveness and organizational performance. The influence of risk culture in an organization can be witnessed when there is; robust governance structures, clarity of responsibilities across the three lines of defense, mature risk management framework transparently communicated within the organization, enhanced employee capability to comprehend risk issues and the degree to which risk management frameworks are genuinely embedded in day-to-day operations and rewards its employees for taking the right risk in an effective way. On the other hand, an inappropriate or immature risk culture can cause problems by leading a group to take either too much risk or too little. Therefore developing and maintaining a strong and positive risk culture is important as it helps to mitigate exposures from increasingly complex operational practices, enhance workplace productivity and prevents misfortune by helping the organization foresee the risk that may have long term influential consequences. Risk culture is therefore a determinant of organizational success and failure.

Challenges for Maturing Risk Culture:

- Risk Culture is affected by organizational culture whereas individual's attitude, behavior and value system affects the culture of the organization. Culture varies from organization to organization. So, there isn't any definite consensus

on exactly what and how “Risk Culture” might be managed and subject remains as an ‘elephant in the room’, of which many people are aware, but only few have the capacity to challenge and take forward and penetrate with clarity .

- Banks and Financial Institutions on the basis of nature, size, geographical location, and regulatory directions provides wide range of financial services and include wide variety of business lines that may vary, so one size may not fit to all that is, an uniform approach to defining, understanding and maturing risk culture might not be feasible.
- It concerns with judgments of ethical and competency levels of employees at all levels of the organization which is predominantly sensitive issue to produce and make visible rapid cultural change, in an organization.
- It is a soft concept and primarily relative terms which becomes the most vital issue in the risk culture debate. Individually an organization needs to be aware of its risk capacity, appetite and tolerance, understanding the need and creating perfect balance between risk-taking and control is of great challenge.
- Balancing the pressure to meet performance targets with the prerequisite to comply with risk management Policies. Procedures, Guidelines and Framework seems to be another challenges among business people..
- At present context, for Banks and Financial Institutions Risk Culture is a major agenda item but when it comes to embed and experience with a systematic approach it is relatively less focused.

Ways to Improve Risk Culture:

Risk Culture is one that understands, motivates, empower and rewarding its employees for taking the right risks in an effective way. Bank’s risk culture is not an impartial component in its efforts toward

effective risk management, but is intertwined with several other aspects. It is not that a sound risk culture can prevent all undesirable behavior, or all material losses but, all else if being equal, can reduce both the frequency and impact of behavior-driven losses which will also contribute to increase public trust in financial institutions and more broadly to the financial sector. A strong risk culture is vital for every banking business so to embed a strong risk culture, banks and financial institutions requires to consider the elements and indicators and implement and practice at least but not limited to as exemplified below.

1. Governance and Structures

- Board or senior management should form a clear and communicable approach to risk, which is understood by all levels of the employee hierarchy.
- Consistency and transparent in corporate communication, decision making and actions from top to bottom.
- Operating environment should be structured with well-defined policies, procedures, governance systems that support holistic risk management and highlights the roles and responsibilities of each employee and escalation protocols in the risk management process.
- Bank should have clearly stated banks’ objectives with prior identification of the risks it faces with defined acceptable risk profile in its risk appetite statement and align its business strategy accordingly.
- The bank should outline its value systems, reassure commitment by all stakes to ensure whether the defined ethical principles and values are followed in the course of business activities decisions..

2. Risk Awareness and Competence

- Educate employees about business risks and their importance
- Make all employees understand the basics of risk management and their own responsibility.

- Propagate knowledge of risk management to all its employees, senior management and Board of Directors.
- Support and enforce the desired culture and behavior through capacity enhancement training, succession planning and talent management.
- Risk management should be taken into consideration during Human Resource Management Process as well, that is, from the time of recruitment till the retirement management of the employee.

3. Accountability

- Lines of accountability need to be clear and enforced, to individuals rather than committees or group of people.
- Empower individual employee for full participation in risk management, as it is not just the job of the risk management team.
- Ensure accountability if the risk decision process is not followed correctly.

4. Motivation

- Align employees' performance management systems with prudent risk taking.
- The Key Performance Indicators (KPIs) of management people should also include risk management measures, with an appropriate weighting to ensure the right influential behavior.
- Develop mechanism for rewarding performance based incentives on desired risk culture and ensure that incentive mechanism promotes prudent risk taking.
- The bank should encourage constructive challenge on risk-related discussions, perceived by all as valuable and constructive activities and create enabling environment for such two-way discussions across all functions and

between the various levels in the bank from the Board to executives, managers to employees, peer to peer, and the risk function to the business.

5. Communication and Reporting

- Communication and transparent reporting metrics should also align with cultural influencing factors as well, such as code of conduct breaches, employees communications, selection & completion of training programs, response to audit issues, no. of complaints, breaches of risk limits, trends in risk reporting, warning signals, compliance breaches, loss events, exit interviews etc.
- Easy, effective, consistent and quality of information are vital features which should reflect in risk communication and reporting.
- Mechanism of feedback loop to learn from previous errors and mistakes should be in place. Also setup practices of telling stories on risk management success along with its value creation and ensure that they are disseminated within the organization and with regulators as well.

Conclusion:

Risk Culture as a relative term differs from organization to organization. For an organization, desirable risk culture could be a proactive action, which immediately identifies a unique opportunity or distinguish risk that are good or harmful and uses that knowledge to assess its options at early stage with insightfulness. Such a culture would provide management the advantage of time, with more decision-making options before changes in the market invalidate critical assumptions underlying the strategy. A desirable risk culture might be one that maintains a healthy tension between the organization's business activities for creating enterprise value and its activities for protecting enterprise value so that neither one is too unreasonably strong relative to the other. Establishing desirable risk culture is under every employee's responsibility to acquire a risk-based

way of thinking under the values of risk culture of the organization and apply this mindset to their decisions. Hence, present context, demands to take a shift from a process-oriented culture to more of a risk-oriented culture and develop the processes to manage risk and think of it from the context of how we manage our businesses risk and prioritize initiatives to improve resiliency. ●

About author: Chief Risk Officer at
Agricultural Development Bank Limited.

References:

- BCBS (2015). *Guidelines: Corporate governance principles for banks*
- BCBS (2014) *Guidance on Supervisory Interaction with Financial Institutions on Risk Culture*
- BIS (2014) *Corporate governance principles for banks*
- BIS (2003) *Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk*
- Davidson, O., P. Mackenzie, M. Wilkinson, and R. Asselin-Miller. 2012. *The Need to Build a Strong Risk Culture is growing. Emphasis April 2012.* London: Towers Watson.
- Deloitte. 2011. *Global Risk Management Survey, Seventh Edition: Navigating in a Changing World.* London: Deloitte
- FCA (Financial Conduct Authority). 2013a. *Treating Customers Fairly.* Accessed April 12, 2013.
- FCA (Financial Conduct Authority). 2013b. *Enforcement Guidance.* April 1. Accessed April 4, 2013.
- Financial Reporting Council. (2011). *Developments in corporate governance 2011: The impact and implementation of UK corporate governance and stewardship.* London, UK: Financial Reporting Council.
- G30 (2015). *Banking Conduct and Culture: A Call for Sustained and Comprehensive Reform*
- International Organization for Standardization. (2009). *ISO 31000:2009. Risk Management – Principles and Guidelines.* Geneva, Switzerland: International Organization for Standardization
- Institute of Risk Management. (2012a). *Risk culture under the microscope: Guidance for boards.* London, UK: Institute of Risk Management.
- Institute of Risk Management. (2012b). *Risk culture: Resources for practitioners.* London, UK: Institute of Risk Management
- International Organization for Standardization. (2009). *ISO 31000:2009. Risk Management – Principles and Guidelines.* Geneva, Switzerland: International Organization for Standardization.
- Lundy, O., & Cowling, A. (1996). *Strategic human resource management.* London, UK: Routledge.
- Murray-Webster, R., & Hillson, D. A. (2008). *Managing group risk attitude.* Aldershot, Surrey, UK: Gower.
- PWC. 2010. *Developing a Strong Risk Culture.* London: PWC.

Role of Financial Institutions in Promoting Agriculture Production

■ Ghuran Thakur

Majority of Nepalese (60.4%) are still depending on agriculture sector though it is gradually decreasing. Different ecological belts of Nepal are highly potential for cereals, vegetables, fruits, spices, beverages, livestock, poultry, goats, fishery and other agricultural commodities. Even though, its contribution in GDP is decreasing, it is 126.2% in last fiscal year and is estimated to be 25.8% in 2021. However, we are not yet self-sufficient in food. We have to import huge volume of agricultural commodities and it is in increasing trend. We have imported various agricultural goods of around NPR 332.8 billion that is 32% more than previous year besides efforts of Government and non-government agencies. Many factors are responsible for this harsh situation but lack of access to agriculture credit is one of the binding factors among others.

There was significant improvement in access to agriculture credit i.e. 13.2% in the last fiscal year as per the monetary policy. However, share of loan outstanding of BFIs in agriculture & fishery portfolio was just 6.3% of the total loan amount in last fiscal year. As per the monetary policy 46,057 farmers have obtained government subsidy for total NPR 107 billion agricultural credit, which is 2.6% of the total loan account of BFIs and 2.4% of the total volume of loan outstanding of BFIs. Moreover, share of this amount is only 25% of the total agricultural loan. It clearly shows, many farmers are still not benefitted as expected from the government highly subsidized agriculture credit. Local bodies are the strongest government in these days and there are enough resources and opportunities within them for agriculture development. In this backdrop, this paper tries to explain the role of financial institution to serve more potential farmers in complete financial solution with the full coordination & support of local bodies. Suggestions are made based on own experiences.

Status of food production:

Production in 000 MT	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20
Rice	5230	5152	5610	5551
Maize	230	2556	2645	2835
Wheat	1879	1949	2036	2185

Growth rate of paddy was -1% while it was 7% for both maize and wheat in the last fiscal year. Production of rice, maize & wheat was 90%; 97% & 90% respectively of the target of 15th national plan. But deficit of this cereal crops production is more than 20% of present production as per the status of its requirement. As per the data of Department of Custom, share of imported volume of rice; maize & wheat was 24%; 21% & 18% respectively against their production in 2019/20. Thus more efforts are needed to fulfill the gap, decrease the huge import value and obtain the target of Agriculture Development Strategy (ADS).

Target of 15 th National Plan:			
Commodity	Base year 2074/75 in 000 Mt	Last year 2080/81, in 000 Mt	Growth rate %
Paddy	5121	6173	21%
Maize	2596	2927	13%
Wheat	1949	2420	24%
Vegetables	4099	4500	10%
Potato	3088	3498	13%
Fruits	1010	1510	50%

Present food deficit status is about 20% and the ongoing 15th National Plan envisage average growth of production by 21%; 13% & 24% of paddy; maize & wheat respectively. As per the latest information of Ministry of Agriculture & Livestock Development (2021) increment in production of paddy; maize & wheat was just 8%; 9% & 12% respectively in 2076/77 compared to the base year. Moreover, present consumption of rice; maize & wheat was 6885.3; 3426 & 2573.3 thousand MT respectively, which is 12%; 17% & 6% respectively more than the target set for the last year 2080/81. Therefore, more production is required in coming years. Among others, availability of government subsidized agriculture credit is much needed

Analysis of target of Agriculture Development Strategy (ADS) related with agriculture financing				
ADS Vision Component	Indicators	Existing Situation (2010)	Target Short Term (5 years) 2015 to 2019	10 years target
Self-reliant	Self-sufficiency in Food grains	5% trade deficit in food grains	0% trade deficit	0-5% Export
Competitive	Agricultural trade Balance	Trade deficit \$350 million	Trade deficit (\$310 million)	Trade deficit \$181 million
	Agricultural export	\$248 million	\$418 million	\$704
Livelihood	Poverty in rural area	27%	21%	16%

ADS is prepared and implemented by government of Nepal with the support of donor agencies mainly to obtain food self- sufficiency; increase competitiveness and adopt agriculture as the profitable business. But progress of agriculture sector is not satisfactory or far behind the set target. Agriculture export value was US\$ 603.4 million that indicates higher than target but its 77% is imported raw materials & the result is trade deficit increased to US\$ 2169.9 million in last year. We are still 20% food deficit. 28% rural people are still living in poverty as per the latest multidimensional poverty report. Poverty in rural area may be even more due to the ongoing Covid pandemic.

Exported Agriculture commodities in 2077/78

Exported agri goods	NPR 000	Exported agri goods	NPR 000
Cardamom	7010829	Mixture of juice	3174939
Tea	3790917	Vegetables	699862
Coffee	102226	Fruits	20811
Other spices	863918	Soybean oil	53650000
Orange Juice	501349	Oil cake	2184887
Pineapple juice	279063	Total	72410181
Apple Juice	131380		

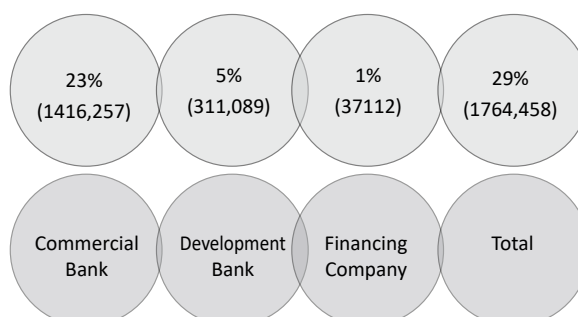

As per the export statistics of Department of Customs Nepal, we have got remarkable achievement in export value in the last fiscal year i.e. NPR 141 billion that is 8.4% of the total international trade. Trade deficit amount was NPR 1398 billion which was also very high as the total import value was NPR 1539 billion. Share of agriculture export compared to national total export value was more than half, however export value of processed soybean oil was 77% of the total agriculture export which raw materials was totally imported. Export & import value of soybean was 53.65 billion & 53.38 billion respectively in last fiscal year. Moreover its trade is risky and depending on the import policy of India. Export value of cardamom, tea, fruit juices, other spices, vegetables and coffee is highly appreciable but these are still far behind compared to its potentiality, thus we need to increase it in coming years. Coffee export in terms of volume and value is too low compared to its special potentiality in mountain/hill of Nepal.

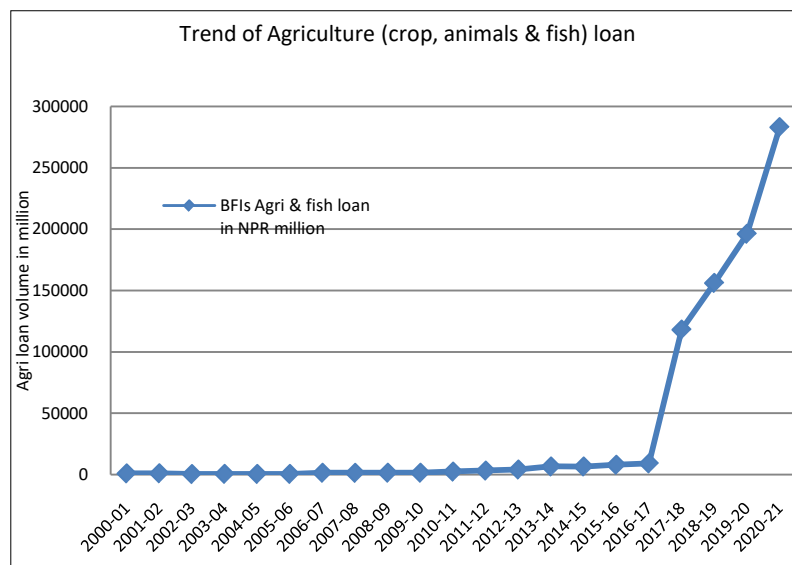
Import of Agricultural goods (NPR in billions)	2019-20	2020-21	Growth %
Cereals	56.88	79.59	40%
Vegetables fats & oils	50.24	82.9	65%
Vegetables	33.05	38.5	16%
Fertilizers	19	22.82	20%
Food industries & animal fodder	15.12	22.03	46%
Fruits & Nuts	20.74	21.34	3%
Oil seeds	19.48	20.64	6%
Sugar & confectionery	4.27	12.26	187%
Cotton	6.83	10.41	52%
Coffee, tea & spices	11.57	9.49	-18%
Dairy, eggs & honey	11.57	9.49	-18%
Fish	1.76	1.69	-4%
Animals & meat	1.01	1.63	61%
Total	251.5	332.8	32%

Besides our huge potentiality for production of high quality agricultural foods, we have to import it and its value is increased by 32% in the last year in addition to lockdown and huge number of overseas returnees due to the Covid pandemic. Share of agriculture export compared to its import including soybean was 22% and excluding soybean in both import & export was just 6%. Import value of cereals, vegetables & animal feeds is alarming. Though coffee & tea import is decreased, it is still very high. Availability of government subsidized agriculture credit with full technical advisory service; effective insurance facility and assurance of market are the key factors among the others like irrigation, mechanization, priority from local bodies and coordination among all the stakeholders. As per the various news; around 25% to 40% agricultural cultivable land is fallow in our hills & mountain which is highly feasible for off-season vegetable, fruits & nuts, high quality coffee, ginger, cardamom, orthodox tea, cereals, goats, livestock and herbs. Many youths who own these land are migrated to either Gulf nations or urban area, thus contract farming or lease farming will be highly appropriate.

As per the statistics of NRB, total number of loan accounts was 1764458 up to the last fiscal year. Considering total households of Nepal (6200000), number of loan account is 29%. Number of loan borrowers may be even less as one borrower may take loan for more than one purpose. Moreover, as per various reports, concentration of these loans is

mainly in urban area. As per our Economic survey report 2020/21 "As of the mid-March of fiscal year 2020/21, the bank and financial institutions have disbursed agriculture credit of Rs. 290.75 billion. Of the total disbursed amount, 36.7 percent for livestock farming and services, 17.1 percent for agriculture farming services and 43.9 percent for other agriculture related services. Likewise, the credit flow to tea, forest and fisheries and slaughterhouses are 1.4 percent and 1.0 percent, respectively". Credit flow for agriculture farming seems very low and it is negligible for our export oriented commodities like tea, cardamom, coffee,

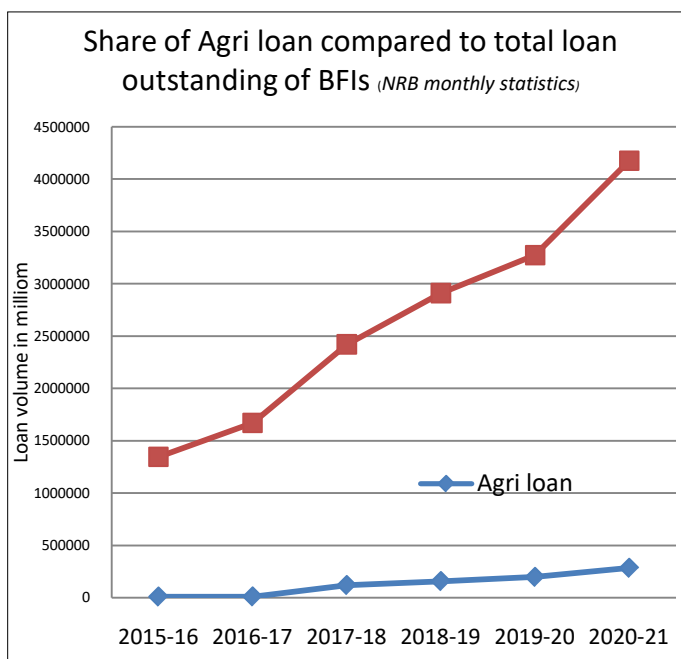
ginger and other spices; while agriculture credit for agriculture related other services was significantly higher

As per the study report published in "Asian Journal of Economics, Business and Accounting" the volume of agricultural loan (crop, animals & fishery) seems significantly increasing from fiscal year 2017/18.

The volume of agri loan in previous 17 years i.e. from 2000-01 to 2016-17) shows almost constant with slightly increment from 2010-11

Source: Asian Journal of Economics, Business and Accounting, 29 Aug 2020 & NRB monthly statistics

Access to agriculture credit including its trading & processing was 13.2% in the last fiscal year 2020/21 as per the monetary policy. As per the report, only 46,057 farmers have obtained government subsidy for NPR 107 billion agricultural credit, which is 2.6% of the total number of loan account and 2.4% of the total volume of loan outstanding. Moreover, considering the 60.4% agricultural community (60.4% of total households around 6200000 will be 3744800) only **1.2%** farmers have benefitted from the government highly subsidized agricultural credit. Thus, there is need of joint collaborative efforts to boost up the present situation. The graphs clearly show that, volume of agricultural loan (crop, animals & fishery) is significantly increasing from fiscal year 2017/18; however its share compared to total loan outstanding of BFIs is still lower just around 7%. There is bright future for agriculture loan portfolio especially in post Covid situation. Thus, quality agriculture lending should be enhanced in coming days considering its huge import besides potentiality and source of livelihood for 60.4% Nepalese. Financial sector is not only responsible for the present situation; rather they are willing to increase this portfolio

Why financial sectors are not motivated in agriculture lending?

- **Lack of bankable agricultural entrepreneurs:** Majority of youths are not yet intrinsically motivated to agriculture sector and has not taken it as the profitable business. There is huge fungibility of agriculture loan diverting to other non-productive sector. Many farmers who are in real need of agriculture credit; are not coming to financial institution rather they preferred to non-formal or semi-formal financial sector or use low agricultural inputs. On the other side, financial institutions are not getting sufficient credit demand from bankable entrepreneurs.
- **High operating cost** (mainly due to small size loan volume, agri clients mainly scattered in far remote rural area, higher cost for loan documentation, fund management cost especially in remote area with no transportation facility-sometimes may have to manage fund through air-lift, project inspection, monitoring, supervision, loan collection and legal actions)
- **Higher risk** (mainly due to uncertainty of weather, climate change (increase in temperature, erratic monsoon, flood, draught, landslide, earthquake) impact of ongoing Covid, epidemic outbreak of disease & insect, uncertainty of market/price, relatively low profit, need of gestation period for few medium & long term repayment nature horticultural plants, increasing volume of overdue loan, higher loan loss provisioning)
- **Lack of effective agriculture insurance policy**, still its roll-out is very low or minimum just around 3% of the total agriculture household.
- **Mismatch of resources for agriculture lending.** Majority of deposit is short period (within 12 months) but agriculture/livestock lending needs medium to long term credit. Term deposit is relatively high cost but interest of agri loan is comparatively low
- **Loan loss provision** for interest receivable during grace period of medium & long term loan
- **Lack of effective coordination** among the stakeholders working for agriculture and rural development
- **Lack of financial/digital literacy among many agricultural entrepreneurs**
- **Lower priority** of local government for agriculture self-sufficiency and its export
- Lack of agriculture mechanization, still traditional production practices in many places
- Insufficient agricultural lending policies/ guidelines such as warehouse financing, factoring, leasing, mismatch on repayment cycle retrospective with crop cycle.
- Lack of support services: physical infrastructure (like irrigation, marketing, processing, warehousing, cold chain) technical advisory services,
- Agriculture not yet considered as prestigious and profitable enterprises by majority of youth generation

Role of Financial Institutions:

- Mapping of financial products & services like deposit, credit, digital financial services, other financial products and financial gap with the support of local body (rural municipality/ward officials, agriculture service center, veterinary center and other related officials like irrigation, marketing, research station, agri large processors, traders and such others)

- Mapping of prevailing agricultural groups, women groups, agricultural cooperatives, dairy cooperatives, agriculture traders, processors and agriculture service providers with the support of local bodies .
- Annual planning of agriculture credit for various actors of agriculture value chain financing i.e. traders of inputs, traders of outputs, processors, warehouse, cold storage, exporters, importers and producers. There should be strong linkages among producers, input traders, output traders, processors and traders .
 - More priority for commercial scale financing for agriculture farming/livestock/goat/fish ery/poultry:
 - Production
 - Mechanization
 - Processing
 - Trading (both inputs and outputs), export & import
 - Warehousing, chilling center
 - Lease/contract farming/production
- More priority to production, processing & trading of export oriented commodities like cardamom, coffee, orthodox tea and ginger.
- Priority to well skilled overseas returnees for replication of foreign learned best agricultural practices.
- Digital financial services including digital technical advisory services, digital monitoring system. As of mid-March 2021, the telephone density has reached 130.3 percent and density of internet subscribers has reached 82.8 percent. **(Economic Survey, 2078)**
- Provision of wholesale credit for potential microfinance financial institutions & viable agricultural cooperatives.
- Support in implementation of financial literacy, digital literacy, linkage with market actors, entrepreneurship development and other essential training programs for farmers and agriculture entrepreneurs.
- Implementation of financial/digital financial services with full coordination of local municipality and concerned stakeholders working in the municipality.
- Insurance should be mandatory for all agriculture/livestock projects; if possible weather index based insurance policy will be better.

Coordination with local body mainly for:

- Assurance of full technical support services through the agriculture/ livestock unit present in the local body.

- Coordination and linkages with the market actors and full assurance of availability of quality inputs and marketing of outputs.
- Identification of potential agri. pockets like cereals (paddy, maize, wheat and millet), vegetables, potato, fruits & flowers., off-season vegetables, livestock (goat, milking cow, buffalo), poultry, fishery, coffee, cardamom, ginger and such others.
- Identification of potential farming entrepreneurs, lease/contract farming.
- Identification of potential agriculture/livestock traders, processors, feed industry, hatchery, breeding resource centers, warehouse, cold storage, importers & exporters.
- **Coordination** with Prime Minister Agriculture Modernization Program (PMAMP) and other projects implemented in the local body with the support of government, donors and non-government agencies.
- Coordination with the designated “**Agriculture Insurance Company**” and support in effective implementation of agriculture insurance program..
- Mapping and coordination with overseas returnees; overseas worker and their family members.
- **Mechanization:** Local municipality should support with capital subsidy for mechanization of agricultural practices in their municipality. They should identify and select appropriate person for its operation & establishment of “**custom hiring centers**” along with management of operating guideline and recommendation for loan. ●

About author: Former Department Chief of ADBL.

कृषि कर्जा प्रवाहका विद्यमान चुनौती

बिजयराज पोखरेल

सामान्य अवस्थामा समेत देशको विकासका लागि राज्यले विभिन्न सेवा तथा सहूलियत प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ भने कोरोना जस्तो महामारीसँग जुधिरहेको वर्तमान अवस्थामा सरकारसँग नागरिकको अपेक्षा झनै बढेर जान्छ । यसक्रममा राज्यले लिएको बित्तीय नीतिलाई सघाउ पुऱ्याई अर्थतन्त्रका सबै क्षेत्रलाई गति प्रदान गर्ने दिशामा केन्द्रिय बैंकले अघि सारेको मौद्रिक नीतिको भूमिका उत्तिकै अहम् हुन्छ । अहिलेको विश्वव्यापी संकटले नागरिकको जीवन रक्षाका लागि स्वास्थ्यका साथै खाद्यसुरक्षाको सवालमा थप संवेदनशील हुनुपर्ने पाठ सिकायो । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा पनि एक किसिमले तिरस्कृत पेशाको मान्यता पाएको अवस्थामा “कृषि मूलश्वः जीवनम्” भन्ने विगतको भनाइलाई आत्मसात गर्नेपर्ने रहेछ भन्ने बोध भने सबैलाई गरायो । कृषिको महत्त्व बारे पुनःस्मरण गर्दै कृषिको व्यावसायीकरण र आधुनिकीकरणको विकल्प नरहेको ठहर कोरोना महामारी सुरु भए यताका बजेट र मौद्रिक नीतिमा प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीति कृषिक्षेत्रको सवालमा ऐतिहासिक थियो । कृषि वित्तको क्षेत्रमा धेरै महत्त्वपूर्ण र दूरगामी प्रभाव पार्ने खालका व्यवस्था गरिएको हुँदा यो मौद्रिक नीतिलाई धेरै कोणबाट कृषिमैत्री मौद्रिक नीतिको रूपमा चित्रण गरियो । कृषि र ग्रामीण विकासका लागि वित्तीय पहुँच पुऱ्याउन २०२४ सालमा स्थापित कृषि विकास बैंकलाई २०६२ सालमा वाणिज्य बैंकमा रूपान्तरण गरिएपश्चात कृषि वित्त क्षेत्र लगभग नेतृत्वविहीन अवस्थामा रहेको थियो । कृषि विकास बैंकलाई कृषि वित्त क्षेत्रको

अगुवा बैंकको जिमेवारी सुम्पेर विगतमा भएको त्रुटीलाई सच्याउने सराहनीय प्रयास मौद्रिक नीतिले गर्‍यो । कृषि विकास बैंकलाई कृषि कर्जाको अगुवा बैंकको जिमेवारी दिने लगायत कृषि कर्जाको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण कार्यक्रमहरूको घोषणा मौद्रिक नीतिले गरेको छ । उक्त नीति अनुरूप अब वाणिज्य बैंकहरूले २०८० असार मसान्तसम्म कृषि क्षेत्रमा आफ्नो कूल कर्जा लगानीको न्यूनतम १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनमार्फत लागू समेत भइसकेको छ । यस अघि १० प्रतिशत रहँदा कृषि कर्जा प्रवाहमा असहजता रहेको अवस्थामा वाणिज्य बैंकहरूका लागि १५ प्रतिशतको व्यवस्था थप चुनौतीपूर्ण हुने देखिन्छ ।

मौद्रिक नीतिले कृषि बैंकले जारी गर्ने कृषि बन्ड खरिदमा कृषि कर्जा सीमाको गणनाको व्यवस्थाले वाणिज्य बैंकहरूलाई केही राहत त हुने छ । तथापि कृषि बन्डको खरिद-बिक्री कृषि बैंकको कृषि कर्जा प्रवाह गर्ने क्षमतामा निर्भर रहने हुँदा यसबाट मात्र तोकिएको कृषि कर्जा सीमा कायम गर्न सकिने सम्भावना नरहेकोले बैंकहरू आन्तरीक संयन्त्रलाई चुस्तदुरुस्त बनाउनु पर्ने अभिराबाट उनमुक्ति पाउने सम्भावना भने देखिँदैन । यसका साथै कृषि कर्जा प्रवाहमा अन्य विविध चुनौतीहरू पहिचान गरी निराकरण गर्न सकिएमात्र नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको अपेक्षा पूरा हुन सक्दछ ।

नेपाल सरकारले फलफूल खेतीमा विशिष्टीकरण एवं ब्यवसायिकरण गर्नका लागि आ.व. २०७३/७४-२०८२/८३ लाई फलफूल दशक घोषणालाई सघाउ पुऱ्याउन आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मौद्रिक नीतिमा व्यावसायिक रूपमा खेति

अहिलेको विश्वव्यापी संकटले
नागरिकको जीवन रक्षाका लागि
स्वास्थ्यका साथै खाद्यसुरक्षाको
सवालमा थप संवेदनशील
हुनुपर्ने पाठ सिकायो । नेपालको
परिप्रेक्ष्यमा पनि एक किसिमले
तिरस्कृत पेशाको मान्यता
पाएको अवस्थामा “कृषि मूलश्वः
जीवनम्” भन्ने विगतको भनाइलाई
आत्मसात गर्नेपर्ने रहेछ भन्ने बोध
भने सबैलाई गरायो ।

गरिने एक दर्जन जति फलफूल बालीहरू खेतीको कर्जामा पहिलो वर्ष ०.२ प्रतिशत र दोस्रो वर्ष ०.६ प्रतिशत मात्र कर्जा नोकसानी गर्नुपर्ने व्यवस्थाले फलफूल जस्तो दीर्घकालीन प्रकृतिको बालीमा लगानी गर्न बैंकहरूलाई केही सहजता प्रदान गरिएको थियो । यसैगरी चालू आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा फलफूल, मसला, जडिबुटी लगायतका दीर्घकालीन कृषि परियोजनामा प्रवाह हुने कर्जाको ग्रेस अबधिमा पाकेको ब्याजलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले पुँजीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट दीर्घकालीन प्रकृतिका बालीहरू खेती गर्ने कृषकहरूलाई निश्चय पनि राहत मिल्ने छ । अर्कोतर्फ त्यस्तै सहूलियत कृषि कर्जा कार्यविधिमा अनुदान सुविधा अधिकतम ५ वर्षसम्म मात्र पाउने रहको हुँदा यसबाट फलफूल खेती र शीतघर जस्ता दीर्घकालीन परियोजनामा आशातित तवरमा कर्जा बिस्तार हुन सक्ने देखिँदैन ।

अहिलेको व्यवस्था अनुसार चालू पुँजी प्रकृतिका कर्जाहरूमा प्राप्त हुनुपर्ने ब्याज नियमित नभएको अवस्थामा त्यस्तो कर्जालाई ब्याज वक्यौता अवधिको आधारमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने रहेको तर बाली अनुसार उत्पादन चक्र फरक पर्ने हुँदा कृषकले निश्चय पनि बैकल्पिक स्रोतबाट ब्याज तिर्नुपर्ने हुन्छ । बैंकहरूको विद्यमान व्यवस्था अनुसार मासिक/त्रैमासिक ब्याज भुक्तानी गर्नुपर्ने कारण कृषकहरू ब्याज तिर्ने बैकल्पिक क्षमता नभएका कृषकहरू कर्जा लिनबाट बर्चित हुनुपर्ने अवस्था छ ।

एकीकृत निर्देशनमा भएका चालू पुँजी व्यवस्थाले पनि कृषि व्यवसायलाई यथोचित तवरले संबोधन गर्न सकेको छैन । उद्योग तथा अन्य व्यापार ब्यावसायमा उत्पादन क्षमता, प्रशोधनमा रहने दिन, मौज्दात तथा पाउनु पर्ने भुक्तानी आदिको आधारमा चालू पुँजी गणना गरिन्छ । कृषि तथा पशुपंछी पालन व्यवसायको उत्पादन चक्र फरक प्रकृतिको हुने भएकोले चालू पुँजी गणना अन्य व्यवसायसँग ठ्याक्कै मेल खाँदैन । बालीको चक्र अनुसार वीउ, मल, विषादी, सिंचाई एवं अन्य चालू पुँजी प्रकृतिका उत्पादनका सामग्रीहरू प्रयोगमा ल्याइने भएकोले कृषि व्यवसायको चक्र र उत्पादन लागतको आधारमा चालूपुँजी निर्धारणको ब्यावस्था गरिनु पर्दछ । अहिलेको एकीकृत निर्देशनले एक वर्षभन्दा बढी ग्रेस अवधि प्रदान गर्नुपर्दा कारण र आधार खुलाई प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था त गरेको छ तर कर्जा स्वीकृतिको समयमानै माथिल्लो अधिकारीबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने हुँदा यसले साना कृषकहरूका लागि कर्जा प्रवाह प्रक्रिया लम्ब्याउने काम मात्र गरेको छ । यस विषयमा कृषिको प्रकृति अनुसार ग्रेस अवधिको व्यवस्था एकीकृत निर्देशनमै तोक्न उपयुक्त हुन्छ ।

कृषि प्राकृतिक रूपले निकै जोखिमपूर्ण व्यवसाय हो । त्यस कारण यसलाई विशेष प्रकारको संरक्षण चाहिन्छ । जोखिम न्यूनीकरण गर्ने सन्दर्भमा कृषि विमाको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ । कृषि विमाको प्रिमियमा राज्यले ७५ प्रतिशत अनुदानको व्यवस्था गरे पनि कृषि विमाको पहुँच सर्वसुलभ हुन सकेको छैन । विमाको पहुँच २२ प्रतिशत जनतामा पुगेको भनिए तापनि कृषि विमा बिस्तारमा थप प्रयासको खाँचो यथावत छँदैछ । विभिन्न प्राकृतिक प्रकोपाबाट कृषि क्षेत्र निरन्तर प्रभावित हुने भएकोले कतिपय कर्जाका प्रवधानहरू कृषि व्यवसायमा सान्दर्भिक नहुन सक्छन् । नेपालमा २०६५ साल यता बर्डफ्लु रोगका कारण कुखुरापालन व्यवसाय संकटग्रस्त हुँदा राष्ट्र बैंकले बर्डफ्लुका कारण प्रभावित कर्जाको हकमा एक पटकलाई ऋणीको ऋण तिर्ने लिखित योजना, धितो सुरक्षणको पर्याप्तता र भविष्यमा ऋण तिर्ने सक्ने क्षमताका आधारमा कर्जा पुनरसंरचना वा पुनरतालिकीकरण गर्न सकिने र यस्तो कर्जाहरूलाई असल कर्जाको रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिने व्यवस्था एकीकृत निर्देशनमा रहदैआएको छ । विभिन्न विपत र रोगब्याधको सामना कृषकहरूले निरन्तर गरिरहनुपर्ने हुँदा जोखिमको अवस्थाको आधारमा कृषिका अन्य उपक्षेत्रमा पनि कर्जा पुनरतालिकीकरण, पुनरसंरचना र शकांस्पद व्यवस्थामा लचकता अपनाउनु पर्ने हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको वर्तमान निर्देशनमा इजाजत पत्र प्राप्त बाहेक अन्य प्रचलित कानून बमोजिम बचत परिचालन तथा कर्जाको कारोवार गरिरहेका संस्थाहरूमा निक्षेप राख्न तथा कर्जाको कारोवार गर्न नपाइने व्यवस्थाका कारण कृषि क्षेत्र सम्बद्ध सहकारीमा कर्जा प्रवाह बाधक बनेको छ । सहकारीलाई विपन्न वर्गको परिभाषामा टेकेरमात्र कर्जा प्रवाह गर्न सकिने हुँदा बैंकहरूले ठूलो कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने अवस्था छैन । कृषिमा सहकारीकरण बिना ब्यावसायिक कृषि अपेक्षित तवरले अगाडि बढ्न नसक्ने हुँदा कृषिका विषयगत सहकारीको कर्जा कारोवारलाई विशेष व्यवस्था गर्नुपर्ने खाँचो देखिन्छ ।

विद्यमान व्यवस्था अनुसार सहकारीबाट कर्जा कारोवार गर्ने कृषकहरू सहूलियतपूर्ण कर्जाबाट बर्चित छन् । अर्भ रु. १० लाखभन्दा कमका कर्जाको कारोवार लघुवित्त र सहकारीबाट गर्न सके वाणिज्य बैंकहरूको बोझ कम भइ ठूला ब्यावसायिक कृषि कर्जामा केन्द्रित हुन सहयोग पुग्ने हुन्छ । हालको सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यविधिमा १० लाख कर्जामाथि संस्था हुनुपर्ने रहेकोले वास्तविक कृषकलाई कृषि कर्जामा सहज पहुँच दिन यो सीमालाई बढाइनु पर्ने र सम्पूर्ण कागजी प्रक्रिया सम्वन्धित वडा र स्थानीय बैंकबाटै टुङ्गिने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

साना कृषकहरूलाई प्रवाह गरिने कर्जा विधि सरलीकृत हुनुपर्छ । उनीहरूलाई झंझटिलो कागजि प्रक्रियाहरूमा अल्फाउँदा माटोमा सँधै मरिमेटर गरिखाने वर्गले कर्जा नपाएको गुनासो सँधै आइरहन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांक अनुसार गत आ.व. २०७८/७९ को कार्तिक मसान्तसम्ममा कूल लगानीमा रहेको कर्जा ४५ खर्ब ४५ अर्ब ३४ करोड ७९ लाख मध्ये कृषि क्षेत्रमा ३ खर्ब ५७ अर्ब ४२ करोड ८५ लाख बक्यौता रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी सहूलियतपूर्ण कृषि कर्जा अन्तरगत कर्जाग्राही संख्या ५५,९९६ रही कर्जा बक्यौता ९ खर्ब ३० अर्ब २३ करोड ३८ लाख रहेको छ । नेपाल सरकार र नेपाल राष्ट्र बैंकले सहूलियतपूर्ण कृषि कर्जाको बिस्तारमा जोड दिइरहँदा ५५ हजारको हाराहारीमा मात्र कर्जा ग्राहकको संख्या हुनुले साना किसानसम्म यो कर्जाको पहुँच पुग्न नसकेको स्पष्ट हुन्छ । अर्कोतर्फ साना किसानको बाहुल्यता रहेको हाम्रो कृषिको परिवेशमा कृषि कर्जा बिस्तार मात्रले किसानलाई झन गरिबीतर्फ धकेल्न सक्ने भएकोले कृषकहरूलाई एकीकृत रूपमा सम्पूर्ण आवश्यक सेवाटोकासाथै उत्पादनको मूल्यमा सुनिश्चितता प्रदान गर्न सके मात्र कृषकको लगानीले सार्थकता पाउँछ ।

यसैगरी बैंकहरूले संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि नगरी प्रभावकारी कृषि कर्जा प्रवाहको सम्भावना देखिँदैन । २०७४ अषाढसम्म कृषि र उर्जा क्षेत्रमा १५ प्रतिशत लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहदाँ कृषि कर्जा लगानी गर्न नसकेको अवस्थामा अधिकांश वाणिज्य बैंकहरूलाई उर्जा क्षेत्र विकल्पको रूपमा रहेको थियो । नेपाल राष्ट्र बैंकको २०७४ श्रावण मसान्तको परिपत्रले १० प्रतिशत कर्जा कृषि क्षेत्रमा मात्रै प्रवाह गर्नुपर्ने भएपछि वाणिज्य बैंकका कर्मचारीहरू कृषि कर्जामा अभ्यस्त हुँदैछन् । गुणस्तरीय कर्जा प्रवाहका लागि वित्त र कृषि दुवै क्षेत्रमा दखल भएका कर्मचारीको आवश्यकता रहन्छ । बैंकहरूमा कृषि कर्जामा दखल भएका जनशक्ति न्यून रहेकाले कृषि कर्जा तालिमलाई ब्यापकता दिनुपर्ने आवश्यकता छ । यस अतिरिक्त हाम्रा कृषकहरूलाई पनि उद्यमशीलता, प्राविधि, वित्तीय साक्षरता जस्ता विषयमा ज्ञान तथा सीप अभिवृद्धि मार्फत व्यवसाय संचालनमा अग्रसर गराउन सकिने मात्र आशा गरे अनुरूपको कर्जा बिस्तार हुन सक्छ । यसका लागि गत आ.व. को मौद्रिक नीतिमा उल्लेख भए अनुसार कृषि विकास बैंकका तालिम केन्द्रमार्फत कृषि कर्जा तालिम बिस्तार गर्न आवश्यक संस्थागत एवं संरचनागत व्यवस्था गर्ने योजना चाँडो कार्यान्वयनमा ल्याउन जरुरी छ । तालिम केन्द्रको दिगो संचालनका लागि स्रोत अभाव हुन नदिन नेपाल राष्ट्र बैंकको अगुवाइमा बैंकहरूले सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तरगतको

निश्चित प्रतिशत खर्च गर्ने सहमति एकआपसमा जुटाउन सके उत्तम हुने छ ।

बैंकका कर्मचारीहरूले अहिले भेली रहेको समस्या भनेको कर्जा विश्लेषणका लागि आवश्यक विभिन्न वाली तथा पशुपंक्षीहरूको उत्पादन लागत सम्बन्धी जानकारीको कमी हो । कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले हरेक वर्ष बैंकले लगानी गर्नुपर्ने सबै वाली तथा पशुपंक्षीहरू पिच्छे क्षेत्रगत रूपमा उत्पादन लागत उपलब्ध गराई सहजीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । यसबाट कर्मचारीलाई कर्जा विश्लेषण गर्न सहज हुनुका साथै कर्जा लगानीमा एकरूपता र पारदर्शिता पनि कायम हुन्छ । यसैगरी कृषि कर्जाको नाममा जग्गा खरिद गर्ने परिपाटीलाई पनि दुरुत्साहित गरिनु पर्दछ । अन्यथा यसले अप्रत्यक्ष रूपले जग्गा ब्यवसायलाई पक्षपोषण गर्ने हुन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको वर्तमान एकीकृत निर्देशनलाई थप कृषि कर्जामैत्री बनाउन आवश्यक छ । कृषि बिधा आफैमा भेग विषय भएको र यसका उत्पादन प्रकृति नै फरकफरक रहने हुँदा यसलाई मध्यनजर गरी नीति बनाउन जरुरी छ । अहिलेको एकीकृत निर्देशन मूलतः व्यापार तथा उद्योग व्यवसायमा आधारित रहेको र कृषिका लागि कतिपय ब्यवस्थाहरू अप्रासङ्गिक हुनुका साथै कृषिका विविध पक्षहरूलाई समेट्न सकेको देखिँदैन । तसर्थ कृषि कर्जा कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउने हो भने कृषि क्षेत्रका लागि बेग्लै कर्जा निर्देशन जारी गर्न वाञ्छनीय छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
पूर्वविभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. आ.व. २०७७/७८ र २०७८/७९ को बजेट बक्तब्य, नेपाल सरकार, अर्थमन्त्रालय
२. आ.व. २०७७/७८ र २०७८/७९ को मौद्रिक नीति, नेपाल राष्ट्र बैंक
३. नेपालमा कृषि क्षेत्रको विकासमा वित्तीय सेवाको अवस्था, सम्भावना र चुनौती (२०६८), नेपाल राष्ट्र बैंक
४. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएका एकीकृत निर्देशन एवं परिपत्रहरू
५. बैंक समाचार (कृषि विकास बैंकको प्रकाशन) का विभिन्न अंकहरू

ADBL
HOME LOAN

कृषि विकास बैंक लि.का शाखा कार्यालयहरूमा सम्पर्क
गरी कर्जा लिनुहोस र ढुवकसँग आफ्नै घरमा बस्नुहोस ।

- ० घर निर्माण तथा खरिद गर्न
- ० घर मर्मत गर्न
- ० कम व्याज दर
- ० कम मारिजिन दर
- ० अधिकतम २० वर्ष सम्म
- ० सरल र शीघ्र निर्णय प्रक्रिया
- ० सम मासिक किस्ता (EMI)

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

सरल, सुरक्षित र स्मार्ट सेवाका लागि
कृषि विकास बैंक लिमिटेडमा
स्वागत छ ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

वैदेशिक सहायता र नेपालमा वैदेशिक सहायता परिचालनको अवस्था

मुक्तिराम आचार्य

१. विषय प्रवेश

मुलुकको समृद्धि र विकासका लागि लगानी र प्रविधिको अपरिहार्यता हुन्छ । कुनै पनि मुलुकको समृद्धिको आधार नै पुँजी निर्माण हो । यसका लागि राष्ट्रिय स्रोत र पुँजीको परिचालन गर्ने गरिन्छ तर विद्यमान अन्तर निर्भरतामा आधारित विश्वमा एउटा देश आफ्नो मात्र आन्तरिक स्रोतमा निर्भर भई समग्र विकास गर्न असम्भव प्रायः रहेको देखिन्छ । यसरी लगानीको आवश्यकता र विद्यमान राष्ट्रिय स्रोतको परिचालनमा रहने स्रोतको अन्तर (GAP) वैदेशिक सहायता परिचालनबाट पूरा गर्ने गरिएको छ ।

सरकारले विभिन्न प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको विकास तथा निर्माण गर्नका लागि बहुपक्षीय, द्विपक्षीय एवं क्षेत्रीय सहयोगहरू र विभिन्न विश्वव्यापी कोषबाट प्राप्त गर्ने वित्तीय, प्राविधिक एवं वस्तुगत सहायतालाई वैदेशिक सहायता भनिन्छ । यस्तो सहायता अन्तर्गत अनुदान, सहुलियत पूर्ण ऋण, परामर्श सेवा, वस्तुगत सहायता, कार्यक्रममा आधारित सहायता, टर्न कि (Turn Key) सहायता र परियोजना सहायता जस्ता वैदेशिक सहायताहरू रहेका छन् ।

नेपालमा सन् १९५० देखि नै वैदेशिक सहायता लिन सुरु गरिएको पाइन्छ । नेपालमा सर्वप्रथम अमेरिकी सरकारको सहायता सन् १९५२ बाट सुरु भएको देखिन्छ । नेपालले हाल द्विपक्षीय, बहुपक्षीय एवं क्षेत्रगत रूपमा विभिन्न दातृ निकायहरूबाट वैदेशिक सहायता लिइरहेको छ । देशहरूले सामान्यतया राष्ट्रिय बचतको अवस्थामा स्थायित्व ल्याउन, वैदेशिक मुद्राको परिवर्त्य अन्तर कम

गर्न, विभिन्न आयोजनाको निर्माणमार्फत पुँजी निर्माण र रोजगारी सृजना गर्न, नयाँ प्रविधि, ज्ञान र सिप भित्र्याउन समेत वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने गर्छन् । यसैगरी राष्ट्रिय संस्थाको क्षमता विकास गर्न र ठूला पूर्वाधारहरूको निर्माण एवं विकास गर्न समेत अन्तर्राष्ट्रिय सहायता लिने गर्छ । वैदेशिक सहायताले वित्तीय रूपमा स्रोत भित्र्याउने मात्र होइन, देशभित्र ज्ञान, क्षमता र नविनतम प्रविधि भित्र्याउन समेत सहयोग पुऱ्याउने हुन्छ । यसरी नेपालले मुलुकको समग्र विकासका लागि लिन लागेको सहायताको करिब ७ दशक पूरा हुन लागेको छ ।

वैदेशिक सहायताले वित्तीय रूपमा स्रोत भित्र्याउने मात्र होइन, देशभित्र ज्ञान, क्षमता र नविनतम प्रविधि भित्र्याउन समेत सहयोग पुऱ्याउने हुन्छ । यसरी नेपालले मुलुकको समग्र विकासका लागि लिन लागेको सहायताको करिब ७ दशक पूरा हुन लागेको छ ।

२. नेपालमा वैदेशिक सहायता सम्बन्धी कानूनी, नीतिगत संस्थागत व्यवस्था

वैदेशिक सहायता लिने, परिचालन गर्ने, लेखांकन गर्ने र यसको प्रतिफल जनसमक्ष पुऱ्याउने सम्बन्धमा नेपालमा विभिन्न कानूनी, नीतिगत र संरचनागत व्यवस्थाहरू रहेका छन् । नेपालको संविधान, २०७२ को राज्यका नीतिहरू अन्तर्गत

अर्थ, उद्योग र वाणिज्य नीतिले राष्ट्रिय हित अनुकूल हुने गरी निर्यात प्रवर्धन र पूर्वाधार विकास गर्न वैदेशिक पुँजी र प्रविधि परिचालन गर्ने, वैदेशिक सहायता लिन राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउने एवं त्यस्तो सहायता राष्ट्रिय बजेटमा नै समाहित गर्ने गरी लिने नीति लिएको देखिन्छ । यसैगरी नीतिगत रूपमा विदेशी लगानी नीति २०७१ र अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ कार्यन्वयनमा रहेका छन् ।

विदेशी लगानी नीति, २०७१ ले आर्थिक वृद्धि र

रोजगारीको सृजना गर्न प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी पुँजी, प्रविधि, सीप र ज्ञानलाई परिचालन गर्ने र खासगरी उत्पादनमुलक उद्योगहरूमा यस्तो लगानी केन्द्रित गर्ने नीति लिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ ले राष्ट्रिय विकासका प्रयासहरूमा विकास साभेदारहरूको पुँजी र प्रविधिलाई राष्ट्रको आवश्यकता र प्राथमिकताको आधारमा परिचालन गर्ने दिर्घकालीन सोच लिएको छ । यस नीतिले खासगरी वैदेशिक सहायता परिचालन गर्दा दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने, राष्ट्रिय नीति र प्राथमिकताका आधारमा स्रोतको परिचालन गर्ने, निकासीजन्य, रोजगारीका अवसरको सृजना गर्ने, देशको सन्तुलित विकास गर्ने क्षेत्रमा सहायता परिचालनमा जोड दिने नीति लिएको छ । सहायता प्राप्त गर्दा नेपालको राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा आबद्ध भई आउने सहायतालाई प्राथमिकता दिने र सबै सहायता यस्तो प्रणालीमा ल्याउने गरी सहायता लिने नीति सरकारले राखेको देखिन्छ । यसैगरी पन्ध्रौँ आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले समेत वैदेशिक परिचालन गर्दा प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा परिचालन गर्ने र प्रतिफलयुक्त क्षेत्रमा मात्र लिने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ ।

वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालय (अन्तर्राष्ट्रिय सहायता समन्वय महाशाखा) ले नेतृत्वदायी भूमिका खेलेको हुन्छ । यसका साथै सम्बन्धित मन्त्रालयहरू, लगानी बोर्ड, कुटनैतिक निकायहरू, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, राष्ट्रिय विकास परिषद, राष्ट्रिय योजना आयोग जस्ता निकायहरू क्रियाशील हुन्छन् । नेपाल विकास मंच एवं नेपाल सहायता समूहको समेत वैदेशिक सहायता परिचालनमा भूमिका रहेको हुन्छ ।

३. वैदेशिक सहायताको आवश्यकता र महत्त्व

“सुखी नेपाली र समृद्ध नेपाल” बनाउने लक्ष्य पूरा गर्न र आर्थिक समृद्धिको आधार तयार गर्न देशमा उल्लेख्य स्रोत परिचालनको अपरिहार्यता हुने गर्छ । यसका साथै नेपालले गरेका विभिन्न राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, सहश्राव्दी विकास लक्ष्य, दिगो विकासको लक्ष्य बमोजिमका कार्यहरू पूरा गर्न राष्ट्रिय स्रोत परिचालनका साथै वैदेशिक सहायता परिचालनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । विगतमा वैदेशिक सहायतामार्फत नेपालले

आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधारमा ठूलो विकास गरेको छ । आर्थिक विकासमा विकासका पूर्वाधार निर्माण गर्ने, शिक्षा तथा स्वास्थ्य एवं समावेशी क्षेत्रको विकास गर्ने र सडक, सिँचाइ, उर्जा समेतको विकास गरेको छ । सहश्राव्दी विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने, आवधिक विकास लक्ष्य बमोजिमका क्रियाकलाप संचालन गर्न वैदेशिक सहायताको भूमिका रहेको थियो । संघीयताको कार्यान्वयनसँगै सबै क्षेत्रको सन्तुलित विकास गर्न, ठूला विकास आयोजना संचालनमार्फत आय र रोजगारी सृजना गर्न, पूर्वाधारको विकास गर्न र विकासको लाभ प्राप्त गर्ने जन-अपेक्षा पूरा गर्न स्रोतको महत्तम परिचालन गर्नुपर्ने अवस्था छ र सीमित आन्तरिक स्रोतबाट यो सबै विषयको सम्बोधन गर्न सम्भव नहुने हुँदा नेपालमा वैदेशिक सहायता परिचालनको आवश्यकता र सान्दर्भिकता अझ बढिरहेको देखिन्छ ।

४. वैदेशिक सहायताको प्राथमिकता प्रवृत्ति र हालको अवस्था

नेपालले विगत समयदेखि नै द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सहायता लिँदै आइरहेको छ । यस्तो विकास सहायता परिचालन गर्दा प्रतिस्पर्धात्मक सफलताको सिद्धान्त र कार्यान्वयन क्षमताका आधारमा गर्ने नीति लिएको छ । खासगरी वैदेशिक सहायता लिने र परिचालन गर्ने सम्बन्धमा बजेटरी सहायता नै सरकारको नीतिगत प्राथमिकता रहेको छ । यसरी प्राप्त हुने सहायतालाई राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकता अनुरूप संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा उपयोग गर्ने नीति सरकारले लिएको छ । संघीयताको कार्यान्वयन सँगै क्षेत्रगत सहायता

अवधारणा अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत आवश्यकता र क्षमताको आधारमा सरकारले सहायता परिचालन गर्ने समेत नीति रहेको छ । कार्यक्रममा आधारित सहायता सरकारको वैदेशिक सहायता परिचालनको तेस्रो प्राथमिकता क्षेत्र हो । यस अन्तर्गत कार्यक्रमका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा परिचालन गर्ने नीति रहेको छ । यसैगरी राष्ट्रिय योजनामा समावेश हुने अन्य आयोजना सहायता परिचालनको चौथो प्राथमिकतामा रहेका छन् । वैदेशिक सहायता परिचालन सम्बन्धमा पेरिस घोषणा (२००५) महत्त्वपूर्ण आधार हो जसले सहायता परिचालन गर्ने सवालमा सम्बन्धित देशले लिने स्वामित्व (Ownership),

दाताहरूको कार्यक्रमको उद्देश्यहरू स्थानीय प्रणालीसँग तादात्म्यता (Alignment), दोहोरोपना हटाउने सहायता एकीकरण गर्ने (Harmonization), नतिजा प्राप्त गर्ने कार्यक्रम (Managing for Results) र दाता र सम्बन्धित देश संयुक्त रूपमा जवाफदेही हुने (Mutual Accountability) जस्ता महत्वपूर्ण विषयहरू समेटेको छ । यसैगरी Accra Agenda of Action(AAA,2008) ले Ownership, Inclusive Partnership, Delivering result र Capacity Development लाई सहायता परिचालनका आधार मानेको छ भने बुसान घोषणा-पत्र समेत सहायता परिचालन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मार्गदर्शन हो । अतः संसारका सबै देशहरूले यिनै आधारमा सहायता परिचालन गरेका छन् भने नेपालको वैदेशिक सहायता परिचालन नीति तर्जुमा एवं कार्यान्वयनमा समेत यही पेरिस र आक्रा घोषणाका विषयहरू अंगालिएको छ ।

नेपालमा वैदेशिक सहायताको सम्बन्धमा समग्र सूचना तथा तथ्यांकीय विश्लेषणसहित अर्थ मन्त्रालयले विकास सहायता प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने गरेको छ । अर्थ मन्त्रालयले सार्वजनिक गरेको Development Co-operation Report का अनुसार

कूल सहायतामध्ये सन् २०१८/१९ मा ७९% सहायता विद्यमान सरकारको प्रणाली मार्फत आएकोमा २०१९/२० मा बढेर यो ८३.५% पुगेको छ, जुन सुखद विषय हो । यसले सरकारको सहायता प्राप्त गर्ने र उपयोग गर्ने प्रणाली सुधार भएको संकेत गरेको छ । विगत दश वर्षको सहायता परिचालनको अवस्थालाई हेर्दा नेपालको कूल गाहस्थ उत्पादन (GDP) को तुलनामा औषत ६ प्रतिशतको हाराहारीमा देखिन्छ, यस्तो अनुपात २०१०/११ मा ५.६९ प्रतिशत रहेकोमा २०१९/२० मा ६.१७% रहेको छ। GDP मा भएको वृद्धि र वैदेशिक सहायताको वृद्धि अनुपात समान करिब समान रहेको अवस्था देखिन्छ । यसैगरी वार्षिक बजेटमा सहायताको अंश २०१०/११ मा २६ प्रतिशत रहेकोमा २०१९/२० मा २३ प्रतिशत र २०१२/१३ मा सबैभन्दा कम १३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ, यसबाट नेपालको विकास बजेटको अधिकांश हिस्सा र कूल बजेटको करिब एक चौथाई सहायतामा निर्भर रहेको देखिन्छ ।

सन् २०१८/१९ वैदेशिक सहायताबाट ६०% ऋण सहयोग, २७% अनुदान र १३% प्राविधिक सहायताको अंश रहेकोमा सन् २०१९/२० मा ऋण सहयोगको अंश

बढेर ६९.९%, अनुदानको अंश घटेर १८.७% र प्राबधिक सहायता ११.३% पुगेको देखिन्छ । यस तथ्यांकले वैदेशिक सहायतामा अनुदानको अनुपात घट्दै गइरहेको, ऋण सहायता बढ्दै गएको र प्राविधिक सहायताको अंश समेत अपेक्षित रूपमा घटाउन नसकेको स्पष्ट देखिन्छ । सरकारी नीति र प्राथमिकता बमोजिम नै बजेटरी सहायता गत वर्षको तुलनामा १५.२ प्रतिशतबाट बढेर ३६.९ प्रतिशत पुगेको छ, जुन सुधारको राम्रो संकेत हो । पछिल्लो समय बहुपक्षीय सहायता परिचालनको योगदान बढिरहेको छ । बहुपक्षीय दाताहरूमा विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक, यूरोपियन युनियन जस्ता दाताको हिस्सा आधाभन्दा धेरै छ भने द्विपक्षीयमा चीन, बेलायत, जापान, अमेरिका र भारतको हिस्सा बढी रहेको छ । यसैगरी २०१९/२० मा मुख्य १० वटा दाताहरूको सहयोगको अंश ९५ प्रतिशत र बहुपक्षीय सहयोगको अंश करिब ७१ प्रतिशत

रहेको छ । यसरी सहायता गर्ने निकायहरू संख्यात्मक रूपमा धेरै देखिए पनि सहयोगको मुख्य अंश सीमित दाता र खासगरी बहुपक्षीय दाताहरूबाट भएको स्पष्ट देखिन्छ ।

सन् २०१८/१९ मा सबैभन्दा बढी सहायता परिचालन शिक्षामा

र त्यसपछि उर्जामा रहेकोमा सन् २०१९/२० मा नेपाललाई प्राप्त हुने कूल सहायतामध्ये सबैभन्दा बढी १६% स्वास्थ्यमा, वित्तीय सुधारमा करिब ११ प्रतिशत र हाउजिङ्ग, उर्जा र यातायातमा करिब ७ प्रतिशत रहेको छ । वैदेशिक सहायता मध्ये २०१८/१९ मा ६६% राष्ट्रिय तहमा र ३४% स्थानीय तहमा खर्च भएकोमा २०१९/२० मा सामान्य सुधार भई राष्ट्रिय तहमा ६३.५ र स्थानीय तहमा २६.५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसैगरी २०१८/१९ मा प्रदेशगत रूपमा हेर्दा प्रति व्यक्ति सहायताको खर्च हेर्दा सबैभन्दा बढी वाग्मती प्रदेशमा ४०.०९ सबैभन्दा कम प्रदेश नं. २ मा ७.४७ देखिन्छ । यसरी वैदेशिक सहायता अन्तर्गतको खर्चमा प्रदेशगत समानता देखिँदैन । गण्डकी प्रदेशमा ३३.६८, कर्णालीमा ३४.४८, प्रदेश नं. १ मा १०.२४, लुम्बिनी प्रदेशमा १३.३१ र सुदूरपश्चिममा १४.२९ रहेको तथ्यांक देखिन्छ ।

वैदेशिक सहायताको परिचालनमा Aid Fragmentation को अवस्था भने सन्तोषजनक पाइँदैन । विभिन्न साना आयोजना तथा धेरै निकायसँग काम गर्ने दाताहरूको संख्या उल्लेख्य रहेको छ । २०१९/२० मा औषतमा ७ वटा मन्त्रालयसँग एउटा दाताको कार्यक्रम

**सरकारी नीति र प्राथमिकता
बमोजिम नै बजेटरी सहायता गत
वर्षको तुलनामा १५.२ प्रतिशतबाट
बढेर ३६.९ प्रतिशत पुगेको छ, जुन
सुधारको राम्रो संकेत हो ।**

पाइन्छ भने कुनै दाताले २५ वटा निकायहरूसँग समेत काम गरेको देखिन्छ । खासगरी स्थानीय विकास र शिक्षा लगायतका क्षेत्रमा Aid Harmonization गर्ने काम सुरु भएको छ । यसलाई अन्य सबै क्षेत्रमा बिस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. वैदेशिक सहायता परिचालनमा देखिएका समस्या

सहायताको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा खर्च गर्न नसकिनु : वैदेशिक सहायताको अहिलेको प्रवृत्ति परिवर्तन भएको छ । ऋण सहायताको अंश बढ्दै गएको छ, यस्तो ऋण सरकाको दिर्घकालीन दायित्व नै हो । अतः नेपालको यस्ता आयोजनाको राम्रो तयारी नहुने र कमजोर क्षमताको कारण समेत यसरी प्राप्त हुने ऋण सहायता सरकारको प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा केन्द्रित गर्न सकिएको छैन ।

राष्ट्रिय प्रणाली मार्फत सबै सहायता प्राप्ति नहुनु: अन्तर्राष्ट्रिय सहायता परिचालन नीतिले वैदेशिक सहायता परिचालन गर्दा राष्ट्रियमार्फत नै प्राप्त गर्ने, बजेटरी सहायताको अंश बढाउने नीति लिए तापनि अझ करिब १६.५ प्रतिशत सहायता राष्ट्रिय प्रणालीमा आउन सकेको छैन । यसले सहायता परिचालनमा मुलुकको प्रणालीको सट्टा वैकल्पिक प्रणाली प्रयोग गर्नाले कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्यांकनमा समानान्तर सस्था बनाउने हुँदा खर्चमा दोहोरपना, राष्ट्रिय स्वामित्व कमजोर हुने र स्वामित्व समेत कमजोर रहन्छ ।

दाताउन्मुख वैदेशिक सहायता: सामान्यतया सहायता प्राप्त गर्ने देशले आफ्नो प्राथमिकता र आवश्यकताका लागि सहायता लिने गर्छन् । तर सहायता प्राप्त गर्ने र खर्च गर्ने सम्बन्धमा रहने दाताहरू शर्त समेत मान्नु पर्ने बाध्यात्मक कारण दाता उन्मुख सहायता स्वीकार गर्ने अवस्था समेत देखिन्छ ।

आयोजना व्यवस्थापन कमजोर हुनु: सहायता परिचालन गर्नु भनेको अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्नु हो । नेपालमा आयोजना सुरु गर्नुपूर्वको तयारी नहुँदा काम ढिला सुरु हुने, आयोजनामा जनशक्ति व्यवस्था कमजोर हुँदा समयमा सम्पन्न नहुने, अन्तरनिकाय समन्वय कमजोर हुँदा समय बढ्ने र अन्तमा लागत बढ्ने गै सुरुमा वित्तीय रूपमा Viable देखिएको परियोजना सम्पन्न हुने बेला अपेक्षित प्रतिफल नदिने हुन जान्छ । यसरी वैदेशिक सहायता परिचालनबाट अपेक्षित नतिजा हासिल हुन सकेको छैन ।

प्रतिबद्धता र प्राप्तिको बीचमा अन्तर हुनु: नेपालमा वैदेशिक सहायताको प्रतिबद्धता र प्राप्ति बीचमा अन्तर

देखिएको छ । यसले विभिन्न आयोजनाहरू लामो समयसम्म होल्ड हुने, समयमा सम्पन्न गर्न वा अन्य स्रोत वा दातासँग छलफल गर्न समेत नसक्ने हुन जान्छ । अत प्रतिबद्धता र प्राप्तिको अन्तले समय लगानी र योजना नै प्रभावित भएका छन् ।

Donor Fragmentation विद्यमान रहनु : लक्ष्य बमोजिमको नतिजा हासिल गर्न स्रोतको एकीकृत परिचालन गर्नु पर्छ । हाल विभिन्न दाताहरूले धेरै निकाय सँग काम गर्ने, एउटा क्षेत्र र योजना मा धेरै दाता को स्रोत परिचालन हुँदा दोहोरपना रहने र उत्तरदायित्व कमजोर हुने गरेको अवस्था छ। स्रोत परिचालनको सवालमा यो एउटा समस्या नै हो ।

नीतिको पालना कमजोर हुनु : नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय तहमा विभिन्न प्रतिबद्धता र आयामहरूलाई समेटेर नीति सार्वजनिक गरेको छ । नीति आफैमा राम्रो रहेको छ तर सहायता परिचालन भने अपेक्षित सफल देखिँदैन ।

वैदेशिक सहायताले नेपालमा स्थानीय स्रोतको कम महत्त्व दिएको, परनिर्भरता बढाएको, गैससहरूलाई समानान्तर सरकारको रूपमा प्रस्तुत गरेको, भ्रष्टाचार बढाएको र दाताहरू बढी हाबी भएको जस्ता समस्याहरू देखिएका छन् ।

६. वैदेशिक सहायता परिचालनमा सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू

- नेपालमा वैदेशिक सहायता परिचालन नीतिमा रहेको लक्ष्य र उद्देश्य अनुरूप सहायता प्राप्त गर्ने : नीतिले आफैमा उद्देश्य,समग्र विषय, प्राथमिकता र क्षेत्र तोकेको छ । यसै नीति बमोजिम पूर्व तयारी गर्ने र सहायता परिचालन गर्न सक्नु नै पहिलो सुधार हो ।
- राष्ट्रिय प्राथमिकतामा मात्र सहायता लिने : आवधिक योजना एवं क्षेत्रगत योजनाहरूले विकास लक्ष्य स्पष्ट तोकेका छन् । स्वदेशी पुँजी एवं स्रोतबाट कार्यान्वयन सम्भव नभएका र राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरूमा मात्र सहायता परिचालन गर्ने रणनीति आवश्यक छ । यस्ता आयोजनाले पुँजी निर्माण, रोजगारी शृजना एवं राष्ट्रिय विकासमा योगदान गर्न सक्दछन् ।
- आयोजना व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउने: वैदेशिक सहायता मार्फत परिचालन गर्ने सम्भावित आयोजनाहरूको आयोजना बैंक बनाउने, आर्थिक प्राविधिक र वातावरणीय विश्लेषण आवश्यक छ । यसका लागि ठूला योजना संचालन गर्ने सवालमा राजनैतिक बुझाइमा एकरूपता समेत देखियो ।

- सहयोग लिने सम्बन्धमा वार्ता तथा सौदाबाजी क्षमता बढाउने: सहयोग गर्ने दाताहरूमा स्वाभाविक रूपमा आफ्ना स्वार्थ र शर्त हुन्छन् । वैदेशिक सहायता लिने सम्बन्धमा नेपालको नीति, सहायता परिचालनको उद्देश्य र अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता बमोजिम वार्ता टोलीको क्षमता बढाउनु अपरिहार्य छ । यसका लागि विज्ञ तथा अनुभवी व्यक्तिको पहिचान जिम्मेवारी आवश्यक छ ।
- सहायता परिचालन क्षमता बढाउने : आयोजना व्यवस्थापन, खरिद व्यवस्थापन, क्षमता विकास र पूर्व तयारी गरेर सहायताको परिचालन क्षमता बढाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- वैदेशिक सहायतामा प्राविधिक सहायताको पक्ष घटाउने
- वैदेशिक सहायता परिचालन गर्दा राष्ट्रिय प्रणालीबाट लिने र बजेटरी सहायतालाई प्राथमिकता दिने,
- सहायताको रूपमा प्रविधि र सीप भित्र्याउन Donor Harmonize र Basketing गर्ने र सहायतामा रहने दोहोरोपना हटाउने,
- सहायता परिचालनमा राष्ट्रिय स्वार्थ (Interest) मा सौदाबाजी नगर्ने दाताहरूबाट अनावश्यक रूपमा शर्त रहने सहयोग स्वीकार नगर्ने,
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वयात्मक रूपमा सहायता परिचालन गर्ने, तुलनात्मक लाभका क्षेत्रमा मात्र सहायता परिचालन गर्ने,
- सहायता परिचालन, अनुगमन मूल्यांनमा दाताहरूबाट बनाउन खोज्ने समानान्तर संरचनाको ठाउँमा विद्यमान सरकारका संयन्त्र मार्फत नै गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- ठूलो सुधारका बाबजुद पनि केही अंश राष्ट्रिय प्रणालीमा आउन सकेको छैन, अतः सबै सहायता राष्ट्रिय प्रणालीबाट नै प्राप्त गर्ने

हाल नेपालमा संघीयताको कार्यान्वयनसँगै तीन तहकै सरकारका संरचना, कानूनसहितको आधार निर्माण भएकोले विकासका लागि सहायता परिचालन गर्न अवसरको रूपमा समेत रहेको छ । नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता

परिचालन नीतिले राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताहरू स्पष्टसँग तोकेको छ, नेपालमा आयोजना बैंक निर्माण गर्ने कार्य सुरु भएको छ, दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न देश प्रतिबद्ध रहेको छ । देशमा पूर्वाधारको निर्माण गर्न, औद्योगिक विकासमार्फत रोजगारीको सिर्जना गर्न र सामाजिक विकासका लागि वैदेशिक स्रोतको अपरिहार्यता अझ बढेको देखिन्छ । मुलुकलाई अल्पविकसित मुलुकबाट विकासशील मुलुकको रूपमा ग्राजुएसन गर्न, दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने र २०३० सम्म मध्यम आय भएको मुलुकमा लैजान स्रोतको महत्तम परिचालन गर्नु जरुरी पर्छ । विद्यमान नीतिगत, संरचनागत र प्रणालीको प्रयोग गर्दै वैदेशिक सहायता परिचालनबाट आर्थिक समृद्धि र गरिबी न्यूनीकरण गर्ने दिशामा वैदेशिक सहायताको योगदान कोशेढुंगा साबित हुन सक्दछ । ●

लेखक अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत
उपसचिव पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान, २०७२, कानून किताब व्यवस्था समिती
- पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१), राष्ट्रिय योजना आयोग
- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६, अर्थ मन्त्रालय
- वैदेशिक लगानी नीति, २०७२, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय
- Development Cooperation report, २०१८/१९, Ministry of Finance
- Development Cooperation Report २०१९/२०२०, Ministry of Finance, December, २०२१
- Business of Bureaucracy, Madhu Raman Acharya
- <https://www.oecd.org.dac.effectiveness.parisdeclaration>

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान एक परिचय

सुशीलप्रसाद आचार्य

विषय प्रवेश

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी अहिले समग्र विश्वको चासोको विषय बनेको छ । भूमिगत अर्थतन्त्रले विश्वव्यापी वित्तीय संरचनामा पार्ने असरको वजन बढिरहेको सन्दर्भमा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी निवारणमा सबैको ध्यान केन्द्रित भएको हो । सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी आपराधिक सञ्जालको भूगोल सीमाविहिन हुने भएकोले पनि यो कुनै एउटा मुलुकको मात्र नभएर अन्तर्राष्ट्रिय साभ्ना समस्याका रूपमा हेरिन थालिएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) भन्नाले गैर कानुनी कार्य गरी आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई कानुनी स्रोतबाट प्राप्त भएको देखाउने त्यस्तो सम्पत्तिको वास्तविक स्रोत लुकाउने, प्रकृति बदल्ने वा कारोवार छल्ने कार्यलाई बुझिन्छ । सामान्यतया कानुनतः वर्जित उपायहरू अवलम्बन गरी कमाएको कुनै पनि आम्दानीलाई विभिन्न बहानामा सम्पत्तिमा बदलेर चोख्याउने वा शुद्ध पार्ने वा कानुनी रूपमा योग्य बनाउने प्रयासलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण भनिन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण राज्य संयन्त्रको दुरुपयोग गरी विभिन्न जटिल एवं बहुचक्रीय प्रक्रिया अवलम्बन गरी गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी गैरकानुनी कार्यबाट आर्जित धन सम्पत्ति पहिचान गर्ने, कारवाही गर्ने र त्यस्ता आर्जन नियन्त्रण गर्ने एकीकृत प्रणाली सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण हो ।

व्यक्तिगत वा साङ्गठनिक रूपमा हुने आतंकवादी क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सहयोग गर्ने कार्यलाई आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी (Terrorist Financing) मानिन्छ । निश्चित क्षेत्र, वर्ग वा मुलुकमा मात्र सीमित नरहने यस्ता अपराधले राज्यको समग्र कानुनी, वित्तीय तथा सुरक्षा प्रणालीलाई कमजोर बनाई अपराध र अपराधीलाई नै थप शक्तिशाली बन्न थप मद्दत पुऱ्याउँछ । यस्ता आपराधिक क्रियाकलापले मुलुकको वित्तीय प्रणालीको स्वरूप, अस्तित्व, साख, सन्तुलन तथा विकासमा नकारात्मक असर पुऱ्याई अन्ततः विश्व वित्तीय प्रणालीमा समेत गम्भीर असर पुऱ्याउँछ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण राज्य संयन्त्रको दुरुपयोग गरी विभिन्न जटिल एवं बहुचक्रीय प्रक्रिया अवलम्बन गरी गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी गैरकानुनी कार्यबाट आर्जित धन सम्पत्ति पहिचान गर्ने, कारवाही गर्ने र त्यस्ता आर्जन नियन्त्रण गर्ने एकीकृत प्रणाली सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण हो ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण एवं आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीको प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण नभएसम्म मुलुकमा स्थिरता, स्थायित्व, विकास, समृद्धि तथा समुन्नतिको सुमार्ग तय गर्न कठिन हुने भएकोले विश्वका अधिकांश मुलुकहरूले यससम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत, संरचनागत र अनुसन्धानगत व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस्ता अपराधहरूको नियन्त्रण एवं निवारणका लागि निरोधात्मक, उपचारात्मक र

प्रवर्द्धनात्मक लगायतका सबै उपायहरू अवलम्बन गर्ने प्रयत्न भएको पाइन्छ ।

समस्याको गाम्भीर्यता मनन गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण एवं आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रबाट थुप्रै प्रयासहरू हुँदै आएका छन् । यसै सन्दर्भमा गठन भएको वित्तीय कार्यवाही कार्यदल (Financial Action Task Force-FATF)

ले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी मार्गदर्शनका रूपमा ४० वटा मापदण्डहरू सिफारिश गरेको छ । एसिया प्रशान्त क्षेत्रका मुलुकहरूबीच सम्पत्ति शुद्धीकरण एवं आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी कार्यमा साभा अवधारणा विकास गरी ऐक्यबद्ध भई कार्यवाही अगाडि बढाउन सहज गराउने उद्देश्यले एसिया प्रशान्त क्षेत्र समूह (Asia Pacific Group (APG) को समेत स्थापना गरिएको छ । सयुक्त राष्ट्र संघको तत्वावधानमा लागु औषध नियन्त्रण, आतंकवाद नियन्त्रण, भ्रष्टाचार निवारण, सङ्गठित अपराध नियन्त्रण लगायतका विभिन्न महासन्धिहरू सम्पन्न भएका छन् । दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठनस्तरमा समेत लागु औषध नियन्त्रण तथा आतंकवादको दमनका सम्बन्धमा क्षेत्रीय महासन्धिहरूको व्यवस्था गरिएको छ । त्यसैगरी बैकिङ्ग, बिमा, धितोपत्रसम्बन्धी क्षेत्रगत अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले समेत उल्लिखित अपराधहरू नियन्त्रण गर्न विभिन्न मापदण्डहरूको विकास गरेका छन् ।

हाम्रो मुलुक पनि सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी अपराधजन्य गतिविधिबाट मुक्त नभएकोले यसको निवारणका सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत, संरचनागत लगायतका विभिन्न प्रयासहरू भएका छन् । यिनै प्रयासको क्रममा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको गठन भई संचालनमा आएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको गठन र कार्यहरू

विभागको गठन

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ नेपालमा मिति २०६४ माघ १४ गतेदेखि लागू भएपश्चात् सर्वप्रथम सो ऐनमा भएको व्यवस्था कार्यान्वयन एवं सो ऐन बमोजिम सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी अनुसन्धान तहकिकात गर्न नेपाल राजपत्रमा मिति २०६५।४।२० मा प्रकाशित सूचना अनुसार राजस्व अनुसन्धान विभागलाई तोकिएको थियो । यसै बीचमा मिति २०६६ आश्विन २६ गतेदेखि सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण नियमावली, २०६६ समेत लागू भई सो समेत कार्यान्वयनमा आएको पाइन्छ । राजस्व अनुसन्धान विभागबाट राजस्व चुहावट नियन्त्रण ऐन लगायत भन्सार ऐन, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, आयकर ऐन र अन्तःशुल्क ऐन समेतको कार्यान्वयन

गरी राजस्व चुहावट नियन्त्रणको प्रमुख कार्यभार निर्वाह गरिरहेको अवस्थामा सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कार्य समेत गर्नु पर्दा कार्यबोझका कारण प्रभावकारी हुन नसक्ने ठानी सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ११ बमोजिम नेपाल सरकारको २०६८।०३।०१ को निर्णयानुसार अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको गठन भएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको विद्यमान संगठन संरचनामा हालै संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण सम्पन्न भई नयाँ संगठन संरचना कायम भएको छ ।

दीर्घकालीन सोच (Vision)

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीमुक्त समाज निर्माण गर्न प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्नु यस विभागको दीर्घकालीन सोच रहेको छ ।

ध्येय (Mission)

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको रोकथामका लागि आवश्यक कानुनी, संरचनागत, प्रक्रियागत र कार्यान्वयनगत व्यवस्था गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप राज्यको कानुनी, वित्तीय तथा सुरक्षा प्रणालीलाई थप सक्षम र सुदृढ बनाउन सम्बद्ध क्षेत्रसँग मिलेर काम गर्ने तथा खास गरेर यस सम्बन्धी अनुसन्धान तथा तहकिकात कार्य प्रभावकारी रूपमा सम्पादन गर्ने ।

मुख्य उद्देश्य (Main Objective)

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको रोकथाम, नियन्त्रण र अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य प्रभावकारी रूपमा सम्पादन गर्नु यस विभागको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

विभागका प्रमुख कार्यहरू (Major Functions)

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६६ र प्रचलित कानुनमा तोकिए बमोजिम सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागका प्रमुख कार्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउण्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४ अन्तर्गतको कसूरको अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्ने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धानका

- लागि समन्वयात्मक तथा प्रभावकारी संयन्त्र र उपायको अवलम्बन गर्ने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरसँग सम्बन्धित सम्पत्तिको पहिचान, रोक्का तथा जफत गर्ने उपयुक्त संयन्त्र, प्रक्रिया तथा उपकरणको व्यवस्था गर्ने,
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको प्रभावकारी रूपमा अनुसन्धान गर्न अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको कार्यविधि तयार गरी लागू गर्ने,
 - अन्तर्देशीय रूपमा हुन सक्ने अवैध सम्पत्ति वा कारोवारको पहिचान, रोक्का, जफत तथा सोको सूचना सम्बद्ध निकायबीच प्रवाह हुने उपयुक्त व्यवस्था गर्ने ,
 - कसूरको प्रकृति अनुसार आवश्यक भएमा अन्य सम्बन्धित निकाय वा क्षेत्रका विशेषज्ञ समेत रहने गरी संयुक्त अनुसन्धान टोली गठन गरी कार्य सम्पादन गर्ने ।
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान गर्ने जनशक्तिको व्यावसायिक दक्षता तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्य गर्ने ।
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी र सम्बद्ध कसूरको रोकथामका लागि आवश्यक कानुनी, संरचनागत, प्रक्रियागत र कार्यान्वयनगत व्यवस्था गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप राज्यको कानुनी, वित्तीय तथा सुरक्षा प्रणालीलाई थप सक्षम र सुदृढ बनाउन सम्बद्ध क्षेत्र (AML/CFT Regime) सँग मिलेर नियन्त्रण सम्बन्धी रणनीति तथा कार्ययोजनामा तोकिएका काम गर्न/गराउन मद्दत गर्ने ।
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागबाट गर्नुपर्ने प्रक्रियात्मक कार्यका लागि देहायको कार्य गर्ने:
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी उजुरी, सूचना एवं जानकारी प्राप्त गर्ने,
 - प्राप्त लिखित सूचना र शंकास्पद कारोवारको आधारमा त्यस्तो सूचनाको अभिलेख राख्ने,
 - खानतलासी गर्ने, कागजात कब्जा गर्ने, खाता रोक्का गर्ने, सम्पत्ति रोक्का गर्ने र अभियुक्त पक्राउ गर्ने,
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी सम्बन्धी प्राप्त उजुरी, सूचना एवं जानकारीका सम्बन्धमा प्रारम्भिक जाँचबुझ अधिकृत तोकने र जाँचबुझ सम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने,
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानीसम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान गर्न विभागका अधिकृत, अन्य सरकारी अधिकृत वा सार्वजनिक संस्थानका अधिकृत कर्मचारीलाई क्षमता र विशेषज्ञताको आधारमा अनुसन्धान अधिकृत तोकने र अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य गर्ने गराउने,
 - अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य सम्पन्न भएपछि कसूर देखिएमा सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयको निर्णय मुताबिक विशेष अदालत समक्ष अभियोजन पत्र दायर गर्ने,
 - सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानी निवारण गर्न सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
 - प्रचलित कानुन बमोजिम विभागले गर्ने गरी तोकिएका अन्य कार्यहरू गर्ने ।

विभागको इतिहास

- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनिलाउण्ड्रिङ) निवारणऐन, २०६४ -२०६४/१०/१४ मा जारी ।
- मिति २०६५/४/२० मा राजपत्रमा प्रकाशित सूचना अनुसार राजश्व अनुसन्धान विभागलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी कसूरको अनुसन्धान गर्ने निकायका रूपमा तोकिएको।
- मिति २०६८/३/१ को निर्णयले अर्थमन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको स्थापना।
- मिति २०७४/११/११ देखि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय अन्तर्गत रहेको ।

विभागको मुख्य कार्य

- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी उजुरी/सूचना प्राप्त गर्ने र सो को अभिलेखीकरण गर्ने
- उजुरीहरूको जाँचबुझ, अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी सम्बन्धी सचेतना प्रबर्द्धन गर्ने
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीको क्षेत्रमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पारस्परिकताको आधारमा समझदारी तथा समन्वय गर्ने ।
- Ongoing पारस्परिक मूल्यांकनमा सफलता प्राप्तिका लागि आवश्यक कार्य गर्ने ।
- सूचक संस्था, नियमनकारी निकाय तथा कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू विच आपसी सहयोग, समन्वय गर्ने ।

कानुनी व्यवस्था

- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनीलाउण्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४
- कसूरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का, नियन्त्रणरजफत) ऐन, २०७०
- पारस्परिक कानुनी सहायता ऐन, २०७०
- सपुर्दगी ऐन, २०७०
- सङ्कठित अपराध निवारण ऐन, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनीलाउण्डरिङ) निवारण नियमावली, २०७३

- पारस्परिक कानुनी सहायता नियमावली, २०७०
- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनीलाउण्डरिङ) निवारण (सूचीकृत व्यक्ति, समूह वा संगठनको सम्पत्ति वा कोष रोक्का) नियमावली, २०७०

संरचनागत व्यवस्था

- प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
- राष्ट्रिय समन्वय समिति: अन्तर निकाय समन्वय र नेपाल सरकारलाई सुभाष दिन -संयोजक सचिव
- सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग,
- कसूरजन्य सम्पत्ति व्यवस्थापन विभाग,
- नेपाल राष्ट्रबैंक, वित्तीय जानकारी इकाइ,

विभागको साङ्गठनिक संरचना

- महानिर्देशकको नेतृत्वमा ११७ जनाको जनशक्ति:
- ६८ जना निजामती सेवा बाट,
- प्रहरी उपरीक्षक सहित ४४ जना नेपाल प्रहरीबाट, (९ जना अनुसन्धानतर्फ र बाँकी सुरक्षातर्फ)
- राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग तर्फबाट ५ जना
- एक जना उप-महानिर्देशक
- १ वटा महाशाखा
- प्रशासन, नीति, योजना तथा अनुसन्धान महाशाखा
- विभिन्न ११ वटा शाखाहरू

लेखक रक्षा मन्त्रालयका उपसचिव हुनुहुन्छ ।

Bamboo based agroforestry: A prospect for enhancing the socioeconomic status of the rural community

Bishnu Maya K.C.

ABSTRACT

Bamboo based agroforestry model is a land-use system, which can contribute substantially to strengthen systems ability to cope with the adverse impacts of climate change and helps to enhance the livelihood status of deprived community. Bamboos are fast-growing perennial woody grasses mostly distributed in the tropical and subtropical mixed forests or as pure stands, and are generally cultivated in courtyard and farm lands. Agroforestry models of bamboo have been practiced in most of the countries. This practice is basically aimed at providing a sound ecological basis for increased crop and livestock productivity, more reliable economic benefits and greater biodiversity. However, little is known about the effect of bamboo based agroforestry model for a long term redevelopment of soil nutrients and upliftment of socioeconomic condition of rural communities. Therefore, this article attempted to provide an overview of the assessment of bamboo based agroforestry along with their contribution in ecological services and employment generation. It has been witnessed that bamboo based agroforestry models have improved socioeconomic level of deprived community across the country.

Key words: *Agroforestry, bamboo, carbon sequestration, socioeconomic, soil nutrients*

Introduction

Agriculture is the mainstay of most national economies of Nepal, and its development has

significant implications on food security and poverty reduction. Climate change and variability are considered to be one of the biggest threats to agriculture particularly for the developing countries where significant population depends on the agriculture sector (IPCC fifth assessment report). It is predicted that the rising temperatures, variability and the extreme events are going to reduce the consumable food calories up to 1% in prominent crops in several developing countries (Ray et al. 2019).

Agroforestry is a land-use system, which can contribute substantially to strengthen systems ability to cope with the adverse impacts of climate change. Besides carbon sequestration, it will also help to conserve the natural resources and to enhance farm productivity and profitability. Bamboo integration in the farming systems can be a sustainable source of income in the rural Nepal community due to their fastest growth nature and high adaptability in adverse climatic conditions. Reclamation of ravine lands and highly degraded lands has been reported through bamboo-based agroforestry models in India (Behari et al. 2000). The bamboo are integral part in traditional Himalayan landscape, land use system and domestic life while in the western world they are hallmark of an efficient and more balanced life style. However, in the countries like Nepal the orient familiarity has often bred a degree of contempt for bamboo, frequently belittled as the poor man's timber. Nevertheless, the use of bamboo for the livelihood of people continues with firm demand and high income. Undoubtedly, new uses are being found for bamboos as life style

change and that they have part to play providing additional resources for developing communities (Stapleton 1994). Indeed, bamboos are now one of the world most valuable and important non wood forest products. Their importance as both an internationally traded commodity, and as key resource for livelihood development and poverty alleviation, is increasingly being recognized (Lobovikov et al. 2007).

Bamboo plantation in agroforestry model is also a significant carbon sink and a key option to mitigate land degradation (Mera and Xu 2014) with their fast growth rate and high annual regrowth after harvesting. They are fast growing, renewable, widespread, low cost, environment enhancing resource with great potential to improve poverty alleviation and environment conservation. They can be utilized at all levels of industrial activity from small craft based industries to modern highly integrated plants. Bamboo industry is making important contribution in providing food, housing and income generation for 2.2 billion people in the world. Half of the world's population is involved in the use and trade of bamboo products. As the market for environment friendly green bamboo is growing, it is estimated that the world bamboo market will grow from its present size of USD10 billion to over 20 billion by 2015 (Xuhe 2003).

Bamboo as sustainable source of timber

Bamboos are strong source of non-timber forest products in the world. About 2.5 billion people rely on their economic benefit with a trade value of more than 2.5 billion US dollar per year (Lobovikov et al. 2007). As a part of vernacular architecture, bamboos have a long history of use in construction in Central and South America more particularly Southern Colombia and Northern Ecuador where bamboo (*Gaudua angustifolia*) has been extensively used in houses which have stood for 50-100 years. It has been boon to the unstable sites like steep slopes, earthquake prone areas or swampy coastal regions that are most frequently inundated (Gutierrez 2000). Hunter (2003) reported that bamboo houses remained erect after violent earthquake in Limon, Costa Rica in 1992 owing to the pliable nature of their construction.

Bamboo scrimber, an unprecedented structure composite, has been developed for producing strands, panel, floorings, structural components in houses, high quality furniture and structural lumbers for supporting loading components during construction of roofs, poles, etc. These engineered materials from bamboo differ from the existing various bamboo composites (Yue 2012). In countries with bounteous bamboo resources, some of the bamboo species are believed to be efficient structural material for many construction like low risk house, short span foot bridges, long span roofs and construction platforms. In south East Asia, especially in Hong Kong and Southern China, *Bambusa pervariabilis* and *Phyllostachys. pubescens* have been common materials for access scaffolds (Chung et al. 2002).

Additionally, quality of strength, light weight and flexibility make bamboo a viable alternative to tropical timbers which are also in short supply for furniture and building material industries.

- ❖ Bamboo is 17% Stronger in tensile strength than steel
- ❖ Bamboo is 27% stronger than Red Oak
- ❖ Bamboo is 13% harder than hard Maple
- ❖ Everything in wood can be produced from bamboo (Nath et al. 2009)

Poverty alleviation and employment generation

Bamboo based agroforestry systems are expected to open avenues for income streams by diversifying agroecosystems and offering multiple economic benefits from the sale of grains and vegetables from short duration crops, supply of fodder for livestock and the sale of processed bamboo culms as wood fuels, charcoal, timber or industrial raw materials (Mbow et al. 2014). They are an increasingly important economic asset in context to poverty eradication and economic and environmental development. The processing of bamboos ranges from the production of low-cost crafts and utensils to expensive and value-added commodities such as laminated panels, boards,

pulps, papers, mats, prefabricated houses, cloth, bamboo shoots (INBAR and FAO 2005) and many but important uses like fishing rods, flutes, fishing traps, handicrafts, walking sticks, packing cases for teas and fruits, cages for poultry, pipes for water supply and irrigation, cradles, yokes, bullock, carts, ladders, windows and sieving for cleaning grains.

It is obvious that developing bamboo resources helps reduce poverty, generate employment and sustain rural livelihood (Das and Thapa, 2011). Bajracharya et al. (2012) reported that bamboo enterprises play a pivotal role for boosting livelihood strategy for Pahari, one of the socially and economically disadvantaged groups dwelling in Badikhel, Nepal for decades. A bamboo handicraft manufacturer in an average earns NRs. 1000-5000 per month from cash sells of assorted handicrafts. As in rural areas of Nepal more than 30% of Nepalese people live under poverty line who cannot afford for brick-build houses, bamboo offers a good opportunity for eco-housing (Chowdhary 2007).

About 2.5 billion people throughout the world economically depend on bamboo, and international trade in bamboo amounts to about US \$ 2.5 million (Annonymus 2005). About 300 companies are involved around the world in production of various bamboo based products (Xuhe, 2003). Industrial activities based on Bamboo provide income, food and housing for over 2.2 billion people worldwide (Hunter, 2003; Embaye et al., 2005). Bamboo powder polymer composite, bamboo pallet for energy, vinegar for bathing, horticulture and agriculture purpose and charcoal are manufactured from the processing of bamboo wastes. In China, production of charcoal reached 0.14 million tons/yr in 2010. The bamboo charcoal can be further added in secondary processing units such as bamboo charcoal fibers and cloths, charcoal for adsorption and purification materials in handicrafts and improving the quality of sleeping materials, and endeavor are being made to fabricate bamboo carbon based lithium battery and conductive polymers (Nirala et al. 2017). Benton et al. (2011) reported that in the last two decades, bamboo sector in China transformed from a mostly

traditional, subsistence oriented cottage industry into a booming industry that valued US\$ 14 billion in 2010. This industrialization process went on parallel with transformations in both the mode of bamboo production and in the ownership of bamboo resource from public to private sectors. More than ten million Chinese farmers are estimated to be involved in bamboo farming (Chen 2003). The export market for bamboo shoots is very huge as fresh shoots are very popular in many regions. In China, bamboo industry provides many employment opportunities for society because there are over 5.6 million people directly associated to this industry where the production of bamboo flooring, bamboo based panels and bamboo charcoals reached 39.4 million m², 3.59 million tons and 0.14 million tons respectively (Yue 2012).

Possible bamboo based agroforestry model in Nepal

Possible bamboo based agroforestry models in Nepal

- (1) Bamboo and Moong,
- (2) Bamboo and Turmeric,
- (3) Bamboo and Coffee,
- (4) Bamboo and Ginger,
- (5) Bamboo and Soyabean
- (6) Bamboo and Saijun/Sitalchini,
- (7) Bamoo and Neem,
- (8) Bamboo and Kimboo and
- (9) Bamboo and Simal

Conclusion

Bamboo agroforestry model is suited to soils of low fertility and to degraded lands owing to the potential of many trees to grow on poor soils and their soil regenerative capacity. In view of the capacity of trees to grow under difficult climatic

and soil conditions, coupled with their potential for soil conservation, agroforestry is particularly well suited to adverse environment and main types of marginal lands but has a potential also on more fertile soils and in the temperate zone. Most economic studies have shown agroforestry in a favorable light. The range of technologies and systems permits agroforestry to be applied over a wide range of environmental conditions. It does not require inputs that are costly or in short supply; it is a relatively low-cost form of development. The technology employed, that of managing trees, is generally familiar to farmers although skilled extension advice is highly desirable. Agroforestry is thus a very widely applicable as a practical management option.

The establishment of a bamboo agroforestry model in Nepal could form part of a strategic planning approach for protecting national biodiversity, through adopting a species-rich planting philosophy and striving to connect habitat patches in the landscape for movement of animals and plants and building ecosystem resilience, particularly in the context of climate change. There is considerable knowledge available on all aspects of the bamboo industry, and perhaps China and the International Network for Bamboo and Rattan (INBAR) are two sources which could be approached to help set up a high standard bamboo industry in Nepal. Yet this time, The Nepal government has not offered assistance in the development of bamboo plantations. With initiation of Nepal Government with financial incentives associated with carbon trading, there surely is a bright future for a bamboo industry Nepal if there is commitment at a high level to pursue it. ●

About author: PhD Scholar, Department of Biotechnology,
Kathmandu University, Dhulikhel, Kavre, Nepal

References

- Annonymus (2005). International Network for Bamboo and Rattan
- Aryal, J. P., Sapkota, T. B., Rahut, D. B., & Jat, M. L. (2020). Agricultural sustainability under emerging climatic variability: the role of climate-smart agriculture and relevant policies in India. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 14(2), 219-245.
- Bajracharya, M. S., Rajbhandary, S., & Das, A. N. (2012). Socio-economic impacts of bamboo enterprises in the Mid-hills of Nepal: A case study on Pahari community at Badikhel Village, Lalitpur. *Banko Janakari*, 22(2), 19-25.
- Behari, B. (2001). Agroforestry model of bamboo cultivation on degraded agricultural land. Doctoral dissertation. Guru Ghasidas University, Bilaspur.
- Chowdhary, C.L. (2007). Traditional uses of bamboo for rural livelihood in Nepal. Canadian Center for International studies and cooperation, Nepal. Paper presented in International Workshop on Bamboo for sustainable Development, April 10-12, Kathmandu.
- Chung, K. F., Yu, W. K., & Chan, S. L. (2002, May). Mechanical properties and engineering data of structural bamboo. In Proceedings of international seminar 'bamboo scaffolds in building construction'.
- Das, A. N., & Thapa, H. B. (2011). Distribution and utilization of bamboos in the midwestern and the far-western regions of Nepal. *Banko Janakari*, 21(1), 13-14.
- Embaye, K., Weih, M., Ledin, S., & Christersson, L. (2005). Biomass and nutrient distribution in a highland bamboo forest in southwest Ethiopia: implications for management. *Forest ecology and*

- management, 204 (2-3), 159-169.
- Gutierrez, J.A. (2000). Structural adequacy of traditional bamboo housing in Latin America. INBAR technical report number 19.
- Hunter, I.R. (2003). Bamboo resources, uses and trade: The future? *The Journal of Bamboo and Rattan*, 2:319-326
- INBAR & FAO. (2005). World Bamboo Resources. A thematic study prepared in the framework of the global forest assessment.
- Lobovikov, M., Paudel, S., Ball, L., Piazza, M., Guardia, M., Ren, H.,... & Wu, J. (2007). World bamboo resources: a thematic study prepared in the framework of the global forest resources assessment 2005 (No. 18). Food & Agriculture Org...
- Mbow, C., Van Noordwijk, M., Luedeling, E., Neufeldt, H., Minang, P. A., & Kowero, G. (2014). Agroforestry solutions to address food security and climate change challenges in Africa. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 6, 61-67.
- Mera, F. A. T., & Xu, C. (2014). Plantation management and bamboo resource economics in China. *Ciencia y Tecnología*, 7(1), 1-12.
- Nath, S., Das, R., Chandra, R., & Sinha, A. (2009). Bamboo based agroforestry for marginal lands with special reference to productivity, market trend and economy. *Agroforestry in Jharkhand, Envis Jharkhand News*, 80-96.
- Nirala, D. P., Ambasta, N., Kumari, P., & Kumari, P. (2017). A review on uses of bamboo including ethno-botanical importance. *International Journal of Pure & Applied Bioscience*, 5(5), 515-523.
- Ray, D. K., West, P. C., Clark, M., Gerber, J. S., Prishchepov, A. V., & Chatterjee, S. (2019). Climate change has likely already affected global food production. *PloS one*, 14(5), e0217148.
- Stapleton, C. (1994). Bamboos of Nepal: an illustrated guide. Royal Botanic Gardens, Kew.
- Xuhe, C. (2003). Promotion of bamboo for poverty alleviation and economic development. *Journal of Bamboo and Rattan*
- Yue, Y. (2012). Bamboo chain in China and the importance of research for value chain development. International Centre for Bamboo and Rattan, SFA, China, the 9th WBC, Antwerp, Belgium, April 12.

Impact of Education in Economy

■ Puspa Raj Kuwar

Introduction

First of all, Education teaches the ability to read and write. Reading and writing is the first step in education. Most information is done by writing. Hence, the lack of writing skill means missing out on a lot of information. Consequently, education makes people literate. Above all, education is extremely important for employment. It certainly is a great opportunity to make a decent living and high paying jobs. Uneducated people are probably at a huge disadvantage when it comes to jobs. It seems like many poor people improve their lives with the help of education. Better Communication is yet another role in education.

Education improves and refines the speech of a person. Furthermore, individuals also improve other means of communication with education. Education makes an individual a better user of technology. Education certainly provides the technical skills necessary for using technology. Hence, without education, it would probably be difficult to handle modern machines. People become more mature with the help of education. Sophistication enters the life of educated people. Above all, Education teaches the value of discipline to individuals. Educated people also realize the value of time much more. To educated people, time is equal to money.

Similarly, economics is one of the oldest and most influential of intellectual disciplines. Practically all of the great thinkers, from Aristotle to Einstein, have tried their hand at it, and the great economists like Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo, John Maynard Keynes and Milton Friedman rank among the most influential minds in our history. The economic paradigm permeates our thinking about practically every area of human activity. Adam Smith's ideas about competition had a strong influence on Charles Darwin's study of biology. Insect colonies are said to "invest" in nest building. Our thinking about politics and social behavior draws heavily on ideas about incentives, trading, and maximization that come from economics. The word economics comes from ancient Greece when an "economist" was the manager of an estate. Those very practical economists grappled with all the basic problems of economic decision-making facing a modern executive today. What is the optimal mix of crops? How much to invest in new equipment? or irrigation instead? Should we sell our grain now, or wait until prices improve? Modern economics returns the compliment by providing the foundations of business administration today. Successful executives have often told the author that the principles they draw on every day in making decisions are those that they learned in their first courses in economics¹.

1 Charles R. Nelson. (2009). *Macroeconomics: An Introduction*. UK: McGraw-Hill's Custom Publishing. p.2

Importance of Education in Economic Development

Earlier to the nineteenth century, efficient venture in human capital was not considered particularly critical in any nation. Uses on tutoring, on-the-job preparing, and other comparative shapes of venture were very little. This started to alter intensely among this century with the application of science to the improvement of unused merchandise and more effective strategies of generation, to begin with in Incredible Britain, and after that continuously in other nations. Amid the twentieth century, instruction, aptitudes, and the securing of information have gotten to be vital determinants of a person's and a nation's efficiency. One can indeed call the twentieth century the "Age of Human Capital" within the sense that the essential determinant of a country's standard of living is how well it succeeds in creating and utilizing the abilities and information, and advancing the wellbeing and teaching the majority of its public.

The past decades have seen exceptional developments in get to fundamental instruction all through the Center East. Numerous nations are presently on the brink of a assist increment in get to auxiliary and higher instruction and in affecting marvelous enhancements within the quality of instruction advertised at all levels. As expanding numbers of understudies total their fundamental instruction, their request for instruction at higher levels is additionally expanding. Teaching young ladies and ladies is likely the single most viable venture a creating nation can make, whether or not ladies work exterior the domestic. It makes a large number of positive remunerations for families counting superior family wellbeing and sustenance, progressed birth dividing, lower newborn child and child mortality, and upgraded instructive attainment of children. Nations within the Center East are progressively coordinates in world markets for made merchandise. Their capacity to compete in these markets and in globalizing benefit markets will depend on the brilliance of human capital they bring to the competition. Guaranteeing that all citizens are taught and numerate, that numerous have a wide extend of issue tackling abilities past the essential level, which a few have world course proficient abilities will require unused educational program, moved forward instructor programs, and scholarly strategies that empower higher arrange cognitive aptitudes².

No nation has accomplished consistent financial improvement without impressive venture in human capital. Past thinks about have appeared good looking returns to different shapes of human capital collection: fundamental instruction, inquire about, preparing, learning-by-doing and fitness building, the conveyance of instruction things. Unequal instruction tends to have a negative effect on per capita pay in most nations. Besides, controlling for human capital dispersion and the utilize of suitable utilitarian shape details reliable with the resource assignment show make a contrast for the impacts of normal instruction on per capita wage, whereas disappointment to do so leads to immaterial and indeed negative impacts of normal instruction. Venture in human capital can have small effect on development unless individuals can utilize instruction in competitive and open markets. The bigger and more competitive these markets are, the more noteworthy are the prospects for utilizing instruction and abilities.

Education alone, of course cannot transform an economy. The quantity and quality of investment, domestic and foreign, together with the overall policy environment, form the other important determinants of economic performance. Yet the level of human development has a bearing on these factors too. The quality of policy making and of investment decisions is bound to be influenced by the education of both policy makers and managers; moreover, the volume of both domestic and foreign investment is likely to be larger when a system's human capital supply is more plentiful.

2 İlhan Ozturk .(2001). The Role of Education In Economic Development: A Theoretical Perspective. Journal of Rural Development and Administration, Volume XXXIII, No. 1. pp. 39-47.

Relation between Education and Economic

The link between economic development and education lies in the fact that education is a facilitator for economic development. Education is a human capital investment, which is expected to yield results that will translate to the improvement and growth of the economy of a nation. This effect can be seen in areas with a high percentage of well-educated people. Such people are able to channel their knowledge into concrete actions that lead to the development of the economy in comparison to those areas where there are few well-educated people.

An example of the link between economic development and education is the value derived from improvement of knowledge. Education involves a formal or informal process of instructing people and depositing a capital wealth of knowledge inside of them. For instance, when someone goes to school to train as an engineer, the process will involve series of trainings, tests and other forms of practical and theoretical teachings aimed at improving that person's knowledge. After the individual goes through this formal training, he or she will help to develop the economy through the application of the knowledge gained from the training to various projects that will in turn lead to economic dividends. Another example of the link between economic development and education is the ability of the members in an educated society to use their knowledge to discover new opportunities for wealth creation. For instance, most people in third world countries may not be able to develop models that will help them effectively utilize their resources in an beneficial manner due to a marked low ratio of educated people in comparison to the percentage of educated people in developed countries. An example of this scenario can be seen in a situation where there is a lack of proper infrastructure for sustaining the efficient distribution of energy, leading to constant power outages and lack of power in certain parts of the community. Such a situation affects the ability of a country to produce successfully and often results in low Gross Domestic Product for these regions.

Clearly the educational provisions within any given country represent one of the main determinants of the composition and growth of that country's output and exports and constitute an important ingredient in a system's capacity to borrow foreign technology effectively. For example: health and nutrition, and primary and secondary education all raise the productivity of workers, rural and urban; secondary education, including vocational, facilitates the acquisition of skills and managerial capacity; tertiary education supports the development of basic science, the appropriate selection of technology imports and the domestic adaptation and development of technologies; secondary and tertiary education also represent critical elements in the development of key institutions, of government, the law, and the financial system, among others, all essential for economic growth. Empirical evidence at both micro and macro levels further illuminates these relationships.

Economic development and education are related by the manner in which education leads to the ability of individuals to create opportunities for economic development. For instance, an educated individual may be able to apply the knowledge gained through education to the development of items like solar energy-powered products as well as other equipment and machinery. These products can increase demand for locally produced goods and also boost the GDP of such countries. It is widely accepted that in order to adapt to an environment of stronger competition and to a world emphasizing the role of information, knowledge and skills, advanced economies need continuously to upgrade the overall quality of their labour force³.

3 Ilhan Ozturk .(2001). *Ibid.* pp. 43.

Impact of Education in Economy

A country's economy becomes more productive as the proportion of educated workers increases since educated workers can more efficiently carry out tasks that require literacy and critical thinking. However, obtaining a higher level of education also carries a cost. A country doesn't have to provide an extensive network of colleges or universities to benefit from education; it can provide basic literacy programs and still see economic improvements. Countries with a greater portion of their population attending and graduating from schools see faster economic growth than countries with less-educated workers. As a result, many countries provide funding for primary and secondary education to improve economic performance. In this sense, education is an investment in human capital, similar to an investment in better equipment. According to UNESCO and the United Nations Human Development Program, the ratio of the number of children of official secondary school age enrolled in school to the number of children of official secondary school age in the population (referred to as the enrollment ratio), is higher in developed nations than it is in developing ones⁴.

The enrollment ratio differs as a metric from calculating education spending as a percentage of gross domestic product (GDP), which doesn't always correlate strongly with the level of education in a country's population. GDP represents the output of goods and services for a nation. Therefore, spending a high proportion of GDP on education doesn't necessarily ensure that a country's population is more educated. For businesses, an employee's intellectual ability can be treated as an asset. This asset can be used to create products and services that can be sold. The more well-trained workers employed by a firm, the more that firm can theoretically produce. An economy in which employers treat education as an asset is often referred to as a knowledge-based economy⁵. Like any decision, investing in education involves an opportunity cost for the worker. Hours spent in the classroom mean less time working and earning income. Employers, however, pay higher wages when the tasks required to complete a job require a higher level of education. As a result, although an employee's income might be lower in the short-term to become educated, wages will likely be higher in the future, once the training is complete.

The skills available in the labor force and the price of those skills determine how countries will fare in the global market. As services and production systems become more complex, they require workers with higher levels of education. In order to attract and retain skilled workers, it is important for societies to strike the right balance between fostering overall equity and offering strong economic incentives. Increasing attainment levels in the population, better employment prospects and the increasing earnings that come with higher educational attainment can all contribute to growth and prosperity in OECD countries. In this context, labor income growth in GDP by educational categories provides a simple measure to illustrate this move towards higher skills and the impact it has on economic growth⁶.

The roles of higher education in sustainable economic and social development increase year by year, and this will continue over the next decades. Higher education can be seen as a focal point of knowledge and its application, an institution which makes a great contribution to the economic growth and development

4 Dhurba Bhattarai & Devendra P. Shrestha (2015). *Investment In Education And Its Impact On Economy Of Nepal*. Journal of Advanced Academic Research. Vol 2 No. II. pp 120.

5 Catherine Grant (2017). *The contribution of education to economic growth*. Institute of Development Studies. UK: Government of UK.

6 OECD (2012). *How does education affect the economy?*, in *Education at a Glance 2012: Highlights*. OECD Publishing, Paris.

through fostering innovation and increasing higher skills. It is looked as a way to improve the quality of life and address major social and global challenges. Higher education is broadly defined as one of the key drivers of growth performance, prosperity and competitiveness. UNESCO says its social role provides the link between the intellectual and educational role of universities on one hand and the development of society on the other. Raising skills holds the key to higher living standards and well-being. Investing in knowledge creation and enabling its diffusion is the key to creating high-wage employment and enhancing productivity growth⁷.

Just as a firm with better educated workers can perform better in these dimensions, so too can an economy with a better educated workforce. Skills beget more skills and new ways of doing business, workers learn from one another, and firms adapt their technology and their use of capital to the skills of the available work force. The benefits of having a more educated work force accrue to everyone, not just to the organization where these individuals happen to work. Further, these kinds of indirect (or spillover) effects for the firm or the economy as a whole may be especially important in an increasingly competitive global marketplace. Imagine an economy lacking in people able to read directions, use a sophisticated copier or a computer, or understand prevailing norms of behavior. Even if a single organization in that economy were able to find or import such skills, other organizations would not be able to invest in certain kinds of equipment or certain kinds of businesses with any assurance that it could make the investment profitable⁸. Beyond that, a more educated work force may produce a less crime-ridden and healthier environment with better functioning civil institutions and all the benefits that flow to the business sector from that environment. Future growth and social welfare will depend on knowledge-intensive industries and services. In this case more jobs will require a higher education qualification. It is important to determine the relations between education policy, other policies – such as research and technological development, social - and economic development of the country. The article analyses the human capital as a factor of production, accumulated by individuals through education and its impact in to higher production. Other important issue is high education impact on research, technological development and total factor productivity growth. The development of knowledge society requires new attitude to European education policy.

Conclusion

Education is indispensable to economic development. No economic development is possible without good education. A balanced education system promotes not only economic development, but productivity, and generates individual income per capita. Its influence is noticeable at the micro level of an individual family. We find that GDP is co-integrated with all educational variables, indicating positive relationship. For the improvement of the educational quality, the level and effectiveness of educational inputs should be increase. The government should focus on educational development especially the first two stages of education in order to achieve the highest possible enrollment rates and a rising educational level for its labor force. In other words, educational system must provide the education related to and needed by the labor market. In this context, educational system is being challenged to reconsider its fundamental objectives. The information and aptitudes of laborers accessible within the labor supply could be a key figure in deciding both commerce and financial development. Economies with a noteworthy supply of gifted labor, brought on through formal instruction as well as professional preparing, are regularly able to capitalize on this through the development of more value-added businesses, such as high-tech fabricating.

7 Dhurba Bhattacharai & Devendra P. Shrestha (2015). pp 124.

8 Daiva Dumciuvienė.(2014). *The Impact of Education Policy To Country Economic Development*. Procedia Social and Behavioural Sciences. Vol 191 (2015). pp2427-2436

Nations ought to guarantee through enactment and jobs programs that all their citizens have get to the instruction and preparing that can lift up specialists, companies, and the complete economy. Education in every sense is one of the fundamental factors of development. No country can achieve sustainable economic development without substantial investment in human capital. Education enriches people's understanding of themselves and world. It improves the quality of their lives and leads to broad social benefits to individuals and society. Education raises people's productivity and creativity and promotes entrepreneurship and technological advances. In addition, it plays a very crucial role in securing economic and social progress and improving income distribution. ●

About author: PhD Scholar.

Bibliography

- Bhattarai, Dhurba & Shrestha, Devendra P. (2015). *Investment In Education And Its Impact On Economy Of Nepal*. Journal of Advanced Academic Research. Vol 2 No. II.
- Dumciuviene, Daiva (2014). *The Impact of Education Policy to Country Economic Development*. Procedia Social and Behavioural Sciences. Vol 191 (2015). Print.
- Grant, Catherine (2017). *The contribution of education to economic growth*. Institute of Development Studies. UK: Government of UK. Print.
- Nelson, Charles R. (2009). *Macroeconomics: An Introduction*. UK: McGraw-Hill's Custom Publishing. Print.
- OECD (2012). *How does education affect the economy?, in Education at a Glance 2012: Highlights*. OECD Publishing, Paris. Print.
- Ozturk, Ilhan (2001). *The Role of Education In Economic Development: A Theoretical Perspective*. Journal of Rural Development and Administration, Volume XXXIII, No. 1.

Trade Finance in Bank

Arun Sigdel

Introduction

Banking, at this modern age, cannot be thought out without non-funded business. Non-funded activities of a bank are those in which banks extend various services to their customers or add their commitments to certain transactions undertaken by their clients without deployment of funds against certain charges/fees and commissions. Non funded facilities can be converted into the liabilities of bank at any time. Among the many products of non-funded activities trade finance is one of the most profit-making businesses in the bank.

Trade finance refers to the provision of banking services to facilitate the movement of goods and the performance of trade related services. It typically refers to all the different instruments and products that allow traders and businessmen to trade internationally as well as nationally. Trade finance services bridge the financial gap between the importers and exporters adding a third party to the mix and, in doing so, reducing risk and making it easier to trade.

Trade finance means financing, including guarantees, connected to the exchange of goods and services specially through financial products of fixed short-term maturity without automatic rollover, such finance is generally uncommitted and requires satisfactory supporting transactional documentation for each drawdown request enabling refusal of the finance in the event of any doubt about credit-worthiness or the supporting transactional documentation; repayment of trade finance exposures is usually independent of the borrower; the funds instead coming from cash received from importers or resulting from proceeds

of the sales of the underlying goods. Trade finance is different than conventional financing or credit issuance. General financing is used to manage solvency or liquidity, but trade financing may not necessarily indicate a buyer's lack of funds or liquidity. Instead, trade finance may be used to protect against international trade's unique inherent risks, such as currency fluctuations, political instability, issues of non-payment, or the creditworthiness of one of the parties involved.

Importance

Trade finance facilitates the growth of a business by securing funds required to purchase goods and stock. Managing cash and working capital is critical to the success of any business. Trade finance is a tool which is used to unlock capital from a company's existing stock or receivables or add further finance facilities based on a company's trade cycles. A trade finance facility may allow company to offer more competitive terms to both suppliers and customers, by reducing payment gaps in company's trade cycle. It is beneficial for supply chain relationships and growth.

Other benefits of trade finance:

- Short to medium-term working capital, using the underlying products or services being imported/exported as security/collateral. It increases the revenue potential of a company, and earlier payments may allow for higher margins.
- Trade finance allows companies to request higher volumes of stock or place larger orders with suppliers, leading to economies of scale and bulk discounts.

- Trade finance can also help strengthen the relationship between buyers and sellers, increasing profit margins. It allows a company to be more competitive.
- Managing the supply chain is critical for any business. Trade and supply chain finance helps ease out cash constraints or liquidity gaps – for suppliers, customers, third parties, employees or providers. Earlier payments also mitigate risk for suppliers.

It is important to note that trade finance focuses more on the trade than the underlying borrower, i.e. it is not balance sheet led. Therefore, small businesses with weaker balance sheets can use trade finance to trade significantly larger volumes of goods or services and work with stronger end customers.

Due to the embedded risk mitigants that surround trade finance lending and instruments, it leads to the potential of a diversity of supplier base for trading companies. A more diverse supplier network increases competition and efficiency in markets and supply chains.

Companies can also mitigate business risks by using appropriate trade finance structures. Late payments from debtors, bad debts, excess stock and demanding creditors can have detrimental effects on a business. External financing or revolving credit facilities can ease this pressure by effectively financing trade flows.

Bank income derives primarily from interest and commission / fees. Banks charge fees that provide non-interest income as a way of generating revenue and ensuring liquidity in the event of increased default rates. In the face of declining net interest margins, banks have entered new product areas over the past decades, moving from traditional lending to areas that generate trade finance-based income. The change is of importance for financial stability. The more unstable is a bank's earnings stream, the riskier the institution is. The conventional wisdom in the banking industry is that earnings from fee-based products are more stable than loan-based earnings and those fee-based activities reduce bank risk via diversifications.

Risks in Trade Finance Activities

Risk is the chance that the actual return can be other than expected return. Risk refers to the variability in the returns from an investment. When the actual return equals expected return that there is no risk at all.

Risk taking is an integral part of business and also for human life. Good fortune does not walk to us; we go to it by taking risks. Business is a risk, investment is a risk, unless monopolistic. Return eclipses the risks. Some of the risks related to trade finance activities may be discussed below in brief, viewing with the COVID-19 situation too.

Business across borders is riskier than doing business domestically. There are additional elements such as the laws and regulations of foreign jurisdictions, availability of foreign currency and its conversion, and the logistics of exporting and importing, that must all be considered.

Trade finance plays an important role in supporting international trade and mitigating some of these risks for buyers and sellers. The World Trade Organization estimates that 80 to 90 per cent of world trade relies on trade finance in some form.

However, the risks in international trade are not just borne by the importer and exporter. Banks and other finance providers provide financing in a variety of ways and are exposed to their own risks while doing so.

Some of the risks are:

- Counterparty risks

Counterparty risk refers to risk of default of one or more parties in a transaction. The default could be in relation to payment of monies, or performance of a contractual obligation, resulting in a possible loss for the finance provider.

Every counterparty in a trade finance transaction represents a certain level of risk, and a finance provider needs to assess the risk to decide if it would accept such risk, and on what terms.

A finance provider needs to know who its risk counterparties are. They are typically the source of repayment, reimbursement or payment, for

the payment or financing made by the finance provider.

- Country risks

Country or political risk refers to risk arising from the actions of governments and authorities or regulators which result in detrimental effects to trade with counterparties within their jurisdiction. The causes of the risk are varied, and they include geo-political tensions, economic crises and political instability.

Examples of risk in importing locations include imposition of restrictions on imports, raising of import duties, and restrictions on foreign exchange outflows from the country.

Examples of risk in exporting locations include changes to export licensing requirements, imposition of restrictions on exports of certain goods, and embargoes on selling to certain counterparties or countries. Political risk also includes situations where a country is unable to pay its sovereign debt, or faces a currency crisis.

- FX risks

FX (short for foreign exchange) risk refers to risk arising from fluctuations in currency conversion rates. Currency fluctuations occur due to a variety of reasons that include monetary policy, economic conditions, governmental actions, speculation by currency traders, and supply and demand for the currencies bought and sold.

Whilst FX risk are primarily risks for the importer and exporter, a finance provider needs to be aware of how it might affect its customers, and be cognisant of how exposure to FX risk might impair a customer's repayment ability.

An importer may pay in local currency to its bank to convert to the foreign currency that its purchases are denominated in. If the purchase is backed by a letter of credit denominated in a foreign currency, the issuing bank faces an FX risk on the applicant, as any depreciation or devaluation of the local currency will result in an increase in the local currency amount to be reimbursed or repaid to the bank by the applicant.

An exporter that sells in foreign currency may

convert to local currency to repay a finance provider that has provided export financing. If the financing is in local currency, a significant appreciation of the local currency may result in a shortfall of the amount converted from foreign currency, to settle the financing.

The usual way of mitigating FX risk is by way of hedging techniques, such as FX forward contracts with banks (to fix the FX rate over a period of time), and FX options. The counterparty may also have exports and imports in the same currency, which could provide a natural hedge for its foreign currency requirements.

- Dilution risks

Dilution risk refers to risk that the amount that may be payable by the debtor on a trade receivable will be less than the invoiced amount(s). Dilution may arise due to a variety of reasons including return of goods, short-shipment, damaged goods, warranty claims, billing error, rebates and commercial dispute.

The impact of this risk on trade finance is primarily on the financing of exporters' open account receivables using Supply Chain Finance techniques such as Receivables Discounting, Factoring and Loan or Advance against Receivable. This is because the buyer has time up to the payment due date of the receivables to adjust the amount they would pay on the exporters' invoices.

Dilution risk may reflect the performance risk of the exporter, as some of the events that give rise to dilution are attributable to the exporter; examples: defective goods, short-shipment, billing error.

- Insolvency risks

Insolvency risk refers to risk that a counterparty may be unable to pay its debts and financial obligations. Insolvency could have been the result of losses and cash flow issues arising from inability to collect on debts, inability to sell its inventory, and/or loss of credit facilities.

When a business entity becomes insolvent and it is placed under the management of an insolvency administrator (let's say, liquidator), the debts of the insolvent entity would be ranked in terms

of seniority, and as secured or unsecured, to determine priority of creditors for payment.

A finance provider may face competing claims from other creditors for the assets of the insolvent entity; these other creditors could include the government (e.g., for taxes owed), lenders and trade creditors.

A finance provider faces the insolvency risk of counterparties which have bilateral repayment obligations to it (e.g., for trade finance facilities granted), of counterparties with whom it may not have a direct financing relationship (e.g., debtors in a Receivables Purchase), and of other counterparties upon the risk of which the finance provider has provided finance (e.g., an issuing bank of a letter of credit).

- Fraud risks

Fraud risk refers to risk arising from intentional deception. Fraud could be perpetrated against one or more of the buyers, the seller and the finance provider. Fraud could be committed by a single party or by two or more parties acting in collusion.

Some common frauds in trade finance are:

- Duplicative invoice financing, where the same invoices are used to obtain financing from two or more finance providers.
- Use of forged or fake documents to obtain financing.
- Collateral fraud involving inventory, such as false valuation and multiple pledges of the same inventory to different finance providers.

As fraud is intentional, the form it takes is myriad and is limited only by the ingenuity of its perpetrators.

There is no assured protection against fraud; however, a finance provider should have in place certain risk management practices such as enforcement of strict internal controls (e.g., segregation of staff duties, use of “four eyes principle”), proper due diligence on its customers, and independent verification of facts on transactions (e.g., vessel checks, price checks).

Technology could be an enabler in fraud detection, such as use of data in information systems to detect anomalies and red flags, e.g., the reuse of the same data for different financing transactions within the same finance provider or across different finance providers.

COVID-19 has brought heightened fraud risks, and the pandemic’s disruptions to business (on commodity prices, availability of financing etc.) have also served to uncover some frauds previously undetected in trade and commodity finance.

- Compliance risks

Compliance risk refers to risks of legal or regulatory sanctions, financial loss and reputational damage that a finance provider may suffer as a result of its failure to comply with applicable laws and regulations.

The Financial Action Task Force (“FATF”) refers to ‘trade-based money laundering’ as the process of disguising the proceeds of crime and moving value through the use of trade transactions, which can be carried out through misrepresentation of the price, quantity or quality of imports or exports, and fictitious trade activities.

Besides money laundering, financial crime compliance includes countering terrorist financing (“CFT”), anti-bribery and corruption, non-proliferation of weapons of mass destruction, and complying with economic, financial and trade sanctions imposed by states and the United Nations.

A finance provider could also face the risk of being unable to collect on a repayment or reimbursement, for example, if it has provided financing to an exporter under a documentary credit but the issuing bank withholds payment due to detection of a violation of applicable sanctions.

The FATF reports that criminals are taking advantage of the COVID-19 pandemic to carry out financial fraud and exploitation scams, and that terrorists may also exploit similar opportunities to raise funds, and recommends that financial institutions and other businesses should remain

vigilant to emerging money laundering and terrorist financing risks in mitigation, detection and reporting

Mitigation methods for this risk include the following:

- Education and training of the finance provider's staff on compliance requirements and to instill a compliance culture, based on guidelines or guidance from its regulators.
- Effective Know-Your-Customer ("KYC") practice to verify the customer and its owners prior to onboarding (and periodic reviews subsequent to onboarding) and Customer Due Diligence ("CDD") to assess their level of AML/CFT risk.
- Transaction screening, reviewing and monitoring, to verify that the underlying trade transactions are genuine and do not violate applicable regulation.

Effective management of compliance ought to have the benefit of reducing friction for customers and helping governments with their objective of financial inclusion.

It is observed that many banks and financial institutions became failure because of ignorance of trade finance risks. With a careful planning, study of the market, socio-political scenario, feasibility and other factors, appropriate handling potential risks can be overcome or minimized. In the similar manner risks can be minimized intelligently through proper study. However, we should be careful not to take dumb risks for example going for gambling.

Facets of Trade Finance

- Normally short term
- Self-liquidating in nature.
- Usage of funds is known
- Source of repayment is identifiable.

Trade Finance Solutions

Trade finance solutions can help to mitigate risk, ensure payment security and maximise working capital.

Imports	Exports	Guarantees
LC Issuance • Import - Red clause / Green clause - Back-to-back - Transferrable - Revolving... • Import Finance - Import loans - Loans against trust receipt (LATR) - Freight loan - IIF (Import Invoice Finance)	LC Advising and Confirmation • Pre-shipment Finance • Post-export Finance - Credit bills negotiated (CBN) - Export bills discounted (EBD) - Export bills negotiated (EBN) - EIF (Export Invoice Finance) - Factoring	Bank Guarantee • Bid / Tender • Performance • Advance payment • Retention • Maintenance / Warranty • Customs • Credit Supply • Standby Letter of Credit (SBLC) • Shipping Guarantee

Among the different products of trade finance mentioned above, two of the products which are most utilized in our market are discussed in brief.

Letters of Credit (LC)

In our country the LC transaction is governed by different national and international rules, laws, acts, directives and the policies viz. Uniform Customs and Practice for Documentary Credit (2007 Revision) ICC Publication 600, Government rules, laws acts and NRB directives as well as bank's own manual. Now we further discuss LC with the view of providing introduction.

As per the definition of **BAFIA** (Bank and Financial Institution Act, 2073): 'Letter of credit' means a letter written by one bank or financial institution in the name of any other bank or financial institution stating thereon to accept cheques, drafts, or bills of exchange of an specified person within the limit of the amount specified therein.

Similarly, **ICC** (International Chamber of Commerce) defines letter of credit as follows:

"Documentary credit is any arrangement however named or described where by a bank (the issuing Bank) acting at the request and in accordance with the instructions of a customer (the applicant), is to make payment to or to the order of a third party (the beneficiary) or is to pay, accept or negotiate bill of exchange, (drafts) drawn by the beneficiary or authorize such payments to be made or such draft to be paid, accepted or negotiated by a other bank against stipulated documents in compliance with stipulated terms and conditions.

Though there are many modes of payment like Advance payment (*most secure for seller*), Open Account (*most secure for buyer*) and Documentary Collection (*secure for buyer and to a certain extent to seller*), the most reliable, convenient and popular mode of payment is Letter of Credit or Documentary Credit (*most secure for seller as well as buyer*).

So, the letter of credit (or Documentary Credit) which is commonly mentioned as credit also is a conditional bank undertaking of payment. This is a conditional undertaking for payment by a bank to a seller at the request of the buyer to pay a stated

amount at sight or particular future date against the stipulated documents.

Sec. 49 (L) of BAFIA 2073 has allowed commercial bank "To issue, accept, pay, discount or purchase and sell letters of credit, bills of exchange, promissory notes, cheques, travelers cheques, drafts or other financial instruments".

Characteristics of Letters of Credit:

- It is a credit instrument, irrevocable, usually negotiable.
- It is a conditional undertaking for payment.
- It is issued at the request of buyer in favor of exporter/seller.
- It deals only in documents, not in goods, services or performances. So, documents are to be furnished as mentioned in LC.
- It is non funded business and contingent liability to bank so it is shown as off-balance sheet item.
- It is commission-based banking business, which is mostly used in international trading, though local LC can be used in local trading.
- LC creates confidence and security for both buyer and seller.
- It may be transferable or assignable.

A Simple Process of a Letter of Credit

The flow of process of letter of credit can be mentioned as follows:

- The importer/buyer and the exporter/seller agree to conduct business.
- The seller wants a letter of credit to make a guarantee of payment after making an agreement to conduct business with buyer.
- The importer/buyer applies to his bank (Issuing Bank) for a letter of credit in favor of the exporter/seller.
- After analyzing the credit and other risk of the buyer, the issuing bank issues and forwards the letter of credit to its correspondent bank (advising

or confirming). The correspondent bank is usually located in the same geographical location of the exporter/seller/beneficiary.

- After getting the credit, the advising bank will authenticate the letter of credit and forward that original letter of credit to the exporter/seller/beneficiary.
- After getting the original letter of credit from the advising bank, the exporter/seller/beneficiary ships the goods as per letter of credit, then verifies and develops the required documents to support the letter of credit.
- The exporter/seller presents the required documents to the advising/ negotiating or confirming bank in order to process for payment.
- The advising/ negotiating or confirming bank examines the documents presented by seller for the compliance with the terms and conditions of the letter of credit.
- If the documents are correct, the advising/ negotiating or confirming bank will claim the funds by:
 - Debiting the account of the issuing bank.
 - Waiting until the issuing bank remits, after receiving the documents.
 - Reimburse on another bank as required in the credit.
- The advising/ negotiating or confirming bank forwards the documents to the issuing bank.
- The issuing bank examines the documents transmitted by the advising/ negotiating or confirming bank for compliance. If they are in order or they are in as per letter of credit, the issuing bank will debit the buyer's account and forwards the document to the buyer for releasing goods from the port or custom office and makes the payment to the presenter.

Operation Chart of LC

The above flow of process of letter of credit can be clarified from the following figure.

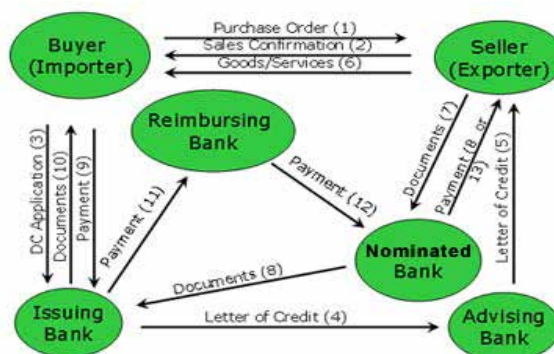

Diagram: Letter of Credit General Flow Chart

Parties Involved in Letter of Credit

The parties of LC are:

Applicant/Buyer

The customer who applies for opening of a LC.

Beneficiary/ Seller

The party who exports goods to the buyer against the LC.

Bank

Many banks may involve even in a single letter of credit. The bank can be classified as:

■ Issuing Bank

The bank that issues a credit at the request of an applicant or on its own behalf.

- **Advising Bank**

The bank, usually a foreign correspondent bank of the issuing bank, which advises the credit at the request of the issuing bank with authentication.

- **Negotiating Bank**

The bank which makes payment or commits to make payment to the beneficiary. **Reimbursing Bank**

The bank which provides the reimbursement to the claiming bank as per the authority provided.

- **Nominated Bank**

The bank with which the credit is available or any bank in case of a credit available with any bank.

- **Collecting Bank**

The bank which collects the fund from the issuing bank or reimbursing bank as mentioned in letter of credit.

- **Confirming Bank**

The bank that adds its confirmation to a credit upon the issuing bank authorization or request.

Types of Letters of Credit

Irrevocable LC

The LC which can't be amended or cancelled by the issuing bank without prior consent of all parties involved in LC.

Earlier there is to be Revocable LC (onward 1st July 2007 it is not in use), which means the LC can be amended or cancelled anytime by issuing bank without prior consent to the beneficiary.

Confirmed / Unconfirmed LC

The LC which is confirmed by adding the confirmation by the advising bank or any other bank upon the request of issuing bank.

The advising bank forwards an unconfirmed LC directly to the exporter without adding its own

undertaking to make payment, but proving its authenticity.

Transferable LC

The LC which is transferable to another beneficiary upon the request of the first beneficiary.

Red/Green Clause LC

Red clause LC provides the seller with cash prior to shipment to finance production of the goods. Similarly, Green clause LC provides the seller with cash after the shipment of the goods to meet the expenses to make available the goods to buyer.

Sight LC

A sight LC means that payment is made immediately (within five working days) to the beneficiary upon presentation of the correct and required documents in the required time frame.

Usance LC/Time/Date LC

A time or date LC will specify when payment will be made at a future date and upon presentation of the correct and required documents.

Deferred Payment LC

In this LC, the buyer accepts the documents related to LC and agrees to pay the issuing bank/beneficiary in subsequent fixed dates.

Back-to-Back LC

The new LC that is opened based on an already existing credit used as collateral. In this LC, the trader receives LC from the buyer and then opens another LC in favor of the ultimate supplier.

Revolving LC

With this LC, the issuing bank restores the credit to its original value once it has been used or drawn down.

Stand-by LC (Guarantee)

It is a kind of bank guarantee where bank will issue a standby letter of credit on behalf of a customer to provide assurances of his ability to perform under the terms of a contract between the beneficiary and the principal.

Documents called under LC

Letters of Credit transaction is the transaction of documents.

“Documents” mean financial documents and/or commercial documents.

Financial Document:

Drafts (Bills of Exchange)

The bill of exchange, commonly referred to as the draft or the bill, is an unconditional order in writing, signed and addressed by the drawer (the exporter usually) to the drawee (the confirming bank or the issuing bank usually), requiring the drawee to pay the drawer a certain sum of money at sight or at a fixed or determinable future time.

Commercial Documents:

Commercial Invoice

The **commercial invoice** is a record or evidence of transaction between the exporter and the importer. It is similar to an ordinary sales invoice, except some entries specific to the export-import trade are added.

The commercial invoice is made by the beneficiary mentioning the description of the goods, quantity, rate, discount and total amount as stipulated by the credit.

Packing List

The packing list is an extension of the commercial invoice. It must be matched with the commercial invoice and shipping document. The exporter or his/her agent-the customs broker or the freight forwarder-reserves the shipping space based on the gross weight or the measurement shown in the packing list.

Transport Documents

This the document showing the evidence of receipt of goods. Different names are given to different mode of transport.

A) Bill of Lading (B/L): for sea/ water movement,

There are three main functions of bill of lading:

- i) It is evidence of contract of freight.

- ii) It is a receipt for the goods.

- iii) It is a document of title to goods.

B) Air Way Bill: for the movement of goods through airlines.

C) Truck/ Consignment Note/ Railway Receipt

Truck/ Consignment Note / Railway Receipt is used when trade is between two neighboring countries physically attached together.

D. Postal/Courier Receipt: Dispatched through post or courier.

E) Multimodal Transport Document (MTD) : Movement of goods through more than one mode of transport.

Risk Covering (Insurance) Documents

As the name indicates these are the documents, which represent the insurance cover against the physical risks to the goods that are moving from exporter to overseas importer.

Certificates of Origin

The certificate of origin is a document certifying the country in which the product was manufactured/ grown.

Miscellaneous:

In addition to these documents, credit may call for other documents, viz. weight list, quality and quantity certificate, inspection certificate, etc. If credit does not stipulate such documents, bank may refuse to accept or simply pass them. The documents presented under the credit must be complete, conforming with the terms of credit.

Bank Guarantee or Guarantee

Meaning

Guarantee business in our country is also governed by different national and international rules, laws, acts, directives and the policies viz. Uniform Rules for Demand Guarantee -758, Government rules, laws acts and NRB directives as well as bank's own manual.

Guarantee is assurance for some act or fulfillment of commitments. Guarantee however assures for

compensation in the event of non-occurrence or non-compliance of some obligation and possible loss arose out of such act. In modern age trading activities play vital role contributing to economic development of the country.

URDG 758 defines “Guarantee means any signed undertaking, however named or described, providing for payment on presentation of a complying demand; **Counter-Guarantee** means any signed undertaking, however named or described, that is given by the counter-guarantor to another party to procure the issue by that other party of a guarantee or another counter-guarantee, and that provides for payment upon the presentation of a complying demand under the counter-guarantee issued in favour of that party”.

Guarantee is definite and irrevocable undertaking by the bank on behalf of customer(s) to make payment to the beneficiary on demand in case of default or non-compliance of the job so specified in the Guarantee to the limit of amount so expressed. However, guarantee issued by a bank never guarantee completion of the job but guarantee financial compensation to the beneficiary.

Sec. 49 (1) G of BAFIA 2073 has allowed commercial bank to issue guarantees on behalf of its customers and getting executed necessary bonds with such customers in consideration thereof, obtaining security, and acquire their movable or immovable assets as collateral or on mortgage, or the assets of third persons as collateral and to acquire, accept the assets holding as security and to carry on other related transaction.

Features/ Contents of Guarantee

A bank guarantee is a legal document to facilitate the principal and a surety to the beneficiary. A bank guarantee should be clear precise and has to specify:

1. The principal
2. The beneficiary
3. Transaction which the guarantee is for
4. The limit of the guarantee or maximum amount to be covered by the guarantee

5. The currency of guarantee
6. The expiry date of guarantee
7. The completion date of the work or event
8. The terms of demanding payment
9. Any specific or mandatory requirements
10. Provision of reduction or relaxation

Operation Chart of Bank Guarantee

Parties and process of bank Guarantee

A minimum of three Parties:

- Principal - the Applicant
- Guarantor - the Bank
- Beneficiary – the firm to which the guarantee is issued.

The bank before issuing any guarantee has to take adequate security or be satisfied with the credibility or credit worthiness of the client (the principal).

TYPES OF GUARANTEES

1. Bid bond guarantee

Beneficiary wanted required job to be completed in possible minimum cost. To minimize the cost a bidding process is followed, to assure the participation of reasonable bidders and to make sure the bidder does not leave the bid once it is finalized the employer ask for bid bond guarantee.

2. Performance guarantee

Once the job is assigned to the account party, there is risk of not completing the work either within time, cost or as per agreed terms, in such case the employer or beneficiary, to make sure

of the performance requires guarantee to cover possible loss arising out of the act of the account party.

3. Advance payment guarantee

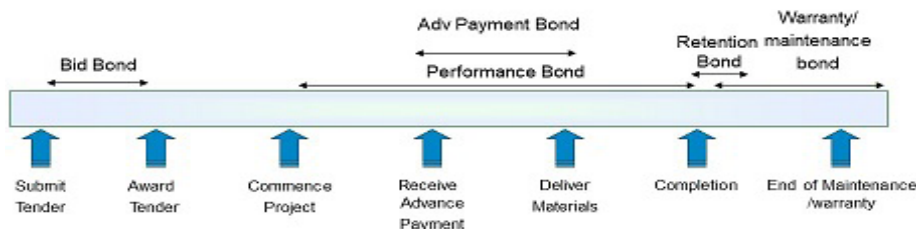
In business transaction sometimes the debtors ask for advance payment for their supplies or services and the creditors ask for guarantee of their supply or work for the advance payment. The debtor in such case has to arrange for advance payment guarantee.

4. Retention guarantee

It is comm practice in contract process to retain certain portion of invoice amount or running bill payments by the employer to cover any cost arising out of defect in work or supply. The supplier or principal do not want to leave a huge chunk of money idle with the employer instead retention guarantee is provided to the employer for correction of defect if any.

5. Warranty / Maintenance guarantee

Either to cover the required maintenance after completion of work or supply for some period the beneficiary wants guarantee and the supplier has to arrange for maintenance guarantee to cover the cost of maintenance till the time so agreed.

6. Customs guarantees

Any goods imported in the country have to be imported by paying custom duty. Sometimes certain goods are brought in the country not for sale but for the purpose to demonstrate, exhibit and take back or export. In such situation the importer has to make arrangement of custom guarantee to assure the custom authority that the goods if not taken back/ exported will be liable for custom duty.

7. Credit Supply Guarantee (Payment G'tee)

A payment guarantee that guarantees the seller payment for goods if the buyer has not fulfilled its payment obligations by the due date is used.

It is essential to reduce the payment risk of the buyer(s).

8. Standby LC (Guarantee)

It is a sort of standby or back up credit which is generally used as a substitute for performance guarantee or for securing loans. A standby letter of credit (guarantee) is a secondary payment method where bank promises the payment if the seller fulfills terms of the letter of credit (guarantee). Which means if the buyer fails to pay, then as long as the seller meet's the requirement of the standby letter of credit, the bank will pay.

9. Shipping Guarantee

This is undertaken by a bank to indemnify the shipping company against any liability that arises as a result of releasing imported goods to the consignee without the documents of the title (BL).

Conclusion

Trade finance business is lucrative business to any bank. This business activates other activities of the bank too. It reduces the concentration risk

with diversified portfolio. Among many products of banking business, trade finance business is one of the most effective products. Trade finance activities give a good shape to the bank as a whole, even in the situation of credit / liquidity crunch. Proper handling of trade products mitigates the risks and makes the bank in a better position. ●

About author: Former Trade Finance Specialist of ADBL.

Independent Directors and their Role on Corporate Governance

■ Resham Raj Regmi

Introduction

Corporate governance principles¹ have provided considerable responsibility to the Board of Director to ensure corporate governance in respective company. For the effective discharge of these responsibilities different reforms in the Board are taking place. Empowering the Board with sufficient authority; recommending different committees to assist board and incorporating provision for independent and qualified directors in company law and regulations, etc. are some of them.

Normally, Board of Director of any company is constituted by the representative of shareholders. In the countries which are practicing stakeholders' model of corporate governance include representative of different stakeholders including shareholder in the Board. The reform process of corporate governance provided opportunity to have qualified independent directors in the board of public limited company who are neither shareholder nor representative of stakeholders.

Any person who is qualified and does not poses any pecuniary relation with the company and the office bearer of the company is considered as independent director. It also excludes the family relation with the office bearers of the company. The criteria for the independence may be different in different jurisdictions. The basic spirit behind it is such director must be able to have objective independent judgement in any issue presented before the board.

Here we will discuss on the different dimensions of independent directors and their role on ensuring corporate governance.

Origin of the Concept

Corporate Governance reform process entrusted a number of responsibilities to the Board of Director. Board of Director is made as ultimate responsible body for the implementation of corporate governance in respective company. Board is not only assigned with the additional responsibility it is more empowered and efforts to make it more effective are also initiated. Provision for compulsory inclusion of qualified and independent director in the board, having different committees to assist board of director are some visible reforms in this regard.

Generally, it is expected that board includes directors who can effectively exercise their best judgment

1 G20/OECD Principles of Corporate Governance 2015 in principle no 6; Basel Committee Principles of Corporate Governance, 2015 in principles 1, 2 and 3; and ADB & HERMES Principles of Corporate Governance 2003 in principles 8 and 10.

for the exclusive benefit of the company, judgment that is not clouded by real or perceived conflicts of interest. But it does not happen all the time. To ensure the best judgement from the side of board, number of a company's board of directors have brought from outside the company who possess necessary qualification and experience who are known as independent director. Because an independent director has not worked with the company for a period of time (typically for at least three years), he or she is not an existing manager and is generally not tied to the company's existing way of doing business. He or she is also not associated or linked with the Companies top office bearers and Board member including chair person.

This concept is basically initiated by the Stock Exchanges and regulators of US corporate sector during the decade of seventies. Now, the concept is well accepted in the USA. A small paragraph from an article named "The Rise of the Independent Director:" A Historical and Comparative Perspective writer Harald Baum writes; *Today, in their place of origin, in the US, the reliance on independent directors as a panacea for various corporate governance ills has reached its zenith. In 2013, in US public companies, 85% of directors were independent and 60% of boards had only one nonindependent director—the Chief Executive Officer (CEO). Over the last decades, the primary legislative and judicial response to almost every major corporate scandal in the US has been to increase reliance on independent directors.*²

Same paper further mentions the expansion of the concept in other countries and regions as follows:

Around 25 years ago, the concept of independent directors was adopted and refined in the UK. During the 2000s, the UK situation came to mirror that in the US as about 90% of directors in UK public companies were independent. From there, the concept of the independent director began its conquest of the European Union as a fundamental corporate governance principle and a 'must have' governance tool. On the supranational level, the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) recommends that important tasks should be assigned to independent board members who 'can contribute significantly to the decision-making of the board' in its G20/OECD Principles of Corporate Governance of 2015.

Similarly, the 2013 OECD report named 'Better Policies for Board Nomination in Asia' emphasizes the importance of independent directors in nomination (and other) committees in Asian companies.³

The Concept of independent director is adopted in India as well. The Companies Act, 2013 and Clause 49 of the SEBI's Listing agreement makes provision in this regard. Sub-section (4) of Section 149 of the Companies Act, 2013⁴ of India makes following compulsory provision for the inclusion of independent director.

Every listed public company shall have at least one-third of the total number of directors as independent directors and the Central Government may prescribe the minimum number of independent directors in case of any class or classes of public companies.

Sub-section (6) of same section defines independent director in following ways;

An independent director in relation to a company, means a director other than a managing director or a whole-time director or a nominee director,—

2 Max Planck Institute for Comparative and International Private Law, Research Paper Series, no 16/20 retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2814978 on 06-01-2022

3 Better Policies for Board Nomination in Asia (OECD Publishing 2013), available at [http:// dx.doi.org/10.1787/9789264204386-en](http://dx.doi.org/10.1787/9789264204386-en). Retrieved on 06-01-2022

4 Available on <https://www.mca.gov.in/content/mca/global/en/acts-rules/companies-act/companies-act-2013.html>

(a) who, in the opinion of the Board, is a person of integrity and possesses relevant expertise and experience;

(b) (i) who is or was not a promoter of the company or its holding, subsidiary or associate company; (ii) who is not related to promoters or directors in the company, its holding, subsidiary or associate company;

(c) who has or had no pecuniary relationship with the company, its holding, subsidiary or associate company, or their promoters, or directors, during the two immediately preceding financial years or during the current financial year;

(d) none of whose relatives has or had pecuniary relationship or transaction with the company, its holding, subsidiary or associate company, or their promoters, or directors, amounting to two per cent. or more of its gross turnover or total income or fifty lakh rupees or such higher amount as may be prescribed, whichever is lower, during the two immediately preceding financial years or during the current financial year;

(e) who, neither himself nor any of his relatives— (i) holds or has held the position of a key managerial personnel or is or has been employee of the company or its holding, subsidiary or associate company in any of the three financial years immediately preceding the financial year in which he is proposed to be appointed; (ii) is or has been an employee or proprietor or a partner, in any of the three financial years immediately preceding the financial year in which he is proposed to be appointed, of—

(A) a firm of auditors or company secretaries in practice or cost auditors of the company or its holding, subsidiary or associate company; or

(B) any legal or a consulting firm that has or had any transaction with the company, its holding, subsidiary or associate company amounting to ten per cent. or more of the gross turnover of such firm; (iii) holds together with his relatives two per cent. or more of the total voting power of the company; or (iv) is a Chief Executive or director, by whatever name called, of any nonprofit organization that receives twenty-five per cent. or more of its receipts from the company, any of its promoters, directors or its holding, subsidiary or associate company or that holds two per cent. or more of the total voting power of the company; or

(f) who possesses such other qualifications as may be prescribed.

Above provision of Companies Act makes it clear that what type of individual is considered as independent director. It also made it clear about the number of independent directors which every listed company need to include in its board. The Listing agreement of the SEBI makes more detail provision regarding independent director. In addition to minimum requirement of one third members by Companies Act, Clause 49 extended it for majority of the board member for certain companies.⁵

In Nepal

The impact of global efforts obviously can be seen in our legal instruments as well. The Company Act, 2063 and directives of different Regulators like Nepal Rastra Bank, Securities Board of Nepal, Insurance Board, etc. included provision for the inclusion of independent director in the board.

⁵ Clause II A (2), Securities and Exchange Board of India, CIRCULAR, CIR/CFD/POLICY CELL/2/2014 April 17, 2014

Section 86 of the Companies Act, 2063 makes provision for the composition of the Board of Director. Sub-section (3) of the same section provides following provision for independent director.

In forming the board of directors pursuant to Sub-section (2), at least one independent director, in the case of the number of directors not exceeding seven, and at least two independent directors, in the case of the number of directors exceeding seven, shall be appointed from amongst the persons who have the knowledge as prescribed in the articles of association of the company and gained knowledge and experience in the subject related with the business of the company concerned.

For the appointees of the Board of Directors Section 89 of the Act determines disqualifications. Sub-section (1) of the same section provides general disqualification and sub-section (2) provides disqualifications for the independent director. According to this section following person is not eligible to be appointed as independent director.

- Who is a shareholder of the concerned company;
- Who has not obtained at least bachelor degree in a subject that is related to the business to be carried on by the concerned company and gained at least ten years of experience in the related field or in the company management affairs or who has not obtained at least bachelor degree in finance, economics, management, accounts, statistics, commerce, trade or law and gained at least ten years of experience in the related field;
- Who is an officer, auditor or employee of the concerned company or a period of three years has not lapsed after his/her retirement from any such office;
- Who is the close relative of the office of the concerned company;
- Who is an auditor of the concerned company or his/her partner.

In addition to above general provision provided in the Companies Act, Bank and Financial Institution Act 2073 also provides some provision about independent directors in banking companies. The Name of independent director is professional director in this context. Sub-section (3) of section 14 makes following provision;

The Board of Directors shall appoint at least one Professional Director from among the persons possessing qualifications and experience pursuant to Section 17 and information thereof shall be furnished to the First General Meeting to be held after such appointment

Section 17 provides following qualifications to be independent director of different class of banking companies.

While appointing Independent Director of the bank or financial institution, appointment shall be made from amongst the persons having met the following qualification and experience:-

(a) In case of class "A" bank or national level class "B" development bank, having obtained at least master's degree in the subject as prescribed by the Rastra Bank and experiences as prescribed by the Rastra Bank,

(b) In case of class "B" development bank and financial institution of class "C", except the class "B" development bank of national level, having obtained at least bachelor's degree in the subject prescribed by the Rastra Bank and work experiences as prescribed by the Rastra Bank,

(c) In case of micro finance institution of class "D", the person possessing the qualifications and experiences prescribed by the Rastra Bank.

Further NRB Directives no 6 clause 2(ta) for A, B and C class banks and financial institutions adds other criteria to be an independent director of banking company.

The criteria for the independence are almost same in Nepalese legal provisions as these are in other countries. But compulsory minimum number of independent directors in the board of the company is less in Nepal in comparison to other countries. Few terms for independent director are strict in our country. Here, one individual can serve for one term only as independent director in the same corporation. In India any individual can work for two terms as independent director in a company and after cooling period of three years next term is also possible.

Normally, there are no specific rights and responsibilities assigned to the independent directors which are differ than other directors. Since independent directors are educated, professional and having experience of the business of the company something more is expected from them. Fair and independent view in any agenda presented before the board of directors, effective participation in different committees including audit and risk management, etc. are some expected role of independent directors.

The shareholders especially the minority shareholders look to independent directors providing transparency in respect of the disclosure in the working of the company as well as providing balance towards resolving conflict areas. In evaluating the boards or management decisions in respect of employees, creditors and other suppliers of major service providers, independent director have a significant role in protecting the stakeholder's interests as well. Independent director shall necessarily be appointed to key committees including audit and other committees.

The independent director also contributes to and constructively development of company strategy; scrutinize management performance; satisfy them that financial information is accurate and ensure that robust risk management is in place. The independent director must attend AGMs and discuss issues relating to their roles.

While discussing about the rights of the independent director, like other directors, independent directors are also equally allowed to attend and vote in every board meeting; be appointed on various committees; receive information on every business matter; seek clarification/justifications; and right to dissent as well.

Independence, when it comes to boards, allows a director to be objective and evaluate the performance and wellbeing of the company without any conflict of interest or the undue influence of interested parties. Independence must include:⁶

- **Independence from Management:** For instance, directors are not totally dependent on the company chairperson or CEO for information. They "keep their ears to the ground" to get outside information and perspective.
- **Compensation:** Board members do not accept compensation for anything other than board service (i.e. no consulting, professional services or other business dealings with the company as supplier, financiers or customer) This prevents conflict of interest financially or biases based on those roles.

6 CORPORATE GOVERNANCE, THE INSTITUTION OF COMPANY SECRETARIES OF INDIA, New Delhi, at 264, (2003)

- **Conflict of Interest:** Board members are not affiliated with organizations or activities that would create a conflict of interest with the company on whose board he/she serves. On an ad-hoc issue, (e.g. if board is considering a partnership or alliance with an organization affiliated with a board member), a director can excuse himself from if he feels there is a conflict.

The role of independent director is accepted by the legal provisions and regulatory instruments. But it is hard to answer how the appointed independent directors are contributing to achieve the exceptions of the policy makers and stakeholder of the company. Presence of fewer number is one arguments in favor of the non-performance of independent director. But it is not convincing.

In few cases, Supreme Court of Nepal has also highlighted the importance of corporate governance. Nur Partap Rana v Nepal Rastra Bank,⁷ Matrika Niroula v Government of Nepal,⁸ and Rajendra Khetan v. Nepal Rastra Bank,⁹ etc. are some case where importance of corporate governance is accepted. But it is very hard to find any case where the role of independent director was discussed exclusively by the Supreme Court.

Conclusion

“The concept is accepted but the content is ignored.” Same situation is there about the effectiveness of board even after adopting the concept of independent director. The most of the directors who are appointed as independent director technically may be independent practically, they are not. Due to this reason the expectation of effective board even after inclusion of independent director is seems not possible.

Negligible number of the independent director in the board may be a reason. But it cannot be a veil for non-performing independent directors. If there is an independent director in the board who can really convey fair and objective view in the agenda, he or she will help to make board more effective. Number may not work always; it is very difficult to ignore fair and prudent perspective from a director by the majority. If they ignore the fair and prudent judgement, independent director can put different opinion (note of dissent). Based on which shareholders and other stakeholder can judge the rest of the member of the board. By this way, we can make our board more effective by using the independent director. Only on thing is there to ensure that company must appoint really independent director. ●

About author: Advocate and Senior Officer at NRB.

7 NKP (2064) Decision 7899

8 NKP (2066) Decision No. 8207

9 NKP (2065) Decision No, 7949

Need of Cybersecurity Investments in Financial Service Industry

■ Kumar Pudashine

Introduction

Information and Communication Technologies (ICT) is a lifeline of financial service industry to enable its entire business process. Financial services are at the heart of our global economy and it's safe to say cybercrime is a major risk for the banking system. The global cybersecurity market size was valued at USD 183.34 billion in 2020 and is predicted to reach USD 539.78 billion by 2030, with a CAGR of 11.6% from 2021-2030. According to a 2020, Accenture report titled *Securing the Digital Economy: Reinventing the Internet for Trust*, financial firms may lose as much as \$350 billion to cybercrime by 2025. USD 2,900,000 is lost to cybercrime every minute. The worldwide information security market is forecast to reach \$170.4 billion in 2022.

In spite of banking cyber security standards and healthy cyber security investment levels, financial firms continually see themselves on “most-hacked industries” lists. This undesirable achievement does not mean that security is poor. Rather, threat actors disproportionately target the industry due to the availability of financial and data assets.

Nepal has moved up to the 94th position in the Global Cybersecurity Index 2020 from the 106th slot in the 2018 edition, showing that its commitment to cybersecurity has increased, according to the International Telecommunication Union (ITU). But still, Nepal is listed in top-targeted countries with highest rate of attacks per organization. This requires serious action to be taken by multi stakeholders of the country for the investment of cybersecurity.

Figure 1: Live Threat Map (Source: <https://threatmap.checkpoint.com/>)

Top Three Cyber Security Threats to Financial Service Industry

Over the period of time, there has been increase in the internet penetration with increase in the number of enterprises. Also, increase in technological advancement and development in infrastructure are expected to enhance the growth of cyber security market. The other factors include increasing use of integrated system coupled with rising cyber-crimes with growth in awareness are further expected to support the market growth. However, complex nature of regulatory policies, along with unmet industry standards are expected to inhibit the growth of cyber security market during the forecast period. The top three cyber security threats to financial service industry are discussed below.

a) Phishing and Distributed Denial of Service (DDoS)

The phishing and DDoS attacks are growing at an alarming rate. Based on recent trends, the finance sector continues to have higher rates of confirmed social engineering incidents than most other sectors, especially phishing. As per

the ORX News dataset, RCDevs estimates that on average, in the financial sector – fraud-type-cyberattacks account for 43% of events, data breach 34% and disruption 23%. On top of that, Imperva's 2020 report on DDoS Attacks in the Time of COVID-19 shows that DDoS attacks have increased by 30% in financial services between 2019 and 2020. Overall, the COVID-19 pandemic and remote work drove a significant increase in DDoS attacks on financial services in 2020 and this appears to be a trend that is set to continue throughout 2022

b) Artificial Intelligence (AI)

Financial institutions increasingly use AI technologies. However, behind this growing use of AI lies a double reality. On the one hand, for many financial analysts – artificial intelligence has become an indispensable ally in the fight for cybersecurity. On the other hand, AI can also help cybercriminals trying to attack financial services businesses and institutions. Cybercriminals use AI to increase the effectiveness of their attacks. AI can be used to understand patterns in human behavior, and then convince them to compromise networks and share sensitive financial data.

Figure 2: Carbanak Attack (Source: Kaspersky Lab)

c) **Advanced Persistence Threats (APTs)**

Cyber espionage is on the rise and financial services have been hit hard in recent years. These types of attacks can be carried out by competitors or a foreign state interested in financial data. The financial sector has been highly affected by APTs and banks are particularly targeted. Carbanak is an APT-style campaign targeting financial institutions that was discovered in 2014 by the Russian/UK Cyber Crime company Kaspersky Lab. Based on the Economic and Financial Agency's estimate, between \$800 million and \$1 billion was stolen from banks around the world, in mainly Russia, Japan, the US and Europe. The malware discreetly installed a remote administration tool, used to access employees' passwords.

Ten Ways financial services companies can improve Cybersecurity

Cybersecurity is the continuous process. The cybersecurity resilience in financial service institutions can be maintained by ensuing below ten core approaches

- a) Cybersecurity is not a technical issue; it should be always deliberated as a business issue and top-level management should be responsible for cybersecurity governance.
- b) Financial institutions need to focus on obtaining comprehensive threat visibility. A unified management solution and a consolidated cyber security approach can lead to greater preemptive protection against sophisticated and advanced threats. In some cases, unified security can lead to a 50% increase in operational efficiency and lower total security costs.
- c) Invest in a strong endpoint security solution. Use state of the art security solutions such as Anti APT, Anti DDoS to protect against new threat landscape.
- d) Implement zero trust. A zero trust methodology can ensure that only those who need access to certain systems can obtain it. In the case of credential

theft, a zero trust approach reduces the likelihood that a hacker will access sensitive computing data.

- e) Ensure that third-party partners do not present security risks. Financial firms can request third-party groups to undergo risk assessments and periodic risk audits.
- f) Provide employees with cyber security awareness training. Over 80% of data breaches involve a phishing attack. Employees need to know how to recognize these types of threats and others.
- g) A holistic approach to financial cyber security is needed. It is incumbent upon IT departments to connect with other departments across the organization in order to develop a business-wide cyber security strategy. This can help cyber security professionals spot weaknesses, close security gaps, and avoid future threats.
- h) Improve your response time in the event of a breach; ensure that your organization has an incident response plan in-place. With ample advanced planning, schedule a cyber-security drill and test out your incident response blueprints. You may want to schedule several drills in order to test out your plan at different hours of the day or with different staff members on-hand.
- i) Apply defense in depth approach to protect the financial information.
- j) Perform agile and comprehensive risk assessment strategies for people, process, product and technologies of the financial institutions.

Conclusion

Cybersecurity need to be in top priority in the financial industry as it seeks to ensure the security of its assets as well as the efficient and reliable execution of its business. This is especially true in the post-COVID world, which is increasingly

interconnected and digitalized. Business leaders in the financial sector need to be more aware of the various cyber threats they face.

In short, financial organizations need to be proactive in protecting their customers, their data, their networks and their operations against cybercrime. Cybersecurity strategies in the financial sector should also go towards increasing cooperation between banks and other financial organizations. Sharing information on attacks and organizing attack simulations are great exercises and though, they may not stop all cyberattacks – they can make a big difference in guarding against attack and reducing detection and response times. ●

About author: CISA, CISM, CCNP (Enterprise), CEH, CNDA, JNCIA, ITIL, COBIT 5, ISO 27001:2013 LA, ActivIdentity Senior Section Chief at ADBL

References

1. 134 Cybersecurity statistics and trends for 2022, Varonis.
2. Global cybersecurity insights reports 2021: Intelligence from the global cybersecurity landscape, VMware
3. Cybersecurity in the financial service industry, Cybersecurity guide
4. Financial services cybersecurity, Kaspersky
5. Global Cyber Security Market (2021 to 2030) - by Component, Deployment Type, User Type, Industry Vertical and Region - ResearchAndMarkets.com, Yahoo finance
6. Live cyber threat map report, Checkpoint
7. Fireeye cyber threat map, Fireeye

नेपालको बैकिङ्ग बजार: गुणस्तरीय सेवा र बहुआयामिक रूपान्तरणको यात्रा

डा. सुरोज टण्डन

विषय प्रवेश

नेपालको बैकिङ्ग बजारमा बढ्दै गइरहेको प्रतिष्पर्धा, प्रविधिले ल्याएको सहजता, गुणस्तरमा भएको अभिवृद्धि, कारोवारमा आएको गतिशीलता, ग्राहकको चाहनामा आएको परिवर्तन, वित्तीय शिक्षा आदिका कारण बैकिङ्ग तथा गैरबैकिङ्ग सेवा, सुविधालाई सरल, सुरक्षित र भरपर्दो बनाई बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई थप मजबुतसँगै भूमिका र दायित्वलाई पुनरपरिभाषित गरी बहुआयामिक रूपान्तरणको यात्रा तय गर्न आवश्यक छ । बैकिङ्ग व्यवसाय सर्वसाधारणको रकम जम्मा गर्ने, ऋणको रूपमा पुँजी/रकम निकाल्ने, पुँजीको परिचालन गर्ने, प्रचलित कानून बमोजिम कारोवार गर्ने, निक्षेपकर्ताको हकहितको संरक्षण गरी विश्वसनीयता जगाउने, स्वस्थ प्रतिष्पर्धा, पिछडिएको क्षेत्र, वर्ग र समुदायलाई सुविधा प्रदान गरी वित्तीय पहुँच एवं वित्तीय स्थायित्व अभिवृद्धि हुने गरी व्यावसायिक यात्रा निर्धारण गर्न जरूरी छ । छरितो संगठन, प्रविधिमैत्री जनशक्ति, ग्राहक सम्बन्ध बिस्तार, सहुलियतपूर्ण सेवा तथा सुविधा, आकर्षक र आधुनिक सेवा प्रवाह गर्न बैकिङ्ग व्यवसायमा डि एण्ड डि अर्थात डिजिटाइजेशन र डेभलपमेन्टको खाँचो छ । वित्तीय क्षेत्रमा बचतकर्ता र लगानीकताहरूबीच मध्यस्थताको कार्य गरी निक्षेप संकलन, कर्जा प्रवाह, मुद्रा सटही, बचतको परिचालन, साधनको कुशल बाँडफाँड, आधुनिक बैकिङ्ग सेवाको प्रवाह, सहज वित्तीय कारोवारसँगै मुलुकको आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सृजना, पुँजी परिचालन तथा सन्तुलित आर्थिक विकास लगायत महत्त्वपूर्ण कार्यमा संलग्न व्यक्ति, समूह

वा संस्थाहरूको संयुक्त रूप नै बैकिङ्ग बजार हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्ना सेवा तथा सुविधामा ग्राहकको पहुँच बढाई प्रविधिको अधिकतम प्रयोगमार्फत ग्राहकबाट माग, आदेश, उपभोग पछिको सेवा, सल्लाह तथा सुझाव लिने प्रबन्ध मिलाउने र नियमित ग्राहकको सम्पर्कमा रही सोअनुरूप रूपान्तरण गर्न सक्नु आजको आवश्यकता हो । ग्राहकले कृषि विकास बैंक लिमिटेड जस्ता वित्तीय संस्थाबाट दैनिक रूपमा प्राप्त गर्ने सेवा तथा सुविधाको जुन रूपमा अनुभूति गर्छन् त्यही नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाको वास्तविक रूप र स्तर हो । कोभिड-१९ महामारीको समयमा बैकिङ्ग व्यवसायलाई निरन्तरता दिन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना सेवा तथा सुविधामा व्यापक रूपान्तरण गरी रकम सोधपुछ, बिल भुक्तानी, खाताको रकम सार्ने, भुक्तानी रोक्ने लगायत आफ्नो वित्तीय कारोवार इन्टरनेटको माध्यमबाट संसारको कुनै पनि स्थानबाट सम्पन्न गर्न सक्ने सुविधा उपलब्ध गराई मनग्य सुधार र विकास गरेका छन् ।

छरितो संगठन, प्रविधिमैत्री
जनशक्ति, ग्राहक सम्बन्ध बिस्तार,
सहुलियतपूर्ण सेवा तथा सुविधा,
आकर्षक र आधुनिक सेवा प्रवाह
गर्न बैकिङ्ग व्यवसायमा डि एण्ड
डि अर्थात डिजिटाइजेशन र
डेभलपमेन्टको खाँचो छ ।

नेपालको बैकिङ्ग बजार

व्यक्ति वा संस्थाले लगानी गरेर जोखिम बहन गरी मुनाफा कमाउने उद्देश्यले गरिने आर्थिक क्रियाकलापलाई सामान्य भाषामा व्यवसाय भनिन्छ । बैकिङ्ग व्यवसायमा सर्वसाधारणले आफ्नो धनराशीको सुरक्षा तथा ब्याज पाउने उद्देश्यले रकम जम्मा गर्ने र कसैलाई उद्यम गर्नको निम्ति आवश्यक परेको समयमा तोकिएका प्रक्रिया पूरागरी ऋण लिन सक्दछन् । वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको औपचारिक रूपमा स्थापना भएपश्चात सुरुवात भएको

बैंकिङ्ग व्यवसाय आज जंगल जसरी फैलिएको छ । बैंकिङ्ग व्यवसायलाई प्रबर्द्धन, विकास, बिस्तार र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना, वि.सं. २०२२ सालमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, वि.सं. २०२४ सालमा कृषि विकास बैंक लि., वि.सं. २०४१ सालमा नेपाल अरब बैंक लि., वि.सं. २०४२ सालमा ईण्डोस्वेज बैंक लि. (हाल स्टाण्डर्ड चार्टर बैंक) को स्थापना हुँदै हाल 'क' वर्गका वाणिज्य बैंकहरूको संख्या २७, 'ख' वर्गका विकास बैंक १८, 'ग' वर्गका वित्त कम्पनी १७, 'घ' वर्गका लघु वित्त कम्पनी ६९ र पूर्वाधार विकास बैंक एक समेतका जम्मा ११०३९ शाखाहरू देशभर संचालनमा रहेका (प्रथम त्रैमासिक अवधि नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७८) छन् ।

नेपालको विद्यमान बजारले धान्न नसक्ने गरी स्थापना भएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको पुँजी वृद्धि, सेवा बिस्तार, व्यवसाय, गुणस्तर र नियमनकारी निकायका विभिन्न नीति, नियम, निर्देशनहरूका कारण बैंकिङ्ग व्यवसायमा केही समययता मर्जरको अवधारणा प्रयोगमा आएको छ । तथापि मर्जरको अभ्यासलाई मूर्तरूप दिन बैंकिङ्ग व्यवसायको सम्भावना, आवश्यकता र यसबाट मुलुकको अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभाव, दबाब र असरको विश्लेषण गर्न जरुरी छ । बैंकिङ्ग व्यवसायलाई सरकारले जनताको आधारभूत सेवा तथा सुविधा, शिक्षा, स्वास्थ्य, गाँस, बास र कपास जस्तै दैनिक जीवनको अत्यावश्यक सेवा अन्तर्गत परिभाषित गरी सकेकोले यो क्षेत्र अत्यन्तै संवेदशील र दैनिक जनजीविकासँग जोडिन पुगेको छ । नेपालको वित्तीय प्रणालीमा रहेको कूल सम्पत्तिको ८९ प्रतिशत हिस्सा बैंकिङ्ग क्षेत्रले ओगटेको हुँदा वित्तीय प्रणालीमा यसक्षेत्रको उल्लेख्य योगदान रहेको छ । बैंकिङ्ग क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बचतकर्ता र लगानीकर्ताबीच मध्यस्थताको काम गरी मुलुकको आर्थिक वृद्धि तथा विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन् । बचत परिचालन गर्ने, वित्तीय कारोवारको लागत कम गर्ने, जोखिम व्यवस्थापनमा सघाउ पुऱ्याउने, साधन तथा स्रोतको कुशल बाँडफाँड गर्ने जस्ता विविध कार्यमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न, गरिबी निवारण र रोजगारी सृजना गर्न मद्दत गरेका छन् ।

सुरुवाती चरणमा राज्य नियन्त्रित बैंकहरू मात्र रहेपनि सरकारले वि.सं. २०४२ सालदेखि अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरणको नीतिका कारण बैंकिङ्ग क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेश भएको हो । नेपाल सरकारले वि.सं. २०५६ सालमा वित्तीय क्षेत्र सुधारको रणनीतिक मार्गचित्र

तयार गरी बैंकहरूको पुनर्संरचना र केन्द्रीय बैंकको पुनर्संगठित गरी वित्तीय क्षेत्रको संरक्षण र क्षमता विकास गर्ने कार्यबाट बैंकिङ्ग बजारमा उल्लेख सुधार भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा भएको संशोधन (दोस्रो) ले राष्ट्रको दिगो विकासमा सहयोग पुग्ने गरी मुद्रा व्यवस्थापन, शोधनान्तर स्थिरता तथा समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्नका लागि भूमिका, दायरा एवं दायित्वलाई थप फराकिलो र व्यवस्थित बनाउन ऐनले विशेष जोड दिएको छ ।

समस्या, द्वन्द्व, चुनौती एवं अवसर जीवन र जगतकै सनातन यथार्थ भएको हुँदा बैंकिङ्ग व्यवसायमा दीर्घकालीन अवधिको साधन उपलब्ध नहुनु, लागत अधिक हुनु, जोखिम उच्च रहनु, प्रविधिगत समस्या, प्रविधिमैत्री जनशक्तिको अभाव, भन्फटिलो प्रक्रिया, तरलताको निरन्तर चाप, ब्याजदरको दबाब, बैंकिङ्ग सेवाहरू निक्षेप र कर्जामा मात्र सीमित, न्यून वित्तीय पहुँच तथा साक्षरता, भाखा नाघेको कर्जालाई असलमा परिणत गरी नयाँ बनाउने पद्धति, नीतिगत परिवर्तन, कमजोर संस्थागत सुशासन प्रणाली, धितो संरक्षण तथा कर्जा सदुपयोगको अभाव जस्ता विविध चुनौतीहरू रहेका छन् । मुलुकमा संघीय संविधान बनेर संघीय शासन व्यवस्था लागु भएसँगै बैंकहरू पनि संघीय स्वरूपमा काम गर्न अभ्यस्त भैसकेकोले सबैजसो स्थानीय तहमा शाखाहरू बिस्तार गरी गाउँगाउँमा वित्तीय शिक्षा, पहुँच र आर्थिक गतिविधिहरू बढाउँदै लगेका छन् । सेवाग्राहीले बैंक तथा वित्तीय संस्था वा बैंकिङ्ग बजारबाट दैनिक रूपमा प्राप्त गर्ने सेवा तथा सुविधाको जुन रूपमा अनुभूति गर्छन्, त्यही नै बजारको वास्तविक रूप भएकाले बैंकिङ्ग व्यवसाय ऐन, नीति, नियम, कानुन, कार्यविधि र मापदण्ड अनुरूप संचालन गर्नु आजको यथार्थता हो ।

कोभिड-१९ महामारीको असर क्रमिक रूपमा कम हुँदै गएको, खोपको उपलब्धता बढ्दै गएको, वैदेशिक रोजगारीमा जानेको संख्या तथा विदेशी पर्यटकको आगमन समेत बढ्न थालेको, विद्युत निर्यात सुरु हुनुको साथै मौद्रिक तथा वित्तीय नीतिगत सहजीकरण हुँदै गएकोले मुलुकमा आर्थिक पुनरुत्थानले गति लिन थाले पछि कर्जाको माग बढ्दै गएकोले बैंकिङ्ग बजारमा तरलताको चाप पर्न गएको छ । नेपालको बैंकिङ्ग बजारमा वाणिज्य बैंक (२७), विकास बैंक (१८), वित्त कम्पनी (१७) र लघुवित्त वित्तीय संस्था (६९) गरी कूल १३२ (१ पूर्वाधार विकास बैंक समेत) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू क्रियाशील रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कूल ११०३९ शाखा, निक्षेपकर्ता ३ करोड ९४ लाख १३ हजार, कर्जाग्राही संख्या १७ लाख ४१ हजार, ब्रान्चलेस बैंकिङ्ग

सेन्टर १७५२ र ग्राहक संख्या २ लाख ३५ हजार, इन्टरनेट बैकिङ्ग ग्राहक संख्या १२ लाख ५८ हजार, मोवाईल बैकिङ्ग ग्राहक संख्या १ करोड ५१ लाख ५३ हजार, एटिएम ४३४७, डेबिट कार्ड संख्या ९३ लाख ७० हजार र क्रेडिट कार्ड संख्या २ लाख ५ हजार रहेको आ.व.२०७८/७९ को प्रथम त्रैमासिक अवधिसम्मको नेपाल राष्ट्र बैकको मासिक विवरणले देखाएको छ । हालसम्म बैकिङ्ग बजारको कूल निक्षेप संकलन रु.४८ खर्ब ३४ अर्ब २१ करोड र कर्जा प्रवाह रु.४४ खर्ब ९६ अर्ब ८३ करोड रहेको छ । यसरी बैकिङ्ग तथा गैह्र बैकिङ्ग व्यवसायको विकास र बिस्तारका लागि सूचना प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी ईबैकिङ्ग कारोवारलाई सहजसँगै असहज अवस्थाको अपरिहार्य सहयात्री मानिएको छ ।

छरितो संगठन प्रभावकारी जनशक्ति

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको साङ्गठनिक संरचना अनुसारको कर्मचारी र कर्मचारी अनुरूपको सेवा तथा सुविधा प्रवाह गरी बैकिङ्ग बजारप्रति नागरिक वा ग्राहकको विश्वास बढाउँदै लैजानु अहिलेको चुनौती हो । वित्तीय संस्थाहरूमा स्वार्थपरक नेतृत्व, कर्मचारीको दलीयकरण, व्यावसायिकताको अभाव र विनाश, गैरनैतिक मूल्यहरूको अभ्यास, भेगीय, जातीय तथा भाषिक संरक्षण, कर्मचारी व्यवस्थापन र योग्यताको असन्तुलन, रचनात्मक तथा सृजनात्मक प्रतिभाको दुरुत्साहन, शक्ति र स्रोतको दुरुपयोग लगायतका कारण प्रक्षेपण गरिएका योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन हुन सकेको देखिँदैन । ग्राहकले बैकिङ्ग क्षेत्रको संगठन, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, विभागीय प्रमुख, प्रबन्धक वा कारिन्दा चिन्दैनन् उनीहरूले त बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट बैकिङ्ग एवं गैह्र बैकिङ्ग सेवा सजिलोसँग पाइयो वा पाइएन, सेवा लिन अतिरिक्त समय खर्चनु पर्‍यो वा परेन, सेवा लिदाँ कर्मचारीको व्यवहार कस्तो पाइयो, लागत कति लाग्यो आदिको मात्र विचार गर्छन् । कर्मचारीले ग्राहक र बैकिङ्ग संस्था बीचको सम्बन्ध बिस्तार गर्न सेवाग्राहीलाई केन्द्रमा राखेर ग्राहकको माग र चाहना अनुसार रितपूर्वक छिटो, छरितो सेवा प्रवाह गरी आफ्ना सेवा, सुविधाप्रति लगाव, आकर्षण तथा चासो बढाउन जोड र कोण मिलाउनु पर्छ । स्थानीय तह, जिल्ला, प्रदेश र संघमा बैकिङ्ग सेवाको माग पूरा गर्न सक्ने सक्षम संरचनाको रूपमा बैंक तथा वित्तीय

संस्थालाई विकास गर्दै सोही अनुसार कर्मचारी परिचालन तथा व्यवस्थापन गरी केन्द्रीयताको सोच त्यागेर बैकिङ्ग सेवालाई दीगो, फराकिलो र आकर्षक बनाउन जरुरी छ । बैकिङ्ग व्यवसायलाई नागरिकले खोजे जस्तो, रोजे जस्तो र सोचे जस्तो बनाई अहिलेसम्म वित्तीय पहुँचबाट बाहिर रहेका तथा अनौपचारिक क्षेत्रबाट बैकिङ्ग कारोवार गरिरहेका नेपालीलाई बैकिङ्ग प्रणालीमा जोड्न आवश्यक छ । बैकिङ्ग प्रणालीको विकास तथा बिस्तार कर्मचारीको दक्षता र विशिष्टतामा भरपर्ने भएकोले कर्मचारीको योग्यता र क्षमतालाई कदर गरी सेवा सुविधामा उल्लेख्य सुधार गर्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले छरितो संगठन, कुशल जनशक्ति, साधन तथा स्रोतको उच्चतम प्रयोग मार्फत विश्वसनीय सेवा तथा सुविधा प्रदान गरी व्यवस्थित, बिस्तारित, पारदर्शी एवं आधुनिक बनाई बहुआयमिक रूपान्तरणतर्फ लम्कन आवश्यक छ ।

संगठनमा कर्मचारी व्यवस्थापन मानवीय पक्षसँग सम्बन्धित भएकोले बैकिङ्ग व्यवसाय मानव संशाधन र सोको उचित व्यवस्थापन बिना चल्न सक्दैन । मानव संशाधन वा कर्मचारी त्यस्तो सजीव साधन हो जसले अन्य भौतिक साधनहरूलाई उपयोगी बनाउने सृजनात्मक सोच, विवेक एवं सीप, ज्ञान र क्षमताको प्रयोगद्वारा संगठनले आफ्नो उद्देश्य हासिल गर्न सक्दछ । बैकिङ्ग व्यवसायमा व्यवस्थापकले कर्मचारीको उचित प्रबन्ध गरी व्यवसायको योजना अनुसार आवश्यक पदाधिकारी एवं

बैकिङ्ग प्रणालीको विकास तथा बिस्तार कर्मचारीको दक्षता र विशिष्टतामा भरपर्ने भएकोले कर्मचारीको योग्यता र क्षमतालाई कदर गरी सेवा सुविधामा उल्लेख्य सुधार गर्न सकिन्छ ।

कर्मचारीको नियुक्ति, तालिम तथा विकासको प्रबन्ध, पदोन्नतिको अवसर, सेवा निवृत्ति आदिको व्यवस्था गर्न जरुरी हुन्छ । व्यवस्थापनको प्रमुख उद्देश्य नै बजारबाट दक्ष कर्मचारी नियुक्त गर्ने र सबै तहका कर्मचारीहरूबीच सुमधुर सम्बन्ध स्थापना गरी प्रभावकारी एवं मितव्ययिताका साथ संगठनात्मक लक्ष्य हासिल गर्नु हो । त्यसैले भनिन्छ, सवल अर्थतन्त्र निर्माणका लागि राम्रा र असल लगानीकर्ता चाहिन्छ, राम्रो सरकार बनाउन सक्षम र योग्य मानिस सरकारमा जानु पर्छ र सक्षम तथा बलियो संस्था बनाउनका लागि योग्य, सक्षम, अनुभवी र जिम्मेवार कर्मचारीको आवश्यकता पर्छ । आजको समय वाद एवं विचारले नभई वाद रहित विकासको विश्वव्यापी समय भएकोले बैकिङ्ग क्षेत्रमा आबद्ध कर्मचारीलाई सवल, सक्षम, योग्य र असल बनाई उनीहरूको उत्पादकत्व बढाउन र असल सम्बन्धको विकास गर्ने अवधारणालाई प्रबर्द्धन गर्न व्यवस्थापनको

अहम् भूमिका रहन्छ । बैंकिङ्ग व्यवसायको व्यवस्थापकमा एक प्रकारको कला, गला र गतिशीलता हुन जरूरी हुन्छ । बैंकिङ्ग व्यवसायलाई मर्यादित, पारदर्शी, दूरदर्शी, प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउन आधुनिक व्यवस्थापनका शैली, नव-प्रवर्तनका आयाम, प्रविधि, नवीनतम सञ्चार विधि, मानव सम्बन्ध, विश्वव्यापीकरण आदि विषयमा विशेष ध्यान दिनु जरूरी छ । जसका कारणले व्यवस्थापकको महत्त्व र कार्यक्षेत्र बढ्न गई नयाँ-नयाँ उदीयमान चुनौती न्यूनीकरण गर्न, छरितो संगठन बनाउन, गुणस्तरीय सेवा बिस्तार गर्न, न्यून लागतमा अधिकतम लाभ आर्जन गर्न समेत सहयोग पुग्दछ ।

आधुनिक गुणस्तरीय सेवा

आधुनिक बैंकिङ्ग व्यवसायका पूर्वजहरूले तत्कालीन समयमा कारोवार सम्पन्न गर्दा लामो समयसम्म मुद्रा तथा सिक्का मार्फत व्यापार तथा व्यवसायको अभ्यास गरेपश्चात बैंकिङ्ग व्यवसायमा चेक, ड्राफ्ट, रसिद जस्ता आधुनिक वित्तीय उपकरणहरूको विकास भएको हो । वि.सं.२०४० को दशकसँगै नेपालको अर्थतन्त्रले निजीकरण, उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणको अवधारणालाई आत्मसाथ गरेपश्चात बैंकिङ्ग व्यवसाय उत्कर्षमा पुग्दै गएको र विश्वव्यापी मान्यता समेत पाएको हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास अनुरूप बैंकिङ्ग सेवा तथा सुविधाहरू प्रवाह हुँदै आइरहेका छन् । अबको बैंकिङ्ग व्यवसाय परम्परागत संस्कृति र अभ्यास बमोजिम निक्षेप संकलन र कर्जा प्रवाह गर्ने मान्यताबाट संचालन भएर पुग्दैन । बैंकिङ्ग व्यवसाय इलेक्ट्रोनिक, ब्रान्चलेस, इसीसी, कनेक्ट आइपीएस, इन्टरनेट बैंकिङ्ग, मोवाईल बैंकिङ्ग, शाखा रहित बैंकिङ्ग, क्वीक रेस्पन्स कोड, पीओएस, भिसा तथा मास्टर कार्ड एवं चौविसै घण्टा सेवा प्रदान गरी अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालसम्म जोडिन सक्ने प्रकृतिको हुन जरूरी छ । बैंकिङ्ग व्यवसायलाई दीगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय तथा प्रतिस्पर्धी बनाउन प्रविधि र विद्युतिय माध्यमको उच्चतम प्रयोग गरी हातहातमा बैंक साथसाथमा सेवा भन्ने अवधारणा अनुसार ग्राहकलाई सेवा प्रवाह गर्नु पर्छ । बैंकिङ्ग व्यवसाय नयाँ युगमा प्रवेश गरेको हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू सदैव इमान्दार, अभूतविदा उत्तरदायी, पारदर्शी, लक्ष्य तथा उद्देश्यउन्मुख भई अधि बढ्न सके बैंकिङ्ग व्यवसायको भविष्य उज्ज्वल छ । समय सूचना प्रविधिको भएको हुँदा आधुनिक बैंकिङ्ग सेवा लोकप्रिय र कर्णप्रिय बनेसँगै मानिसहरूमा नोटको प्रयोग तथा नोट बोक्ने बानीमा उल्लेख्य रूपान्तरण भएको छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संजाल ठूलो भएका

कारण यी संस्थाहरूबीच हुने अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा रोक्न र बैंकिङ्ग क्षेत्रको स्थायित्वलाई थप सुदृढ गर्न आवश्यक रहेको सन्दर्भमा बैंकहरूबीच गाभ्ने तथा गाभ्ने कार्यलाई थप प्रोत्साहित गर्दै बैंकिङ्ग व्यवसायलाई गतिशील र सुदृढ तुल्याउन आवश्यक छ । बैंकिङ्ग व्यवसाय विगत वर्षहरूमा भन्दा राम्रो भएर पुग्दैन अन्य मुलुकको बैंकिङ्ग प्रणाली जस्तो पूर्ण प्रविधियुक्त, सवल, सुरक्षित, सक्षम र पूर्ण आधुनिक सेवा, सुविधा आमजनता माफ्न पुर्‍याई व्यवसायको आकार बढाउँदै संस्थागत लक्ष्य हासिल गर्न सक्ने हुनुपर्छ । नेपालको बैंकिङ्ग व्यवसायलाई परम्परागतभन्दा फरक युनिभर्सल संरचनातर्फ उन्मुख गराउन प्रभावकारी योजना, बजेट तथा कार्यक्रम, नीति, निर्देशनको जरूरी छ । स्वस्थ, पारदर्शी, सुरक्षित र जोखिम रहित बनाउन नियमनकारी निकायबाट जारी भएका ऐन, नीति, नियम, निर्देशन र मापदण्डहरूको पूर्णपालना गरी संस्थागत सुशासन, वित्तीय सेवा तथा बैंकिङ्ग पहुँच बढाउँदै आर्थिक प्रणालीमा देखिएका बहुआयामिक प्रभाव र चुनौतीहरूलाई अवसरमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको मुटु भनेको प्रयोगमा ल्याएको बैंकिङ्ग सफ्टवेयर हो । नेपालको बैंकिङ्ग क्षेत्रमा मुख्य रूपमा फिनाकल, टेमनस, आइफेलेक्स जस्ता स्वदेशी तथा विदेशबाट आयात गरिएका सफ्टवेयरहरू प्रयोगमा ल्याई वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना सेवा तथा सुविधाहरू कुशल रूपमा प्रवाह गर्दै आइरहेका छन् । पछिल्लो समय विभिन्न स्थानबाट बैंकिङ्ग सफ्टवेयरहरू ह्याक गर्ने, सिस्टममा रहेको पैसा चोर्ने, सूचना लैजाने, डाटा नोक्सानी जस्ता समस्याहरू बढ्दै गएको सन्दर्भमा केन्द्रीय बैंकले प्रविधिमा अन्तरनिहित आन्तरिक एवं बाह्य सुरक्षाको जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि सूचना प्रविधि आकस्मिक सहायता समूह गठन गरी साइबर सुरक्षा सम्बन्धी घटनामा तत्काल सहायता उपलब्ध गराउन निर्देशन दिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो वेबसाइट, मोवाईल एप, आधिकारिक सामाजिक सञ्जाल तथा सूचना प्रविधिमा साइबर एट्याक, माल्वयर जस्ता आन्तरिक तथा बाह्य जोखिम, स्पाम, फिसिड आदि माध्यमबाट प्रणालीमा अनाधिकृत पहुँच गरी सूचना चुहावट, चोरी तथा आर्थिक नोक्सानी, आधिकारिक सेवाको पहुँच रोक्ने लगायतका जोखिमबाट हुनसक्ने क्षतिको न्यूनीकरण गर्न आवश्यक छ । बैंकिङ्ग क्षेत्रले आफ्ना औजार तथा यन्त्रहरूलाई सुदृढ बनाई सेवा प्रवाह गर्दा अवलम्बन गरेका प्रणालीको सत्यता समयसमयमा जाँच गरी आधुनिक गुणस्तरीय सेवा प्रवाहलाई सवल, बलियो र भरपर्दो बनाउन जरूरी छ ।

बहुआयमिक रूपान्तरणको यात्रा

नेपालको आर्थिक विकास, स-सानो पुँजी संकलन तथा परिचालन, व्यापार तथा व्यवसाय वृद्धि, कृषि क्षेत्रको विकास, रोजगारी तथा आय आर्जन, गरिबी निवारण, वित्तीय जानकारी प्रदान, बैकिङ्ग प्रणालीको विकास लगायतका कार्य गर्ने दीर्घकालीन सोचका साथ बैकिङ्ग प्रणालीको यात्रा सुरु भएको हो । नेपालमा बैकिङ्ग प्रणालीको सुरुवात हुनुभन्दा पहिले साहुकार, महाजन, टंकधारी, कौशी तोषाखाना, तेजारथ अड्डा आदिबाट आर्थिक र मौद्रिक कारोवार नियन्त्रित हुने गर्दथ्यो । नेपालमा बैकिङ्ग व्यवसायको विकासक्रमलाई अध्ययन गर्दा तीन चरणमा विभाजन गरी बुझ्न सकिन्छ जस्तो: पहिलो चरण राणा प्रधानमन्त्री रणोद्विप सिंहको पालामा वि.सं.१९९३ सालमा स्थापना भएको तेजारथ अड्डालाई मान्न सकिन्छ । तेजारथ अड्डाले सर्वसाधारणलाई कर्जा उपलब्ध गराउने गर्दथ्यो भने यसले सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन भने गर्दैनथ्यो । दोस्रो चरण कर्जा सुविधालाई बिस्तार गर्ने प्रयोजनार्थ तेजारथ अड्डा र यसका शाखाहरू खोलिएको थियो । पहिलो वाणिज्य बैंकको रूपमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना गरियो । तत्पश्चात केन्द्रीय बैंक, एनआईडिसि, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक लगायतको स्थापना भयो । त्यसैगरी तेस्रो चरण सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकहरूको संचालनमा एक रूपता ल्याउन एउटा छाता ऐनको रूपमा वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को निर्माण गरियो । प्रजातन्त्रको स्थापना पश्चात सरकारले उदार आर्थिक नीति अवलम्बन गरी बैकिङ्ग क्षेत्रमा व्यापक परिवर्तन ल्यायो । विदेशी बैंकहरूसँगको संयुक्त लगानीमा नयाँनयाँ बैंकहरूको स्थापना भए पश्चात नविल बैंक देशको सबैभन्दा पहिले विदेशी बैंकसँगको संयुक्त लगानीमा स्थापना भएको बैंक बन्यो । त्यसैगरी इन्डोस्वेज बैंक, ग्रिनलेण्ड बैंक जस्ता संयुक्त लगानीमा स्थापना गरी बैकिङ्ग बजारमा मर्जर तथा सम्मिलनसम्मको नियमित रूपान्तरणको यात्रा चलिरहेको छ ।

नेपालको बैकिङ्ग बजारका आफ्नै कथा, विवशता, अवस्था र व्यवस्था रहेपनि बैकिङ्ग व्यवसायका समस्यालाई सम्बोधन गर्न र बहुआयामिक रूपान्तरणका लागि देहाय बमोजिमका रणनीतिक योजनाहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ:

- (क) सम्पत्ति र दायित्वको सन्तुलन कायम हुने गरी कार्यक्रम संचालन गर्ने,
- (ख) कर्मचारी व्यवस्थापनमा योगदान र योग्यताको कदर गर्ने,

- (ग) बैकिङ्ग प्रणालीलाई युनिभर्सल बैकिङ्गतर्फ अभिमुख गराउने संरचनाको व्यवस्था गर्ने,
- (घ) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई लगानी तथा सेवाको विविधीकरण गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (ङ) मुद्रा तथा अन्तर बैकिङ्ग बजारको विकास गर्ने,
- (च) कृषि, ऊर्जा र पूर्वाधारजस्ता क्षेत्रमा बैकिङ्ग क्षेत्रको लगानी प्रोत्साहित गर्ने,
- (छ) जोखिमको पहिचान र व्यवस्थापन गर्ने,

नेपालमा बैकिङ्ग व्यवसायको आठ दशकभन्दा लामो ऐतिहासिक विकासक्रमलाई अवलोकन गर्दा औपचारिक बैकिङ्ग प्रणालीको सुरुवातपछि सुरुका दशकहरूमा बैकिङ्ग सेवाको प्रकृति निकै फरक थियो । तत्कालीन समयमा बैकिङ्ग सेवाको माग र आपूर्तिमा ठूलै खाडल देखिएपनि पछिल्लो समयमा यस व्यवसायमा बहुआयामिक रूपान्तरण भएको छ । सुरुका दशकमा सूचना प्रविधि प्रयोग नहुनु, दक्ष तथा सक्षम जनशक्तिको अभाव, सानो बजार, वित्तीय शिक्षा, पहुँच र ज्ञानको अभाव जस्ता कारण आधुनिक बैकिङ्ग व्यवसायको विकास हुन सकेको थिएन । उदारीकरण एवं विश्व व्यापारीकरणसँगै एक अर्कामा परनिर्भर बन्दै बढ्दो अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारिक कारोवारलाई जीवन्तता दिन आधुनिक बैकिङ्ग प्रणालीले नयाँ प्रणाली अपनाए पश्चात यसक्षेत्रका सेवा तथा सुविधाहरूले मानव जीवनलाई निकै सहज बनाएको छ । नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका विभिन्न समस्या, चुनौती, अवसर तथा सफलताहरू नभएका होइनन् तरपनि बैकिङ्ग क्षेत्र सो अवस्थाको आकलन र मूल्यांकन गरी अवसरको सदुपयोग गर्न रूपान्तरणको खाँचो छ ।

निष्कर्ष

नेपालको बैकिङ्ग बजारलाई आधुनिक पेशा एवं व्यवसायको रूपमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक छ । बैकिङ्ग ज्ञान, शिक्षा, पहुँच र साक्षरताको प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएसम्म आर्थिक वृद्धि, पुँजी परिचालन, रोजगारी सृजना एवं विकास लक्ष्य बमोजिम हासिल गर्न सकिदैन, यसका लागि बैकिङ्ग व्यवसायको विकास, बिस्तारसँगै संरक्षणको जरूरी छ । बैकिङ्ग सेवा धेरै हदसम्म निक्षेप र कर्जामा सीमित रहेकोले आधुनिक सेवा तथा सुविधाहरू सहितको डिजिटल बैकिङ्ग सेवालाई सरल र सहज पहुँच बनाउनु पर्छ । बैकिङ्ग व्यवसायलाई चुस्त, दुरुस्त र पारदर्शी बनाउँदै देखा परेका अनपेक्षित जोखिमको न्यूनीकरण गरी

प्रतिस्पर्धात्मक बैंकिङ्ग बजारमा खरो रूपमा उत्रन, बजारको नेतृत्व लिन, बैंकिङ्ग सेवा भरपर्दो र गुणस्तरीय बनाउन बहुआयामिक रूपान्तरणको यात्रा आजको आवश्यकता हो । बैंकिङ्ग व्यवसाय भनेको पैसा किन्ने, पैसा रोप्ने र पैसा बेच्ने वित्तीय क्रियाकलापसँग सम्बन्धित भएकोले सबै वित्तीय संस्थाहरू सफल नभए पनि सबै खराब भने अवश्य छैनन तसर्थ वित्तीय संस्थाहरूमा प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी कारोवारको निरन्तर अनुगमन र सुधार गर्ने प्रणालीको थालनी गर्न जरूरी छ । बैंकिङ्ग प्रणालीमा नयाँ प्रविधिको प्रयोग मार्फत बजारलाई सुरक्षित र आधुनिक बनाई मुद्राको प्रयोगलाई घटाउँदै लगानीयोग्य पुँजीको सहज उपलब्धताको व्यवस्था मिलाई वित्तीय चरहरूको अवस्थालाई सोमा पर्ने प्रभाव र दबावको नियमित अवलोकन गर्नु पर्छ । कर्जा वा ऋणको गुणस्तर कायम गर्ने उद्देश्यले ब्याज तिर्न पुनः ऋण दिई बैंकिङ्ग व्यवसायमा भइरहेको इभरग्रीनिङ अभ्यासले गर्दा विगत दुई वर्षको तुलनामा यस वर्ष ऋणको प्रवाह वृद्धिदर बढी र निक्षेप संकलनको वृद्धिदर न्यून हुन गएकोले कर्जा प्रवाहको गुणस्तर कायम हुनेमा समेत शंका गर्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले स्रोत बिना कर्जा बिस्तार गरेमा खराब कर्जा र नोक्सानी व्यवस्था समेत बढ्न गई सम्पत्ति तथा दायित्वमा असन्तुलनको अवस्था सृजना भई इभरग्रीनिङको चक्करले अति जोखिमको अवस्था देखापर्ने भएको हुँदा सोतर्फ विशेष ध्यान पुऱ्याउँदै कर्जाको गुणस्तर कायम हुने गरी व्यावसायिक यात्रा तय गर्नु पर्छ । बैंकिङ्ग बजारमा गुणस्तरीय सेवासँगै बहुआयामिक रूपान्तरण गर्न प्रविधिको उच्चतम प्रयोग र जोखिम न्यूनीकरणका

लागि निस्क्रिय तथा गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति, खराब कर्जा, धितो संरक्षण, कर्जा सदुपयोग, तरलता व्यवस्थापन, प्रविधिमैत्री सेवा लगायतमा संवेदनशील बनी व्यवस्थापकलाई प्रणाली बदल्ने सुविधा नभए पनि प्रवृत्ति बदल्नुको विकल्प छैन । ●

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. नेपाल राष्ट्र बैंकको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को मौद्रिक नीति ।
२. नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७८) बाट "क", "ख" र "ग" वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन ।
३. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको आर्थिक वर्ष २०७८/७९ का लागि सार्वजनिक गरेको बजेट तथा कार्यक्रम ।
४. नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोगको पन्ध्रौं पञ्चवर्षमा योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७-२०८०/८१) ।
५. टण्डन सुरोज (२०७४), आधुनिक बैंकिङ्ग व्यवस्थापन र अर्थव्यवस्था, उत्सव बुक्स प्रकाशन, काठमाडौं ।

कृषि क्षेत्रमा बैकिङ्ग लगानी, प्रभावकारिता र असूली

भागवत भट्टराई

पृष्ठभूमि

नेपालको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान एक चौथाइभन्दा बढी रहेको र देशमा क्रियाशील श्रम शक्ति मध्ये करिब दुई तिहाई कृषि क्षेत्रमा नै संलग्न छ । तर, कृषिमा क्षेत्रमा संलग्नता अनुसार यो क्षेत्रको योगदान न्यून छ, वृद्धिदर एवं उत्पादकत्व पनि तुलनात्मक रूपमा निकै कम मानिन्छ ।

हरेक पटक फेरिने सरकारले मुख्य प्राथमिकता प्राथमिकता भनेर कृषि क्षेत्रलाई नै तोके पनि कृषि क्षेत्रको विकासमा सरकारले छुट्याउने बजेट कम छ भने कृषि क्षेत्रको सुधारका लागि आवश्यक पर्ने नीतिमा पनि खासै ध्यान पुग्न सकेको पाइँदैन । व्यावहारिक रूपमा सरकारकै ध्यान कम भएको अवस्थामा निजी क्षेत्रबाट हुने लगानी अन्य क्षेत्रको तुलनामा अत्यन्तै न्यून रहेको छ ।

नेपालमा कृषिको बजार भने निकै ठूलो रहेको छ । भन्सार विभागले सार्वजनिक गरेको चालू आर्थिक वर्षको ५ महिनामा मात्रै कृषिसँगसम्बन्धित उपजहरू करिब ९० अर्ब रुपैयाँ बराबरको आयात भएको छ । त्यसमध्ये करिब २० अर्ब तरकारी र ३४ अर्बको अन्न मात्रै आयात भएको छ ।

अझ धान चामलको आयातका लागि बाहिरिएको रकम हेर्दा भने ५ महिनाको अवधिमा २० अर्ब ५० करोड रुपैयाँको आयात भएको छ । ४ दशक अघिमात्रै फर्किँएर हेरियो भने नेपाल धान निर्यात गर्ने देशमा पर्दछ । नेपाल राष्ट्र बैंकले २०६८ सालमा गरेको नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासमा वित्तीय क्षेत्रको अवस्था विषयक गोष्ठिको प्रतिवेदन अनुसार सन् १९८० दशकसम्म धान

निर्यात गर्दै आएको पाइन्छ ।

यो तथ्यांकले खाद्यान्नमा हरेक वर्ष नेपाल परनिर्भर बन्दै गएको देखाएको छ । यद्यपि तुलनात्मक रूपमा कम भएपनि कृषि क्षेत्रमा लगानी भने बढ्दो रहेको छ । यसका लागि राष्ट्र बैंकका नीति निर्देशिका समेत उपयोग बनेको पाइन्छ ।

**४ दशक अघिमात्रै फर्किँएर हेरियो भने नेपाल धान निर्यात गर्ने देशमा पर्दछ ।
नेपाल राष्ट्र बैंकले २०६८ सालमा गरेको नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासमा वित्तीय क्षेत्रको अवस्था विषयक गोष्ठिको प्रतिवेदन अनुसार सन् १९८० दशकसम्म धान निर्यात गर्दै आएको पाइन्छ ।**

नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को मौद्रिक नीतिमा बैंकलाई कृषि व्यवसायमा अग्रणी बैंकको भूमिकामा स्थापित गर्न संस्थागत स्रोत व्यवस्थापनका लागि कृषि बण्ड जारी गर्ने सुविधा प्रदान गरेको छ । कृषि विकास बैंकले कृषकलाई प्रविधिमैत्री डिजिटल बैकिङ्ग कारोवारमा अभ्यस्त बनाउँदै वित्तीय साक्षरतालाई थप आधुनिकतातर्फ लैजान मौद्रिक नीतिको अवधारणा

बमोजिम किसान क्रेडिट कार्ड, सूचनामूलक जानकारी सहितको किसान एप्सजस्ता अत्याधुनिक डिजिटल बैकिङ्ग सेवा बिस्तारमा अघि बढ्नुले कृषि क्षेत्रमा आकर्षण बढाउन सहयोग पुऱ्याउन सक्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

कृषिमा बैकिङ्ग लगानी

कृषि कर्जालाई नेपाल राष्ट्र बैंकले प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा राखेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको कूल कर्जाको सीमित प्रतिफल कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने बाध्यकारी प्रावधानले गर्दा पनि वाणिज्य बैंकहरूले आफ्नो कृषि कर्जाको दायरा बढाउनु पर्ने देखिन्छ । सोही अनुरूप वाणिज्य बैंकहरूको कृषि कर्जाको दायरा क्रमशः बढाउँदै लगेको पनि पाइन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०६३/६४ वाणिज्य बैंकहरूबाट बिस्तारित कूल कर्जामा कृषि क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जाको ५ दशमलव ६ प्रतिशत रहेकोमा २०६७/६८ मा आउदा २ दशमलव ४ प्रतिशतमा भरेको थियो । राष्ट्र बैंकको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार आधार २०७६ मा ११ दशमलव ३२ प्रतिशत कृषि कर्जा बिस्तार गरेका छन् । असार २०७८ मा आइपुग्दा निजी क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकहरूले मात्रै आसार २०७८ सम्म १२ दशमलव १० प्रतिशत पुगेको छ ।

अभू आषाढ २०७६ को ११ दशमलव ३२ प्रतिशत कृषिकर्जा भन्नाले सबै वाणिज्य बैंकको कूल कर्जाको सीमालाई जनाउँछ भने २०७८ असारको तथ्यांक सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूबाहेकको हो । हाल सञ्चालनमा रहेको २७ वाणिज्य बैंकहरूमध्ये २४ वटा निजी क्षेत्रका रहेका छन् भने ३ वटा (कृषि विकास बैंक, नेपाल बैंक र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक) सरकारी स्वामित्वको रहेका छन् ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांक अनुसार कृषि क्षेत्रमा बिस्तार भएको बैकिङ्ग लगानीलाई अंकमा भन्नुपर्दा २०७८ असारसम्म रु.३ खर्ब २४ अर्ब पुगेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंक अनुसन्धान विभागको तथ्यांकअनुसार कात्तिकसम्म आइपुग्दा रु.३ खर्ब ५७ अर्ब रुपैयाँ कृषि क्षेत्रमा वाणिज्य बैंकको कर्जा पुगेको छ ।

राष्ट्र बैंकका कृषि क्षेत्रको विकासका कृषि क्षेत्रको अवस्था २०६८ प्रतिवेदनअनुसार २०६८ कात्तिकसम्म रु.१६ अर्ब १८ करोड कर्जा बिस्तार भएकोमा ३ खर्ब १६ अर्ब रुपैयाँ बिस्तार भएको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रावधानअनुसार वाणिज्य बैंकहरूले २०७८ असार मसान्तसम्ममा ११ प्रतिशत कृषि कर्जा परिचालन गर्नुपर्ने थियो । जसमा निजी क्षेत्रका वाणिज्य बैंकहरूले औसतमा १२ दशमलव १० पुर्‍याएको देखिन्छ । यसमा पनि २४ वटा वाणिज्य बैंकमध्ये ४ वटा बैंकहरूले मात्र ११ प्रतिशतभन्दा कम कृषि कर्जा परिचालन गरेको देखिन्छ । तर, राष्ट्र बैंकले पछि २०७८ असार मसान्तको ११ प्रतिशत कृषि कर्जा नपुर्‍याए पनि २०७९ असार मसान्तसम्म १३ प्रतिशत पुर्‍याए हुने प्रावधान ल्याएको थियो । त्यसैगरी २०८० आसार सम्म उक्त सीमा १५ प्रतिशत राखिएको छ ।

राष्ट्र बैंकले कृषि क्षेत्रमा परिचालन भएको ऋण भन्नाले औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७६ के अनुसूची ४ बमोजिमका क्षेत्रलाई परिभाषित गरेको छ । माथिको कृषि कर्जाको एकम हेर्ने हो कूल रु.३२ खर्ब २४ अर्ब ४५ अर्ब कर्जा मध्ये जम्मा ३ खर्ब ४० अर्ब ४४ करोड कर्जा मात्रै कृषि क्षेत्रमा परिचाति भएको छ ।

उक्त कर्जा राष्ट्र बैंकको प्रावधानभन्दा थोरै बढी

भएपनि नेपालको आर्थिक क्षेत्रको मेरुदण्ड मानिएको वाणिज्य बैंकहरूबाट देशको मुख्य आर्थिक विकासलाई टेवा दिने कृषि क्षेत्र मा परिचालन गर्न आवश्यकभन्दा कमै देखिन्छ ।

अरु क्षेत्रलाई हेर्दा समग्र वाणिज्य बैंकहरूको आषाढ २०७८ कर्जा मध्ये भन्दा बढी थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्र (जसमा थोक बिक्रेता आयात निर्यात आदि पर्दछन्) मा २० दशमलव ५५ प्रतिशत कर्जा परिचालन भएको देखिन्छ ।

यसैगरी अघिल्लो वर्षको तुलनामा सबैभन्दा बढी वृद्धि माछापालन २८ प्रतिशत कृषि उपभोग्य कर्जा १६ प्रतिशत (जसमा शेयर कर्जा, हायर पर्चेज, तथा अन्य कर्जा पर्दछन्) भएको देखिन्छ । प्रतिशतमा धेरै भएपनि माछापालन क्षेत्रमा कूल कर्जाको वृद्धिमा त्यसको शेयर निकाल्दा ० दशमलव ३७ मात्रै हुन आउँछ ।

त्यसैगरी कर्जाको किसिमबाट हेर्दा आधार २०७८ मा सबैभन्दा बढी २३ प्रतिशत कर्जा माग तथा चालू पुँजी कर्जाको रूपमा गएको देखिन्छ भने अघिल्लो कृषि वर्षको तुलनामा सबैभन्दा बाद दाम मार्जिन प्रकृतिका कर्जाको ७२ प्रतिशत वृद्धि भएको देखिएको छ । यसरी हेर्दा देशको वाणिज्य बैंकहरूको प्राथमिकतामा कृषि क्षेत्र परेको जस्तो देखिँदैन । अनुत्पादक क्षेत्रमा देखिएको ऋण बुद्धिले गर्दा कृषि क्षेत्र सधैं पछाडी पर्ने देखिन्छ । ११ प्रतिशतको गणना ६ महिना अवधिको कूल कर्जाको आधारमा गरिन्छ ।

कृषि क्षेत्रमा तोकिएको लगानी गर्न नसक्ने बैंकहरूलाई कृषि ऋणपत्रमा लगानी गरेर तोकिएको प्रतिशत पुर्‍याउने प्रावधान पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको छ । तर, प्रयाप्त ऋणपत्रहरूको कमी र कम ब्याजले गर्दा सोचेको जस्तो प्रतिफल यसबाट पाउँन सकेको छैन वा बैंकहरू आकर्षित हुन सकेको देखिँदैन ।

कृषि कर्जाको प्रभावकारिता र उपयोग

अहिले पनि अपेक्षित रूपमा कृषि कर्जा बिस्तार हुन भने सकेको देखिँदैन । कर्जाको माग गर्नेले माग गर्न र कर्जा दिनेले पनि व्यवसायी प्रतिफललाई हेरेर दिन सकेको पाइँदैन ।

बैंकबाट कर्जा लिएर लगानी गरेको लगानी कर्ताले लगानी भए बराबरको प्रतिफल पनि पाउन नसकेको गुनासो गरिरहेका छन् । यता बैंकबाट बिस्तार भएको कर्जा पनि पाउनु पर्नेले नपाएको र नपाउनु पर्नेले पाएर दुरुपयोग गरेको जस्ता विषय पनि आएका छन् ।

यसको कारण र समस्या पहिचान गर्न आवश्यक

देखिन्छ । कारणहरू खेतव्दा प्रायजसो कृषि कर्जाहरू सानो रकमका आवधिक कर्जा हुन्छन् । कर्जा सानो रकमका हुने भएकाले बैंकहरूले यस्ता प्रकारका कर्जाहरूको निगरानी तथा मूल्यांकनमा धेरै ध्यान दिन सकेको देखिँदैन ।

आवधिक कर्जाको कारणले पनि त्रैमासिक, वार्षिक पुनरावलोकन आवधिक नहुने देखिन्छ । एकचोटी कर्जा दिएपछि त्यसको उपयोग र कार्य योजनाको समीक्षा सबै ऋणीको काँधमा हुने भएकाले र त्यसमा बैंकको कम निगरानीले गर्दा कर्जा नोक्सानीको जोखिम बढी भएको गुनासो सरोकारवालाको सुनिन्छ ।

अझै पनि नेपालमा व्यावसायिक तवरले कृषि परियोजनाहरू खासै तयार हुने गरेको पाइँदैन । अहिलेको कृषि क्षेत्रमा प्रायजसो श्रममा निहित, अवैज्ञानिक, सानो लगानी, र मौसम निर्भर व्यवसाय नै धेरै छन् । यस्ता उत्पादनहरूले कम मूल्य भएका, धेरै परिमाणमा भएका तथा बेमौसमी आयातित उत्पादनहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्नुपर्ने बाध्यता छ । यस्तो प्रतिस्पर्धाले गर्दा स्वदेशी कृषि उत्पादनाले लामो समयमा सोचेजस्तो व्यापार नगर्ने र हुदापनि नियमित ऋणको चुक्ता समस्या हुने समस्या भोगिरहेको देखिन्छ । अन्ततः यस्तो समस्याले कर्जा नोक्सानी बढ्ने नै देखिन्छ ।

कर्जाको दुरुपयोग

विगत दुई वर्षदेखि नेपाल राष्ट्र बैंकले ऋणीहरू दिएको सहूलियतपूर्ण ऋण लिने ऋणीहरू संख्या हेरियो भने हवातै बढेको देखिन्छ । कोरोनाबाट भएको आसुरको कारणले कम ब्याजमा व्यवसाय गर्न खोज्ने ऋणीहरू एकतिर छँदैछन् भने व्यक्तिगत उपयोगका लागि नक्कली परियोजनाको आधारमा बैंकहरूबाट त्यस्ता सहूलियतपूर्ण ऋण लिने ऋण नभएका पनि होइनन् ।

बैंकहरूको कम निगरानी हुने भएकाले पनि यस्ता कर्जाको दुरुपयोग बढी हुने गरेको देखिन्छ । व्यक्तिगत आवश्यकताका लागि लिने भएकाले त्यस्ता कर्जाको चुक्ताको समयमा ढिलाइ हुने र अन्ततः नोक्सानी बढ्ने गरेको गुनासो बैंकहरूको सुनिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले देशको कृषि क्षेत्र र त्यस क्षेत्रमा कार्यरत साना तथा गरीब किसानहरूलाई मध्यनजर गर्दै बिनाधितो ऋण दिने नियम पनि ल्याएको छ । बिनाधितो वा व्यक्तिगत जमानतमा मात्र ऋण दिनुपर्ने हुँदा बैंकहरूले लिने सुरक्षणको र पर्याप्तता राम्रो छैन ।

जोखिम बढ्ने हुँदा प्रायःजसो बैंकहरूमा यस्तो प्रावधान कार्यान्वयन भएको देखिँदैन । दूरदराजका कृषि

ऋण कार्यान्वयन भएको देखिँदैन । कूल कर्जामा सीमित प्रतिशत कृषि कर्जा हुनुपर्ने बाध्यकारी नियमले गर्दा पनि बैंकहरू सुरक्षण/धितोमा बाढी लचक भएर ऋण दिने गरेको पाइन्छ ।

यता व्यावसायिक कृषिको अध्ययन गरी वैज्ञानिक, तवरले गरिने कृषि व्यवसायको सफलताका उदाहरणहरू धेरै छन् । तर नेपालमा कृषि अध्ययन गरी व्यवसाय गर्ने युवा जमातको कमी, आधुनिक सिप र वैज्ञानिक उपायभन्दा श्रम तथा अनुभवका आधारमा कृषि गरिने हुँदा व्यावसायिक कृषि फस्टाउन सकेको छैन । ज्ञान लिएकाहरू त्यसको उपयोग स्वदेशमा गर्न लजाउने र विदेशीने अनि कृषि ज्ञानलाई दूरदराजमा पुऱ्याउन नसक्नु कृषकहरूमा कृषि ज्ञानको कमिका कारण हुन् ।

निचोड

कृषकहरूमा कृषि व्यवसायलाई आफ्नो मूल व्यवसाय बनाई त्यसलाई भविष्यमा नयाँ उचाइ दिने र त्यसका लागि हुने जोखिम फाइदाको विश्लेषण गरी आधुनिक, वैज्ञानिक तवरले आयातित वस्तुहरूसँग प्रतिस्पर्धा गरी अघि बढ्ने कार्ययोजना र दूरदृष्टिको कमी देखिएको छ । यस्तो कार्ययोजना नहुँदा व्यवसाय लामो समयसम्म सफल नहुने र लगानीकर्ताहरू आकर्षित हुन नसक्ने देखिन्छ ।

पुँजीगत समस्या उस्तै देखिन्छ । नेपालका धेरै किसानहरू वा कृषिक्षेत्रमा व्यवसाय गर्न आँट गर्ने व्यवसायीहरू प्रशस्त पुँजी नभएकानै छन् । बैंकले पनि धितोबिना प्रशस्त ऋण नदिने हुदाँ पुँजीको समस्या हुने गरेको पाइन्छ ।

पैसा बिनाको दिमाग अहिलेको नेपाली कृषि क्षेत्रको जटिल समस्या भएको छ । नयाँ स्टार्टअप बनाउन पनि बैंकले दिएको अलावा आफूसँग आफूसँग पनि प्रशस्त पुँजी हुनुपर्ने कारणले नयाँ पुस्ता आट गर्न सक्दैनन् ।

कृषि कर्जामा बैकिङ्ग ज्ञानको विकास पनि हुन सकेको छैन । अहिले पनि नेपालका कैयौँ विकट क्षेत्रहरूमा किसानहरू महँगो ब्याजमा गाउँमै भएका साहुहरू तथा सहकारीहरूसँग ऋणसँग लिएर व्यवसाय गर्दछन् । महँगो ब्याजदर, सुलभ ऋणले गर्दा किसानहरू त्यस्तो ऋणमा आकर्षित छन् भने अर्कोतिर आफ्नो गाउँ ठाउँमा खुलेका वाणिज्य बैंकहरूबाट मिल्न सक्ने कृषि कर्जा ज्ञानको कमी छ । वाणिज्य बैंकहरूले हामी जस्ता साना ऋणीहरूलाई पनि ऋण दिन्छन् र भन्ने कुराले त्यस्ता ऋणीहरू सहूलियतपूर्ण बैकिङ्ग ऋणहरूबाट बञ्चित छन् ।

केही बैकिङ्ग क्षेत्रका कमजोरी पनि रहेका छन् । बैकिङ्ग साक्षरताको कमी देखिन्छ । बैंकहरूले आफ्ना

बैंकिङ सुविधाहरूको ज्ञान नेपालका सबै दूर दराजमा पुऱ्याउन सकेका छैनन् ।

बैंकहरूले नेपालका हरेक ग्रामीण क्षेत्रमा आफ्ना बैंक शाखाहरूको माध्यमबाट कृषकहरूलाई कृषि साक्षरता प्रदान गर्न सक्दछन् । कृषकहरूलाई उपयुक्त कृषि कार्ययोजना तथा वैज्ञानिक आधुनिक कृषि व्यवसाय गर्न प्रोत्साहन गर्ने कार्य पनि बैंकले जिम्मेवारीपूर्ण ढंगले लिनु पर्ने देखिन्छ ।

कृषिमा लगानी बिस्तारका लागि सरल र सुलभ ऋणको आवश्यकता हुन्छ । कृषकहरूले बैंकिङ्ग सेवा लिन नखोज्नेको मूल कारण नै त्यसमा हुने भन्फटिलो विधि ऋण पाउँने समय लाग्ने आनि धितोको कडाइ हो । सरल र सुलभ विधिबाट छिटै ऋण पाउने व्यवस्था आनि धितोको प्रावधानमा लचकता अपनाउन सक्थे भने बैंकहरूले आफ्नो कृषि ऋण बढाउने र कृषकहरूले सुहुलियतपूर्ण ब्याजमा ऋण पाइने हुदा देशको कृषि क्षेत्र सुदृढ हुनेमा दुई मत छैन ।

जहाँ लगानीको बढी सम्भावना छ त्यहाँ निगरानी भने बढाउनुपर्छ । त्यसैले बैंकहरूले पनि नियमीत कृषि कर्जाको निगरानी गर्नुपर्ने हुन्छ । यसले गर्दा कृषकहरूमा थप सजगता उत्पन्न गर्छ भन्ने उचित उपयोगिता बढाउँछ ।

कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक बिस्तारका लागि वातावरण अनुकूल कार्यक्रममा जोड दिई कृषकलाई आधुनिक हिसाबले रोजगारी प्रदान गर्न कृषि मूल्य श्रृंखलामा आधारित परियोजना बिस्तार गर्न आवश्यक देखिएको छ । बैंकले कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्दा ऋण सुरक्षित रहन्छ भन्ने प्रत्याभूति हुन आवश्यक छ भने किसान तथा लगानी कर्ता छिटो प्रतिफल पाइन्छ भन्ने महसुस गर्नुका साथै ऋण लिएर पनि कृषिमा उद्यम गरेर नाफामुखी बन्न सकिन्छ भन्ने सोच बिस्तारका लागि रणनीतिक योजना बनाउन आवश्यक देखिन्छ । ●

लेखक नेपाल आर्थिक पत्रकार समाजका
महासचिव हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. भन्सार विभाग मासिक तथ्यांक २०७८/०७९
२. नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासमा वित्तीय क्षेत्र नामक प्रतिवेदन २०६८
३. मौद्रिक नीति २०७७/७८ र २०७८/७९

Digitisation of Nepalese Banking Systems and its Prospects and Challenges

■ Bhola Nepal & Shreya Adhikari

Abstract

Electronic payment methods are becoming more prevalent and their transactions volumes are growing day by the day. These methods are compatible with our digital society, where electronic and mobile commerce are increasingly becoming more relevant. However, this hasn't always been the case. In the past, owing to the exponential rise in the number of customers and volume of transactions, banks have felt an acute operational pressure on delivering banking services solely through physical bank branches via human tellers. But as of now, bank branches alone are inadequate to offer optimal services that meet the needs of today's high demanding customers. One of the main reasons for this is the progressive competitive atmosphere that exists in the financial sector.

On the upside, the advancement in technology and the increase in customers' expectations have acted as strong drivers in pushing the banking sector worldwide towards a digital switch-over. The adoption of digital technologies in the banking industry in the form of online banking platforms, cloud computing, implementation of the internet of things and artificial intelligence have all guided and lead the way into the digital transformation of banks worldwide.

In the context of Nepal, the Nepalese financial sector has seen a rapid advancement in technology in the past decade. This advancement has been a result of the evolution of Information and Communication Technology (ICT), adjustment to the change in customers' expectations and the

growing competition felt in the market due to the high number of banking services and facilities available nationwide. Consequently, there have been improvements and developments within the functions and process of traditional banking all around Nepal.

Additionally, the interface between Nepali banks and its customers has also changed from being operation-centric to customer-centric (Sakchya, 2020). Furthermore, digital transformation has occurred with brick-and-mortar branches changing its service provision into branchless channels. To name a few-the implementation of ATMs, credit and debit cards, internet banking and mobile banking facilities, as well as mobile banking applications have all been a part of this technological evolution to make branchless transactions more seamless and convenient. With payments taking place via digital modes on the internet, banking transaction in Nepal and worldwide has given itself a new meaning in the 21st century.

With digital payment system gradually replacing traditional methods of paying via cash or cheque, it has paved its way into making transactions and purchasing goods and services more digital. This also includes all mobile and web application services which possess secured and authorized payment gateways. Consequently, financial technology (FinTech) players in Nepal are left with no choice but to constantly adapt to new digital payment methods and move forward in order to carve a niche for themselves in this constantly evolving industry. With newer trends emerging every day, the FinTech landscape has

been witnessing varying yet just as significant transformations, shaping the segment in its own way everywhere.

Almost all the banks and financial institutions (BFIs) of Nepal have launched their own website and mobile banking applications. Common digital wallets like E-Sewa, Khalti, FonePay, iPay, QPay, IMEPay and PrabhuPay have also come to the limelight. These service providers offer several online payment services which are directly or indirectly dependent on bank accounts. One can load certain amount on their digital wallet via various channels such as e-banking, debit /credit card or depositing cash on the accounts specified by the service providers.

Along with the facility of transferring amounts from bank account to the digital wallet or vice versa, other facilities like electricity bill payment, drinking water bill payment, internet bill payment, mobile top up, digital TV payment, air, bus and cable car online ticket, online shopping and various other utility payments are also commonly available in such digital wallets and banking applications. However, for a developing country like Nepal, with a literacy rate of only 64% and over half of the country's population still without a bank account, promoting digital banking has been a major challenge for market players and regulators.

But, although only a small fraction of the Nepalese population currently uses digital wallet, these wallet service providers have become widely popular in various cities of Nepal in a very short amount of time. One of the biggest segments to use this facility is the youth of Nepal, hence word of mouth has become a popular means of influencing multiple customer segments in Nepal on using digital wallets.

As for branchless banking, it is impossible for bank branches to enter every nook and corner of rural Nepal due to geographic and economic difficulties. Therefore, this is the new and improved alternative, and it is booming in developing countries such as our own. This form of banking uses technology such as mobile phones and bank cards to conduct financial transactions electronically. This also comprises of using third party outlets like agents,

and other financial service providers that offer financial services without having to go to the bank branches.

Furthermore, there are digital applications available such as Connect IPS; an application developed by Nepal Clearing House (NCHL) that enables government transactions, so that users can pay government tax, revenue or similar charges online. It means that the customers don't have to travel to banks and offices to make their payments.

Introduction

Nepalese digital/online banking, though commenced around four decades ago, is still in its infancy. Traditional forms of banking are still widely prevalent in the nation, with most customers preferring it over the modern alternative channels of banking.

As Bill Gates fondly said in 2008, banking is essential, banks are not. Information and communication technology (ICT) has changed the way banking is done worldwide, and is forecasted to change the banking industry as a whole in the coming days. Bank customers are gradually adapting themselves into digital banking in both the urban and remote areas of Nepal. Online banking in Nepal primarily comprises of facilitating various banking activities using electronic channels, such as Automatic Teller Machines (ATMs), Point of Sales (POS) systems, SWIFT transfers, and last but not least telephone, mobile and internet banking services. Retail transactions in Nepal also use digital banking payment methods in the forms of cards, QR payments, e-wallets, internet banking, mobile banking, POS machines and Point of Transaction (POT) machines.

While the number of cash-based banking is decreasing every year, the volume of electronic cheque transactions, on the other hand, has been increasing through NRB promoted Nepal Clearing House Limited (NCHL). Firstly, the key reason for a decline in cash-based banking is a result of mobile and utility top ups that are accessible through e-wallets like E-Sewa and Khalti. Additionally, the availability of ATMs, debit and credit cards with the aid of online banking system has substantially

reduced the need to use cash for customers' day-to-day transactions. This is also the major reason for a significant increase in the volume of electronic cheque transactions in the last decade in Nepal.

The history of digital banking in Nepal dates back to as early as the 1990s when banks first started adopting the digital banking trends. However, the country first adapted to the financial sector liberalisation process in the 1980s, through which multiple joint ventures and private banks were able to enter the market. The evolution of joint venture bank dates back to 1984 when it first started with Nabil Bank. Nabil Bank then introduced credit cards in Nepal for the first time in 1990 after which customers were finally able to purchase goods and services on credit upto a certain amount. Additionally, the bank also acquired its first MasterCard in 1990 and started issuing it in 1993. Furthermore, it acquired Diners Card in 1991 and Visa Card in 1993.

Subsequently, the establishment of the first ISP (Internet Service Provider) was made in 1994 by Mercantile Office Systems. In terms of acquiring VISA, Himalayan Bank Limited started acquiring it in 1997, while Nabil Bank issued it in 2000 and issued Visa Electron in 2004. Smart Choice Technologies (SCT) also branded card issuance in 2004. Furthermore, the first ATM was launched by Himalayan Bank in 1995. Moreover, Kumari bank introduced tele-banking facilities for the first time in 1997, and launched the first SMS banking in 2004.

In the current context, e-banking and mobile banking have been created in the form of branchless banking all around Nepal. This method of banking has extended the distribution of financial services to the remote areas of Nepal where traditional banking was limited or short in supply. Currently, the prospect of Nepal's financial sector has been looking fairly bleak, especially with the wave of the Covid-19 pandemic in 2020, and ongoing in 2021 as banks are one of the most severely hit sector. Therefore, business and financial institutions (BFIs) in Nepal have had to step it up a notch in order to remain relevant and noticed by customers during this dire time of the pandemic.

Myriad of evidence have shown lack of trust amongst Nepali customers towards financial services during the rise of the coronavirus disease. For instance, within a two-week period, a total of Rs.5 billion cash was withdrawn from BFIs, which signals diminished consumer confidence at this time. Similarly, there has been an emerging scenario of drastically reduced investment opportunities, which may soon result in excessive liquidity in the system. And although 64% of the Nepalese population uses internet, considerably lower population of the same mass uses the digital banking system, even with Covid-19 lockdowns under place. This has caused financial exclusion in the country.

Often the low-income level of unbanked population and low access to financial services are the main hurdles of financial inclusion in Nepal. Majority of the Nepalese population still find comfort in using cash in their day-to-day transactions since the population has formed a long-life custom of using cash. This has also caused hesitation and a form of discomfort amongst the users while opting for cash-less banking. Another major reason for challenges in financial inclusion is due to the lack of financial products, low financial and digital literacy present in Nepal.

Research has shown that the adoption for the world wide web only took six years (Pyun et al., 2002), whereas the adoption for other ICTs such as electricity and telephones took relatively greater amount of time. This evidence further backs up the fact regarding the slow adoption for digital banking systems in Nepal.

Nepalese Scenario

Nepal Rastra Bank has developed a secure, healthy and efficient system of payment; it framed Nepal Payment System Development Strategy (NPSDS) in July 2014 which articulates the strategy for the development of National Payment System (NPS) in Nepal. Nine Pillars of NPSDS are the bases of executing the strategy. A forward step in this direction was the implementation of Payment and Settlement Bylaws 2072, which came into effect from June 7, 2015 (Jestha 24, 2072). Establishment of Payment Systems Department in July of 2015 was another important milestone

in the process of modernization of Payment System of Nepal. Consequently, Licensing Policy for Payment Related Institutions/Mechanism, 2073 (2016) came into effect by June 12, 2016. Payment System Oversight Framework had also been formulated and put in place since 2018. Importantly, Payment and Settlement Act, 2075 has been approved and announced by the country very recently and, it will pave the way to help escalate and strengthen Nepal's digital payment's dimension in the days to come.

Nepal Rastra Bank has issued payments related licenses to 27 commercial banks, 4 Development Banks, 4 Finance Companies and 9 (nine) Nonbank institutions (PSPs and PSOs) for executing payment related operations till date. There are more than 30 (thirty) institutions having letter of intent (LOI) in pipeline to obtain operating license from Nepal Rastra Bank. Similarly, seven directives for the payment related regulation of licensed institutions have also been issued including digital payment transactions threshold. Furthermore, real time gross settlement (RTGS) project was launched in 2076 for payments monitoring and regulations for the large and critical values of payments. Nepal has made a commendable progress on expansion of banking access, along with the expansion of digital banking services. The growth of digital banking services seems to be accelerating in Nepal mainly due to the reasons listed below:

1. The availability of smartphones at cheaper rates.
2. The growth of broadband Internet penetration.
3. The provision of anytime, anywhere banking services.
4. Cost-effective, faster, and easier access to banking services.
5. Banks pushing SMS to their customers for digital banking systems.
6. Digital banking channels making banking services faster, easier, convenient and more efficient.
7. Increased globalisation and competition

worldwide resulting in greater need for quick and easy access to digital banking services by international customers within Nepal.

8. Increased globalisation resulting in higher demands for Nepali banks to adapt to the constantly changing trends of ICT in order to satisfy fickle customer's needs and wants in a competitively saturated market.

National Policy on Digitization

Executive Summary of the "Digital Nepal Framework – 2019" has envisioned Digital Nepal. The Digital Nepal Framework is deemed as a blueprint that provides a roadmap on how digital initiatives can:

- Contribute to economic growth
- Find innovative ways to solve major challenges facing society in a shorter period with fewer resources
- Identify opportunities for Nepal to participate in the global economy

The digital initiatives have been selected based on:

- Alignment with the vision of Prosperous Nepal, Happy Nepal
- Demonstrated success in other similar developing markets
- Ability to execute in the local environment

The Digital Nepal Framework encompasses:

- One Nation
- Eight Sectors
- 80 Digital Initiatives

Digital Finance and Digital Nepal Framework

Ministry of communication and information technology, Government of Nepal issued Digital Nepal Framework in 2019. The framework aims to transform Nepal into a digitally empowered

economy. Similarly, the framework is set to utilise its growth potential by exploiting disruptive technologies such as new products and processes that is currently impacting the socioeconomic growth of Nepal.

Finance is one of the eight sectors that Digital Nepal Framework has identified. The Digital Nepal Framework states that the Government of Nepal should facilitate the development of a robust financial ecosystem through actions like encouraging digital payments, and attracting investment in FinTech by encouraging the growth of start-ups and telecom companies for a better financial inclusion. Financial inclusion is the process that ensures the availability, access and usage of the formal financial system to all the individuals of the Nepalese society. As a developing country, Nepal ought to make full use of financial inclusion as a platform by not just growing the financial sector but more as an engine for driving an inclusive growth. The eight digital initiatives in the finance sector as identified by Digital Nepal Framework are:

- National payment gateway
- Credit Rating (individual and corporate accounts)
- Information management system for Nepali migrants
- Mobile Wallet services
- Encouragement of Digital payments in Nepal
- Development of single window for business and industry promotion
- Development and promotion of ecommerce and ITeS ecosystem
- Digital Payment campaign

National Payment Gateway

Nepal Rastra Bank (NRB) is preparing to introduce a national payment gateway to monitor digital payment systems and transactions nationwide. Over the past few years Nepal has witnessed

a sharp rise in the mobile payment system and made rapid technological advancements. National payment gateway will integrate different payment channels to simplify the electronic payment process and lower the cost of interbank transactions in Nepal. Furthermore, National payment gateway will help in developing a safe and efficient national payment system and ultimately drive digital financial transactions in Nepal.

Monetary Policy Moves in Nepal 2019/20 – Key Highlights:

- Policy will be adopted for the use of Digitization and FinTech.
- Payments System Infrastructure will be modernized to bring in all the financial transactions under electronic payments.
- Necessary coordination will be made to carry out the revenue collection and expenditure mobilization of Government of Nepal (GoN) through electronic payment system.
- In the context of supporting the implementation of federalism through financial access and inclusion, a provision will be made for financial institutions, except operating at the national level, to adjust their area of operations in line with provincial structure. This is expected to expand financial access and inclusion.
- The process of establishing Real Time Gross Settlement (RTGS) system has already been initiated. Necessary steps will be taken to establish National Payment Switch/Gateway.
- By the establishment and help of National Switch/Gateway, payments interoperability will be operated or assured and financial transactions will be cleared and settled within Nepal.
- Financial access will be extended in the remote areas encouraging the mobile and internet payments through financial service providers (PSPs).

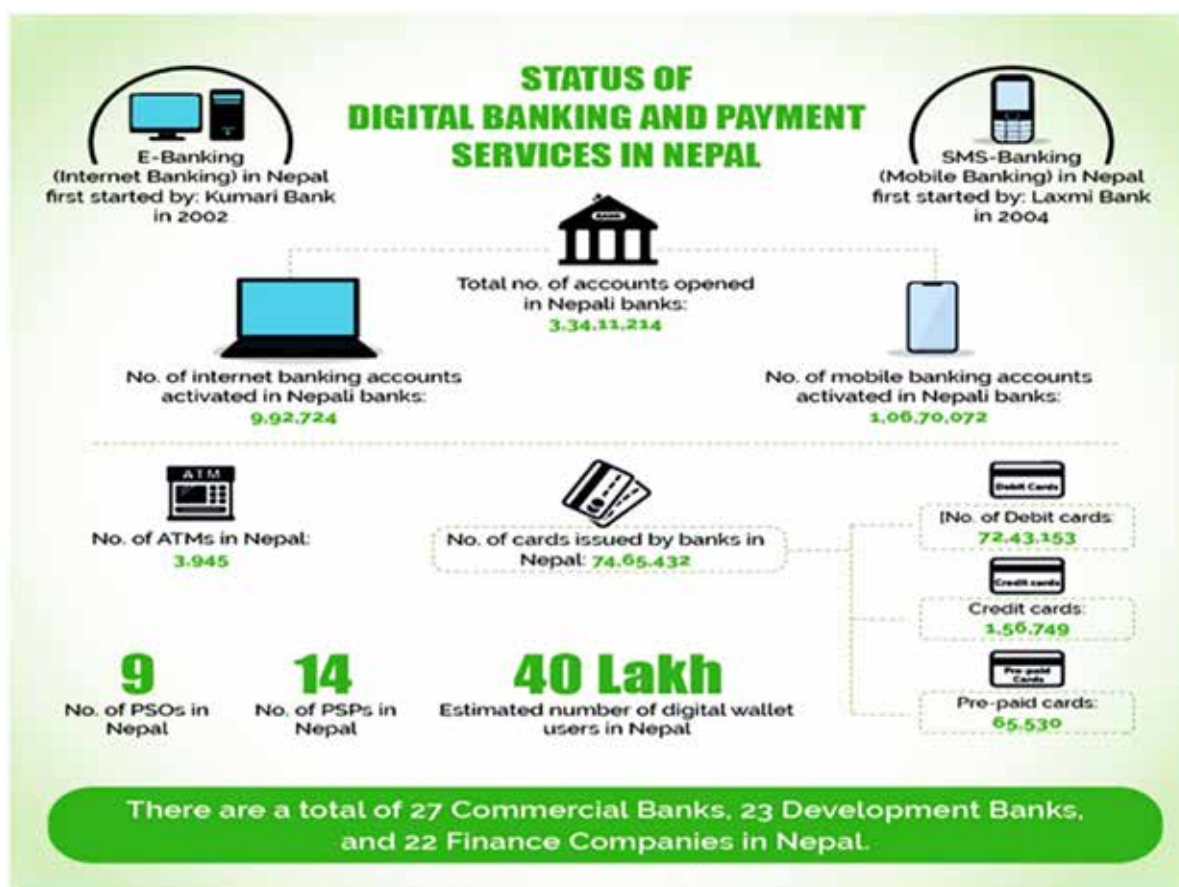

- No additional charges should be levied on Point-of-Sale (POS) transactions.
- For the purpose of promoting payments in Nepalese Currency through Cards, necessary arrangements will be for issuing Co-brand Cards or National Cards.
- Online reporting system will be applied to the payment service providers (PSOs) and payment system operators (PSOs).
- Installation of Cash Deposit Machine (CDM) in bank and Financial Institutions (BFIs) will be made mandatory.
- As per the Government of Nepal (GON)'s provision, goods and services, if purchased through Cards or other means of electronic payments, 10% amount of the value added tax (VAT) will be directly deposited to the payment initiators' bank account.
- A provision will be made requiring the payment service providers and payment system operators to get approval from the bank before publishing their annual report from 2018/19 onwards.
- A policy provision will be made to provide license of payment service provider to the microfinance institutions. Organizational capacity, number of customers, branch network, capital and physical infrastructure will be taken as a basis for providing such license.
- While making a transaction through an ATM or POS Machine, if an amount is deducted without successful completion of the transaction, the amount should be refunded within a stipulated period of time. Upon failing to do so, the BFIs will have to pay interest on such deducted amount.

Digital Banking During COVID-19 Crisis

During the lockdown period of COVID-19 pandemic, many banks in Nepal launched the service of opening online bank accounts as well as filling up e-KYCs, and ADBL hasn't been behind. Meanwhile, NRB has increased the transaction limit bar for digital payments, encouraging customers to carry out digital payment transactions. Therefore, electronic payment transactions have increased significantly in the recent months due to an increased use of electronic payment instruments around Nepal.

Electronic Payment Transactions						
Payment Instruments	Transaction Amount (Rs. in million)			No of Transaction		
	mid-May 2020	mid-June 2020	mid-July 2020	mid-May 2020	mid-June 2020	mid-July 2020
ATM	27847	40277	54763	3488903	4662855	6302846
Mobile Banking	8641	14013	18839	4642504	5196241	5817681
Internet Banking	9975	17123	19048	373818	495088	653459
Debit Card	17390	22112	25894	2193633	2701598	3316554
Credit Card	316	887	584	64633	144967	119610
Prepaid Card	22	27	36	4631	4900	5249
RTGS	6888056	10251112	11463256	14968	20817	37297
ECC	234020	360902	792007	291484	571245	1260169
IPS	108681	150372	223651	197056	284113	596538
Connect IPS	23687	38468	51306	316473	465280	696447
Wallet	4336	7540	10222	9639228	10275290	10179557

In Nepal, the history of digital banking hasn't been very long. During short period of time the users and the service providers have increased significantly and are increasing rapidly. Its importance is also increased due to the pandemic and health consciousness of people. This has helped reduce the movement of people and increase the time they spend at home as much as possible. In line with these indications, most banks in the affected countries have reduced the opening hours of their branches and they recommend their customers to use online banking. Nepal is not far from this situation.

Digital technology has already begun to change the banking industry's business operations. It is easy for customers, however still a challenge for some banks to compete in this digital space, first because of the cost of building out digital platforms, and second because a digital-only strategy taken from them has an important advantage, which is the strong sense of local identity they project [12].

According to Crossman, consumers' use of mobile and online banking has skyrocketed during the coronavirus pandemic as banks have limited in-person visits to appointments or drive-through service, or completely closed branches". In April 2020, compare with pre-coronavirus time, 30% of banking customers were using their mobile banking app more, and 35% were using online banking more [13]

Transaction Limit

Recently, Nepal Rastra Bank has changed the transaction limit of various digital transaction mediums. Now the transaction limit of Mobile Banking including QR Code Payment has been set to NRs. 1 Lakh per day and NRs. 10 Lakhs per month with NRs. 20 thousand per transaction, which was NRs. 50 thousand per day and NRs. 2 Lakhs per month with NRs. 20 thousand per transaction before. The transaction limit of ATM Debit / Credit card has been set to NRs. 1 Lakh per day and NRs. 30 Lakhs per month with NRs.

20 thousand per transaction which was NRs. 60 thousand per day and NRs. 18 Lakhs per month with NRs. 20 thousand per transaction before.

Similarly, the transaction limit of Wallet to Wallet, Wallet to Bank account and vice-versa has been set to NRs. 1 Lakh per day and NRs. 5 Lakhs per month with NRs. 25 thousand per transaction. Also, the transaction limit of Internet Banking has been set to NRs. 10 Lakh per day, NRs. 30 Lakhs per month for Merchant Payment and NRs. 50 Lakhs per month for account transfer. The agent or sub-agent payment has been set to NRs. 25 thousand per day and NRs. 1 Lakh per month.

As per the latest provision, customers can swipe their cards on any banks' ATM booth and no extra charge would be taken for this. Likewise, during the lockdown period of COVID-19 pandemic, customers did not have to pay any service charge for Real Time Gross Settlement Service (RTGS), connect IPS, e-banking, mobile banking and any other digital payment methods. Accordingly, customers have taken advantage of this opportunity by making extensive use of digital payments from their homes in order to minimise health risks by avoiding the crowd and congested places in this dire time of the pandemic.

Once the customers start using digital payment medium, banking transaction becomes very convenient and less time-consuming compared to traditional methods of paying through cash or cheque. Similarly, it reduces transaction costs as the people should not have to travel to banks frequently. Other advantage of making digital transaction is that it increases sales of goods or services.

Health Recommendations in the Context of Banking

In the wake of the novel Coronavirus pandemic, banks all over Nepal have been taking precautions accordingly. Covid-19 has become a significant liability to the national economy of Nepal.

According to health recommendations, one of the most effective ways to contain the pandemic is to avoid personal contact. This means reducing the movement of people and increasing the time

they spend at home as much as possible. In line with these indications, most banks in the affected countries have reduced the opening hours of their branches and they recommend their customers use online banking.

To encourage the use of this channel, many banks have taken the opportunity to send out positive messages and to remind their users of the benefits of online banking. These benefits include the ease of carrying out any transaction 24/7 and enjoying permanent access to all financial information in real time. Some banks have also tried to promote online banking by sharing tutorials and expanding the types of transactions customers can carry out remotely. In response to the impact of the pandemic, users in Nepal have been left with no choice but to adapt to the online technological trends such as online banking, online meeting and other online communication channels. This has in effect helped the banks and other financial institutions gain higher number of online customers.

The role of banking during Covid-19

However, it is clear that people still require banking services, and even minimal in-branch services, because not all users will immediately move to digital channels. For example, elderly customers, who are among the most vulnerable to COVID-19, are the least likely to increase their use of online banking. For this segment, simply messages encouraging the use of online banking will not be enough. These customers will require more resources and support in switching to online banking, as people of this generation are generally less accustomed to using digital channels. Such resources include online tutorials and those with telephone support, as well as increasing the remote support options available to resolve doubts and queries.

In any event, and although the increase in the adoption of online banking services is being driven by the pandemic and the health restrictions in place as a result, it could bring about positive change in a medium and long run such as the improved security and usability of digital channels to facilitate access to banking services *for certain user segments*.

Challenges for growth of digital banking in Nepal

Although there has been competition amongst Banks and Financial Institutions (BFIs) to deliver modern banking services, majority of the population in Nepal does not have access to such services. The reason for this is the concentration of BFIs in urban areas. Modern banking services are available mostly in urban areas whereas most people residing in rural areas are being deprived of even the basic banking services. Additionally, even though Nepali banks own security tools such as lightning/power surge protection and firewall, they have been short in regular back up of website information and e-banking policies. Overall, banking fees, low literacy levels, and inaccessibility of bank services in rural areas due to poor infrastructure are considered as the main factors for the low adoption of digital banking services.

Likewise, underdeveloped digital financial services ecosystem with low credit and debit card penetration, low use of digital payments, online and mobile banking, and restrictive government policies (e.g., low maximum limit of digital payments) are thought to be hindering the expected growth and adoption of digital banking and payments services in Nepal. With 97% of the economic activity still purely done in cash. Being a developing country, Nepal still has a long way to go in making financial literacy a must in the urban and remote areas of the nation.

Opportunities for Growth

With the government recognising ICT as a sector of primary importance (HLCIT NEPAL, 2010; IT Policy 2000), wireless communication has greatly improved with 4G LTE network having become available in Nepal from 2017. This service can be further exploited through making 4G networks accessible to the remote areas of Nepal. In consequence, there could also be higher encouragement for digital banking in these regions.

Although progressive changes in a struggling economy is a challenge, there are a myriad of

other growth opportunities in the Nepalese digital banking sector, especially during the time of pandemic. First of all, with WHO encouraging banks to go cashless, there has been a stimulation for increasing amounts of e-payments. In addition, banks and many customers' day-to-day jobs have been severely hit by the limits of working from home due to numerous lockdowns in the past year of 2020, which is still ongoing in 2021. Consequently, new wave of customers registering for digital banking has meant that faster development of banking systems and services has taken precedence. Banks have gone full-fledge into pushing digital banking forward for their current traditional banking customers.

Furthermore, this has intended a priority for simplified user experience design for online banking websites and apps. As more customers are leaning towards digital banking payment system for their utility expenses, banks around Nepal are aiming for a higher customer-focused approach in providing services. Comprehensible, convenient and quick online services will also result in highly satisfied customers.

Lastly, the digital banking sector has created a catalyst for fintech companies. Presenting the financial market with a more technically advanced solution means that there is a higher reliability on the updated solution fintech can develop for the latest products and services. This is due to unfavourable solutions that often drive the need to innovate in the banking sectors of Nepal.

Agriculture is another aspect of equal importance while considering the opportunities for growth in the digital sector of Nepal. Agriculture contributes to around 25% of Nepal's GDP, and accounts towards the second largest portion of the GDP. With majority of the population living in remote areas of Nepal, agricultural occupations are the widely prevalent and one of the growing industries of the nation. ADBL has also

Therefore, agriculture builds the best prospect to generate the employment and rebuild the economy of Nepal. However, it should be noted that the key constraints of using agricultural opportunities should be addressed while

rebuilding the employment. This is because a resilient agricultural system will help to enhance employment and economic growth of the country.

Conclusion

In conclusion, although progressive, Nepal still has a long way to go in the development of information and communication technologies, particularly in the banking sector. It seems viable to further research and implement new technological trends that are prevalent around the globe in order to alleviate the banking experience of Nepalese customers.

Additionally, proper marketing tools should be used in order for customers to want the new trends such as those related to digital banking in the market. This should be taken seriously during the pandemic as this is the main source through which banks can get access to a wide variety of customers at this time. Furthermore, it is recommended that the Nepalese Banking sector have a closer look at the latest digital banking technologies being adopted worldwide. This way, early implementation of the new banking trends will help us obtain competitive edge, result in higher satisfaction rates from the customers and increase customer loyalty in the future.

There are also wider pool of opportunities relating to e-banking that shouldn't be overlooked and banks ought to implement these in order to stay relevant and increase customer satisfaction in the industry. Additionally, it is recommended that the Nepalese financial sector look at different ways to educate the population regarding financial literacy as this will enable banks to launch and update their products in a time efficient manner.

About author: Bhola Nepal, Sr. Section Chief at ADBL /
Shreya Adhikari, Market Research Consultant at ADBL.

References

1. Agrawal, T 2020, "Key highlights of Monetary Policy FY 2020/21", Nepal, viewed 14th February 2021, <https://nepaleconomicforum.org/neftake/key-highlights-of-monetary-policy-fy-2020-21/>.
2. Sakcham, 2020, "A Brief on Branchless Banking (BLB) Initiative", pp. 9.
3. Banstola, A 2007, "Prospects and Challenges of E-banking in Nepal", vol 4, no.1.
4. "Role of Information and Communication Technology (ICT) in Nepalese Banking Industry", vol 32, no 1, pp. 75-88.
5. Ivatury, G & Mas, I, 2008, "The Early Experience with Branchless Banking", no. 46.
6. Dhungel, A & Regmi, 2019, "Digital Banking in Nepal, focus on infrastructure, security", *The Himalayan Times*, 20th May.
7. Walker, N 2020, "Five Opportunities that Covid-19 has created for the Digital Banking Sector".
8. Plecher, H 2020, "Distribution of gross domestic product (GDP) across economic sectors Nepal 2019".
9. Magar, D et al 2021, "Pathways to Building Resilience to Covid-19 Pandemic and Revitalising the Nepalese Agriculture Sector", vol 187.
10. Nepal Rastra Bank 2020, viewed 14 February 2021, <https://www.nrb.org.np>

CBDC & its Impact on Future of Banking

■ Deep Singh Rawat

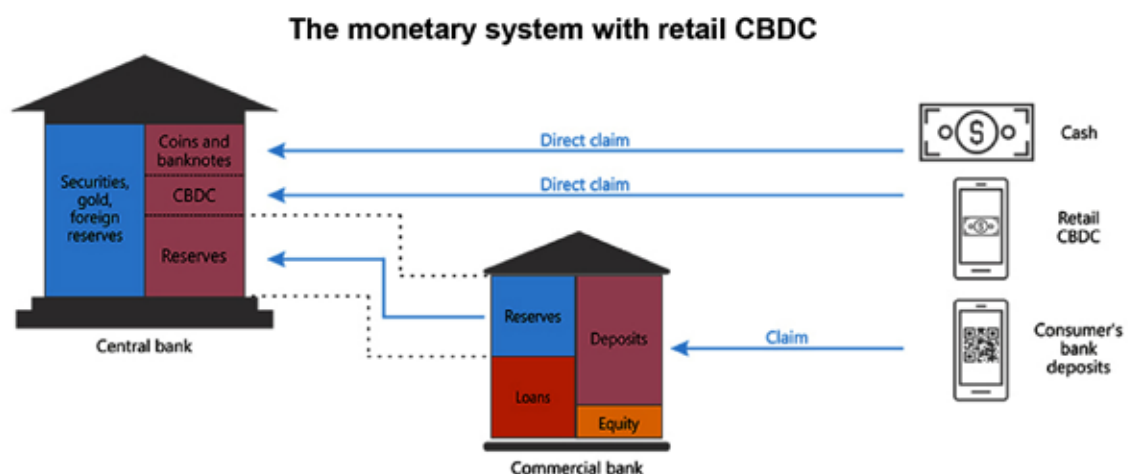
Money has evolved through different stages and continues to evolve. Money which was primitively used in the form of commodity money has arrived to today's digital money. No matter which form, money has always offered the essential features of unit of account, store of value and exchange of value. The transition of different forms of money is the result of the users' needs and more importantly technology. Technology has played a catalytic role in the evolution of digital money. The use of cash has remarkably declined due to hygiene-related issues because of the Coronavirus pandemic. The current payment system is being dominated by various digital offerings over use of cash like mobile payments, contactless cards, QR codes etc. Due to the pandemic, the shift to such digital products accelerated than anticipated. Along with these developments in the digital payment ecosystem, Central Banks of different countries are now exploring the possibilities of Central Bank Digital Currencies (CBDCs). More than forty percent of Central banks around the globe are showing keen

interest in studying and implementing their own digital currencies while few Central Banks have already piloted the project.

What are CBDCs?

The digital form of money transacted via online channels (such as credit cards, internet banking, mobile banking etc.) are not to be confused with CBDC. They are just the debits and credits done via online medium.

CBDC is a digital form of central bank money. It is a digital token of a country's official currency issued and regulated by the monetary authority. It is based on a digital ledger which may or may not use block chain technology. It is a country's fiat currency in an electronic form. A fiat currency is a government issued currency without backup of a physical commodity (such as gold or silver). Like paper money in circulation, CBDC is also a claim on the central bank and backed by full faith and credit of the government.

(Source: BIS)

Are CBDCs cryptocurrencies?

There are hundreds of cryptocurrencies (that are built on the distributed ledger technology i.e. blockchain technology) emerging around the globe. Bitcoin, Ethereum, Binance etc. are some of the cryptos that tops the list. The value of such cryptocurrencies is skyrocketing in price (especially that of Bitcoin) attracting the public to hold and invest as assets. Following these developments, Facebook has also launched its digital coin called Libra. In order to retaliate against these cryptos, Central Banks of many nations are now seriously concerned and interested in the development of their own digital currencies which are now known to us as central bank digital currencies.

CBDC is not cryptocurrency. Cryptocurrencies are mostly private virtual currencies that are decentralized and built on distributed ledger technology. The distributed-ledger technology enables the database to be consensually shared and synchronized across multiple sites, institutions, or geographies. These are accessible by multiple people from multiple devices who are constantly verifying the accuracy of the transaction making it immutable. The idea of CBDC is derived from the

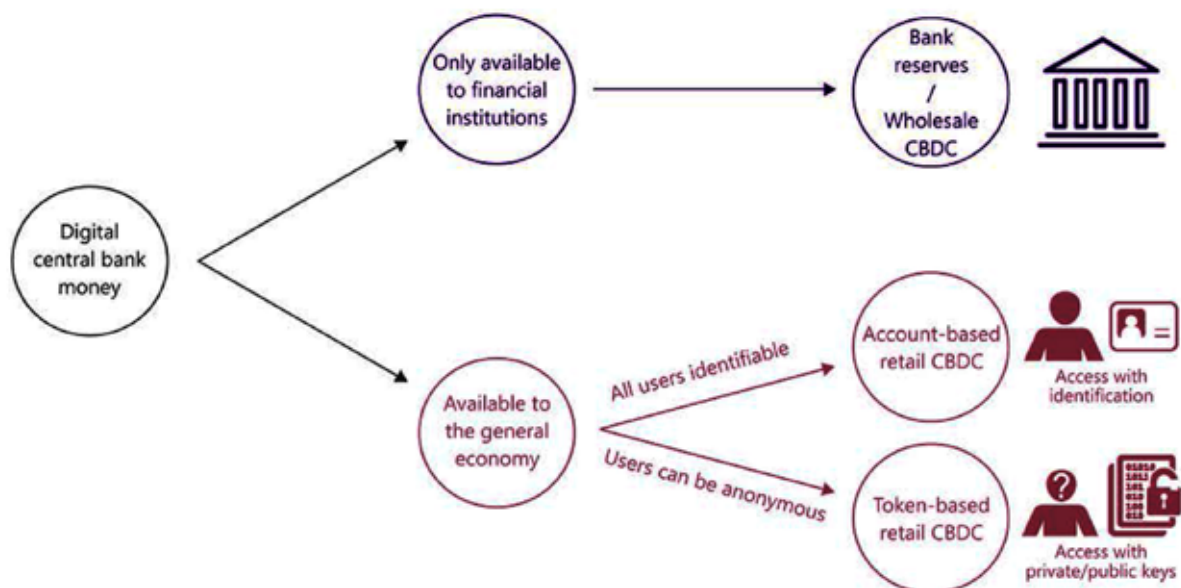
cryptocurrencies. Unlike cryptos, CBDCs are digital currencies that are centralized and controlled by the central bank whether they leverage the distributed ledger technology or not. The value of cryptocurrencies is determined in the market by its demand while CBDC are not. Cryptocurrencies are not claim on central bank.

How do CBDCs work?

Like paper money and coins, CBDC is also a legal tender which can be used for the sale and purchase of goods and services along with other financial transactions transacted using wallets. CBDC is backed by the full faith of the issuing government just like fiat currency. Central banks will have the responsibility for the regulation and operation of CBDC.

CBDCs are rapidly evolving, and different central banks can take different approaches in implementation. The technology behind CBDC depends upon the preferences of the country and its central bank. Based on the design format and distribution of digital currency, CBDC can be classified.

Types of central bank digital currencies

(Source: BIS)

There are two common design formats for CBDCs: Account-based & Token-based.

Token-based CBDCs use a digital token that requires a public-private key pair. It is more like a physical note with a unique serial number. This approach offers a high degree of anonymity. However, central banks can choose to implement identity requirements to use the network. Token transfers rely on the sender's ability to verify the validity of the payment object and therefore require a form of distributed ledger technology for verifying the chain of ownership in each token and validating payment transactions. This feature indicates higher end-user risk of losing a key or token held in a non-custodial wallet. Token-based CBDC allows offline payments seamlessly. However, it would be difficult to provide bank interest in them.

In a token-based approach, commercial banks would need to be the first line of defense for compliance with know your customer (KYC) and anti-money laundering/combating the financing of terrorism (AML/CFT) regulations. This method can provide universal access to CBDCs, but also makes law enforcement more challenging compared with other designs.

Account-based CBDC are linked to a bank account tied to the identity of the account holder. This method is challenging for universal access because it still requires a banking relationship. To transfer funds, banks would process each payment by debiting the sender's CBDC account and crediting the beneficiary's CBDC account. Transactions need to be verified using user identities, and therefore, robust identity management systems are required to maintain a unique identifier per individual across payment systems. Verification of transfers in an account-based system depends on establishing appropriate safeguards against identity theft, fraud, and unauthorized transfers from valid accounts.

CBDC can be categorized on the basis of distribution as One-tier system and Two-tier system. A one-tier system is the one in which the CBDC is distributed by the central bank directly to the public. This implies that it directly competes with the banking sector for deposits and reduces the role of commercial banks. Such design would pose the problem of

who is going to supply credit and complementary financial services. On the other hand, in a two-tier system financial institutions are involved in the distribution of CBDC.

Further, Retail CBDCs are held by individuals and businesses for transactions and Wholesale CBDCs are held by commercial banks for public issues and settlements. The design choice is determined by several factors such as degree of anonymity or privacy, access and availability, interest-bearing ability etc.

Arguments for CBDC (Opportunities)

The interest shown on CBDC by central banks around the world comes due the multitude of benefits from its use. There are many opportunities that can be reaped from its implementation some of which are discussed as under:

1. **Cost effective:** Printing and distribution of physical currencies is a very expensive central bank affair. With CBDC, the cost of printing & handling physical currencies is dramatically reduced. The cost advantage related to distribution is significant for the nation which has difficult geography such as vast territories, multiple islands etc.

Not only the government is benefitted but also the general public are benefitted. Since the public can directly use CBDC peer to peer, it helps to reduce the transaction costs or the intermediation costs charged by commercial banks.

2. **Promote financial inclusion:** CBDC will help promote financial inclusion. It will be possible to eliminate the expensive infrastructure incurred on establishing bank branches in remote parts by introducing direct retail CBDC. It will be possible to cater the unbanked population even without bank accounts. The government can easily make transfer payments, subsidies, stimulus packages etc. both at speed and at a nominal cost.

3. **Fight money laundering activities:** CBDCs can prevent illicit activity because they exist in a digital format and do not require serial

numbers for tracking. Cryptography and a public ledger make it easy for a central bank to track money throughout its jurisdiction, thereby preventing illicit activity and illegal transactions using CBDCs.

4. **Monetary & financial policy effectiveness:** It is still a debated topic that CBDC will improve the effectiveness of public policies. But it can be agreed that CBDC designed with interest bearing features (both negative and positive interest bearing) can help the effectiveness of monetary policy during the time of recessions and expansion. Further it is also argued that governments can easily transfer funds to targeted citizens for stimulating the economy. The programmability of CBDC is another feature yet to be tested that can enhance the effectiveness.
5. **Tax collection:** Wider adoption of CBDC will also be helpful for the government to bring the public and businesses in tax nets which are otherwise excluded. This will help to expand the tax base for the government and increase the revenue even reducing the tax rates.

Arguments against the CBDC (Challenges)

However, CBDCs do not come free of downsides. There are also many problems and doubts which need to be debated before implementing as a legal tender. Some of the burgeoning issues with the development of CBDCs are listed below:

1. **Disintermediation:** If the Central Bank introduces indirect Retail CBDCs, they will compete with the physical currencies. The public may decide to withdraw their bank deposits and start accumulating CBDCs. If the public withdrawal is huge, it will affect the financial intermediation function of commercial banks or may even deteriorate into bank run. In order to limit the sharp shift from bank deposits, central banks might have to impose certain fees or negative interest for those holding more than a certain amount of digital currencies.
2. **Privacy:** Cash transactions are anonymous and hard to trace. So are token-based cryptocurrencies. But with account-based

CBDC or token-based CBDC controlled by the central bank, the government can track the user data on their spending easily which creates grave concern over data privacy. The Central Bank would be in an easy position to share data with other government agencies or study the consumption habits of a segment of a population. In such a scenario, adherence to strong data privacy and data security such as GDPR (General Data Protection Regulation) would be strongly required to gain the public's confidence and acceptance of the CBDC as a legal tender.

3. **Cybersecurity:** Digital currencies are said to be safe from the standpoint of cybersecurity but there have been some instances of hackers being able to steal digital currencies from online wallets. Hackers could also change the protocol for digital currencies making them unusable. Such cyber threats and fraudulent issues pose serious concern for the future adoption of CBDC. A robust risk mitigation framework should be established to strengthen the payment system. The end-users of digital currency should also be made aware of the cyber threats emanating from carelessness and lack of knowledge.
4. **Infrastructure:** There would be a huge CAPEX investment on the network for setting up the CBDC platform. There should be a cent percent uptime guarantee with redundancy infrastructure. IT infrastructure which is capable of processing CBDC transactions on the network at scale with security and integrity demands huge operating expenses. The benefits of digital currencies can only be viable in the presence of strong and reliable infrastructure. Similarly, public availability of electricity & connectivity are other requisites for the well-functioning of CBDCs. The individuals dealing in such currencies will also need to have a level of digital financial literacy.
5. **Inequality:** There is a threat that CBDC will mostly benefit the haves. The marginalized people lack or have limited digital access and financial literacy weakening the possibility of taking advantage of digital currency.

Global Implementation Status

CBDC is not just a research concept today but found in varying stages in different countries. Some nations are in research, some in proof of concept, others in piloting while few are already into deployment. In late October 2020, the Bahamas became the first nation to roll out its CBDC (called Sand Dollar) followed by Eastern Caribbean Region (called DCash). Nigeria has become the first African nation to launch its own digital currency called eNaira which is one of the biggest implementations. Similarly, China is piloting another bigger project e-RMB in different phases. It is preparing for trial of digital yuan with international visitors during the time of the Beijing Winter Olympics in 2022.

Due to many technical challenges to be sorted out and most importantly the need for authorization from legislative bodies, immediate and widespread rollout of CBDC is less likely. Reserve Bank of India has proposed amendments to the Reserve Bank of India Act, 1934, which would then enable it to launch a Central Bank Digital Currency (CBDC). In its monetary policy 2021/22, Nepal Rastra Bank has also spoken about carrying out a feasibility study of Central Bank Digital Currency (CBDC) in Nepal in the context of worldwide study regarding the usage and feasibility of digital currency.

Impact on Commercial Banks & Future Ahead

Today CBDCs are the most debated and researched topic on money. It will not just affect the money in its present form but also brings about a complete shift in the way economy and finance perform. As the Central Bank of a country enters into digital currency it would lead to significant changes to the banking industry. Depending on the design of a CBDC, it will have implications for the entire financial ecosystem. It will definitely add significant complexity for commercial banks impacting the existing business model, manpower, customer identity, technology, cybersecurity etc. It will also create a need for change in financial reporting and regulation of commercial banks.

There are both the pros and cons associated with the adoption of CBDC for a country but it mostly depends on how a well-thought-out ecosystem will

be carefully created. It requires the preparedness of a nation in terms of minimum infrastructure and digital financial literacy of the end users. According to a survey conducted by the Bank for International Settlements, emerging markets with less developed payment systems and nations with difficult topography might have stronger motivations towards issuing a CBDC compared to advanced economies. Central banks need to strike the right balance among design technology, security and public interest. It is an opportunity to design a technologically advanced representation of central bank money forming a base for a highly efficient new digital payment system by enabling broad access and providing strong data governance and privacy standards based on digital ID. The Central Bank needs to create a digital and regulatory sandbox to test for ensuring strong cyber security, operational resilience, and financial integrity and stability. It should also be clear that CBDC will coexist complementing the traditional money.

The introduction of CBDC may take more years for many countries to materialize but it's certain to become a disruptor for the financial ecosystem eventually. As such commercial banks should use this time to deploy its R&D to explore the digital currency landscape and reimagine it for new services and opportunities. ●

About author: Senior Section Chief at ADBL.

References:

- <https://www.bis.org/publ/othp42.htm>
- https://www.bis.org/publ/othp42_system_design.pdf
- https://www.bis.org/publ/othp42_user_needs.pdf
- https://www.bis.org/publ/othp42_fin_stab.pdf
- <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/10/Monetary-Policy-2021-22.pdf>
- <https://indianexpress.com/article/business/banking-and-finance/rbi-for-widening-scope-of-bank-note-to-include-digital-currency-7648080/>

Lifetime Employment: Concept and Relevance

Shikhar Nath Khanal

Management literature and research works have contemplated lot of exercise and investigation upon the concepts, tools and measures regarding how people could be made most productive and industrious in their jobs. Scholars have studied the practices and culture in one country against the other in their attempts to decipher the realities behind the stories of glowing success or gloomy failures of big corporations across the world. What factors affect the level of motivation and energy one deploys in the job has been a topic most researched and worked on. Among many elements that come to play the terms and patterns of employment could also be the one worth-pondering.

Here in this article I like to dig into the evolution of industrial employment system before entering into the theme of lifetime employment and exploring how it evolved and got attributed to the success of Japanese management style. In the later section of the paper the pros, cons and applicability of the concept in today's world shall be examined before serving the final remarks on the topic.

Evolution of Industrial Employment

Organizations are one of the wonderful inventions of human being. Organizations serve as the means of integrating and nurturing the people, resources and potential into invaluable economic and social rewards whose diverse benefits go to the stakeholders as well as spill over to the non-stakeholders in the society. When a business organization forms and comes into smooth and successful operation, many benefits come along. Investors get financial returns on their otherwise

idle wealth, natural resources get unleashed the potential, people employed get jobs, consumers get the goods and services to ease the different facets of their lives, the state gets tax revenues to run its activities and in a way virtue begets virtue, many others derive inspiration to innovate and enterprise with similar ventures. By way of all this, the society as a whole finds its way to prosperity and civilization. Here I like to pick one aspect, that about employment to extend and elaborate.

Among many things that come along with the evolution of business organizations, employment is one of them. This means getting people into jobs. Employment is simply preferred to be secure, safe, fair, and dependable so that the person employed can feel his different levels of needs addressed, familial matters reasonably managed and get to the work wholeheartedly leaving much of the worries of personal life aside. Upon joining an organization, one naturally has a sort of psychological contract consisting of what he would contribute and what he would expect in return. This psychological contract in fact carries the spirit that is above any paper contracts. When this is doomed to fall back, no paper contracts is in a position to sustain the faith and relationship.

Concept and Origins of Lifetime Employment

When business organizations evolved, entrepreneurs needed people to employ. As they grew in size and the range of activities to pursue, even more people with varying skills, qualities, and capacities needed. People of minimum required attributes could learn and develop the skills accustomed to the needs in the

organization. People joined organizations for job, to make a living and to fulfill some aspirations in life. But people were no emotionless machineries. Working and being socialized in organizations they gradually developed a sense of belongingness, ownership and love for the organization in which they work. Employers also no longer remained totally mechanistic and heartless. They felt across the tough and lean times of wars, draughts and famines the importance of committed and dedicated human hearts in their workers going beyond considering them as the mere instruments of work. Across such developments, a kind of unwritten, implicit and reciprocal commitment for long term association evolved in between organizations and employees. Japanese companies during the post war periods of 1940s found this emotional element also quite valuable and rewarding and the very sense graduated into a culture of long term employment which in later years, with translation distortions of the terms like 'lasting commitment' and 'lifetime commitment' emerged as a new management terminology, the lifetime employment (Okamoto, 2011).

Shimoda (2016) traces the theoretical origins of lifetime employment in Japan on three aspects as economic, political and social and cultural norms. From the economic grounds the issue of investment on human capital comes to the surface. Human capital is the important intangible asset – though not appearing on the company balance sheet- that refers to the aggregate of the habits, knowledge and all positive personal attributes of an employee. Employers tend to be comfortable investing on the training and development of their people if there is prospect that the employee will be in the organization and confer the benefits of such expenses. From the part of the employees, they are also willing to spend and learn the skills if they are to come into use later in their career. So a system of lifetime employment from the both perspectives - of employer and employees - encourages the investments in building the human capital.

From political perspective, the idea of lifetime employment was introduced as a way to preserve labor force stability and congeniality in the fluid contexts in the immediate aftermath of the World

War II. Lastly, the lifetime employment concept is also considered to emerge as one congruent to the historically carried Japanese social norms and culture characterized by the values on high loyalty, collectivism and performance orientation prevalent in the Confucian Asia.

Impact on Employee motivation, loyalty and prospects of development

Employee motivation has remained one of the most difficult and multifarious part in management. No strict techniques, formula or calculations can serve as the precise guide to apply and make the complex creature of human being satisfied and happy to work and contribute as desired. The Need theories, Expectancy theories, Equity theories, all have tried to untangle the practical concepts of complex human motivation. But a search for any definitive and fit-all formula could still be an illogical endeavor amid the varied culture clusters across the world. Familism (*kazokushugi*) prevails as a value model in Japanese management. This means an existence of thread ties between management and employees, a sense of responsibility to each other as in a family. Companies (*kaisha*) are symbolized as the associations having the bonds that go beyond the formal and contractually established relations between employer and employees.

Positive and Negative Repercussion of Long Term Employment System

There are positive as well as negative repercussions of long term employer-employee association. Some of them can be put in the points as follows:

1. Employers mostly design their benefits package considering the long term employment. The benefits like retirement packages, home finance facilities etc. cannot be practically arranged for those who work only for few months or years. So a long term employment system is better for availing such employee benefits.
2. A senior employee is logically looked up by younger staff members as a mentor, confidence builder, guide and a role model. People joined for short term

employment have no such opportunity of building a seniority value or esteem in the organization.

3. A person been in the same organization for 15 or 20 years is naturally more responsible in preserving the organizational norms and culture. People joined for short term employment have no such psychological association or sense of belongingness. They rather have a mentality of short term give-and-take with the organization.
4. Because of more experience, contribution and interest in the company, a senior employee is less likely to be laid off or fired in case the organization institutes a retrenchment plan.
5. If one switches jobs across different organizations and different industries, his/her employment history can be considered as a sign of lacking stability and loyalty. In this sense, a long term employment shall have a better impression.
6. From the perspective of one's personal life and family management, having a long term and stable employment also means a stability of place to live, less hassles of relocation, economy in family expenses and more time for the kids or seniors who one has to care for.
7. One of the toughest parts of starting a new job is the need to learn the tasks, rules, expectations, relationships, and everything else that exists at the new office. So changing jobs time to time one has to go through the learning curve repeatedly squandering the hundreds of hours of productive time. Long term employment system simply avoids this difficulty.
8. To talk about negative repercussions, companies have some areas of focus and specialization. So it is likely that organizations be methodical of their own specialized product or services. Being associated to the same company the entire career, one is exposed to only a handful of ways to do a

limited range of things. The opportunity of exposure to variety is constrained.

9. In lifetime employment, people at the start of their career often start a new job with a lot of passion, fervor and a drive to prove their worth. But as the years go by, one might be tempted to fall back on seniority or the long time relationship with the boss. This kind of situation can hamper the energy of the upcoming executives.
10. With long term associations to a single company, one is likely to miss the opportunities of getting bigger career exposure, salary and benefits in the market.
11. Sticking around at the same company (though the phrase could sound derogatory of lifetime employment) for too many years, one is indulged in the "rat race" of office politics and power games instead of proper development of professional skills and executive expertise.

Employment in Today's World

Business today is getting competitive day by day. The expectations of the new generation people entering into the job market are high. In this milieu, it is natural that companies seek the most efficient and productive people while people also hunt for the best of the perks and career avenues. Companies are tempted to employ the top energy and talent from the market injecting the 'new blood' into the company. But on the other hand, the invaluable skills, experience and the love, family-feeling and sense of belongingness built up being long time in the company is also not anything to be easily given up or forgotten. By making jobs contractual a company can utilize the most active and ripe time of one's professional career and avoid the burdens of 'developing' a person. The company can have the flexibility of taking employees of different age, experience, specific expertise according to the need. Significant benefits and harms are on the part of both alternatives. One has to find a right trade off to balance the positive and negative. Organizations can judge what benefits to capitalize on and what detriments to be borne for the sake of them.

Final Remarks

Organizations are ultimately the social systems. An organization can adopt new productions system, methods, organization structures, ways of dividing the jobs and authorities. But it is in the volition of people that all these be functional. The values, culture and philosophical roots prevailing in the country come to establish what motivates and what appeals people. Liu (2020) identifies different cultural clusters like Middle East, Confucian China, Southern Asia, Latin America, Nordic Europe, etc across the globe. The Japanese norms like seniority based wages and promotion, consensus decision making have their roots on the monolithic culture, collectivism and inspirations of Confucian values. The performance orientation and focus on successful completion of ventures rather than relationships can have the roots on the individualistic culture of Germans or Americans. The humane orientation prevalent in South Asian management can be attributed to the legacy of Indian ethos inherited through generations. The employment strategy of an organization cannot divagate from the highly held cultural values in the country and society. An organization cannot just decide on the economic calculations or political simplicity. Rather there is needed to

judiciously opt between lifetime employment and contractual employment in conformity with the society and cultural inspirations of the popular base on which it has to stand, operate and grow. ■

About author: Senior Manager at Nepal Bank Limited.

References:

- Shimoda, S.(2016).Time to Retire: Is Lifetime Employment in Japan Still Viable?. *Fordham International Law Journal*:Vol.39(3). P. 753-790
- Okamoto, D.(2011). Revisiting Japanese lifetime employment system: Financial Performance Analysis using artificial neural networks. *Keio Business Review* No 46 (2011). P.1-23
- Yan, L. (2020). Focusing on the Practice of Distributed Leadership: The International Evidence From the 2013 TALIS. *Educational Administration Quarterly* p.1-40. DOI: 10.1177/0013161X20907128

नेपालमा कृषि अनुसन्धानको अवस्था र कृषि अनुसन्धान कम प्राथमिकतामा पर्नुका कारणहरू

किशोर भण्डारी

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

राज्य स्तरबाट नेपालमा कृषि विकासको यात्रा सन् १९२१ मा सिंहदरबार भित्र एउटा कृषि कार्यालय खोलेर सुरुवात भएको देखिन्छ । त्यसको ठिक तीन वर्ष पछि नेपालले सन् १९२४ मा औपचारिक रूपमा कृषि विभाग गठन गरी गोदावरी, जनकपुर, परवानीपुर र पोखरामा कृषि फार्महरू स्थापना गरेको पाइन्छ । जबकि हाफ्रे छिमेकी मुलुक भारतले भने त्यसको ठिक पचास वर्ष अघि नै सन् १८७१ मा राजस्व, कृषि तथा वाणिज्य विभाग मार्फत कृषि विकास तर्फको यात्रा तय गरेको देखिन्छ । त्यस बखत भारतमा ब्रिटिसले शासन गरिरहेको हुँदा उक्त राजस्व, कृषि तथा वाणिज्य विभागको मुख्य उद्देश्य भोकमरीको चपेटामा फसेका कृषकहरूको सहयोग गर्नु भन्दा पनि मेनचेस्टरमा रहेको कपडा उद्योगका लागि कपासको खेती प्रवर्द्धन गर्नु थियो । यसरी हेर्दा ब्रिटिश साम्राज्यको प्रभावको कारण भारतमा कृषि विकासको यात्रा हामीभन्दा अघि सुरु भएको मान्न सकिन्छ ।

नेपालमा कृषि अनुसन्धानको तर्फको यात्रा सन् १९३७ देखि भएको मानिएता पनि औपचारिक रूपमा सन् १९८५ मा कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा सेवा केन्द्रको स्थापना मार्फत सुरु भएको देखिन्छ । हामीभन्दा ५६ वर्ष अघि सन् १९२९ मा नै भारतले शाही कृषि अनुसन्धान परिषद् (Imperial Council of Agricultural Research) गठन गरी कृषि अनुसन्धान तर्फको औपचारिक सुरुवात गरेको देखिन्छ । सन् १९४७ पश्चात् भारत स्वतन्त्र भैसकेपछि साबिकको शाही कृषि अनुसन्धान परिषद् (Imperial Council of

Agricultural Research) को नाम परिवर्तन गरी हाल भारतीय कृषि अनुसन्धान परिषद् (Indian Council of Agricultural Research) राखिएको हो । यस प्रकार भारतमा सुरु भएको कृषि विकास र अनुसन्धानको प्रभाव करिब आधा शताब्दी पछि मात्रै नेपालमा परेको देखिन्छ ।

कृषि अनुसन्धानलाई थप प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य अनुरूप नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन २०४८ अनुसार तत्कालीन समयमा कृषि विभाग अन्तर्गत सङ्गठित र कार्यरत रहेका कृषि अनुसन्धानसँग सम्बन्धित निकायहरूलाई एक ठाउँमा राखी सन् १९९१ मा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदलाई (नार्क) स्वायत्त संस्थाको रूपमा गठन गरियो ।

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् बाली, बागबानी र पशु विज्ञानसहित कृषि क्षेत्रका विभिन्न विषयमा अनुसन्धान गर्ने एक मात्र सरकारी सर्वोच्च निकाय हो । यस अन्तर्गत देश भरि ६२ वटा विभिन्न विषयका

समग्र देशको कृषि अनुसन्धान प्रणालीको मूर्त चित्र कोर्न नसक्दा कृषि अनुसन्धानमा संलग्न विभिन्न निकायहरूले आफ्नै आफ्नै ढङ्गले कृषि अनुसन्धान कार्य गरिरहेको देखिन्छ ।

अनुसन्धान केन्द्र, अनुसन्धान निर्देशनालय र बाली तथा वस्तु कार्यक्रमहरू छन् । कृषि अनुसन्धानको मुख्य निकायको रूपमा ने.कृ.अ.प. ले नेपालभरि नै विभिन्न बाली तथा वस्तुहरूमा अध्ययन गरिरहेको भए तापनि नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान, विश्वविद्यालयहरू, अन्य सरकारी संस्थाहरू र अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरू समेत आंशिक रूपमा कृषि अनुसन्धान कार्यमा संलग्न रहेका देखिन्छन् । यसरी हेर्दा समग्र देशको कृषि अनुसन्धान प्रणालीको मूर्त चित्र कोर्न नसक्दा कृषि अनुसन्धानमा संलग्न विभिन्न निकायहरूले आफ्नै आफ्नै ढङ्गले कृषि अनुसन्धान कार्य गरिरहेको देखिन्छ । यसो हुँदा कृषि अनुसन्धानमा संलग्न विभिन्न

निकायहरू बिच कुनै सहकार्य तथा तालमेल नभएको देखिन्छ जसका कारण उस्तै खालको कार्यक्रमहरू दोहोरिन गई साधनस्रोतको दुरुपयोग हुने गरेको पाइएको छ ।

भारतमा भारतीय कृषि अनुसन्धान परिषद् (आइसी ए आर) ले समग्र मुलुकको कृषि अनुसन्धान र शिक्षाको नेतृत्व गरिरहेको छ । दुर्भाग्य हामी कहाँ नार्कले समग्र मुलुकको कृषि अनुसन्धानको समेत नेतृत्व गर्न सकिरहेको छैन । यसो हुनुको पछाडि थुप्रै नीतिगत, संस्थागत/संरचनागत, व्यावहारिक तथा मनोवैज्ञानिक समस्याहरू छन् ।

संस्थागत/संरचनागत समस्याहरू

यो देशको कृषि विकासलाई कुन दिशामा लैजाने र कुन गतिमा हिडाउने भन्ने कुरामा कृषि अनुसन्धान शिक्षा र प्रसारको मुख्य भूमिका रहन्छ । हामी कहाँ कृषि शिक्षाको जिम्मेवारी लिएका विश्वविद्यालयहरूले जस्तो पाठ्यक्रम बनायो त्यस्तै ज्ञान र सिप भएका विद्यार्थीहरू निस्कने हुन् । प्राविधिक ज्ञान भन्ने बित्तिकै सैद्धान्तिक ज्ञान र सिप भन्ने आम बुझाइ छ । कृषि शिक्षा दिने विश्वविद्यालयले पढाउने पाठ्यक्रमलाई समय समयमा अद्यावधिक गर्नुपर्ने हुन्छ । अनुसन्धानबाट निस्कने नवीनता र तथ्यको आधारमा निरन्तर रूपमा पाठ्यक्रमलाई समय-समयमा अद्यावधिक गराउन सकियो भने मात्रै त्यहाँबाट शिक्षा हासिल गरी निस्कने विद्यार्थीहरू ज्ञान र सिपयुक्त, आधुनिक, समयपरिवेश अनुसारका र साँच्चिकै प्राविधिक र प्रायोगिक हुन सक्छन् । त्यसो हुन नसक्दा सैद्धान्तिक ज्ञान मात्रै भएका तर सिप नभएका र कतिपय अवस्थामा सिप भए तापनि सोको साँच्चिकै प्रयोग गर्ने अवसर नपाएका विद्यार्थीहरू शिक्षण संस्थाहरूबाट निस्कने गर्दछन् । यसरी निस्कने विद्यार्थीहरू नै समग्र देशको कृषि विकासको दिशा र गति निर्धारण गर्ने आधार हुने भएपछि कृषि शिक्षाको पाठ्यक्रममा अनुसन्धानबाट आएको नवीनता, प्रविधि र तथ्य जोड्न अत्यावश्यक देखिन्छ । यसो गर्न सकिएन भने कृषि अनुसन्धानबाट निस्कनेको प्रविधि र तथ्यहरू दराजमा थन्किएर बस्छन् तर विद्यार्थीहरू उही पुरानै मिति गुज्रेको पाठ्यक्रम पढ्न बाध्य हुन्छन् । त्यसकारण कृषि शिक्षाको सिधा सम्बन्ध कृषि अनुसन्धानसँग हुनु पर्दछ । विडम्बना हाम्रो कृषि शिक्षा कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत नै पर्दैन । कृषि अनुसन्धानको सम्पूर्ण जिम्मेवारी लिएको नार्क कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत रहने तर कृषि शिक्षाको जिम्मा लिएको शिक्षणसंस्थाहरू शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत रहने भएपछि यो दुई निकाय

जोडिने वस्तुनिष्ठ नीतिगत आधार र संरचना खै भन्ने प्रश्न उठाउनु जरुरी छ । हाम्रै छिमेकी मुलुक भारतमा हेर्ने हो भने कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत कृषि अनुसन्धान तथा शिक्षा विभाग (DARE), कृषि तथा किसान कल्याण विभाग र पशुपालन तथा डेरी विभाग गरी तीन वटा विभाग रहेको देखिन्छ । कृषि अनुसन्धान तथा शिक्षा विभाग (DARE) अन्तर्गत भारतीय कृषि अनुसन्धान परिषद् (आइसीएआर) रहेको छ जसले समग्र भारतको कृषि अनुसन्धान साथै शिक्षाको समेत नेतृत्व गरेको पाइन्छ । यस अन्तर्गत केन्द्रीय, प्रदेश तथा मानित विश्वविद्यालय गरी ७१ वटा विश्वविद्यालयहरू रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा भारतमा विश्वविद्यालयमा पढाउने पाठ्यक्रम बनाउने काममा समेत आइसीएआरको भूमिका देखिन्छ । हाम्रो मुलुकमा भने कृषि अनुसन्धान तथा शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण विषयलाई अलग-अलग छाता अन्तर्गत राखेर ओभरलेमा पार्न खोजेको देखिन्छ ।

पूर्वमा किन पश्चिममा भन्दा अगाडि विज्ञान जन्मिन सकेन भनेर खोज्दै जाने हो भने थुप्रै कारणहरू मध्ये एउटा प्रमुख कारण हाम्रो समाजमा स्थापित जात/वर्ण व्यवस्थालाई मान्न सकिन्छ । प्रचलित मान्यता अनुसार ब्राह्मणको काम ज्ञान आर्जन गर्ने, क्षेत्रीयको काम शासन गर्ने, वैश्यको काम व्यापार गर्ने अनि शूद्रको काम फलाम/छाला/काठ आदिको काम गर्ने भन्ने थियो । यथार्थ के हो भने ज्ञानलाई सिपसँग जोड्न सकियो भने मात्रै विज्ञान जन्मिन्छ । फलाम/छाला/काठ आदिको काम गर्ने सिप भएको मान्छेसँग ज्ञान नहुने अनि ज्ञान हुने ब्राह्मणसँग सिप नहुने भएपछि विज्ञान जन्मिने कुरै भएन । हाम्रो वर्तमान परिवेश यी र यस्तै उदाहरणको नजिक छ । नार्कसँग अनुसन्धान गर्ने पूर्वाधार र सिप छ तर ज्ञान (विश्वविद्यालय) छैन । विश्वविद्यालयहरूसँग ज्ञान छ तर अनुसन्धान गर्ने पूर्वाधार तथा सिप छैन । कृषि शिक्षासँग भएको ज्ञान, तथ्य अनि कृषि अनुसन्धानसँग भएको सिप र प्रयोगलाई एकै ठाउँमा मिसाउन सकियो भने हाम्रो आफ्नै भूगोल सुहाउदो विज्ञान पक्कै पनि जन्माउन सकिन्छ । भारतमा कृषि अनुसन्धान तथा शिक्षा विभाग भनेर छुट्टै विभाग अस्तित्वमा राखी कृषि शिक्षा र अनुसन्धानलाई एकाकार गरेको देखिन्छ तसर्थ हाम्रोमा वर्तमान परिवेशमा रहेको अन्योलतालाई चिर्न र नड र मासुको जस्तो अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको शिक्षा र अनुसन्धानलाई मिलान गर्न कृषि शिक्षा तथा अनुसन्धान विभाग नामाकरण गरी एकीकृत छाता संगठन निर्माण गर्नु एक उपयुक्त विकल्प मान्न सकिन्छ । विडम्बना हामीकहाँ एकातर्फ कृषि मन्त्रालय भनेको नै कृषि विभाग र पशु

सेवा विभाग मात्रै हो भन्ने बुझाइ छ भने अर्को तर्फ शिक्षालाई अनुसन्धानसँग जोड्न सकिएको छैन ।

कृषि अनुसन्धानमा राज्यको ध्यानाकर्षण गराउन नसक्नुको पछाडि नार्क भित्रकै आन्तरिक खिचातानी अर्को प्रमुख कारण हो । नार्क व्यवस्थापनले संस्थागत हितका लागि आवश्यक पहलकदमी लिन नसक्नुको कारण राजनीतिक नेतृत्वले हमेसा राजनीतिक रङ्गको आधारमा हस्तक्षेप गर्ने गरेको छ । जुनसुकै पाटीको छातामुनि सङ्गठित भए तापनि संस्थागत हितको खातिर सम्पूर्ण वैज्ञानिक तथा प्राविधिकहरू एक ढिक्का भएर कृषि अनुसन्धान सम्बन्धी आवश्यक ऐन कानून निर्माणका लागि राजनीतिक नेतृत्वलाई कम्बिन्स गराउन नसक्नुको कारण कृषि अनुसन्धानप्रति राज्य उदासिन देखिएको हो । नार्कमा कर्मचारीहरूको कूल दरबन्दी १८२३ रहेकोमा हाल ७२९ वटा पद रिक्त रहेको अवस्था छ । बिडम्बना यसले आफुलाई चाहिने जनशक्ति पदपूर्ति समेत गर्न सकिरहेको छैन । एकातिर कर्मचारी भर्ना गर्न नसक्ने अनि अर्कोतिर समयक्रम अनुसार कर्मचारीहरू अवकास हुँदै जादा नार्कभित्र ठूलो भ्याकुम सृजना हुनेवाला छ । यसो हुँदा हाल कार्यरत १०९४ जनाले समग्र देशको कृषि अनुसन्धानको भारी कसरि बोक्न सक्छन भन्ने प्रश्न भनै पेचिलो बनेर आएको छ । नार्कमा नियुक्त हुने हरेक वैज्ञानिक वा प्राविधिक अधिकृतको एक मात्र अन्तिम लक्ष्य भनेको हाकिम हुने भन्ने देखिन्छ, कारण हाकिम नहुन्जेलसम्म वैज्ञानिक वा प्राविधिक अधिकृतलाई शुद्ध तलबको भरमा पेटको सुरक्षा गर्न धौधौ हुन्छ । अनुसन्धानमा तल्लिन रहेर नयाँ नयाँ प्रविधि विकास गर्नुपर्ने वैज्ञानिक मरिहत्ते गरेर हाकिम हुने सोच राखेपछि वर्षौं लगाएर हाँसिल गरेको वैज्ञानिक ज्ञान, सिप तथा क्षमता चेक र भौचरमा हस्ताक्षर गर्ने कुरामा गएर टुगिन्छ । सम्पूर्ण वैज्ञानिकहरू हाकिम हुने होडबाजीमा दौडेपछि कृषि अनुसन्धान कसरी हुन्छ ?

देश संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थामा गई सकेपछि राज्यको पुनर्संरचना गर्दा कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका संरचनाहरू कस्तो हुने भन्ने बारेमा जुन तहको घनिभूत छलफल हुनु पर्थ्यो त्यो नहुँदा कार्यालयहरूको नाम फेर्ने देखि बाहेक सारमा केही पनि परिवर्तन नभएको देखिन्छ । त्यसैले कृषि मन्त्रालयको नेतृत्वमा कृषि प्रसार, अनुसन्धान र कृषि शिक्षा अन्तर्गतका विज्ञहरू एक ठाउँमा बसी समग्र देशको कृषि विकाशको मोडालिटी कस्तो हुने भन्ने विषयमा घनिभूत रूपमा छलफल गर्न जरूरी छ । यो खालको छलफल आजसम्म हुँदै नभएको भन्ने हैन तर छलफल

भएर पनि उचित निष्कर्षमा पुग्न नसकिएको हो । कृषि विकासको मोडालिटी कस्तो हुने भन्ने विषयमा छलफल गर्दा व्यक्ति आफू कहाँ हुँदा लाभ वा हानि हुन्छ भन्ने विषयबाट मुक्त हुन जरूरी हुन्छ । विडम्बना हाम्रो मुख्य समस्या नै यही हो ।

नीतिगत समस्याहरू

हाम्रो समाजमा कृषि प्रविधिको प्रयोग किन व्यापक रूपमा हुन सकेन भनेर खोजियो भने यसको जरो अन्ततः राज्य संयन्त्रको नीतिमा नै गएर जोडिन्छ । कृषिको समग्र विकास कसरी गर्न सकिन्छ भनेर भेदभाव रहित आँखाले आजसम्म कुनै पनि राज्य संयन्त्रले हेरेकै छैन । यसो भन्दा कृषि विकास सम्बन्धी बहस भएकै छैन भन्न खोजेको अवश्य हैन । बहस छलफल तर्क वितर्क धेरै गरियो तर केवल सतही । हामी केन्द्रमा भन्दा बेसी सतहमा मात्रै छलफल गर्छौं । हाम्रो सामाजिक मनोविज्ञान कस्तो छ भने कुनै पनि घटना तथा वस्तुहरूलाई हामी अंश अंशमा मात्रै बुझ्ने गर्दछौं । सामाजिक मनोविज्ञानको छाया राज्य संयन्त्रको चरित्रमा पर्नु स्वाभाविकै हो । यसरी हेर्दा हाम्रो राज्यले कृषिलाई समग्रतामा बुझ्ने प्रयास गरेकै छैन । कृषि विकास सम्बन्धी हामीले गर्ने नीतिगत छलफल तथा बहसमा मूल मुद्दा सधैं ओभरलमा पर्दछ । कृषिमा वितरणमुखी कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दछ तर अनुसन्धानमूलक कुरो छायामा पर्दछ । भएर लाजमर्दो बिषय त के छ भने देशको समग्र कृषिको नेतृत्व कृषि प्रसार अन्तर्गतका निकायहरू कृषि विभाग र पशु सेवा विभागले गरिरहेको छ मानौं कि कृषि विकासको एक मात्र उपाय केवल अनुदान मार्फत उत्पादन सामग्री वितरण गर्नु हो ।

भट्ट हेर्दा राज्यले नबुझेर कृषि अनुसन्धान कम प्राथमिकतामा परेको हो कि भन्ने लाग्दछ तर त्यस्तो हुँदै हैन । यसो हुनुको पछाडि राजनीतिक नेतृत्व तथा कर्मचारीतन्त्रमा बेग्लै मनोवैज्ञानिक कारण लुकेको छ । यथार्थलाई फराकिलो ढङ्गले जस्ताको तस्तै बुझ्न नखोज्नु नै सबैभन्दा ठूलो मनोवैज्ञानिक समस्या हो । राजनितिक नेतृत्वको नीति तथा कार्यक्रम केवल चुनाव तथा सत्ता केन्द्रित हुने गर्दछ । भोट बैंक सुरक्षित गर्न जुन कार्यक्रमले सस्तो लोकप्रियता कमाउँछ त्यस्ता कार्यक्रम र नीति बनाइन्छ । अनुदानमार्फत कृषि सामग्रीहरू वितरण गर्ने कार्यक्रमले आफ्ना वरिपरिका भुण्डहरू लाभान्वित हुन सक्दछन् जसले गर्दा हरेक पाच वर्षमा बहुमतद्वारा अनुमोदित हुन सजिलो हुन्छ । त्यसैले आजको सन्दर्भमा कृषि विकासको मूलमन्त्र कृषिमा आधुनिकीकरण, कृषिमा व्यावसायीकरण

र विविधीकरण मान्नु पर्दछ । अनि आधुनिकीकरणसम्म कसरी पुगिन्छ भन्यो भने अनुदान मार्फत कृषि यन्त्र तथा उत्पादन सामग्री वितरण गर्ने भन्ने गोलचक्करमा हामी फसिरहेका छौ । यो भयंकर ठूलो मनोवैज्ञानिक समस्या हो । सत्तामा सधैं रहिरहनुपर्ने भन्ने मनोविज्ञानको कारण लोक रिभाउने खालको कार्यक्रम मात्रै प्राथमिकतामा पर्ने गरेको देखिन्छ । कृषि अनुसन्धानमा गरिएको योजना र प्राथमिकता बेगरको लगानीले आजको भोलि नै कायापलट हुने भन्ने हुँदैन । अनुदानमुखी कार्यक्रममा बजेट लगानी गर्दा आफ्ना राजनीतिक कार्यकर्ताहरू तुरुन्तै लाभान्वित हुन सक्छन् । यसरी हेर्दा कृषि अनुसन्धानमा गरिएको लगानीले राजनीतिक नेतृत्वको भोट बैंक सुरक्षित गर्दैन । त्यसो भए पछि कृषि अनुसन्धान स्वतः कम प्राथमिकतामा पर्ने नै भयो ।

नार्कले हाल सम्म थुप्रै चुनौतीका बाबजुद कृषि अनुसन्धानमा संलग्न रहेर कृषकका लागि उद्युक्त हुने प्रविधिहरू विकास गरेको छ । यसले जति गर्नुपर्ने हो त्यो तहको अनुसन्धान गर्न नसकेको भए तापनि स्रोत र साधनले सके जतिको अनुसन्धान भने गरिरहेकै छ । हालसम्म खाद्यान्न बाली, फलफूल तथा तरकारी गरी ७७ बालीको ६७९ जातहरू सिफारिस गरिसकेको छ । कृषि मन्त्रालयले आफै अन्तर्गत रहेको कृषि विभाग र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्लाई हेर्ने नीतिगत नजर नै फरक छ । आ.व. २०७८/७९ मा कृषि विकासका लागि छुट्याएको ३७ अरब कूल बजेट मध्य ३ अरब मात्रै कृषि अनुसन्धानमा लगानी गर्नुले अनुसन्धान प्रति राज्यको प्राथमिकता छर्लंगै देख्न सकिन्छ । त्यसो भन्दैमा नार्कमा राज्यको लगानी कम हुनुको कारणले कृषि अनुसन्धान हुन नसकेको भन्न मिल्दैन । हाल कार्यरत १०९४ जना जनशक्तिले जति सुकै धेरै बजेट भए तापनि समग्र देशको कृषि अनुसन्धानको भारी बोक्न सक्दैनन् । कृषि सम्बन्धि नीति निर्माण तथा कार्यक्रमको योजना तर्जुमा गर्ने काममा कृषि प्रसार अन्तर्गतका कर्मचारी नेतृत्वकै हालीमुहाली हुने गर्दछ । कृषि विभाग अन्तर्गत रहेर कृषि प्रसारमा संलग्न विभिन्न निकायहरू समेत वितरणमुखी कृषि कार्यक्रममा मस्त भएको देखिन्छ । अनुदान बाड्ने भन्नेबित्तिकै त्यसमा संलग्न कर्मचारी, व्यापारी तथा सीमित कृषकहरू उत्तिकै लाभान्वित हुने देखिन्छ । त्यस कारण राजनीतिक नेतृत्वले निर्माण गरेको लोक रिझ्याउने कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा कर्मचारी व्यापारी साथै कृषकको मुकुण्डो ओढेका राजनीतिक कार्यकर्ताहरू सबै लाभान्वित हुने भएपछि कृषि अनुसन्धान ओभेलमा पर्नु स्वाभाविक हुन जान्छ । यसरी हेर्दा हाल राज्य संयन्त्रले केवल बाँड्ने कार्यक्रम

मार्फत मात्रै कृषि विकास सम्भव छ भन्ने खालको नीति स्थापित गर्न खोजेको देखिन्छ । कृषि मन्त्रालयमा रहेका कर्मचारी नेतृत्वले समेत कृषि अनुसन्धानमा उदासिनता देखाउनुले व्यक्तिगत लाभ वा हानिको आधारमा मात्रै कृषि अनुसन्धानलाई हेर्ने गरेको जनाउँछ । राजनीतिक नेतृत्वको भोट तथा कर्मचारीतन्त्रको पेट समेत सुरक्षा नहुने भएपछि कृषि अनुसन्धान कम प्राथमिकतामा पर्नु स्वाभाविकै हुन जान्छ ।

मनोवैज्ञानिक समस्याहरू

राज्यले कृषि अनुसन्धानलाई किन विभेद गन्यो भनेर हेर्ने हो भने नीतिगत र संस्थागत/संरचनागत कारणहरू सतहमा देखिने भएता पनि केन्द्रमा भने मनोवैज्ञानिक कारण नै सबैभन्दा मुख्य देखिन जान्छ । हाम्रो नीयत (सोच/विचार) ले नीति बनाउने अनि नीतिले संरचना/संस्था बनाउने भएको हुँदा कृषि अनुसन्धानप्रति राज्यले देखाएको उदासिनताको मुख्य कारण मनोविज्ञान नै हो । समग्र देशको कृषि विकासको मोडालिटी कस्तो हुने भन्ने विषयमा बृहत्तर ढङ्गले छलफल गरेर मात्रै कृषि अनुसन्धान प्रणाली कस्तो हुने भन्ने विषयको निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ । नार्क वा विभाग भन्ने सीमित पहिचानको घेराभन्दा माथि उठेर छलफल गर्न नसकेको कारण नै समग्र देशको कृषि अनुसन्धान प्रणाली कस्तो हुने भन्ने विषयमा निष्कर्षमा पुग्न नसकिएको हो । हामी सीमित पहिचानको घेराको आधारमा वस्तु तथा घटनालाई हेर्ने गर्दछौ । यो भयंकर ठूलो मनोवैज्ञानिक समस्या हो जुन हाम्रो समाजमा नजानिदो पाराले जताततै भौँगिसकेको छ । हामी आजले हिजो बिसर्ने अनि भोलिले आज बिसर्ने मनोरोगबाट ग्रसित छौ । एउटा ना.सु. बाट छिरेको अधिकृतले आफु अधिकृत भइसकेपछि ना.सु. हुँदा बेहोरेको यथार्थ बिसर्न्छ । उपसचिवले अधिकृत बिसर्न्छ सहसचिवले उपसचिव बिसर्न्छ अनि सचिवले सहसचिव बिसर्न्छ । यसरी कर्मचारी नेतृत्व जति माथि चढ्दै जान्छन् उति भुइँतहमा हुँदा बेहोरेको यथार्थ बिसर्दै जान्छन् । उपल्लो तहमा पुगिसकेपछि स्वाभाविक रूपमा 'मलाई थाहा छैन' भन्ने कुरा थाहा नपाउने रोगले गाँजिसकेको हुन्छ । 'मलाई थाहा छ' भन्ने कुरो मात्रै थाहा भएपछि 'मलाई थाहा छैन' भन्ने कुरो थाहा पाउने कुरै भएन । यसरी हेर्दा उपल्लो तहमा पुगेका राजनीतिज्ञ तथा कर्मचारी नेतृत्वको प्राथमिकता आफ्नो पद जोगाउने र तत्कालका लागि सस्तो लोकप्रियता आर्जन गर्ने मात्रै भएपछि कृषि अनुसन्धानमा ध्यान जाने कुरै भएन ।

सन् १९९० मा सोभियत संघको पतनपछि संसार भरि

नै पुँजीवादी राज्य व्यवस्था नै एक मात्र उन्नत सभ्यता हो भनेर प्रचारप्रसार गरिदैछ । पुँजीवादी अर्थव्यवस्थाको आँखामा संसार भरिका मान्छेहरू केवल उपभोक्ता हुन् । त्यसो हुँदा पुँजीवादी राज्यले धेरैभन्दा धेरै वस्तु तथा सेवाहरूको उपभोग गन्थो भने मात्रै मान्छे सफल हुन्छ भन्ने मान्यतामार्फत संसार भरि नै चरम उपभोगवादी संस्कार विकास गर्न खोज्दै छ । यसरी हेर्दा हामी नेपालीहरू पनि नजानिदो पाराले चरम उपभोगवादी संस्कारको दास भैसकेका छौ । हाम्रो कर्मचारी नेतृत्व यस बट अछुतो रहने भन्ने कुरै भएन । जुनसुकै तरिकाबाट भए पनि मैले उपल्लो स्तरको सेवा/सुविधा उपभोग गर्ने पर्दछ र सेवा/सुविधाको अधिकतम उपभोग नै खुसी हुने अन्तिम समीकरण हो भन्ने मानसिकताको दास भैसकेपछि कृषि विकासको मोडालिटी कस्तो हुने भन्ने विषयमा जतिसुकै छलफल गरे पनि सही निष्कर्ष निस्कँदैन । त्यसैले यो उग्र उपभोगवादी संस्कारले सिर्जना गरेको मनोवैज्ञानिक समस्या हो । यो रोगबाट समग्र समाज नै ग्रसित भैसकेको छ भने हामी मात्रै अछुतो रहने भन्ने कुरै भएन ।

विश्वबजारले आम मान्छेलाई उपभोगवादी संस्कारमार्फत आदतको सिकार बनाउँछ अनि त्यही आदतमा टेकेर आफ्नो बजार बिस्तार गर्दछ । यसरी बजारले हरेक मान्छेलाई उपभोक्ता बनाउन सफल हुन्छ । वस्तु तथा सेवाहरू उपभोग गर्ने चक्करमा नैतिकता र इमानदारिता खरानी भएको मान्छेले थाहा नै पाउँदैन । एउटा निम्नमध्यम वर्गीय किसानको छोरो सामान्य सरकारी स्कुल/कलेज पढेर कृषि अधिकृत हुन्छ । उपभोगवादी दर्शनले गाँजेको समाजमा हुर्केको कृषि अधिकृतको दिमागमा कसरी गाडी र बङ्गला उपभोग गर्ने भन्ने कुराले घर बनाउन थाल्छ । खाइपाई आएको तलब/भत्ताले गाडी र बङ्गला उपभोग गर्ने कुरा अहिलेको अवस्थामा दिवास्वप्न जस्तै हुन जान्छ । समयक्रम अनुसार पदोन्नति भएर उपसचिव/सहसचिव/सचिव हुन्छ । पदोन्नति भए सँगै उसको जीवनशैली फेरिन्छ र वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्ने महत्त्वकांक्षा भनै बढेर जान्छ । गाडी, बङ्गला र कुर्चीको चक्करमा आफ्नो नैतिकता र इमानदारिता फिका हुँदै गएको कुरा उसले थाहै पाउँदैन । गाडी, बङ्गला र कुर्ची नै खुसी हुने एक मात्र साधन भएपछि कर्मचारी नेतृत्वले वितरणमुखी कार्यक्रम छोडेर कृषि अनुसन्धानमा किन ध्यान दिन्छ ?

यसको एक मात्र उपाय भनेको आफ्नै आदतको दासत्वबाट मुक्त हुनु हो । त्यसकारण कृषि विकासको मोडालिटी, कृषि अनुसन्धान प्रणाली साथै कृषि शिक्षा कस्तो हुने भन्ने विषयमा बहस गर्दा मेरो पोजिसन के हुने भन्ने तहबाट भन्दा पनि कृषक कसरी दिगो समयका लागि लाभान्वित हुन सक्छन् भन्ने तहबाट सोच्न आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले हामीले थाहा नपाएको कारणले कृषि अनुसन्धान कम प्राथमिकतामा परेको भन्ने हुँदै हैन । कृषि अनुसन्धान चाहिन्छ यसलाई प्राथमिकतामा पार्नु पर्छ भन्ने कुरा सबै कर्मचारी नेतृत्वलाई थाहा छ तैपनि अनुसन्धान प्राथमिकतामा पर्दैन । किनकि वितरणमुखी कार्यक्रममार्फत व्यक्ति तत्काल लाभान्वित हुन्छ तर अनुसन्धानबाट हुँदैन । यो रक्सी खाए तत्काल लाग्छ, दुध खाए कैले कैले भने जस्तै भएको छ । तसर्थ बाहिर सतहमा देखिएका समस्या ठूला समस्या हैनन् । मूल समस्या केवल भित्र छ, आफैभित्र । बहसका लागि बहस मात्रै गरेर सही गन्तव्यमा पुग्ने अपेक्षा व्यर्थ हुन्छ । व्यक्तिगत विचार र भावनाको तह भन्दामाथि उठेर सोच्न सकियो भने कृषि अनुसन्धान स्वतः राज्यको प्राथमिकतामा पर्न जान्छ । यसरी छलफल गर्दा विभिन्न विकल्पमा कुरा उठान गर्नुपर्दछ । नार्क र विभाग भनेर कुरा सुरु गरियो भने पुनः उही गोलचक्करमा फसिन्छ ।

निष्कर्ष

समग्रमा किसानको हित कसरी हुन्छ भन्नेबाट कुरा सुरु गरियो भने विभिन्न विकल्पहरूमा सोच्न सकिन्छ । यसरी हेर्दा राजनीतिक नेतृत्वको भोट र कर्मचारी नेतृत्वको नोट सुरक्षित राख्नुपर्ने भन्ने मानसिकताबाट मुक्त हुनुका साथै शिक्षा र अनुसन्धानलाई जोड्ने, अनुसन्धानका क्षेत्रमा आवश्यक लगानी बढाउने, कृषिमा वैज्ञानिकीकरण, व्यावसायीकरण र विविधीकरणका नीति अवलम्बन गर्ने र कृषि अनुसन्धानप्रति सकारात्मक साँच र दूरदर्शी दृष्टिकोण तयार पार्ने काम गर्न सके समग्र कृषि क्षेत्र तथा कृषि अनुसन्धानका क्षेत्रको मूर्त चित्र कोर्न सकिन्छ । ●

लेखक नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद,
कृषि अनुसन्धान निर्देशनालय, तरहरा, सुनसरीका वैज्ञानिक
(किट विज्ञान) हुनुहुन्छ ।

Government Innovative Behavior and E-government Innovation: A Theoretical Review

Devid K. Basyal (Ph.D.)

Sunita Nepal

Abstract: *Innovation is not just a new idea but a new practice as well. Due to their small size, markets and incentives, private sectors are often entitled as the leaders of breakthrough innovations which are often difficult in public organizations. Because of standard procedure, government institutions are often criticized as a bureaucratic burden. Citizens further criticize public sector organizations as more bureaucratic resulting into red tape and discretion. In this sense, some might call innovation in government as oxymoron. However, Mazzucato (2013) debunked the myths by challenging the widespread idea that the state could not be an entrepreneurial entity. In this background, this paper is an attempt to review some past studies whether or not there is possibility of innovation in government organizations. The review of past studies displays that government innovation is associated with the capacity of public agencies to create new ideas, process, practices or programs in public sectors. The studies show that innovations in public sectors are more internal antecedents than external ones. The study further discusses that how digital government or e-government is a technical innovation associated with process innovation in governments.*

Keywords: Government, innovation, e-government

Introduction:

This study discusses whether the innovation in the public sector is possible. Is public sector being only a lumbering bureaucratic organization or can it also function in a more dynamic and innovative manner? Is the myth of standard, clumsy bureaucratic behavior in public sector real? In a capitalistic society where the market determines price and demand for and supply of any commodity, the role of the state is mainly defined

as a corrector of market failures. Many previous studies mention innovations in association with private sectors. Nevertheless, there are studies (like De Vries, Bekkers, & Tummers, 2016; Hijal-Moghrabi, Sabharwal, Ramanathan, 2020; Kim & Chang, 2009; Mazzucato, 2013; Sahni, Wessel, & Christensen, 2013, etc.), which show that innovations in public sector are possible. They claim the role of the state in nurturing long-run innovation-led growth. The theoretical discussion in the section below presents detailed discussion regarding rhetoric versus the reality of public sector innovations.

Government Innovative Behavior (GIB)

Innovative behavior is a source of competitive advantage (Schumpeter, 1934). Innovation is fundamental instrument to bring revolutionary change in any field. Efficiency, excellence, and innovation have become major areas of the study in government sectors. The motivation behind public sectors innovation is intended at improving performance in terms of efficiency or effectiveness (De Vries, Bekkers, & Tummers, 2016). Government innovation research, particularly after the 1960s, has gained popularity in the world. Bertot, Estevez, and Janowski (2016) presenting digital public service innovation framework mention public service innovation as 'the combination of both the notion of innovation and what it meant to innovate in the public sector.' They further define innovation as 'the creation of something new – a practice, idea, service delivery approach, technology – in a way it creates value.' The past evidences demonstrate that innovation has not only become a major weapon for organizational survival but it has been to gain competitive advantage as such. Innovation in different sectors has associated with mass production. With some notable innovations

worldwide in the late 1700s, the overall structure of world economy has also transformed from the primitive to the modern form of production. So, the studies often talk about innovations at private sectors; yet, the evidences show that public sector has also envisioned, practiced, and theorized innovations as the means to attain effectiveness in the delivery of the public goods and services. In fact, the state functions as the main driving force for the foundation of any innovation (Mazzucato, 2013).

Because of standard procedure, government institutions are often criticized as a bureaucratic burden. Citizens further criticize public sector organization as more bureaucratic resulting into red tape and discretion. In this sense, some might call innovation in government an oxymoron (Atkinson, Castro, & Ezell, 2017). Many studies assume government sectors are incompetent of innovation due to the absence of competitive forces, lack of incentives for employees and excessive red tape (Sahni, Wessel, & Christensen, 2013). They further write those incremental innovations easily occur there; however, it is hard to give breakthrough to innovations in such organizations. Because of their small size, markets and incentives, private sectors are often entitled as the leaders of breakthrough innovations which are often difficult in public organizations as most public sector organizations are not motivated by profits as the immediate goal: the comprehensive organizational structure and absolute responsibility of these agencies to the people put constraint in being inventive and innovative in such organizations. Many scholars have defined government innovativeness in their own way. And the majority of them define it as the special capacity of public agencies to create new ideas, process, practices or programs in the public sectors (Golembiewski & Vigoda, 2000; Jaskyte, 2004; Kim & Chang, 2009; Mone, McKinley, & Barker, 1998). Similarly, Kim, and Chang (2009) present government innovativeness as, "The capacity of a government agency to generate new ideas, process, practices, or programs that change the way the organization provides services for customers or constituents (p. 2)." Generally, past studies categorize government innovation into four types: process, product or service, governance and conceptual innovation (De Vries, Bekkers, & Tummers, 2016). Furthermore, process innovation has two subsets: technological and administrative. E-government is related to technological innovation. With

path-breaking research of Robert Solow in 1956, economists began to recognize that the long-term economic growth of a society stems mostly from technological change rather than traditional inputs such as capital and labor (World Bank, 2009) and government should play a pivotal role not only to correct market failures but also to promote the entry and promote startups, mainly technology-based startups.

There remains still very limited knowledge and understanding of the public sector innovation (Demircioglu & Audretsch, 2017; Torfing & Triantafyllou, 2016). However, governments around the globe, at present, have been promoting innovation as a key tool to improve public services (Walker, 2006). Innovation in collaboration with private sectors (public-private partnership) is receiving a growing attention after 2009 (De Vries, Bekkers, & Tummers, 2016). There are some research studies which entirely focus on public sector innovation. De Vries, Bekkers, and Tummers (2016) did a systematic review of 181 articles and books on government innovativeness published between 1990 and 2014. Their analysis was based on different themes (namely; definition, types, goals, antecedents, and outcomes) of innovation. In the study, they developed an empirically based framework of some key antecedents and effects of public sector innovation. Lastly, they opened the floor for putting three future research suggestions. Mazzucato (2013) debunked myths by challenging the widespread idea that the State could not be an entrepreneurial entity. She demonstrated that the allegations to the State as clumsy, bureaucratic and incapable of risk-taking are not true. She puts her position through many examples from information revolution to venture capital to green technology. She argues that the role of government is not only limited to interventions into the economy as a market fixer or as for passive investor; the State is also seen as an entrepreneur, risk taker, and market creator. Giving examples of Japan in the 1980s or South Korea in the 1990s, she further explains how government organizations in the US played an innovative role in making risky investments behind the Internet. She demonstrates with examples that tech giants like Apple and Google would not be so successful if there were no big risky State investments.

Similarly, Sahni, Wessel, and Christensen (2013) also state that the breakthrough type of innovation begins to percolate into the

system of government as well. Their extensive research confirms that breakthrough innovation in government is possible. Innovation in the government might respond to organizational conditions and managerial practices that are specific to the public sector context (Demircioglu & Audretsch, 2017). Similarly, Hijal-Moghrabi, Sabharwal, and Ramanathan, (2020) found that senior management support remained the most important predictor of innovation.

Similarly, Demircioglu and Audretsch (2017) using huge data (n = 21,093) of the 2012 Australian Public Service Commission, find major conditions (namely, experimentation, responding to low performers, the existence of feedback loops, and motivation to make improvements) that influence the likelihood of innovative activities in the public organizations. The suggestion of the study focuses that intrinsic factors such as experimentation and motivation to improve performance are decisive for accomplishing innovation in the public sector context. Demircioglu (2017) also argues that the organizational structure, incentive systems, leadership, and accountability can be supportive to bring about innovation in the public organizations.

Analyzing comprehensive corpus of data from fifty states, Ma (2017) observes that the states under examination differ noticeably in term of innovativeness and the innovations is driven by internal antecedents than external ones. The study discovers that ideology of the government, ideology of the citizens, and social capital are positively related to the government innovativeness. Walker (2014) focuses more on process innovations where concerns are directed to how services are rendered. Walker (2014) writes that technological imperative is dominant to examine the internal and external conditions that lead to innovative products and services. Collecting data from 489 civil servants of Korean National Government to investigate innovation in E-government information system security (ISS), Hwang and Choi (2017) discover that innovation supportive culture, legitimacy and organizational citizenship behavior (OCB) positively influence ISS effectiveness. Kim and Chang (2009) identifies some major factors of innovation capacity in government. Using a large dataset (N=2220) from different groups (agency employees, auditing agency employees, and executive officers) of the 46 departments in the Korean Central Government, they discover that leadership style,

performance-based reward, information and knowledge sharing, and learning culture increase innovation capacity in government. To them, these are counterintuitive findings which challenge the conventional wisdom of bureaucratic inertia and they seek for a unique approach for research in government innovativeness.

Hence, the discussion in this section displays that government innovation is associated with the capacity of public agencies to create new ideas, process, practices or programs in public sectors. Although there is still limited knowledge and understanding about government sectors innovation, various studies show such innovation is possible in government sectors. The studies show that innovations in public sectors are more internal antecedents than external ones. Discussing many examples from the US public organizations, Eggers (2005), demonstrates that inter-organizational factors are more powerful to make innovation happen in public sectors. The incentive is the main driving force for innovation. People respond to incentives and it drives any person to perform better. Similarly, organizational culture, organizational structure, organizational conditions, motivation, leadership and accountability, managerial practices, and experimentations are other essential factors which motivate any organization (private or public) towards innovation. The following section discusses ICTs innovation in public sectors which can also be known as E-government innovation.

E-government innovation

Although the only use of ICTs in government organizations cannot be considered as innovation, there are several studies carried out in past which explain E-government as a technical innovation in governments (De Vries, Bekkers, & Tummers, 2016). The evolution of E-government materialized as technology innovation and policy response (Dawes, 2008) which comprises the use of ICTs to support public services, government administration, democratic processes and relationships among citizens, civil society, the private sector, and the state. Research in ICT innovation has been conducted on the public administration agenda for decades (Hansen and Nørup, 2017; Kraemer & Perry 1979, 1989; Moon, Lee, & Roh, 2014). ICT innovation in public sectors (also known as E-government innovation) significantly increases performance in public sectors. E-government innovation is embedded

in the practice of public administration (Hansen and Nørup, 2017). Dawes (2008), assessing E-governance in U.S. states and local governments, argues on behalf of E-government for public services enhancement and government operations improvements. The pursuit of E-governance is for high performance in public organizations and E-governance is hoped to continuously evolve for the foreseeable future, providing a dynamic environment for ongoing learning and action (Dawes, 2008). Similarly, Tolbert, Mossberger, and McNeal (2008) investigating on data about the rankings of American states, find the factors account for the E-government policy innovation over time. Institutional capacity is important for continuous innovation. Institutional capacity includes the continuing development of different actors in an organization who assist the changes important to deploying resources to increase productivity. The institutionalization of information technology has a relationship with reinvention in state governments. This link advances the opportunity that the modernization of state institutions generally assisted innovation (Tolbert, et al., 2008).

Majority of the past studies in government innovation are inclined towards intra 20 organizational process innovations which are closely associated with two major reform movements in public administration; new public management (NPM) and E-government (De Vries et al., 2016).

The majority of E-government innovation studies reveal it as part of managerial approach (Moon, Lee, and Roh 2014) rather than legal or political expression of government. E-government innovation as technological dimension in government sectors is primarily associated with process innovation. In this type of innovation, there is the huge and direct role of leadership and organizational environment. Hansen and Nørup (2017) state ICT innovation implementation processes constitute a context in which a paradoxical combination of directive and participative leadership styles tended to be most productive.

The agility and adaptation in governments are necessary to respond faster to need of citizens (Mergel, Gong, & Bertot, 2018). E-government innovation helps government to ensure its agility and serves to citizens 24/7 removing the standard bureaucratic barriers.

The role of E-government 2.0 is seen as service innovation for external and internal stakeholders which connects ICTs to transform relationships with citizens and businesses and between the branches of government (Sun, Ku, & Shih, 2015). Using cases of Korea, Antigua and Barbuda and Ecuador, Sun, Ku, and Shih propose an implementation framework of E-government 2.0 which integrated the processes, resources, back offices and front offices of an online system to accomplish works. Social media drive innovation in public service delivery and government operations (Mickoleit, 2014). Social media (like political blogs, news websites, Facebook, Twitter, and others) are also helpful to promote open innovation in the public sectors (Loukis, Charalabidis, & Androutsopoulou, 2017). E-government and/ or government social media use (GSMU) has been repeatedly pronounced to excel government's transparency, accountability, and improved performance. As government social media use (GSMU) is a flat concept which has made the traditional hierarchical bureaucratic system more horizontal, public organizations should consider controlling potential risks such as protection of privacy and quality of information. In an OECD working paper, Mickoleit makes a comparative study of social media use in and by OECD governments using a huge amount of empirical data of OECD countries. The paper proposes tools to guide decision makers: a checklist of issues to be considered by government organizations with potential risks, for example, protection of privacy, quality of information and public perception with whom institutions need to be aware of. Criado, Sandoval-Almazan, and Gil-Garcia (2013) also write about the development of innovation through social media in public administrations globally. As most of the previous studies primarily focused on the technical dimensions of social media,

Criado et al., (2013) investigates role of social media in the basic areas of E-government, that is, flows and availability of government information, use of information to create and provide innovative government services and its impact on different user groups. There are noticeable indicators to gauge what innovation means to government. The tangible indicators of innovation in a government organization can be seen based on strategies, policies, and processes. Except for some strategic decisions on top policy levels, the outcome of innovation appears at local levels. E-government innovation is associated with service delivery to

the citizens. Hence, most of the studies are based on local governments. A study by Arduini, Belotti, Denni, Giungato, and Zanfei (2010), regarding technology adoption and innovation in public services uses data from 1176 Italian municipalities to compare different competencies and contextual factors while considering innovation rate among or within municipalities. Their study is based on the Nelson's (1995) framework which explains innovation as 'the result of a process wherein the competencies of innovating entities co-evolve with the technological, institutional and economic environment in which they were active.' The finding of the study demonstrates that municipalities involved in E-government were larger, carried out more in-house ICT activities and were more likely to have intranet infrastructure compared to municipalities that did not offer front-office digitalized services. However, ICT-based innovation is not only technical innovation. To make ICT-based innovation happen, other innovations such as, social and institutional, are also equally important and necessary (Sahay & Walsham, 2017). Hence, other innovations are also simultaneously required for technological innovation to be worked out. Sahay and Walsham, using a comprehensive and rich case study of hospitals in the state of Himanchal Pradesh, India, also attempt at answering for 'why innovation'. E-government innovation has transferred government workflow processes. However, in developing countries, it is not as successful as it is expected there. The results are mixed (Ismail, Heeks, Nicholson & Aman, 2016) in such cases. The necessity of innovation is linked with ICTs, innovation, and human development. Citizens are the end of any public sector innovation and there are possibilities of collaboration among citizens, entrepreneurs, and civil society and emerging technologies (Gasco, 2017).

The alliance between different parties (government, private entrepreneurs, civil society) can bring about any type of innovation. E-government innovation as a joint outcome can appear more sustainable. For example, Gasco (2017) using the concept of 'living labs' taking two examples of two different cities (Citilab of Cornella and public fab labs of Barcelona) in Spain, presents about implementation of open innovation in public sector where he points out the possibilities of collaboration among citizens, entrepreneurs, civil society and emerging technologies. He states living labs can play intermediaries role for public open innovation. The cooperative arrangements

among different sectors can have long-term effects. The subject matter of E-government innovation sometimes is referred to as smart work in government (smart work with the smart government). For example, Eom, Choi, and Sung (2016), with Korean experience, explain smart government to discuss adoption of ICTs in public sector. Smart government is an arrangement of the creative mix of emerging technologies and innovation in the public sector which emphasize public values and simplified innovation, sustainability, competitiveness and a high quality of life (Eom, Choi & Sung, 2016; Gil-Garcia, Helbig & Oke, 2014).

Innovations, including E-government innovation in public sectors, are the outcome of demand for time. Such studies demonstrate that such innovations emerge as coevolution. For example, Scupola and Zanfei (2016), using Hartley's model, observe the coevolution of public governance and innovation. Taking longitudinal case study of the digitalization of Roskilde University Library in Denmark, the study derives four results: first, transition from NPM towards a Networked Governance mode implying a greater distribution of knowledge and innovation in public sectors; second, better articulation of public sector innovation; third, changes in governance modes affected the balance between actors involved and fourth, transition towards networked governance mode needed information policies which continues over time and it collaborates with public and private actors. Among various forms of innovations, digital public services innovations are major ones (Bertot et al. 2016). Based on the four-stage model of UN E-government survey, Bertot et al. (2016) also recommend a framework for developing such innovations. They further advocated that technical, organizational and policy-related government capabilities are required in digital public service innovations.

Hence, from the above discussion, the study attests that E-government innovation (also known as ICTs innovation in public sectors) continues to take place around the globe. E-government innovation associates with smart government and it gets embedded with other innovations such as social and institutional innovation.

Conclusion

Innovation in government organizations is often unnoticed because of their standard procedure

which is often criticized as a bureaucratic burden resulting into red tape and discretion. Many studies assume government organizations are incompetent of innovation due to the absence of competitive forces, lack of incentives for employees and excessive red tape (Sahni, Wessel & Christensen, 2013). However, government innovation research, particularly after the 1960s, has gained popularity in the world. There are studies (like Dr Vries, Bekkers, & Tummers, 2016; Hijal-Moghrabi, Sabharwal, Ramanathan, 2020; Kim & Chang, 2009; Mazzucato, 2013; Sahni, Wessel, & Christensen, 2013, etc.), which show that innovations in public sector are possible. The review of past studies displays that government innovation is associated with the capacity of public agencies to create new ideas, process, practices or programs in public sectors. The studies show that innovations in public sectors are more internal antecedents than external ones. The study further discusses that how digital government or e-government is a technical innovation associated with process innovation in governments. ●

About author: Devid K. Basyal (Ph.D.)
(Executive Director, National Research Center and Innovation
Center, Nepal)/ Sunita Nepal (Joint Secretary,
Government of Nepal).

References:

- Arduini, D., Belotti, F., Denni, M., Giungato, G., & Zanfei, A. (2010). Technology adoption and innovation in public services the case of e-government in Italy. *Information Economics and Policy*, 22(3), 257–275. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2009.12.007>
- Atkinson, R. D., Castro, D., & Ezell, S. (2017). Enabling Customer-Driven Innovation in the Federal Government. *INFORMATION TECHNOLOGY & INNOVATION FOUNDATION*, (July), 1–26.
- Bertot, J., Estevez, E., & Janowski, T. (2016). Universal and contextualized public services: Digital public service innovation framework. *Government Information Quarterly*, 33(2), 211–222. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.05.004>
- Criado, J. I., Sandoval-Almazan, R., & Gil-Garcia, J. R. (2013). Government innovation through social media. *Government Information Quarterly*, 30(4), 319–326. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.10.003>
- Dawes, S. S. (2008). The Evolution and Continuing Challenges of E-Governance. *Public Administration Review*, 68(December).
- De Vries, H., Bekkers, V., & Tummers, L. (2016). Innovation in the public sector: A systematic review and future research agenda. *Public Administration*, 94(1), 146–166. <https://doi.org/10.1111/padm.12209>
- Demircioglu, M. A. (2017). Reinventing the Wheel? Public Sector Innovation in the Age of Governance. *Public Administration Review*, 77(5), 800–805. <https://doi.org/10.1111/puar.12821>
- Demircioglu, M. A., & Audretsch, D. B. (2017). Conditions for innovation in public sector organizations. *Research Policy*, 46(9), 1681–1691.
- Eggers, W. D. (2005). *Government 2.0: Using Technology to Improve Education, Cut Red Tape, Reduce Gridlock, and Enhance Democracy*. New York: Rowman & Littlefield.
- Eom, S. J., Choi, N., & Sung, W. (2016). The use of smart work in government: Empirical analysis of Korean experiences. *Government Information Quarterly*, 33(3), 562–571. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.01.005>
- Gascó, M. (2017). Living labs: Implementing open innovation in the public sector. *Government Information Quarterly*, 34(1), 90–98. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.09.003>
- Golembiewski, R.T. and Vigoda, E. (2000) 'Organizational Innovation and the Science/Craft of Management', in M.A. Rahim, R.T. Golembieski and K.D. Mackenzie (eds) *Current Topics in Management*, Vol. 5, pp. 263–80. Greenwich, CT: JAI Press.
- Hansen, M. B., & Nørup, I. (2017). Leading the Implementation of ICT Innovations. *Public Administration Review*, 77(6), 851–860. <https://doi.org/10.1111/puar.12807>
- Hijal-Moghrabi, I., Sabharwal, M. and Ramanathan, K. (2020), "Innovation in public organizations: do government reforms matter?", *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 33 No. 6/7, pp. 731-749. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-04-2020-0106>
- Hwang, K., & Choi, M. (2017). Effects of innovation-supportive culture and organizational citizenship behavior on e-government information system security stemming from mimetic isomorphism. *Government Information Quarterly*, 34(2), 183–198. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.02.001>

- Ismail, S. A., Heeks, R., Nicholson, B., & Aman, A. (2016). An institutional logics perspective on IT impact sourcing: Case study of a developing country public-private partnership. In 24th European Conference on Information Systems, ECIS 2016 Association for Information Systems.
- Jaskyte, K. (2004). 'Transformational Leadership, Organizational Culture, and Innovativeness in Nonprofit Organizations', *Nonprofit Management and Leadership* 15(2): 153–68.
- Kim, S. E. & Chang, G. W. (2009). An empirical analysis of innovativeness in government: findings and implications. *International Review of Administrative Sciences*, 75(2), 293–310. <https://doi.org/10.1177/0020852309104177>
- Kraemer, K. L., & Perry, J. L. (1979). The Federal Push to Bring Computer Applications to Local Governments. *Public Administration Review*, 39 (3): 260 – 70.
- (1989). Innovation and Computing in the Public Sector: A Review of Research. *Knowledge in Society*, 2 (1): 72 – 87.
- Loukis, E., Charalabidis, Y., & Androutsopoulou, A. (2017). Promoting open innovation in the public sector through social media monitoring. *Government Information Quarterly*, 34(1), 99–109. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.09.004>
- Ma, L. (2017). Political ideology, social capital, and government innovativeness: evidence from the US states. *Public Management Review*, 19(2), 114–133. <https://doi.org/10.1080/14719037.2016.1177108>
- Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial State* (International). London: Anthem Press.
- Mergel, I., Gong, Y., & Bertot, J. (2018). Agile government: Systematic literature review and future research. *Government Information Quarterly*, (xxxx), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2018.04.003>
- Mickoleit, A. (2014). Social Media Use by Governments: A Policy Primer to Discuss Trends, Identify Policy Opportunities and Guide Decision Makers (No. 26). Paris. <https://doi.org/10.1787/5jxrcmghmk0s-en>
- Mone, M.A., McKinley, W. and Barker III, V.L. (1998) 'Organizational Decline and Innovation: A Contingency Framework', *Academy of Management Review*, 22(1): 115–32
- Moon, M. J., Lee, J. & Roh, C-Y (2014) . The Evolution of Internal IT Applications and E-Government Studies in Public Administration: Research Themes and Methods. *Administration & Society*, 46 (1): 3 – 36 .
- Sahay, S., & Walsham, G. (2017). Information Technology, Innovation and Human Development: Hospital Information Systems in an Indian State. *Journal of Human Development and Capabilities*, 18(2), 275–292. <https://doi.org/10.1080/19452829.2016.1270913>
- Scupola, A., & Zanfei, A. (2016). Governance and innovation in public sector services: The case of the digital library. *Government Information Quarterly*, 33(2), 237–249. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2016.04.005>
- Sun, P. L., Ku, C. Y., & Shih, D. H. (2015). An implementation framework for EGovernment 2.0. *Telematics and Informatics*, 32(3), 504–520. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2014.12.003>
- Tolbert, C. J., Mossberger, K., & McNeal, R. (2008). Institutions, policy innovation, and e-government in the American States. *Public Administration Review*, 68(3), 549–563. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2008.00890.x>
- Torring, J. & Triantafyllou, P. (2016). Enhancing Public Innovation by Transforming Public Governance (eds). Cambridge: Cambridge University Press. 368 pp. ISBN:9781107088986
- Walker, R. M. (2006). Innovation type and diffusion: An empirical analysis of local government. *Public Administration*, 84(2), 311–335. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2006.00004.x>
- Walker, R. M. (2014). Internal and External Antecedents of Process Innovation: A review and extension. *Public Management Review*, 16(1), 21–44. <https://doi.org/10.1080/14719037.2013.771698>
- World Bank. (2009). Why innovation matters — and what the government should do. In *Igniting Innovation: Rethinking the Role of Government in Emerging Europe and Central Asia* (pp. 19–37).

Customer's Expectation from Today's Banks

Dwaipayan Regmi

1. Background

Competition is a key feature in a perfectly competitive market. Competition is the most effective mechanism for regulating the market processes, which provides economic freedom undertakings and encourages them to increase their competitiveness (Melnyk, Oleg & Yaskar, 2013)

In the competitive market, the buying power of consumers will naturally be higher as they will have more choices. Unlike sectors like Nepal Electricity Authority where monopoly is being enjoyed or telecom industry where oligopoly exists; banks are in perfect competition market.

Just like the appearance of consultancies in the streets of Putalisadak, banks are gradually getting overcrowded too. Existence of more than two dozen commercial banks, three dozen of development banks, the competition seems to be tough and challenging. Today, almost all the local levels have at least one commercial bank - be it a remote region like Hangpang of Taplejung or Khotang Bazar or Khotang. The case in city and town areas is no different, because for places like Kathmandu - it is obvious for every ward to have at least one commercial bank. The rapid development of service industries, as a major driver of economic development, has shaped the strategic importance of service quality on the macro and micro levels (i.e. organizations) alike. (Akroush, Mamoun & Ali, S.Dawood & Affara, Israa, 2015).

However, the irony part is that almost all banks have been providing the same nature of service - deposit, loan, digital banking, letter of credit, bank guarantee, remittance, etc. Again, with a

similar pattern of interest rates, there exist various other factors that customers subconsciously or consciously look after at the time of selecting a bank to transact with.

2. Customer's Expectations from Banking Industry

As service companies continue to seek unique sources of sustainable competitive advantage, service quality has been discussed conceptually as a potential alternative to traditional skills and resources (Bharadwaj et al., 1993). It's no wonder that customer need and changes keep on changing. The banking field, being under service, should have looked over five service quality dimensions only - Tangibility, Empathy, Assurance, Responsiveness, and Reliability. But, that does not all sum up there. Expectations of a banking customer, in Nepalese perspective, has other minute aspects to look after as well. Following are the major aspects, that customers look after in banks today.

Availability of Branch Nearby

In this age of Any Branch Bank Service (ABBS), customers seek to make transactions from any place, as per the ease. Opening up an account in the New Road branch, they might wish to do the regular transaction from Thimi, or they would want to be ensured that the access is in their village of Achham too. Although basic services like deposit, fund transfer, or utility can be done through mobile or web-based applications, the presence of a branch would make the task easy. As of now, two withdrawals per month from any ATM are stated to be free, but still - if the branch is there in the customer's desired location, that would be helpful and easy for them. Hence, the

location of branches, number of branches do have a significant role in setting up perception in the mind of customers.

Extended Banking Hours

Out of different issues, an important issue that customers have been facing right now is regarding banking hours. Normally, banks operate from 10 AM to 4 PM during summer and 10 AM to 3 PM during winter for regular transactions. But, if some office-going customer has to visit a bank, they should either send someone on their behalf or should take a break from their regular office hours. This has been a real burden because the place where customers make their financial transactions should have enough privacy, and making an excuse of visiting bank during office hours is not preferred at large scale. Back then, a private bank came up with 8 AM to 8 PM service - which was appreciated by a big mass. Be it holiday banking hours, or extended banking hours - customers have been expecting this.

A Quick Service

Numerous service industries use waiting-time standards as an explicitly advertised competitive instrument (Allon, Gad & Federgruen, Awi, 2007). Although, this comes under the 'process' of the service marketing mix, and 'responsiveness' under service quality dimensions, it does have enough space to look after. Customers don't want to spend hours on any transactions. They don't want to be in the queue for a longer period. For transactions like letters of Credit, what matters more is quick and fast service more than the charges and commission. Banking transactions must be designed in such a way that it would ultimately make the transaction process quick and fast. Because, customers prefer making transactions at those banks, where their time would be saved. On knowing the fact that they should wait a longer period, customers don't prefer visiting that particular branch itself - and that is a natural human behavior-based excuse. Sometimes, ATMs might get stuck in the machine, or QR codes could not function well – naturally, customers seek quick responsive action from the bank.

Scientific Management

The only well-managed branch can assure customer satisfaction at the highest level.

Because, for scientific management of any office, from layout design to staff's behavior, everything would matter at a high scale. At the time, when there is a big queue in Customer Service Desk, it is important that someone from relevantly free space - be that from Clearing and Remittance section, or Credit section come and ease the crowd. Or, if there is too much crowd in teller, a representative from Customer Service go and support there. Be it in this Covid time or other normal time, it is scientific management that brings workflow smoothness. Hence, banks or the branches adopting such appropriate management practice will not only bring smoothness or reduce crowd, but make customers satisfied too. They do create an impressive impact there.

Existence of Physical Stuff

As explained in the service marketing mix, 'Physical Evidence', or in service quality dimensions under 'Tangibility', the role of physical stuff does have a wider level of role to play in determining banking customer's satisfaction. Not unless a customer should visit New Road's branch, they would be there. Because of the parking problem there, customers would rather want to look next alternative branch from where the banking task can be carried out. Be it proper seats, queuing machines, easy access to stationery items, or parking facilities, they all count in determining customer's satisfaction and preference. Although these elements are not expressed wide openly, subconsciously, they would be creating an impact on customer's mindsets.

Appropriate Charges, Commission, Fees and Interest Rates

Price is what customers pay in exchange for the product that they are being offered. The charges that banks take do have it's own significance and does play important role in the selection of banks. Although it seems to be in tiny proportion, the majority looks for the same - the percentage of interest that they charge on loans, or the interest rate that they provide on fixed deposits is a vital factor in selecting the bank. For the hassle-free purpose, there might be customers who would not want to shift bank, but in the long run - it counts as an important factor. Today, banks that have been charging for C-ASBA applications are less preferred, or the banks where Internet Banking

is less costly are highly preferred. This might not be applicable for those with high business-based transactions, but for a large bunch of small sets of customers - these commissions, fees, charges, or interest rates do count as a vital element.

Work Confirmation

Every time a school principal goes to the bank for the salary posting of a teacher, when he drops the cheque and salary disbursement sheet - all he expects is that the salary gets posted in prescribed and defined time. If there are any errors, he expects it to be informed. This has been getting prior concern in today's era. Because, the customer wants to be assured that their work will be done, once informed. Be it regarding dispute handling in case of ATM or Mobile Banking, or for other operational issues. Carelessness, ignorance would be troublesome for customers. This counts to be an important aspect there.

Meanwhile, what customers also expect from the banking field is about their privacy. They don't want their personal information to be disclosed through any means. At this age, when information is the key concern, be it external hackers or through internal loopholes, customers don't want to hear anything that would concern their privacy issue. Banks seem to be committed towards it, but still, the loopholes exist - which customers want with high regard.

Respectful Environment

Even Maslow's Hierarchy of Needs explains that esteem-based needs do have an important role in human life. Under the same aspect, customers seek those places where they gain respect too. Offering customers with seat, maybe tea or coffee would make them feel special. And, these sort of relationships, where they are made to feel that they are important would make them feel privileged. Hence, the bonding would be developed and that would retain existing customers, and help them work for Word of Mouth Marketing. The bank, where the request of their customer is taken with top priority will be in a higher position helping them to create an optimistic view towards that particular brand. A customer, who is not treated well, would certainly not want to visit that particular branch or bank for sure. So, a customer would certainly look for a respectful environment

to work on - where they obtain the feeling of being respected. After all, those who visit banks do have some social prestige - they might be a teacher, a journalist, a doctor, a driver, or anyone - who has earned respect in someplace.

Simplicity and Ease

'Your interest will be credited after EOD' or 'We will have to send MT799 message' customers don't want to get involved with banking language. They want to be understood on their terms. That is not all limited to language, but customers seek to work in those places where they get their work simplified, where the work is simple, and where they feel easy to work. For this, the behavior of an employee is crucial. The way they explain customer matters and plays a vital role in determining how simple this task is. The way they deal with the customer is the key determinant factor about how the customer perceives the complexity of working nature there. At the time of welcoming customers, one particular rate is presented, which gets fluctuated within some time - this would be ridiculous again. If it is about account opening, they want it to be done from one single desk, then moving from one table to the next - and they find it easy and relevant. Banks have been offering big clients service from their office or the home itself, and these aspects, where the process is shortened and made easy - do matter.

Updated and latest technologies

Technologies keep on changing. Customer's tastes and preferences keep on changing accordingly. Brynjolfsson E, Hitt L, Yang S (2002) explains that progress in information technology (IT) in the past decades and, especially, the universal extension and implementation of business software combined with propagation of network technologies (Internet) in recent years have enabled companies to support moderate advantages across traditional borders, including geographical borders. And, the customer would want those updated and upgraded versions of technologies - be it the availability of ATMs, an updated feature like IPO application from mobile banking itself, fixed deposit from Internet Banking itself to Cash or Cheque deposit machine. Customers were highly attracted towards the bank with Connect IPS integration back then when Connect IPS were not integrated with every bank.

Even today, customers seek every recent facility from Credit Card access to Artificial Intelligence in the banking industry. The branch with a cash counting machine can serve customers quickly, queuing machine would make the waiting process scientific, or a fake note detector would help in detecting fake notes – customers expect these technologies to be equipped in their bank. At the time when banks abroad are working with API Platforms, Blockchain, Robotic Process Automation - Nepalese customers would gradually learn and expect the same. Adaptation of these recent technologies can be costly, and is equipped with all these aspects is indeed a big challenge for Nepalese banks.

Social Well Being

The role of banks, their contribution towards society also subs consciously hit customer's mindset. So, if banks undergo Corporate Social Responsibility (CSR) affecting them, customers get emotionally tied with that bank's brand. This can be a natural procedure. The role of brand ambassadors does have some sort of significant impact, but more than that recognized figure of a bank's brand helps in shaping the perception towards the bank. Publicity stunt does have an important role in setting perception among customers - and this is usually done through the public appearance of top position holders of the bank. Furthermore, promotional tasks like a subsidized loan, collateral-free loan, or loan against certificate will help in setting perception towards any bank - if the procedure is hassle-free. Innovative approaches also matter in shaping customer's perceptions. Innovative ideas – be that through attractive and inspirational advertisement, or innovative product offerings – do play important role in shaping customer's perceptions.

3. Conclusion

Today, for any banking customer, switching their bank is no big deal. They can do it at any time, and banks are already competing to snatch customers of one bank into theirs. At a time when banks have only been focusing on the interest rates, it is important to understand that other dimensions matter much more in the determination of customer's interests. The big deal today is retaining customers too, and without understanding customer's perspectives, their importance, and viewpoint, it might not

be practically possible for them to get into the real competitive world. For a loan customer, the interest charged on a loan matters much more, but hassle-free loan disbursement procedure matters too, the valuation that would be approved matters too, ease in documentation process matters too. So, the question is not just all about one particular aspect but a lot more. Banks have been discussing increased paid-up capital, because today if a big project comes to the doorstep, a single bank would be unable to take it all alone - meaning how the role of paid-up capital exists too.

Today management experts are discussing about service quality dimensions, and how they can be improved because in the long run, what matters much more for the success of any bank certainly is customer satisfaction, because that would be key to increased profit. It is therefore important that banks pay serious attention to it from early morning - because it's the early bird, that will catch the worm.●

About author: Assistant Manager at RBB.

References

- i. Akroush, Mamoun & Ali, S.Dawood & Affara, Israa. (2015). Service quality, customer satisfaction and loyalty in the Yemeni mobile service market. *International Journal of Services, Economics and Management*. 7. 53. 10.1504/IJSEM.2015.076323.
- ii. Allon, Gad & Federgruen, Awi. (2007). Competition in Service Industries. *Operations Research*. 55. 37-55. 10.1287/opre.1060.0337.
- iii. Bharadwaj, S., Varadarajan, R. and Fahy, J. (1993) 'Sustainable competitive advantage in service industries: a conceptual model and research propositions', *Journal of Marketing*, Vol. 17, No. 4, pp.83–99.
- iv. Brynjolfsson E, Hitt L, Yang S (2002) Intangible assets: computers and organizational capital. *Brookings Papers on Economic Activity* 1:137–198
- v. Melnyk, Oleg & Yaskal, Ihor. (2013). Theoretical approaches to concepts of "competition" and "competitiveness". *Ecoforum Journal*. Vol.2. 8-12.

बैंकिङ्ग कारोवारमा सर्वाधिक प्रयोग हुने मुख्य ऐनहरूका प्रमुख विशेषताहरू

कृष्ण निरौला

नेपालमा आधुनिक बैंकिङ्गको सुरुवात भएको ८ दशक पूरा भइसकेको छ । आ.व. २०३७/३८ पछिको आर्थिक उदारीकरणको नीतिबाट बैंकिङ्ग क्षेत्रमा विधिवत रूपमा उदार नीति लिएको नेपालले आ.व. २०७८/७९ सम्म आइपुग्दा नीतिगत, प्रविधिगत र संरचनागत विकासको साक्षी बनेको छ भन्दा अतिशयोक्ति नहोला । खासगरी सरकारी स्वामित्वका वाणिज्य बैंकहरू समस्याग्रस्त भई वित्तीय क्षेत्रसूधारपछि बनेका ऐन, ती ऐन अन्तर्गतका नियम, नियमावली तथा विनियमावलीहरूले बैंकिङ्ग कारोवारलाई पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी, अनुशासित तथा अर्थतन्त्रमा योगदान दिने क्षेत्रको रूपमा विकसित गर्दै आएका छन् । बैंकिङ्ग कारोवारमा सर्वाधिक प्रयोग हुने मुख्य ४ ऐनका प्रमुख विशेषताहरूलाई यस लेखमा समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

१. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८

वि.सं. २०५७ पछिको वित्तीय क्षेत्र सूधार कार्यक्रमबाट विश्व बैंक, एसियाली विकास बैंक तथा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूले दिएको सुभाव बमोजिम कुशल सुपरीवेक्षकीय भूमिका निर्वाह गर्नसक्ने केन्द्रीय बैंकको अवधारणा अन्तर्गत नै नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ लागू गरिएको हो । वि.सं. २०१२ मा नेपालको अर्थतन्त्रको दिगो विकासमा सहयोग पुग्ने गरी मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता तथा समग्र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व

कायम गर्नका लागि केन्द्रीय बैंकको रूपमा स्थापित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन ल्याइएको हो । ऐनका प्रमुख विशेषताहरूलाई देहायबमोजिम बुझ्न सकिन्छः

१. ऐनले बैंकलाई केन्द्रीय बैंकको रूपमा प्रस्तुत गरी अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित संगठित संस्थाको रूपमा प्रस्तुत गरेको छ ।
२. बैंकको मुख्य उद्देश्य अर्थतन्त्रको दिगो विकासका लागि मूल्य र शोधनान्तर स्थिरता कायम गर्नका लागि आवश्यक मौद्रिक तथा विदेशी विनिमय नीति निर्माण गर्नु, वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्दै सर्वसाधारणमा बैंकिङ्ग प्रणालीप्रति विश्वास बढाउनु र कुशल भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्नु आदि राखिएको छ ।
३. ऐनले बैंकलाई आवश्यक मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय दर, नीति तथा संचिती आदिको तर्जुमा/व्यवस्थापन आदि कार्य र बैंक तथा वित्तीय संस्था (BFIs) हरूलाई इजाजतपत्र दिने, सरकार तथा BFIs को बैंकर, BFIs को अन्तिम ऋणदाता आदि काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ ।
४. बैंकलाई ऐनले विभिन्न कर र शुल्कमा छुट सुविधा प्रदान गरेको छ ।
५. अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थाहरूमा आफ्नो अधिकार क्षेत्र रहेका कार्यका लागि प्रतिनिधित्व बैंकले गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।
६. बैंकले जारी गर्ने मौद्रिक नीति, विदेशी विनिमय नीति, आन्तरिक विभिन्न वार्षिक कार्यक्रम, कर्मचारी सम्बन्धी नीति आदि निर्माण गर्न संचालक समिति र सोको कार्यान्वयन र BFIs का इजाजतपत्र, नियमन, सुपरीवेक्षण, निरीक्षण आदि कार्य गभर्नरले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

७. बैकले खुला बजार संचालन, BFIs लाई अनिवार्य मौज्दात राख्न लगाउने व्यवस्था, डिस्काउन्ट कारोवार, नेपाल सरकारलाई कर्जा तथा BFIs लाई कर्जा तथा पुनर्कर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्था पनि तोकिएको छ ।
८. ऐनले बैकलाई नेपालमा बैक नोट तथा सिक्का जारी गर्ने एकाधिकार दिएको छ र सो का लागि आवश्यक सुरक्षणको पनि व्यवस्था गरेको छ ।
९. विदेशी विनिमय सम्बन्धी व्यवस्था गरी बैकलाई अन्तर्राष्ट्रिय क्लियरिङ र भुक्तानी सम्भौता गर्ने अधिकार दिइएको छ ।
१०. नेपाल सरकारको बैकर, सल्लाहकार र वित्तीय एजेन्टको रूपमा ऐनले बैकलाई स्थापित गरेको छ ।
११. BFIs को नियमन, सुपरीवेक्षण र निरीक्षणको अधिकार दिइ ऐनले BFIs लाई विभिन्न निर्देशनहरू जारी गर्ने अधिकार, समस्याग्रस्त घोषणा गरी विभिन्न कारवाही, सूधारात्मक तथा उपचारात्मक कारवाही र फरफारक सम्बन्धी पनि व्यवस्था गरेको छ ।
१२. बैकले प्रत्येक वर्ष मौद्रिक नीति सम्बन्धी प्रतिवेदन सार्वजनिक जानकारीका लागि प्रकाशित गर्ने, र आफ्नो वासलात तयार गरी लेखापरीक्षण तथा नेपाल सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाउने व्यवस्था गरेको छ ।
१३. बैकले BFIs लाई बैकको नियमन उल्लङ्घन गरेमा कसूरदार ठहर्याइ दण्ड सजायको व्यवस्था पनि गरेको छ ।

यसरी, ने.रा.बैक ऐन, २०५८ ले ने.रा.बैकलाई केन्द्रीय बैकको रूपमा स्थापित गरी समग्र अर्थतन्त्रको नीति निर्माता, मुद्रा जारीकर्ता र BFIs को नियामक निकायका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ भन्न सकिन्छ ।

२. बैक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३

वि.सं. २०५७ को वित्तीय क्षेत्र सूधार कार्यक्रम पछि तत्कालीन श्री ५ को सरकारको बैकिङ्ग तथा वित्तीय क्षेत्रमा स्थायित्व ल्याई बैकिङ्ग कारोवारलाई नियमित गर्न बैक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश, २०६० तर्जुमा गरियो । तत्पश्चात वि.सं. २०६३ मा अध्यादेशका रूपमा कार्य गरिरहेको कानूनलाई बैक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ भनी सम्पूर्ण बैक, वित्तीय संस्था स्थापना, कारोवार, इजाजतपत्र आदिको व्यवस्था गरियो । सोही ऐनलाई पुनः नेपाल सरकारको पहिलो वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/७४-२०७७/७८) को

उद्देश्य अनुसार BFIs को कारोवारमा थप परिमार्जन, सुशासन, वित्तीय पारदर्शिता, कुशल नियमन आदि गर्नका लागि बैक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ लागू गरियो । ऐनको प्रस्तावना अध्ययन गर्दा यो ऐन बन्नुका देहायका ५ मुख्य कारणहरू छन् ।

१. मुलुकको समग्र बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न,
२. निक्षेपकर्ताको हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न,
३. बैक तथा वित्तीय संस्थाहरूबीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाद्वारा गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउन
४. राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सवल एवं सुदृढ बनाउन तथा
५. वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नका लागि बैक तथा वित्तीय संस्था (BFIs) को संस्थापना, सञ्चालन, व्यवस्थापन, नियमन, निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण सम्बन्धी प्रचलित कानूनमा संशोधन र एकीकरण गरी समयानुकूल बनाउन

"BAFIA" का नामले सुपरिचित यस ऐनका मुख्य विशेषताहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

- क. ऐनले मुलुकको समग्र बैकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न तथा निक्षेपकर्ताको हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने लक्ष्य लिएको,
- ख. ऐनले BFIs बीच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाद्वारा गुणस्तरीय तथा भरपर्दो बैकिङ्ग तथा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्य लिएको,
- ग. ऐनले वित्तीय स्थायित्व तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सवल एवं सुदृढ बनाउने लक्ष्य लिएको,
- घ. ऐनले BFIs को संस्थापना, सञ्चालन, व्यवस्थापन, नियमन, निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण सम्बन्धी प्रष्ट व्यवस्था गरेको,
- ङ. BFIs को संस्थापना तथा इजाजतपत्र, शाखा बिस्तार, कारोवार आदिका लागि नेपाल राष्ट्र बैक (NRB) को स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था भएको,
- च. BFIs लाई पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको ढाँचामा संस्थापना गर्नुपर्ने व्यवस्था राखी नाफामूलक संस्था रहने व्यवस्था गरिएको,

- छ. BFI को धितोपत्र स्वामित्वमा सर्वसाधारणको न्यूनतम ३० प्रतिशत हिस्साको प्रष्ट व्यवस्था भएको,
- ज. BFI का संचालक, कार्यकारी प्रमुख, लेखापरीक्षक, कम्पनी सचिव, लेखा कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न व्यक्तिले पदमा बहाल रहँदा र अवकासको १ वर्षसम्म सो BFI को धितोपत्र सम्बन्धी कारोवार गर्न नपाउने व्यवस्था,
- झ. BFI ले व्यापार गर्ने उद्देश्यले मालसामान खरिद बिक्री, चल अचल सम्पत्तिको कारोवार गर्न नपाउने व्यवस्था,
- ञ. कुनै एक BFI ले "क", "ख" र "ग" वर्गको धितोपत्रमा लगानी गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको,
- ट. संस्थागत सुशासन कायम गर्नका लागि स्वतन्त्र संचालक समेत रहेको संचालक समितिले नीति तर्जुमा गर्ने, सो नीति बमोजिम कार्यकारी प्रमुखले व्यवस्थापन गर्ने तथा लेखापरीक्षण समितिले निरीक्षण गर्ने व्यवस्था,
- ठ. BFI लाई चुक्ता पूँजी तथा कारोवारका आधारमा वर्गीकरण गरी NRB ले इजाजतपत्र दिने व्यवस्था,
- ड. "घ" वर्ग बाहेक "ख" र "ग" वर्गले माथिल्लो वर्गमा परिणत हुन चाहेमा NRB ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी हुनसक्ने व्यवस्था,
- ढ. BFI लाई संघीय संरचना अन्तर्गत NRB ले तोकेको शर्त, सीमा वा निर्देशनको अधीनमा रही प्रदेश स्तरमा वित्तीय संस्था संचालन गर्न सकिने व्यवस्था,
- ण. कर्जा लगानी गर्ने व्यवस्था तथा कर्जा असुलउपर गर्न लिलामी आदिको प्रष्ट व्यवस्था,
- त. BFI को लेखापरीक्षण कार्य गर्न आवश्यक प्रक्रिया, लेखापरीक्षक आदिको स्पष्ट व्यवस्था गरिएको,
- थ. BFI हरूको मर्जर, एक्वीजिसन आदिको व्यवस्था गरिएको,
- द. BFI खारेजीका स्वेच्छिक तथा बाध्यात्मक अवस्था प्रष्ट पारिएको,
- ध. यस ऐन वा राष्ट्र बैंक ऐन वा सो अन्तर्गत जारी भएका नियम, विनियम, निर्देशन वा आदेशको उल्लंघन भएमा कारवाही तथा दण्ड सजायको व्यवस्था गरिएको,
- न. निक्षेप उपर हकदाबिमा हुने दुविधा हटाइएको, आदि ।

यसरी BAFIA, २०७३ का माथिका अलावा अनेकन विशेषताहरू रहेका छन् । हाल अत्याधुनिक बैंकिङ्ग कारोवारविश्वव्यापी रूपमा बढ्दै गएको र सो का कारण विभिन्न जटिलताहरू पनि उत्पन्न भइरहने हुनाले ऐनले निरन्तरत्यस्ता जटिलतालाई चिर्न समयानुकूल रूपमा अद्यावधिक गरे BAFIA को उद्देश्य हासिल भैरहने देखिन्छ ।

३. बैंकिङ्ग कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४

यस ऐनले बैंकिङ्ग कारोवारमा हुनसक्ने कसूरजन्य कार्यहरू र तिनका सम्बन्धमा उचित दण्डसजायका प्रावधानहरूको व्यवस्था गरेको छ । ऐनको प्रस्तावना अध्ययन गर्दा "बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीको कारोवारमा हुन सक्ने कसूरजन्य कार्यबाट बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीमा पर्ने असर र जोखिमलाई न्यून गरी बैंकिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीप्रति विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न बैंकिङ्ग कसूर तथा सजायका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्ने" ऐन बनेको बुझ्न सकिन्छ ।

यस ऐनले तोकेका विभिन्न बैंकिङ्ग कसूरहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

दफा ३: अनधिकृत रूपमा खाता खोल्न वा रकम भुक्तानी माग गर्ने

दफा ५: अनधिकृत रूपमा अरुको बैंक खाताबाट रकम फिक्ने

दफा ६: विद्युतीय माध्यमको दुरुपयोग गर्ने

दफा ७: अनधिकृत रूपमा कर्जा लिने वा दिने, जसअन्तर्गत

- गलत वित्तीय विवरण वा कृत्रिम व्यवसाय देखाउने,
- धितोको अस्वाभाविक मूल्यांकन, भुटा लागत विवरण पेश गर्ने,
- स्वीकृत सीमाभन्दा बढी कर्जा प्रवाह गर्ने,
- बैंकका प्रमुख कार्यकारी वा कर्मचारीले नियमबमोजिम पाउने कर्मचारी कर्जा सुविधाभन्दा बढी कर्जा लिने,
- बैंकका संस्थापक, संचालक, वित्तीय स्वार्थ भएका शेयरधनी र तिनका परिवारले उक्त बैंकबाट कर्जा लिने (मुद्दती रसिद, सुन वा सरकारी ऋणपत्रको सुरक्षणमा बाहेक),
- एकपटक दिइसकेको सुरक्षण रीतपूर्वक फुकुवा नभइ सोही सुरक्षण अर्का बैंकमा राखी कर्जा लिने वा दिने (सहवित्तीयकरणमा कानूनबमोजिम सुरक्षण मूल्यले खामेको हदसम्म भने पाइने),

- व्यवसाय संचालन गर्ने हैसियत नभएको वा आफूले अनुचित प्रभाव पार्न सक्ने व्यक्तिको नाममा संस्था खोली वा नक्कली ऋणी खडा गरी कर्जा लिन वा दिन वा त्यो कुरा जानीजानी कर्जा लिने वा दिने,
- ग्राहकको कारोवारको तुलनामा आवश्यकताभन्दा बढी कर्जा दिन,
- कर्जा बापत अनुचित लाभ लिन वा दिन,
- बैकका संस्थापक, संचालक, प्रमुख कार्यकारी वा ऋण प्रवाह गर्ने अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले नक्कली ऋणी खडा गरी पुरै वा आंशिक रकम लिन, दिन र आफ्ना वित्तीय स्वार्थ गाँसिएका व्यक्ति, संस्थालाई ऋण प्रवाह गर्न,

दफा ८: कर्जाको दुरुपयोग गर्ने,

दफा ९: बैकिङ्ग स्रोत, साधन र सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्ने

दफा १०: कालोसूचीको ऋणीले ऋण तिर्न ३० दिनसम्म खातामा रकम राख्ने बाहेक र जीवनयापन बाहेक रकम फिक्ने र सम्पत्ति प्राप्त गर्ने

दफा ११: पर्याप्त आधार र मनासिब कारण बिना ऋणीको

चालू परियोजना नोक्सान हुने गरी ऋण वा सुविधा रोक्ने,

दफा १२: BFI को कागजात, खाता बही सच्याइ कीर्ते, जालसाजी गरी हानी नोक्सानी पुऱ्याउने,

दफा १२क: बैकलाई भुक्त्याई सम्पत्ति हत्याउने, धोका दिने,

दफा १३: बढी, कम वा गलत मूल्यांकन तथा वित्तीय विवरण,

दफा १४: बैकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने उद्देश्यले अनियमित आर्थिक तथा वित्तीय कारोवार र मोलाहिजा गर्ने,

दफा १४क: ढुकुटीको कारोवार गर्ने,

दफा १४ख: सहकारीले NRB बाट स्वीकृति नलिई बैकिङ्ग कारोवार गर्ने,

यसरी ऐनले विभिन्न प्रकारका बैकिङ्ग कसूरहरू तोकेको छ । त्यस्तै ऐनको परिच्छेद ३ मा कसूरका उचित दण्डसजाय समेत दिइएको छ जसलाई देहायबमोजिम अध्ययन गर्न सकिन्छ:

कसूर	कैद सजाय -बिगो रकम सहित	
दफा ३	३ महिना	
दफा ११	बिगो रकम मात्र	
दफा ७ (क, ख, ग), दफा १३	४ वर्ष	
दफा ५, ६, ७ का अन्य खण्ड, ८, ९, १०, १२ र १४	बिगो रकम	कैद (वर्षसम्म)
	१० लाख	१ वर्ष
	१० लाख-५० लाख	२-३ वर्ष
	५० लाख-१ करोड	३-४ वर्ष
	१ करोड-१० करोड	४-६ वर्ष
	१०करोड-५० करोड	६-८ वर्ष
	५० करोड-१ अर्ब	८-१० वर्ष
	१ अर्बभन्दा माथि	१०-१२ वर्ष
दफा १२क, १४क र १४ख	बिगो रकम	कैद (वर्षसम्म)
	५० लाख	१-३ वर्ष
	५० लाख-५ करोड	३-५ वर्ष
	५ करोड-५० करोड	५-७ वर्ष
	५० करोड माथि	७-९ वर्ष
बिगो कायम नहुने	२ वर्ष कैद र १० लाखसम्म जरिवाना	
अनुसन्धानमा बाधा विरोध	६ महिनासम्म कैद वा ५ हजार जरिवाना वा दुवै सजाय	

यसरी ऐनले विभिन्न बैंकिङ्ग कसूर र तिनमा आकर्षित हुने दण्डसजायलाई समेत प्रष्ट पाउँ बैंकिङ्ग कारोवारमा हुनसक्ने ठगी, जालसाजी आदि प्रतिरोध गर्ने उद्देश्य बोकेको देखिन्छ ।

४. सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन

यो ऐनको प्रादुर्भाव विशेषतः अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालले गरेका सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप निवारण गर्ने सन्धि, सम्झौताका व्यवस्थाहरूबाट भएको देखिन्छ । "Financial Action Task Force" ले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप निवारण (AML/CFT) का सम्बन्धमा दिएका विभिन्न ४० सिफारिसहरूलाई ऐनले यथाशक्य सम्बोधन गर्ने प्रयास गरेको छ । ऐनको प्रस्तावना अध्ययन गर्दा "अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी कृलाकलापमा वित्तीय लगानी गर्ने कार्यलाई निवारण गर्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्ने" ऐन बनेको हामी बुझ्न सक्छौं । यस ऐनका प्रमुख विशेषताहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

१. सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंककारी क्रियाकलाप तथा आतंकवादमा हुने वित्तीय लगानीलाई परिभाषित गरिएको,
२. सूचक संस्थाले ग्राहकसँग गर्ने विभिन्न कारोवारका सिलसिलामा गर्नुपर्ने पहिचान सम्बन्धी कार्य तोकिएको,
३. AML/CFT प्रभावकारी बनाउन ग्राहक अनुसार साधारण, उच्चपदस्थ, जोखिमयुक्त, वास्तविक धनी, सरलीकृत पहिचान आदिको व्यवस्था तोकिएको,
४. सूचक संस्थाले AML/CFT का लागि तयार गर्ने नीति, कार्यविधिमा समावेश गर्नुपर्ने कुरा तोकिएको,
५. नियमनकारी निकायका काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको,
६. राष्ट्रिय जोखिम मूल्यांकन तथा AML/CFT सम्बन्धी नीति तयार गर्न राष्ट्रिय समन्वय समितिको व्यवस्था गरिएको,
७. ग्राहक कारोवारका सीमा, शंकास्पद कारोवार तथा कारोवार सम्बन्धी अध्ययन गर्न वित्तीय जानकारी इकाईको व्यवस्था गरिएको,
८. AML/CFT सम्बन्धी अनुसन्धान चुस्तदुरुस्त गर्न अनुसन्धान विभाग र अनुसन्धान अधिकारीका काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको,

९. अनुसन्धान अधिकृतलाई जानकारी माग्ने, पत्राउ गरी थुनामा राख्ने सम्मका अधिकारहरू दिइएको,
१०. विदेश आवतजावत गर्दा मुद्रा तथा धारक विनिमयपत्रको उद्घोषण गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको,
११. AML/CFT का मुद्दा नेपालमा मात्र नभई अन्य देशमा समेत लगाउन सकिने व्यवस्था भएको,
१२. AML/CFT सम्बन्धमा विभिन्न दण्डसजायका प्रावधान राखिएको, आदि ।

यसरी, यस ऐनले AML/CFT का सम्बन्धमा हुनसक्ने विभिन्न जोखिम निवारण गर्ने विभिन्न व्यवस्थाहरू गरी अपराधजन्य कार्यबाट आर्थिक दुरुपयोगलाई रोक्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

उपसंहार

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका संचालक समिति, व्यवस्थापन समिति तथा कर्मचारीहरूका लागि माथि उल्लेखित ४ ऐनहरू विशेष महत्त्वका छन् । यसका अलावा राष्ट्र बैंकले जारी गरेका परिपत्र, निर्देशन, नियमहरू, कम्पनी ऐन, धितोपत्र ऐन, विनिमय अधिकारपत्र ऐन, विद्युतीय कारोवार ऐन, आयकर ऐन, आदि ऐन पनि महत्त्वपूर्ण छन् । यहाँ संक्षेपमा प्रस्तुत गरिएका ४ ऐनहरूको उचित परिपालना गर्न देहायका कार्य गर्न आवश्यक हुन्छः

- बैंकिङ्ग कारोवार गर्दा ग्राहकका KYC को पूर्ण विवरण लिने
- ऐनहरूको समय समयमा अध्ययन गरिरहने
- कुनै नयाँ कारोवार गर्नुपरेमा ऐनका व्यवस्था हेर्दै विज्ञको सल्लाह लिन सकिने
- ऐनका विषयमा विभिन्न उपलब्धिमूलक तालिमका कार्यक्रमहरू गर्ने/गराउने, आदि ।

लेखक कृषि विकास बैंकका
वरिष्ठ लेखा अधिकृत (सिए) हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री:

- www.nrb.org.np
- www.lawcommission.gov.np
- www.dmlt.gov.np
- www.adbl.gov.np

५५ औं वार्षिकोत्सव तयारी मूल समारोह समिति

१	श्री अनिल कुमार उपाध्याय	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
२	श्री प्रताप सुवेदी	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत)
३	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख संचालन अधिकृत)
४	श्री ध्रुवचन्द्र गौतम	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख सेवा अधिकृत)
५	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख जनशक्ति अधिकृत)
६	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख वित्त अधिकृत)
७	श्री वावुकाजी थापा	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत)
८	श्री निर्मल प्रसाद उपाध्याय	वि. प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
९	श्री मिनराज पोखरेल	वि. प्र.ट्रेड फाइनेन्स विभाग
१०	श्री पप्पु बाबु श्रेष्ठ	वि. प्र.सूचना तथा प्रविधि विभाग
११	श्री सुशिल हुमागाँई	वि. प्र.आ.ले.प. विभाग
१२	श्री कृष्ण नकर्मि	वि. प्र. ट्रेजरी विभाग
१३	श्री सुदिप कुमार दाहाल	वि. प्र.व्यवसाय कर्जा विभाग
१४	श्री बासु अधिकारी	वि. प्र.वित्त तथा लेखा विभाग
१५	श्री निर्मल राज कोईराला	वि. प्र. कानून विभाग
१६	श्री गिरीधारी पौडेल	वि.प्र.आन्तरीक निरिक्षण तथा अनुगमन विभाग
१७	श्री अजय रिमाल	वि. प्र.डिजिटल बैंकिङ विभाग
१८	श्री प्रकाश कणेल	वि. प्र.केन्द्रिय तालिम प्रष्ठान
१९	श्री शंकर कुमार अर्याल	वि. प्र. भौतिक सम्पति व्यवस्थापन विभाग
२०	श्री अनिल यादव	वि.प्र.व्यवस्थापन सूचना विभाग
२१	श्री सुन्दर खतिवडा	वि. प्र. सामान्य सेवा विभाग
२२	श्री विना शर्मा	वि. प्र.परियोजना(एमएसएमइ) विभाग
२३	श्री चन्द्र सिंह थापामगर	का.मु. वि.प्र. कृषि कर्जा विभाग
२४	श्री सरोज कुमार साह	का.मु. प्रबन्धक कर्पोरेट बैंकिङ्ग कार्यालय
२५	श्री गोकुल प्रसाद पनेरु	का.मु. वि.प्र. कृषि कर्जा अ.तथा असुली विभाग
२६	श्री डालेन्द्र थापा	निर्देशक क. अवकासकोष व्यावस्थापन विभाग
२७	श्री सरिता कुमारी पोखरेल	का.मु. वि.प्र.कम्प्लायन्स विभाग
२८	श्री रुक्मीणी भट्ट उपाध्याय	का.मु. वि.प्र.शाखा संचालन विभाग
२९	श्री माधव रिजाल	का.मु. वि.प्र. योजना विभाग
३०	श्री हिमलाल पौडेल	का.मु.वि. प्र.कम्पनी सचिवालय
३१	श्री निकु आचार्य	का.मु. वि.प्र.,जोखिम व्यवस्थापन विभाग
३२	श्री टंक प्रसाद पोखरेल	का.मु. वि.प्र. वजार तथा अनुसन्धान विभाग
३३	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग
३४	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख,सामान्य सेवा विभाग

३५	श्री दीपक कुमार कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग
३६	श्री शान्ता सुवेदी	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
३७	श्री कल्पना के.सी.	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
३८	श्री टेक प्रसाद गुरागाँई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
३९	श्री दीपक खतिवडा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४०	श्री आशिष कुमार कर्ण	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४१	श्री शान्ति राम भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४२	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४३	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४४	श्री भरत कुमार श्रेष्ठ	का.मु. शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग
४५	श्री रामशरण खतिवडा	कार्यलय सहायक सामान्य सेवा विभाग
४६	श्री अनिल कुमार सुवेदी	कार्यलय सहायक सामान्य सेवा विभाग
४७	श्री डिल वहादुर मगर	कार्यलय सहायक सामान्य सेवा विभाग
४८	श्री अनिल कुमार कार्की	कार्यलय सहायक सामान्य सेवा विभाग
४९	श्री जेनु वस्नेत	लेखपाल सामान्य सेवा विभाग
५०	श्री सुजित विक्रम शाह	अध्यक्ष, नेपाल वि.संस्था क. संघ कृ.वि.वि.बैंक
५१	हेमेन्द्र अर्याल	संयोजक, कर्मचारी संगठन नेपाल कृ.वि.वि.बैंक

५५ औं वार्षिकोत्सव व्यवस्थापन उपसमिति

१	संयोजक	श्री प्रताप सुवेदी	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत)
२	सदस्य	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख संचालन अधिकृत)
३	सदस्य	श्री ध्रुवचन्द्र गौतम	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख सेवा अधिकृत)
४	सदस्य	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख जनशक्ति अधिकृत)
५	सदस्य	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख वित्त अधिकृत)
६	सदस्य	श्री वावु काजी थापा	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत)
६	सदस्य	श्री निर्मल प्रसाद उपाध्याय	वि. प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
८	सदस्य	श्री पप्पु वावु श्रेष्ठ	वि. प्र.सूचना तथा प्रविधि विभाग
९	सदस्य	श्री वासु अधिकारी	वि. प्र. वित्त तथा लेखा विभाग
१०	सदस्य	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि. प्र.सामान्य सेवा विभाग
११	सदस्य	श्री रुक्मिणी भट्ट उपाध्याय	वि. प्र.शाखा संचालन विभाग
१२	सदस्य	श्री टंक प्रसाद पोखरेल	वि. प्र. वजार तगा अनुसन्धान विभाग
१३	सदस्य	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव कम्पनी सचिवालय
१४	सदस्य	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१५	सदस्य	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग

१६	सदस्य	श्री दीपक कुमार कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१७	सदस्य	श्री शान्ता सुवेदी	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१८	सदस्य	श्री कल्पना के.सी.	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१९	सदस्य	श्री टेक प्रसाद गुरागाई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२०	सदस्य	श्री शान्ती राम भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२०	सदस्य	श्री आशिस कुमार कर्ण	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२१	सदस्य	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२१	सदस्य	श्री दीपक खतिवडा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२२	सदस्य	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२३	सदस्य	श्री भरत कुमार श्रेष्ठ	का.मु. शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री अनिल कुमार सुवेदी	का.स.सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री रामशरण खतिवडा	का.स.सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री डिल वहादुर मगर	का.स.सामान्य सेवा विभाग
२५	सदस्य	श्री अनिल कुमार कार्की	का.स.सामान्य सेवा विभाग
२६	सदस्य	श्री जेनु वस्नेत	ले.पा.स.सामान्य सेवा विभाग
२७	सदस्य	श्री सुजित विक्रम शाह	अध्यक्ष,नेपाल वित्तिय संस्था क. संघ कृ.वि. बैंक लि.
२८	सदस्य	श्री हेमेन्द्र अर्याल	संयोजक, कृ.वि.बैंक लि.कर्मचारी संगठन नेपाल

५५ औं वार्षिकोत्सव मञ्च तथा प्रविधि व्यवस्थापन उपसमिति

१	संयोजक	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	का.मु.उपमहाप्रबन्धक(प्रमुख संचालन अधिकृत)
२	सहसंयोजक	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख वित्त अधिकृत)
३	सदस्य	श्री पप्पु वावु श्रेष्ठ	वि. प्र.सूचना तथा प्रविधि विभाग
४	सदस्य	श्री अजय रिमाल	वि. प्र. डिजिटल बैंकिङ्ग विभाग
५	सदस्य	श्री प्रकाश कणेल	निर्देशक केन्द्रिय तालिम प्रतिष्ठान
६	सदस्य	श्री शंकर कुमार अर्याल	वि.प्र. भौतिक सम्पती व्यवस्थापन विभाग
७	सदस्य	श्री अनिल यादव	वि.प्र. सूचना व्यवस्थापन विभाग
८	सदस्य	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग
९	सदस्य	श्री डालेन्द्र थापा	का.मु.वि.प्र.कर्मचारी अवकासकोष व्य. कार्यालय
१०	सदस्य	श्री सरिता कुमारी पोखरेल	का.मु.वि.प्र.कम्प्लायन्स विभाग
११	सदस्य	श्री रुक्मिणी भट्ट	का.मु.वि.प्र.शाखा संचालन विभाग
१२	सदस्य	श्री टंक प्रसाद पोखरेल	का.मु.वि.प्र.वजार तथा अनुसन्धान विभाग
१३	सदस्य	श्री समृद्धि कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख वजार तथा अनुसन्धान विभाग
१४	सदस्य	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१५	सदस्य	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१६	सदस्य	श्री पंकज कुमार गौतम	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सूचना प्रविधि विभाग

१७	सदस्य	श्री वर्षा पाण्डे	वरिष्ठ शाखा प्रमुख वजार तथा अनुसन्धान विभाग
१८	सदस्य	श्री कुमार पुडासैनी	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सूचना प्रविधि विभाग
१९	सदस्य	श्री शान्ता सुवेदी	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२०	सदस्य	श्री कल्पना के.सी.	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२१	सदस्य	श्री प्रदिप वाँस्कोटा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२२	सदस्य	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२३	सदस्य	श्री अनिल सुवेदी	कार्यालय सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री जेनु वस्नेत	ले.पा.स.सामान्य सेवा विभाग

५५ औं वार्षिकोत्सव प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उपसमिति

१	संयोजक	श्री ध्रुवचन्द्र गौतम	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख सेवा अधिकृत)
२	सहसंयोजक	श्री वावु काजी थापा	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख कर्जा अधिकृत)
३	सदस्य	श्री सुशिल हुमागाँई	वि.प्र.आ.ले.प.विभाग
४	सदस्य	श्री कृष्ण नकर्म	वि.प्र.ट्रेजरी विभाग
५	सदस्य	श्री वासु अधिकारी	वि.प्र.वित्त तथा लेखा विभाग
६	सदस्य	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि. प्र.सामान्य सेवा विभाग
७	सदस्य	श्री गिरिधारी पौडेल	वि. प आ.नि. तथा अनुगमन विभाग
८	सदस्य	श्री विना शर्मा	वि. प परियोजना (एमएसएमइ) विभाग
९	सदस्य	श्री माधव रिजाल	का मु.वि.प्र योजना विभाग
१०	सदस्य	श्री टंक प्रसाद पोखरेल	का.मु वि. प्र.वजार तथा अनुसन्धान विभाग
११	सदस्य	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव कम्पनी सचिवालय
१२	सदस्य	श्री निकु आचार्य	का.मु.विभागीय प्रमुख जोखिम व्यवस्थापन विभाग
१३	सदस्य	श्री सुरज टण्डन	वरिष्ठ शाखा प्रमुख योजना विभाग
१४	सदस्य	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१५	सदस्य	श्री ध्रुव प्रसाद पौडेल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख शाखा संचालन विभाग
१६	सदस्य	श्री विनोद कोईराला	वरिष्ठ शाखा प्रमुख शाखा संचालन विभाग
१७	सदस्य	श्री कृष्ण निरौला	ऋ. प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
१८	सदस्य	श्री शान्ता सुवेदी	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१९	सदस्य	श्री कल्पना के.सी.	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२०	सदस्य	श्री दीपक खतिवडा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२१	सदस्य	श्री टेक प्रसाद गुरागाई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२२	सदस्य	श्री शान्ती राम भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२३	सदस्य	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री जेनु वस्नेत	ले.पा.स.सामान्य सेवा विभाग

५५ औ वार्षिकोत्सव पुरस्कार, पदक तथा प्रमाणपत्र व्यवस्थापन उपसमिति

१	संयोजक	श्री दीर्घ वहादुर अर्याल	का.मु.उपमहाप्रबन्धक (प्रमुख जनशक्ति अधिकृत)
२	सदस्य	श्री निर्मल प्रसाद उपाध्याय	वि.प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
३	सदस्य	श्री मिनराज पोखरेल	वि.प्र.ट्रेड फाईनान्स विभाग
४	सदस्य	श्री सुदिप दाहाल	वि.प्र.व्यवसाय कर्जा विभाग
५	सदस्य	श्री निर्मलराज कोईराला	वि.प्र.कानून विभाग
६	सदस्य	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग
७	सदस्य	श्री विना शर्मा	वि.प्र.परियोजना एमएसएमइ विभाग
८	सदस्य	श्री चन्द्र सिंह थापा	का.मु.वि.प्र. कृषि कर्जा विभाग
९	सदस्य	श्री सरोज कुमार साह	का.मु.प्रबन्धक कर्पोरेट बैंकिङ्ग कार्यालय
१०	सदस्य	श्री गोकुल पनेरु	का.मु.वि.प्र.कर्जा अ.तथा असुली विभाग
११	सदस्य	श्री हिमलाल पौडेल	का.मु.वि.प्र.कम्पनी सचिवालय
१२	सदस्य	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१३	सदस्य	श्री असोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१४	सदस्य	श्री दीपक कार्की	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सामान्य सेवा विभाग
१५	सदस्य	श्री शान्ता सुवेदी	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१६	सदस्य	श्री कल्पना के.सी.	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१७	सदस्य	श्री आषिस कर्ण	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१८	सदस्य	श्री टेक प्रसाद गुरागाई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
१९	सदस्य	श्री दीपक खतिवडा	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२०	सदस्य	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२१	सदस्य	श्री भरत कुमार क्षेष्ठ	का.मु. शाखा अधिकृत सामान्य सेवा विभाग
२२	सदस्य	श्री डील वहादुर मगर	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग
२३	सदस्य	श्री अनिल कुमार सुवेदी	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग
२४	सदस्य	श्री अनिल कुमार कार्की	का.स.सामान्य सेवा विभाग

बैंकका विभिन्न क्रियाकलापका भलकहरु

विदेशी मुद्राको खाता

NRN Saving Account
NRN Fixed Deposit Account

- ० गैह्र आवासीय नेपालीले खोल्न मिल्ने ।
- ० विदेशी पर्यटकले खोल्न मिल्ने ।
- ० विदेशबाट फर्केका नेपालीहरुको लागि ।
- ० विदेशी मुद्राको आयश्रोत भएका स्वदेशी नागरिकले खोल्न मिल्ने ।
- ० स्वदेश तथा विदेशबाट अनलाइन माध्यमबाट खोल्न मिल्ने ।

**कमाई विदेशमा
बचत नेपालमा**

* सरलरूप लागू हुनेछैन ।

Agricultural Development Bank Ltd.

कृषि विकास बैंक लि.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)